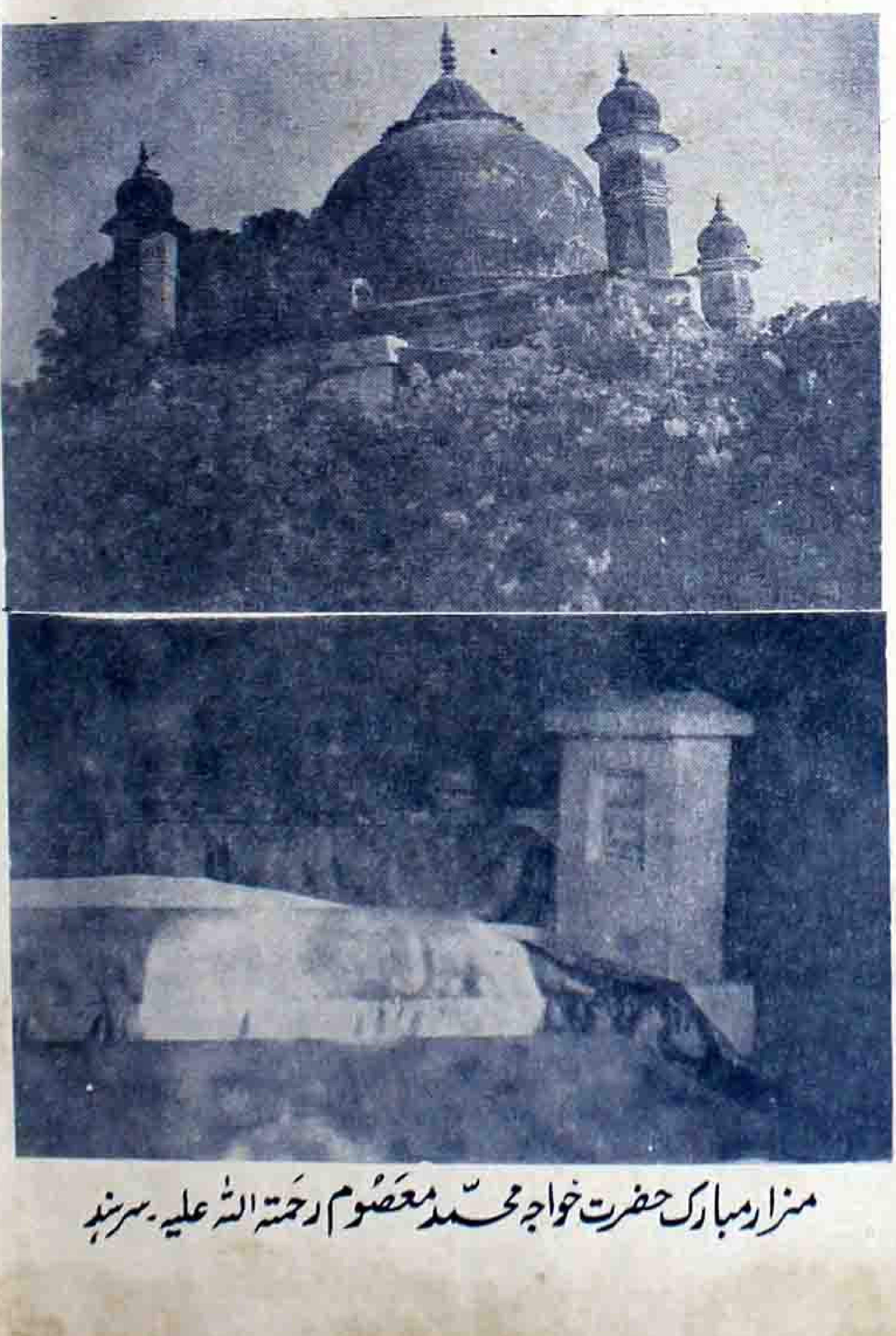
مکتوباتِ معصومیہ

مزار مبارک حضرت خواجہ محمدؐ معصوم رحمۃ اللہ علیہ۔ سرہند

مَثَلُ كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ

لله الحمد ہر آن چیز کہ خاطر میخواست ✦ آخر آمد ز پسِ پردۂ تقدیر پدید

اَعنی

بہ فضلِ رحمانی و امدادِ یزدانی

دفترِ اول

ترتیب

از

مکتوبات

سنہ ۱۰۶۳ھ

از

حضرت خواجہ محمد معصوم قدس سرہٗ

بآئینِ نَو

باہتمام

محترم لالہ اسرار محمد خاں صاحب

۳۷۰ گارڈن ویسٹ - کراچی

مطبوعہ

سول اینڈ ملٹری پریس لمیٹڈ کراچی

فہرست مضامین کتاب مستطاب مکتوبات معصومیہ دفتر اول

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

مقدمہ

بفضلہٖ تعالیٰ این مجموعۂ مکتوباتِ شریفہ از حضرت عروۃ الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم سرہندی قدس سرہٗ (م ۱۰۷۹ھ) ابن حضرت امام ربّانی مجدد الف ثانی شیخ احمد فاروقی سرہندی قدس سرہٗ (م ۱۰۳۴ھ) بحسبِ ارشادِ صاحب الرشاد شیخنا وسندنا الحافظ الحاج سید زوّار حسین شاہ صاحب دامت برکاتہٗ، صورتِ انطباع دیدہ نشر می شود۔

حضرت مولانا حافظ محمد ہاشم جان مجددی مدظلہٗ[ع] چند شفقت فرمودہ نسخہ ہائے خطی فراہم نمودند و از کابل نیز نسخہ ای آوردہ تصحیح و تزئین شرف دادند و در معیتِ حضرت مولانا عبد الرشید نعمانی مدظلہٗ و مولانا غلام محمد عارفی مدظلہٗ تصحیح دفتر اول فرمودند و برادر روحانی مولانا ڈاکٹر ابو الفتح محمد صغیر الدین مدمجدہ در تصحیح دفتر دوم سعی فرمودند، ولے این ہمہ را حضرت شیخنا دامت برکاتہٗ در نظرِ ثانی تصحیح فرمودند۔ جزاہم اللہ فی الدارین احسن الجزاء

ترتیب دفترِ اول از نسخہ ای کہ در سنہ ۱۳۳۴ھ از کان پور (بسعیِ یکے از معتقدان حضرت فضل الرحمٰن نقشبندی گنج مراد آبادی رحمۃ اللہ علیہ) طبع شدہ بود ہم مطابقت کردہ شد۔ و دفتر سوم کہ از تصحیح و ترتیبِ مولانا نور احمد امرتسری علیہ الرحمہ طبع شدہ بود حالا بعد از چند حواشی بطرزِ عکسی شامل کردہ می شود۔ سنینِ مکتوب الیہم چندانکہ از انتخابِ این مکتوبات (از مولانا نسیم احمد امروہوی) ہم مستفاد می شود درج کردہ شد و در آخرِ این مجموعہ اشاریہ INDEX ہم اضافہ کردہ می آید۔

چند اشارات کہ قابلِ توجّہِ مؤرخان باشد این است:۔

دفترِ اول ——— مکتوب اول۔ ذکر آن مجموعۂ مکتوبات (دفتر سوم مکتوباتِ مجددیہ) آید کہ خواجہ محمد ہاشم کشمیؒ ترتیب نمودہ بود و از مکتوب ۸۱ (از دفترِ ہٰذا) ایراد شدہ است۔

ع۔ افسوس کہ او بعد از تصحیح بروز دوشنبہ ۲۲ رمضان المبارک ۱۳۹۵ھ وفات یافت۔ وہم مولانا محمد اسحاق جان مجددی علیہ الرحمہ کہ دہم نسخہ ہائے خطی مرحمت فرمودہ بود بروز یکشنبہ ۳ ذی الحجہ ۱۳۹۵ھ بر وقت روانگی برائے حج وفات یافت۔

ہم درین مکتوب اشارہ ای از مکتوبات امام ربانیؒ (دفتر ۳۔ مکتوب ۸) کردہ شود کہ چگونہ اسرار بکشودند۔

مکتوب ۳۔ ذکرِ وفاتِ میاں شیخ مزمّلؒ آید (شب شنبہ ۲۶ ربیع الآخر سنہ ۱۰۲۶ھ)

مکتوب ۵۔ سفرِ حج مولانا محمد صدیق (کشمیؒ) مذکور می شود (سنہ ۱۰۳۲ھ)

مکتوب ۱۴۔ ذکرِ اوراد و وظائف است کہ مولانا محمد حنیفؒ (خلیفہ حضرت عروۃ الوثقیٰؒ) جمع نمودہ بود۔

مکتوب ۸۶۔ ذکرِ ایامِ وصالِ حضرت مجددؒ ہم آید۔

مکتوب ۱۱۲۔ فرمودہ اند کہ مکتوب الیہ چرا مولانا محمد صدیق پشاوریؒ را ناخوش کردہ است۔

مکتوب ۱۸۲۔ ذکرِ انزوائے خود فرمودہ اند۔

مکتوب ۲۳۴۔ تعزیتِ خواجہ محمد ہاشم کشمیؒ

دفتر دوم

مکتوب ۲۔ معنیِ مجددِ الفِ ثانی۔

مکتوب ۱۳۔ بہ شب دوشنبہ ہفتم ذی الحجہ (سنہ ۱۰۵۰ھ) والدۂ ماجدہ حضرت خواجہ محمد معصوم قدس سرہ رحلت فرمودند۔ مکتوب ۴۲ روانگی برائے حج۔ مکتوب ۱۰۱ رسالۂ اذکار۔ مکتوب ۱۱۳ طریقۂ ذکر

دفتر سوم

مکتوب ۷۔ مصرعہ ای از ہندی درج است (چونے کی سی کانکری جب چھڑکوں تب آگ)

مکتوب ۹۔ طریقۂ ذکر بیان فرمودہ اند۔ مکتوب ۲۷ طریقۂ نفی و اثبات۔ مکتوب ۸۶ معنی یاد کرد و یادداشت وغیرہ۔

مکتوب ۶۷۔ کمالاتِ اولی العزم بیان فرمودہ اند۔ مکتوب ۷۸ مکاشفاتِ امان اللہ بیگ۔ مکتوب ۹۳ کمالاتِ صلوٰۃ

مکتوب ۱۵۵۔ فرمودہ اند کہ حقیقتِ کعبہ تعلق بہ لطیفۂ قلب دارد و حقیقتِ قرآن بہ لطیفۂ روح متعلق است و حقیقتِ صلوٰۃ بہ لطیفۂ اخفیٰ مناسبت دارد۔

مکتوب ۱۵۶ مصرعہ ای از حضرت امیر خسروؒ درج است (چل خسرو گھر آپنے سانجھ پڑی سب دیس) الفاظِ ہندی ہم استعمال شدہ است۔ مثلاً ڈاک چوکی (۳۲)۔ ڈولی (۱۰۸۔ ۴۲۔ ۱۶۳۔ ۱۷۰)۔ گھڑی (۱۶۳) وغیرہ۔

سنینِ عہدِ معصومیہؒ

۱۰۰۷ھ - ولادت خواجہ محمد معصومؒ (دوشنبہ ۱۱ شوال)

۱۰۰۸ھ - حضرت مجددؒ در خدمتِ خواجہ باقی باللہؒ (بارِ اول)

۱۰۰۹ھ - حضرت مجددؒ در خدمتِ مرشدؒ (بار دوم)

۱۰۱۱ھ - قتلِ ابوالفضل

۱۰۱۲ھ - وفاتِ خواجہ باقی باللہؒ

۱۰۱۴ھ - وفات اکبر بادشاہ

جہانگیر تخت نشین شد

۱۰۱۶ھ - حضرت مجددؒ در رفاقت فرزند محمد صادقؒ به دہلی از یکم جمادی الاولی تا رجب

۱۰۱۸ھ - وفاتِ خواجہ محمد صادق کابلیؒ

۱۰۱۹ھ - تصنیف رسالہ مبدأ و معاد (حضرت مجددؒ)

۱۰۲۰ھ - تکمیلِ مسودۂ تعلیقات بر شرحِ رباعیاتِ خواجہ باقی باللہؒ

۱۰۲۴ھ - ولادتِ دارا شکوہ

۱۰۲۵ھ - ترتیب دفتر اول از مکتوباتِ مجددیہؒ

(طاعون در سرہند و وفاتِ خواجہ محمد صادقؒ و محمد فرخؒ و محمد عیسیٰؒ و ام کلثوم از اولادِ حضرت مجددؒ)

۱۰۲۵ھ - وفات نواب مرتضیٰ خان (شیخ فرید بخاری)

۱۰۲۶ھ - وفات مولانا احمد برکیؒ

وفات ملا محمد معصومؒ

وفات شیخ مزمّل (شب شنبہ ۲۶ ربیع الآخر)

۱۰۲۷ھ - ولادت اورنگ زیب عالمگیرؒ

ترتیب دفتر دوم از مکتوباتِ مجددیہؒ

۱۰۲۸ھ - حضرت مجددؒ بہ آگرہ رفتند و از حسدِ غمازان مقید شدند - (جمعہ یکم رجب)

۱۰۲۹ھ - حضرت مجددؒ از قید رہا شدند (جمعہ ۱۱ رجب) (ولے در ہمراہیِ لشکر تا دو سال ماندند)

فتح قلعہ کانگڑا

۱۰۳۱ھ - وفات میر محمد مومن بلخیؒ

وفات شیخ عیسیٰ برہان پوریؒ

۱۰۳۲ھ - جہانگیر در سرہند ضیافتِ حضرت مجددؒ قبول کرد -

وفات میرک شاہ بخاریؒ

۱۰۳۳ھ - ترتیب دفتر سوم مکتوباتِ مجددیہؒ

وفاتِ داراب خان فرزند عبدالرحیم خانِ خانان -

وفاتِ خانِ اعظم

۱۰۳۴ھ - وصالِ حضرت مجددؒ (دوشنبہ ۲۸ صفر)

۱۰۳۴ھ - وفاتِ حاجی خضر خانؒ

وفاتِ یوسف برکیؒ در جالندھر

۱۰۳۶ھ - وفاتِ عبدالرحیم خانِ خاناں

۱۰۳۷ھ - تصنیفِ زبدۃ المقامات (محمد ہاشم کشمیؒ)

وفاتِ میاں میرؒ در لاہور

وفاتِ جہانگیر

تخت نشینیِ شاہ جہان "زینتِ شرع"

۱۰۳۸ھ - وفاتِ علم اللہ محدّث

وفاتِ محمد صالح کولابیؒ

(مصنف ہدایت الطالبین)

۱۰۴۰ھ - تکمیلِ دفترِ سوم مکتوباتِ مجدّدیہؒ

(بہ اضافہ دہ مکتوبات)

وفاتِ مولانا طاہر در لاہور

وفاتِ سید محمود گجراتی

۱۰۴۳ھ - وفاتِ خواجہ حسام الدین بدخشی (یکم صفر)

۱۰۴۶ھ - ملا یار محمدؒ (قدیم) بہ حج رفت

۱۰۴۷ھ - وفاتِ شیخ طاہر بدخشیؒ (جون پور)

۱۰۴۹ھ - وفاتِ شیخ الہ دادؒ

تصنیفِ سفینۃ الاولیاء (دارا شکوہ)

۱۰۵۰ھ - وفاتِ شیخ حمید الدین بنگالیؒ (منگل کوٹ)

وفاتِ کریم الدینؒ (حسن ابدال)

۱۰۵۰ھ - وفاتِ والدۂ ماجدۂ خواجہ محمد معصومؒ

(شبِ دوشنبہ ۷ ذی الحجہ)

۱۰۵۱ھ - وفاتِ خواجہ محمد صدیق بدخشیؒ

(تخلّص ہدایت)

۱۰۵۲ھ - وفاتِ تاج الدین سنبھلیؒ (مکّہ معظمہ)

وفاتِ شیخ عبدالحق محدّث دہلویؒ

وفاتِ میر محمد یعقوب "شمشیر خان" ابن

شیخ میر ابن محمد جان خوافی۔

۱۰۵۳ھ - ترتیبِ مکاشفاتِ عینیہ (حضرت مجدّدؒ)

۱۰۵۴ھ - وفاتِ محمد ہاشم کشمیؒ (برہانپور)

وفاتِ شیخ آدم بنوریؒ (مدینہ منورہ)

۱۰۵۹ھ - وفاتِ میر محمد نعمانؒ در آگرہ (۱۸ صفر)

۱۰۶۳ھ - ترتیبِ دفترِ اول مکتوباتِ معصومیہؒ

۱۰۶۸ھ - وفاتِ ملا عبدالحکیم (سیالکوٹ)

۱۰۷۰ھ - وفاتِ خواجہ محمد سعیدؒ ابن حضرت مجدّدؒ

(۲۷ جمادی الاخریٰ)

وفاتِ جاناں بیگم بنت عبدالرحیم خانِ خاناں

(زوجہ دانیال ابن اکبر بادشاہ)

۱۰۷۱ھ - وفاتِ محمد ابراہیمؒ ابن

میر محمد نعمانؒ

۱۰۷۲ھ - وفاتِ خواجہ احمد بخاریؒ

۱۰۷۲ھ - وفاتِ شاہ نعمت اللہ قادری ابن عطاء اللہ نارنولیؒ

۱۰۷۳ھ - وفاتِ رعایت خان (فوجدار سیوستان)

ترتیبِ دفترِ دوم مکتوباتِ معصومیہ۔

ہم ترتیبِ دفترِ سوم

۱۰۷۴ھ - وفاتِ ابوالمعالی ابن میرزا والی

وفاتِ اسلام خان "ضیاء الدین حسین"

۱۰۷۵ھ - وفاتِ مولانا محمد حنیفؒ۔ کابل

(دیہ ماناخانو)

۱۰۷۹ھ - وصالِ حضرت خواجہ محمد معصومؒ

(۹ ربیع الاول) "نورِ عالم برفت"

۱۰۸۳ھ - وصالِ خواجہ محمد عبید اللہؒ مروج الشریعت

(جمعہ ۱۹ ربیع الاول)

۱۰۹۱ھ - وفاتِ حاجی میر غضنفر "یکہ تاز" در اجمیر

۱۰۹۲ھ - وفاتِ ہمت خان میر عیسیٰ المتخلص میرن ابن اسلام خان بدخشی (۵ محرم)

۱۰۹۵ھ - وفاتِ تربیت خان (فوجدار جون پور) (۲۷ شعبان)

۱۰۹۶ھ - وصالِ حضرت خواجہ سیف الدینؒ (۲۰ جمادی الاولیٰ)

۱۱۰۸ھ - وفاتِ ابوالمظفر الحنفی برہان پوری نبیرہ

وفاتِ نور بحر بارہہؒ سیف خان

۱۱۱۵ھ - وصالِ خواجہ محمد نقشبندِ ثانیؒ

۱۱۱۶ھ - وفاتِ حافظ عبدالغفور پشاوریؒ (۱۴ شعبان)

۱۱۱۷ھ - وصالِ خواجہ شیخ محمد اشرفؒ (۲ صفر)

۱۱۱۸ھ - وفاتِ بادشاہ اورنگ زیب عالمگیرؒ

۱۱۱۹ھ - وفاتِ سید علی بارہہ (سید نور الدین علی خان ابن سید عبداللہ خان)

۱۱۲۱ھ - وصالِ خواجہ محمد صبغۃ اللہؒ

۱۱۲۶ھ - وصالِ خواجہ عبدالاحد و حضرت "شاہ گلشن" (۲۷ ذی الحجہ)

ع حاصلِ سعی نثارِ رہ یارے کردم

احقر — غلام مصطفیٰ خان

سندھ یونی ورسٹی۔ حیدرآباد (سندھ)

حالا از عمدة المقامات کہ تصنیفِ خواجہ فضل اللہ فاروقی[۱] مجددی علیہ الرحمہ است

حالات و کوائفِ حضرت عروة الوثقیٰ قدس سرہٗ

نقل می شود :—

حضرت عروة الوثقیٰ خواجہ محمد معصومؒ[۲] فرزند ثالث حضرت مجدد الف ثانیؒ و قائم مقام ایشان چنانکہ حضرت مجدد الف ثانیؒ ایشان را بر سائر فرزندان خود فضل می دادند و برادر بزرگ ایشان حضرت خازن الرحمۃ رضی اللہ عنہ با وجود کلان سالی خود ایشان را از خود ممتاز دانستہ مسند ارشاد را بایشان مسلم داشتند و نیز برائے منصب قیومی کہ از جمیع مناصب کمال فائق است بایشان رسیدہ چنانچہ حضرت مجدد الف ثانیؒ بایشان می فرمایند کہ اشیا از قیومیت من بنور اضی نزند چنانچہ در مجلس مذکور گردد انشاء اللہ تعالیٰ و بشارت اصالت نیز بایشان دادہ اند جائے کہ فرمودہ اند کہ بقیۂ از خلقت سرور دین و دنیا علیہ و آلہ وصحبہ و البرکات العلی ماندہ بود آنرا اولش گویان بیک فردے از دولتمندان امت او عطا فرمودند و تخمیر طینت او

---

[۱] بر وصال خواجہ فضل اللہؒ مولانا عبد الباقی مجددیؒ یک قطعۂ تاریخ نوشتہ است :—

آہ بگذشت شیخ فضل اللہ — کہ مثالش درین زمانہ نبود
عالم و فاضل و ولی اللہ — مبداء فیض و فضل و معدن جود
با کسے غیر حق نبودش کار — ہمہ دم بود غرقِ بحرِ شہود
کرد عمرِ شریفِ خویش تمام — صرف اندر عبادتِ معبود
عملش با رعایتِ رخصت — ہمہ اوقات بر عزیمت بود
خاطر ہر کسے بُدش ظاہر — چہ دہم شرح از کشوف و شہود
روز مشغولِ دیگران بودے — ہمہ شب بود در قیام و سجود
گر شقی ہم شدے بخدمتِ او — می شدش فیضِ خاصِ او مشہود

کرد باقی سوالِ تاریخش
عقل گفتا "در بہشت کشود"
۱۲۴۱ھ

ولے بر لوحِ مزارِ ایشان در قندھار سالِ وفات ۱۲۳۸ھ درج است۔

(باقی حاشیہ بر صفحہ آئندہ)

ازآن نمودند وازین راه آن فرد را از اصالت بهره ور ساختہ اند۔ ازاں بقیہ ای تخمیر طینت آن فرد نیز قلیلے ماندہ بود آن بقیہ نصیب یکے از منتسبان آن فرد آمدہ است وتخمیر طینت او ازان فرمودہ اند وباندازۂ آن حظے از اصالت نیز یافتہ اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ۔ انگارم کہ نصیبے کہ حضرت مہدی موعود راعلیہ الرضوان از اصالت است ازراہ حضرت عیسیٰ علی نبینا وعلیہ السلام ونیز خطاب فرمودہ بحضرت عروۃ الوثقیٰ رح فرمودہ اند کہ ہر قدر کہ نصیبے از اصالت داری موافق آن نشا محبوبیت در نہاد تو مودرع است یعنی محبوبیت ذاتی وکمال انفعالی در حق ایشان دادہ اند لہذا افضل ایشان علی العموم چہ فرزندان وچہ اصحاب یعنی بر سائر مستفیضان والد ایشان در رنگ قطعی است چنانکہ حضرت مجدد الف ثانی رح بہ کرّات ومرّات بایشان خطاب می فرمودند۔ بیت

ہمچو من می خوارۂ وشل تو سر شارے دگر
بعد ازین ہرگز نہ بیند ہیچ خمارے دگر

ونیز فرمودہ اند کہ محمد معصوم محمدی المشرب است ونیز در مکتوبے برنگاشتہ اند کہ از فرزندی محمد معصوم چہ نویسد کہ وے بالذات قابل این دولت است یعنی ولایت خاصہ محمدی علی صاحبہا الصلوٰۃ والتحیہ۔ چون ایماے از فضائل ایشان نمودہ شد الحال از ابتداے تولد مبارک ایشان تا انقضاے مدت عمر شریف ایشاں بطریق ایجاز واختصار چیزے نوشتہ می شود بگوش ہوش استماع نما۔ ولادت کثیر السعادت ایشان در موضع بستی ملک حیدر کہ قریب بدو میل خام کہ از دار الارشاد سرہند است واقع شدہ یازدہم شہر شوال المکرم در حدود سنہ یکہزار وہفت ہجری بود کہ ابواب فتوح وبرکات کافہ اہل عالم ازان وے داد۔ فرد

صفاتی

مستفیدان

تاریخ ولادت

(بقیہ حاشیہ از صفحہ گذشتہ) ۵؎ در مقامات خیر (مطبوعہ دہلی ۱۳۹۲ھ صفحہ ۳۳) مولانا شاہ ابوالحسن زید فاروقی مدظلہ نسب نامہ حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہ بدیں طور درج کردہ است:-
مخدوم عبدالاحد۔ زین العابدین۔ عبدالحی۔ محمد۔ حبیب اللہ۔ امام رفیع الدین۔ نصیر الدین۔ سلیمان۔ یوسف۔ اسحٰق عبداللہ۔ شعیب۔ احمد۔ یوسف۔ شہاب الدین علی فرخ شاہ۔ نورالدین۔ نصیر الدین۔ محمود۔ سلیمان۔ مسعود۔ عبداللہ الواعظ الاصغر۔ عبداللہ الواعظ الاکبر۔ ابو الفتح۔ اسحٰق۔ ابراہیم۔ ناصر۔ عبداللہ۔ عمر۔ حفص۔ عاصم۔ حضرت عبداللہ۔ حضرت عمر الفاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین۔

سرشتند از نورِ حق خاکِ او　　بود چون نبیؐ طینتِ پاک او

نبی نیست لیکن برنگِ نبی　　بجوشد ز کوشش هزاران ولی

حضرت مجدد الف ثانیؒ فرمودند که قدوم میمنت لزوم محمد معصومؒ یعنی ولادت او ما را بس مبارک و همایون آمد که بعد از تولد او بچند ماه به ملازمت حضرت خواجه خود مشرف شدیم و دیدیم آنچه دیدیم. فرد

اقبال کشود در بر ویم　　کافتاد ز را گذر بسویم

و نیز فرموده اند که از اقتضاے علو استعداد وے بود که در ایام سه سالگی بجامعیت استعداد و حقیقت تجلی ذات و حرف توحید لب کشود و می گفت من آسمانم من زمینم من فلانم و من فلان، یعنی از ارض و سما و سقف و جدران و وحوش و طیور و حجر و نباتات هرچه در نظر او می آمدے گفت آن منم آن منم. فرد

چون زلیخا از سپندان تا بعود　　نام جمله چیز یوسف کرده بود

آنچه اکابر سلف عمرها در سلوک و جذبات گذرانیده حاصل نموده و کمال دانسته وے در اول فطرت بسیر مرادی قطع نموده متوجه فوق الفوق گشته خواهان مطلبی شده که دست ادراک اکثرے از اهل الله از دامان آن کوتاه مصرعه سالے که نکوست از بهارش پیداست

مے آرند که زبان زد ایشان در ایام طفولیت کلمهٔ از سلوک بود دیر کرامید بدندے فرمودند از سلوک یعنی الزام السلوک و این کلمه جامعه مشعر است بر کمالِ التزامِ سلوک در حقِ خود و در حقِ غیر خود که بمقام دعوت و ارشاد مناسبت کمال دارد و از شفقت عام که خاصهٔ مقام دعوت است خبر میدهند بدلالت بهدایت کلی مے نماید ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ ط

مصرعه　　قیاس کن ز گلستانِ من بهار مرا

نام و لقب

واسم مبارک ایشان که چون ذات شریف شان معصوم است نیز مدل است بعصمت ذاتی و محافظت جبلی اما لقب ایشان محمد الدین است و شیوه ایشان ثبات و تمکین و مشهور به عروة الوثقیٰ یعنی دست آویز محکم چون فقیر بجز ایشان در وسائل دست آویز ندارم لهذا در این کتاب هرجا اسم ایشان را

عروۃ الوثقی مے آرم وازادب او زبان خود را لائق تکرار اسم ایشان نمی دانم - اما سعادت زبان را نیز در ذکر اسم ایشان می شمارم للہ در القائل قطعہ

آنکہ نامش بزبان بردنم از بے ادبیست	گرچہ ذرات تنم جملہ بنامش گویاست
لیک زانجا کہ زبان نیز سعادت طلب است	گر باین نام شریفش نرسانم زجفاست
قطب حق ہادی دین خواجہ محمد معصوم	آنکہ پیشش بتواضع قدِ افلاک دوتاست
ظاہرش جملہ بانوار شریعت روشن	باطنش جملہ باسرار حقیقت دانا ست
قطع شد بر قد او خلعت قیومیت	آرے این خلعت فاخر بچنین قد زیباست

قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ وافاض علینا وعلی العالمین فیوضہ وفتوحہ. فرد

رشتۂ عمر قلم بسیار بایستے دراز	تا نوشتی شرح آن پیچیدہ کاکل اندکے

حضرت مجدد الف ثانی رح فرمودند کہ اقتباس محمد معصوم نسبتہائے ما را یوماً فیوماً آناً فاناً بصاحب شرح وقایہ می ماند کہ در خطبہ کتاب خود آوردہ الفہا جدی الوقایۃ سبقاً سبقا وکنت اجری فی میدان حفظہا طلقاً طلقاً حتی اتفق اتمام تالیفہا مع اتمام حفظے حضرت وحضرت قدس سرہ فرمودہ اند مثنوی

مجدد بہ توصیفِ اولب کشاد	بفرمود کاے طفل عرفان نژاد
ز عرفان نوشتم ورق در ورق	ہمہ خواندی از من سبق در سبق
تو یک نقطہ زین لوح تگذاشتی	ہر آنچہ نہادم تو برداشتی
تو آخر چو من قطب دوران شوی	زمن این بشارت بیاد آوری

چون در نہاد ایشان آثار رشد و رشاد و علو استعداد از زمان صغر سن مشاہدہ می فرمودند نظر عنایات شامل حال ایشان مرعی داشتند و منتظر ظہور کمالات خفیہ کہ در مکمن استعداد ایشان مودع بود می بودند و می فرمودند کہ چون علم مبدع حال است از تحصیل آن چارہ نبود از ان جہت بتحصیل علوم از معقول و منقول دلالت می نمودند و از کتب دقیقہ بقراءت صفحہ صفحہ ورق ورق امر کردہ می فرمودند کہ بابا زود از تحصیل علوم فارغ شوید کہ ما را بشما کارہائے عظیم است واکثر علوم از خدمت

والدِ خود اخذ فرمودہ اند چنانچہ حضرت مجدد الف ثانیؒ نوشتہ اند کہ درین ایام فرزندی محمد معصومؒ جواہر
شرح مواقف را تمام کردہ در اثنائے سبق او قباحت ہائے این بے خردان بوضوح آمدہ و فائدہا بر آن
مرتب شد الحمد للہ الذی ھدٰنا لھٰذا وما کنا لنھتدی لولا ان ھدٰنا اللہ لقد جاءت رسل
ربنا بالحق بالجملہ بعضے از علوم را از خدمت برادر اکبر خود قدوۃ الاولیا حضرت شیخ محمد صادقؓ و برخے
را از شیخ محمد طاہر لاہوری کہ از فحول علمائے و اعاظم خلفائے والد ایشان بودہ اند حاصل نمودہ اند و آن
اماکن دیگر نیز مستفیض شدہ اند و از کتب حدیث را نیز از والد خود با حدیث مسلسل یافتہ اند بتوجہ شریف
مجددی و موہبت ایزدی بہ بسنتِ والدِ بزرگوار خود و اخوین عالی مقدارِ خود در سن شانزدہم سالگی از
تحصیلِ علوم فراغ کلی یافتند و در ضمنِ این علوم ظاہری اکثر کمالات باطنی را نیز حاصل نمودہ اند اما بعد
از فراغ بہ ہمگی ہمت و تمامیِ قوت باقتباسِ انوارِ والدِ عالی مقدارِ خویش مقدار مشغول شدند و آناً فاناً
باسرارِ خاصہ و معاملاتِ مختصہ و مقاماتِ فخیمہ و درجاتِ عظیمہ و کمالاتِ بلند و حالاتِ ارجمند ایشان
محقق شدند و در رنگ حضرت مجدد الف ثانیؒ بجمیع فضائل ایشان منصبغ گردیدند۔ نظم

ہست این حضرت ایشان امامِ معصوم کہ چنان است مُبرّا ز تلوث یکسر
صورتِ شرع مجسم بکمالِ تقویٰ خلعت فاخرہ سنتش آمد دربر
در کمالات مجدد کہ تقرب بگذشت کام بر کام بہر مرتبہ اش کرد گذر

ونسبت محبوبیت آن قدر بایشان غلبہ داشت کہ تقریر و تحریر را بر نے تابد۔ فرد

تو از خوبی نمی گنجی بعالم مرا ہرگز کجا گنجی در آغوش

لیکن ایمائے از آن درین معنی یافتہ می شود کہ خدمت حضرت والد ایشان ہر چند برائے نکاح
آن مخدوم زادہ متوجہ می شدند کہ ماذون گردند بدان مامور نمی شدند مدتہائے درین اندیشہ بودند
تا آنکہ روزی برائے بول بالائے بامے برآمدند بعد از نشستن دیدند کہ چند دانہ گندم آنجا افتادہ
است از غایت رعایت ادب آنجائے بول ننمودند با وجود غلبۂ آن درین اثنا ملہم شدند کہ در نکاح
فرزند تو اذن دادیم و منکشف ساختند کہ منع از این امر از کمالِ غیرتِ الٰہی جل شانہ کہ در حق

حصول کمالات باطنی

اجازت نکاح

این تو بادہ بوستان محبوبیت است بود۔ بیت

بوئے گل را نسیم مے آرد　　زاں بغیرت زاشتمام توام

بعدہ بدلالت مولانا طاہر لاہوری قدس سرہ کہ از خلفائے والد ایشان بودند صبیہ حضرت سید سند میر سفر احمد کہ حضرت ایشان از روم تشریف آوردہ بودند از جملہ سادات کرام و خلیفہ عالی مقام حضرت مجدد الف ثانیؒ بودند برائے حضرت عروۃ الوثقی خواستند میر مذکور بجان منت نہادہ قبول فرمودند آن بدر فلک سیادت را با آفتاب برج ولایت اقتران دادند وازین اقتران تا ما دام قیامت کواکب ہدایت در شبستان عالم ماندانّہ قریبٌ مجیبٌ۔ وجناب والد بزرگوار ایشان باوجود حقوق شتی کہ در ذمہ ایشان داشتند آن قدر در تعظیم ایشان می کوشیدند کہ مافوق آن متصور نباشد می آرند کہ در ایام صغر ایشان خدمت حضرت مجدد الف ثانیؒ در دہلی تشریف داشتند وحضرت عروۃ الوثقیٰ ہم رکاب ایشان بودند روزے در محل اضطجاع قیلولہ والد خود خفتہ بودند، خدمت والد ایشان جہت قیلولہ تشریف فرماشدند بدر حجرہ چون رسیدند دیدند کہ حضرت عروۃ الوثقی در مقام ایشان آرام دارند خادم خواست کہ خدمت ایشان را بیدار سازد آنرا منع فرمودند و گفتند کہ دوستے از دوستان خدا جل شانہ در استراحت است مبادا موجب ملال او شود در بیرون آن حجرہ نشستند باوجودیکہ ایام گرما بود و فرش صحن از سنگ چون تابۂ آہنی حرارت داشت، باین ہمہ مدتے آنجا ماندند تا حضرت عروۃ الوثقیؒ بطور خود بیدار شدند و مطلع شدہ آداب بجا آوردند آن زمان حضرت مجدد الف ثانیؒ اندرون حجرہ تشریف بردہ قیلولہ نمودند می آرند کہ خدمت ایشان در سن چہاردہ سالگی بودند کہ بعرض والد خود رسانیدہ بودند کہ من از خود نورے مے یابم کہ تمام عالم ازان منور است، چون آفتاب اگر آں نور فرود عالم ظلمانی است۔ حضرت مجدد الف ثانیؒ بشارت قطبیت بایشان دادند و فرمودند کہ تو قطب وقت میشوی واین سخن را از من یاد آرد۔ خدمت حضرت عروۃ الوثقیؒ در بعضے مکاتیب خود بعد از نقل بشارت مسطورہ نوشتہ اند للہ سبحانہ الحمد کہ موعود منجز گشت واثر بشارت بحصول پیوست کہ زلک نور ارشاد ایشان در اطراف واکناف عالم منتشر شد چنانچہ این نوشتۂ ایشان براین مدعا شاہد عدل ست ع

ع برحال تو ہم حال تو برہان و دلیل

بکرمِ خداوند جلّ شانہ بطفیلِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہٖ وصحبہٖ وسلم وبیمن توجہ حضرت پیر دستگیر قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ معاملۂ تسلیک وتکمیل بغایت سہولت پذیرفتہ وراہِ وصل اقرب گشتہ وکار دہوربایام وشہور مقرر شدہ ہر چند بحسب کمیت مسترشدان این معاملہ قلت دارد چہ این وقت کثرت آنرا بر نتابد لیکن از روے کیفیت افزون وبیش از بیش است، یکے از مسترشدان بواسطہ در ہفت روز از ابتدائے تعلیم طریقِ فنائے قلبی در خود نشان میداد وچیزہا بیان می نمود کہ گویا بجوالی فنائے نفس رسیدہ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيْزٍ۔ واکثر مجازان فقیر کہ از احوال مسترشدان خود بیان می کنند وقصص سرعت وصول کہ می گویند عقلِ عقیل در تحیر می ماند۔ فرد

اگر بادشہ بر درِ پیر زن   بیاید توائے خواجہ سبلت مکن

تم کلامہ الشریف

بعضے از خصوصیات ایشان در احوال حضرت خازن الرحمۃ ذکر یافتہ چنانچہ از خوانندگان مخفی نخواہد بود حضرت عروۃ الوثقیٰؒ در بعضے مکتوبات خود نوشتہ اند کہ "در نماز عصر بودم بسط عظیم روئے داد ومنزلتِ عالی وکیفیت بس شگرف کہ ہرگز مثل آن رو ندادہ بود بلکہ مخطور ومتصور ہم نگشتہ شرف ورود یافت وامورے در میان آمد کہ مصداق لا عین رأت ولا اذن سمعت تواند بود نہ زبان را یارائے گفتن ونہ قلم را تاب نوشتن۔ فرد

فریاد حافظ این ہمہ آخر بہرزہ نیست   ہم قصۂ غریب وحدیث عجیب است

انگارم کہ وصولِ آن وابستہ بمنشاء اصالت ومحبوبیت ذاتی است تا آنکہ آن مقام را خصوصیتے بہ کاتب بود کہ در آن بارگاہ خود را منفرد دید نتائج کلمہ طیبہ وسائر الفاظ ذکر مثل تسبیح وتحمید وتکبیر را در ان حریم قدس گنجایش نیافت اگر گنجایش است قرآن را ونماز را ہم بعلاقہ آن سوائے تلاوت قرآن مجید وادائے نماز نسبت بآن مقام تعطیل می نماید ومی فہمد کہ ہیچ کسب وعمل را در حصولِ این نسبت علیہ مدخل نیست موہبت صرف است سابقہ عنایت می باید دیگر ہیچ،

حصول

ماناکہ ریاضات و مجاہدات در مبادی قرب ولایت دخل دارد تا زمانے کہ سیر در اصول است اعمال سودمند و نتائج بخش است کہ بوسیلہ آن سالک مستعد ترقیات می فرماید و از تکرار کلمہ نفی و اثبات از ظل باصل راہ می کشاید و از اصل باصل عروج مے نماید و آنچہ مذکور شد آنجا اصل اصل را در رنگ ظل در راہ باید گذاشت بریاضات شاقہ در حوالی آن بارگاہ معلی راہے نمی کشاید و صول بآن منوط بموہبت محض است یا محبت صرف خصوصیت و عدم شرکت احدی کہ بالا مذکور شدہ چون نیک تامل دید از این راہ گذر است کہ ہر کس کہ باین منزلت رسیدہ است مقامے از خود دارد کہ دیگرے را باصالت بآن شرکت نیست ہر چند واصلان آن مقام اقل قلیل اند از انجملہ حضرت ایشان را در آنجا ملاحظہ نمود بغایت عظمت و نہایت اہبت و علو شان در نظر در آمد چنانکہ عقل در وہم و ادراک آن حیران و سراسیمہ است و زبان قلم و قلم زبان در بیانِ آن عاجز و قاصر باید دانست کہ آن عالم را ظل حضرت حق جل سلطانہ دانستن یا مرآت او تعالیٰ تصور نمودن و موہوم دیدن و کمالات منعکسہ ظل را باصل سپردن و ظل را خالی بلکہ معدوم فہمیدن بعد از ان آنرا بکمالات اصل متحقق بودن ہمہ در قرب ولایات است کہ از ظل باصل پیوستن است می فہمید بعد از ان کہ اصل را در رنگ ظل در راہ گذارد و بحوالی آن حریم اقدس برسد ازین امور ہیچ در کار نیست بلکہ متصور نبود آنجا ظل دانستن نیست اوصاف را باصل دادہ خود را فانی و مستہلک دیدن و بقاے تحقق باصل پیدا کردن مشہود نمی گردد و وصول آن موطن را راہ جدا است ازین بہ آن مقام رسیدن دشوار است تم کلامہ الشریف۔

(حاشیہ: مے فہمد)

ونیز خدمت حضرت عروۃ الوثقیٰ رح بعضے مخلصان در مکاتیب شریف خود نگارش فرمودہ اند کہ از شمول عنایات کہ دربارۂ این عاصی واقع است چہ نویسد مصرعہ

دادِ او را قابلیت شرط نیست

قبل من قبل بلا علۃ اگر بتفصیل آن پردازد تخیل کہ قلم تاب آن نیارد و کاغذ بسوزد و متکلم و مستمع از ہوش روند بعد از ان کہ گوید و کہ شنود خوش گفت بیت

سراپا آتشے امشب قدح کو دیگرے پر کن \
کہ خواہد سوخت مجلس تا تو مے در جام خواہی کرد

ایضاً لطافت وعلو زبان رامی گیرد یضیق صدری ولا ینطلق لسانی مصرعہ

سخن از لب تو گفتم بہ لبم سخن گرہ شد

کہ مستمعان متکلم را معذور داربدالی آخر کلامہ الشریف مذکور فی زبدۃ المقامات ونیز از مرقوبات ایشان است نقل از جناب حضرت مجدد الف ثانیؒ کہ روزے حضرت ایشان قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ الاقدس پیش از آنکہ بسفر اجمیر روآرند نواحے آب چناب در صوبہ پنجاب ہمراہ خلیفہ عصر دیرہ بودند وموسم اعتدال خریفے در ایام تشریق دقائق اسرار فنا وبقا وزوال عین واثر بطرز خاص خود بیان می فرمودند وسخن از وصول بکعبہ مقصود ونشان آن برزبان مبارک داشتند وزیادہ از یکماہ شدہ بود کہ ہمین قسم معارف درمیان بود وروز بروز غرائب دقائق آن کشود واین فقیر غواصی بحار آن اسرار می نمود آنحضرت ہموارہ در تبیین وتفتیش حال باین بے پروبال می بودند وترقب ترقی وے داشتہ توجہ برآن می گماشتند تا آنکہ درآن وقت کہ بیان دقائق مسطورہ می نمودند غیر از این فقیر دیگرے در خدمت شریف نبود بعد از استفسار حاصل روزگار دو از ین کار نوازشہا در حق وے فرمودند وبشارت حصول معاملات مذکورہ فرمودند حمداً للہ سبحانہ علی ذلک وعلی جمیع نعمائہ۔

حضرت مجدد الف ثانیؒ کلمہ چند در مکتوبے در حق ایشان وبرادر بزرگ ایشان رقم نمودہ اند کہ "دیروز بعد از نماز بامداد در مجلس سکوت داشتم ظاہر شد خلعتے کہ داشتم از من جدا شد وخلعت دیگر بمن متوجہ کہ بجائے آن خلعت نشیند بخاطر آمد کہ این خلعت زائلہ را بکسے خواہند داد یا نہ آرزوئے آن شد کہ آنرا بفرزند ارجمند محمد معصوم بدہند بعد از لمحہ دید کہ بفرزند مرحمت فرمودند وآن خلعت او را بتمام پوشانیدند آن خلعت زائلہ کنایت از معاملہ قیومیت بودہ است کہ بتربیت وتکمیل تعلق داشتہ وباعث ارتباط باین عرصہ مجتمعہ او بودہ است واین خلعت جدیدہ راچون معاملہ بانجام رسد ومستحق خلع گردد امید است کہ از کمال کرم آن را بفرزندے اعزی محمد سعید عطا فرمایند این فقیر بتضرع مسئلت این معنی می نماید واثر اجابت می فہمد وفرزندی را مستحق این دولت می یابد۔

ع
باکریما کارہا دشوار نیست

اگر استعداد است ہم داد اوست تعالیٰ فرد

نیاوردم از خانہ چیزے نخست | تو دادی ہمہ چیز من چیز تست

وباین تقریب حضرت خازن الرحمۃ وحضرت عروۃ الوثقیٰ رضی اللہ عنہما ہر دو را شکر دلالت نمودند و نوشتہ اند قال اللہ تعالیٰ اِعْمَلُوْا آلَ دَاوٗدَ شُکْرًا وَقَلِیْلٌ مِّنْ عِبَادِیَ الشَّکُوْرُ۔ میدانید کہ شکر عبادت از صرف عبد است جمیع ما انعم اللہ علیہ من الجوارح والقوی الظاھرۃ والباطنۃ الی ما خلق اللہ واعطاہ لاجلہ لولاہ لما حصل الشکر واللہ سبحانہ الموفق۔ وہر دو مخدوم زادگان بحصول این معاملات تشرف در بارہ خود ہا تصریح نمودہ اند چنانچہ در محلش مذکور شود انشاء اللہ تعالیٰ۔

مخفی نماند کہ شمہ از علوم ومعارف ایشان ذکر یافت واول واعظم خوارق معارفے اند کہ موافق کتاب وسنت واقع شوند وتعظیم وتوقیر کتاب وسنت ودین وشریعت کما ینبغی لاحد از مرقومات مکتوبات ایشان (کہ انشاء اللہ زود طبع شود) واضح ولائح گردد کہ ما فوق آن متصور نباشد پس ذکر خوارق عادات وتصرفات وکرامات کہ تعلق بعالم کون وفساد دارد بایہ ادنیٰ است بآنہا وحاجت نوشتن آن نیست اما چون عادت مؤلفانِ احوالِ بزرگان چنین جاری شدہ کہ از آنہا برخے نیز می نویسند لہذا این فقیر نیز تبعیت آنہا نمودہ برخے از خرق عادت وتصرفات وکرامات جناب عروۃ الوثقیٰ ثبت می نمائیم وہر نقلے کہ تعلق بخرق عادت داشتہ باشد ابتدائے آن بسرخی منخرق عاداتہ می نویسیم وہر ذکرے کہ مشعر از تصرف ایشان بود افتتاح آن من تصرفاتہ بسرخی می نگارم مے آرند کہ جناب حضرت قیوم زمان شیخ محمد صبغۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ فرزندِ اکبر وخلیفۂ اول وقائم مقامِ بے بدلِ ایشانند ومنصب قیومیت فی سائرِ اخوان بطریق اصالت بایشان رسیدہ وممتاز تمامی فرزندان ومستفیضان والد بزرگوار خود اند از ایشان مروی شدہ۔

من خرق عاداتہ:۔ کہ روزے حضرت عروۃ الوثقیٰ باہل خانہ خود کہ والدۂ فرزندان ایشان باشد خطاب نمودہ فرمودند کہ امروز ظہور روح پرفتوح قطب المحققین وارث المرسلین شفائے دل ہائے دردمند حضرت خواجہ بہاؤ الدین نقشبند رضی اللہ تعالیٰ عنہ شدہ اشارت فرمودند کہ امروز

یکے از بنات من بجنپ واسطہ درخانۂ شما ورود می فرماید باید کہ در تعظیم و توقیر او کما ینبغی کوشش رود اگر کسے از روے نادانی بچشم حقارت در لباس او کہ از وراثت فقر است دیدہ بخندہ پیش آید موجب مخاطرہ ایمان او خواہد بود۔ حضرت ام المریدین از استماع این کلام از اول روز بدروازۂ حرم سرا رفتہ انتظار قدوم برکت لزوم آن مخدومہ نمودہ نشستند تا ورود سعادت آمود آن مخدومہ گردید، بہ ادب و تواضع بسیار پیش آمد نمودہ لوازم نیازمندی بجا آوردہ و خدمات شائستہ نمودہ تا مدتِ اقامت در ملازمتِ خدمتِ خود ہیچ دقیقہ نامرعی نداشتند و چون ایشان توجہ برفتن فرمودند آنچہ لوازم خدمت گاری است مہیا ساختہ رخصت فرمودند حضرت ام المریدین شکرانہ خداوندی جل شانہٗ بجا آوردند کہ امر حضرت خواجہ بزرگ رضی اللہ عنہ بجاے آمد و نیز مخدومہ محترمہ از خدمات ایشان راضی و مسرور رفتند۔

من تصرفاتہ می آرند کہ در وقتے عبور عسکر سلطان زمان ایشان از دار الارشاد سرہند واقع شدہ بود سلطان وقت اورنگ زیب عالمگیر بود کہ از جملہ مریدان بلکہ از زمرۂ مستفیضان و نسبت یافتگان ایشان بود چنانچہ در مکتوباتِ ایشان بطرف سلطان مذکور بسا مکاتبات ورود یافتہ و بشارات عالی و اشارات متعالی دربارہ او مندرج شدہ بلکہ بشارت فناے قلب و فناے نفس نیز مذکور گردیدہ و بطرف کشمیر عنان توجہ ظل اللہ مصروف بود۔ چون سلطان منسلک طریقہ شدہ بود و بہرۂ کلی یافتہ اہل عساکر تمام رارجوع نمودند و اکثر دست ارادت در فتراک ایشان زدہ و از فیوضاتِ باطنی و تصرفاتِ ظاہری کامیاب مطالب دوجہانی گردیدند از آن جملہ یک شخصے راسپاہی آوردند و پدرش کہ از مریدان قدیم بود بعرض حضرت عروۃ الوثقیٰ رسانید کہ این فرزند من گرفتار چنگِ عشق مجازی شدہ دست از خدمت سلطان و جاہ و منصب خود برداشتہ اسیر و بیقرار دیوانہ وار لیل و نہار در یاد قد و رخسار معشوق صوری گردیدہ اگر تصرفے دربارہ او رود تا بخود آید موجب آسائش این مخلص صمیمی خواہد بود خدمت ایشان خطاب بآن بیقرار نمودہ فرمودند کہ ازین اندیشہ باطل و خیالِ لاطائل درگذشتہ روی ہمت بمرغزار حقیقت آری و از بستان معرفت ثمریابی ہر آئینہ بہتر خواہد بود۔

خد
شد

بیت عشقِ حقانی شعارِ خویش کن عشقِ صوری را بطفلان واگذار

آن گرفتارِ بند یار فی الحال زبان را مترنم این فرد حضرت خواجہ حافظ شیرازی نمود۔ فرد

درکوے نیک نامی ما را گذر ندادند گر تو نمی پسندی تغییر کن قضارا

ایشان درآن وقت بجذب فرمودند کہ تغیر کردند قضارا بمجردِ استماعِ این کلام عقلِ رفتہ بسرش عود کرد وعشقِ مجازی مبدل بحقیقی شدہ وبسعادت ارادت مشرف شدہ از فیوضات عام ایشان بہرہ حاصل نمودہ در زمرۂ اولیاء و صلحاء در آمد و کامل ومکمل گردید۔

من خرق عادانہ:۔ روزے جناب ایشان در تناول فواکہ بودند وبرغبت تمام میخوردند مے آرند کہ آن انبہ بود کہ اعلاے میوہاے ہندوستان است صالحہ از مخلصات بزیارت آمدہ بود بخاطرش خطور نمود کہ اہل اللہ را اکل باین رغبت مے باشد تا وجہش چہ بود فی الحال از اشراف خاطر دریافتہ فرمودند وجہش آنست کہ ہرچہ اولیا تناول می فرمایند ہمہ نورے شود پس نور ہر قدم کہ بیش بود مرغوب است۔

نمائید

من تصرفانہ:۔ آوردہ اند کہ یکے در خانقاہ عالم پناہ ایشان آمدہ مشاہدۂ کثرت اخراجات ایشان نمودہ استفسارِ وجہِ مداخل از صوفیان کرد گفتند وجہ مقرر اصلا مقبول امام معصوم قیوم نیست غیر از توکل خالصہ اسبابے منظورِ خدمتِ ایشان نمی افتد آن مرد وقت خلوت ایشان را ملاحظہ نمودہ معروض داشت کہ این مخلص ارادۂ حج دارم واین داعیہ دامنگیر شدہ در نزد من از عنایات ایزدی سنگے است کہ خاصیت آن دارد کہ مساسِ آن آہنِ اسود را طلاء احمر می سازد آنرا ہمراہ نمی توانم بردو ابینے چون شما منظور نیست ونیز موجب سعادت این مخلص است کہ آنرا بخدمت عالی گذارم کہ تا مراجعت آنچہ جہتہ اخراجات فقرا ازان سنگ طلا نمودہ شود و بکار رود موجب رفاہیت ملازمان عالی باشد اگر حیات باقی بود و مراجعت نصیب شود بمن عنایت نمائند واللہ بخدمت حضرت باشد ایشان درحضور آن شخص سنگ را گرفتہ برطاقچہ انداختند وآن مرد مرخص شد مدت دو سہ سال کہ آن عزیز ازان سفر مراجعت نمود برا الارشاد سرہند رسید

فرمائید

وملازمت عالی باریافت فرمودند کہ سنگ شما در ہمان طاقچہ کہ در حضور شما انداختہ بودیم افتادہ است
بردارید۔ سبب نگاہ داشت آن بود کہ این سنگ اگر درین سفر از نزد شما می رفت مرغ روح شما
از مفارقت آن پرواز می کرد آن گاہ بجاوے امر فرمودند کہ سنگ و کلوخ بسیار حاضر سازد چون
حاضر نمود فرمودند کہ ہمہ طلائی شوید بہ مجرد فرمودن طلاے ناب شدند بعد ازان فرمودند کہ کسے
را کہ این کمال عنایت شدہ باشد اورا نمی رسد و نمی سزد کہ باین چیزہا گراید۔ فرد لمحررہ

درمس قلب من اے مظہر حق کن نظرے ۔ زانکہ اکسیر اثر نرگس شہلا داری

من تصرفاتہ:۔ صاحب کتاب برکاتِ معصومی می آرد و از والد خود نقل می نماید کہ روزے
خدمت حضرت عروۃ الوثقیٰ بعد از ملاحظہ یک سال مدخل خود را کہ یک لک شدہ بود و مصرف
خانقاہ معلی کہ یک لک و پنجاہ ہزار گردیدہ در اداے احسان حضرت رحمان تبارک و تعالیٰ بزبان
مبارک آوردہ اند کہ مدخل جناب حضرت خواجہ احرار قدس سرہٗ یک لک و پنجاہ ہزار بودہ و مصرف ایشان
یک لک ثابت شدہ مدخلِ ما یک لک و خرچ یک لک و پنجاہ ہزار و باوجود آن قرضدار نہ ایم
بلکہ کشائش کاملہ و رفاہیت تام شاملِ حال است زیادہ چہ تصرف باشد۔

من خرق عاداتہ:۔ چون ایشان عزم سفر حرمین الشریفین نمودند بایشان مکشوف
ساختند کہ بعد خروج نواز دیار ہند انواع بلاہاے مختلفہ بر زمین ہند روے خواہد داد و انقلابات
کلی از انہا خواہد نمود و تغیرات عظیم روے خواہد داد کہ بوجودِ تو درین دیار این ہمہ اطوار معوّق
می بود بہ نسبت پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام چہ تابع کامل را از جمیع کمالاتِ متبوع نصیب است
بموجب آیہ کریمہ مَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيْهِمْ و چون باز مراجعت نمائی موجب رفاہیتِ
امن و امان خواہد شد توقع کما کوشف لہٗ مے آرند کہ باعث باین مقدمات آن شد کہ چون خدمت
ایشان بارادہ مذکور زیادہ از السلطنت رسیدند یکے از سادات بخدمت ایشان آمد و عیان نمود کہ
مرا زوجہ جمیلہ بود کہ بسیار مطبوع و مقبول من بود روزے رانا نام ہندو کہ از رؤساے فرقہ ہنود بود
و مقرب سلطان اورا بدید و فریفتہ او شدہ و جبرًا اورا از من ستاند ازاین ممر ہر جا استغاثہ بردم

کشف

نظرِ بخششِ او نموده کسے عرض مرا بسلطان نرساند و غور من ننمود خدمت حضرت عروة الوثقیٰ با
برادرِ بزرگ خود خواجه حضرت خازن الرحمة رضی الله تعالیٰ عنهما از استماع این مقدمه از کمال غیرت که
لوازم ولایت است متغیر شدند و فرمودند در نزدِ سلطان رفته احوال ترا اظهار خواهیم ساخت اگر بغور
تو رسید فبها والا انه تغیر سلطنت او خواهیم کنانید و دراں وقت نزد سلطان رفتند در آن وقت
دارا شکوهِ سلطان بود احوال سید مذکور با و رسانیدند و طلب غور فرمودند سلطان بنابر خاطر رانا که
یکے از اعاظم امرا بود در غور این مقدمه تساہل نمود و گفت بخاطر یک زن نمی توان چنین امیرے معتبرے
را فضیحت نمود با آن سید بنا بر خاطر شما مبالغ کثیر می دہم که دیگر تزویج نماید حضرتین ازاین سخن متغیر
شده فرمودند که ہرگاه بغور این سید نمی رسی و آن کافر را بسزا نمی رسانی مایان ازاین سفر که در پیش داریم
ہرگز بملک ہند مراجعت نخواہیم کرد تا تو بادشاه باشی در جواب ایشان گفت حضرات مخیراند من در
این ایام عزیمت لشکر بطرف اورنگ زیب دارم بجانب دکن که از من باغی شده باین امور نمی توانم
پرداخت و نمی توانم مثل رانا امیرے را از خود رنجانیدن حضرت عروة الوثقیٰ رضی الله تعالیٰ عنه در
جواب فرمودند که تا رانا و اعوانش بسزا نرسد ان شاء الله تعالیٰ مایان بہند نخواہیم آمد و از مجلس سلطان
برخاستند ہیبت باطنی ایشان آن قدر برو غلبه کرد که ہیچ نوع اذیت بایشان نتوانست رسانید
ایشان چون ببلاد دکن رسیدند و اورنگ زیب بدان طرف بود از اخبار قدوم ایشان باراده سفر حرمین
و مشاجرت ایشان بدارا شکوه باخبر گردید از این معنی امید قوی حاصل روزگار خود دانسته خود را بخدمت
حضرت عروة الوثقیٰ رسانید و مرید شد و معروض داشت که نسبت من بدارا شکوه ہیچ گونه منافات
را برنمی تابد الابد دست آویز محکم ایشان که عروة وثقیٰ جہان جہانیان اند ایشان فرمودند باک مدار
بموجب آیه کریمه کَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ به عنایات ایزد تعالیٰ تا سلطنت تو
مقرر شده ہرگز رجوع ما بہند واقع نخواہد شد از این بشارت اورنگ زیب قوی دل گردیده تہیه عساکر
نموده مقابله دارا شکوه را مستعد شد چون خدمت ایشان بزیارت روضه منوره جناب اقدس
کامیاب شدند وعده که باورنگ زیب فرموده بودند معرض داشتند چنان بامور گردیدند که سلطنت را

متغیر

بپاس خاطر

اعظم

بپاس خاطر

بر نمی تابد

باورنگ زیب عنایت فرمودیم۔

اما چون داراشکوہ خود را در زمرۂ مریدان حضرت غوث صمدانی محبوب سبحانی جناب شیخ شاہ سید عبدالقادر جیلانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در آوردہ است وخدمت ایشان جانب او را دارند محمد صبغۃ اللہ فرزند اکبر خود را بہ بغداد فرست کہ رفتہ با یشان مقصود تر احاصل سازد۔ تا بخاطر او ایشان از طرف داراشکوہ دست بردارند لہذا حضرت عروۃ الوثقیٰ موجب فرمودۂ امر شریف حضرت قیوم زمان شیخ محمد صبغۃ اللہ را بغداد شریف فرستادند و ایشان بشرف زیارت مبارک مشرف شدہ مطلوب امعروض داشتند حضرت جناب غوث الجن والانس مقصود را قبول نمودہ علاوہ بر آن خلعت غوثیت خود بحضرت قیوم زمان شیخ محمد صبغۃ اللہ عنایت فرمودند چنانچہ در احوال ایشان مشروح نوشتہ خواہد شد۔

ظاہر

بر سر اصل سخن رویم کہ بعد رسیدن حضرت عروۃ الوثقیٰ رضی اللہ عنہ در بلاد عرب بلدان ہند بہ بلاہای مختلفہ گرفتار شدند از قسم قحط و وبا و زوال سلطنت و نغیر آن و قتل و نہب انواع ابتلا سبب ہلاکت و ذلت اہل آن گردید چون خبر زوال سلطنت داراشکوہ و تسلط اورنگ زیب عالمگیر رسید حضرت عروۃ الوثقیٰ از احکام حج و زیارت خلاص شدہ بودند عنان مراجعت بہند آوردند با ہزاران انعامات ایزدی متوجہ وطن گردیدند کہ تفصیل آن در رسالہ یواقیت الحرمین مذکور است فی الجملہ ورود ایشان در بلدان ہند موجب نزول رحمت ایزدی گردید و اہل آن از مہالک نجات یافتند و اورنگ زیب از استماع مراجعت ایشان چند منزل استقبال نمودہ انواع خدمتگاری بجا آوردہ مدت متمکن تخت سلطنت فیروزی میمنت بود چون او در بلاد ہند سلطان مستقیم بانواع دینداری و خداپرستی و ظاہر آرائی و استحکام سلطنت نگذشت چنانچہ این معنی مشہور انام است حاجت بیان ندارد۔

من خرق عادانہ:۔ خداپرست خان نام مردے از امراء از جہۃ تطبیق اسم با مسمیٰ ترک امارت ظاہری نمودہ بہ تنویر باطنی ملتزم خانقاہ عالی شان حضرت عروۃ الوثقیٰ بود در آن ہنگام کہ در ظل ہما آثار آن دیار میگذارید اتفاقاً روزے شش نفر مہمان از اعزۂ زمان کہ با آن خان نسبت قرابت و معرفت داشتند در حجرہ او ورود نمودند خان تنور از ہم افلاس کہ از لوازم فقر است در

مهمانداری آنها متوش شد و اظهار احوال خود را به متصدیان خانقاه از غایت تمکین نتوانست نمود و وقت ختم مقرره حضرت عروة الوثقیٰ شد از خوف فوت آن وقت مهمانان را بجاے خود گذاشته خود را بمکانِ ختم بخدمت عالی رسانیده در ختم شریک شد اما در خاطر اندیشه مذکور مرکوز بود بعد از ادائے ختم بدستور معمول فواکه حاضر آوردند و تقسیم نمودند قاسمان را عادت چنان جاری بود که اہل ختم را ده ده دانه انبه می دادند و غیر حضار را پنج پنج دانه تقسیم می کردند بخان مذبور نیز بدستور معمول ده دانه دادند بهمانا در خاطر خان مزبور مهمانان عبور کردند فی الفور حضرت عروة الوثقیٰ خان را طلب داشته و یک سبد انبه را بخود قریب فرموده از دست مبارک خود ده انبه جدا کرده دادند و فرمودند که این تقسیم یک ضیف شما و ده دانه دیگر جدا نموده فرمودند که این رسد ضیف دویم شما همین قسم شش رسد را جدا کرده عنایت کردند که جمله شصت دانه انبه شد و شش اشرفی نیز پوشیده در دستِ او دادند و فرمودند که شما بجاے فرزند ما ئید هر گاه در وقت بودن خانقاه مهمانی ورود فرماید بلا تحاشی عیان مینموده باشند بعد از مرخص شدن شما از خانقاه کشایش بسیار حاصل روزگار شما خواهد شد فوقع کما اخبر رضی اللہ تعالیٰ عنه این قصه از زبان خان مذکور در برکات مکتوب است۔

انبه

من خرق عاداته:۔ مخدوم زاده خامس حضرت شیخ محمد سیف الدین قدس سرہ که فرزند پنجم ایشان بودند در مکاتیب خود در مکتوب صد و چهل و یکم که بنام شیخ باقر لاهوری ورود یافته نگارش فرموده اند و بعینه عبارت آن مخدوم زاده ایراد می رود در بلده کابل عزیزی حضرت ایشان را یعنی حضرت عروة الوثقیٰ رضی اللہ عنه را بخواب دید و آن حضرت او را نیمه ترکی عنایت فرمودند چون با فاقت آمده آن نیمه را در بیداری پیش خود یافت انتہیٰ کلامه الشریف۔

من تصرفاته:۔ از حضرت امام العارفین شیخ محمد اسماعیل قدس سرہٗ منقول می نویسند که روزے حضرت عروة الوثقیٰ رضی بوضوے نماز اشتغال داشتند در عین وضو آفتابه که در دست مبارک داشتند بجوش تمام بر دیوار زدند خادمه که حاضر بود در رفته آفتابه دیگر را حاضر آورد از این مقدمه وہم برداشته بخدمت حضرت ام المریدین رفته عرض این ماجرا نمود ام المریدین احوال خوف خادمه را بعرض رسانید

فرمودند باو بگوئید خوف نکند در آن اثنا یکے از مخلصان ما را در صحرا شیر غرنده مقابل شده بود
وقصد ہلاک او کرده او از کمال عجز متوجہ باطن شده استخلاص خود خواست نزد ما در آن وقت جز آن
آفتابہ اسلحہ حاضر نبود بر سینہ آن شیر زدیم و آں بیچاره را از شر آن سباع نجات دادیم تا روزے کہ
میر محمد طاہر کہ یکے از مریدان حضرت عروة الوثقیٰ بود از سفر بنگالہ آمده بحضور جمع کثیر از تصرفات عالی
ایشان بیان نمود کہ در صوبۂ بنگالہ بجائے می رفتم ناگاه شیر غرنده رسید در آن اثنا یاد پیر بزرگوار خود
کردم فی الفور بہ چشم سر بفتح سبین دیدم کہ حضرت عروة الوثقیٰ رسیدند آفتابہ کہ در دست مبارک داشتند
بر آں شیر زدند کہ زہرۂ آن شیر ترقید و از نظر من غائب شدند و مرا نجات از شر شیر دادند بعد ازان
پرچہائے آفتابہ مبارک را تبرکاً برداشتہ ام و تا حال در پیش من است چونکہ میر مذکور بار بحضور پر نور
یافت بے آنکہ او عرض نماید فرمودند للہ سبحانہ الحمد کہ مدد بروقت در حق شما واقع والا نہ
شیر کار شما را باآخر رسانیده بود۔

برشیر بزند

من تصرفاتہ:- از زبان بادشاہزاده گوہر آرا بیگم کہ مرید مخلصۂ ایشان بود می نویسند کہ
دران ایام کہ حضرت عروة الوثقیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ با برادرم داراشکوه مناظره روے داد و بشارت
سلطنت را ببرادرم اورنگ زیب عنایت کردند بدستخط مبارک خود بشارت مذکور نوشتہ باورنگ زیب
دادند و متوجہ سفر حجاز شدند حضرت اورنگ زیب بشارت مسطور را بوالدۂ خود اظہار نمودند من حاضر
بودم بیقین می دانم کہ برادرم محمد عالمگیر را سلطنت ہندوستان از تصرف حضرت عروة الوثقیٰ
رسیده رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

من تصرفاتہ:- می آرند کہ سعد اللہ خان در حضور شاه جہان بتقریبے تکذیب حضرت
عروة الوثقیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمود فی الفور بدرد قولنج مبتلا شد و بر قبح کلمہ ناشائستہ خود متنبہ شده
مبلغ پانصد روپیہ نیاز و کوزۂ آب فرستاد و از خدمت ایشان عفو تقصیر خود خواست کہ آب را
دمیده بفرستند کہ بخوردن آن شفا یابد ہرگز در معرض قبول نیفتاد چوں حضرت مخدوم زادگان
بشفاعت بسیار نمودند ایشان بغضب فرمودند دروغگویان دم نمی کنیم آدمیان او گفتند زود بروید

کہ روح او منتظر ہمیں جواب است خادمان او مایوس شدہ گردیدند و بسعد اللہ خان آنچہ شنیدہ بودند معروض داشتند فی الفور رحلت نمود نعوذ باللہ من غضب اللہ تعالیٰ و غضب اولیائہ بیت

این قوم چو تیغ آبدارند | جان از تن بے ادب برآرند

من تصرفاتہ :- می نویسند کہ روزے یکے از امرائے ایران کہ مذہب رفض داشت متوجہ دار السلطنتِ ہند بود و عبور بدار الارشاد سرہند نمود از روئے استہزا خادم بخدمت ایشان فرستاد کہ من بزیارت حضرت می آئیم ایشان از روے اکرموا الضیف ولو کان کافرا امر تیاری اسباب مہمانداری نمودند تا نماز عصر منتظر بودند کہ خبر رسید کہ امیر مذکور سوار شدہ رفت غرضِ او استہزا بود۔ اتفاقاً دران اثنا خدمت عرفان پناہ خواجہ محمد حنیف کابلی کہ از اعاظم خلفائے ایشان بود از کابل رسید و ماحضری کہ ترتیب دادہ بودند برائے ایشان حاضر آوردند خواجہ مذکور تحف نیاز کہ ہمراہ داشت در خدمت گذرانید دران ہا چند عدد کاردِ ولایتی بود۔ حضرت عروۃ الوثقیٰ یک کارد برہنہ نمودہ فرمودند تربوزے حاضر آورید تربوز حاضر کردند بآن کارد تربوزہ را ببرید و فرمودند کہ در اثنائے تربوزہ محسوس شد کہ سر رافضی را بریدیم ہمچنان شد کہ ازین طرف بریدنِ تربوز بود و ازان طرف جدا شدنِ سرِ رافضی مذکور۔ بیت

مکن بازی کہ سر اینجا ببازی | درین میدان نشاید ترکتازی

من تصرفاتہ :- می آرند کہ شخصے در بلدہ اکبرآباد بودہ۔ در وقت احتضار خود خواہرزادہ خود را طلبید و فرمود کہ احوال تو ناتمام ماندہ باید کہ بخدمت عروۃ الوثقیٰ رفتہ سلوک نمائی تا بکمال رسی بعدہ بزبان آورد کہ چنان معلوم می شود کہ بعد از دوازدہ سال باین دولت مستسعد خواہی شد۔ اتفاقاً درین مدت ہر چند اراسفر ہا دست داد بدار الارشاد سرہند نتوانست خود را رسانید تا کہ مدت موعود بسر آمد۔ بیت

گلِ بختش شگفتن کرد آغاز | ہمائے دولتش آمد بپرواز

خود را بسرہند مبارک رسانید و بشرف زیارت حضرت عروۃ الوثقیٰ مشرف شد ایشان چون اورا دیدند فرمودند کہ دوازدہ سال از وصیت پیر شما ہمین امروز پورہ شد چون آن عزیز حساب نمود

آوردند
بریدن
شیخ

بموافق ارشاد ایشان برابر آمد فرمودند که این اظہار برائے این معنی نمودم که کمال شیخ شما ظاہر شود شما
وحضار مجلس ہمہ از کمال او باخبر شوید و عزیز مذکور مدتے بملازمت خانقاہ عالم پناہ گذرانیدہ بموافق
استعداد خود در مراتب معرفت سیر و سلوک نمودہ بخلافت امتیاز یافتہ مرخص وطن مالوف خویش گردید۔

من تصرفاتہ:۔ صاحب برکات می نویسد که روزے این درویش را صحبت بادشاہ وقت
محمد معظم شاہ که فرزند اورنگ زیب بود دست داد ذکر تصرفات حضرت عروۃ الوثقیٰ رح درمیان آمد سلطان
مذکور گفت که خدمت ایشان مرا در ایامے که حضرت اورنگ زیب بسیر کشمیر متوجہ بودند و عبور از دارالارشاد
سرہند نمودند و بشرف زیارت مشرف شدند و آن سال پنجم جلوس بودہ بشارت دادند که سلطنت
بعد از انقضائے مدت حیات والد تو بتو قرار خواہد گرفت و بعد از چہل و پنج سال این بشارت ایشان
بوقوع آمد چہ مدت سلطنت حضرت اورنگ زیب پنجاہ سال بود۔ بیت

اول و آخر ازل ہم تا ابد — پیشِ علمِ عارفان پیدا بود

من تصرفاتہ:۔ می آرند که خواجہ محمد حنیف کابلی که از اعاظم خلفائے ایشان بودند قبل از
وصول بخدمت ایشان در ایام جوانی فرخندہ شبی بخواب دیدند که ایشان بدارالارشاد سرہند رفتہ اند و
در خانقاہ ملائک پناہ رسیدہ می بینند که دو عزیز نورانی نشستہ اند و شمع در حضور ایشان می سوزد
خواجہ مذکور بخاطر رسانید که اگر مطلع کردم که این دو عزیز کیانند فی الفور شخصے بطرف او آمد خواجہ
استفسار نمود که این دو عزیز کیانند آن شخص گفت که ہر دو فرزندان حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ
اند یکے خازن الرحمۃ خواجہ محمد سعید رح نام دارد و یکے عروۃ الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم موسوم است خواجہ بدان
شخص گفت که مرا بفرزند ثانی حضرت مجدد الف ثانی یعنی خواجہ محمد معصوم برسان آن شخص می گوید که
من نیز باشارہ ایشان نزد تو آمدہ ام آخر الامر خواجہ را بردہ بخدمت ایشان رسانید چون خواجہ از آن
خواب دولت مآب بیدار شد احوال را با اقارب خود درمیان نہاد و شوق و جذب بخواجہ غلبہ کرد و
با جمعے از احبۂ خود روانہ سرہند شریف شد اتفاقاً چون قریب دارالارشاد سرہند شریف رسیدند
وقتِ شام بود تا بخانقاہ عالم پناہ می رسید شب شدہ بود بنوعیکه دیدہ بود درخواب دید که دو عزیز نشستہ اند

وشمع در حضور ایشان می سوزد ہمان شخص که درخواب اورا دلیل کعبه مقصود شده بود بخواجه ملاقی شده اورا بخدمت حضرت عروة الوثقیٰ رسانید خواجه مذکور در خدمت عالی مشغول شده در اندک مدت بدرجات کمال فائض شد و بخلافت ممتاز شده مراجعت وطن مالوف یافت بعد از رسیدن بوطن واظهار خلافت اهل وطن متفق الکلمه بانکار برخاستند و باستهزا می گفتند که خواجه از پیر خوابی خود ارشاد آورده آخر الامر چندی متفق شده بخواجه گفتند که مایان بغیر دیدن خارق بتو نمی گردیم مایان تیاری مهمانی پیر تو می کنیم امروز وقت طعام اورا بما بگو اگر او وقت موعود بدعوت ما حاضر شد مایان همه مریدان تو می شویم واگر حاضر نشد ندپس اظهار کمال خود نکرد مایان منها خواجه از کمال اعتقاد وغلبه جذبه که لوازم مبتدیان است قبول نموده فرمود که غالباً وقت طعام ایشان بعد از نماز عشاء می باشد شما یان تیاری طعام بکنید امید است که ایشان حاضر شوند جماعت تمسخر کنان به تیاری طعام پرداختند و استبعاد می نمودند که پیر خواجه در یکروزاز سرهند به کابل چگونه خواهد آمد همه اکابر کابل از اهالی و موالی وقت حاضر شدند و منتظر وقت بعد عشاء بودند و خواجه بعد از نماز عشاء مراقب شد- اهل دعوت طلب برآوردن طعام از خواجه کردند- فرمودند طعام برآرید که وقت طعام خوردن ایشان همین است آنها برآوردن طعام مشغول شدند ناگاه از فراز بام آواز پائی بگوش غفلت زدگان رسید دیدند که از راه زینه حضرت خواجه عروة الوثقیٰ با حضرات مخدوم زاده گان بصحن خرامیدند و بر مسند یکه برائے ایشان فرش کرده بودند نشستند و مخدوم زادگان عالی شان گرداگرد والد مذکور خود حلقه بسته نشستند جماعت مرضاء القلوب از مشاهده این حال متحیر شده بقدم مبارک افتادند وعذر تقصیر خواستند، ایشان فرمودند که محض برائے خاطر داری خواجه آمده ایم و الامار اسر اظهار کرامت نیست زینهار دیگر از اولیائے طلب کرامات نمی نموده باشند که ضرر خالص است. القصه طعام تناول فرموده و شب را با جماعت بسر بردند و اکثر آن جماعت داخل طریقه علیه شدند قریب صبح باز بالائے همان بر بام برآمده فواکه تازه که بخدمت گذرانیده بودند حضرات مخدوم زادگان برداشتند و فواکه خشک وغیره تحف که تیار نموده بودند بخواجه عنایت

فرمودند کہ از پشاور و لاہور بخدمت برسانند و خود دریک لمحہ بدار الارشاد سرہند رسیدند ہر چند آن مردم
عرض نمودند کہ چند روز اقامت نمودہ باز برائے متوجہ وطن شوید فرمودند کہ خبر بکسے نکردہ ایم از این واقعہ
مبادا اضطرابے در مغلقان واقع شود بالجملہ نماز بامداد در مسجد خود با یاران ادا نمودند و فواکہ مرطوبہ را
بذوی القربیٰ وغیرہ محبان تقسیم نمودند۔ فرد :۔

چہ شود گر بسر وقتِ منِ خستہ جگر   قدمے رنجہ نمائی و دلم شاد کنی

من تصرفاتہ :۔ از خدمت اخوند موسیٰ صاحب ساکن بھٹی کوٹی منقول است کہ چون
حضرت عروۃ الوثقیٰ باجازت مرا ممتاز کردند و خلعت خلافت عنایت فرمودند و رخصت بوطن مالوف
کردند معروض ایشان نمودم کہ اکثر مردم آنجا افاغنہ اند و شدید۔ بے آنکہ تصرفے ظاہر معائنہ نمایند
ارادت نخواہند آورد بلکہ استہزا خواہند کرد اگر از تصرف عالی چیزے بہ بندہ عنایت شود کہ دران
سرزمین افاعیِ گزندہ بسیار است و ایذاے کلی از اینہا بخلق متعدی ست در آنہا نوعے توجہ شود
کہ مطیعِ من شوند ہر آئینہ موجب خلاص از آنہا خواہد بود فرمودند کہ نام شما بہ ہر گزندہ کہ مذکور گردد
سر از اطاعت شما نہ بر دارد دیگر ہر امراض دمِ شما موجبِ شفا است و جائے دوا ہم مردمانِ آن جا
بشما مخلص و مطیع خواہند شد فوقع کما اخبر رضی اللہ عنہ

من تصرفاتہ :۔ از صوفی پایندہ ملا کابلی منقول است کہ وقتیکہ این مخلص را
مجاز نمودہ رخصت فرمودند بعرض اقدس رسانیدم کہ مشیخت را خرچ خانقاہ می باید و این رویش
بجز نام خدا چیزے ندارم امر فرمودند کہ صوفی قدرے کاغذ سرخ و سفید بیارید فقیر تجسس نمودہ
پارۂ کاغذ سرخ و سفید بہم رسانیدہ بخدمت حاضر نمودم بدست مبارک خود از آن کاغذ بطور
روپیہ و اشرفی مدور قطع نمودند و بلعاب دہن مبارک خود آلودہ بدست بندہ دادند روپیہ اشرفی
شدہ بودند بخاطر فقیر خطور نمود کہ اگر این تصرف بہ بندہ عنایت شود خوب خواہد بود از این روپیہ
اشرفی بہ مجرد این خطور امر نمودند کہ این تصرف بشما عنایت نمودیم بشرطیکہ زیادہ از احتیاج
نکنید بعدہ ہر وقت کہ محتاج می شدم کاغذ سرخ را مدور نمودہ بلعاب دہن دمے بر آوردم اشرفی

اخوند موسیٰ صاحب ساکن بھٹی کوٹ ضلع جلال آباد کہ از اعاظم خلفاء حضرت عروۃ الوثقیٰ اند

نہ بر دارد

می شد و اگر کاغذ سفید را می بر آوردم روپیہ می شد و این تصرف او مشہور بودہ لہذا ملقب بصوفی پائندہ ملا کابلی شدہ بود۔

من تصرفاتہ :۔ کذلک صوفی پائندہ کرباس نیز از مجازانِ ایشان بودہ، در وقت رخصت باو پارۂ کرباس عنایت نمودہ بودند و فرمودند کہ در این کرباس برکت است صوفی مذکور بمدت عمر خود از ان کرباس می فروخت و خرج مایحتاج خود می نمود و از کرباس ہیچ کم نمی شد تا انقضاے مدتِ حیاتِ او بعد از ارتحال صوفی مذکور ہمان کرباس را بامرِ او تکفینِ او نمودند و صوفی مزبور مشہور بصوفی کرباس پائندہ بودہ این قدر از خوارق و تصرفات کہ مذکور شد در رنگ آنست کہ از بحر بے پایاں بجرعۂ آب اکتفا رود۔ بیت

بحر را گر آوری در کوزۂ چند گنجد قسمت یکروزۂ

اگر کتب و رسائل کہ در احوال ایشان و فرزندان و خلفاے ایشان جمع شدہ و در آنہا آنچہ ذکر یافتہ جمع نمایم از قسمِ خوارق و تصرفات ہر آئینہ از احصاے آن عاجز آیم فرد

ذکر حالاتش نیاید در شمار عاجزم گر یک نویسم از ہزار

ذکر ارتحال حضرت عروۃ الوثقیٰ

مے آرند کہ خدمتِ ایشان دو سہ سال قبل از انتقال آثارِ قربِ ارتحال را از فراستِ معنوی دریافتہ بہ تہیہ سفر اخروی مستعد شدہ دست حق پرست از جمیع باست دنیا برداشتہ بترنم الرفیق الاعلیٰ مترنم بودند و اظہار این مقدمہ جانکاہ اشارۃً و علانیۃً بانواع بہ احبا و اقربا می نمودند چنانچہ کتب خانہ کہ کلان تر خزینہ سرکار معرفت مدار بود و محبوب ترینِ امتعہ آن قدوۂ ابرار و مشتمل بر کتب متداولہ و غیر متداولہ از غرائب علوم و عجائب فنون مجتمع بودہ کہ در جاہاے دیگر یافتہ نمی شد اکثر بفرزندانِ گرامی خود و غیرہ محبان و مخلصان و مستحقان خرعہ انداختہ بموجب آن تقسیم فرمودند و نیز بشب پانزدہم شعبان در سال انتقال امر فرمودند کہ تفحص از نور قمر نمائید کہ بدستورِ معمول منور است یا در شعاع و ضیاے آن فتور است ہر چند بینند گان غور مے نمودند اصلا در قمر اثرِ نو نمی دیدند با وجودیکہ اثر از آثارِ ابر بر اطرافِ

فلک پیدا نبود حتی کہ شب بنصف رسید بینندگان عاجز شدہ معروض داشت کہ ماہ چون دیگ سیاہ
بر روے فلک انجم سیاہ ایستادہ واثرِ ضیا در روے مشاہدہ نمی شود فرمودند کہ نام قطبے از صحیفۂ ہستی محو
نمودہ اند کہ ماہ از غمِ آن کاہیدہ اہل آسمان را نیلگون ساختہ است، اما ہیچ یکے از حضارِ محفلِ خلد
مشاکل دریافتِ معنیِ این مقولہ نمودند تا آنکہ واقعۂ این رحلت آن قیوم وقت روے داد۔ بعد ازان
از سرِ آن مطلع شدند و نیز می نویسند کہ در آن نزدیکی روزے در باغیچۂ عالی کہ مدفنِ متعالیِ ایشان شد
تشریف فرما شدند و جائے کہ مرقد مقدس قرار یافتہ ساعتے مراقب بودند و فرمودند کہ نزدیک است کہ
مکانِ فقیرے از فقیرانِ صاحب کمال گردد و مردم از استماعِ این مقولہ گمان بردند کہ مگر ورود کلام بزرگے
در آنجا خواہد شد و دران ایام در واقعہ بشرف زیارت حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ عنہ مشرف شدند
ازان جناب استفسار احوال آنجہانی نمودند ایشان در جواب فرمودند کہ این جا مآل ہمہ برحمت است فردا
آن مخلصان را بنوید فرحت جاوید خبردار کردند و مثل ما عاصیان را امیدوار ساختند۔ می آرند کہ قبل از
وصال ایشان بشش ماہ این رویاے صالحہ دست داده بود۔ می آرند کہ ایشان در این ایام بتمام جمال
صرف شدہ بودند کہ بوے از جلال در ایشان دریافتہ نمی شد گویا وجود شریف ایشان مظہر رحمت عام
شدہ بود و ہر کسے را بکمال شفقت و مہربانی و بشاشت تمام پیش آمدی نمودند و کثرت ارشاد آن قدر
عالم گیر شدہ بود کہ بموجب کریمہ اِذَا جَآءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُ وَرَاَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُوْنَ فِيْ دِيْنِ اللّٰهِ
اَفْوَاجًا کثرتِ خلائق در اطراف و اکناف عالم بمرتبہ رجوع یافتہ کہ افواج رجال و نساء و پیر و صغیر و
کبیر و برنا بر نہجی ورود می نمود کہ تعدادِ آن جز در علم علام الغیوب نگنجد و ورودِ فیض و برکات بر صلحاے
و عصات ابر نیسان ریزان شدہ بود کہ ہر کہ بدان درگاہ رحمت اشتباہ واردمی شد از خوانِ الوانِ رحمتِ
ایزدی بفیوض و برکاتِ سرمدی می رسید با وجود این فیاضی از خوف مَالِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ لیل و نہار
بنالہ زار میگذرانیدند و در مکاتیب مبارک نیز از این مقولہ مذکور می بود۔

منہا در مکتوبے برنگاشتہ اند کہ افسوس کہ اشرفِ عمر در ہوا و ہوس رفت و در حرمان و معصیت
گذشت و در دیوار بر کرد از این دور از کارگریان و زار زار است و ہر سنگ و سفال بزبانِ حال

فریاد می کنند مالهذا خلقت ومالهذا امرت بیت

هر دو عالم در لباس تعزیت　　　اشک مے بارند و تو در معصیت

اُذکُرُوا اللہَ وَتُوبُوا اِلَی اللہِ جَاءَتِ الرَّاجِفَۃُ تَتبَعُہَا الرَّادِفَۃُ جَاءَتِ المَوتُ بِمَا فِیہَا انتہی کلامہ الشریف

آوردہ اند کہ شروع مرض مبارک ایشان چنان بود کہ در عین عافیت وکمال صحت روزے بدرس کتاب مشکوٰۃ المصابیح اشتغال داشتند درحین قرأت این حدیث مبارک الحدیث ھذا عن جابر قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وصحبہ وسلم یود اھل العافیۃ یوم القیمۃ حین یعطی اھل البلاء الثواب لوان جلودھم کانت قرضت فی الدنیا بالمقاریض رواہ الترمذی وقال ھذا حدیث غریب ہمانا از روے ابتلا در خاطر عاطر خطور نمود فی الفور وجعی بساق مبارک بہم رسید بدست شریف ساق مبارک راسخت گرفتند و درس راموقوف فرمودند ومعلوم اہل مجلس راشد کہ وجعی بساق ایشان لاحق شدہ امابزبان مبارک نیاوردند چہ آن متمنا بودہ۔ القصہ آن وجع بحدی غلبہ نمود کہ از ساق وزانو متجاوز شدہ بتمام بدن اوجاع محیط گردید در وقت غلبہ اوجاع اکثر بتلاوت کلام مجید شغل می نمودند وبنماز جمعہ وجماعت خمسہ حتی الامکان از دست نمی دادند وبصبر وشکیبائی بسر می بردند واین شعر عربی در آن اوجاع اکثر بزبان مبارک مے راندند شعر

ان قال لی مت مُتُّ سمعا وطاعۃً　　　وقلت لداعی الموت اھلاً ومرحبا

ودیگر اشعار شوق انگیز بزبان تازی وفارسی نیز بزبان مبارک میگذشت ازاں ہا یکے این است۔ بیت

گر بجان دادن میسر می شدی کس راوصال　　　طالب وصلش بدی ہر کس کہ جانے داشتے

ونیز تکرار این شعر می نمودند شعر

لیتک تحلوا الحیاۃ مریرۃ　　　لیتک ترضی والانام غضاب

لیت الذی بینی وبینک عامر　　　وبینی وبین العلمین خراب

القصہ وجع بر نہجے مستولی شد کہ روزے دست یکے از خدمہ بعضوی از بدن مبارک رسید تمام بدن در رعشہ در آمد آن عزیز از غایت تعجب معروض داشت کہ مجروح یک جزو بدن مبارک است

کہ زانو وساق باشد واز دست رسیدن بدیگر اجزائے بدن چرا موجب لرزۂ کل بدن کرد فرمودند کہ کدام عضو است کہ مجروح نیست از کمال صبر ووقار ہر گز بلب مبارک حرف صادر نمی نمودند کہ مخبر از شدت وجع باشد بلکہ در حین غلبہ آن تلذذات فراوان حاصل روزگار ایشان می شد چہ بمشرب مجددی ومعصومی ایلام محبوب را الذ نیز فرمودہ اند از انعام او چہ در انعام رضائے محب ومحبوب است ودر ایلام رضائے خالص محبوب است۔ پس نزد محب راسخ المحبت رضائے خالص محبوب از رضائے مشترک جانبین لذیذ ودلپذیر است۔ آوردہ اند کہ بتقریبے بیان نمودند کہ سجدۂ من فوق العرش واقع مے شود بلکہ خادمہ کہ درین وقت ہمراہ محمدؐ رکوع وسجود است سجدۂ او نیز فوق العرش واقع شدہ از محرمان اسرار ایشان منقول است کہ شش ماہ قبل از وفات می فرمودند کہ ہر سجدہ کہ بوقوع می آید خواہ از فرض خواہ از نفل فوق العرش واقع می شود بلکہ تمام نماز آنجا کہ لفظ جا در آن بارگاہ از تنگی میدان عبارت است وقوع می یابد بحکم کلام صادق سید البشر علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام المساجد یسجد علی قدمی اللہ فلیسجد والیرغب۔ می آرند کہ خدمت حضرت مخدوم زادہ برجادۂ شیخ ابو القاسم کہ فرزند حضرت قیوم زمان اند و نبیرۂ حضرت عروۃ الوثقی رضی اللہ تعالی عنہم از مشاہدۂ دیدار پُر انوار در شدتِ اوجاع وآزار کثرت صبر ووقار ایشاں را ملاحظہ نمودہ می فرمودند کہ ہر کرا آرزوئے دیدار سید الابرار باشد باید کہ مشاہدۂ جمال باکمال حضرت عروۃ الوثقی نماید واز ان جاپے بوقار صوری واستقلال معنوی جناب نبوی برد علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام آوردہ اند کہ حضرات مخدوم زادہ گان کہ ہمہ بدرجاتِ کمال فائض بودند وتصرفات عالی داشتند از غایتِ ملاحظۂ آزارِ والد خود ہمہ در توجہ ودر جذبِ آزار واوجاع مشغول می بودند ساعتے تخفیف لاحق می شد ولے بدستور سابق عود میکرد چہ عافیتِ صوری بحقیقت تمام شدہ بود ومعاملہ بعافیتِ معنوی کشیدہ۔ آوردہ اند کہ در ایام عرس جناب حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالی عنہ کہ بجہتِ نیاز عرسِ ایشان طعام تیار میکردند وجناب حضرت عروۃ الوثقی در شدت مرض بودند چہ عرس جناب حضرت مجدد الف ثانیؒ بہ بست ہشتم شہر صفر المظفر واقع است و وفات حضرت عروۃ الوثقی نہم شہر شریف ربیع الاول ورود یافتہ در میانہ زیادہ از یازدہ روز مفاصلہ نبود

وایشان از کثرت شدت مرض در وقت تقسیم طعام حاضر نمی توانستند شد امر نمودند که مردم مدعو را طعام بدهند چون طعام برآوردند و نزد مردم گذاشتند و مردم بخوردن طعام مشغول بودند حضرت عروة الوثقیٰ رح باوجود شدت مرض در محفه محفوف خود نشسته در مجلس حاضر شدند اما از کثرت ضعف نتوانستند که از محفه مقدسه بیرون شوند و در آن محفه نشسته ماندند و شله برنجینه که برای ایشان تیار نموده بودند حاضر آوردند ایشان در مجلس عرس با مدعوان در تناول برنجینه مشغول شدند دران اثنا یکے از حضار مجلس را بخاطر خطور نمود که اگر از برنجینه خاص این قدوی را تبرکے عنایت شود موجب سعادت غیر مترقب خواهد شد از این طعمه متلون که اهل مجلس تناول می نمایند آن برنجینه که الوش ایشان است در کام این مخلص عزیز است خدمت ایشان از اشراف باطن خطره را فهمیده نام او را بزبان مبارک آورده طلب نمودند چون قریب ایشان شد فرمودند که این شله بے روغن طبیب برای من تجویز نموده است اگر مرغوب شما افتاده بگیرند آن مرد آن برنجینه را از مواهب جلیله ایزدی تصور نموده اظهار خطره خود کرده از خدمت شریف برداشته با رفقا و احباب خود لقمه لقمه تقسیم نموده برغبت تمام خوردند و از برکات آن که دو سه لقمه از آن تناول جناب ایشان بود امیدوار ترقیات بسیار شدند هذا من ادنیٰ تصرفاته رضی اللہ عنه ۔ می نویسند که به قرب ارتحال خدمت ایشان رقعات بطرف فقرائے گوشه نشینان که در دار الارشاد بودند نوشته اند و در آن رقعات اکثر این عبارت مے بود که فقیر محمد معصوم از دنیا می رود باید که بدعائے خیریت خاتمه ممد و معاون باشند هر یکے از آنها بموجب حوصله خود چیزے در جواب رقیمه مبارک نوشته اند از آنها سید میرزا نام عزیزے صاحب کمال بوده مے نویسند که مزار آن عزیز در وسط بازار دار الارشاد واقع است در جواب رقیمه این دو بیت نوشته اند ۔ نظم

همان

درے هر پیره زن می زد عزیزے	که اے زن در دعا ها یادم آور
یقین میدان که شیران شکاری	درین ره خواستند از مور یاری

یکے از بنات طاهرات ایشان روایت نموده که روزے در حجره خلوت ایشان درین ایام آخر ایشان با رباب شدم این فرد را بشوق تمام تکرار می نمودند ۔ فرد

تو دستگیر شوای خضر پے خجستہ کہ من　　　پیادہ می روم و ہمرہان سوار انند

آوردہ اند کہ یک روز قبل از رحلت مبارک ایشان عبد الملک کہ یکے از فقرائے مبتدع بود اما تسخیرات داشت بموجب آن قبولیتی بہم رسانیدہ بود و از جہت حفظ مشیخت خود از خدمت ایشان دور می بود خلافِ عادت جہتِ عیادت آمدہ بخدمت ایشان بار یاب شد ایشان چون بطرف او دیدند و اثر فرحت در و مشاہدہ کردند یعنی ایشان را بشدتِ مرض دید چون مریض القلب بود از آن فرحناک گردید ایشان آن معنی را در و مشاہدہ نمودہ از راہ غیرت کہ لوازم ولایت است فرمودند ازین قبولیت کہ از خواندنِ اسمائے سیفی بہم رسانیدہ و آنرا کمال نشاتین تصور نمودہ و اہل روزگار را مسخر و منقاد ساختہ از دریافت کمالات ولایت کہ ثمرہ اش حضور و مشاہدہ است بجز حصول مشیخت کہ عین مباعدت ست مطلب کار نہ فہمیدہ و استغنا از صحبت اکابر اولیا کہ اہل حضور اند پیدا نمودہ عنقریب فرزندی سیف الدین او را منہدم و ناچیز خواہد نمود فوقع کما اخبر در اندک مدت رواج مشیخت جناب حضرت شیخ محمد سیف الدینؒ چنان شد کہ از مشیخت او نام و نشانے نماند نعوذ باللہ من غضبہ و غضب اولیائہ بیت

این قوم چو تیغ آب دارند　　　جان از تنِ بے ادب بر آرند

فقیر بعضے از اولاد او را دیدم کہ در بلا آمدہ اند و اسیر مردم اند بیت

ہر آن کہتر کہ با مہتر ستیزد　　　چنان افتد کہ ہرگز بر نخیزد

فقیر گوید کہ آن

ے آرند کہ روز وصال مبارک خود بحضرت مخدوم زادۂ بزرگ قیوم زمان شیخ محمد صبغۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ حاضر الخدمت بودہ اند و خدمات ادویہ وغیرہ می نمودند بلو خطاب نمودہ فرمودند کہ نزدیک آے با وجود نزدیکی نزدیک تر شد سراپا گوش گشتہ منتظر مواہب نشستند کہ رضاء اللہ فی رضاء الوالدین زیادہ متوجہ شدند از استماع این کلام فرخندہ مآل بمصداق این مصرعہ ع

ہمہ گوشیم تا چہ فرمائی

عنایت نمودہ گفتند کہ وضع بے نظیر شما در ہمہ وجوہ ہمیشہ مقبول و محبوب ما است تغیر و تبدیل را در آن تجویز نخواہد بود دوم برادران و ہمشیرہ ہاے شما ہمہ از شما خورد اند اگر از آنہا تقصیرے و کوتہی سر بر زند

برآن نخواہید گرفت و دل خود را از آنہا رنجہ نمائید کہ برائے آنہا ضرراست و رشتۂ اتفاق را مضبوط تر خواہید ساخت سوم صحبت سلاطین را بے ضرورت اختیار نخواہید نمود خدمت ایشان آداب بجا آوردہ از جناب قدس خداوندی جل سلطانہ توفیق بران مسلت نمودند تا آنکہ درحین وصایا منصب عالی و نسبت متعالی خود کہ کنایہ از معاملہ قیومیت باشد برایشان عنایت فرمودند صاحب برکات معصومی می نویسد کہ دران شب کہ فردائے ایشان از دنیا رحلت می نمایند بہر درے از درہائے دارالارشاد ہاتفے ندامی کرد کہ فردا قیوم وقت از این سرائے فانی رخت بدارالبقائے جاودانی می کشد ہر کرا سودائے جمال باکمال او در سر بود بشتابد و نقدوقت را دریابد فرد

غنیمتے شمر اے شمع وصل پروانہ　　کہ این معاملہ تا صبحدم نخواہد ماند

و نیز می نویسد کہ در قصبات سرہند مبارک وغیرہ بلدان بعیدہ مثل لاہور و پشاور کہ وقوف این ماجرا نداشتند بایشان نیز این ندا رسیدہ بود و آن شب را نوشتہ گذاشتہ بودند کہ اثر این آواز و شورش این ندا از کے پرتو انداز خواہد شد چون این قضیہ انتشار یافتہ تاریخ آن ندا بوفات ایشان برابر آمد و نیز دران روز زلزلۂ عظمی واقع شدہ حتی کہ اشیاہائیکہ بر طاقچہ ہا افتادہ بر زمین شکستند گویا قیامت برپا شدہ بود لاشک کہ مقدمۂ قیامت بودہ چراکہ قیوم عالم و عالمیان بودند از انتقال ایشان در قوام عالم شکست آمدہ موجب اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَیْءٌ عَظِیْمٌ شدہ چنانکہ می نویسد کہ یکے از بنات طاہرات ایشان دران ساعت بدوگانہ نماز شغل داشتند چون از نماز فارغ شدند می بینند کہ پشت بقبلہ اند سہا تا کہ زلزلہ ایشان را منقلب نمودہ یا در حواس ایشان از کثرت غم و اندوہ فتورے راہ یافتہ از آن تشخیص قبلہ نا نمودہ مشرق را از مغرب فرق نمی کردند چنانکہ دربارۂ قیامت صادر است کریمہ وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ و آخر کلام ایشان سلام بودہ یعنی فرمودند السلام علیکم بانا کہ حضور سراپا سرور جناب نبوی علیہ الصلوٰۃ والسلام بالملائکہ کرام و اولیائے عالی مقام شدہ باشد۔ بیت

چہ خوش بود کہ بسر وقت من رسد دلدار　　رخش بہ بینم و جان را فدائے او سازم

وصال مبارک اشتمال ایشان نصف یوم السبت نہم شہر رفیع القدر ربیع الاول ہزار و ہفتاد و نہ ہجری ۱۰۷۹

بعالم روئداد اِنّا لِلّٰہِ وَاِنّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْنَ ؕ بیت

نہ پنداری کہ جان را رائیگان داد　　　فروغ روے جانان دید و جان داد

بعد ازین واقعہ جانکاہ آنقدر درد و آفات و بلیات بلانہایات برکافہ اہل جہان رخ نمود کہ شرحِ آن از تحریر و بیان بیرون است گویا کہ رحلتِ ایشان و تولدِ غم و محن توامان افتاد بیت

تا تو رفتی زچمن لالہ رخان خار شدند　　　نرگس و سوسن و گل این ہمہ بیمار شدند

تواریخِ وصالِ ایشان اہل فضل زبان چہ نثر وچہ نظم کہ بیان نمودہ اند نہ آن قدر است کہ درین منتخب گنجایش یابد اما بعضے ازان ہا ایراد مے نمائیم ۔ منہا حضرت وحدت قدس سرہ فرمودہ اند نظم

ازین دنیائے فانی در گذشتہ　　　شہے کین نہ طبق را بود سر پوش

بنات النعش شد امروز ہیہات　　　ہمان مجمع کہ پروین دید مش دوش

برسم ماتمی از ساز نا ہید　　　فلک از ابر کردہ پنبہ در گوش

خروش از شش جہت برخاست آندم　　　کہ مرغِ گلشنِ حق گشت خاموش

جہانرا آتشے در خرمن افگند　　　خود اندر خلوت وصلش ہم آغوش

بسا کس خانماں بر باد دادند　　　بسا کس رفتہ رفتہ گم شد از ہوش

ز داغِ غم بصحرا رو نہادند　　　چو لالہ نازنینان خانہ بر دوش

پئے تابوت آن قطب زمانہ　　　چو رعد نعرہ زن احباب در جوش

در پیرِ مغان بستند افسوس　　　کنون کو رند؟ کو می خانہ؟ کو نوش؟

چنان مرآتِ دل را حیرت افزود　　　کہ گشتہ صورتِ حالش فراموش

چو پنہان شد ز چشمِ مردمان او　　　چو جان در جسم تربت گشتہ روپوش

ندا آمد کہ آن معصوم مطلق　　　بگوے وحدت آمد دوش بر دوش

بگو سالِ وصالش ”غیبِ ان“ بود　　　کہ بود از جامِ غیب عشق مدہوش

اگر خواہی نشانِ سالِ عمرش　　　بگو ”واللّٰہ“ دیگر باش خاموش

بحساب ان ۵۱۰۹
واللّٰہ ۴۲

حضرت اورنگ زیب عالمگیر فرمودہ اند نظم

(رفتہ زجہان امام معصوم ۱۰۷۹ھ)

قیوم جہان خلیفۃ اللہ	دانندۂ رازہاے مکتوم
در دائرہ وجود تا بود	بودش بجہان مثالِ معدوم
تاریخ وصالِ او خرد گفت	"رفتہ زجہان امام معصوم"

ناصر علی سرہندی کہ ملک الشعراء وقت بود واز جملہ مخلصان چنین گفتہ۔ بیت

(زعالم رفتہ معصوم ۱۰۷۹ھ)

چراغے خاندانِ نقشبندان	فروغِ دین احمدؐ خواجہ معصوم
بسوے گلشنِ جنت قدم زد	ازین ویران رباطِ کہنہ بوم
طلب کردم زدل سالِ وصالش	ندا آمد "زعالم رفتہ معصوم"

حضرت مروج الشریعۃ یافتہ اند "بجنّاتِ خوابید" ۱۰۷۹

نیز عزیزے یافتہ "نقشبند ثانی بود" ۱۰۷۹ھ

نیز عزیزے گفتہ "اَلْمَوْتُ جِسْرٌ یُّوْصِلُ الْحَبِیْبَ اِلَی الْحَبِیْبِ" ۱۰۷۹ھ

قدوۃ الواصلین امام العارفین مجتبی رب الجلیل حضرت شیخ میان محمد اسمٰعیل فرمودہ اند "مخدوم ولایت بود" ۱۰۷۹ھ وعددِ سنینِ عمرِ مبارکِ ایشان ہفتاد ودو سال کامل آمدہ چنان کہ از اصل حساب بشمار تواریخ مبارک ایشان پوشیدہ نیست۔ غسل مبارک ایشان را آخوند (عبدالحق) سجاول کہ از فحولِ علمائے زمان واستادِ فرزندان ایشان بود واز مریدین قدماے وصاحب نسبت والاے بود باذن حضرت مخدوم زادگان دادہ می آرند کہ چون بمضمضہ رسید عرض نمود کہ مرا قدرتِ کشودنِ دہن مبارک نیست خود دہن مبارک را برنگ احیا کشودند وقبول آب نمودند بعینہ بطریق احیا مضمضہ فرمودند کہ حاضران متحیر ماندند ازین معنی مخلصان را موجب ازدیادِ عقیدت گردیدہ وغیر مردم را باعثِ اخلاص شد۔ کفن مبارک بموجب مسنون سہ جامہ دادند کہ ازار ولفافہ وقمیص باشد وعمامہ ندادند چہ مسنون نیست بلکہ بدعت است ونزد حضرات مجددی در ہیچ بدعتے حسن نیست اگرچہ اورا حسن نامند ومتقدم بر نماز ایشان برادر اصغر ایشان حضرت شاہ جیو بامر حضرات

مخدوم زادگان بودند و گویند که بنوعے اجتماع خلایق شده بود که از تعداد بیرون بود حتی که باغ فتح که از سندل پوره که محل ایشان بود مسافت کثیر دارد ہمہ مملو از خلایق بوده - در وقتِ دفن مبارک آسمان بنوعے گریان شده که از شدتِ باران خیمه بر مدفن مبارک برپا نمودند تا دفن صورت بندد و مدفن ایشان ہمان باغیچه قرار گرفت که در حیات خود فرموده بودند که اینجا محل یکے از فقراے صاحب کمال خواہد شد چنانکه در ابتداے این تذکره مذکور شد ہر چند که گفتگو بسیار شد و مرضی حضرت مخدوم زادگان آن بود که در روضۂ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بگذارند اما مخلصان عرض نمودند که ایشان را که مثل حضرت مجدد الف ثانیؒ اند باید که بمسافت از ایشان گذاشته شود - مصرعه

یک تخت دو شاه بر نشاید

تا در ما بین این دو روضۂ مقدسه محل وافر براے قبور خلایق حاصل گردد که در آن امید است که موجب رحمتِ ایزدی گردد و از عذاب مامون مانند و قرب جوار موجب شفاعت و سبب مغفرت جمعے کثیر شود نوشته اند که بر قبر مبارک ایشان خواہر حضرت اورنگ زیب عالمگیر قبه مرتفع عالی بنا نموده که از مسافتِ بعید برنگ قبه خضراے نبوی علیه الصلوٰة والسلام ظاہر و مبرہن است لہٰذا آن را شبیہ آن قرار داده اند - قبر مبارک ایشان و قبور اکثرے از فرزندان آن قبله صفاکیشان در آن مکان عالی شان اقتران یافته - بیت

رفعتِ قبه اش از تارکِ افلاک بلند	چار دیوارِ وے و ہشتِ جنان شد ہمسر
طورِ یک بار تجلی گہ سبحان گر دید	ہست ہر لحظه برین روضه تجلی دگر
صورتش لؤلوے صافی چو قصورِ جنت	خاک آن پاک زمین ہست چو مشکِ اذفر
ہر که از فیضِ ازل شد بجوارش مدفون	یافت در روضۂ رضوان بعنایات مقر

ذکر خلفاے حضرت عروۃ الوثقیٰ

مخفی نماند کہ ارشاد حضرت عروۃ الوثقیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بتمام عالم منتشر شدہ بود و اطراف اربعۂ جہان چہ شرق چہ غرب چہ جنوب و چہ شمال از فیض عام ایشان مالا مال مسموع شدہ کہ عزیزانیکہ از صحبت عالی ایشان بدرجات ولایت رسیدہ اند زیادہ از یک لک و ہفت ہزار اند و جماعت مریدان ایشان از حیطۂ تحریر و تقریر بیرون است اما کمل خلفاے ایشان کہ بدرجۂ کمال و اکمال رسیدہ اند و از زمرۂ مکملین شدہ اند زیادہ از چہار صد بودہ اند چون وضع این رسالہ بر انتخاب است بذکر اسماے بعضے از آنہا اکتفا رفت و تفصیل احوال آنہا نمود۔

خلیفۂ اول و خلف بے بدل و قائم مقام مکمل و مبشر بالت و متحقق بکمالات نہایت النہایت و صاحب منصب قیومیت و فردیت و وارث کمالات قطبیت و غوثیت قبلۂ جہان و جہانیان حضرت قیوم زمان شیخ محمد صبغۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ تفصیل احوال ایشان باحوال فرزندان و برادران ایشان حوالہ بالا شدہ انشاء اللہ تعالیٰ از آنجا قریب نوشتہ خواہد شد۔

و خلیفۂ ثانی فرزند ثانی آن قبلۂ دوجہانی است مسمی بحضرت محمد نقشبند مشہور و ملقب بحضرت حجۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ

و خلیفۂ ثالث ایشان فرزند ثالث ایشان است مسمی بحضرت محمد عبید اللہ مشہور و ملقب بمروج الشریعت رضی اللہ تعالیٰ عنہ

و خلیفۂ رابع فرزند رابع ایشان حضرت محمد اشرف قدس سرہ

و خلیفۂ خامس ایشان حضرت شیخ محمد سیف الدین قدس سرہ

و خلیفۂ ششم ایشان حضرت شیخ محمد صدیق قدس سرہ

این ہر شش مخدوم زادہ بر جادہ باعلیٰ درجات کمال و اکمال مشرف شدہ اند و از نسبت ہاے خاصہ والد شریف خود ہا حظ وافر و برخ کامل یافتہ و این ہر شش بہ قطبیت جہات ستہ فائض بودند تفصیل احوالات ایشان انشاء اللہ تعالیٰ در منتخب خامس۔ چنانچہ

ایما بدان رفته است خواهد شد۔

وخلیفہ ہفتم ایشان نبیرہ ایشان حضرت شیخ ابوالقاسم کہ فرزند حضرت قیوم زمان شیخ محمد صبغۃ اللہ اند حضرت عروۃ الوثقیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایشان را داخل فرزندان گرفتہ اند وارث ظاہری دررنگ فیوض باطنی موافق فرزندان خود دادہ اند چنانکہ تفصیل آن در ذکر ایشان خواہد شد انشاء اللہ تعالیٰ۔

حضرت وحدت برادرزادہ ایشان اند ہرچند اول بخدمت والد خود حضرت خازن الرحمۃ مشرف شدہ اند اما در ثانی از خدمت حضرت عروۃ الوثقیٰ رح نیز تشریفات یافتہ اند واز صحبت حضرت حجۃ اللہ نیز بہرہ ور شدہ اند۔

وخواجہ محمد حنیف کابلی بعد از حضرات مخدوم زادہ گان در سائر مجازان ممتاز اند وبعد از ایشان خواجہ محمد صدیق پشاوری ولد خواجہ عبدالغفور سمرقندی کہ از جملہ مجازان جناب حضرت مجدد الف ثانی رح بودہ است در باقی خلفاء امتیاز تمام دارند واین دہ نفر کہ مذکور شد از جملہ طبقہ اولیٰ خلفاء حضرت عروۃ الوثقیٰ رح اند دررنگ عشرہ مبشرہ کہ در اصحاب نبوی صلی اللہ علیہ وسلم امتیاز داشتند نیز اینہا از اکثر خلفاء معصومی ممتاز اند والعلم عند اللہ سبحانہ بحقیقۃ الحال۔

وسوائے ایشان برخی از خلفاء جناب حضرت عروۃ الوثقیٰ رضی اللہ عنہ نیز مذکور مے نمایم واسماء مبارک ایشان را ثبت می کنم بگوش ہوش استماع نما

منہا حضرت میراں مان اللہ برہان پوری۔ شیخ ابوالمظفر برہان پوری۔ شیخ علیم جلال آبادی۔ مولانا حسن علی پشاوری۔ مولانا شیخ باقر لاہوری۔ سیادت وولایت مآب آخوند موسیٰ بہٹی کوٹی (جلال آبادی)۔ مولانا بدرالدین سلطان پوری۔ شیخ بایزید سہارنپوری ولد شیخ بدیع الدین۔ حاجی حبیب اللہ حصاری ثم بخاری۔ مخدوم شیخ آدم تتہی۔ شیخ ابراہیم بکری۔ شیخ یوسف گردیزی ثم ملتانی۔ میر شرف الدین حسین لاہوری۔ شیخ نوراللہ لاہوری شیخ حسین منصور جالندہری۔ آخوند عبدالحق سجاول سرہندی۔ میر نعمت بیگ گرز بردار۔

شاہ حسین عشاق - خواجہ عبد الصمد کابلی - شیخ عبد الکریم کابلی - شیخ ابو القاسم کابلی ولد صوفی مغربی کہ الحال مقیمین واعزہ کابل از اولاد او یند - مولانا محمد امین حافظ آبادی - شیخ عطاء اللہ سورتی - شیخ نور محمد سورتی - حافظ محسن سیالکوٹی - محمد شریف لاہوری - حاجی امان اللہ لاہوری - شیخ محمد فاروق لاہوری - شیخ محمد عارف لاہوری - شیخ محمد حکیم - مولانا محمد حکیم - مولانا محمد امین بخاری ثم پشاوری - شیخ حاجی حکیم بلخی - شیخ حاجی عاشور بخاری - شیخ حافظ صادق کابلی - سید اسرائیل - مولانا حسن - خواجہ ماہ دہلوی - میر غضنفر داراشکوہی دہلوی - میر عبد الفتاح و شیخ محمد جان ولدان میر محمد نعمان قدس سرہ میر عارف نبیرہ حضرت میر محمد نعمان قدس سرہ - میر عماد ہروی الحسینی - میر شرف الدین حسین ولد میر عماد مذکور جامع جلد ثانی مکتوبات سامی معصومی - میر مفاخر حسین ایضاً ولد میر عماد مذکور - میر محمد زمان - ملا محمد شریف - صوفی مشہور بصوفی پائندہ طلا کابلی - صوفی عبد الرؤف مشہور بصوفی پائندہ کرباس کابلی - صوفی عبد الرحمٰن - میر ماہ عرب - صوفی سعد اللہ کابلی - میاں شیخ محمد عبد الخالق بنگالی - شیخ رحیم داد افغان - شیخ غلام محمد افغان - شیخ حاجی خان افغان - شیخ احمد خان افغان - خواجہ عبد اللطیف پشاوری - شیخ عبد اللطیف لشکر خانی - شیخ میر محمد خان - شیخ شاہ خواجہ ترمذی - شیخ اسد اللہ افغان - خواجہ محمد فاروق - مولانا جمال الدین - مولانا محمد افضل - شیخ حاجی حسین - صوفی نور بیگ - مولانا قایم - ملا فیض محمد فتح آبادی - میاں دینار کہ خواجہ سرائے شاہ جہاں بودہ - شیخ محمد یار ملقب بخدا پرست خان - مولانا احمد ترک کہ بارشاد اہل حرمین کامیاب شدہ بود - مولانا محمد یوسف - میر محمد معصوم سرہندی خواجہ محمد مومن جذبی - شیخ حاجی محمد خان طالقانی - مولانا مومن بیگ برہان پوری - میر مغل کابلی - شیخ مومن بیگ کابلی - ملا خواجہ مسافر - شیخ عبد الحمید برہان پوری - مولانا محمد کاشف رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین -

وازجملہ اغنیا کہ بتشریفات معصومی مشرف شدہ اند وازبرکات مجدّدی کامیاب گردیدہ اند اول، واعظم آنہا حضرت اورنگ زیب، عالمگیر است، رحمۃ اللہ تعالےٰ علیہ ورحمۃً واسعۃً در ذکر فضائل او مستحق کتاب علیحدہ است بعضے خصوصیات او باحوال بعضے خلفاے مذکور دربرکات معصومی یافتہ می شود فان شئت فارجع الیہ۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ العلی الاعلیٰ والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہ محمد کما یحب ربنا ویرضیٰ وعلیٰ آلہ وصحبہ کما یلیق بعلو شانھم ویحری اما بعد این لآلی ست منثورہ وجواہر یست منثورہ کہ شناوران بحرِ عرفان از قعر غیب ہویت بغواصی جذبات احدیت برآوردہ وکوہکنانِ غواشی امکان از کان سرادقات واحدیت بہ تیشۂ ریاضت بل بسابقۂ موہبت کشیدہ مکنون در صدف جوامع الکلم ومرموز در مکمن مجامع الحکم متضمن اسرارِ خفیہ وعلوم بدیعہ و مشتمل بر شواہد عجیبہ و معارفِ غریبہ گلزار انوارِ کمال بوستان ازہار وصال شگوفہ گلستانِ علیٰ ونوبادۂ باغستانِ ہدیٰ حلال حقائق تشبیہ ومفتاح دقائق تنزیہ بشرح مراتب ولایت وتبیین کمالاتِ نبوت توضیح شریعت وتنقیح حقیقت تعبیر بینات محکمات وتاویل آیات متشابہات اطوار علما از مبادی آں پیدا واحوال صوفیۂ کبری از مقدمات آں ہویدا منازل متاخرین مرعوج آنرا زینہ ومدارج متقدمین را یک نکتہ ازاں نگینہ دائرۂ نقطۂ اصول نقطۂ دائرۂ وصول تفصیل مقاماتِ قیومیت وخلت واجمال مراتبِ محبت ومحبوبیت شعر

ففی کل لفظ منہ روض من المنیٰ وفی کل سطر منہ عقد من الدرر

ادام اللہ تعالیٰ ظلال مظہرہ وبرکات مُظہرہ وھو الانسان الکامل والفرد الجامع آیۃ الاولیاء و معجزۃ الانبیاء سلطان ملک الولایۃ ومالک سریر النہایۃ فارس مضمار الکمال وحارس اسرار الجلال والجمال نجم سماء الھدایۃ وشمس افق النہایۃ باسط الایدی بافاضۃ الاذواق و

ناشر الایادی من الوجد والاشواق الجوھر من بین الاعراض والذات للعالم الذی
هو ظل الصفات رباعی

لے آنکہ چو ذات خود سراپا آنی — بر سر خلافتِ بشر بہ ہانی
عالم عرض وذاتِ تو آنرا جوھر — لے جوہر والا زکدا بین کانی

قوام العالمین وارث الانبیاء والمرسلین شعر

لایدرک الواصف المطری خصائصہ — وان یکن سابقا فی کل ما وصفا

الفاروقی النسب والمحمدی الحسب القدسی الماخذ والسرھندی المولد وھوالشیخ
محمد المعصوم ابن الامام الربانی والاویسی الرحمٰنی کاشف اسرار السبع المثانی
والمجدد للالف الثانی النائب مناب رسول اللہ والمھدی بھدی حبیب اللہ کمال الشیخین
وزینۃ الختنین صاحب الولایۃ الاصلیۃ ومخزن الانوار الالوھیۃ خزینۃ الرحمۃ ودفینۃ الحکمۃ
الصلۃ بین البحرین والمصلح بین الفئتین رباعی

لے ناطقہ زا کلیل کمالِ تو کلیل — بر حال تو ہم حال تو برہان و دلیل
حسنت نمک حبیب را می آمیخت — با قند مصفای سر خوانِ خلیل

الامام الھمام حجۃ اللہ فی الانام الشیخ احمد رضی اللہ تعالیٰ عنہ ورضی عنہ سبحانہ
بر طالبانِ ذی یقین وسالکانِ راہِ متین ہویداست کہ دوستان حضرت ذوالجلال و بادہ نوشان
خمخانۂ وصال بحکم تخلقوا باخلاق اللہ وبامتثال فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ بر وفقِ کلامِ الٰہی
جل شانہٗ وبر طبقِ سنن مصطفوی علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام متکلم اند وچون صفتِ کلام
ربانی يُضِلُّ بِهٖ كَثِيرًا وَّيَهْدِي بِهٖ كَثِيرًا آمد لاجرم در حدیث نبوی ہمچنان اضلال واہدا ظہور
فرمود ودر کلام اولیاء کبار کہ متابعانِ آن خواجۂ اخیار اند نیز بر آن طبق کلمات افتاد بلکہ این برگزیدہا
بحکم جَاهِدُوْا فِي سَبِيلِهٖ وجود بشریت خود را در راہِ او سبحانہٗ در باختہ بوجود موہوب حقانی بقا
یافتہ اند وزبانِ شان حکم شجرہ موسوی گرفتہ۔ مصرع زبانے زما بود گوینده او۔

الحق ینطق علیٰ لسان عمرؓ آنرا گواہ ست پس بر ہوشمندان اولی البصائر ناگزیر است کہ کلماتِ این اکابر را بایمان واذعان پیش آیند و مترصد ثمرات آن باشند و آنچہ ازین علوم و معارف از کمال نازگی و لطافت بفہم شان ندر آید و اگر در فہم آن قصورے یابند پس این کلمات را در رنگ متشابہاتِ قرآنی تاویل جویند یا علم آنرا بر قائل آن مفوض دارند تا از نتائج ایشان بہرہ ور گردند ھذا ھو الحق فماذا بعد الحق الا الضلال و چون تاریخ اختتام این قدسی آیات بگوشِ ہوش از سروشِ غیب "جمع کمالاتِ نبوت" میرسد اگر این "درۃ التاج" را بہمین نام خوانند می شاید۔

۱۰۶۳ھ ۱۰۶۳ھ

مکتوب اوّل (۱)

در قطع مراتب ظلال و عروج بمعارج نہایۃ النہایۃ بہ پیر بزرگوار خود رضی اللہ سبحانہ وتعالیٰ عنہ۔

عرضداشت بندۂ کمترین محمد معصوم بذروۂ عرض خاک نشینان آستانہ علیا می رساند احوال و اوضاع خدمہ این حدود مستوجب حمد است سرفراز نامہ عالی کہ بمصحوب ممریز خان مرسل بود و دران این عاصی مہجور ناقابل دور از کار را بانواع عنایات سربلند ساختہ بودند شرف از ورود آن یافت۔ بیت

من کہ باشم کہ بر آن خاطر عاطر گذرم لطفہا می کنی اے خاکِ درت تاجِ سرم

قبلہ گاہا از احسانہاے او تعالیٰ چہ توان نوشت و بکدام جوارح مکافات شکر او سبحانہ توان بجا آورد مگر آنکہ خود را خاک سازد بلکہ از خود نامے و نشانے نگذارد ہنوز حق آنرا بجا نیاوردہ باشد چہ ہر عبادتے کہ باین طرف منسوب بود البتہ قاصر است و بعیبِ نقصان متسم۔ اللھم لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علیٰ نفسک۔

مکتوبات و معارفِ شریفہ جدیدہ را اخوی خواجہ محمد ہاشم از آگرہ فرستادند علو درجۂ آن نہ بآن مثابہ ایست کہ فراخور فہم ہر بے سر انجامی باشد و آنچہ اندراج یافتہ کہ افراد عالم ہمگی ظلال اسماء و صفاتِ واجبی است عز شانہ پس ہمہ اعراض بودند کہ جوہرے درمیان آنہا کائن نباشد

تا قیام آنہا بآن جوہر بود پس از ذات اقدس ایشان بجز حرمان نصیب نبود و نصیب شان غیر از صفات نباشد مگر یک ذات عارف الخ، شبے در نماز تراویح در مراقبہ و مطالعہ این معنی افتاد دید کہ اعراضے کہ ذات اینکس بودند باصل خود عود کردند و ہیچ نامے و نشانے ازان نماند و تمام مضمحل و محوو متلاشے در اصل خود گشت، ہرچند می رود ہمہ در اصل خود می رود و در اصول اصول الی ماشاء اللہ تعالیٰ و مشہود گشت کہ تا ہر جا کہ می روی ہمہ در وجوہ و اعتبارات می روی کہ اصل اصول اند وازین اصول و اصول اصول اصول بذات مجرد رسیدن محال است اصول ہمہ انقطاع می پذیرد و ذات عزشانہ ماوراء ماوراست چہ اطلاق اصل در آنحضرت جل سلطانہ ساقط است آخر الامر معاملہ بیاس رسید و بیقین یقین معلوم شد کہ ہرگاہ اصل تو صفات و اعتبارات باشد نہایت سعی آن خواہد بود کہ خود را در اصول خود مضمحل و متلاشے سازی و بعد از اضمحلال در اصل از اصل گذشتن معنی ندارد امرے دیگر باید کہ نصیبے از حضرت ذات فراگیرد جل سلطانہ دران وقت بخاطر رسید کہ شیخ محی الدین ابن العربی قدس سرہ خوش می فرماید وما بعد ہذا الا العدم المحض یعنی نیست بعد از فنا و اضمحلال در اصول، مگر عدم محض چہ اصول را در آنحضرت راہے نیست غیر از انقطاع و ذات مجرد ماوراء الوراست تا این را ذات عطا نفرمایند بذات تعالیٰ رسیدن محال است و آنچہ حضرت ایشان نوشتہ اند کہ این قسم بزرگ دریک عصر متعدد نمی شود علاوہ یاس مذکور شد و آنقدر غم و غصہ روے داد کہ چہ نویسد دران یاس گاہے بخاطر می رسد کہ تابع کامل را از جمیع کمالات متبوع نصیب ست، پس عدم تعدد بکدام اعتبار خواہد بود آیا فرق اصالت و تبعیت باشد اما این قسم خواطر مسکن آن اضطراب نمی شد محرمے نبود کہ بادے در دل توان درمیان آورد، آخر الامر بروفق کریمہ حَتّٰی اِذَا اسْتَیْئَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوْٓا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوْا جَآءَهُمْ نَصْرُنَا بر آخر مکتوب ہشتا دم از مکاتیب جلد ثالث کہ نام داین فقیر گشتہ اطلاع دادند ہرچند مکرر بران مکتوب گذشتہ بود اما گویا ازین سر اطلاع دادن مصلحت نبود کہ چشم پوشیدہ ازین حرف می گذشتم الحال بتوجہ شریف امیدوار ست کہ ازین معماے بکشایم

چون در عین نوشتن بر این امر اطلاع یافت تفصیل در خود مطالعہ نتوانست نمود انشاء اللہ تعالیٰ بتوجہ آنحضرت بہرہ ور گردد۔

مخفی نماند کہ امرے کہ آنحضرت طلب آن می نمودند و آن وصول بذاتِ بحت بودہ بلکہ حصول نصیبہ ازان مرتبہ علیا بعد از چندگاہ از نوشتن آن مکتوب بآن بشر متحقق گشت چنانچہ در مکتوب ہشتاد و ہشتم کہ بنام خواجہ محمد حنیف درین جلد مرقوم ست تصریح باین معنی رفتہ است والعبودیۃ۔

مکتوب (۲) دوم

در بعضے اذواقِ مخصوصہ با بیان شمول عنایاتِ او سبحانہ نیز بہ پیر بزرگوار خود رضی اللہ تعالیٰ عنہ

عرضداشت کمترین بندہا محمد معصوم ذرہ وار بموقف عرض باریافتگان عتبہ علیہ میرساند احوال دعاگویان این حدود بیمن توجہات علیہ مستوجبِ حمد است غیر از آلام فرقت و مہاجرت اندوہی واقع نیست، بیت

خیالِ وصل تو تا حال زندہ می دارد　　وگرنہ با غم ہجران حیات یعنی چہ

سرفراز نامہ ہائے گرامی بہ گرامیہ با معارف و اسرار سامیہ پے در پے می رسند و معاملہ را از حضیض باوج می برند، مکتوبے کہ متضمن تجلیات ثلثہ است درین اوان رسید بقدر استعداد خود ازان بہرہ ور گردید و حظے فراگرفت و بعد ازان مکتوبے کہ مشتمل بر معارف نور صرفِ ذاتی ست شرف ایراد یافت در حین مطالعۂ آن شعورے از نور صرف یافتہ بود بلکہ فنائے و بقائے بآن نیز فہمیدہ و نماند نے دران استغراق داشتہ، ہر چند در وقتِ کتابت آن نسبت مستور ست تا وجہش چہ باشد حضرت سلامت از عنایات و تعالیٰ چہ نویسد و از احسانہائے او سبحانہ چسان بیان نماید کشان کشان می برند ہر چند نداند کہ کجا می برند و کجا می رسانند اما لذت ذات و کیفیات کہ درین میان رُوے می دہند بیان آن نمی تواند کرد ذوقی است نہ بیانی۔ بیت

من نہ باختیار خود می روم از قفائے او — آن دو کمند عنبرین می بردم کشان کشان

حضرت حق سبحانہ علم و تمیز کامل بتوجہ عالی عطا فرماید رَبِّ زِدْنِیْ عِلْمًا۔ قبل ازین بمصحوب قاصدے واقعہ نوشتہ فرستادہ است اگر بصحت و سقم آن ممتاز شود کمال بندہ پروری ست و العبودیۃ

مکتوب (۳) سوم

در انکشاف نسبت عزیزی بہ پیر بزرگوار خود رضی اللہ سبحانہ و تعالیٰ عنہ

عرضداشت احقر الخدمۃ محمد معصوم بذروۂ عرض آستان بوسان می رساند از ان روزے کہ از شرف سعادت حضور مہجور گشتہ است خبرے از خادمان آن درگاہ باین شکستہ بال نرسیدہ بسے نگران است احوال خادمان اینجائے مستوجب حمد است و اوقات را بجمعیت بسر می برند حضرت سلامت امشب کہ شب شنبہ بیست و ششم ربیع الثانی است میان شیخ مزمل ازین دار رحلت نمودند خوب رفتند در وقت دفن کلاہ تبرکے آنحضرت را کہ پیش بندہ بود ورائے کلاہے کہ آنحضرت بندہ را بتخصیص عنایت فرمودہ بودند بر سر ایشان پوشانیدیم بمجرد پوشانیدن یا بعد از لمحہ دید کہ نسبت خاصہ علیہ آنحضرت در ایشان جلوہ گر گشت و تمامے این عزیز را در بر گرفت بعد از ان تمام مقبرہ را نسبتش فرو گرفتہ بلکہ تمامے آن گرد و نواحے را از نور مالا مال ساخت من قبل قبل بلا علۃ۔

مکتوب (۴) چہارم

در حصول مقام عالی کہ باصل الاصل متعلق ست نیز بہ پیر بزرگوار خود رضی اللہ عنہ

عرضداشت نیاز مند درگاہ والا محمد معصوم بعرض اقدس می رساند احوال این شکستہ بال بیمن توجہ آن کعبۂ امانی و آمال بر وجہ استقامت است و ہیچ گونہ در عزیمت امور فتور راہ نیافتہ امید می دارد کہ بطفیل نظر عنایت آنحضرت در چند نفس عاریتے کہ ماندہ نیز فتور راہ نیابد۔

ثانیاً معروض می دارد کہ فقیر ناندتہا مقبوض و مغموم می بود آخر الامر بتوجہ عالی بسطے عظیم روئے داد و دران بسط مقام عالی بس شگرف نمودار شد دراں وقت چنان معلوم شد کہ این مقام فوق جمیع مقامات ظلال است و مقام اصل الاصل ست کہ شائبۂ ظلیت بآن راہ نیافتہ است خودرا باہتمام داخل آن مقام یافت و سرِ خود را داخلِ مرکز آن مقام دید باقی خود را تہ آن مرکز مجاذی بآن و بعضے چیز ہائے دیگر ہمدران وقت مشہود بود اگر در حضور مے بود بحتمل کہ بعرض می رساند۔

مکتوب (۵) پنجم

دراشارت بحصول نسبت سابقین با معارف متعلقۂ آن نیز بوالد بزرگوار خویش رضی اللہ عنہ

عرضداشت بندۂ کمترین محمد معصوم بذروۂ عرض خاک نشینان درگاہ عرش اشتباہ می رساند کہ سرفراز نامۂ گرامی کہ از سراپے ہودل مرسل بود رسید، جانہائے افسردہ راسرور کامل بخشید و دلہائے مُردہ را حیاتِ جاودانی از سرِ نوارزانی فرمود، حمداللہ سبحانہ کہ متعلقانِ این جائے ازان مہلکہ بعافیت ماندند سفرے کہ مولانا محمد صدیق اختیار کردہ بودند اوائل ہم در نظرِ فقیر چندانی زیبائی نمود۔ بیت

با پری روئے اگر در خانۂ باشد کسے   میل بیرون گر کند دیوانہ باشد کسے

از استعداد و بلند ہمتی مولانا این عزم عجب نمود بالیستی کہ امرے کہ پیش گرفتہ بودند بانصرام رسانیدہ متوجہ امرِ دیگر می گشتند۔

ثانیاً احوالِ شکستۂ خود را بعرض می رساند حضرتِ سلامت این فقیر را ازان باز کہ بعالم فرود آوردہ اند نشان آن نسبت را کہ در وقتِ عروج بآن مشرف ساختہ بودند میانہ می یابد کہ از یمین و یسار بیگانہ ایست، یمین و یسار ازین نسبت قلیل النصیب اند بلکہ ہیچ مناسبتے ندارند این نسبت مخصوص بہ سابقان است اصحابِ یمین در رنگ اصحابِ یسار ازین کمال چہ دریابند وارباب ظلال در رنگِ عوام مؤمنان ازین معاملہ چہ فرا گیرند محبتِ ذاتیہ کہ در آنجا ایلام محبوب از دیادِ محبت بخش است نسبت بانعامِ او اینجا متحقق می گردد چون بذوق و وجدانِ خود

رجوع می کند بے تکلف می یابد کہ حظے وحلاوتے بلکہ از دیاد محبتے کہ در وقت ایلام محبوب است در ہنگام انعام او نیست توان گفت کہ تصور ایلام محبوب فرحے و سرورے می بخشد کہ در نفس انعام آن فرح وسرور ثابت نیست چہ در محبت ذاتیہ ہر چند فرح وسرور از شائبہ نفسانیہ منزہ ومبرا باشد اتمیت و اکملیت پیدا می کند عالم را بتمامہ اعراض می یابد کہ بوئے از جوہریت نیافتہ است و قیام بذاتہ در حق آن ثابت نیست قیوم جمیع اشیا ما وست سبحانہ مشار الیہ بجمیع اشارات ہم اوست تعالیٰ چہ ممکن را ذات نیست و اشارت بعرض عین اشارت بقیوم اوست ممکنات را شبح بیش نمی داند و زیادہ از ارائت خارجی در آنہا تصور نمی نماید قدرت کاملہ او تعالیٰ را باید ملاحظہ نمود کہ این ارائت را کہ محض در مرتبہ حس وہم است بر نہجے ثبات و استقرار دادہ است کہ از زوال مصئون ومحفوظ است و معاملہ ابدی باین مربوط و قیام اعراض را بر نہجے می یابد کہ از شائبہ حالیت ومحلیت پاک ومبرا است بیش ازین نیست کہ ثبوت وتقرر اشیاء باوست تعالی۔

چون قلم را در بیان احوال می گیرد آنقدر ریزش می شود کہ مدرکہ از ضبط و برداشت آن عاجز می شود لاجرم اقتصار بر قلیل می نماید و باقی را موقوف بر وقت دیگر می دارد والعودۃ۔

مکتوب ششم (۶)

در فنائے اتم وبقائے اکمل نیز بہ پیر بزرگوار خود رضی اللہ سبحانہ وتعالیٰ عنہ

عرضداشت مہجور ملازمت عالی محمد معصوم بذروۂ عاکفان آستانۂ عالی شان می رساند حسن وجمال کہ متوہم می شد چون عاریتے و اماتنے بود باہل امانت منصرف گشت وغیر از شر ونقص بہیچ چیز باقی نماند حضرت سلامت در اثنائے این تحریر حالتے روئے داد دید کہ آن عدم کہ غیر وے بہیچ چیز ظاہر نبود رو باستتار آورد وآن کمالات کہ باصل خود رجوع کردہ بود جلوہ گر شدن گرفت درین اثنا غیبتے روئے داد می بیند از بس کہ طعام پر خوردہ است در طبیعت برہم زدگی پیدا شدہ است وقئے بشدت روئے دادہ می یابد کہ از ہر رگ و پوست حتی کہ از رگ ناخنہا ہم مادہ می کشند ومی برآرند

چون با فاقت آمد دید کہ عدم رانہنامہ برآوردہ اند وغیر ازان کمالات کہ باصلِ خود رجوع کردہ بود چیزے دیگر ظاہر نیست خود را بغایت نورانی ولطیف یافت بعد ازان دید کہ آن کمالات کہ بآن بقا بخشیدہ اند باصل خود رجوع کردن گرفتند وباصل الاصل ملحق گشتند و ظہور دران حضرت بطریقِ اصالت وحقیقت پیدا کردہ اتصالِ بے کیف حاصل نمودند، این زمان انا کہ از عدم تمام کشیدہ بآن کمالات ملحق شدہ بود آنجا اطلاق یافت ونسبت ظا، با مظہر چون نسبت عالمِ خلق با عالمِ امر یافت حقیقت کمالات انفعالی آنجا ظاہر می شود و بعضے امورِ دیگر نیز این جا معلوم بود نتوانست نوشت انشاء اللہ تعالیٰ چون بدولتِ حضور مشرف گردد بعرض رساند۔

مکتوب (۷) ہفتم

در عظمتِ مطلوب وعجز از ادراکِ آن نیز بہ پیر بزرگوارِ خود رضی اللہ تعالیٰ عنہ

عرضداشت کمترین بندہا محمد معصوم بذروۂ عرض باریافتگان آستانۂ علیا می رساند کہ احوال واوضاع خدمۂ این حدود مستوجب حمد است ہموارہ ترصد استماع اخبار فرخندہ آثار سلامتی خدمۂ عتبہ علیہ دامنگیر ست اشتیاق دریافت دولت حضور را چہ شرح دہد و سوز و گداز جدائی را چسان وانماید۔ بیت

در ونم خون شد آخر چند جوشم   می اندر آبگینہ چند نوشم

قبلہ گاہا عجب کار وبارست وطرفہ غنج ودلال در عین آرام حرمان ست ودر نفس وصل ہجران می یابد ونمی یابد ونمی داند کہ چہ می یابد وچہ نمی یابد تضاد در تضاد ست وتناقض در تناقض آرامے میدہند ولذتے می بخشند کہ ہزاران لذات وآرامہا در جنب آن بجوے نمی خرند ودر عوضِ آن بہ پشیزی نگیرند۔ مصرع

آنجا کہ باشد نقل ومے بیکاری است این کارہا

اگر عمرہا در شکر آن صرف نماید ہیچ نکردہ باشد و اگر عہدہا در طلب آن بگذراند بے سابقۂ فضلِ الٰہی ہیچ حاصل نمودہ مع ذلک حرمان ہمہ وقت دامنگیر است و دوری و مہجوری ہموارہ دستگیر۔ بیت

نہ حسنش غایتے دارد نہ سعدی را سخن پایان — بمیرد تشنہ مستسقی و دریا ہمچنان باقی

چہ مطلوب در غایتِ تنزہ و رفعت و طالب در نہایتِ پستی و منقصت نہ این را بادے شرکتے و نہ اورا با این نسبتے این از ادراک آن عاجز و آنچہ ازو مدرک شود قاصر فلما لم یوجد بینہما نسبۃ ولو بالوجہ و الشرکۃ ولو بالاسم فلاجرم یکون العجز عن درک ادراکہ ادراکا و الجہل عن کنہ معرفتہ معرفۃ۔ و چون این معنی را بذوق و وجدان خود دریافتہ و بتعمق نظر فہمیدہ نہ از روے تکلف و تصنع بنابران جرأت و گستاخی نمود چہ توان کرد کہ علو ہمت مطلبے را میخواہد کہ دست ادراک از دامن آن کوتاہ ست زیرا کہ ہر چہ ازو حاصل شود نہ اوست بلکہ شبہ و مثالِ او و گرفتاری ظل گرفتاری بغیرست اگرچہ نمودار اصل است اما بے شائبۂ ظلیت نخواہد بود و گرفتاران اصل را نقطۂ ظلیت کوہِ عظیم ست لہذا از مشاہدات روتافتہ متوجہ احدیتِ صرف ست اِنِّیْ وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِيْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِيْفًا وَّمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ۔

شرکۃ

مکتوب (۸) ہشتم

بجناب ارشاد پناہ میر محمد نعمان قدس سرہٗ در اذواق و تأدبِ ظاہر و تمکین و بیرنگی باطن۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ۔ مخدوما از خوردی باز شوری و ولولۂ در نہاد این بیچارہ ابداع کردہ اند و از پیشگاہ طینت این آوارہ را مخمر بخمیرِ عشق و شرابِ جنون نمودہ لیکن بجہتِ ضعف مدرکہ و غلبۂ شہوات طبعی آن طینت اصلی کالمستور بود گاہ گاہ سرے می کشید و اکثر اوقات مختفی اما یقینے باین معنی از آن باز حاصل بود ہموارہ از سرِّ او این ندا سر میزد۔ بیت

دل آرامے کہ داری دل درو بند — دگر چشم از ہمہ عالم فرو بند

و آن معنی رفتہ رفتہ بمرور ظہور کردن گرفت و قوی شدن پذیرفت و بحکم فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ

هُمُ الْغَالِبُوْنَ. درین ایام آن نشہ از سرِ نو تازہ گشتہ ست و با چندین طبل و نفیر سر کشیدہ شوریدگی خاص در دماغ بہم رسیدہ است و سودائے تازہ در سر پیدا گشتہ

ع در سرم سودائے شیرین دلبری ست ع جنونی من حبیب ذی فنون

بیت

گذشت است آنکہ چون افسردۂ چند | دلم بودے بخواب و خورد خورسند
کنون دل را زمان حق پرستی ست | حریفِ عشق را آغاز مستی ست

ازان ست کہ ہرگاہ قلم بدست می گیرد کہ بعزیزی چیزے نویسد و دریوزۂ توجہ و دعا نماید جوششے از اندرون برروے کار می آید و قلم را بجائے دیگر می اندازد. بیت

بلے چون دل گرفتارِ ہوائے ست | ہمے دیگر بچشمش اژدہائے ست

و بچند چیز نامربوط روے نامہ را سیاہ می کند و وقت و حال متکلم و مخاطب را تعقل ناکردہ عمل کردہ می شود. بیت

حروف مُہمل

لیلیٰ و موے مشکبو ہرکس کہ دیدش موبمو | داند کہ زنجیر از چہ رو در گردنِ مجنوں بود

پس باید کہ مخاطبان از روے کرم این قسم شوریدہ کار را معذور می داشتہ باشند و بسیاہ کردۂ او نظر نکنند بیچارہ مشتاق چہ کند کہ باآن مغلوب ست و بآن مفتون ست. بیت

مجنونِ عشق را دگر امروز حالت ست | کاسلام دینِ لیلیٰ و دیگر ضلالت ست

نمی داند کہ ہرکس را ہوائے دیگر است و ہر دیدہ را بینائے دیگر جمعی را منظور مزخرفاتِ دنیاست و طائفہ را مطمح نظر نعمات عقبیٰ ست و فرقہ را ہمت مقصور بر مولیٰ ست بیت

تو و طوبیٰ و ما و قامتِ یار | فکرِ ہرکس بقدر ہمتِ اوست

برسرِ اصل سخن رویم مشتاق مسکین گاہے مغرور وصل است و گاہے مفتونِ فصل زمانے نظر بالطاف و عنایاتِ دوست مباہی و مفتخر ست و زمانے دیگر نظر بر کردار و اعمالِ خود مناجی و مستغفر ہنگامے بملاحظہ کمال بے مناسبتی خود با آنجناب مقدس مقبوض و مایوس ست. بیت

بالتفات

شد ندیدتے کہ گفت و شنو با تو روندا د | اے بے نصیب گوشم و لے بے نوا لبم

دلم

وہنگامِ نظر بشوق خود واشد شوق او مبسوط وامیدوار۔ بیت

آمادہ گشتہ ام دگر امشب نظارہ را ۔۔۔ پیوند کردہ ام جگرِ پارہ پارہ را

اگر شادان است با و شادان ست واگر غمگین ست با و غمگین۔ بیت

جانان غمِ خود واندر بر من ۔۔۔ من شادئ خود فدائے جاناں کردم

بالجملہ نظر بخود بعید است و نظر باو قریب فی نفسہا لک ولاشئ است و نظر باو حی وقائم۔ شعر

انی لاصم اذا نودیت باسمی ۔۔۔ واذا نودیت بعبدی لا سمع

ہنگامے فاصد است و ہنگامے مقصود ہم طالب ست وہم مطلوب لہذا قلم او متلون ست بالوان واداہائے او متناقض بافہام عباراتِ او پیچ در پیچ است و معاملاتِ او ہیچ در ہیچ۔ ازین پیچ چہ کشاید وازین ہیچ چہ آید۔ بیت

بگولے باد آن مہمان مارا ۔۔۔ کہ آخر چند سوزی جان مارا

ازروے طالبی فاقد ست و ازروے مطلوبی واجد چہ درین صورت اودرمیان نیست و درصورت اولی درمیان۔ بیت

بوصلش نارسم صد بار از پا افگند شوقم ۔۔۔ کہ نو پروازم و شاخے بلندی آشیان دارم

باید دانست کہ این ہمہ اختلافات بمقتضاے کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ نسبت بصورت و ظاہر او ست حقیقت و باطنِ او بموجب الآن کما کان متمکن وبیک رنگ است بلکہ از تمکین و یکرنگی گذشتہ بہ بیرنگی پیوستہ است سبحان اللہ می خواست کہ قلم گرفتہ عذر تقصیرات نماید تقصیر بر تقصیر افزود واستغفارہٗ یحتاج الی استغفار کثیر۔ بیت

یک آتش می نشاند از چشم خوں ریز ۔۔۔ کہ سوے دیگرے زد آتش تیز

دیگرش

چہ کند مرض او لازم است و علتِ او نہ قابلِ شفا ما بالذات لاینفک عن الذات نا بجا اطناب نماید و وقت شریف را تباہ کند۔ بیت

عمر بگذشت و حدیثِ درد ما آخر نشد ۔۔۔ شب باخر شد کنوں کوتہ کنم افسانہ را

والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب نہم (۹)

بشیخ عبداللطیف لشکرخانی فی الوعظ والتذکیر والنصیحۃ۔

الحمد للہ العلی الاعلیٰ کما یحب ربنا ویرضیٰ، والصلوۃ والسلام علی رسولہ محمد المصطفیٰ صاحب قاب قوسین او ادنیٰ، وعلی الہ وصحبہ البررۃ التقی النقی اما بعد فانی ادعوک الی الرفیق الاعلیٰ، واتباع الھدیٰ ان الی ربک الرجعیٰ، واعلم ان العذاب علی من کذب وتولیٰ، فعلیک بمحاربۃ النفس والشیطان والھویٰ، فانذرتکم نارا تلظیٰ، لایصلھا الا الاشقیٰ والزم الورع والتقویٰ، والنفقۃ علی المسکین وذی القربیٰ، وسیجنبھا الاتقی الذی یؤتی مالہ یتزکیٰ، ولا تمدن عینیک الی زینۃ الدنیا، ولا ترکن الی الذی ظلم والذی غویٰ، ولا تنس المقابر والبلیٰ، والجنۃ وما حویٰ، والنار وما یصلیٰ، وتفکر فی اللیل اذا یغشیٰ، و النھار اذا تجلیٰ، وسارع الی امتثال اوامر اللہ تعالیٰ وانتہ عما نھیٰ، وابتغ الشفاعۃ الکبریٰ فی یوم لا ینفع المال ولا البنون للذکر والانثیٰ، ان ھذہ تذکرۃ لمن یخشیٰ، والی اللہ المشتکیٰ، من قلب معرض عن الھدیٰ، منھمک فی الھویٰ، الم یعلم بان اللہ یریٰ والیہ الرجعیٰ، وانہ یعلم السر واخفیٰ، فیاحبذا لمن ارتقی عن السفلیٰ، متوجھا الی العلیٰ، وعلی خطیئتہ بکیٰ فی ظلم الدجیٰ، واعلم ان الی اللہ المنتھیٰ، وانہ علی العرش استویٰ، ومارایٰ تاثیر قدرتہ للوریٰ، واستیقن بان اللہ ھو اغنیٰ واقنیٰ، واضحک وابکیٰ، وانہ ھو امات و احییٰ، فحینئذ فنی عن نفسہ وبربہ بقیٰ، فصار شدید القویٰ، مازاغ البصر وما طغیٰ، لایحزنہ الطامۃ الکبریٰ، وجوزی بالجزاء الاوفیٰ، یوم یتذکر الانسان ما سعیٰ، و ان لہ قربات وزلفیٰ، اذا برزت الجحیم لمن یریٰ، وفی ذلک فلیتنافس التقیٰ، ویبذل جھدہ النقیٰ، والسلام علی من اتبع الھدیٰ، والتزم متابعۃ المصطفیٰ، علیہ وعلی الہ الصلوات العلیٰ، الی یوم الجزاء۔

مکتوب دہم (١٠)

بخواجہ دینا ردر نعت سرور کائنات و ترغیب بر اتباع خیر البریات علیہ و آلہ الصلوات و التسلیمات۔

الحمد للہ وسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ نقد سعادت دارین وابستہ بمتابعت سید کونین است علیہ و علیٰ آلہ الصلوۃ والسلام اگر نجات از نار ست مربوط بمتابعت سید ابرار است و اگر دخول بدار القرار ست ہم منوط باتباع قدوۃ الاخیار ست و اگر رضاے پروردگار است نیز مشروط بہ پس روی سید مختار است، توبہ زہد و توکل و تبتل بے تبعیت او نامقبول است و اذکار و افکار و اشواق و اذواق بے توسل وے غیر ماموں، انبیا بقدحے از سر چشمہ آب حیات او سیراب و متمتع و اولیا بجرعۂ از بحر بے پایاں او قانع و منتفع، ملک طفیلی اوست و فلک حویلی او رشتۂ وجود با و مسلوک ست و سلسلۂ ایجاد بوے مربوط و ظہور ربوبیت با و منوط، کائنات جملگی در قفاے وے و مکوّن کائنات تعالیٰ طالب رضاے او کما ورد انا اطلب رضائک یا محمد

بیت نماند بعصیان کسے در گرو — کہ دارد چنین سیدے پیش رو

شعر فان رسول اللہ نور یستضاء بہ — مھند من سیوف اللہ مسلول

صلوات اللہ تعالیٰ و تسلیماتہ و تحیاتہ سبحانہ علیہ و علیٰ الہ و صحبہ کلما ذکرہ الذاکرون و کلما غفل عن ذکرہ الغافلون صلوۃ تکون لک رضاء و لحقہ اداء۔ پس بر جوانان سعادتمند و طالبان ہوشمند لازم ست کہ ظاہراً و باطناً در اتباع او کوشند و ہر چہ منافی این دولت بود چشم سر و سر ازاں پوشند و بیقین یقین بدانند کہ اگر شخصے ہزاراں ہزار فضائل و خوارق داشتہ باشد و در متابعت مداہن بود صحبت و محبت او سم قاتل است و شخصے کہ ہیچ ازین خوارق و فضائل ندارد و در اتباع قدم راسخ دارد صحبت و محبت او تریاق نافع۔ بیت

محال ست سعدی کہ راہ صفا — تواں رفت جز در پے مصطفیٰ

علیہ و علیٰ آلہ الصلوات و التسلیمات و البرکات العلیٰ۔

مکتوب (۱۱) یازدہم

بتبلیغ الله در جواب اسولہ کہ نمودہ اول آنکہ بموجب سبقت رحمتی غضبی باید کہ اہلِ رحمت از اہلِ غضب زیادہ بوند و معاملہ برعکس است، دوم آنکہ حساب عمرِ قلیل را در مدت پنجاہ ہزار سال گرفتن از عدالت بعید می نماید، سوم آنکہ بحکم جف القلم باید کہ او سبحانہ مجبور بود، چہارم آنکہ سرورِ عالم علیہ الصلوٰۃ والسلام باوجود محبوبیت چون خواہش حیرت نمودہ اند، پنجم آنکہ یا لیت رب محمد لم یخلق محمدا بکدام معنی است، ششم آنکہ روزِ سوم بروحانیتِ میت طعام و گل دادن اصل دارد یا نہ، ہفتم آنکہ شیخ زادہا کہ بارث بجاے پدر نشینند مجوز ست یا نہ۔

بسم الله الرحمٰن الرحیم الحمد لله رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علی سید المرسلین والہ اجمعین، صحیفہ شریفہ کہ متضمن اسولہ و اشعار دلکش بود مشرف گردانید باندازہ فہم قاصر در حل ہر کدام چیزے نوشتہ آمد والله سبحانہ الموفق للسداد۔

حاصل سوال اول آنکہ مقتضاے سبقت رحمتی غضبی آنست کہ اہلِ رحمت بیش از اہلِ غضب بوند و حالانکہ معاملہ برعکس است چہ عصاۃ انس و جن بیش از صلحا اند و اہلِ تکلیف ہمین دو نوع اند پس سبقتِ رحمت چگونہ راست آید و چہ اثر بر آن مترتب شود۔

جواب، در دنیا رحمتِ خداوندی جل سلطانہ شاملِ حالِ مومن و کافر ست کریمہ وَرَحْمَتِیْ وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ دال بر آنست و فرداے قیامت رحمت مخصوص بمومنان باشد و کافران ازان محروم بوند کریمہ فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ وَيُؤْتُوْنَ الزَّكٰوةَ الآیہ شاہد آن است و سبقتِ رحمت بر غضب در دنیا ہمہ را شامل است و در آخرت ہمہ مخصوص اہلِ ایمان است، جماعۂ از مومنان کہ بکسب معاصی مستحق غضب شدہ اند از کمال رافت و رحمت آنہا را خواہند بخشید و بہ بہشت خواہند برد و در بارۂ آنہا رحمت خواہد سبقت کرد بر غضب، اگر سبقتِ رحمت بر غضب نباشد امثال ما گناہگاران را در دنیا و آخرت امید رستگاری نبود از سبقت رحمت است کہ باین بارِ گناہ بر روے زمین میگردیم

وملاک نمی شویم وبانواع نعم متنعم ایم وفردا امیدوار نجاتیم واگر سبقت رحمت بر غضب باعتبار عدد مرحومان ومغضوبان بگیریم چنانکہ ذہن سائل بآن رفتہ ہم درست می شود چہ اہل رحمت اہل طاعت اند از انس وجن وتمام فرشتگان واہل غضب کفار انس وجن وشک نیست کہ عدد ملائکہ بچندین اضعاف زیادہ است از مجموع عدد انس وجن واہل رحمت را مخصوص بہ اہل طاعت از انس وجن نمودن و ملائکہ کرام را از ان برآوردن معنی ندارد کہ ہمہ مامور بامر الٰہی اند تعالیٰ واہل طاعت اند لَا یَعْصُوْنَ اللّٰہَ مَآ اَمَرَهُمْ وَیَفْعَلُوْنَ مَا یُؤْمَرُوْنَ ۔ وہر کہ مامور امر الٰہی ست تعالیٰ از اہل تکلیف است و اہل تکلیف را باین معنی قرار دادن کہ در افراد او مطیع وعاصی باشد ممنوع ست بر تقدیر تسلیم حصر اہل تکلیف درین نوع غیر مسلم ست ظاہرا حق تعالیٰ را بندہا باشند از اجناس مختلفہ ورای انس و جن کہ متضمن مطیع وعاصی بوند وباندازۂ عمل خود معذب ومثاب باشند چنانچہ در اخبار آمدہ است وزیادتی عدد اہل رحمت باندازۂ آنہا باشد وَمَا یَعْلَمُ جُنُوْدَ رَبِّکَ اِلَّا هُوَ ۔

حاصل سوال دویم آنکہ روز قیامت پنجاہ ہزار سال خواہد بود تا آن روز تمام نشود ہیچ یکے نہ از انبیاء علیہم الصلوٰۃ ونہ از غیر ایشان بہ بہشت نخواہند رفت حساب عمل قلیل دنیاوی را در مدت پنجاہ ہزار سال گرفتن خصوص مؤمنان را از عدالت بعید می نماید۔

جواب آنکہ حساب در مدت قلیلہ خواہد شد قال فی البدور السافرۃ ان فصل القضاء فی ذلک الیوم فی قدر ساعۃ۔ ویروی انہ علیہ السلام سئل عن محاسبۃ الخلق فقال کما یرزقہم فی غداۃ واحدۃ کذلک یحاسبہم فی ساعۃ واحدۃ۔ وفی تفسیر قاضی بیضاوی فی تفسیر قولہ تعالیٰ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِیْنَ یحاسب الخلائق فی مقدار حلب شاۃ لا یشغلہ حساب عن حساب واین ہمہ طول روز قیامت از راہ عظمت وبزرگی وجاہ وجلال واستغنای حضرت مالک یوم الدین ست بر در بزرگان انتظار ناگزیر است انتظار باندازہ استغنا وجاہ وجلال است مانند شدت وعذاب آن روز کہ خاص بکفرہ وفسقہ است قال اللہ تعالیٰ وَکَانَ یَوْمًا عَلَی الْکٰفِرِیْنَ عَسِیْرًا مقربان از انبیا علیہم الصلوات والبرکات واولیا وسائر اہل طاعت وتقوی دران روز

ازان شدت وعذاب ایمن باشند لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقّٰهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ بعضے از آنہا
درسایۂ عرش بوند وبعضے از آنہا در منابر نور بوند وبعضے برکرسیہا وبعضے برکثیب مسک وبعضے
درمساجد بالجملہ درجاہا ے آراستہ درلذتِ قرب متلذذ بوندو مائدہا از اطعمۂ جنت و ابریقہا
از اشربۂ بہشت بایشان رسد ومردم در شدت باشند وبعضے دربہشت روند وباز بعرصات
بیایند وبعضے راآن روز بآن شدت ودرازئ مقدار وقتِ نماز فرض کوتاہ گردد ہرچند باہلِ طاعت
نیز دران روز رواست کہ زمانے بیاید کہ ہولناک گردند اما ہول پیوستہ وعذاب وسختی دائم نصیب
اہلِ طغیان است معاملۂ ابرار جدا است ہرجا کہ باشند درعرصات یا دربرزخ یا دربہشت در
مراتب قرب ہر ملائے کہ ہست برجان اہلِ عصیان است۔ وآنچہ نوشتہ اند کہ تا آن روز تمام نشود
ہیچ کس از بنی آدم نہ از انبیا علیہم الصلوات والبرکات ونہ از غیرایشان بجنت نرود عجب است
ازکجا نوشتہ اند آنچہ از ظاہر قرآن واحادیث مفہوم می شود خلاف آنست اما القرآن فقولہ تعالیٰ
اِنَّ اَصْحٰبَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِيْ شُغُلٍ فٰكِهُوْنَ۔ وقولہ تعالیٰ اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا
وَّاَحْسَنُ مَقِيْلًا۔ قاضی بیضاوی درتفسیر این کریمہ می نویسد ویروی انہ یفرغ من الحساب فی نصف
ذلک الیوم فیقیل اھل الجنۃ فی الجنۃ واھل النار فی النار۔ واحادیث دریں باب بسیار است بعضے از
آنہا ایرادمی نماید دربدور السافرہ می آرد واخرج ابن المبارک والطبرانی وابنِ حبان عن ابنِ عمر
عن النبی صلے اللہ علیہ وسلم قال تجمعون یوم القیمۃ فیقال این فقراء ھذہ الامۃ فیقومون
فیقال لھم ماذا عملتم فیقولون ربنا ابتلیتنا فصبرنا وولّیت الامور والسلطان
غیرنا فیقول اللہ صدقتم فیدخلون الجنۃ قبل الناس بزمن ویبقی شدۃ الحساب علے
ذوی الاموال والسلطان قالوا فاین المؤمنون یومئذ قال یوضع لھم منابر من نور یظل
علیھم بالغمام ویکون ذلک الیوم اقصر علی المؤمنین من ساعۃ من نھار الضیافۃ واخرج
ابن جریر عن سعید الصوّاف قال بلغنی ان یوم القیمۃ یقصر علی المؤمنین حتی یکون کما
بین العصر الی الغروب وانھم لیقیلون فی ریاض الجنۃ حتی یفرغ الناس من الحساب

فذلک قوله تعالیٰ اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَّاَحْسَنُ مَقِيْلًا ۔ و تقدیر پنجاه ہزار سال می تواند که باعتبار شدت باشد بر کافران۔ قال القاضی بیضاوی فی تفسیر قوله تعالیٰ فِيْ يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهٗ خَمْسِيْنَ اَلْفَ سَنَةٍ واستطالته اما للشدة علی الکفار او لکثرة ما فیه من الحالات والمحاسبات اولانه علی الحقیقة کذلک وفی تفسیر الکواشی کان مقداره علی الکافرین لشدته خمسین الف سنة وهو علی المؤمن کصلوة مکتوبة وفیه ایضا فی تفسیر قوله تعالیٰ فِيْ يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهٗٓ اَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّوْنَ او المعنی یرجع امر الخلائق وتدبیرهم الیه فی یوم القیمة ومقداره الف سنة فمعنی خمسین الف سنة علی هذا انه یشتد علی الکافر حتی یکون خمسین الف سنة فی الطول ویسهل علی المؤمنین حتی یکون کقدر صلوة مکتوبة فی البدور السافرة اخرج احمد و ابویعلی وابن حبان والبیهقی بسند حسن عن ابی سعید قال انه سئل رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وآله وصحبه وسلم عن یوم کان مقداره خمسین الف سنة ما اطول هذا الیوم فقال والذی نفسی بیده انه لیخفف علی المؤمن حتی یکون اهون من الصلوة المکتوبة یصلیها فی الدنیا وفی روایة علی المؤمنین کمقدار ما بین الظهر والعصر و بر تقدیر تسلیم گوئیم که نسبت بحق تعالیٰ ہیچ چیز خلافِ عدالت و ظلم نیست اگر ہمہ را بدوزخ فرستد ہیچ ظلم نباشد که این تصرف در ملک و ملک خود است در ملک دیگرے تصرف بے اذنِ او کردن ظلم است وهو سبحانه مالک علی الاطلاق یتصرف فی ملکه کیف یشاء لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُوْنَ ۔

حاصل سوال سوم آنکه بمقتضائے حدیث نفیس جف القلم بما هو کائن باید که حق تعالیٰ مجبور تقدیر خود بود و بس کار بتعطیل کشد و نیز كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِيْ شَاْنٍ و يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَآءُ وَيُثْبِتُ بچه معنی باشد، بدانند که حق تعالیٰ در ازل تقدیر فرموده که بارادت و اختیار خود در اوقات مختلف چنین و چنان خواہم کرد بر طبق تقدیر ازلی حق تعالیٰ ہمیشه باختیار خود در کار است و تعطیل نیست و ہیچ جبر نه این تقدیر ازلی که باختیار خواہم کرد مؤید اختیار است نه منافی آن و

کتاب محو و اثبات لوحِ محفوظ است و محو و اثبات آن نیز در ازل مقدر است و قلم خشک شدہ و آنچہ نوشتنہ اند وعِندَہٗ عِلْمُ الْکِتَاب بنائے اعتراض برآن نمودن خطا است و قرآن مجید وَعِنْدَہٗ اُمُّ الْکِتٰبِ ست، یا آنکہ گوئیم کہ جف القلم نسبت بماست کہ در قید زمان مقیدیم حق تعالیٰ کہ زمان برو ے جاری نیست ماضی و مستقبل و ازل و ابد نزد او تعالیٰ آنِ واحد است پس تقدیر و خلق در یک آن واقع است تقدم و تاخر در آنحضرت گنجایش ندارد۔

حاصل سوالِ چہارم آنکہ سید عالم علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام با وجود حصول مقامِ محبوبیت چرا آرزوے مقامِ حیرت کردہ اند فرمودہ رب زدنی تحیرا فیک۔

بدانند کہ حیرت کنایت از معرفت است اعرفہم باللہ اشدہم تحیرا فیہ پس سوال زیادتی تحیر سوال زیادتی معرفت ست کہ معرفت را پایانی نیست محبان و محبوبان ہمہ طالب زیادتی معرفت اند، یا آنکہ گوئیم کہ بر تقدیر تسلیم کہ حق معرفت واقع است و معرفت را پایانی ہست می تواند کہ بعد این سوال بدرجۂ کمال از معرفت رسیدہ باشد کہ فوق آن متصور نباشد یا این دعا برائے تعلیم امت بود۔

حاصل سوال پنجم، مخدوما مقتضائے کمال محبت رفع اثنینیت ست میانِ محب و محبوب و انخلاعِ تام از بشریت و امکان و احکام آنہا چہ ہر قدر از امکان و بشریت در ممکن باقی است ہمانقدر حجاب مطلوب ست و انخلاع و رفع اثنینیت ممکن نہ چنانچہ شیخ عطار فرمودہ بیت

نمی بینی کہ شاہی چون پیمبر ۔۔۔ نبرد او فقر کل تو رنج کم بر

بنا بر آن امر فرمودہ باشد یا لیت رب محمد لم یخلق محمدًا و نیز فرمودہ لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک چہ ہر قدر کہ امکان از ممکن باقی ست از ثناء واجب لذاتہ کما ہو عجز دارد و چون معرفت فنا فی المعروف ست پس حق معرفت حاصل نیاید چہ کمال فنا بر رفع اثنینیت ست کہ مستلزم وجوبِ ذاتی ست لاجرم ما عرفناک حق معرفتک وارد گشتہ، یا آنکہ گوئیم در ثبوت این حدیث از سرور کائنات علیہ و آلہ الصلوات و التسلیمات سخن است و کلمینی یا حمیرا

ہنگام ورود وارد قوی ست کہ این وجود طاقت برداشت آن ندارد و دران وقت خود را بامورِ دیگر میخواہد کہ مشغول دارد تا ازان بار ساعتے تخفیف یابد و برگ و فاک نکشد مولوی گوید بیت

این تکلفہاے من در شعرِ من کلمینی یا حمیراے من ست

منقول ست کہ عبداللہ اصطخری ہمراہ سگبانان برائے تماشا بصحرا می رفت تا ساعتے از بارِ وجود آسایش یابد۔

حاصل سوالِ ششم آنکہ طعام بر روحانیتِ میت روزِ سوم یا دہم و گل دادن روز سوم از کجا

مخدوما طعام دادن للہ تعالیٰ بے رسم و ریا و ثواب آنرا بمیت گذرانیدن بسیار خوب ست و عبادت بزرگ اما تعیینِ وقت را اصل معتمد علیہ ظاہر نمی شود و روز سوم گل دادن در مراتب بدعت ست آرے در زنان خوشبوئے آوردن روزِ سوم آمدہ است برائے رفع سوگ کہ غیر از منکوحہ را از اہلِ قرابت زیادہ از سہ روز سوگ داشتن مشروع نیست پس روز سوم خوشبوئے بیارند تا زنانِ دیگر غیر از منکوحۂ میت از سوگ برآیند۔

حاصل سوال ہفتم از شیخ زادہا کہ بارث بجاے پدر می نشینند و مردم را مرید میگیرند پرسیدہ بودند۔

مخدوما در جانشینی پدر مقتدائی وراثتِ معنوی می باید کہ منوط بولادت معنوی ست کہ عبارت ست از تحقق بکمالات پدر ولادت صوری را نتیجہ وراثت صوری ست کہ اخذ مال و متاع پدر ست نہ وراثتِ معنوی کہ ارشاد و تکمیل باشد پس بمجرد ولادت صوری در وراثتِ معنوی دخل نمودن خطر ست از پیری و مریدی رسمی کارے نمی کشاید و آنچہ از طفل سوال کردہ بودند اگر کاملے تفرس دریابد کہ ازین طفل بعد بلوغ انتظام این معاملہ خواہد شد و بوراثت معنوی خواہد رسید باو بیعت بکنانند و او را جانشین خود سازد گنجایش دارد والسلام علیکم۔

مکتوب (۱۲) دوازدہم

بخواجہ مومن جذبی در تحقیقِ فنا و عدم و وجود فنا و وجود عدم و فرق در آنہا۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات بجناب کمالات اکتساب خواجہ محمد مومن جذبی میرساند
بمطالعہ صحیفۂ شریفہ مبتہج ومسرور گردید اندراج یافتہ بود کہ حضرت صاحبزادۂ کلان بشارتے
بمن نوشتہ اند تو نیز دران باب متوجہ شدہ چیزے بنویس. مخدوما جائے کہ ایشان نوشتہ باشند چہ
احتیاج کہ دیگرے دران امر بنویسد و یا توجہ نماید کسے کہ بصحبت وخدمت قطب الاقطاب قدس اللہ
سبحانہٗ بسرہ الاقدس بصدق رسیدہ است این قسم امور وہمچنین امور دیگر کہ نوشتہ اند وصحت وسقم
آنرا استفسار نمودہ در حق او چہ استبعاد دارد وشما خود از مقبولان آنحضرت ہستید زیادہ ازان
دربارۂ شما متوقع است ہمت رابلند دارند واوقات را معمور بعضے چیزہا کہ امروز بر پردہ نکشودہ
است امیدست کہ فردا پردہ از روئے آن بکشاید از بسیارئے قبضہا دل تنگ نشوند موطن بسط
ولقا بروجہ کمال درپیش است امیدوار باشند فَاِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا
ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرماید لن یغلب عسر یسرین درین ایام معرفتے در تحقیق معنی
فنا وعدم وفرق درمیان این ہر دو مسودہ نمودہ بود کہ دانستن آن طالب این راہ را از ضروریات
است چون مناسبتے بمطلب شما داشتہ آنرا نیز درین کتاب اندراج نمود استماع فرمایند، عدم کہ
درعبارات اکابرین سلسلہ علیہ واقع می شود عبارت از ورود ہستی اسم الٰہی است جل سلطانہٗ کہ
مبدأ تعین عارف ست از پس پردہا از راہ جذب ومحبت بربدرکہ سالک کہ ہستی سالک در جنب
آن مستور گردد وسالک خودرا واوصاف خودرا گم کند ونیابد وجود عدم عبارت از تحقق بآن
ہستی است یعنی وجودی وبقائی کہ بر عدم آن مترتب است واحتمال دارد کہ وجود عدم عبارت
از تحقق بحالت عدمیت باشد یعنی پیدا شدن وصف عدم در سالک واین عدم واین وجود
عدم بمعنی اول فنا وبقا است در جہت جذبہ این ظہور را دوام نیست پس فنا وبقا کہ بر آن
مترتب بود نیز دائمی نباشد واز عود بوجود بشریت ایمن نبود تا آن ظہور کائن است ہستی سالک
متواری است وچون ظہور متواری گشت وجود بشریت عود نمود فنائے حقیقی عبارت از استیلائے
ہستی مطلوب است بر عارف کہ عارف اوصاف واخلاق خودرا پرتو اوصاف واخلاق

مطلوب باید بجدیکہ ہمہ را درست با نجناب قدس حوالت فرماید و از جمیع منتسبات تہی گردد و
ہیچ نسبتے با و راہ نیابد، وجود فنا عبارت از بقائے ست کہ برین فنا مترتب شود بولادتِ ثانیہ
بوجود موہوب موجود گردد این فنا و این بقا را دوام لازم ست و از عود بوجودِ بشریت ایمن درصورت
اولی استتار سالک است و درصورتِ ثانیہ انتفاء او وشتان ما بینھما لان المستتر قد یظھر
ویعود والزائل لایعود اول از مطالب نیست و ولایت با آن مربوط نہ وثانی از مطالب ست و ولایت
با آن مشروط بسا ست کہ طالب ول را بشائی مختلط سازد و خود را بوجود عدم فانی حقیقی انگارد و
کامل داند و باین فرق مہتد نگردد و این از جملہ مزال اقدام سالکان است درین جا بعنایتِ الٰہی
جل سلطانہ، پیر کامل مکمل باید کہ ہر دو طریق جذبہ و سلوک پرورش یافتہ بہ نہایت رسیدہ باشد
تا این بیچارہ دست و پا گم کردہ را ازین ورطہ برآرد و دلالت بنقصانِ او نماید و بفنائے حقیقی رہنمونی فرماید۔

اگر گویند ہر گاہ ظہور مستی مطلوب در ہر دو صورت باشد چرا یکے را دوام بود و دیگرے را نہ
و یکے ازالہ منتسبات از عارف نماید و اثباتِ ولایت فرماید و دیگرے نہ۔

گوئیم درصورتِ اولیٰ کہ تعبیر از آن بعدم می نمایند طالب ہنوز وصل مطلوب نگشتہ است
وچون جذبہ او بسلوک ضم نشدہ است و از مقامِ قلب ترقی نمودہ بمقلبِ قلب نپیوستہ است
حجب درمیان دارد لیکن از راہِ جذبہ و محبت بطریقِ اندراج النہایت فی البدایت پرتوے از
مطلوب از پس پردہا بر باطنش می تابد و او را از وے می رباید و چون حجب درمیان است دوام
نمی پذیرد و از عود بوجودِ بشریت ایمن نیست و ظہور در پردہ می آید و نیز چون ظاہر ظلی از ظلال
مطلوب ست و انموذجی از انموذجاتِ او نہ نفس مطلوب و ظل و انموذج را آنقدر قوت نیست
کہ اوصاف و منتسباتِ سالک را تواند سلب نمود و بفنائے حقیقی تواند رسانید لاجرم سالک از
اوصاف و منتسباتِ خود درین ہنگام نمی برآید و بفنائے حقیقی نمی رسد و ولایت چونکہ مربوط
بمجموع جذبہ و سلوک است نہ جذبہ فقط اسم ولایت بروے صادق نمی آید و درصورت ثانیہ
عارف از مقامِ قلب برآمدہ بمقلب قلب پیوستہ است و معاملہ جذب و سلوک را بانجام رسانیدہ

مطلوب را بے پردہ در آغوش کشیدہ است لاجرم ظہور در حقِ او دائم است و از عود مذکور این چہ پردہ در میان نماندہ است تا محجوبیت متصور گردد و چون وجود و کمالات کہ ممکن انتساب دارد ظلال وجود و کمالات مطلوب است کہ ہنگامِ غیبت از مطلوب ممکن آن کمالات را از خود فہمیدہ و خیانت در امانت نمودہ دعویٰ ہمسری پیدا کردہ بود و در وقتِ طلوع اصل ظل را غیر از محویت و تلاشی و لحوق باصل چارہ نیست عارف نیز درین ہنگام ظلال را باصل حوالہ نمودہ و از ہمہ منتسبات خالی گشتہ رخت بصحرائے عدم کشیدہ و بفنائے حقیقی مشرف گردیدہ و باین فنا و بقا کہ بر آن مترتب شود اسم ولایت را بر خود درست خواہد کرد و این دید عاریت و سپردن باصل از تجلی صفات است و کمالِ آن مربوط بتجلی ذات است چہ تمامی ہر مقام منوط است بگذشتن از آن مقام۔

مکتوب (۱۳) سیزدہم

بحافظ محمد شریف در عظمتِ مطلوب و بزرگی اسم مبارک اللہ۔

حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ باعلیٰ مرتبہ کمال برساند شفقت آثارا مطلوبِ حقیقی چون کہ ورای اوہام و افہام است و ورائے تفکر و تعقل معرفت دران حریم اقدس نکارت است و علم جہل چون او جلوہ فرماید مشتاق بیچارہ رو بعدم آرد۔ بیت

گیرم کہ بنغمانہ تا یار خراند کو حوصلہ و طاقت دیدار کہ دارد

پس طالبِ او غیر از انکہ خود را بہجر قرار دہد و بیاس آرام گیرد چارہ ندارد۔ بیت

عاشقان را نصیب از معشوق جز خرابی و جان گدازی نیست

و اگر بعد وجود موہوب بعلم و شعور باز آرند مطلوب را باندازۂ استعداد و یافتِ خود خواہد دریافت و بیرون از حوصلہ و طاقت نخواہد شناخت کہ مفید ہر چند بزعم خود از ہمہ قیود وارہد مطلقِ حقیقی نگردد پس نایافت ہمہ وقت دامنگیر آمد و ناامیدی نقدِ وقت۔ بیت

ہمہ صبح وصل جویان من وشام نا امیدی   کہ سیاہ بخت ہجرم شب من سحر ندارد

عاشق درد مند را آرام نیست وہیچ گونہ قرارے ندارد از تپش دوری ہموارہ سینہ سوزان ست واز سوگ مہجوری پیوستہ جگر دوزان ہرگاہ سرور حبیبان علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات بدوام حزن وتواصل فکر موصوف بود از دیگران چہ گوید وآرام بظلال واعتبارات نہ آرام باوست محب ذات بآن خورسند نشود نام سامی آنحضرت کہ لفظ مبارک اللہ است گوئیا اشعار بعدم دریافت مسمائے خود دارد لام معرفت چون بالام آلہ رسیدہ دران لام مدغم وناچیز گشتہ است وہمان لام اللہ باقی ماندہ مانا کہ درین ضمن ایماء بآن است کہ چون معرفت بآنحضرت منتہی گردد وفانی ومستہلک شود جز معروف ہیچ نماند بے کمی وزیادتی وچون معرفت رفت عارف نیز بعدم پیوست چہ علم را با عالم اتحاد ست از بزرگی این اسم مبارک است کہ فحول علماء دران متحیر رفتہ اند وبکنہ آن پے نبردہ بکنہ مسمائے آن چگونہ پے برند ع

چو نام این ست نام آور چہ باشد

جمعے گویند کہ این نام سریانی است وجمعے دیگر برآنکہ اسم عربی ست وبر تقدیر عربی بودن، بعضے برآنند کہ جامد است وبعضے می گویند کہ مشتق است واگر مشتق است بتحقیق معلوم نیست کہ اشتقاق آن از الہ بفتح لام است بمعنی عبد یا از الہ بکسر لام بمعنی تحیر یا از الہت الی فلان ای سکنت الیہ یا از الہ اذا فزع من امر نزل علیہ یا از الہ الفصیل اذا ولع بامہ یا از ولہ اذا تحیر وتخبط مشتق است وجمعے گویند کہ اصل او لاہ ست مصدر لاہ یلیہ لیہا اذا احتجب وارتفع بعضے برآنند کہ علم ذات است وبعضے برآنکہ صفت است در اصل برذات تعالیٰ غالب آمدہ است وحکم علم گرفتہ است چنانچہ الثریا بالجملہ بزرگی وعدم یافت آن دلیل بزرگی وعدم یافت مسمائے اوست۔ بیت

اللہ چہ لفظ یا چہ نام است

کو وردِ زبانِ خاص وعام است

مکتوب ۱۴ چہاردہم

در ذکر بعضے نصائح کہ طالب این راہ را لابدی ست و بیان برخی از کمالات نماز۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اِسْتَجِیْبُوْا لِرَبِّکُمْ مِّنْ قَبْلِ اَنْ یَّاْتِیَ یَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَہٗ مِنَ اللّٰہِ مَا لَکُمْ مِّنْ مَّلْجَاٍ یَّوْمَئِذٍ وَّمَا لَکُمْ مِّنْ نَّکِیْرٍ صحیفہ شریفہ کہ بمصحوب اخوی مولانا محمد حنیف فرستادہ بودند و این خمول زاویۂ خمول را یاد آوری نمودہ مطالعۂ آن فرحت فراوان رسانید و چون منبی از حرارت طلب و شوق مطلوب بے ہمتا بود فرحت بر فرحت افزود چہ نعمتے است کہ حق سبحانہٗ و تعالیٰ درین طور اوان کہ آخر الزمان است سودائے جناب قدس خویش در سر بندہ پیدا آورد و آتش محبت خود در سر او بیفروزد و بسوز ہجرانش سرفراز سازد، شکر این نعمت عظمیٰ بجا باید آورد و ممنون این عطیہ باید بود و کمر ہمت را چست بربستہ ھَلْ مِنْ مَّزِیْدٍ گویان از دیاد این را جویان باید شد و چشم انتظار را بر آن باید داشت کہ سودائے مذکور بسر حد جنون برسد و از ما سوی مطلوب بیگانہ سازد و از کشاکش لاطائل وارہاند و از نائرہ محبت منارۂ انانیت را کہ از علو سرکشی امارہ بریاست پاک بسوزد تا با نوار کمال لایزال انارت و اضارت پیدا آید لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَاَزِیْدَنَّکُمْ سعادت آثارا چون شما را شوقے بطریق این اکابر بہم رسیدہ است باید کہ در رعایت شرائط و آداب این طریقۂ عالی مہما امکن بکوشند و اتباع سنت و اجتناب از بدعت لازم گیرند کہ مدار این راہ بر آن ست و بفتوی علماء متدین در اقوال و افعال و اخلاق زندگانی نمایند و سیر صالحین را شعار خود سازند و فقرا را دوست دارند و در خفتن و خوردن و سخن کردن حد اعتدال را رعایت کنند و سحر خیزی را مہما امکن از دست ندہند و نماز و استغفار و گریہ و زاری آن وقت را مغتنم شمرند و بصحبت صلحا راغب باشند دین المرء دین خلیلہ شنیدہ باشند و بدانند کہ طالب آخرت را از ترک دنیا چارہ نیست ترک حقیقی اگر میسر نشود ترک حکمی لابدست تا امید نجات صورت پذیرد و ترک حکمی عبارت از آن ست

کہ در اموالِ نامیہ و انعامِ سائمہ و اموالِ تجارت زکوٰۃ را کہ تقدیر آن در کتبِ شرعیہ مبین است بمنت بمصارف آن بدہند و صلہ رحم و حق جار و سائل و مستقرض وغیرہ را رعایت کنند و مال را بیجا صرف نکنند و اسراف در آن نہ نمایند و آنرا وسیلہ لہو و لعب و زینتِ خلق و تفاخر و تکاثر نکنند چون چنین شود مال از مضرت برآید و دنیا با آخرت جمع شود بلکہ دنیا نماند و نیز بدانند کہ نماز ستونِ دین است اگر آنرا برپا کرد دین را برپا داشت و اگر آنرا ہدم کرد دین را ہدم کرد پس باید کہ نماز را در اوقاتِ مستحبہ با شرائط و آداب آنکہ در فقہ بیان یافتہ است با جماعت ادا نمایند و کوشش کنند کہ تحریمۂ اولی برسند و در صفِ اول جا یابند و بترک یکی ازین امور ماتم دارند مصلی کامل در وقت ادائے آن گویا از دنیا کہ از دولت قرب قلیل النصیب ست و اگر نصیبی دارد قربِ ظلی دارد می برآید و با آخرت کہ موطن قرب اصلی ست می پیوندد و دولتے کہ بآن نشأہ مربوط است مناسبت آن فرا میگیرد و متعطشان بوادی حیرت و فراق درین نشأ از سرچشمۂ زلال نماز مانوس و سیراب اند و متولہان بیدائے کبریائی و جلال امروز در سراپردہ محفلِ عروسی اومدہوش بوے وصال۔ رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است اذا قام العبد فی الصلوٰۃ فتحت لہ ابواب الجنان وکشفت الحجب بینہ وبین ربہ واستقبلت الحور العین مالم یتمخط و تا رسیدن بصحبت شیخ کامل مکمل این طریقہ اوقات را بتلاوت و وظائفِ طاعات و اوراد کہ از کتبِ معتبرۃ احادیث ثابت شدہ است بسر برند بعضے ازین قسم وظائف اوراد و اعمال را این فقیر جمع نمودہ است ملا محمد حنیف ظاہر داشتہ باشند و اکثر اوقات را بتکرار کلمۂ طیبہ لا الٰہ الا اللہ معمور دارند کہ در طہارت باطن اثر تمام دارد و اگر عدد معین را ازین کلمۂ طیبہ مبارکہ ورد سازند نیز گنجائش دارد و بطہارت و غیر طہارت می گفتہ باشند و محبت اہل این کار را سرمایۂ سعادت دانند و مدار کار را بر آن تصور نمایند بیت

دادیم ترا ز گنج مقصود نشان ... گر ما نرسیدیم تو شاید برسی

والسلام علیکم وعلیٰ سائر من اتبع الہدیٰ والتزم متابعۃ المصطفیٰ صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات و البرکات العلےٰ وعلیٰ جمیع الانبیاء والمرسلین والملائکۃ وسائر الصالحین آمین۔

مکتوب پانزدہم (۱۵)

بمیر ضیاء الدین حسین در آنکہ اعظم حجب این راہ نفس طالب ست۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی انت الغمامۃ علی شمسک بزرگترین حجب میان طالب و مطلوب نفس طالب ست و اشتغال او بتدبیر و مرادات او۔ مصرع

در تو یک آرزو ابلیس تست دع نفسک وتعال مصرع

با مار سیہ نشین و با خود منشین والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب شانزدہم (۱۶)

بمیر معصوم در معنی الصوفی کائن بائن۔

سلامٌ علیکم طبتم فادخلوھا خالدین قل اللہ ثم ذرھم۔ طالب حق جل و علا تا از محبت ماسوی او تعالی بلکہ از دید و دانش او تبرّیٰ بمطلب اعلی نرسد الصوفی کائن و بائن بہمین اعتبار گفتہ اند کہ صوفی از روے صورت و ظاہر ہرچند با خلق است لیکن از راہ باطن و معنی از ہمہ گسستہ و وارستہ است بالجملہ آمیختہ باش و آویختہ مباش والسلام والاکرام۔

مکتوب ہفدہم (۱۷)

بجناب ارشاد پناہ میر محمد نعمان قدس سرہ در دید قصور اعمال و متہم داشتن نیات با بیان بعضے اذواق و واردات مخصوصہ خود و اشارت بمحبت و محبوبیت ذاتیہ۔

خدام سیدی سندی ازین عاصی مہجور سلام و تحیت در معرض قبول آرند از بے توفیقی و بے حاصلی خود چہ وانماید کارے کہ شایستہ قبول پروردگار بود در حق این گناہگار عنقا ر وزگار است و عملے کہ سزاوار نظر کردگار باشد صدور آن ازین مغرور دور از کار حاصل کار او خود کامے ہوس دانی است

و بزم روزگار او خودستائی و ظاہر آرائی طاعت او و اطاعت ہواست و عبادت او سمعہ و ریاست کلام او بے غرض نفسانی نیست و سکوت او بے وسوسۂ شیطانی نہ، استغنائے او طمع آمیز ست و انزوائے او کبر انگیز ہمتش استیفائے تنعمات و لذات است و نہمتش تفوق بر اقران و اتباع شہوات، اگر استغفار بر زبان دارد چندین گناہ در دلش مرکوز است و اگر چشم سر از محارم فرو بستہ است نامحرم بسیار بچشم سر منظور است اگر بذکر و ورد اشتغال دارد صاحب اورد ملعون را مورد است و اگر بے اوراد و اذکار ست تارک اورد ملعون را مصداق بالجملہ طالب دنیا ست و تارک عقبیٰ معاملۂ او بصاحب خویش معاملۂ مخادع و مستہزی است۔ بیت

کس نکند با کس بیگانگان　　آنچہ تو با حضرت حق می کنی

بظاہر مدعی محبت است و بحقیقت معاملۂ او معاملۂ کافر فرنگ است خیال باید نمود کہ این نوع دعویٰ را چہ جزا بود و این قسم معاملہ را چہ مکافات عصاۃ دیگر را با این چنین سیاہ کار نسبتے نیست و کذب در معاملت را با سائر معاصی کدام مساوات۔ رباعی

میخوارہ و خود پرست فاسق بودن　　در کوے خرابات موافق بودن
بر کام ہوائے نفس عاشق بودن　　بہ زانکہ بخرقہ در منافق بودن

مقصود از تصدیع و املال التماس آنست کہ چون اعزہ احبہ این شرمندہ کار را از روے کمال حسن ظن باوضاع صلاح یقین کردہ اند و عنوانے بروے قرار دادہ الحال بعد از ملاحظہ این سطور چون از حقیقت کساد این مغرور اطلاع بواقعے یابند خیال سابق را کہ در بارہ این آوارہ داشتند از سر نہند و او را بعنوان مسطور تصور فرمایند و از آشنائی او ہراسان باشند مصرع

صد مرحلہ بگریز بدا اے اہل جہان از من

چون ستر حال خویش از کسانیکہ در گمان کمال او یند داخل خیانت بود بنا بران حقیقت خود را کما ینبغی وا نمود تا دوستان آگاہ باشند و سادہ دلان چند را آگاہ سازند تا از مجرد شنیدن نام یکے از جا نروند و مردم را از جا نبرند۔ بیت

شیرین مثلے است گشته مشهور آواز دہل خوش ست از دور

والا کسے که معامله او باین سرحد باشد ویرا سرو برگ قلم گرفتن وسخن پردازی کردن کجاست. قطعه

گر عاقلی حدیث خود کم کنمے قفلے در گفت وگوے محکم کنمے

ماتم زدهٔ چند فراہم کنمے بر گفته بگریے وماتم کنمے

والسلام علیکم وعلیٰ من لدیکم۔

فصل بالخیر بعد از تحریر نیاز نامه بخاطر ریخت که چون از حقیقت کسا دخود نوشتی اگر مخنے از نعمت حق جل وعلیٰ که دربارهٔ خود مشاہده کرده درین رقیمه اندراج نمائی مبادا داخلِ کفران بود بنابران بموجب وَاَمَّا بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثۡ شمه ازان نیز اظهار می نماید۔ مخدوما با این ہمه خرابی وتباه کاری اینقدر می داند که از پیشگاه در طینت این خاک را معنی تعبیه کرده اند وآنی ودیعت نهاده که آن معنی منظور نظر خاص اوست تعالیٰ وعنایت خفی دربارهٔ آن واقع است زیاده ازین نمی تواند تعبیر نمود وبتفصیل نمی تواند پرداخت که متکلم و مستمع را تاب تکلم وہوش استماع آن نیست ازان است که در زمانِ سابق پیش از ظهور آن معنی جذب وکشش معنوی وعشق ومحبت بے کیفی در خود می یافت طبیعت او از خلق گریزان بود وبخلوت وصحرا راغب وباخود می گفت مثنوی

به تنهائی دلم مائل چنین چیست درین تنها نشستن حاصلم چیست

وآن محبت را بہیچ متعلق سرنمی کشید ونمی دانست که این عشق کدام کوست واین ہمه کشش بکدام سوست۔ شعر

می دید بچشمِ خود غبارے در دیده نهفته خارخارے

آگه نه که گردِ دامن کیست وین غنچه زخارِ گلشنِ کیست

در جیبِ گلش که این خسک ریخت در چشم دلش که این نمک بیخت

آتش که بسقف خانه در زد وین فتنه زدامنِ که سر زد

این تلوسہ چیست در شکیبش — جادوے کہ می دہد فریبش
شورے است ز عشق در سر او — تیغیست نہان بگوہر او
از جنبش غمزہاے خونی — دارد نگرانی درونی
جانے بسر خیال می داشت — چشمے برہ شمال می داشت
سرمست نظارہ سو بسو بود — در رقص نشاط مو بمو بود
ہم دیدہ براہ آرزو باز — ہم گوش تمنیش بر آواز
کز قافلۂ رسد صدائے — آواز برون دہد درائے

و نا مدتہا مغلوب این حالت بود و آرزو میکرد کہ این عشق را متعلق ظہور فرماید و این شورش و تلوسہ را معشوق معین پدید آید و ہر چند آن عشق را بمعشوقات سفلی فرودمی آورد فرود نمی آمد سودائے بود جنون آمیز و شوقے بود آتش انگیز ہیچ معلوم نہ کہ جنون انگیز کیست و این آتش افروزی بہر چیست حیران کار خود بود و باین ابیات زبان حال او گویا شعر

داردزکہ مو بمویم آزار — وز ناخن کیست جنبش تار
تنہا نہ بدل خلد کزاں سوے — دارد خلۂ بہر بن موئے
در دیدۂ من کہ می زند برق — وز شعلہ کیست دشنہ بر فرق
از سوز کہ این شرار برخاست — وز راہ کہ این غبار برخاست
بر ہر مژہ ام جدا نگار یست — در ہر نگہم جدا بہاریست
آن کیست کہ در درون سینہ — بشکست ہزار آبگینہ
این باد ز دامن کہ برخاست — وین دود ز خرمن کہ برخاست
این مرغ کہ می پرد برین بام — وین بوسہ کہ می دہد بہ پیغام
این عشق ندانم از کجا خاست — کز ہر رگ و ریشہ ام بلا خاست
آن روز کہ خاک من سرشتند — سودائے جنوں بسر نوشتند

از طرہ بتے فگندہ دام ست	لیکن نشناسمش کدام ست
تا عشق کہ شد مساعدِ من	واندر کفِ کیست ساعدِ من
از خندۂ کیست نوبہارم	واز نازِ کہ خارخارم
این عشق زعاشقان عجب نیست	معشوق شناسی از ادب نیست
اے عشق خوش آمدے چنین چیست	در دل بنشین کہ منزلِ تست
بنشین بنشین نشیمن از تست	جان وخرد ودل وتن از تست
روز از تو وشبِ سیہ مرا بس	تخت از تو وخاک رہ مرا بس
بپذیر بتحفہ جان وبنشین	بکشا کمر از میان وبنشین
بنشین وز عقل جوش بنشان	واز خونِ ہوس خروش بنشان
از آمدنت چو گل شگفتم	دامن دامن بہار رفتم
گل کرد بہار بختم امروز	برگل بنہید تختم امروز

برسر اصل سخن رویم، بعد از انکہ آن معنی مکنون بمرور شہور پرتو انداخت پیش از انکہ در معرض ظہور کامل آید معلوم شد کہ متعلق آن محبت کہ بود وآن انجذاب وکشش بکدام طرف وابستہ محبوبے پدید آمد در غایتِ حسن وخوبی ودر نہایتِ رفعت ومرغوبی کہ فوق آن غایت در جمال وحسن متصور نیست بلکہ نزاکتِ منزلتش بمثابہ ایست کہ اطلاق حسن وجمال برآن حریم متعال گرانی دارد وہمچنین ہر کمال وجمال از آن بارگاہ درراہ است ہر جا کمالے نمایان است اثرِ کمال او یافت وہر طرف کہ حسن وجمال متصور است انموذج حسن وجمال اودید بیقین دانست کہ محبوبے را او شایان است ومطلوبے را ہم او سزاوار از ہمہ رو بتافت وعنانِ عنایت بجانبِ او تافت وکمر ہمت را در خدمتِ او چست بربست دید کہ عنان تابے آنجا راہی نمی کشاید واین خدمت شایان آن حریم مقدس نیست وہیچ کوشش وسعی را بے فضلِ او بار نیست سابقہ عنایت می باید پس کششِ او درکار ست دیگر ہیچ از ہمہ درماند ومعاملہ را باو گذاشت خوش گفت

بیت مرا گر توسنِ دل نیست درراہ | کمندِ زلفِ او ہم نیست کوتاہ

عنایتِ ازلی از پے او دررسید و بالطافِ خود این دوراز کار را بنواخت و بسابقہ فضل وکرم
این خاک افتادہ را در حوالۂ حریم قدس خود جاداد و ہذا آن معنی مضمر و این آنِ مستور دران
بارگاہ پر نور بروز و ظہور دارد و بصد آب و تاب در صحن گلزار امید در رقص و نشاط جاوید است
قدمے بانازبر میدارد و قدمے بانیاز می نہد و باکمال خرمی و فرخندگی ہم آغوش بوے وصال ست
باوجود بندگی سرمست بادہ لایزال و باین ترانہ مترنم ست. نظم

ہم از در بازگرداے باد نوروز | کہ من بوے گل خود دارم امروز
مدہ پیشِ شب از مہ یادم اکنون | کہ من با مہوشِ خود شادم اکنون
گر اول می ربود از گریہ آبم | کنون خوش می برد در باد خوابم

اگر بر خود نیز عاشقی نماید می سزد کہ نواختہ محبوب ست واگر شیفتہ حسن خویشتن بود نیز بر محل ست
کہ منظورِ مطلوب ست) اے عزیز آن معبرا کہ با بوئے معنبرست با این بدن چرکین چہ نسبت و آن (منور)
معنی علوی را با این پیکرِ سفلی و پس ماندہ آوارۂ بیچارہ کہ از یار جدا ماندہ و گرفتار دیار اعدا گشتہ
کدام مساوات این پیکر عنصری ست کہ در بادیۂ حیرت و حسرت سراسیمہ و سرگشتہ با دل پریشان و
موے آویزان با دورے از شش طرف بر روے طپانچہ زنان گرد حجاب حواس خمس را فرو گیران بیت

ہم باد زدہ طپانچہ بر روے | ہم خاک فشردہ پنجہ در موے

واز کار واز کار فرو ماندہ واز شوق و سرگرمی دست افشاندہ مخمول زاویۂ بے حلاوتی وافسردگی
گشتہ عنان ہمتش از دست رفتہ و کمر خدمتش فرو شکستہ از غایتِ حیرانی بچیزے جمع نمی تواند شد
واز بس سراسیمگی از کس دریوزہ نمی تواند نمود ہرچند آن معنی از آن این بود لیکن آن دلبری برگزیدہ (نبود)
لاجرم بمراحل ازین دوری گزید و بعد المشرقین میان این و آن افتاد. رباعی

از بادِ صبا دلم چو بوے تو گرفت | بگذاشت مرا و جست و جوے تو گرفت
اکنون ز من خستہ نمی آرد یاد | بوے تو گرفتہ بود خوے تو گرفت

آن بر تخت مرصع انس نشسته، و این پیکر در خاک تیرہ فرو ہشتہ، آن از ہم آغوشیٔ مراد شاد و فرخندہ، و این از حیرت سینۂ حسرت بر خود کندہ، این با چندین زاری و نیاز، و آن با صد استغنا و ناز، این با ہزار آرزو و ازان راز جویان، آن از کمال بے نیازی با خود راز گویان، این پیکرِ سفلی بآن معنی علوی گوید۔

شعر

من بے تو بخاک رہ مژہ باز	تو خواب گزین بہ بسترِ ناز
من بے تو زخونِ دیدہ گلنار	تو خندہ زنان بصحنِ گلزار
من بے تو بخون کشیدہ دامان	تو رفتہ بنطع گل خرامان
من بے تو بخاک غصہ پامال	تو رقص کنان ببانگ خلخال
من بے تو چو رشتہ تاب در تاب	تو رشتہ گسل چو درّ نایاب
من بے تو بسوز دل گدازی	تو عاشق خود بحسن بازی
من بے تو گرفتہ ترک ہستی	تو کردہ بخویش ناز و مستی

تنبیھ: اے عزیز اول کتاب را بآخر آن کسے مندافع نفہمد و بظاہر متناقض نہ انگارد زیرا کہ ہرچہ منسوب بممکن است ازین روئے کہ ممکن ممکن است قابل رد و طعن ست شایان آنحضرت چگونہ بود معاملۂ فضل جدا است این قسم دوراز کارے را اگر بنوازند کمال بندہ نوازی اوست و بندہ فی نفسہ و عمل او ہمان ست کہ مسطور شد و عنایت و کرم او بکردار این کس وابستہ نیست، یا آنکہ گوئیم آنچہ در ماسبق ذکر یافت وارد لیست از واردات چون این وارد غالب آید جمیع اعمال و طاعات خود را قابل لعن و طعن انگارد در نفس الامر ہرچہ باشد و آنچہ در آخر کتابت مسطور است نیز وارد ے است و یک وارد را با وارد دیگر ہیچ تدافع و تناقض نیست اول مغلوب آن دید بود بعد ازان مغلوب این دید گردید موافق دید اول بزرگے گفتہ است کہ کاتب شمال من ہمیشہ در کار است و کاتبِ یمین حسنہ نمی یابد تا بر روئے کاغذ ثبت نماید این کارخانہ در دید

عارف است وبس و این دید را انشا است و معاملات بآن وابستہ است کہ شمہ از ان ظاہرا در ذکر آمد قاصد مستعجل است تفصیل آن نمی تواند پرداخت و موافق دید آخر ہمان بزرگ در جائے دیگر می فرماید کہ کانت شمال خود نمی یابم وشمال حکم یمین پیدا کردہ است بحکم کلتا یدیہ سبحانہ یمین زیرا کہ شمال از مقتضیات عدم بودہ وچون عدم بعین و اثر از عارف زائل شود شمال در حق او نماند و بحکم تخلقوا با خلاق اللہ شمال حکم یمین گیرد و آنچہ گفتم کہ این دید را انشا است و معاملہ بآن وابستہ است. باید دانست کہ ہرچہ بآنجناب مقدس منسوب است ہمہ خیر و کمال است خیر و کمال را آئینہ باید تا ظہور خیریت آن بآن شود و آئینہ نمی باشد الا در مقابل شئے و مقابل خیر و کمال شر و نقص است اذ بضدھا تتبین الاشیاء و ظاہر است کہ مرائے ہر چند در مراتب خود کامل تر بود ظہور صورت منعکسہ دران اتم باشد پس ہر چند دید شریت عارف بیشتر بود ظہور خیریت در وے زیادہ تر باشد زیرا کہ ممکن فی نفسہ منشاء ہر شر و نقص است چہ ذات او عدم است مَآ اَصَابَکَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَآ اَصَابَکَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَّفْسِکَ، و ظہور خیریت را دید شریت کافی ست من تواضع للہ رفعہ اللہ بالجملہ ہر خیر و کمال و ہر حسن و جمال کہ در صفحہ کائنات ہویدا است ہمہ مستفاد و مستعار از مرتبہ وجوب ست ذات ممکن عدم است ہیچ نیست از ہیچ غیر از ہیچ چہ آید۔ **شعر**

از نست طلسم این خزانہ	من ہیچ نیم درین میانہ
از شیشۂ نست این مے ناب	من خاک بلب در آتش و آب
ہم گنج ز نست ہم تو گنجور	من دست تہی فشاندم از دور
معنی تو دہی چنیں شگر فم	من جلد کتاب صوت و حرفم
من ذرۂ خاک آستانم	تو می طلبی بر آسمانم
از موجۂ فیض نست این جوش	من مہر بلب نہادہ خاموش
از جوش و خروش خود چہ گویم	این بادہ تو ئی و من سبویم

ولیکن ھذا اٰخر المکتوب ربنا لاتؤاخذنا ان نسینا او اخطانا الحمد للہ اولاً و اٰخراً والصلوٰۃ والسلام الاتمان الاکملان علیٰ رسولہ محمد دائماً و سرمداً وعلیٰ اٰلہ الاطہار وصحابتہ الاخیار وعلیٰ جمیع الانبیاء والمرسلین وعلیٰ ملائکتہ المقربین وعلیٰ اہل الطاعۃ اجمعین اٰمین

حاجی الحرمین شیخ حسین بخدمت می رسد امید کہ از توجہات بہرہ ور باشند بیت

این دم کہ تراست بادہ در جوش | از خشک لبان مکن فراموش

وہمچنین یاران دیگر نیز می باید کہ از صحبت سیراب و متمتع باشند ثمرِ مردگی نصیب عدا باد۔ بیت

از گرمیٔ مجلس است بس دور | تو ساقی و اہلِ بزم مخمور

والسلام علیکم و علیٰ سائر من اتبع الھدیٰ۔

مکتوب (۱۸) ہژدہم

بمولانا محمد صدیق پشاوری در جواب عرائض وے کہ مشتمل بر احوال و وقائع بود۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ ؕ وبہ نستعین الحمد للہ والسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ۔ دو مکتوب مرغوب عقب یکدیگر رسیدہ خوشوقت ساخت دیدن سرور کائنات علیہ وعلیٰ اٰلہ افضل الصلوات و اکمل التحیات رحمت و بشارت است و پرسیدن سبب خوف عین تسلیہ و نوید تسلیہ لسانی فرایند یانہ وَمَاۤ اَرۡسَلۡنٰکَ اِلَّا رَحۡمَۃً لِّلۡعٰلَمِیۡنَ نوشتہ بودند کہ این خوف و اندیشہ و حزن بر نہجے استیلا یافتہ است کہ قوت وہمت را بالکل سلب نمودہ و بغیر از ادائے فرائض وسنن بعبادات دیگر نمی تواند پرداخت خوفِ خاتمہ و اندیشۂ اخروی باید کہ در توفیقِ طاعات بیفزاید و سبب ازدیاد نوافل اعمال گردد موجب انتقاص آن چون شود ہر چند نفس این خوف واندیشہ از عبادات ست ومانع غفلت و معاصی می آرند کہ عطار شبلی رحمہ اللہ سبحانہ چہل سال بگریست و بجانب آسمان ننگریست سبب گریۂ او پرسیدند فرمود کہ از ترسِ گور و ہیبتِ قیامت آنگاہ سبب ناگریستن بجانبِ آسمان پرسیدند فرمود کہ از شرم گناہ بسیار کہ کردہ ام

ودر مجلسها بسے خندیدہ ام وقہقہہ نمودہ از شرم آں چشم بالا نمی کنم۔

منقول ست کہ فتح موصلی شصت سال بگریست گوشت وپوست از رخسارہ مبارکش بریزید بعد از نقل اورا بخواب دیدند گفتند خدائے تعالیٰ با تو چہ کرد گفت بیامرزید اما آن زمان کہ مرا بالا بردند فرمان آمد کہ بالاتر آرید چون زیر عرش بردند سجدہ کردم اما لرزان وترسان خطاب آمد کہ اے فتح چیست کہ چندین بگریستی مرا غفار مگر ندانستی سر بسجدہ نہادم گفتم الہٰی ترا غفار دانستم اما از ترس گور وہیبتِ قیامت ودرشتی ملک الموت می گریستم کہ دران تنگنائے لحد حال من چگونہ خواہد بود فرمان آمد کہ چون می ترسی بیامرزیدم ترا این گریہ واین خوف کہ نصیبۂ شما ست از نعم ہنیہ ست ہیمون ومبارک ست ترقی بخش ومنور باطن شکر خداوندی جل شانہ بجا آرید واز استیلائے آن دلتنگ نہ شوید در حدیث آمدہ است کہ دو خوف در آدمی جمع نہ شود خوف در دنیا وخوف در عقبیٰ یعنی خوفِ آخرت کہ در دنیا نصیب شود خوفِ آخرت را بر باید این دیوانگیہا و این شورشہا وصیحہا ونعرہا وگریہا وشوقہا کہ نصیب وقت شما ست وبیخواست از شما سر می زند مردم آرزو دارند کہ لمحۂ این قسم وقت روئے دہد واز قوتِ جذب شوق وجنون غالب آید وساعتے ظاہر وباطن را از ماسوی بیگانہ سازد ووارہاند امثال ما سنگدلان وخشک چشمان از این معنی بمراحل اند۔ مصرع ہنیئاً لارباب النعیم نعیمہا

نوشتہ بودند کہ روزے نشستہ بود کہ جوشے از نہاد این کس برخاست ونزدیک شد کہ صیحہائے بُردرد از نہادِ او برآید بتکلف تمام از صیحہ نگاہداشت ازین سبب درد سینہ ودرد پہلو برخاستہ است شکر کنند کہ درین طور جوش وشورش جان بسلامت ماند بسیارے از صوفیہ درین طور وقت قالب را از جان تہی کردہ اند می آرند کہ ابراہیم خواص قدس سرہ روزے بر جمعے بگذشت کہ بذکر الہٰی جل سلطانہ اشتغال داشتند از ذکر آن جماعہ در ابراہیم چنان ذوق اثر کرد کہ در رقص شد ہفت شبانروز برین منوال بود چون بہوش آمد تجدید وضو نمود دوگانہ ادا کرد وسر بسجدہ نہاد سہ بار یا اللہ یا اللہ یا اللہ بگفت وسر برگرد وجان براد۔ بیت

عاشق بہوائے دوست بیہوش بود — وز یادِ محب خویش مدہوش بود

نوشتہ بودند کہ در کتاب نومندرج بود کہ اصل کار محبت است بے محبت کجا رسند الخ ازین معنی بسیار متالم است و در غم و اندوہ بنوعے فرو رفتہ است کہ سر برنمی تواند برداشت مخدوما عجب است کہ در بارۂ شما کہ در محبت متفرد دید این کلمہ نوشتہ باشیم ہر چند تامل می کنم بخاطر نمی آید کہ این کلمہ نوشتہ باشم لیکن چون نوشتہ اید البتہ خواہد بود تا چہ طور از قلم برآمدہ است وکدام معنی مراد است بہر حال سببِ تالم شما گردیدہ است۔ مصرع

بلائے دردمندان از در و دیوار می آید

ہیچ بخاطر نیارند محبتِ شما بدیہی است جائے سخن ندارد۔ والسلام علیکم

مکتوب (۱۹) نوزدہم

بحافظ عبد الرشید در بیان مکاشفہ حضرت مجدد الف ثانی پیرِ دستگیر خود رضی اللہ تعالیٰ عنہ

بسم اللہ والسلام علیٰ رسول اللہ در اخبار نبوی علیٰ مصدرہا الصلوات و السلام والتحیۃ آمدہ است کہ چون شخصے بمیرد و بروے حقے از حقوق عباد مثل دین وغیرآں باشد روح او را بالائے آسمان نمی برند و از ترقی ممنوع می گردد تا زمانے کہ از جانب آن میت ادائے حقوق نشود و چون حقوق ادا شد ازین حبس خلاصی یافت حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ درین معنی بسیار متفکری بودند آخر کار بفضل پروردگار جل سلطانہ بر آنحضرت چنان منکشف ساختند کہ این حکم مخصوص بشخصے ست کہ روح او را درین دار دنیا ترقی واقع نشدہ است اما اگر بکرم الٰہی جل شانہ در دارِ دنیا باوجود این تعلقات روح او را ترقی شدہ است بعد موت او را نیز ترقی شود بمشیتہ سبحانہ بخلاف شخصے کہ درین دار محبوس و در قفس بود ترقیِ وے بعدِ وفات موقوف است بر خلاصیِ وے ازین تعلقات والسلام

مکتوب بستم (۲۰)

بحاجی محمد جان تالقانی در اشارت ببعضے اسرار مضغۂ قلبیہ۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ الحمد للہ وسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ مضغۂ قلبیہ چون از اجزاے عشرہ ترکیب یافتہ ہیئتہ اجتماعی پیدا کند بعد تزکیۃ کل منہا وتصفیتہا وحصول کمالاتہا المتوقعۃ فیہا قابلیت ظہور اصل بے شائبہ ظلیت پیدا می کند ہرچند درمرآت شبح ومثال شئے است نہ عین آن شئے چنانچہ درحقیقت جامعہ قلبیہ کہ ظہور وے ظلی است اما این معاملہ خارج از نظر عقل است۔ بیت

فریاد حافظ این ہمہ آخر بہرزہ نیست　　ہم قصۂ غریب وحدیث عجیب ہست

اطلاق لفظ ظہور درین موطن از تنگئ میدان عبارت ست والا لا ظہور ثمہ فافہم ہذہ المعرفۃ الشریفۃ فانہا مما خص اللہ سبحانہ بہا بعض خواص الخواص تفصیل این معرفت را کما ینبغی از مکتوبے کہ باسم مولانا محمد صدیق است در مکتوبات جلد ثانی حضرت مجدد الف ثانی رح طلب باید نمود این کمالے کہ مذکور شد وابستہ بمقام قاب قوسین است ہنوز معاملۂ او ادنیٰ در پیش است از این مقام دم نمی توان زد ویضیق صدری ولا ینطلق لسانی مصرع

قلم اینجا رسید وسر بشکست

الحمد للہ الذی ہدانا لہذا وما کنا لنہتدی لولا ان ہدانا اللہ حمداً کثیراً طیباً مبارکاً فیہ م

مکتوب بست ویکم (۲۱)

بشیخ محمد جان اکبرآبادی در ذکر خواص محبت۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ اللہ تعالیٰ بمراتب کمال واکمال ترقیات دہاد وبر جادۂ سنت سنیہ مستقیم ومستدیم داراد صحیفۂ گرامی بتعاقب یکدیگر رسیدہ مسرت بر مسرت بخشیدند

حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت اندوازیادِ فقرا فارغ نیند محب این طائفہ با این طائفہ است عزیزے گفتہ است خداوندا مرا ازین قوم گردان یا از نظارگیان این قوم گردان کہ قوم دیگر را طاقت ندارم حق سبحانہ محبت کامل با این طائفہ علیہ کرامت فرماید تا از فیوض و برکات شان بہرۂ تام بخشد و از اسرار و معانی خفیۂ ایشان سیراب و شاداب گرداند رابطہ محبت است کہ محب را ہمواره با محبوب می دارد و بصفات کاملۂ او موصوف می سازد و طالب را برنگ مطلوب می برآرد و جوشِ عشق است کہ سالک را از وجود بشریت سبکبار می کند و از تنگنائے انانیت می رہاند و را از و می رباید و بے او در حریم قدس جامی دہد و بمنازلِ قرب می رساند بلے از پیشگاہ چنین آمده است محبت است کہ سبب وجود گشتہ است و سلسلۂ ایجاد را جنبانیده و حب ست کہ باعث ظہور و اظہار گردیده و گنج مکنون را در عرصۂ بروز آورده اول چیزے کہ قبول تعین کرده حب است کہ حقیقت سرور کائنات است علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام با این حب او حبیب رب العالمین شده و سائر کائنات از اقتضائے حب و جوش محبت بوجود و ظہور آمده است۔ بیت

گر عشق نبودے و غم عشق نبودے ۔۔۔ چندیں سخنے نغز کہ گفتے کہ شنودے

والسلام، توقع کہ این دور از کار را گاہے بدعا یاد فرمایند۔

مکتوب بست و دوم (۲۲)

بملا محمد حنیف در تحریض بر احیائے سنت و اماتتِ بدعت و ترغیب بر متابعت و محبت سید المرسلین علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام و جواب کتابتِ وے کہ مشتمل بر احوالِ او و یارانِ او بود۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ حامدا للہ و مصلیا علی رسولہ الکریم اما بعد مجاری الامور مشکورۃ المسئول من اللہ سبحانہ عافیتکم و استقامتکم علی جادۃ الشریعۃ العلیۃ والسنۃ السنیۃ المصطفویۃ علی مصدرہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ مخدوما ہنگام قرب قیامت است و وقت تراکم ظلمات عالمے در گرداب این ظلمات فرو رفتہ و می روند جوانمردی باید کہ درین طوس

زبان احیائے سنتی فرماید و اماتت بدعتی نماید بے انوار سنن نبوی راہ راست یافتن بسے محال است و بے التزام اطوار نبوت نجات جستن محض خیال سلوک طریقۂ صوفیہ و وصول بمحبت ذاتیہ بے اتباع حبیب رب العالمین صورت ندارد کریمہ قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِيْ يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ شاہد صدق است درین باب سعادت خود را دران باید دید کہ در امرے از امور تشبہ بآن سرور دین و دنیا نمودہ آید علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام چہ در عادات و چہ در عبادات و چہ در معاملات در عالم مجاز شخصے کہ بمحبوب کسے تشبہ پیدا می کند در نظر محب چہ بلا محبوب و زیبا می در آید و مرغوب و رعنا می نماید و ہمچنیں دوستداران محبوب نزد محب محبوب و عزیز اند و مبغضان او مبغوض و مغضوب پس کمالات صوری و معنوی مربوط بمحبت اوست علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام و متزن بمیزان آن لہذا افضل طاعات موالات اولیا و معادات اعدا آمد چہ این معنی ناشی از فرط محبت است چہ در دوستی دوستداران دوست و دشمنی دشمنان او این کس بے اختیار است و درین باب جنون دارد لن یومن احدکم حتی یقال انہ مجنون ہر کہ چنیں نبود از محبت بے نصیب است۔ ع تولی بے تبرا نیست ممکن را این جا کار باید فرمود نہ در صحابۂ کبار چنانچہ بعضے گمان بردہ اند کہ موالات حضرت امیر کرم اللہ وجہہ بے تبری از اکابر صحابہ صورت ندارد و غلط فہمیدہ اند چہ تبری از اعدا شرط موالات ست نہ تبری از احبا، چہ حضرت حق سبحانہ اصحاب کرام را رُحَمَآءُ بَیْنَهُمْ فرمودہ ست و رُحَمَا جمع رحیم است کہ از صیغ مبالغہ است پس باید کہ این بزرگواران بکمال مہربانی بایکدیگر موصوف باشند و چون صفت مشبہہ دلالت بر استمرار دارد، باید کہ این صفت کمال مہربانی درمیان این بزرگواران بر دوام و استمرار بود، بغض و کینہ و حسد و عداوت کہ منافی رحم است بر سبیل دوام از ایشانان با ہمدیگر مفقود باشد در حدیث آمدہ است ارحم امتی بامتی ابوبکر کسے کہ ارحم بود از و کینہ و عداوت نسبت بامت چگونہ متصور بود۔

موالات اولیا اور معادات اعدا

شان صحابہ

بر سر اصل سخن رویم کہ موید آنست کہ مذکور شد کہ موالات اولیا و معادات اعدا افضل طاعات ست چنانچہ در اخبار آمدہ است ان اللہ تعالیٰ قال لموسیٰ علیہ السلام ہل عملت

لی عملا قط قال الٰہی صلیت لک وصمت وتصدقت وذکرت فقال اللہ عزّ وجلّ اما الصلوٰۃ فلک برھان والصوم جنۃ والصدقۃ ظل والذکر نور فای عمل عملت لی فقال موسی الٰہی دلنی علی العمل الذی ھو لک قال یا موسی ھل والیت لی ولیا او عادیت لی عدوا فعلم انہ الحب فی اللہ والبغض فی اللہ۔ در کتابے کہ ملا تیمور آوردہ بود مندرج بود کہ شبے برخاستہ بود بعد از شکر وضو دست برداشتہ بعجز تمام دعا کردہ در ویزہ نسبت خاص حضرت ایشان و فلان عزیز نمود آنے نگذشتہ بود کہ نسبتے ظاہر شد کذا وکذا قریب یک ونیم گھڑی در طغیان بود بعد ازاں کم کم فرو شد شکر خداوندی جل سلطانہ بجا آرید کہ بمجرد دعا کردن اثرے از اجابت مفہوم شد ونسبتے خاص ظہور نمود لیکن عجب ست کہ با نسبت پیر دستگیر نسبت عزیز دیگر ہم آرزو کردید با آنکہ مقرر است کہ اگر از جائے دیگر نسبتے برسد آں را راجع بہ پیر باید داشت وقبلۂ توجہ را پریشان نباید ساخت، ماناکہ مراد شما آنست کہ نسبت خاص آنحضرت ونسبت آں بزرگ کہ بآں حضرت رسیدہ است، پس بریں تقدیر ہر دو نسبت حضرت ایشان ما باشد۔

ونیز نوشتہ بودند کہ یاران وخویشان تکلیف خانہائے خود کردند آں حلاوت ولذات نماند در حضور ہم شما اظہار ایں معنی می کردید ومی پرسید کہ دریں باب چہ باید کرد۔ مخدوما اجابت دعوت خود سنت است با تیان سنت فتور در حلاوت چگونہ رود لیکن آنرا شرائط است کہ کتب شرعیہ مبین است مثل آنکہ طعام ریا وسمعہ نبود از وجہ حلال باشد ودر مجلس لہو ولعب نبود ودعوت عام نباشد ومانند آں اگر دعوت مستجمع ہمہ شرائط بود وبہ نیت اقامت سنت اجابت واقع شود وخوردن طعام وخصوصیت منظور نبود امید است کہ در نسبت باطن فتور نہ آرد در روایت آمدہ است ویحضر الولیمۃ بنیۃ اقامۃ السنۃ دون اکل الطعام وعن سفیان الثوری من دعا احد الی طعام بغیر نیۃ کتبت علیہ خطیئۃ فان اجاب کتبت علیہ خطیئتان واگر یکے از شرائط مفقود بود اجابت آں مسنون نیست چہ در کار

کہ در ارتکاب آن در حلاوت باطن خلل نمایند. نوشتہ بودند کہ یاران آنجائے از نسبتے کہ درین سفر عنایت کردہ بودند بہرہ یافتند چہ عجب وللارض من کاس الکرام نصیب وآنچہ شیخ عوض دربارۂ این دور از کار وقائع مبشرہ دیدہ واز آنسرور علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام واز مشائخ دیگر عنایتہا والتفاتہا دیدہ وشنیدہ کہ در کتابت ملا تیمور وکتابت ملا امیر نوروز مندرج بود امیدوار گشتہ وشکر خداوندی جل شانہ بجا آوردہ وآنچہ از احوال جوان احدی وجوان دیگر نوشتہ بودند اصیل وعالی ست اللھم اکثر اخواننا فی الدین از ارتحال فرزند جگر گوشہ نوشتہ بودند اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْنَ حق سبحانہ نعم البدل عنایت کند وصبر ورضا بقضا بدہد فانما المحروم من حرم الثواب در حدیث آمدہ است کہ عجبت من قضاء اللہ للمؤمن ان اصابہ خیر حمد ربہ وشکر وان اصابتہ مصیبۃ حمد ربہ وصبر یوجر المؤمن فی کل شئ حتی اللقمۃ التی یرفعھا الی فی امراتہ والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

تعزیت فرزند

مکتوب بست وسوم (۲۳)

بجانان بیگم در بیان اقسام توحید وشرح ہر مرتبہ با ذکر معارف متعلقۂ آن مع التوضیح والایجاز۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ حامداً للہ العظیم ومصلیاً علی رسولہ الکریم اللہ تعالیٰ ذات بابرکات مخدومۂ محترمہ مشفقۂ مکرمہ را مشمول الطاف بے غایت خویش داشتہ در مقامات قرب ترقی دہاد. مصرع از ہر چہ می رود سخن دوست خوشتر است

استماع فرمایند، توحید بر دو گونہ است توحید عوام وتوحید خواص، توحید عوام تصدیق ست بمضمون کلمۂ طیبہ لا الہ الا اللہ ونفی معبودات باطلہ کفرہ واثبات معبود بحق با وجود تشریک حق جل وعلا با ماسوائے او در محبت وگرفتاری ودید ودانش وبا وجود انکار ومنازعت نفس امارہ کہ در جبلت او مودع است ودر توحید خواص با وجود تصدیق مذکور دو درجہ است

اقسام توحید

درجۂ اولیٰ یگانہ گردانیدن دل است از محبت و گرفتاری ما دون حق سبحانہ و از دید و دانش آن بیت

توحید بعرف صوفی صاحب سیر تخلیص دل از توجہ ماست بغیر

بیانش آنست کہ چون سالک رشید مداومت بر ذکر و فکر نماید و از لہو و لعب و آنچہ منافی دوام اقبال و توجہ است اعراض کند و عنایت ازلی شامل حال طالب بود بتدریج سلطان ذکر بر باطن او استیلا می نماید بحدے کہ ذکر باطن دوام پیدا می کند و از تکلف یاد کرد می رہاند و غفلتِ ظاہر در باطن سرایت نمی کند ظاہر بہر چہ مشغول بود غافل بود یا حاضر بیدار بود یا در خواب باطن ہموارہ در ذکر و حضور است خلوت و جلوت نسبت بباطن یکسانست بیت

از برون در میان بازارم وز درون خلوتیست بایارم

و چون باطن بدوام حضور و آگاہی موصوف شود محبت و گرفتاری ماسوی آہستہ آہستہ رو بزوال خواہد آورد و تعلق علمی و حبی او از ما دون او تعالیٰ کہ بعلم حصولی تعلق دارد گسستہ خواہد شد بحدے کہ نسیان ماسوی و انقطاع کلی از ما عدا خواہد نمود بنوعے کہ اگر بتکلف یاد ماسوی نماید بیادش نیاید و در دل خطور نکند این زمان نہ از شادی جہان شاد بود نہ از غمگینی آن غمگین بواسطۂ نسیانی کہ دل را از ماسوی حاصل شدہ است این حالت معبر بفنائے قلب است و کمال اول است از کمالاتِ ولایت۔ باید دانست کہ درین کمال ہرچند باطن را دوام حضور است و از گرفتاری ماسوی وارستہ لیکن نفس حاضر و علم حضوری او بر حالت و منازعت و انانیت او برپاست۔

درجۂ دوم در توحید خواص آنست کہ نفس حاضر و علم حضوری او باخود نیز رو بزوال آرد و انانیت و دعوئ ہمسری و شرکتِ او خلل پذیرد و از خود بہ آنا تعبیر نتواند نمود کہ انانیت و خودی از وے زائل شدہ است این زمان اگر توجہ و حضور است از خود بخود است کہ از عارف نامے و نشانے نماندہ نہ بآن معنی کہ عارف درین وقت عین حق گشتہ و بذات او سبحانہ یکے گشتہ انا الحق گفتن از نارسیدن است باین مقام چہ بر تقدیر فنا و نیستی و

زوال انا انا الحق گفتن معنی ندارد و بہ سبحانی نمی توانند تکلم نمود. بیت

خیال کج مبر اینجا و بشناس کسے کو در خدا گم شد خدا نیست

این حالت را فنائے نفس گویند حقیقت فنا درین موطن است، حاصل فنائے اول تخلیہ مرآت باطن است از نقوش ماسوی و از حصول صور ما عدا ماسوا خواہ آفاق بود خواہ انفس این کمال وابستہ بہ تجلی افعال است و فنائے ثانی کہ انتفائے عارف است با انتفائے علم حضوری او مربوط بتجلی صفات ست و کمال آن منوط بتجلی ذات ست اینست حاصل سیر و سلوک اہل اللہ و نسخہ حال اہل کمال ہنوز مجال سخن بسیار است۔

مکتوب بست و چہارم (۲۴)

بمیرزا امان اللہ برہانپوری در جواب عرائض وے کہ متضمن حالات و اشواق و وقائع وے و یاران وے بود با ذکر معارف متعلقہ ہر مقام و بیان حقیقت کعبہ معظمہ و شرح حدیث لی مع اللہ وقت و تفصیل حقیقت سرور کائنات علیہ الصلوٰۃ والسلام بر حقائق دیگراں۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم حامداً اللہ العظیم ومصلیاً علی رسولہ الکریم

صحیفہ شریفہ جناب اخوی اعزی سلمہ اللہ تعالیٰ سبحانہ عن الزلل والآفات با ہدایائے محترمہ برادر میر ضیاء الدین حسین رسانیدہ خوشوقت ساخت حق سبحانہ ابواب فیض را ہموارہ مفتوح دارد و بعنایات و جذبات خویش سربلند کناد. و آنچہ در باب مولانا ابوالمظفر نبیرۂ شیخ علم اللہ رحمۃ اللہ تعالیٰ رحمۃ واسعۃ دیدہ اند کہ گوئیا حضرت ایشان باو متوجہ گشتند او از لباسے کہ داشت عریان شد و لباس دیگر پوشانیدند و آنحضرت فرمودند کہ ورق این را گردانیدند و در واقعۂ دیگر فرمودہ اند کہ ما این را بخود گرفتہ ایم ازین باز کار این دیگر است بسیار اصیل است امید کہ از نسبت خاصۂ آنحضرت نصیبے وافر فرا گیرد و از عنایاتے کہ درین واقعہ نسبت بشما بوقوع آمدہ شکر خداوندی جل و علا بجا آرند کہ بشارت عظمیٰ است و آنچہ از

استیلاے عجز وعدم درک اظہار نمودہ بودند ونوشتہ بودند کہ حالت دیگر باین مناسبتے ندارد
از ہمہ وراست بلے نسبتے کہ بوراء الورا متعلق است از سائر نسبت وراست وغیر از عجز از درک
آن چہ نصیب و اقعاتے کہ محمد شاہ دیدہ روشن است ظاہر انسطب وقت خیلے مناسبت دارد
واز انوار و برکات او امید وار است حق سبحانہٗ از قوہ بفعل آرد وقائع بشرات اند بزرگانِ ما
بران اعتماد تمام نہادہ اند آنچہ در یقظہ رود ہزار آن این کس است. بیت

چو غلام آفتابم ہمہ ز آفتاب گویم ۔ نہ شبم نہ شب پرستم کہ حدیثِ خواب گویم

وواقعہ کہ دراں پیغامبر خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم وسائر حضرات شمارا بالاے کعبہ
معظمہ گرفتند و باتمام دیوارِ کعبہ امر فرمودند وفرمودند کہ بتو تعلق دارد وبعد از اتمام فرمودند کہ جامہ را ہم تو
بپوشان بامداد حضرات جامہ بکعبۂ مکرمہ پوشانیدید بعد ازان ہمہ حضرات مبارکباد دادہ مصافحہ
کردند بسے عالی ست مناسبت تمام ازان بکعبہ معظمہ مفہوم می گردد وحق سبحانہٗ از حقیقت آن
نصیبے ارزانی کناد حقیقتِ کعبہ برزخ است میان حقائق مخلوقات وحقیقت واجبی جل سلطانہ
کہ مرتبۂ احدیتِ ذات است تعالیٰ چہ کعبہ مسجود الیہ خلائق است حقیقتِ آن از حقائق سائر خلائق
البتہ باید کہ ممتاز باشد چون مسجود ذات حق است سبحانہٗ کعبہ باید کہ ناشی ازان مرتبہ مقدسہ بود
حضرت ایشانِ ما قدس سنا اللہ تعالیٰ بسرہ الاقدس در مکتوبے کہ داخل سہ جلد مکتوبات نیست
نوشتہ اند کہ حقیقتِ کعبہ ذات واجبی ست تعالیٰ چہ مسجود فی الحقیقہ ہمان مرتبہ مقدسہ است ہذا۔
باید دانست کہ مسجود ہر چند ذات بیچون است لیکن اعتبار مسجودیت با و ملحوظ گشتہ است
لاجرم از مرتبۂ احدیت ذات کہ معرا است از نسب و اعتبارات متنزل باشد در دید و دانش و
گرفتاری متمیز بود ودر واقعۂ دیگر نوشتہ بودند کہ حضرت ایشان سر فقیر را برداشتہ برپیشانی فقیر
بوسیدہ می فرمایند کہ خبردار شو فقیر می بیند کہ توجہ تمام عالم چہ آفاقی وچہ انفسی تمام بفقیر است
چنانچہ اگر ازان توجہ بمانند ہمہ متلاشی شوند می بینم کہ حلیۂ فقیر ہو بہو حلیۂ حضرت ایشان ست
واین حالت بمشاہدہ می بیند حیرت بیشتر شد کہ اینکہ می بیند واینکہ مشاہد است چیست

حضرت ش فرمایند فی الحقیقۃ ہر دو یکے ست چنانچہ می نماید۔ مخدوما آنچہ در واقعہ دیدہ اند اگر در خارج چنین بود مقام قطب الاقطاب ست و توجہ تمام عالم بدین طریق تعلق باو دارد بدایت، اتی الباب گاہ باشد کہ مرید صادق بحکم فنا فی الشیخ حالت مخصوصہ شیخ را در خود احساس نماید در وقت اتحاد شیخ در آن خوانش کمالات شیخ مطالعہ نماید معنی قطبیت کہ شیخ او بآن موصوف درین وقت اگر در خود یابد چہ عجب و گاہ بود کہ اعوان قطب این معنی را در خود مشاہدہ کنند ہر چند بالاصالت این خدمت مستند بقطب است لیکن بتبعیت و طفیل او اعوان او نیز دران خدمت شراکت دارند چنانچہ در عالم مجاز این معنی در وزرا و سلاطین ثابت است منصب وزارت از بادشاہ بیک شخص است اما ارکان دولت او در رنگ او مرجع خلائق اند۔

باید دانست کہ جمعے در خواب و واقعہ خود را بادشاہ یا قطب وقت می بینند و در یقظہ ہیچ کدام از نہا ثابت نیست وجہش آنست کہ معنی بادشاہت یا قطبیت در آنہا کائن است لیکن ضعیف ست شایان آن نیست کہ در عالم شہادت ظہور یابد بعد ازان از دو حال خالی نیست اگر آن معنی قوت پیدا کرد و شایان آن گشت کہ در عالم شہادت ظہور پیدا کند بقدرت اللہ سبحانہ در عالم شہادت ہم بادشاہ می شود و ہم قطب می گردد و اگر آنقدر قوت پیدا نکرد بہمان ظہور مثالی کہ اضعف ظہورات ست کفایت می افتد و بقدر قوت ظہور می یابد از ین قبیل ست واقعاتے کہ طالبان این راہ می بینند و خود را در مقامات عالیہ می یابند و می بینند کہ بمناصب ارباب ولایت سرفراز گشتہ اند شخصے از اصحاب حضرت ایشان ما بشرنا اللہ سبحانہ بسرہ بآنحضرت عرضداشت نمودہ کہ بشارت قطب الاقطابی کہ از عالم غیب می آید اصلی دارد یا نہ آنحضرت در جواب آن نوشتند کہ این بشارت حصول کمالات مقام قطبیت است نہ منصب قطبیت کہ مشروط بعلم است چہ صاحب منصب صاحب علم است انتہی۔ در ذیل این واقعہ نوشتہ بودند کہ حقائق و معارف بسیار روی می دہد و می گذرد و بر حقیقت ہر یکے اطلاع می دہند اگر شمۂ ازان علانیہ شود خلل نظام عالم شود۔

مصرع قلم این جا رسید و سر بشکست

بلے بر خواص بندگان چیزہا ظاہر می شود کہ بروں از حوصلۂ عوام ست ستر آن از عوام ناگزیر است
اگر ظہور یابد سبب فتنہ و فساد شود بعضے امور از ان قبیل است کہ ستر آن از خواص نیز در کار است
کہ مخصوص ببعضے خواص ہست مگر باذن نوشتہ بودند کہ آنچہ ذرہ برین ہمیقدار می گذرد بک
زبان عرضہ داشت نماید آنچہ از قول و فعل صادر می شود می بیند کہ ہمہ صفات قولی و فعلی و
و حرکتی، سری و علانیتی از جائے دیگر است این ہیکل و پیکر را با آن مناسبتی نیست این قالب
جدا است و درک این نیز از قالب جدا است و عدمیت این و ہمہ عالم ہویدا است و چشم در درک
این معنی اعمی ما ناکہ مراد از قالب پیکر مجموع ظاہر و باطن انسان داشتہ اند نہ ظاہر صرف
چنانچہ متبادر از قالب ست چہ این صفات فی الحقیقۃ قائم بباطن است نہ بظاہر و چون عا
بر عدمیت ذاتیہ خود دانا و بینا می گردد و بحالتِ فنا موصوف می شود باطن را نیز در رنگ ظاہر
از صفات می یابد و عادم صرف و جماد محض خیال می کند و درک و شعور از ہر دو مسلوب می بیند
فی الحقیقۃ فنا و بقا از صفات باطن است و بس ظاہر عارف ہموارہ بر صفات بشریت است
واز دوبینی نرستہ است و بتوحید نہ پیوستہ باطن در مراتب قرب ست و ظاہر بمراحل از ان دو
کمال در حق ظاہر آنست کہ بر احوالِ باطن اطلاع یابد احوال مر باطن است و علم بر احوال مر ظاہر
اگر سالک از ارباب علم است و چون ظاہر از ین علم خالی باشد در قلق و در اضطراب بود الی ان یبلغ
الکتاب اجلہ نوشتہ بودند کہ در نمازِ فرض بامداد وارد ے آمد کہ در ہیچ وقت دیگر نبود چنان در
نمودند کہ این آن حالت ست کہ مخبر صادق صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بہ لی مع اللہ وقت از ان خبر دا
بودند و چنان دانانیدند کہ این حالت و نسبت خاصۂ آنسرور است علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ فو
حالت و درجہ ملک مقرب و نبی مرسل است کہ در آنجا اطلاق اسم ہم کردہ نمی شود و نصیبہ این دولت
باولی العزم است و آنہم بطفیل آنحضرت علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام از امت ہر کرا باین دولت
بنوازند نوالۂ از ان نعمت می رسد الخ
مخدوما جائز است کہ بعضے افراد کمل امت را از دولت خاصۂ نبی خود علیہ السلام بطر

مناسبی

صراحت کی توضیح

...بعیت و وراثت نصیب باشد که خادمان خواص از اولش خاص صاحب خود امیدوارند لیکن گاه
...ست که این معامله بر سبیل حقیقت بود و گاه بر سبیل اشتباه ظل باصل باشد بیانش آنست که سر
...مع الله وقت آنست که حقیقت آنسرور علیه و علی آله الصلوة والسلام بر حقائق سائر موجودات
...مکنه تفوق دارد چه حقائق انبیاء مرسل و چه حقائق ملائکة المقربین ایضاً آن حقیقت بمنزله کل است
...سائر حقائق در رنگ اجزائے اوست اول چیزے که از کمین غیب بعرصه ظهور آمده و صدور پیوسته
...قیقت اوست صلی الله تعالی علیه و آله وسلم و تعین نخستین مرتبه لاتعین هم اوست که تعین حبی است
...جود و ایجاد همه متفرع بر حب است و گفت و شنود و محب و محبوب هم ناشئے از وے چه حب ست که
...قفل غیب الغیب کشوده و کارخانه وجود و ایجاد را بهن ساخته و گنج مکنون را بظهور آورده و
...ش محبت ست که اسرار محبوب را منجلی ساخته و سر دش عشق است که جمال و کمال او را از پرده کتم
...آورده اگر نه این عشق بودی پرده از جمال لم یزلی که کشودی و آوازه کمالش بگوش جهان و جهانیان
...رسانیدی. بیت

گر عشق نبودے و غم عشق نبودے　　چندین سخن نغز که گفتے که شنودے

...ینجاست که حسن بے پردگی میخواهد و جمال سر مستورے ندارد.

پری رو تاب مستوری ندارد　　چو در بندی ز روزن سر بر آرد

...حسن را عشق ناگزیر است و جمال را محبت دامنگیر. بیت

هر کجا حسن می نماید روے　　می نهد سر بسجده عشق آنسوے

بر سر اصل سخن رویم و گوئیم که ازین بیان متقرر شد قربے که حقیقت آنسرور راست
...علیه و علی آله الصلوة والسلام باذات اقدس تعالی حقیقت دیگرے را نیست لاجرم وقت او
...علیه و علی آله الصلوة والسلام ممتاز باشد و هیچ پیغمبرے و فرشته را دران گنجایش نبود آرے اگر
...حقیقت یکے را بآن حقیقة الحقائق بطفیل یا تبعیت الحاقے و انطباقے حاصل شود می تواند که
...بطفیل شریک آن دولت گردد لیکن چون فرق اصالت و تبعیت همواره باقی است شرکت من

جمیع الوجوہ منتفی است بلکہ اگر شرکتے ست شرکتے دری ست و فی الحقیقت شرکتے نیست خادم
با مخدوم چہ شرکت طفیلی را با صیل چہ مساوات و این لحاق و اتحاد حقیقت در افرادے از کمل کمل
ثابت ست و چون این حقیقۃ الحقائق را در مراتب تنزلات ظلال است و ظہورات تمثیلات چون
سالکے بظلے از ان ظلال می رسد و تمیز میان ظل و اصل نمی تواند کرد خیال می کند کہ بآن حقیقت
رسیدہ است و شرکتے دران وقت خاص پیدا کردہ نہ چنین است این از قبیل اشتباہ ظلیت
باصل سوال ظل مقام لی مع اللہ نیز خصوصیت بآنسرور دارد علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام
دیگرے را بآن شرکت نیست پس کسے کہ بظل آن مقام برسد باید کہ در مقام خاص او صلی اللہ علیہ
و علی آلہ وسلم حقیقۃً شریک باشد۔ جواب گوئیم کہ فضل او علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام بر سائر انبیا
و ملائکہ عظام علیہم الصلوۃ والسلام باعتبار اصل آن مقام است کہ فوق ہمہ مقامات قرب ست
نہ بظل آن مقام کہ این فوقیت آنجا مفقود است زیرا کہ تواند بود کہ اصول مقامات انبیا و
ملائکہ فوق آن ظل بود ہر چند ظلال مقامات ایشان دون آن ظل است، اگر گویند کہ تفوق آن
ظل بر آن ظلال نیز موجب فضل اوست بر دیگران علیہ و علی آلہ الصلوۃ والبرکات۔

گوئیم تفوق ظل بر آن ظلال با وجود تفوق اصول دیگران بر آن ظل موجب فضل جزئی ست
نہ فضل کلی کہ از مبحث خارج است چہ ہر کس باعتبار خصوصیت مقام خود بر دیگران فضل دارد
اما این فضل جزئی ست ہر چند از فضل جزئی تا فضل جزئی فرق ہست چہ این ظل فوق سائر ظلال است و اجمع
است ازین ہا مع ذلک نظر باصول این فضل جزئی ست و آنسرور علیہ الصلوۃ والسلام کہ لی
مع اللہ وقت فرمودہ است باعتبار اصل فرمودہ است کہ بر سائر مقامات تفوق دارد نہ باعتبار
ظل کہ این تفوق در آنجا نیست پس سالک کہ در مقامات ظل توہم شرکت پیدا کند از قبیل اشتباہ
ظل باصل خواہد بود۔

سوال حقیقت ہر یکے ازین اکابر از حقیقت دیگرے ممتاز است و ہیچ کس را بالاصالت
در حقیقت دیگرے شرکت نیست پس ہر کرام را وقت ممتاز باشد و در وقت خاص او دیگرے را

مادر محل نبود پس پیغمبر ما را علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام کدام خصوصیت ست کہ باعتبار آن لی مع اللہ وقت فرمودہ۔

جواب ۱
جواب گوئیم کہ در وقتِ خاص ہر کدام دیگران را ہر چند شرکت شخصی مفقود است اما شرکت نوعی ہست کہ موجب مماثلت است زیرا کہ ہر حقیقت را با حقیقتِ دیگر ما بہ الاشتراکے ہست و ہمہ حقائق مندرج در حقیقۃ الحقائق است و حقیقۃ الحقائق را با سائر حقائق ما بہ الاشتراکے نیست تا آنرا بایشان شرکت نوعی بود تا مماثلت ثابت باشد پس در وقت خاص او علیہ الصلوۃ والسلام دیگران را نہ شرکتِ نوعی ست و نہ شرکتِ شخصی۔ جواب دیگر گوئیم کہ حقیقت آنسرور علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام

جواب ۲
کہ حقیقۃ الحقائق است کل است و حقایق دیگران بمنزلۂ اجزاء اوست و مقرر است کہ ہر کمالے کہ جزء را ثابت است کل را نیز ثابت است نہ عکس پس در کمالات دیگران پیغمبر ما را صلی اللہ علیہ وسلم شرکت ثابت شد و در کمالاتِ او علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام دیگران را شرکت نبود و حدیث لی مع اللہ وقت صادق و ثابت بود۔ بلکہ گوئیم کہ کسانیکہ حقائق شان جزئیات اسمائے کلی است یا جزئیات جزئیات آن اسماست پیغمبر ما را نیز علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام دران شرکت است چہ صاحب اسم جزئی جزئی در تحت دائرہ صاحب اسم جزئی است و ہمیں نسبت است صاحب اسم جزئی را با صاحب اسم کلی فافہم۔ یا آنکہ گوئیم کہ تبادر ازین قسم عبارت تفوق وقت صاحب عبارت ست از دیگران و عدم مماثلت و مشارکت خصوصیت محضہ در صدور این عبارت کافی است پس مصدر این عبارت آنسرور بود علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام نہ دیگرے کہ تفوق و عدم مماثلت و مشارکت مفقود است ہر چند خصوصیت ہست۔

نوشتہ بودند کہ روزے در حلقہ نشستہ بودم می بینم کہ در مجلس آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم حاضرم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم می فرمایند کہ مرا است کہ امروز روز عقد تست ترا با حق سبحانہ و تعالی عقد می کنم دران وقت فقیر را حالیست کہ نمی تواند بیان نمود می فرمایند کہ دنیا و آخرت را در مہر تو دادیم الخ۔ باید دانست کہ مراد از عقد با و تعالی یحتمل کہ عقد باسم او باشد تعالی کہ مبدأ تعین

آنکس است و یا اصول آن اسم کہ منتہی بشیون و اعتبارات ذاتیہ شود و مراد بعقد وصول است باسم یا اصول آن اسم و وصول آن اسم حصول فنا و بقا است با آنکہ حصول ولایت و اسلام حقیقی منوط بآنست چنانچہ شیخ شرف الدین یحیی منیری قدس سرہ فرمودہ تا بمادر خود جفت نشوی مسلمان نشوی یعنی با اسمے کہ مبدء تعین تست متحقق نشوی مسلمان نشوی بالجملہ تا معاملہ باصول یا اصول اصول است حصول نسبت از فنا و بقا و حصول و تحقق متصور است و چون کار از اصول بالا رود و اصول در رنگ ظل در راہ ماند و معاملہ بغیب ذات اقدس تعالی ہیچ از نسب مذکورہ آنجا متصور نبود لَمْ یَلِدْ وَلَمْ یُوْلَدْ وَلَمْ یَکُنْ لَّہٗ کُفُوًا اَحَدٌ نشان آن موطن است. بیت

لا و ہوزان سرائے روز بہی
بازگشتند جیب و کیسہ تہی

وآنچہ فرمودہ کہ دنیا و آخرت در مہر تو داوند یعنی آنچہ مناسبت باسم دارد و فراخور جامعیت آن اسم است چنانچہ حضرت ایشان ما نوشتہ اند کہ بہشت ہر شخصے عبارت از ظہور اسم الہی است تعالی کہ مبدء تعین اوست بکسوت انہار و اشجار و حور و قصور باندازہ تفاوت اسما در علو و سفل و در جامعیت و عدم جامعیت تفاوت در درجات جنان ست و عقد بآنسرور صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام می تواند کہ چون او علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام مظہر شرائع و احکام الہی است جل و علا پس این عقد شریعت بود بظاہر شریعت یا بظاہر و باطن ہر دو عقد کنایہ از تحلی باحکام شرعیہ و تزین بسنن مرضیہ و باطن شریعت اسلام حقیقی است و تحقق بآن منتہائے اقدام اولیا است و می تواند عقد لحوق بود بحقیقت او علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام کہ حقیقۃ الحقائق است چنانچہ تفصیل آن بالا مذکور شد۔

در جاے دیگر نوشتہ بودند کہ دران حالت معلوم نمودند کہ این مقام لاتعین است معلوم شریف باشد کہ تا ہر جا سیر و سلوک است ترقی و عروج ہمہ در مراتب تعینات است فوق مراتب تعینات قدم گاہی نیست ہر چند در وقت عروج بلاتعین ظاہر شود فی الحقیقۃ بے پردہ تعین نیست در لاتعین محض قدم نہادن بوجوب متحقق شدن ست کہ محال است۔

آرے وصول نظری در آنحضرت محتمل کہ محال نبود ـــــ از انکشاف معاملۂ قبر اندراج نمودہ
بودند ونوشتہ بودند کہ در قبر ہم حالتے است کہ بتحریر وتقریر در نمی آید از شرح وبیان بیرون ست
وقت و حال آن دیگر است کہ باین عالم نمی ماند وسرور وحضور در آنجا از ان عالم است کہ از عالم دنیا مطلق
خطور وخبر نیست بلے قبر منزل اول است از منازل آخرت من مات فقد قامت قیامتہ
معاملہ کہ با آخرت تعلق دارد آغاز آن از قبر است القبر اما روضۃ من ریاض الجنۃ او حفرۃ من
حفر النیران دنیا تمام محل ظہورات ظلیہ است و انموذجات مثالیہ لا یشفی علیلا و لا یروی عطشا
نشان آنست نہ طالب صادق را از ان سیری و نہ تشنہ را سیرابی کَسَرَابٍ بِقِیْعَۃٍ یَحْسَبُہُ الظَّمْآنُ
مآءً محل کشت وکار است و جائے طاعت وعبادت بیش از مزرعہ نیست مر آخرت را آخرت ست
کہ محل ظہور اصل است و موضع لقا بر وجہ کمال وشروع این معاملہ از برزخ صغری است کہ قبر است
مَنْ کَانَ یَرْجُوْا لِقَاءَ اللّٰہِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰہِ لَاٰتٍ. پس معاملۂ قبر بمعاملات دنیاوی نمی ماند ہر چند
برزخ است اما معاملات آن موطن غالب است آرے نماز است کہ در دنیا نشانے از اصل دارد
از ظہورات ظلیت معرض در حدیث آمدہ است حجابے کہ میان بندہ وحق سبحانہ است در نماز برداشتہ
می شود ونیز آمدہ است الساجد یسجد علی قدمی اللّٰہ فلیسأل ولیرغب نماز بحسب صورت
ہر چند از دنیا ست اما فی الحقیقۃ از آخرت ست زیرا کہ معراج مؤمن است ونصیبے از آنچہ با آخرت تعلق
دارد بدست می آرد۔

مخدوما کتابتے از شما بعد ازین کتابت کہ میر ضیاء الدین حسین آوردہ بود رسید دران کتابت
مندرج بود کہ درین ایام احوالے می گذرد کہ در تحریر وتقریر آن عاجز است اکثر در نماز فرض حالتے
روی دہد کہ از شرح وبیان بیرون است و از کیفیت وراست امور و اسرار غریبہ وعجیبہ وارد
می شود الخ. بلے نماز فرض از سائر نمازہا از کمالاتے کہ بالا مذکور شد ممتاز است قرب فرائض را
با قرب نوافل چہ نسبت، در آغاز انتہا بنوافل نماز ملتذ می سازند ودر نہایت این حالت مقصور
بر فرائض صلوٰۃ است ودر بیرون آن گوئیا معطل وبیکار است حدیث ارحنی یا بلال

گویا مشعر باین کمال ست چہ فرائض است کہ مربوط بدعوت بلال ست رضی اللہ تعالی عنہ
کہ راحت خود را دران فرمودہ علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام دائرہ نوافل وسیع است تقید
بدعوت بلال ندارد وبر دلالگی او موقوف نہ دلالگی ومشاطگی او بفرائض است کہ نشانے از
بے نشان دارد وخبرے از مطلوب می آرد۔ مصرع

دہد صبح از گریبانم گر آن مہ در کنار آید

باید دانست کہ آداب نوافل کہ متمم ومکمل فرائض اند معدود از فرائض اند ہر چند رعایت
آن بیشتر می نماید نتیجہ فرض بیشتر آید ملک سنن رواتب نیز این نسبت سرایت می نماید کہ گویا
مکملات فرائض اند ولیکن ھذا آخر المکتوب الحمد للہ اولا وآخرا الصلوۃ والسلام علی رسولہ
محمد وآلہ دائما وسرمدا وجمیع الانبیاء والمرسلین وعلی ملائکۃ المقربین وسائر
الصالحین اجمعین آمین۔

(۲۵) مکتوب بست وپنجم

بمیرزا عبید اللہ بیگ در آنکہ ہر بقعہ را حکمے ست خاص وہر سرزمین را فیضے است مخصوص۔

بعد الحمد والصلوۃ وتبلیغ الدعوات بجناب اخوی اعزی میرزا عبید اللہ بیگ می رساند
صحیفہ شریفہ کہ بمصحوب میر ضیاء الدین حسین فرستادہ بودند رسید چون متضمن احوال واذواق
سنیہ بود ولذات معنویہ بخشید اللہ تعالی ہموارہ بترقیات دارد وبر اتباع سنت سنیہ استقامت
بخشد فعل الحکیم تعالی لا یخلو عن حکمۃ۔ در فتن صوبہ دکن ظاہرا حکمتے باشد ہر زمین را
فیوض مختلفہ است وہر بلدہ را خاصیت علیحدہ وبا ہر قریہ معاملہ جدا اہل بصائر از ہر بقعہ فیض
خاص می گیرند واز ہر سرزمینے کمالے بدست می آرند حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ
الاقدس دران ہنگام کہ بتقریب سلطان وقت در بلدہ لاہور تشریف داشتند اول یک دو
ماہے در گذر حاجی سوای در حویلی کہنہ خواجہ قاسم تشریف داشتند در آنجا اسرار ومعارف

بیشمار کہ اکثر آن تعلق بکمالاتِ فنا و عدمیت اشیا و لحوق عارف بعدم صرف دارد فائض می گشتند و بیان میفرمودند مکتوبے کہ معنون بہ هَلْ اَتیٰ عَلَی الْاِنْسَانِ حِیْنٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ یَکُنْ شَیْئًا مَّذْکُوْرًا است با چند مکاتیب کہ گرد و پیش آنست ہمانجا نگارش یافتہ است چون آن حویلی بسیار کہنہ بود ارادہ انتقال بحویلی دیگر کہ در گذر تلابود نمودند پیش ازان کہ بآنحویلی انتقال فرمایند فرمودند کہ در انجا معارف و اسرار کہ متعلق بکمالات بقا است خواہند فائض شد انشاء اللہ تعالیٰ بعد از انتقال ہمچنین شد و اسرار و نازکیہائے مقامِ بقا افاضہ فرمودند و آن مکتوب کہ دران این عبارت مندرج است کہ بر عکس مرایائے دیگر بکلیت خود بتشخص و مرآتیت خود را وا مینماید فہیم من فہم بیت

قیامت میکنی سعدی بدین شیرین سخن گفتن　　مسلّم نیست طوطی را بدورانت شکر خائی

با چند مکتوب دیگر کہ در اطراف این مکتوب است ہمانجا تحریر یافتہ است مامول ز دوستان دعا و توجہ بظہر الغیب است والسلام۔

مکتوب بست و ششم (۲۶)

بحاجی حسین در بیان مرتبۂ جمع کہ کفر حقیقی است و ترغیب بر تحصیل مرتبۂ فوق آن کہ اسلام حقیقی است

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مکتوب مرغوب رسیدہ خوشوقت ساخت اذواق و مواجید کہ از جوشِ سکر و استیلائے محبت روئے دادہ مندرج ساختہ بودند بوضوح انجامید نیک و مبارک است زادکم اللہ سبحانہ شوقا و ذوقا جاذبۂ عشق است کہ صفات لطیفہ و کثیفہ و رذیلہ و شریفہ را یکسان نمودہ است و سکر محبت است کہ اسلام و کفر را برابر ساختہ و قبح و قبائح را مستور گردانیدہ این گلہا است کہ از انجمن جمع شگفتہ است و این حیرت و عدمیت از عین الیقین آمدہ کہ موطن فنا و بے شعوری ست چیزہائے خوب و سنجیدہ است لیکن اقامت درین موطن مستحسن نیست فنا فی نفسہ ہرچند کمال است امّا زینۂ کمالات دیگر است و شرطِ عروج است در مقامات قرب، بیت

ہیچ کس را تا نگردد او فنا　　نیست رہ در بارگاہ کبریا

طلال　　فرق

از جمع بفرق بعد الجمع باید آمد از عین بحق و از فنا به بقا باید ارتقا نمود و از عدم بوجود و از جهل بعلم باید رسید تا حسن اسلام منجلی گردد و قبح کفر و فسق ہویدا شود کریمہ وَلٰکِنَّ اللّٰہَ حَبَّبَ اِلَیْکُمُ الْاِیْمَانَ وَزَیَّنَہٗ فِیْ قُلُوْبِکُمْ وَکَرَّہَ اِلَیْکُمُ الْکُفْرَ وَالْفُسُوْقَ وَالْعِصْیَانَ اُولٰٓئِکَ ھُمُ الرَّاشِدُوْنَ فَضْلًا مِّنَ اللّٰہِ وَنِعْمَۃً مؤید این معنی است نوشته بودند که منبع یکے است بلے ہمہ صنع و خلق او است جل و علا لیکن حق سبحانہ از بعضے مصنوعات و مخلوقات خود راضی است و آنرا حسن ساختہ و از بعضے دیگر راضی نہ و آنرا قبیح گردانیدہ عارف کامل متخلق باخلاق اللہ تعالیٰ بعد از گذشتن ازان معرفت کہ نوشتہ آمد چنیں می یابد و حسن شرعی را حسن و قبح شرعی را قبیح می بیند۔ اللھم ارنا حقائق الاشیاء کما ھی وخلصنا عن الاشتغال بالملاھی والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب بست و ہفتم (۲۷)

بشاہ نعمت اللہ قادری درانکہ ذات ممکن عدم ست و حسن و جمال عاریتے است۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم حامدا للہ العظیم ومصلیا علی رسولہ الکریم اما بعد این ذرہ حقیر ہرچند بحسب صورت از شرف حضور دور است و از دریافت صحبت مہجور لیکن نسبت خاکساری باہل اللہ دارد و در حضور و غیبت از حلقہ بگوشان شان است امیدوار است کہ گاہ گاہے این دور از کار را بگوشہ خاطر عاطر آوردہ بفیوض و برکات معنویہ می نواختہ باشند و از اذواق خاصہ نصیبے ارزانی داشتہ فقیر قلیل البضاعت غیر از احتیاج چہ اظہار کند و بجز دریوزہ گری چہ وانماید چہ کند کہ فقر او ذاتی است و فاقہ او سرمدی نصیب او از مطلوب حقیقی استہلاک است و حظ او ازان ذروہ علیا اضمحلال پس از کمال او چہ دریابد و بحسن و جمال او چگونہ پے برد ذات او عدم است و بود او نابود خیر و کمال در حق او عاریتے است و حسن و جمال انعکاسی باین کمال عاریتے و باین جمال انعکاسی خود را خیر و کامل خیال نمودہ است بے بنیاد در از برین نمود بے بنیاد

نہادہ وائے اگر رحمت دستگیری نفرماید و سابقہ کرم امداد نماید کمال در حقِ او انتفائے کمال است وخیریت در سلب خیریت خوش گفت. بیت

معشوق اگرچہ گشت ہمخانۂ ما   ویران ترازاول است ویرانۂ ما

اگر نسبتِ خیر وکمال بخود نماید خائن بود ودعوئ ہمسری باصل پیدا کند الاان یوجد بعد العدم ویولد بالولادۃ الثانیۃ فحینئذ لایحمل عطایا الملک الامطایاہ اللہ تعالیٰ امثالِ ما مہجوران را ایمانے باین معانی دہاد وبطفیل امثالِ شما شاہبازان شربے ازاین مشرب بجشناد بالنبی وآلہ الامجاد علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات۔

مکتوب بست وہشتم (۲۸)

بشیخ محمد علیم جلال آبادی در شرح احوالِ وے واحوالِ یاران کہ در عریضۂ وے مندرج بود۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ صحیفہ شریفہ اخوی اعزی شیخ محمد علیم رسیدہ خوشوقت ساخت نوشتہ بودند کہ رفع خطرۂ قلبی بنوعے شدہ است کہ بتکلف ہم خطرہ نمی گذرد مخدوما این معاملہ معبر بفنائے قلبی است وکمال اول ست وشرطِ کمالات دیگر است. ونیز نوشتہ بودند اختیار و رضائے خود را در اختیار و رضائے او سبحانہ گم می یابم این دید ہم از شعبِ فناست چون این معاملہ بانجام برسد چنانچہ ہیچ مرادے در ساحتِ سینہ نماند وارادت نیز در رنگ مرادات رخت بصحرائے عدم کشد بعد ازان از فنا بہ بقا آید این زمان او را صاحب ارادت می کنند واز نزدِ خود ارادت عطا می فرمایند۔

نیز نوشتہ بودند کہ عنایت وکرم حق عز اسمہ بسیار مشاہدہ می شود پیش ازین چندگاہ ذات خود را منظہر ذات او تعالیٰ می دانست وصفات خود را منظہر صفاتِ او سبحانہ الحال معلوم می شود کہ من ہیچ نیستم وہمہ از وست الخ۔ این معاملہ وابستہ بہ بقاست لیکن آنچہ پیشتر مید انستید مشابہت بقاب قوسین داشتہ آنچہ الحال معلوم می شود ملائمتی باوادنیٰ دارد حق سبحانہ

از حقیقت او ادنی نصیبے ارزانی فرماید چہ آنچہ نوشتہ اید بطریق اندراج ظاہر می گردد شکر خداوندی جل شانہ بجا آرید کہ با وجود قلتِ صحبت شور در این نوع واردات گشتہ اید و در احوال یاران خود نوشتہ بودید کہ چنین ذکرِ قلب و یا دداشت دارند مانا کہ از یادداشت دوام آگاہی قلب خواستہ اید نہ یادداشت کہ حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ آنرا در بعضے از مکاتیب خود نوشتہ اند کہ مخصوص بکمل منتہیان ست۔

و آنچہ درباب مولانا یار محمد نوشتہ بودید کہ خطرہ از قلب او بنوعے مرتفع گشتہ است کہ بتکلف ہم یاد می آید و می گوید کہ در قلب خود مثل ذراتِ آفتاب می بینم کہ جوش می زند اکثر اوقات خود را گم می یابم و قلب خود را گاہے بنوعے وسیع می یابم کہ اگر عالم و ما فیہا بگنجانند می گنجد الخ مخدوما رفع خطرۂ قلبی باین طریق بے ظہور انوار اسمائی و صفاتی نیست تا بیابی نہ بہی مشاہدۂ مثل ذراتِ آفتاب در دل ازین رہگذر است و وسیع یافتن قلب نیز ازان ست چہ این عالم را در جنب آن انوار چہ اعتدا دست این دید از بلند فطرتے و وسعتِ استعداد آن یار خبر می دہد العلم عند اللہ سبحانہ اگر این یار چندگاہ درین نواح بگذراند و سیر سریع نماید ظاہر اید بنا شد دیگر پیش ازین فقیر در کتابت ملا حسن علی نوشتہ بود کہ عددے کہ بآن ماذون بودید دو چندان عدد را اذن است الحال نوشتہ می شود کہ چہار چندان عدد را طریقہ بگویند والسلام۔

مکتوب بست و نہم (۲۹)

بمیرزا عبید اللہ بیگ در رد جماعہ کہ مذہبِ صوفیہ علیہ را ترک تعرض دانستہ اند باسقاطِ عمل و مفاسد دیگر قائل گشتہ با ذکر احادیث کہ در فرضیت امر معروف و نہی منکر وارد شدہ است و ذکر احادیث فضائلِ جہاد۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ والصلوٰۃ والسلام علی سیّد المرسلین محمد و آلہ و صحبہ اجمعین. مخدوما در اہلِ زمانہ زبان زدہ و شائع شدہ است کہ

مشرب صوفیہ علیہ ترک تعرض است بحال خلق وبدنابودن باکسے چون این کلمہ خلاف واقع است
ومتضمن مفاسد کثیرہ بخاطر رسید کہ دریں باب چیزے نویسد ومفاسد آنرا ظاہر سازد وبدین تقریب
احادیثے کہ تعلق بامر معروف ونہی منکر وحب فی اللہ وبغض فی اللہ وفضیلت جہاد فی سبیل اللہ
وعلو رتبہ مجاہدان ودرجات شہدا دارد ایراد نماید وبعضے نقلہا از صوفیہ کرام کہ مناسبتے باین مقام
دارد ومُنبی از استقامت بر جادۂ شریعت غراست ورد جماعۂ ایست کہ خود را منتسب باین طائفہ
علیہ می سازند وسر از ربقہ شریعت حقہ می آرند نیز درج نمودہ بدوستان ارسال دارد ومن اللہ
سبحانہ العصمۃ والتوفیق مگر باکسے کہ معتقد این معنی است معلوم نیست کہ از صوفیہ کدام
جماعہ را می خواہد طریقہ پیران ما کہ مشائخ نقشبندیہ اند خود اتباع سنت واجتناب از بدعت است
چنانچہ از کتب ورسائل شان ظاہر وہویدا است وامر معروف ونہی منکر وبغض فی اللہ وجہاد
فی سبیل اللہ از سنن مقررہ مصطفویہ است بلکہ از واجبات وفرائض دین او علیہ من الصلوات
افضلہا ومن التحیات اکملہا پس ترک امر معروف ترک این طریقہ علیہ بود حضرت خواجہ نقشبند
قدس سرہ می فرمودند کہ طریقہ ما عروۃ الوثقی است چنانچہ در ذیل متابعت حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم دست زدن است واقتدا بآثار صحابہ کرام علیہم الرضوان کردن ست دریں طریقہ
باندک عمل فتوح بسیار است اما رعایت متابعت سنت کار بزرگ است وہر کہ ازین طریقہ ما
روے گرداند خطر عظیم دارد اگر مشرب صوفیہ علیہ ترک تعرض بودے چرا حضرت خواجہ نقشبند کہ از
رؤسائے صوفیہ اند ورأس این طریقہ علیہ بہ پیر خود حضرت امیر کلال کہ جاے ادب بود واحق
بودند بعدم تعرض درباب ذکر جہر کہ طریقہ حضرت امیر بود امر معروف کردند وعلمائے بخارا را
جمع نمودہ پیش ایشان بردند وایشان از راہ حسن نشأۃ مسلمانی وکمال حقانیت گفتۂ حضرت
خواجہ را قبول کردند وجہر را در ذکر گذاشتند چنانچہ منقول است وطریقہ سلف وصوفیہ ومشائخ
مستقیم نیز ہمیں بود صوفیہ کرام کہ این ہمہ دفاتر در سلوک وریاضت وموعظت نوشتہ اند
ومہلکات ومنجیات قرار دادہ امر معروف ونہی منکر است یا چیز دیگر وتعرض است یا

طریقہ نقشبندیہ

خواجہ نقشبند کا ایک مثال

ترک تعرض حضرت خواجہ معین الدین چشتی از پیرِ خود نقل می فرمایند کہ فرمود راہِ دوستی "تاریک
وباریک است می باید کہ خلق را نصیحت کنی و نترسانی. شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ کہ
پیشوائے اہلِ وحدتِ وجود ست چرا صوفیہ وقت خود را کہ طریقۂ سماع ورقاصی داشتند مانع
آمد و دلالت بترک آن نمود و بعضے از انہا بگفتہ شیخ باز آمدند و طریقۂ خود را گذاشتند و بعضے باز
نگشتند لیکن اعتراف بنقص و قصور خود کردند چنانچہ شیخ در بعضے از رسائل خود نوشتہ است
غوث صمدانی شیخ عبد القادر جیلانی قدس سرہ العزیز در بعضے رسائل خود باب بزرگ در امر معروف
ونہی منکر آوردہ است و دقائق آن را بیان فرمودہ و احتیاطہا در آن امر خطیر رعایت نمودہ ہمانجا
می آرد. فاذا ثبت انہ لا یجب علیہ الانکار ای النہی عن المنکر عند عدم القدرۃ فھل
یجوز انکارہ اذا غلب علی ظنہ الخوف علی نفسہ فعندنا یجوز ذلک وھو الافضل اذا کان
من اہل العزیمۃ والصبر فھو کالجہاد فی سبیل اللہ تعالیٰ مع الکفار وقد قال اللہ
تعالیٰ فی قصۃ لقمان علیہ السلام وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْہَ عَنِ الْمُنْکَرِ وَاصْبِرْ عَلٰی
مَا اَصَابَکَ اِنَّ ذٰلِکَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُوْرِ. لا سیما اذا کان عند سلطان جائر او لاظہار
الایمان عن ظہور کلمۃ الکفر لان الفقہاء اتفقوا علی ذلک وانما الخلاف بیننا وبینہم
فی غیر ہذین الموضعین. انصاف باید داد اگر مشرب ایشاں کہ پیشوائے اہلِ ولایت ومقتدائے
صوفیہ بودند ترک تعرض بودی اینہمہ مبالغہ در امر معروف کی کردندی ونیز حضرت شیخ فرمودہ الذی
یؤمر بہ وینکر علی ضربین فکلما وافق الکتاب والسنۃ والعقل فھو معروف وکلما
خالف ذلک فھو منکر ثم ذلک ینقسم قسمین احدھما ظاہر یعرفہ العوام والخواص و
ھو کوجوب الصلوٰۃ الخمس وصوم شہر رمضان والزکوٰۃ والحج وغیر ذلک ومن المنکر کتحریم
الزنا وشرب الخمر والسرقۃ وقطع الطریق والربوا والغصب وغیر ذلک فہذا القسم
یجب انکارہ علی العوام کما یجب علی الخواص من العلماء والقسم الثانی ما لا یعرفہ
الا الخواص مثل اعتقاد ما یجوز علی الباری عز وجل وما لا یجوز علیہ فہذا المختص

بالعلماء انکاره فان اخبر واحد من العلماء ذلك احدا من العوام جاز له ذلك ووجب على العامی انکاره عند القدرة۔

فضیل عیاض کہ از اکابر صوفیہ است فرمودہ من احب صاحب بدعة احبط الله عمله واخرج نور الایمان من قلبه واذا علم الله عز وجل من رجل انه مبغض لصاحب البدعة رجوت الله تعالی ان یغفر له وان قل عمله واذا رایت مبتدعا فی طریق فخذ طریقا اخر و قال فضیل سمعت سفیان بن عیینہ رضی الله تعالی عنه یقول من تبع جنازة مبتدع لم یزل فی سخط الله عز وجل حتی یرجع وقد لعن النبی صلے الله تعالی علیه وعلی آله وسلم فقال صلی الله تعالی علیه و آله وسلم من احدث حدثا اواوی محدثا فعلیه لعنة الله والملائکة والناس اجمعین لا یقبل عنه صرف ولا عدل یعنی بالصرف الفریضة وبالعدل النافلة در حدیث آمده یا عائشة اِنَّ الَّذِیْنَ فَرَّقُوْا دِیْنَهُمْ وَکَانُوْا شِیَعًا لست اصحاب البدع واصحاب الاهواء لیس لهم توبة انا منهم بریٔ وهم منی براء سی عن عمر۔ اگر مشرب صوفیہ کرام ترک تعرض بودی چرا یکے از رؤساے صوفیہ فرمودی آن روز کہ در میان صوفیان بنقار نگذرد آنرا خیر نداند شیخ الاسلام فرمودہ کہ نقار صوفیان کن مکن است پس حاصل معنی چنان شد کہ روزے صوفیان میان خود ہا امر معروف ونہی منکر ننمایند و مداہنت بکنند آن خیر نیست نیک تامل باید نمود جماعہ کہ بعدم تعرض قائلند عذاب و ثواب اخروی و مواعید شدیدہ کہ در باب اعمال سوء در قرآن مجید واحادیث صحیحہ وارد شدہ است قبول دارند یانہ، اگر قبول دارند پس چرا نامرادی را از مہلکہ عظیمہ نہ برارند و طریق نجات را از عذاب سخت باو ننمایند اگر بر سر راہ نابینائی چاہی یا مارے بود یا کسے در مہلکہ دنیاوی دیگر می افتادہ باشد ظاہر آنست کہ این جماعہ او را متنبہ خواہند ساخت و راہ نجات خواہند نمود و تعرض حال او خواہند کرد چرا بر مہلکہ اخروی کہ اشد و ابقی است متنبہ نسازند و راہ نجات ننمایند یقین است کہ قبول ندارند و معتقد قیامت و حشر و نشر و ما فیہ نیند اعاذنا الله سبحانه عن اعتقادهم السوء اگر ترک تعرض خلق مرضی حق بودی جل و علا

چرا بعثت انبیا علیہم السلام نمودی و تشریع شرائع فرمودی و دعوت بدین اسلام و بطلان ادیان دیگر ورائے اسلام کردی و ہرگاہ دعوت این بزرگواران قبول نکردند امم سابقہ بعذابہائے گوناگون گرفتار نمودہ بالکلیہ استیصال شان نمودی بایستے خلق را بطور آنہا می گذاشت و ہیچ تعرض نمی نمود و منکران آنہا را بخزی عذاب و ہلاک نمی فرمود و نیز برین تقدیر جہاد را برائے چہ فرض می ساخت کہ ہم متضمن ایذا و قتل مسلمانان است و ہم ایذا و قتل کفار و اینہمہ فضیلت و مزیت جہاد را و مجاہدان و شہدائے فی سبیل اللہ را کہ بنصوص قطعیہ ثابت شدہ است چنانچہ بعضے ازان خواہد آمد چون باشد کہ بناحق تعرض مردم می نمایند و ایذا می رسانند و نیز نفس انسانی کہ از مخلوقات حق است سبحانہ چرا بحرب و معادات او امر نمود و جہاد او را جہاد اکبر فرمود و قرب خود را باین جہاد مربوط ساخت کما ورد عاد نفسک فانہا انتصبت بمعاداتی او را ہم بوضع او بایستی گذاشت پس معلوم شد کہ انبیا اعداء اللہ اند حق سبحانہ میخواہد کہ انتقام از اعدائے خود بگیرد واللہ عزیز ذو انتقام از کمال رحمت انبیا را بالاصالت و اولیا را بتبعیت بدعوت فرستاد و اعلام عذاب و ثواب بر زبان آنہا فرمود و حجت را بر مخالفان درست ساخت و زبان عذر شان بند نمود لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ بچشم پوشی و خواب خرگوشی این کارخانہ عظیم القدر مرتفع نمی شود و ہیچ کس آن را نمی تواند دفع کرد اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَّا لَهُ مِن دَافِعٍ اگر می خواست ہمہ را براہ راست ہدایت می نمود و بدار السلام می فرستاد وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ لیکن ارادت ازلی چنین خواست و حکمت لم یزلی ہمچنین اقتضا نمود وَلَٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ بمولائے حقیقی جل شانہ جائے پرسش نیست کہ چرا چنین کرد و چنان نکرد لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ، بیت

کرا زہرہ آنکہ از بیم او　　　کشاید زبان جز بتسلیم او

قَالَ اللّٰهُ تَعَالَىٰ قُلْ هَٰذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللّٰهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي (سورہ یوسف)

پس متابعانِ او علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام با ود ردعوت وامر معروف شریک اند و ہر کہ تارک امر معروف است تابع نیست انصاف باید داد اگر فساق و کفار مبغوض و اعداے حق جل و علا نبود ندی بغض فی اللہ از واجباتِ دین نیامدی و از افضل مقربات و مستکمل ایمان نگشتی و سبب حصولِ ولایت و رضا و قرب خداوندی جل سلطانہ نشدی عن عمرو بن الجموح انہ سمع النبی صلے اللہ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم یقول لا یحق العبد حق صریح الایمان حتی یحب للہ تعالیٰ و یبغض للہ تعالیٰ فاذا احب للہ تبارک وتعالیٰ و ابغض للہ تبارک وتعالیٰ فقد استحق الولایۃ من اللہ عز وجل رواہ احمد وعن ابی امامۃ قال قال رسول اللہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم من احب للہ وانغض للہ واعطی للہ ومنع للہ فقد استکمل الایمان رواہ ابوداؤد، وعن ابی ذر قال قال رسول اللہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم افضل الاعمال الحب فی اللہ والبغض فی اللہ رواہ ابوداؤد، وعن معاذ بن جبل انہ سئل النبی صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم عن افضل الایمان قال ان تحب للہ و تبغض للہ و تعمل لسانک فی ذکر اللہ قال وما ذا یا رسول اللہ قال و ان تحب للناس ما تحب لنفسک و تکرہ لھم ما تکرہ لنفسک رواہ احمد۔ و ہم در حدیث آمدہ است تقربوا الی اللہ سبحانہ ببغض اہل المعاصی و لقوھم بوجوہ مکفھرۃ والتمسوا رضی اللہ تعالیٰ بسخطھم و تقربوا الی اللہ عز وجل بالتباعد منھم رواہ ابن شاہین والدیلمی عن ابن مسعود و فی الکنز الخفی فی الخبر ان اللہ تعالیٰ قال لموسیٰ علیہ السلام ھل عملت لی عملا قط فقال الٰہی صلیت لک و صمت و تصدقت و ذکرت فقال اللہ عز وجل اما الصلوٰۃ فلک والبرھان والصوم جنۃ والصدقۃ ظل والذکر نور فای عمل عملت لی فقال موسیٰ الٰہی دلنی علی العمل الذی ھو لک قال یا موسیٰ ھل والیت لی ولیا و عادیت لی عدوا فعلم موسیٰ انہ الحب فی اللہ والبغض فی اللہ۔ و در بالا از فضیل قدس سرہ نقلے درین باب گذشتہ است والحق کہ محبت دوستان محبوب و عداوت دشمنان او از لوازم محبت است محبِ صادق

درین دو عمل اختیار ندارد و محتاج بکسب و تعمل نیست چنانچہ در اعمالِ دیگر محتاج است دوستان دوست چہ بلا نظر زیبا می نمایند و دشمنان او چہ قسم زشت و بدایں معنی در مجاز ظاہر و ہویداست ہرکہ دعوئی دوستی نماید تا تبری از دشمنان او نکند مقبول نیست منافق پیش نمید انند شیخ الاسلام گفتہ کہ من با ابوالحسن شمعون نہ نیکم کہ استاد من حصری را میرنجا نید و ہر کہ پیر ترا رنجہ دارد تو از وے رنجہ نباشی سگ بہ از تو بود۔ قال اللہ تعالیٰ قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآءُ مِنكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّىٰ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ نیز فرمودہ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ۔ پس ازین کریمہ معلوم شد کہ طالب حق راجل و علا این تبری و بغض و عداوت ضرورت ناگزیر است و نیز فرمود او تعالیٰ لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ و نیز فرمودہ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ الی قولہ سبحانہ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ازین آیت معلوم شد کہ موالات اعداء اللہ موجب گمراہی است و راہے بوصول بمطلب ندارد و نیز فرمودہ تعالیٰ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ و نیز فرمودہ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ و نیز فرمودہ تعالیٰ لَّا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ و نیز فرمودہ وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ مصرع

تولّی بے تبری نیست ممکن

اینجا صادق است نہ در اصحاب کرام چنانچہ رفضہ گمان بردہ اند چہ تبری از اعدا باید نہ از احبا و جمعے کہ بشرف صحبت مشرف اند بمحبت و مودت بایکدیگر موصوف اند شدت و غلظت شان با کفار بود کما قال اللہ تعالیٰ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ اگر گویند خلق ہمہ مظاہر و مجالی حق اند جل و علا و غیر از نمایندگی کمالاتِ او سبحانہ در اینہا چیزے دیگر نیست چنانچہ مشرب

اہل وحدت وجود است پس ہمہ را بچشم محبت باید دید و ہیچ کدام بد نباید بود چنانچہ گفتہ اند مصرع

پس بدے مطلق نباشد در جہان

گوئیم عداوت و عدم موالات کفار و غلظت و جہاد با اینہا بنصوص قطعیہ ثابت شدہ است کہ ریب را اصلا دران گنجائش نیست اینہا فی انفسہم ہرچہ باشند متابعت نصوص ما را فرض و ناگزیر است ما را بنص کار است نہ بفص نجات فردا وابستہ بنص است نہ بفص خواب و خیال کشوف و الہامات در برابر نص نمی تواند شد غایۃ الامر شخصے کہ مغلوب حال است باید کہ خود را بتکلف بر متابعت نصوص دارد و عمل بنصوص ہر چند خلاف وجدان و کشف او بود نماید و ہموارہ ملتجی و متضرع باشد کہ حقیقت کار کما ہو منکشف گردد و چشم بصیرت او مکتحل بتراب اقدام انبیاء و صحابہ کرام علیہ السلام بود۔ مصرع

این کار دولت است کنون تا کرا دہند

یا آنکہ گوئیم کہ جماعۂ کہ مشرب وحدت وجود دارند وجود را مراتب اثبات می نمایند و احکام ہر مرتبہ را از احکام مرتبہ دیگر جدا اثبات می کنند و احکام کثرت را کہ بنائے شریعت غرا بران است از دست نمی دہند و رفع آنرا الحاد و زندقہ می شمرند۔ مصرع

گر حفظ مراتب نہ کنی زندیقی

پس امر معروف و بد بودن با اہل فسق و کفر از احکام کثرت است در رنگ سائر احکام شرعیہ برداشتن آن الحاد و زندقہ بود و ہر چند بدی مطلق را نفی می کنند لیکن بدی نسبی اثبات می نمایند۔ مصرع

بد بہ نسبت باشد آنرا ہم بدان

و بدی نسبی در بد بودن و احتراز کردن کافی ست و اہل وحدت وجود از سم پرہیز می کنند و دیگران را ازان منع می آیند و مار و کژدم را می کشند و مردم را ازان می ترسانند و از مطیعان و معتقدان خود راضی اند و از مخالفان و منکران خود ساخط و در غضب مولوی روم قدس سرہ کہ از رؤسائے صوفیہ موحدہ است می فرماید۔ بیت

منکر این حرف این دم در نظر　　شد ممثل سرنگون اندر سفر

وازطعام لذیذ وآب شیرین ومتاع نفیس وآواز خوش وبوے خوش ومنزل خوش وصور جمیلہ بیشتر راغب وملتذ باشند نسبت باضداد آن ورعایت احوال منتسبان خود وحمایت شان نسبت بدیگران بیشتر می نمایند واز مهالک خودرا کناره می گیرند وجلب منافع ودفع مضار مهما امکن می کنند واز تدبیر معاش وتربیت فرزندان فارغ نه اند واز مشورت وکنگاش خالی نماند وزنان خودرا در پرده می دارند وتجویز نمی نمایند که نامحرمی گردشان گردد ودست درازی کند واطفال خودرا از صحبت بد دور می سازند وظالم ومتعدی را بسزا می رسانند ومریضان را از غذاہائے ناملائم پرہیز می کنانند این ہمہ رعایت احکام کثرت است یا چیز دیگر پس در امور دنیائے دنی رعایت این احکام کردن باوجود اباحت ترک آن ودر امور اخروی ترک رعایت این احکام کردن باوجود ورود امر الٰہی جل سلطانہ باتیان آن وبحیلۂ وحدت وجود سر از ربقہ بندگی کشیدن عجب انصاف است واز قاعده عقل دور اندیش دور　منشاء آن عدم انقیاد وناگرویدن است باحکام الٰہی جل شانہ وعدم اعتقاد است بظہور نبوت وانکار است از قیامت واز عذاب وثواب آن اعاذنا اللہ سبحانہ وایاکم عنہ

اہل وحدت وجود که مستقیم الاحوال اند قصص تشرع وتصلب شان در دین مشہور ومأثور محتاج نوشتن نیست حضرت ایشان یا قدسنا اللہ سبحانہ بسره این ہمہ احتیاط که در وضو وطہارت ونماز وآداب آن داشتند می فرمودند که از عمل والد بزرگوار خود اخذ نموده ام از کتب این قسم عمل بدست آمدن مشکل است ووالد بزرگوار ایشان که جد این فقیر باشند وباوجود که مشرب وحدت وجود داشتند وبفصوص دانی طاق بودند تشرع ایشان ہم بدرجہ کمال بود چنانچہ معروف است ایشان میفرمودند که این احتیاط را از عمل شیخ خود که در سلسلہ چشتیہ بودند شیخ رکن الدین اخذ نموده ام ایشان نیز باوجود مشرب توحید بہ تشرع کامل موصوف بودند وحضرت شیخ این احتیاط را در اعمال از عمل شیخ ووالد بزرگوار خود حضرت شیخ عبد القدوس گرفتہ بودند وایشان درجۂ علیا در

منتظر
ملتذ
مستقیم الاحوال
اہل وحدت کی مثالیں

مشرب وحدتِ وجود داشتند وہموارہ مغلوب حال می بودند مع ذلک در تشرع واحتیاط طاہری نیز فرد کامل بودند حضرت خواجہ احرار کہ چراغ نقشبندیہ اند با وجود کہ مائل بمشرب توحید بودند در تشرع وترویجِ شریعت قدم راسخ داشتند می فرمودند کہ اگر من شیخی کنم ہیچ کس را یارائے شیخی نماند لیکن مرا برائے ترویجِ دین آوردہ اند نہ برائے شیخی۔

شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ در علم حدیث صاحب اسناد بودو در علم فقہ پایہ اجتہاد داشت فرمودہ کہ بعضے از مشائخ محاسبۂ اعمال یومے ولیلے خود بمقتضائے حدیث حاسبوا قبل ان تحاسبوا اختیار کردہ اند من در محاسبہ از ایشان افزودم ومحاسبۂ خطرات نیز با محاسبۂ اعمال قرین کردم۔ سلطان العارفین وسید الطائفہ کہ گوئیا بانی ایں مشرب بودند سرتاپا بہ تشرع آراستہ بودند می آرند کہ چوں بایزید نماز می کردے قعقعہ از استخوان سینۂ وے بیرون می آمدے ومردم می شنیدندے از ہیبت حق وتعظیم شریعت فی العوارف عن الجنید یقول لرجل ذکر المعرفۃ فقال الرجل اھل المعرفۃ باللہ یصلون الی ترک الحرکات من باب البر والتقوی الی اللہ تعالی فقال جنید ان ھذا قول قوم تکلموا باسقاط الاعمال و ھذہ عندی عظیمۃ والذی یسرق ویزنی احسن حالا من الذی یقول ھذا وان العارفین باللہ اخذوا الاعمال باللہ والیہ یرجعون فیھا ولو بقیت الف عام لم انقص من اعمال البر ذرۃ الا ان یحال لی دونھا وانھا لاکد فی معرفتی واقوی بحالی۔ منقول است کہ منصور حلاج باآنہمہ دعوی ہر شبانروز ہزار رکعت نماز می کرد وآن شب کہ روز آن کشتہ شد پانصد رکعت گذاردہ بود۔ یکے از کمل مشائخ طبقات فرمودہ غضوا ابصارکم ولو عن شاۃ انثی، اگر مشرب اہل وحدت وجود ترک تعرض وآزار خلق بودی، مولانا عبد الرحمن جامی کہ از کمل ارباب وحدت وجود از محققان شان بودہ چرا در این جماعہ در کتاب سلسلۃ الذہب نمودی ومثنوی طویل در نکوہش ایشاں آوردی عنوان مثنوی را باین عبارت نوشتہ در مذمت آنانکہ بنائے مذہب خود بر کم آزاری نہادہ اند ودر ورطۂ اباحت واتحاد افتادہ اند۔ بیت

ترک آزار کردن اے خواجہ دفترِ کفر راست دیباچہ
منکر آید بہ پیش او معروف شد بمنکر عنان او مصروف
نفس محنت گزیں راحت جوے وار دش در رہ اباحت روے
شد یکے پیش او حرام وحلال می نہ اندیشد از نکال و وبال
می شود مرتکب مناہی را می فتد در عقب ملاہی را
گاہ لاف زند ز مذہب تجرید گہ گزافد ز مشرب توحید
نیست لاف وگزاف وعارے لیکن او را چو نیک انگارے
مذہبش جمع فضہ وذہب است مشربش شرب بادۂ عنب است
از علامات عقل ودین عارے مذہبش حصر در کم آزارے
نہ ز احوال سابقش عبرت نہ ز احوال لاحقش حیرت
نسبت خود کند بدرویشان دم زند از ارادت ایشان
ہر کہ درویش از و بود بیزار کے ز درویش آید ایں کردار
نیست درویشی آنکہ زندقہ است نیست جمعیت آنکہ تفرقہ است
اصطلاحات عارفان از بر کردہ و می کند بیان فرفر
دلش از سرّ کار واقف نہ معرفت بے شمار عارف نہ
ہمچو جوز تہی نماید نغز لیک چون بشکنی نیابے مغز
کردہ وہم وخیال ناپاکان مندرج در عبارت پاکان
لفظہا پاک ومعنیش گرگیں نافۂ چین لفافۂ سرگین
نافہ نکشادہ مشک افشاند ور کشاید جہان بگنداند

وفی العوارف سئل سہل عن رجل یقول انا کالباب لا تحرک الا اذا حرکت قال ھذا لا یقولہ الا احد الرجلین اما صدیق او زندیق لان الصدیق یقول ھذا القول

اشارة الی ان تواه الاشیاء باللہ سبحانہ وتعالیٰ مع احکام الاصول ورعایة حدود العبودیة والزندیق یقول ذلك احالة للاشیاء علی اللہ تعالیٰ واسقاطا للائمة عن نفسہ وانخلاعا عن الدین ورسمہ۔

عجب کاروبار است جمعے از آنانکہ مشرب کم آزاری و صلح کل اختیار کردہ اند باہمہ فرق از کافران وجہودان وجوگیہ وبراہمہ وملاحدہ وزنادقہ وارنی وغیر آن نیک اند صلح ومحبتہا وانبساطہا وصحبتہا بایکدیگر دارند غیر از متابعان سنت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم کہ اہل سنت وجماعت اند وفرقۂ ناجیہ اند ودر باب آنہا وارد شدہ ست الذین ھم علی ما انا علیہ واصحابی کہ باینہا غلظت وعداوت دارند صلح شان با دیگران ست باینہا در مقام ایذاو آزارند وتخریب اینہا میخواہند عجب صلح کل است کہ با محمدیان کہ پیشوائے شان رحمت عالمیان ست غلظت وعداوت باشد وباغیر محمدیان کہ محل غلظت است بنصوص قرآنی محبت ومودت بود بلی الکفر ملة واحدة نیک تامل نمایند ترک تعرض خلق اگر محمود می بود امر بالمعروف ونہی عن المنکر از واجبات دین متین نمی گشت وحق سبحانہ این امت را باتیان این امر جلیل القدر خیر امت نمی فرمود۔ قال اللہ تعالیٰ کُنْتُمْ خَیْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَاْمُرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وجائے دیگر میفرمائد اَلْاٰمِرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَالنَّاهُوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحٰفِظُوْنَ لِحُدُوْدِ اللّٰهِ ونیز فرمودہ اَلْمُؤْمِنُوْنَ وَالْمُؤْمِنٰتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِیَآءُ بَعْضٍ یَاْمُرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَ یَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وجمیع انبیاء ونبینا علیہم السلام وصحابہ وتابعین وتبع تابعین وسائر سلف صالحین چہ کوششہا در اتیان امر معروف ونہی منکر نمودہ اند وچہ ایذاہا در تحصیل این امر کشیدہ اند بامر عبث اینہمہ جہد نمودن وایذا کشیدن سفاہت محض است، اگر ترک تعرض مستحسن می بود چرا انکار قلبی را از انکار شرعی اضعف ایمان فرمودی کما ورد فی الحدیث الصحیح عن رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم انہ قال من رای منکم منکرا فلیغیرہ بیدہ فان لم یستطع فبلسانہ فان لم یستطع فبقلبہ وذلك اضعف الایمان رواہ مسلم وچرا تارک امر معروف را در بلدۂ از بلاد داخل

عذاب اہل آن بلدہ ساختندی و در زیر و زبر آن شریک نمودندی کما روی جابر انہ قال قال رسول اللہ تعالیٰ علیہ و الہ وسلم اوحی اللہ عزوجل الی جبرئیل علیہ السلام ان اقلب مدینۃ کذا وکذا باھلھا فقال یارب ان فیھم عبدک فلانا لم یعصک طرفۃ عین قال فقال اقلبھا علیہ و علیھم فان وجھہ لم یتمعر فی ساعۃ قط رواہ البیھقی۔ اگر گویند کریمہ یٰۤاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا عَلَیْکُمْ اَنْفُسَکُمْ لَا یَضُرُّکُمْ مَّنْ ضَلَّ اِذَا اھْتَدَیْتُمْ دلالت بترک امر معروف و نہی منکر وارد۔

گوئیم ممنوع است چہ معنی اھتدا کہ در کریمہ آمدہ است شامل امر معروف و نہی منکر ست کما قررہ المفسرون یعنی چون شما اعمال صالحہ بجا آرید امر معروف کنید و نہی منکر نمائید گمراہی دیگران شما را زیان ندارد و شانِ نزول این آیت نیز مؤید این معنی است چون مسلمانان از کفر و عدم انقیاد کفار نگون سار دلتنگ شدند حق تعالیٰ تسلیہ مسلمانان باین آیۃ کریمہ فرمود یعنی چون شما این کار خود را کردید و دلالت براہِ راست نمودید و از کفر و طغیان نرسانید بعد ازان کفر آنہا بشما مضرت نرساند و جمعے این آیت کریمہ را بر ظاہر گذاشتہ اند گفتہ اند کہ این آیت با آیت امر معروف منسوخ گشتہ است عن ابی بکر الصدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ انہ قال رفی خطبۃ یا ایھا الناس انکم تقرؤن ھذہ الایۃ یٰۤاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا عَلَیْکُمْ اَنْفُسَکُمْ لَا یَضُرُّکُمْ مَّنْ ضَلَّ اِذَا اھْتَدَیْتُمْ ۔ وانی سمعت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و الہ وسلم یقول ان الناس اذا راوا منکرا فلم یغیروہ یوشک ان یعمھم اللہ بعقابہ رواہ ابن ماجۃ والترمذی وصححہ وفی روایۃ ابی داود اذا راوا الظالم فلم یاخذوا علی یدیہ اوشک ان یعمھم اللہ بعقاب وفی روایۃ اخری لہ ما من قوم یعمل فیھم بالمعاصی ثم یقدرون علی ان یغیروا ثم لا یغیرون الا یوشک ان یعمھم اللہ بعقاب وعن ابی ثعلبۃ فی قولہ تعالیٰ عَلَیْکُمْ اَنْفُسَکُمْ لَا یَضُرُّکُمْ مَّنْ ضَلَّ اِذَا اھْتَدَیْتُمْ فقال اما واللہ لقد سألت عنھا رسول اللہ صلی اللہ علیہ و الہ وسلم فقال بل ائتمروا بالمعروف وتناھوا عن المنکر حتی اذا رایت شحا مطاعا وھوی متبعا ودنیا مؤثرۃ واعجاب کل ذی رای برایہ ورایت امرا لا بدلک منہ فعلیک نفسک ودع امر العوام فان وراءکم ایاما الصبر فیھن مثل قبض علی الجمر للعامل فیھن

اجر خمسین رجلا یعملون مثل عمله قالوا یا رسول الله اجر خمسین منهم قال اجر خمسین منکم رواه الترمذی و ابن ماجه. اگر گویند که امر معروف و جهاد فی سبیل الله طریقه انبیاء کرام است علیهم و علی اتباعهم الصلوات والتسلیمات و طریقه اولیا ترک تعرض است و عدم امر معروف چنانچه بعضے از اہل این وقت می گویند. گوئیم که وجوب و فرضیت این امور و فضائل اتیان آن و مواعید ترک آن بنصوص ثابت گشته است و فرضیت و وعد و وعید نسبت بکافه انام است خصوصیت باشخاص دون اشخاص ندارد خواص و عوام و انبیا و اولیا در اتیان فرائض برابرند و ہمه داخل وعد و وعید. با آنکه گوئیم حصولِ نجات و وصول بدرجات کمال مربوط بمتابعت انبیاء ست علیهم الصلوات والتسلیمات اولیا ہرچه یافته اند از ولایت و محبت و معرفت و قرب الٰہی جل شانه ہمه بمتابعت و طفیل انبیا علیهم السلام یافته اند راهِ وصول منحصر در اتباع این بزرگواران است قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِيْ يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ. سوائے این ہر راہے که ہست ره بضلالات ارد و سبیل شیاطین ست کریمه فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ دلیل شافی برین معنی وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِيْ مُسْتَقِيْمًا فَاتَّبِعُوْهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيْلِهٖ شاہد عدل بر آن و عن عبد الله بن مسعود قال خط لنا رسول الله صلی الله تعالی علیه و علی آله و سلم خطا ثم قال هذا سبیل الله ثم خط خطوطا عن یمینه و عن شماله و قال هذه سبل الشیاطین علی کل سبیل منها شیطان یدعوا الیه و قرأ اَنَّ هٰذَا صِرَاطِيْ مُسْتَقِيْمًا فَاتَّبِعُوْهُ الآیه رواه احمد والنسائی والدارمی. پس ہر که بے متابعت انبیا خواہد که در راه حق در آید جل و علا و بکمال برسد غیر گمراہی چیزے حاصل نه کرده باشد و اگر چیزے حاصل نماید استدراج بود که نتیجه آن در آخرت خسران و حرمان است وَمَنْ يَّبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِيْنًا فَلَنْ يُّقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ. بیت

محال است سعدی که راه صفا — توان رفت جز در پے مصطفا

جنید بغدادی قدس سره که رئیس صوفیه و سید الطائفه است می فرماید من لم یحفظ القرآن

ولم یکتب الحدیث لا یقتدی بہ فی شاننا ہذا فان عملنا ہذا مقید بالکتاب والسنۃ۔

می آرند کہ درویشے از حضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی قدس سرہٗ پرسید کہ شیطان را بر روندگان این راہ ہیچ دست باشد، خواجہ فرمودند کہ ہر روندہ کہ بسر حد فنائے نرسیدہ است چون در خشم شود شیطان برو دست یابد، اما آن روندہ کہ بفنائے نفس رسیدہ باشد وے را خشم نبود غیرت بود ہر کجا غیرت بود شیطان بگریزد و این چنین صفت آنکس را مسلّم شود کہ روے براہ حق دارد تعالیٰ و کتاب خدائے را عزوجل بدست راست گیرد و سنت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہٖ وسلم را بدست چپ گیرد و درمیان این دو روشنائے راہ سلوک کند۔

از حضرت خواجہ احرار منقول است کہ می فرمودند کہ اگر تمام احوال و مواجید را بما دہند و حقیقت ما را بعقائد اہل سنت وجماعت متحلی نسازند جز خرابی ہیچ نمی دانیم اگر تمام خرابیہا را بر ما جمع سازند و حقیقت ما را بعقائد اہل سنت و جماعت بنوازند ہیچ باک نداریم، انصاف باید داد نبوت ختم یافتہ است و زمان وحی منقطع شدہ و دین کامل گشتہ و نعمت تمام شدہ امروز بکدام حجت و بکدام سند این چنین دین متین را کسے تواند برداشت و بخواب و خیال خود کلمہ متفقہ انبیا را علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات کہ بوحی قطعی و اخبار الٰہی متثبت و متیقن گشتہ یکسو ساخت عقل دوراندیش را کار باید فرمود و بخواب و خیال مغرور نباید شد و از سبیل شیاطین دور باید بود و صراط مستقیم سنت سنیہ را از دست نباید داد اتباع انبیا علیہم الصلوات والتحیات البتہ منجی است و مثمر برکات و سوائے آن ہمہ خطر در خطر است فالحذر کل الحذر۔ راہ نجات قطعی را گذاشتہ براہ خطر رفتن و در دام شیاطین لعین افتادن و خود را در معرض ہلاک سرمدی دادن از عقل بسے مستبعد است وجد و حال و خواب و خیال کہ برخلاف پیغمبران برحق بود کسراب بقیعۃ یحسبہ الظمان ماءً است چون کار بخدا افتد جل وعلا و گور و قیامت برنوازند غیر از متابعت انبیا علیہم البرکات کہ بوحی قطعی ثابت شدہ است ہیچ چیز سود ندارد و دستگیری در آن وقت نماید آرے اگر احوال و مواجید و کشوف و الہامات باین متابعت

جمع شود نُورٌ علیٰ نُور باشد وچون بکمال آن برسد معاملہ از صورت شریعت بحقیقت شریعت آید چنانکہ صحابۂ کرام وسلفِ صالحین ومشائخ مستقیم الاحوال را بود رزقنا اللہ سبحانہ وایاکم ھذہ الدرجۃ القصوی۔

وصول منحصر درراہ شریعت است

پس مقرر شد کہ راہ وصول بدرجات قرب الٰہی جل شانہٗ خواہ قرب نبوت بود خواہ قرب ولایت واصلان انبیا باشند علیہم الصلوات یا اولیا منحصر در راہ شریعت است کہ پیغمبر خدا علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بدان راہ رفتہ ودعوت کردہ ومامور بدان گشتہ درکریمہ قُلْ ھٰذِہٖ سَبِیْلِیْ اَدْعُوْا اِلَی اللّٰہِ عَلٰی بَصِیْرَۃٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِیْ وکریمہ قُلْ اِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰہَ فَاتَّبِعُوْنِیْ یُحْبِبْکُمُ اللّٰہُ نیز بآن دلالت دارد سوائے آن ہر راہے کہ ہست رہ بضلالت دارد واز مطلوب حقیقی منحرف کل طریقۃ ردتہ الشریعۃ فھی زندقۃ کریمہ وَاَنَّ ھٰذَا صِرَاطِیْ مُسْتَقِیْمًا الآیہ وکریمہ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلٰلُ وکریمہ وَمَنْ یَّبْتَغِ غَیْرَ الْاِسْلَامِ دِیْنًا فَلَنْ یُّقْبَلَ مِنْہُ وحدیث خط لنا الحدیث وحدیث کل بدعۃ ضلالۃ واحادیث دیگر شاہد این معنی است وآنچہ درعبارت بعضے از اکابر واقع شدہ است کہ راہ ہائے کہ موصل جناب قدس خداوندی است جل سلطانہ دو راہ ست راہے ہست کہ بقرب ولایت تعلق دارد وراہے است کہ بقرب نبوت متعلق است منافاتے باین تحقیق ندارد چہ این ہر دو راہ داخل دائرۂ شریعت غرا است وایں ہر دو قرب منوط بمتابعت انبیا علیہم الصلوات والبرکات کہ صراطِ مستقیم است پس کسے کہ خواہد کہ بے اتیان احکام شریعت وبے تبعیت رسل علیہم الصلوات والتسلیمات بیکے ازین دو قرب برسد بمطلب نرسد وراہ گم کند وخائب وخاسر بود ہمچنین آنچہ مشہور گشتہ کہ طُرُقُ اِلَی اللّٰہِ بعدد انفاس المخلوقات درست است چہ ہر ظل را باصل خود شاہراہ است وہر مخلوقے را عین ثابتہ جدا وبما نحن فیہ ہیچ تدافع ندارد چہ اینہمہ راہ ہا در حق وصول مشروط باتیان احکام شرعیہ است ہرکہ از دائرہ شریعت غرا برآمدہ خواہد کہ بیکے ازاین طرق درآید درراہ ماند وبمطلب نرسد بلکہ گمراہ گردد پس منشا این ہمہ طرق شریعت آمد

وباوجود تعدد طرق عائد بیک طریق گشت اتحاد طریق گفتن باعتبار منشا است و تعدد طرق باعتبار ناشے و دو طریق باعتبار طرق کلیہ است و طرق بسیار باعتبار طرق جزئیہ۔ فی معارج الهدایة قال بعضهم الطرق الی الله تعالی بعدد انفاس المخلوقات ولکن کلها مندرجة مندمجة ومنطویة ومنسکبة فی دائرة الشریعة الکبری المجللة الشریعة المحمدیة العظمی وهذه الطرق بالنسبة الی ارکان الشجرة الشریعة اصولها وفروعها وعروقها واغصانها واوراقها وازهارها وانوارها ولا یقال هی اشیاء سواها وامور مباٸنة لها لا والذی برا النسمة وشق الحبة ما وراء الحجة البیضا والشریعة الحنفیة الکبری الا بنیان الضلال والعمی فما بعد صراط الحق القویم وسبیل الله المستقیم الا سبیل الشیطان المبعد الرجیم المطرود الابتر العقیم فماذا بعد الحق الا الضلال. قال الله تعالی وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِیْ مُسْتَقِیْمًا فَاتَّبِعُوْهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیْلِهٖ ذٰلِکُمْ وَصّٰکُمْ بِهٖ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُوْنَ فی العوارف قوم من المفتونین سموا انفسهم ملامتیة ولبسوا لبسة الصوفیة لینسبوا بها الی الصوفیة وما هم من الصوفیة بشیئ بل هم فی غرور وغلط یستترون بلبسة الصوفیة توقیا تارة ودعوی اخری وینتهجون مناهج اهل الاباحة ویزعمون ان ضمائرهم خلصت الی الله تعالی وهذا عندهم هو الظفر بالمراد والارتسام بمراسم الشریعة رتبة العوام والقاصرین الافهام والمنحصرین فی مضیق الاقتداء تقلیدا وهذا هو عین الالحاد والزندقة والابعاد وکل حقیقة ردتها الشریعة زندقة وجهل هؤلاء المغرورین ان الشریعة حق العبودیة والحقیقة هی حقیقة العبودیة ومن صار من اهل الحقیقة تقید بحقوق العبودیة وحقیقة العبودیة وصار مطالبا بامور وزیادات لا یطالب بها غیره ممن لم یصل الی ذلک لا انه یخلع عن عنقه ربقة التکلیف ویخامر باطنه الزیغ والتحریف، واحادیث النبوی علی صاحبها الصلوۃ والسلام والتحیہ کہ درباب امر معروف ونہی منکر وجہاد فی سبیل اللہ وارد شدہ است ایراد می نماید نیک مطالعہ فرمایند عن حذیفة ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال والذی نفسی بیده لتامرن بالمعروف ولتنهون عن المنکر اولیوشکن الله ان

یبعث علیکم عذابا من عندہ ثم لتدعنہ ولا یستجاب لکم رواہ الترمذی وعن العرس بن عمیرۃ الکندی ان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم قال اذا عملت الخطیئۃ فی الارض من شھدھا فکرھھا کان کمن غاب عنھا ومن غاب عنھا فرضیھا کان کمن شھدھا رواہ ابوداؤد۔ وعن عدی ابن عدی الکندی قال حدثنا مولی لنا انہ سمع جدی یقول سمعت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم یقول ان اللہ تعالیٰ لا یعذب العامۃ بعمل الخاصۃ حتی یروا المنکر بین ظھرانیھم وھم قادرون علی ان ینکروہ فلا ینکروا فاذا فعلوا ذلک عذب اللہ العامۃ والخاصۃ رواہ فی شرح السنۃ وعن عبد اللہ بن مسعود قال قال رسول اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم لما وقعت بنو اسرائیل فی المعاصی نھتھم علماؤھم فلم ینتھوا فجالسوھم فی مجالسھم وآکلوھم وشاربوھم فضرب اللہ قلوب بعضھم ببعض فلعنھم علی لسان داؤد وعیسی بن مریم ذلک بما عصوا وکانوا یعتدون قال فجلس رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم وکان متکئاً فقال لا والذی نفسی بیدہ حتی تاطروھم اطراً رواہ الترمذی وابوداؤد وفی روایۃ قال کلا واللہ لتأمرن بالمعروف ولتنھون عن المنکر ولتاخذن علی یدی الظالم ولتاطرنہ علی الحق اطرا ولتقصرنہ علی الحق قصرا اولیضربن اللہ بقلوب بعضکم علی بعض ثم لیلعننکم کما لعنھم ونیز درحدیث است اذا رأیت امتی تھاب الظالم ان تقول لہ انک ظالم فقد تودع منھم طب سط وعن عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم انہ تصیب امتی فی آخر الزمان من سلطانھم شدائد لا ینجو منہ الا رجل عرف دین اللہ فجاھد علیہ بلسانہ ویدہ وقلبہ فذلک الذی سبقت لہ السوابق ورجل عرف دین اللہ فصدق بہ ورجل عرف دین اللہ فسکت علیہ فان رای من یعمل الخیر احبہ علیہ وان رای من یعمل بباطل ابغضہ علیہ فذلک ینجو علی ابطانہ کلہ رواہ البیھقی. ونیز درحدیث است ما من نبی بعثہ اللہ فی امۃ قبلی الا کان لہ فی امتہ حواریون واصحاب یاخذون بسنتہ ویقتدون بامرہ ثم انھا یخلف من بعدھم خلوف

یقولون ما لا یفعلون و یفعلون ما لا یؤمرون فمن جاھدھم بیدہ فھو مؤمن ومن جاھدھم بلسانہ فھو مومن ومن جاھدھم بقلبہ فھو مومن لیس وراء ذلک من الایمان حبۃ خردل حم عن ابن مسعود وہم درحدیث ست اذا خفیت الخطیئۃ لا تضر الا صاحبھا واذا ظھرت فلم تغیر ضرت العامۃ طس عن ابی ھریرۃ وہم درحدیث است اذا رایتم الامر لا تستطیعون تغیرہ فاصبروا حتی یکون اللہ ھو الذی یغیرہ عد ھب عن ابی امامۃ وہم درحدیث است وجب علیکم الامر بالمعروف والنھی عن المنکر ما لم تخافوا ان یؤتی الیکم مثل الذی نھیتم عنہ فاذا خفتم ذلک فقد حل لکم السکوت ابو نعیم والدیلمی عن مسعود وہم درحدیث است الا اخبرکم باقوام لیسوا بانبیاء ولا شھداء یغبطھم یوم القیمۃ الانبیاء والشھداء بمنازلھم من اللہ علی منابر من نور یعرفون الذین یحببون عباد اللہ الی اللہ ویحببون اللہ الی عبادہ ویمشون فی الارض نصحا قیل کیف یحببون عباد اللہ الی اللہ قال یامرونھم بما یحب اللہ وینھونھم عما یکرہ اللہ فاذا اطاعوھم احبھم ھب ابو سعید النقاش فی معجمہ و ابن النجار عن انس وہم درحدیث است اذا ظھرت المعاصی فی امتی عمھم اللہ عزوجل بعذاب من عندہ قیل اما فی الناس یومئذ الصالحون قال بل یصیبھم ما اصاب الناس ثم یصیرون الی مغفرۃ من اللہ ورضوان حم طب عن ام سلمۃ وہم درحدیث است بئس القوم قوم یستحلون المحرمات بالشبھات وبئس القوم قوم لا یامرون بالمعروف ولا ینھون عن المنکر ابو الشیخ عن ابن مسعود وہم درحدیث است من ارعب صاحب بدعۃ ملا اللہ قلبہ امنا وایمانا ومن انتھر صاحب بدعۃ امنہ اللہ من الفزع الاکبر ومن اھان صاحب بدعۃ رفعہ اللہ فی الجنۃ درجۃ ومن لان لہ او لقیہ تبشیشا فقد استخف بما انزل علی محمد علیہ وعلی الہ الصلوۃ والسلام ابن عساکر عن ابن عمر و در روایتے آمدہ من اعرض عن صاحب بدعۃ بغضا لہ ملا اللہ قلبہ امنا وایمانا ومن انتھر صاحب بدعۃ امنہ اللہ یوم الفزع الاکبر ومن اھان صاحب بدعۃ رفعہ اللہ فی الجنۃ مائۃ درجۃ ومن سلم

علی صاحب بدعة او لقیہ بالبشر واستقبلہ بما یسرہ فقد استخف بما انزل علی محمد الخطیب عن ابن عمر۔ وہم درحدیث است من انعش حقا بلسانہ جری لہ اجرہ حتی یاتی اللہ یوم القیمة فیوفیہ ثوابہ سموبہ حل عن انس۔ وہم درحدیث است من مشی مع مظلوم حتی یثبت لہ حقہ ثبت اللہ تعالی قدمیہ یوم تزل الاقدام ابو الشیخ وابو نعیم عن ابن عمرؓ وہم درحدیث است والذی نفسی بیدہ لیخرجن من امتی من قبورھم فی صورة القردة والخنازیر بما داھنتہم فی المعاصی وکفہم عن النھی وھم یستطیعون ابو نعیم عن عبد الرحمن بن عوف۔ وہم درحدیث است یکون فی اخر الزمان قوم یحضرون السلطان فیحکمون لغیر حکم اللہ ولا ینھونہ فعلیہم لعنة اللہ ابو نعیم والدیلمی عن ابن مسعود وہم درحدیث است لا ینبغی لنفس مومنة تری من یعصی اللہ فلا تنکر علیہ الحکیم عن حسین بن علی وہم درحدیث است افضل الجہاد کلمة عدل عند سلطان جائر وامیر جائر خط عن ابی سعید وہم درحدیث است افضل الاعمال الحب فی اللہ تعالی رواہ ابوداؤد وفی روایة ان احب الاعمال الی اللہ تعالی الحب فی اللہ والبغض فی اللہ تعالی وعن درة بنت ابی لہب قالت قلت یارسول اللہ من اخیر الناس قال اتقاھم للرب عز وجل واوصلھم للرحم وامرھم بالمعروف وانھاھم عن المنکر رواہ ابو الشیخ والبیہقی، وہم درحدیث است لا تزال لا الہ الا اللہ تشفع من قالہا ترد عنہم العذاب والنقمة مالم یستخفوا بحقہا، قالوا یارسول اللہ وما الاستخفاف بحقہا قال یظہر العمل بمعاصی اللہ تعالی فلا ینکروا ولا یغیروا رواہ الاصفہانی وعن ابی ذر قال اوصانی خلیلی صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم بخصال من الخیر اوصانی ان لا اخاف فی اللہ لومة لائم واوصانی ان لا اقول الا الحق وان کان مرا رواہ ابن حبان، وعن ابی ھریرة قال کنا نسمع ان الرجل یتعلق بالرجل یوم القیمة وھو لا یعرفہ فیقول مالک الی وما بینی وبینک معرفة فیقول کنت ترانی علی الخطاء وعلی المنکر ولا تنہانی ذکرہ رزین۔

۲۹ ۳۰ مظلوم کی مدد ۳۱ بندروں کی صورت ۳۲ لعنت ۳۳ ۳۴ افضل جہاد ۳۵ ۳۶ کلمہ کا حق ۳۷ ۳۸

فضیلتِ جہاد، قال رسول اللہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم ان فی الجنۃ مائۃ درجۃ اعدھا اللہ للمجاھدین فی سبیل اللہ مابین الدرجتین کما بین السماء والارض رواہ البخاری وہم درحدیث است مثل المجاھد فی سبیل اللہ کمثل الصائم القائم القانت[1] بآیات اللہ لایفتر من صیام ولاصلوۃ حتی یرجع المجاھد فی سبیل اللہ متفق علیہ وہم درحدیث است والذی نفسی بیدہ لولا ان رجالا من المؤمنین لاتطیب انفسھم ان یتخلفوا عنی ولا اجد ما احملھم علیہ ما تخلفت عن سریۃ تغزو فی سبیل اللہ والذی نفسی بیدہ لوددت ان اقتل فی سبیل اللہ ثم احیی ثم اقتل ثم احیی ثم اقتل ثم احیی ثم اقتل متفق علیہ وہم درحدیث است رباط یوم فی سبیل اللہ خیر من الدنیا وما فیھا وفی روایۃ لغدوۃ فی سبیل اللہ او روحۃ خیر من الدنیا وما فیھا متفق علیہ۔ وہم درحدیث است ما اغبرت قدما عبد فی سبیل اللہ فتمسہ النار رواہ البخاری۔ وہم درحدیث است لایجتمع کافر وقاتلہ فی النار ابدا رواہ مسلم۔ وہم درحدیث است ما من احد یدخل الجنۃ یحب ان یرجع الی الدنیا ولہ ما فی الارض من شئ الا الشھید یتمنی ان یرجع الی الدنیا فیقتل عشر مرات لما یری من الکرامۃ متفق علیہ وہم درحدیث است یضحک اللہ تعالی الی رجلین یقتل احدھما الاخر یدخلان الجنۃ یقاتل ھذا فی سبیل اللہ فیقتل ثم یتوب اللہ علی القاتل فیستشھد متفق علیہ۔ وہم درحدیث است من سال اللہ الشھادۃ بصدق بلغہ اللہ منازل الشھداء وان مات علی فراشہ رواہ مسلم۔ وہم درحدیث است من مات ولم یغز ولم یحدث بہ نفسہ مات علی شعبۃ من نفاق رواہ مسلم۔ ونیز آمدہ جاء رجل الی النبی صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم فقال الرجل یقاتل للمغنم والرجل یقاتل للذکر والرجل یقاتل لیری مکانہ فمن فی سبیل اللہ

---

[1] یحتمل ان یراد ھھنا بالقانت القائم فیکون تعلق الباء کتعلقہ فی قولک قام بالامر اذا جد فیہ فتجلد لہ فالمعنی القیام بما یجب علیہ من استفراغ الجھد فی معرفۃ کتاب اللہ تعالی والامتثال بما امر بہ والانتہاء عما نھی عنہ وان یراد بہ طول القیام ای المصلی الذی یطول قیامہ فی صلوۃ قراءۃ فیھا طس

ال من قاتل لتکون کلمۃ اللہ ھی العلیا فھو فی سبیل اللہ متفق علیہ۔ وہم درحدیث است
کل میت یختم علی عملہ الا الذی مات مرابطا فی سبیل اللہ فانہ ینمی بہ عملہ الی یوم القیمۃ
ویامن فتنۃ القبر رواہ الترمذی وابوداود والدارمی۔ وہم درحدیث است من قاتل فی
سبیل اللہ فواق ناقۃ فقد وجبت لہ الجنۃ ومن جرح جرحا فی سبیل اللہ او نکب نکبۃ
فانھا تجیٔ یوم القیمۃ کاغزر ما کانت لونھا الزعفران وریحھا المسک ومن خرج بہ خراج
فی سبیل اللہ فان علیہ طابع الشھداء رواہ الترمذی وابوداود والنسائی۔ وہم درحدیث است
لا یلج النار من بکی من خشیۃ اللہ حتی یعود اللبن فی الضرع ولا یجتمع علی عبد غبار فی سبیل اللہ
ودخان جھنم رواہ الترمذی وزاد النسائی فی اخری فی منخری مسلم ابدا وفی اخری لہ فی جوف
عبد ابدا ولا یجتمع الشح والایمان فی قلب عبد ابدا۔ وہم درحدیث ست عینان لا تمسھما
النار عین بکت من خشیۃ اللہ وعین باتت تحرس فی سبیل اللہ رواہ الترمذی۔ وہم در
حدیث است رباط یوم فی سبیل اللہ خیر من الف یوم فیما سواہ من المنازل رواہ الترمذی
والنسائی۔ وہم درحدیث است ان النبی صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم سئل ای الاعمال
افضل قال طول القیام قیل فای الصدقۃ افضل قال جھد المقل قیل فای الھجرۃ افضل
قال من ھجر ما حرم اللہ علیہ قیل فای الجھاد افضل قال من جاھد المشرکین بمالہ ونفسہ
قیل فای القتل اشرف۔ قال من اھریق دمہ وعقر جوادہ رواہ ابوداود۔ وہم درحدیث است
للشھید عند اللہ ست خصال یغفر لہ فی اول دفعۃ ویری مقعدہ من الجنۃ ویجار من عذاب
القبر ویامن من الفزع الاکبر ویوضع علی راسہ تاج الوقار الیاقوتۃ منھا خیر من الدنیا و
ما فیھا ویزوج ثنتین وسبعین زوجۃ من الحور العین ویشفع فی سبعین من اقربائہ
رواہ الترمذی وابن ماجۃ۔ وہم درحدیث است من لقی اللہ بغیر اثر من جھاد لقی اللہ وفیہ
ثلمۃ رواہ الترمذی وابن ماجۃ۔ وہم درحدیث است الشھید لا یجد الم القتل الا کما یجد
احدکم الم القرصۃ رواہ الترمذی والنسائی والدارمی وقال الترمذی ھذا حدیث حسن غریب

وہم درحدیث است لیس شئ احب الی اللہ من قطرتین واثرین قطرۃ دموع من خشیۃ اللہ وقطرۃ دم تہراق فی سبیل اللہ واما الاثران فاثر فی سبیل اللہ واثر فی فریضۃ من فرائض اللہ تعالیٰ رواہ الترمذی وقال ھذا حدیث حسن غریب وعن ابی امامۃ قال خرجنا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی سریۃ فمر رجل بغار فیہ شئ من ماء وبقل فحدث نفسہ بان یقیم فیہ ویتخلی من الدنیا فاستأذن رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فی ذلک فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم انی لم ابعث بالیہودیۃ ولا بالنصرانیۃ ولکنی بعثت بالحنیفیۃ السمحۃ والذی نفس محمد بیدہ لغدوۃ او روحۃ فی سبیل اللہ خیر من الدنیا ومافیہا ولمقام احدکم فی الصف خیر من صلوتہ ستین سنۃ رواہ احمد۔ وہم درحدیث است المومنون فی الدنیا علی ثلثۃ اجزاء الذین اٰمنوا باللہ ورسولہ ثم لم یرتابوا وجاھدوا باموالہم وانفسہم فی سبیل اللہ والذی یامنہ الناس علی اموالہم وانفسہم ثم الذی اذا اشرف علی طمع ترکہ للہ عزوجل رواہ احمد۔ وہم درحدیث است من ارسل نفقۃ فی سبیل اللہ واقام فی بیتہ فلہ بکل درہم سبعمائۃ درہم ومن غزا بنفسہ فی سبیل اللہ وانفق فی وجہہ ذلک فلہ بکل درہم سبعمائۃ الف درہم ثم تلا ھذہ الاٰیۃ واللہ یضاعف لمن یشاء رواہ ابن ماجۃ۔ وعن فضالۃ بن عبید قال سمعت عمر بن الخطاب یقول سمعت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم یقول الشہداء اربعۃ رجل مؤمن جید الایمان لقی العدو فصدق اللہ حتی قتل فذلک الذی یرفع الناس الیہ اعینہم یوم القیمۃ ھکذا ورفع راسہ حتی سقطت قلنسوتہ فلا ادری قلنسوۃ عمر اراد ام قلنسوۃ النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم قال ورجل مؤمن جید الایمان لقی العدو وکانما ضرب جلدہ بشوک طلح من الجبن اتاہ سہم غرب فقتلہ فہو فی الدرجۃ الثانیۃ ورجل مومن خلط عملا صالحا واٰخر سیئا لقی العدو فصدق اللہ حتی قتل فذاک فی الدرجۃ الثالثۃ ورجل مؤمن اسرف علی نفسہ لقی العدو فصدق اللہ تعالیٰ حتی قتل فذاک فی الدرجۃ الرابعۃ رواہ الترمذی

الجبن

وقال هذا حديث حسن غريب. وہم در حدیث است القتلى ثلثة مومن جاهد بنفسه
وماله في سبيل الله فاذا لقى العدو قاتل حتى يقتل قال النبي صلى الله تعالى عليه وآله وسلم
فيه فذلك الشهيد الممتحن في خيمة الله تحت عرشه لا يفضله النبيون الا بدرجة النبوة
ومومن خلط عملا صالحا وآخر سيئا جاهد بنفسه وماله في سبيل الله اذا لقى العدو قاتل
حتى يقتل قال النبي صلى الله عليه وآله وسلم فيه ممصمصة محت ذنوبه وخطاياه ان السيف
محاء للخطايا وادخل من اى ابواب الجنة شاء ومنافق جاهد بنفسه وماله فاذا لقى العدو
قاتل حتى يقتل فذاك في النار ان السيف لا يمحو النفاق رواه الدارمی، وعن بن عائذ
قال خرج رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم في جنازة رجل فلما وضع قال عمر بن
الخطاب لا تصل عليه يا رسول الله فانه رجل فاجر فالتفت رسول الله صلى الله تعالى عليه
وآله وسلم الى الناس فقال هل راه احد منكم على عمل الاسلام فقال رجل نعم يا رسول الله
حرس ليلة في سبيل الله فصلى عليه رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم وحثى عليه التراب
وقال اصحابك يظنون انك من اهل النار وانا اشهد انك من اهل الجنة وقال يا عمر انك
لا تسأل عن اعمال الناس ولكن تسال عن الفطرة رواه البيهقی فی شعب الایمان - وہم در
حدیث است وفد الله ثلثة الغازى والحاج والمعتمر رواه النسائی - وہم در حدیث ست
حرس ليلة في سبيل الله على ساحل البحر افضل من صيام رجل وقيامه في اهله الف
سنة السنة ثلثمائة يوم واليوم كالف سنة رواه ابن ماجه - وہم در حدیث است غزوة
في البحر مثل عشر غزوات في البر والذى يسدر في البحر كالمتشحط في دمه في سبيل الله
رواه ابن ماجه عن ام الدرداء - وہم در حدیث است شهيد البحر مثل شهيدى البر وما بين
الموجتين كقاطع الدنيا في طاعة الله وان الله عزوجل وكل ملك الموت بقبض الارواح
الا شهيد البحر فانه يتولى قبض ارواحهم ويغفر لشهيد البر الذنوب كلها الا الدين ولشهيد
البحر الذنوب والدين رواه ابن ماجه، وعن ابى امامة قال جاء رجل الى النبي صلى الله

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال ارأیت رجلا غزا یلتمس الاجر والذکر ماله فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم لا شئ له فاعادها ثلث مرات یقول له رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم لا شئ له ثم قال ان اللہ لا یقبل من العمل الا ما کان خالصا وابتغی به وجهه رواه احمد والنسائی۔ وہم در حدیث است ان صلوة المرابط تعدل خمسمائة صلوات ونفقة الدینار والدرهم منه افضل من سبعمائة دینار ینفقه فی غیره رواه البیهقی وفی روایة بالفی صلوات وفیه نکارة۔ وہم در حدیث است ثلثة لا تری اعینهم النار عین حرست فی سبیل اللہ وعین بکت من خشیة اللہ وعین کفت من محارم اللہ رواه الطبرانی۔ وہم در حدیث است الا انبئکم لیلة افضل من لیلة القدر حارس حرس فی ارض خوف لعله لا یرجع الی اهله رواه الحاکم وقال صحیح علی شرط البخاری۔ وہم در حدیث است کل عین باکیة یوم القیمة الا عین غضت من محارم اللہ وعین سهرت فی سبیل اللہ وعین خرج منها مثل راس الذباب من خشیة اللہ رواه الاصبهانی۔ وہم در حدیث است من اعان مجاهدا فی سبیل اللہ او غارما فی عسرته او مکاتبا فی رقبته اظله اللہ فی ظله یوم لا ظل الا ظله رواه احمد و البیهقی۔ وہم در حدیث است من اظل راس غاز اظله اللہ یوم القیمة رواه ابن حبان فی صحیحه والبیهقی۔ وہم در حدیث است من احتبس فرسا فی سبیل اللہ ایمانا باللہ و تصدیقا بوعده فان شبعه وریه وروثه وبوله فی میزانه یوم القیمة یعنی حسنات رواه البخاری وغیره۔ وہم در حدیث است طوبی لمن اکثر فی الجهاد فی سبیل اللہ من ذکر اللہ فان له بکل کلمة سبعین الف حسنة کل حسنة منها عشر اضعاف مع الذی له عند اللہ من المزید الحدیث رواه الطبرانی۔ وہم در حدیث است صلوة فی مسجدی تعدل بعشرة آلاف صلوات وصلوة فی المسجد الحرام تعدل بمائة الف صلوة والصلوة فی ارض الرباط بالفی الف صلوات الحدیث رواه ابو الشیخ وابن حبان۔ وہم در حدیث است من رمی رمیة فی سبیل اللہ قصر او بلغ کان له اجر اربعة اناس من بنی اسماعیل اعتقهم

رواه البزار۔ و ہم در حدیث است مقام الرجل فی الصف فی سبیل اللہ افضل عند اللہ من
عبادة ستین سنة رواه الحاکم وقال صحیح علی شرط البخاری۔ و ہم در حدیث است ساعتان
لا ترد علی داع دعوته حین تقام الصلوات وفی الصف فی سبیل اللہ رواه ابن حبان۔ و ہم در
حدیث است قال رجل یا رسول اللہ انی اقف الموقف ارید وجہ اللہ وارید ان یری
موطنی فلم یرد علیہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم شیئا حتی نزلت فمن کان یرجو لقاء
ربہ فلیعمل عملا صالحا ولا یشرک بعبادة ربہ احدا رواه الحاکم وقال صحیح علی شرط الشیخین
و ہم در حدیث است ان اول الناس یقضی علیہ یوم القیمة رجل استشھد فاتی بہ فعرفہ
نعمتہ فعرفھا قال فما عملت فیھا قال قاتلت فیک حتی استشھدت قال کذبت ولکن قاتلت
لان یقال ھو جری فقد قیل ثم امر بہ فسحب علی وجہہ حتی القی فی النار الحدیث رواه مسلم
والحافظ والنسائی والترمذی وابن خزیمة فی صحیحہ۔ و ہم در حدیث است من فاتہ الغزو معی
فلیغز وافی البحر رواه الطبرانی۔ و ہم در حدیث است الشھداء ثلثة رجل خرج بنفسہ
ومالہ فی سبیل اللہ لا یرید ان یقاتل ولا یقتل لکن یکثر سواد المسلمین فان مات او
قتل غفر لہ ذنوبہ کلھا واجیر من عذاب القبر ویومن من الفزع ویزوج من الحور العین و
حلت علیہ حلة الکرامة ویوضع علی راسہ تاج الوقار والخلد والثانی خرج بنفسہ ومالہ
محتسبا یرید ان یقتل ولا یقتل فان مات او قتل کانت رکبتہ مع ابراھیم خلیل الرحمن
بین یدی اللہ تبارک وتعالیٰ فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر والثالث خرج بنفسہ
ومالہ محتسبا یرید ان یقتل ویقتل فان مات او قتل جاء یوم القیمة شاھرا سیفہ واضعہ
علی عنقہ والناس جاثون علی الرکب یقولون الا افسحوا لنا فانا قد بذلنا اموالنا ودمائنا
للہ تبارک وتعالیٰ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم والذی نفسی بیدہ لو قالوا
ذلک لابراھیم الخلیل اولنبی من الانبیاء لزحل لھم من الطریق لما یری من واجب
حقھم حتی یاتون منابر من نور تحت العرش فیجلسون علیھا ینظرون کیف یقضی

عاتقہ

بین الناس لا یجدون غم الموت ولا یغتمون فی البرزخ ولا تفزعهم الصیحة ولا یہمهم الحساب
ولا المیزان ولا الصراط ینظرون کیف یقضی بین الناس ولا یسالون شیئا الا اعطوا ولا
یشفعون فی شئ الا شفعوا فیه ویعطون من الجنة ما احبوا وینتهون من الجنة حیث
احبوا رواه البزار والبیهقی والاصفهانی، وعن نعیم بن عمار ان رجلا سأل رسول اللہ صلے اللہ
تعالی علیه وآله وسلم ای الشهداء افضل قال الذین ان یلقوا فی الصف لا یلتفتون وجوههم
حتی یقتلوا اولئك ینطلقون فی الغرف العلی من الجنة ویضحك الیهم ربهم واذا
ضحك ربك الی عبد فی الدنیا فلا حساب علیه رواه احمد وابو یعلی ورواتها ثقات۔
وہم در حدیث است الا اخبرکم عن الاجود الاجود واللہ الاجود وانا اجود ولد آدم واجودهم
من بعدی رجل علم علما فنشر علمه یبعث یوم القیمة امة واحدة ورجل جاهد بنفسه للہ
عز وجل حتی یقتل رواه ابو یعلی والبیهقی۔ وہم در حدیث است ثلثة یحبهم اللہ ویضحك
الیهم ویستبشر بهم الذی اذا انکشفت فئة قاتل وراءها بنفسه للہ عز وجل فاما ان
یقتل واما ان ینصره اللہ ویکفیه فیقول انظروا الی عبدی هذا کیف صبر بنفسه
والذی له امرأة حسنة وفراش لین حسن فیقوم من اللیل یذر شهوته ویذکرنی و
لو شاء رقد والذی اذا کان فی سفر وکان معه رکب فسهروا ثم هجعوا فقام من السحر فی
السراء والضراء رواه الطبرانی باسناد حسن، وعن ابی هریرة عن النبی صلے اللہ تعالی
علیه وعلے آله وسلم انه سأل جبرئیل عن هذه الایة ونفخ فی الصور فصعق من فی السموات
ومن فی الارض الا من شاء اللہ من الذین لم یشاء اللہ ان یصعقهم قال هم الشهداء یبعثهم
اللہ متقلدین اسیافهم حول عرشه فاتاهم الملائکة من المحشر بنجایب من یاقوت
ازمتها الدر الابیض برحال الذهب اغشیتها السندس والاستبرق ونمارقها الین من الحریر
خطاها مد ابصار الرجال یسیرون فی الجنة علی خیول یقولون عند طول النزهة انطلقوا
بنا ننظر کیف یقضی اللہ بین خلقه یضحك اللہ الیهم واذا ضحك اللہ الی عبد فی

موطن فلا حساب علیہ رواہ ابن ابی الدنیا۔ وہم درحدیث است ما ترک قوم الجہاد الا عمہم
اللہ بالعذاب رواہ الطبرانی باسناد حسن۔ وہم درحدیث است ثلثۃ یضحک اللہ الیہم
الرجل اذا قام باللیل یصلی والقوم اذا صفوا فی الصلوۃ والقوم اذا صفوا فی قتال العدو
وہم درحدیث است الجہاد واجب علیکم مع کل امیر برا کان او فاجرا وان ھو عمل الکبائر
عن ابی ہریرۃ۔ وہم درحدیث است الجنۃ تحت ظلال السیوف عن ابی موسی۔ وہم درحدیث
است من راح روحۃ فی سبیل اللہ کان لہ بمثل ما اصاب بہ من الغبار مسکا یوم القیمۃ
ایضا عن انس۔ وہم درحدیث است من سل سیفہ فی سبیل اللہ فقد بایع اللہ ابن
مردویۃ عن ابی ہریرۃ۔ وہم درحدیث است من صدع راسہ فی سبیل اللہ فاحتسب غفر لہ
ما کان قبل ذلک من ذنب طب عن ابن عمر۔ وہم درحدیث است من فک اسیرا من ایدی
العدو فانا ذلک الاسیر طص عن ابن عباس۔ وہم درحدیث است ساعات فی
سبیل اللہ خیر من خمسین حجۃ عن ابن عمر۔ وہم درحدیث است السیوف مفاتیح الجنۃ ابو بکر
بن عساکر عن زید کفی بالسیف شاھدا عن سلمۃ بن المحبق السیوف اردیۃ المجاھدین فرعن
ابی ایوب المحاملی فی امالیہ عن زید بن ثابت۔ وہم درحدیث است الا اخبرکم بخیر الناس　　المحامیل
منزلۃ رجل اخذ بعنان فرسہ فی سبیل اللہ حتی یقتل او یموت الا اخبرکم بالذی یلیہ رجل
معتزل فی شعب یقیم الصلوۃ ویوتی الزکوۃ ویشھد ان لا الہ الا اللہ ت ک عن ابی ہریرۃ۔
وہم درحدیث است الاسلام ثلثۃ ابیات سفلی وعلیا وغرفۃ فاما السفلی فالاسلام الذی
دخل فیہا عامۃ المسلمین ولا یسال احد منہم الا قال انا مسلم واما العلیا فتفاضل اعمالہم
بعض المسلمین افضل من بعض واما الغرفۃ العلیا فالجہاد فی سبیل اللہ لا ینالہا الا
افضلہم طب عن فضالۃ بن عبید۔ وہم درحدیث است من مرض یوما فی سبیل اللہ او
بعض یوم او ساعۃ غفرت لہ ذنوبہ وکتب لہ من الاجر عدد عتق مائۃ الف رقبۃ قیمۃ
کل رقبۃ مائۃ　　رقبہ ابن زنجویہ عن رجل من اھل الحجاز مرسلا۔ وہم درحدیث ست

لموقف فی سبیل اللہ لا یسل فیہ سیف ولا یطعن فیہ برمح ولا یرمی فیہ بسہم افضل من عبادۃ ستین سنۃ لا یعصی اللہ فیہا طرفرعین ابن النجار عن ابن عمر۔ وہم درحدیث است لا یزال الجہاد حلوا خضرا ما امطرت السماء وانبتت الارض وینشأ نشوء من قبل المشرق یقولون لا جہاد ولا رباط اولئک ہم وقود النار بل رباط یوم فی سبیل اللہ خیر من عتق الف رقبۃ ومن صدقۃ اہل الارض جمیعا ابن عساکر عن انس وضعفہ۔ وہم درحدیث است المنفق علی الخیل کباسط یدیہ بالصدقۃ ولا یقبضہا وابوالہا وارواثہا عند اللہ یوم القیمۃ کذکی المسک ابن سعید طب عن یزید بن عبد اللہ۔ وہم درحدیث است من مرض یوما فی البحر کان افضل من عتق الف رقبۃ یجہزہم وینفق علیہم الی یوم القیمۃ الحدیث کل عن علی۔

لا یسال

یزید

حل

مکتوب سی ام (۳۰)

بسیادت وافادت دستگاہ میرک شیخ دراسرار کریمہ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ۔

اللہ تعالیٰ ذات بابرکات راشمول الطافِ خویش داشتہ بجذبات وواردات معنویہ سربلند داراد۔ ع از ہر چہ می رود سخن دوست خوشتر است۔

قال اللہ تعالیٰ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ این کریمۂ مبارک جامع مراتب قرب است وحاصل نسخہ سیر وسلوک اہل اللہ عموم کلمۂ ماکہ در آغاز کریمہ است محتوی ست برجمیع مراتب نفی تحقق برموز این کریمہ نام ونشان ماسوا را برمیدارد وبہ فنائے اتم می رساندکہ رکن اعظم ولایت است وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ مستجمع مراتب اثبات است ورمزے از بقاکہ مترتب برفنا است ورکن دوم ولایت است وتفاوت درمراتب ولایت باعتبار تفاوت اقدام سالکان است درحصول این دورکن ہرچند درین دورکن قدم راسخ داشتہ باشد درکمالات ولایت اتم بود ہرکس از سالکان بقدر حوصلہ واستعداد درتحصیل این دوکمال دست وپائے می زند تا کدام صاحب دولت باشد کہ دربحار اسرار این کریمہ غواصی نمودہ بہرۂ تمام از جواہر نفیسہ

برموز

تفسیر

نام

این دو کمال حاصل نماید و مراتب نفی را طے نمودہ از مراتبِ علیا اثبات نصیبے فرا گیرد۔ بیت

سعادتہاست اندر پردۂ غیب نگہ کن تا کرا ریزند در جیب

اللہ تعالیٰ امثال ما فقرا را ایمانی باین معانی دہاد و شربے ازاین مشرب عطا کناد بالنبی و آلہ الامجاد علیہ و علیہم الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات۔

مکتوب (۳۱) سی و یکم

بیکے از اہلِ زمانہ در جواب کتابت او کہ تعرض بحال درویشاں نمودہ بود۔

نوشتہ بودند کہ ہرگز در عمر خود باین خواری زندگانی نکردہ است کہ اکنون می کند مخدوما بندہ عاجز کہ بہ بندہ مثل خود تملق نماید و التجا والحاح پیش گیرد جائے آن دارد کہ ذل و خواری بکشد چرا بدرگاہ غنی مطلق رو نہ آرد و تضرع و التجا نہ کند کہ سزاوار این معنی اوست، کشایش مشکلات از و می آید و بس وسعت رزق و تنگی آن ہمہ از وست نہ از غیر او۔ وَاِنْ يَّمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهٗٓ اِلَّا هُوَ وَاِنْ يُّرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَآدَّ لِفَضْلِهٖ يُصِيْبُ بِهٖ مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ نوشتہ بودند کہ فقر و درویشی ہمیں تنہا ذکر نیست الخ

مخدوما این را کسے نویسد کہ دعوی فقر و درویشی داشتہ باشد این فقیر خود را بمراحل از معنی فقر و درویشی دور میداند از ہرچہ گویند از ان ہم زبون تر است و ہر عیب کہ اثبات نمایند از ان ہم معیوب تر۔ نوشتہ بودند کہ غرض از مسلمانی تعطف و تلطف است الخ ہر مسلمانے باندازۂ طاقت خود در این امور کوشش می نماید لیکن در آنچہ مقدور او نیست معذور است واین دور از کار خود را از کمالِ مسلمانی و حقیقتِ آن بسے دور می داند ہرچہ می نویسند برمحل است۔

نوشتہ بودند کہ صحبت باہل اللہ ارباب نفس را برائے حصول مطالب دنیاست یا نتیجہ آخرت ست بالفعل نقدِ وقت ادراک فوائد دنیاست و معاملۂ آخرت بدست آفریدگار است بقدر اعمال و افعال۔ مخدوما کسے کہ باہل اللہ محض از برائے دنیا صحبت دارد و آخرت

ملحوظ نبود از برکات شان محروم مطلق است وخسران دنیا وآخرت نصیب وقت اوست دررنگ آنست کہ کسے دنیا را بعمل آخرت طلب نماید خائب وخاسر است چنانچہ بقرآن مجید واحادیث نبوی علی مصدرہا الصلوات والتسلیمات ثابت شدہ است، این سخن در رنگ آن سخن است کہ از ابوالفضل یا فیضی نقل می کنند کہ می گفتہ کہ دنیا نقد است و آخرت نسیہ ہیچ کس نقد را بنسیہ نفروختہ است آرے معاملہ آخرت با آفریدگار است بقدر اعمال لیکن اخلاص در اعمال وحسنِ قبول آن از صحبت اہل اللہ است عمل بے اخلاص در رنگ قالب بے روح است کہ قابلِ قبول نیست صحبت اہل اللہ است کہ مس وجود را بکیمیائے معرفت زر خالص می سازد وخلاصی از مکرِ شیطان وشرارت نفس امارہ از صحبت این بزرگواراں مامول است ووصول بدرجات قربِ الٰہی جل شانہ ومعرفت او کہ مقصود از آفرینش انسان است از باطن این اکابر مسئول ومعاملہ کہ ورائے اعمال وافعال است از خدمتِ ایشان ماخوذ است دنیائے نجیس خسیس است چہ باشد کہ بطمع آں کسے باہل اللہ صحبت دارد در رنگ آنست کہ کسے بہ بادشاہ بطمع فضلۂ او صحبت دارد اگر چنیں بود پس راہِ صوفیہ وطریقۂ ارشاد شان وقطع مفاوز وبوادی در طلبِ حق کہ بزرگان کردہ اند ہمہ عبث باشد ہیچ کس بعمل خود بے فضل بجائے نرسیدہ است عملے کہ وجود عامل دران درمیان باشد از حیز اعتبار ساقط می دانند ورفع وجود عامل در صحبتِ درویشان است آنچہ نوشتہ اید انکار است از فوائدِ صحبت واز ارشادِ باطنی صوفیۂ علیہ بلکہ انکار است از اکابر صوفیہ کہ صاحبِ ارشاد بودہ بزعم شما ارادت آوردن باہل اللہ وصحبت داشتن با ایشانان محض برائے دنیائے دنی است وہر کہ از اکابر در خدمت پیر ومرشد خود بودہ اند مطمح نظر او مطالب دنیاوی بودہ وبس ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِّنَ الْعِلْمِ معاملہ آخرت با آفریدگار است بقدر اعمال وافعال وصحبت اہل اللہ در رنگ صحبت اہلِ دنیا نیست بواسطۂ جلب منافع دنیا اعاذنا اللہ سبحانہ عن ھذا الاعتقاد۔

(حاشیہ: پس دنیائے نجیس خسیس چہ)

مکتوب (۳۲) سی و دوم

بہ یار محمد در آنکہ در آنحضرت عز سلطانہ، دین خالص بے شرکت مطلوب ست۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ اللہ تعالیٰ امثالِ ما بوالہوساں را از گرفتاریہائے لاطائل نجات بخشیدہ در طلب و محبت خود یکجہت و یک رو گرداناد قال عز من قائل اَلَا لِلّٰہِ الدِّیۡنُ الۡخَالِصُ در آنحضرت جل و علا دین خالص کہ بے شرکت بود میخواہند و دل سالم از تعلق ماسوامی طلبند اِذۡ جَآءَ رَبَّہٗ بِقَلۡبٍ سَلِیۡمٍ دلے کہ مسکن ماسواست در بارگاہِ کبریا خوار و بے نواست و تہی از انوار او تعالیٰ۔ مصرع در خانہ دو مہمان نگنجند۔ فکر تخلیہ سرا از اہم مہام است کہ مہمان خانۂ خالی می خواہد و در حوصلۂ ما بہ از یں مہمانی نیست "انا عند منکسرۃ القلوب" در عالم حقیقت انکسار دل سبب سلامتی اوست برعکس عالمِ مجاز ہر چند شکستہ تر بود از نایافت مرادات و از گنجائش ماسوا سالم تر بود برائے ظہورِ انوارِ عالم کبریا۔ والسّلام علیکم۔

مکتوب (۳۳) سی و سوم

بحاجی محمد افغان در آنکہ مدار کار بر محبت شیخ کامل و متابعت سنتِ سنیہ است۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ کتابتے کہ برادر اعز ارشد میاں حاجی محمد فرستادہ بودند رسیدہ خوشوقت ساخت دریوزۂ توجہات دربارۂ خود و دربارۂ مسترشدان خود نمودہ بودند گاہ گاہ توجہ کردہ میشود بیشتر ہم خواہد کرد انشاء اللہ تعالیٰ لیکن بدانند کہ مدارِ کار بر رابطۂ معنوی ست کہ عبارت از محبت و اعتقاد و گرویدن و تسلیم است مسترشد را نسبت بمرشد خود ہر چند ایں رابطہ قوی تر بود اخذ فیوض و برکات از باطنِ او زیادہ تر کند محبت صرف و رابطہ معنوی بے توجہ در اخذ فیوض از باطن قطب کامل مکمل کافی ست و توجہ محض بے محبت و رابطہ

معنوی کمتر موثر است تاثیر توجہ را قابلیت محل درکار است آرے توجہ کہ با رابطہ مذکورہ معنوی جمع شود نور علی نور بود مدار بر قوت رابطہ است و اتباع سنت پیغمبر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم اگر درین دو امر رسوخ دارد غم نیست آخر او را ضائع نخواہند گذاشت و از کمالات اکابر محروم نخواہند ساخت و اگر در یکے ازیں دو چیز خلل رفت خطر در خطر است اگرچہ ہزار ریاضت نماید والسلام۔

مکتوب (۳۴) سی و چہارم

بحافظ عبدالکریم در فرق میانِ حیوۃ دنیوی و حیوۃ برزخ صغریٰ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ حیوتے کہ بنشأ دنیوی تعلق دارد دو چیز می طلبد حس و حرکت و حیوتے کہ بنشأ برزخ متعلق است محض حس است بے آنکہ با وے حرکتے بود حق سبحانہ حکیم مطلق است موافق ہر محل حیاتے دادہ است در برزخ از حس چارہ نیست تا تالم و تلذذ صورت بندد و حرکت ہیچ درکار نیست بخلاف نشأ دنیوی و اخروی کہ آنجا ہر دو درکار است فافہم والسلام

مکتوب (۳۵) سی و پنجم

بجامع العلوم شیخ بدرالدین سلطان پوری در بیان آنکہ در قرب ولایت فنائے علم و ارادت درکار است و در قربِ نبوت فنائے این اوصاف درکار نیست و حل شبہ کہ برین تحقیق وارد میشود۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ؕ سُبْحَانَکَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّکَ اَنْتَ الْعَلِیْمُ الْحَکِیْمُ

مصرع   از ہرچہ می رود سخن دوست خوشتر است

مخدوما در قربِ ولایت کوشش تام در زوال صفتِ ارادت از سالک می نمایند و فنائے ارادت را شرطِ ولایت می دانند و در قربِ نبوت زوال متعلق سوے این صفت مطلوب است و این صفت کہ فی نفسہا از صفاتِ کاملہ است بحال خود است و زوال آن مطلوب نیست و ہمچنین در قربِ ولایت زوال علم اشیا مطلوب است چہ نسیانِ ماسوا

کہ فنا عبارت ازان ست شرط ولایت است و در قرب نبوت زوال گرفتاری باشیا مطلوب ست علم کہ فی نفسہ صفت کمال است زوال آن مطلوب و ناگزیر نیست۔

سوال، انبیا علیہم الصلوات والتسلیمات کہ بالاصالت بقرب نبوت متحقق اند قرب ولایت ایشان را نیز ہمہ وقت حاصل است پس باید کہ زوال صفت ارادت و علم و نبوت این ہر دو صفت ایشانرا در یک وقت حاصل بود باعتبار حصول ہر دو قرب و آن ممکن نے و تنافی لوازم دلیل تنافی ملزومات ست پس این ہر دو قرب در یک وقت جمع شود و آن خلاف مقرر و خلاف واقع است۔

در جواب گوئیم بر تقدیر تسلیم اشتراط بقاے صفتین در قرب نبوت و قرب ولایت کہ بے قرب نبوت بود مشروط بفنائے علم و ارادت است و چون این قرب با قرب نبوت جمع شود شرطیت و مشروطیت ممنوع است کما سیجی تحقیقہ انشاء اللہ تعالیٰ۔ با آنکہ گوئیم کہ ولایت را دو جزو است فنا و بقا، در فنا زوال صفتین است و در بقا عارف را ارادتے از نزد خود عطا می فرمایند و صاحب ارادت می سازند و ہمچنیں در بقا اگر علوم زائلہ عود نماید گنجائش دارد پس صاحب قرب ولایت در حالت بقا می تواند کہ بقرب نبوت متحقق شود و جامع قربین باشد این جواب بے خدشہ نیست چہ این جمع و تحقق در حق کسے است کہ از راہ قرب ولایت بقرب نبوت عروج نماید و فنا و بقا ولایت را حاصل نمودہ بکمالات مقام نبوت برسد و این قسم وصول از نوادر است اما شخصے کہ براہ قرب نبوت واصل شدہ است چنانچہ عامہ واصلان این دولت بہمیں راہ رسیدہ اند جمع این دو قرب در حق او اشکال دارد چہ بقا باین دو صفت مشروط بفنائے اینہا است و در راہ قرب نبوت فنائے این صفتین درکار نیست تحقیق این مقام آنست کہ فنائے صفت ارادت در قرب ولایت مقصود اولی و شرط بالاصالت نیست مقصود اصلی رفع متعلق سوء ارادت است و چون رفع متعلق سوء ارادت در مقام ولایت بے رفع ارادت صورت پذیر نیست لاجرم در رفع ارادہ و فنائے آن سعی می نمایند تا رفع

متعلق سوء آن شود زیرا که چون اصل ارادت نبود تعلق آن به نیک و بد صورت ندارد ثبت
العجلة اولا ثم النقش و آنکه گفتم که در مقام ولایت رفع متعلق سو بے رفع ارادت صورت پذیر
نیست برائے آنست که قرب ولایت قرب ظلی است و گرفتاری دران موطن گرفتاری ست
بظل و قرب ظلی را آنقدر قوت نیست که با وجود صفت ارادت رفع متعلق سوء آن تواند نمود
لاجرم در رفع ارادت کوشش می نمایند تا رفع متعلق سوء آن بسہولت صورت بندد و در قرب
نبوت قرب اصلی است و گرفتاری ست باصل و قرب اصل و گرفتاری آنرا قوتے ست که با وجود
صفت ارادت رفع متعلق سوء آن تواند نمود لاجرم در رفع اراده سعی نمی نمایند چه آنچه مقصود
از رفع آن بوده بوجه احسن بوصول پیوسته است و ارادت فی نفسہا صفت کاملہ است اگر نقص و
قبح دران راه می یابد از راه متعلق آن می آید و چون متعلق سوء آن مرتفع شد غیر حسن و کمال دران
ہیچ نماند و بقائے آن مطلوب گشت و ہمچنین در صفت علم گوئیم که مقصود اولی در قرب ولایت
از زوال علم زوال گرفتاری ست باشیا و چون زوال گرفتاری اشیا درین قرب بے زوال علم اشیا
صورت نمی بندد چه قرب ظلی و گرفتاری ظل را آن قوت نیست که با وجود علم اشیا گرفتاری اشیا
را تواند زائل نمود لاجرم در زوال علم کوشش می نمایند و نسیان اشیا را می خواہند تا گرفتاری
با آنہا نماند و در قرب نبوت گرفتاری باصل است و گرفتاری اصل قوی ست می تواند که محبت و
گرفتاری اشیا را با وجود علم اشیا زائل سازد ناچار در زوال علم کوشش نمی نمایند که صفت
کمال است بلکه بقائے آن را می خواہند و آنچه مقصود از زوال علم است درین قرب بحصول
پیوسته است ہذا۔

وجواب دیگر از اصل سوال گوئیم که شرطیت زوال صفتین در ولایت صغری است که
ولایت اولیا است و ولایت ظلی است و ولایت انبیا علیہم الصلوات والبرکات ولایت
کبری است که ولایت اصلی است و شرطیت زوال صفتین درین ولایت به ثبوت
نه پیوسته است۔

مکتوب سی و ششم (۳۶)

بشمس الدین خویشگی در بیان ظاہر اثم و باطن اثم۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ قال اللہ تبارک و تعالیٰ وَذَرُوْا ظَاہِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَہٗ حق سبحانہ و تعالیٰ بندہ ہا را چون بنعم ظاہرہ و باطنہ بنواختہ است چنانچہ فرمودہ وَاَسْبَغَ عَلَیْکُمْ نِعَمَہٗ ظَاہِرَۃً وَّبَاطِنَۃً لاجرم بترک ظاہر اثم و باطن آن تکلیف فرمود تا کفران نعمت باتیان یکے ازین دو اثم ننمایند و شکر ظاہر و باطن بترک اثمین بجا آرند ظاہر اثم می تواند کہ آن باشد کہ علمائے ظاہر آنرا بیان فرمودہ اند از اتیان حرام و مکروہ و باطن اثم التفات باطن بود بماسوائے حق سبحانہ و محبت و گرفتاری بمادون او تعالیٰ دلے کہ گرفتار غیر است از وچہ توقع خیرست روحے کہ مائل بماسوی ست در بارگاہ کبریا خوار و بے نواست نزد اہل اللہ سلامتی دل از اہم مہام است و خلاصی روح از اول مقاصد اِذْ جَآءَ رَبَّہٗ بِقَلْبٍ سَلِیْمٍ حصول معرفت اللہ و وصول بدرجات قرب ہمہ موقوف بر آزادی دل است از محبت و دید و دانش ماسوا در یک دل دو محبت جمع نشود۔ مصرع در خانہ دو مہمان نہ گنجند۔

این جا دین خالص میخواہند کہ شرکت را برنتابد اَلَا لِلّٰہِ الدِّیْنُ الْخَالِصُ۔ والسلام

مکتوب سی و ہفتم (۳۷)

بغلام محمد افغان در آنکہ ذکر از مقاصد اولی نیست و آنچہ دوام ندارد اعتبار ندارد۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اللہ تعالیٰ بر جادۂ شریعت غرا و سنت مصطفےٰ علیہ و علی آلہ الصلوات والبرکات العلیٰ مستقیم داشتہ در مدارج قرب ترقیات دہاد مکتوب مرغوب رسیدہ سبب مسرت گردید نوشتہ بودند کہ این داعی را بعضے اوقات رتبۂ فنائے خویش دست می دہد در انحال گاہے ذکر قلبی ہست و گاہے نہ۔

مخدوما ذکر مقصود اولیٰ نیست مطلوب ازان فنائے فی المذکور است و چون فنائے فی المذکور کہ از مقاصد است حاصل شد گو ذکر نباشد پس در حالت فنا کہ ہنگام استہلاک و بے شعوریست اگر ذکر را نیابد قصورے ندارد مستہلک اگر با وجود ذکر، ذکر را احساس نکند گنجایش دارد بلکہ در بعضے از اقسام فنا زوال ذکر شرط ناگزیر است. مخدوما از ذکر قلبی اگر حرکت و جنبش دل راخواستہ آید پس دوام آن ہیچ در کار نیست نہ در حالت فنا و نہ در حالت غیر فنا آنچہ دوام پذیر و ناگزیر است توجہ و حضور قلبی است حرکت باشد یا نہ دیگر ہیچ علامت فنا نہ نوشتید تا دانستہ شود کہ کدام قسم فنا دست می دہد فنائے جذبہ یا فنائے سلوک، فنائے جسدی یا فنائے لطائف، فنائے قلب یا فنائے نفس ہر کدام را آثار و علامت است و معتبر در فنا آنست کہ دوام پذیرد و آنچہ دوام ندارد چندان معتبر نیست سوائے فنائے جذبہ۔ والسلام

مکتوب سی و ہشتم (۳۸)

برفعت بیگ۔ در ترغیب بر اتیان امورے کہ طالب این راہ را ناگزیر است۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم والسلام علیٰ رسول اللہ اخوی اعزی میر رفعت بیگ از دنارت علائق برفعت حقایق آید و از ضیق صور بوسعت معنی گراید عمر چند روزہ را کہ ملک ابدی بآن دست می آید در بیہودگی صرف ننماید و دوام اقبال را بجناب قدس حضرت بیچون حقیقی جلت عظمتہ از دست ندہد۔ بیت

داہم ہمہ جا با ہمہ کس در ہمہ کار | میدار نہفتہ چشم دل جانب یار

شبہا تار را بوظائف اذکار روشن دار گریہ و استغفار سحر را غنیمت شمار خلص عمر از دست می رود د موسم کار بانجام می رسد بکدام عذر کار امروز بفردا اندازیم کہ ہر امروز را فردائے نیست فکر بر اصل باید کرد و از ظل باصل باید رفت ففروا الی اللہ بیت

دادیم ترا از گنج مقصود نشان | گر ما نرسیدیم تو شاید برسی

والسلام علیکم

مکتوب (۳۹) سی و نہم

بملا حسن علی در رفع شبہ کہ بر مکتوب میرزا عبید اللہ نمودہ بود۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی نوشتہ بودید کہ از مکتوب کذا و کذا کہ نامزد عرفان شعار عبید اللہ بیگ شدہ بود بہرہ مند گردید الخ بعد ازان نوشتہ بودید کہ اگر کسے این جا بگوید کہ این فرق و امتیاز در مقام شریعت است و کسانے کہ ہمہ را یکسان می دانند نظر بمقام طریقت است چنانچہ در رسالہ دیگر دیدہ شد کہ ہر کہ در شریعت است کارش رد و قبول خلق است چون از اہل طریقت گشت از رد و اعتراض خلق باز ماند در طریقت سراسر آشتی است و باہمہ کس دوستی بخلاف شریعت کہ آنجا با دشمنان جنگ است و با دوستان آشتی، پس از بزرگے کہ کلمہ رد و اعتراض نظر بحال کسے واقع شدہ است از غلبۂ شریعت خواہد بود نہ طریقت، جواب این سوال را مستدعی است۔

مخدوما جواب این سوال از مکتوب اخوی عبید اللہ می برآید ظاہر تیک تامل واقع نشدہ است مع ذلک، در جواب گوئیم کہ اگر مراد سائل از عدم امتیاز و یکسان دیدن در مقام طریقت وجدانی است بطریق ذوق و حال کہ از اختیار بیرون است پس مسلم است چہ صاحب این دید مستہلک مقام جمع است و مستغرق مرتبۂ وحدت و مستہلک را تمیز میان حسن و قبیح مفقود است و ہمہ را بر صراطِ مستقیم می بیند لیکن چون مقبول است از زلت محفوظ است و احکام بندگی را فروگذاشت نمی نماید باطنش مستہلک است و ظاہرش باحکام شرعیہ متحلی این ارادہ بما نحن فیہ جنگ و نزاع ندارد و ہیچ محل سوال نہ۔ و اگر مراد آنست کہ اہلِ طریقت از دائرۂ شریعتِ حقہ برآمدہ اند و از تکالیف شرعیہ آزاد گشتہ اند و سر از ربقۂ بندگی کشیدہ اند پس ممنوع و نامسموع است و معتقد آن ملحد و زندیق احکام سماوی نسبت بکافۂ انام است خصوصیتے باشخاص دون اشخاص ندارد و عوام و خواص در اتیان احکام شرعیہ برابر اند و اہلِ شریعت و اہلِ طریقت و اہل حقیقت

از اتیان فرائض واجتناب از محرمات چارہ ندارند و ہیچ کس در ترک واجبات و ارتکاب مناہی ہیچگونہ معذور نیست پس آنچہ در رسالہ دیدہ اید کہ ہر کہ در شریعت است کارش رد و قبول خلق است و چون از اہل طریقت گشت الخ۔ بر تقدیر این ارادہ در کمال سقوط است و قابل استشہاد نہ، چہ ہر کس محکوم احکام شرعیہ است و ہیچکس از این دائرہ بیرون نیست تا از اہل طریقت گردد و با نیک و بد دوستی و آشتی پیدا کند و ترک رد و اعتراض بر خلق اختیار کند حق سبحانہ با آن رحمت و رأفت اظہار تبری و عداوت بکفار نگونسار می فرماید و مسلمان را امر بعداوت و شدت و غلظت و قتال با آنہا می نماید عجب مسلمانی بود کہ با این قسم دشمنانِ خدا عزوجل بر خلاف فرمودہ او در مقام آشتی بود و دوستی نماید مع ذلک دعوی ولایت و قرب الٰہی کند جل سلطانہ ولایت و قرب فرع اسلام است حق سبحانہ می فرماید وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ و نیز میفرماید وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ بالجملہ اہل حال در حالِ خود معذور است و در عمل بمقتضائے آن حال ماخوذ و لیکن عبارت آن رسالہ را بر شہود و حال فرود باید آورد فان کلام السکاری یحمل۔ باید دانست کہ این حال کہ رافع تمیز بین الحسن و القبح بود در طور ولایت ہم نقص است کمال آنست کہ از سکر بصحو آید و از جمع بفرق بعد الجمع و از کفر باسلام گراید والسلام علیکم۔

مکتوب چہلم (۴۰)

برفعت بیگ در نصیحت۔

الحمد للہ والسلام علی رسول اللہ **بیت**

مصلحت دید من آنست کہ یاران ہمہ کار بگذارند و سرطرۂ یاری گیرند

شفقت آثارا عمر عزیز گذشتہ می رود و اجل مسمی رسیدہ می آید نوع زندگانی نمایند کہ وقتِ عزیز در پے اصلاح باطن رود و در تعمیر دل کہ محل نظر مولی است جل سلطانہ مصروف گردد و در

استعداد گو روقیامت گو شند شبہا نے تار را بوظائف اذکار روشن دارند و گریہ و استغفار سحر را مغتنم دانند و در شبانروزی یک دو وقت برائے خلوت مقرر باید ساخت کہ ہیچکس دران وقت مزاحم نباشد و بکلمۂ لا الٰہ الا اللہ نفی مقاصد و مرادات خود کنند تا ہیچ مرادے و مقصودے در ساحت سینہ غیر از حق سبحانہ' نماند. مصرع این کار دولت است کنون تا کرا رسد۔ والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۴۱) چہل و یکم

بملا محمد شریف کابلی در آنکہ مسترشد را استرضائے مرشد ناگزیر است۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ مکتوب برادر گرامی مولانا محمد شریف رسیدہ خوشوقت ساخت اللہ تعالیٰ بر جادۂ شریعت علیہ و سنتِ سنیہ استقامت کرامت فرماید و بر محبت و عقیدتِ شیوخ کہ وسائل وصول مطلب اعلیٰ اند دوام و رسوخ عنایت کند۔ نوشتہ بودند کہ آنچہ باعث آزار خاطر نوشتہ است از بندہ واقع نشدہ است یارانِ کابل بجہت بعضے اغراض خبرہا رسانیدہ گراں خاطر ساختہ اند مخدوما ہیچکس از مردم کابل چیزیکہ موجب آزار خاطر فقیر باشد از شما نرسانیدہ است خاطر فقیر ہیچ وجہ از شما آزردہ نیست غیر از راہ آزردگی مولانا محمد صدیق کہ رفع آن بر رفع آزردگی مولانا وابستہ است بغیر ازین از ہیچ رہگذر فقیر را نسبت بشما گران خاطرے نیست ہر کہ خلاف آن بشما رسانیدہ است خلاف واقع است خاطر شریف ازین ممر جمع باشد و استرضائے مولانا محمد صدیق شما را ناگزیر است بہر کیف مشار الیہ را از خود راضی سازند تا باطن ہمہ پیران از شما راضی باشد و ابواب فیوض مفتوح بود والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۴۲) چہل و دوم

بملا محمد وفا در جواب کتابت وے کہ از تنگی معیشت نوشتہ و ذکر احادیث فضائلِ فقر۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ مکتوب مرغوب اخوی مولانا محمد وفا کہ

منبی از محبت و مشعر از ذوق بود رسیدہ خوشوقت ساخت توقع کہ ہمبرین منوال احوال آن نوسیان باشند کہ سبب توجہ غائبانہ است از فقر دلتنگ نشوند واز تنگی معیشت در بار نباشند۔ اَللّٰہُ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَّشَاءُ وَیَقْدِرُ۔ طالبانِ حق جل و علا از فعل او سبحانہ باید کہ شاد و خرم باشند بلکہ لذت گیرند آنچہ از محبوب حقیقی می آید محبوب است ایلام باشد یا انعام نعمت بود یا نقمت بیت

مئے تلخ است جورِ گلعذاران — کہ ہر چندش خوری باشد گواراں

ہنگام مضائق صوری باید کہ کشایش و فتوحات معنوی مضاعف باشد کہ خرابی ظاہر سبب طراوت باطن است موجب عدم پرداخت بحضور باطن چون باشد و احوال غریبہ کہ پیش ازین رومیداد الحال چرا روند ہر چہ بلا شد آشنائی مولائے حقیقی جلت عظمتہ نگرہ منحصر در وقت وسعت و فراخی ست تا زمان تنگدستی از و سبحانہ قطع نمودہ آید بر خلاف گذشتہ بکلیت بجانب حق آیند جل و علا بظاہر و باطن متوجہ جناب قدس او باشند تعالیٰ واز طلب او سبحانہ ہرگز نیاسایند چہ قسم احوال خوب بیان می کردند افسوس کہ لطافت استعداد خود را بخاک برابر نمایند واز جواہر نفیسہ بخزف ریزہ چند قناعت کنند۔ فیا ویلتا علی من اعرض عن ذکر اللہ ویا حسرتا علی من فرط فی جنب اللہ۔ قلت تمتعات ذنیویہ سبب سہولت حساب اخرویست پیغمبر خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است اثنان یکرھھما ابن ادم یکرہ الموت والموت خیر لہ من الفتنۃ ویکرہ قلۃ المال وقلۃ المال اقل للحساب۔ تلخیہائے دنیاوی وسیلہ درجات آخرت است و تنعمات آن موجب نقصان آن در حدیث است حلوۃ الدنیا مرۃ الاخرۃ ومرۃ الدنیا حلوۃ الاخرۃ۔ وہم در حدیث آمدہ است ان اطول الناس جوعا یوم القیمۃ اکثرھم شبعا فی الدنیا وہم در حدیث آمدہ است اف للدنیا وما فیھا من البلیات حلالھا حساب وحرامھا عذاب ونیز در حدیث است ما من عبد یرید ان یرفع فی الدنیا درجۃ فارتفع الا وضعہ اللہ فی الاخرۃ درجۃ اکبر منھا واطول۔ وہم در حدیث است تبا للذھب والفضۃ قیل فما نتخذ قال لسانا ذاکرا وقلبا شاکرا وزوجۃ تعین علی الاٰخرۃ۔ بدانند کہ ہر کہ بجمیع ہمت متوجہ کار آخرت باشد و بتمامی رو بحق سبحانہ آرد حق تعالیٰ از کرم امور دینی و دنیاوی

او کفایت فرماید، رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است من جعل الھموم ھما واحدا ھم المعاد کفاہ اللہ سائر ھمومہ ومن تشعب بہ الھموم من احوال الدنیا لم یبال اللہ فی ای اودیتہا ھلک وہم درحدیث است من اصبح والدنیا اکبر ھمہ فلیس من اللہ فی شیٔ ومن لم یتق اللہ فلیس من اللہ فی شیٔ ومن لم یھتم للمسلمین فلیس منھم طلب اذن خواندن بعضے آیات بعد از نماز بامداد بجہت رفع تنگیٔ معاش نمودہ بودید، مخدوما اگر نیت صالحہ درین رفع روئے دہد چہ مانع است بخوانند۔

مکتوب (۴۳) چہل وسوم

بخواجہ عبدالصمد کابلی در ذکر محصلات قرب الٰہی جل شانہٗ۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم حامدا للہ العظیم ومصلیا علی رسولہ الکریم اما بعد فمجاری الامور مشکور المسئول من اللہ سبحانہ عافیتکم واستقامتکم علی جادۃ الشریعۃ العلیۃ والسنۃ السنیۃ وتحلیتکم بالحقائق صحیفہ شریفہ رسیدہ خوشوقت ساخت از حرارت طلب کہ اندراج یافتہ بود بوضوح انجامید حق سبحانہٗ ازدیاد این حرارت فرماید ونائرہ آنرا در باطن مشتعل سازد تا از علائق کونی پاک ومصفا کند وبحقائق الٰہی جل شانہ متحقق ومتحلی گرداند واز اسباب محصلہ این دولت دوام ذکر است وقلت اختلاط باخلائق وقلت حرف وحکایت لایعنی ورسوخ است بر محبت شیوخ والسلام۔

مکتوب (۴۴) چہل وچہارم

بمحمد صادق بخاری در معنی ہدایت بصراط مستقیم۔

الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علیٰ سید المرسلین وآلہ اجمعین۔ ہدایت کردن حق سبحانہ وتعالیٰ بندہ را بصراط مستقیم عبارت ازان است کہ ہر ضیقے کہ در صدر وے بود

دور کند و ہیچ تنگی در سینۂ وے از ہیچ وجہ نماند و بسبب تمام در امتثال اوامر و انتہا از نواہی حاصل آید و رضائے وے تابع قضاو قدر حق سبحانہ بود حتی کہ اگر عالمے برہم شود یا بمصائب صعب و آلام سخت او را ابتلا سازند ہیچ کدورتے در باطن وے ازین امور پیدا نشود و این امور را عین صواب و انسب بیند و بطوع و رغبت تام ازین اشیا راضی گردد بلکہ ہر بلائے و مصیبتے کہ پیش آید آنرا از نعم او سبحانہ شمرد و در شکر آن کوشد و القائے وسواس خناس کہ در سینۂ آدمی بود و در آنجا آشیانہ داشت برطرف شود و کلبۂ او را از انجا ویران سازند چون عارف کامل باین کرامت علیا و سعادت عظمی مستسعد گردد مہتدی بہدایت الہی جل شانہ گردد و صراط مستقیم یابد و شرح صدر نیز عبارت ازین اہتدا است کما قال اللہ تبارک و تعالیٰ فَمَنْ يُّرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَّهْدِيَهٗ يَشْرَحْ صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ يُّرِدْ اَنْ يُّضِلَّهٗ يَجْعَلْ صَدْرَهٗ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَآءِ وایضا قال تعالیٰ وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُوْۤا اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوْا مِنْ دِيَارِكُمْ مَّا فَعَلُوْهُ اِلَّا قَلِيْلٌ مِّنْهُمْ وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوْا مَا يُوْعَظُوْنَ بِهٖ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَاَشَدَّ تَثْبِيْتًا وَّاِذًا لَّاٰتَيْنٰهُمْ مِّنْ لَّدُنَّاۤ اَجْرًا عَظِيْمًا وَّلَهَدَيْنٰهُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيْمًا والسلام علی من اتبع الہدیٰ۔

مکتوب چہل و پنجم (۴۵)

بشاہ خواجہ در ذکر بعضے مکاشفات حضرت پیر دستگیر خود۔

بسم اللہ حامدا و مصلیا حضرت مجدد الف ثانی حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ وقتے نشستہ بودم کہ دائرۂ غضب او سبحانہ ظاہر گشت و سیر دران دائرہ افتاد انواع غضب و تعالیٰ صفاتی و ذاتی و گوناگون انتقامات او جل سلطانہ دران مقام مطالعہ نمودہ آمد و این سیر بتطویل انجامید بعد ازان دیدم کہ ازان دائرہ برآمدہ سیر در مقامے کہ فوق تر ازین مقام بود واقع شد در صدد قطع آن مقام گشتم چون ملاحظہ نمودم معلوم گشت کہ این سیر در استغنائے الہی است جل شانہ انواع استغناہائے ذاتی و صفاتی درین مقام مرئی گشت و امور عجیبہ

در این مقام دیده شد بعد ازان فوق این مقام سیر افتاد معلوم گشت که مقام رحمت و رأفت اوست تقدس و تعالیٰ درین مقام ظهور جمال صرف است که شائبه از جلال بآن مخلوط نیست و رنگی از غضب و انتقام و استغنا، در این جا یافته نشد و هر چند تتبع نمودم غیر از عفو و تجاوز و رحمت و مغفرت یافته نشد و در هر مقامے ازین مقامات ثلثه مقامهائے متفاوته ظاهر گشت بعد ازان سیر فوق این مقام واقع شد الی ماشاء الله سبحانه حضرت ایشان ما قدس سرهٗ دو شخص را فرمودند که شما را از دائرۂ غضب بیرون کردند منزصد فوق باشند والسلام

مکتوب چهل و ششم (۴۶)

بمیر مغل در ترغیب بر اتباع سنت سنیه و رسوخ بر محبت شیخ۔

الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفیٰ۔ برادر گرامی میر مغل ازین فقرا دور افتادہ سلام عافیت انجام خوانند، هر چند ملاقات صوری شما واقع نیست لیکن نسبت و انجذاب معنوی بران می آرد که دو کلمه محبت آمیز نوشته آید۔ مخدوما چون رابطۂ اخلاص با فقرا بهم رسانده اید نگاهداشت و پاس آن بمراعات طریقۂ فقرا ناگزیر است اتباع شریعت علیه و سنت سنیه را از دست نباید داد و دوام اقبال را بجناب حضرت بیچون حقیقی بوصف نیستی غنیمت باید شمرد۔ مصرع

این کار دولت ست کنون تا کرا دهند والسلام

رسد

مکتوب چهل و هفتم (۴۷)

بحقائق آگاه خواجه محمد حنیف دربیان طریق تسلیک طلاب و توضیح مراتب کمال مع المعارف المتعلقه

بعد الحمد والصلوٰة و ارسال التحیات بجناب اخوی میرساند که مجملے دربیان طریقۂ تسلیک طلاب و اشارة بکمال الکمال باندازۂ فهم قاصر در تحریر می آرد استماع فرمایند۔ لا اله الا الله کلمۂ توحید است

و توحید جدا گردانیدن قدیم لذاتہ ست از غیر قدیم لذاتہ درجاتاً و آنرا درجات و مراتب است۔

مرتبۂ اولی تفوّہ بکلمۂ توحید است با تصدیق قلب و این مرتبہ عوام مومنین است و زہاد و عباد و علما کہ در صدد قطع منازل سلوک نیستند و در بوادی سیر الی اللہ نہ درآمدہ اند ہمہ داخل این مرتبہ اند۔

مرتبۂ دوم مخصوص باہل سلوک است کہ متوجہ مراتب وجوب اند و در سیر الی اللہ درآمدہ بانجام آن نرسیدہ اند این جماعہ چون یقین کردہ اند کہ وصول مطلوب بموجب اَلَا لِلّٰہِ الدِّیْنُ الْخَالِصُ بے قطع علائق و تخلص از ما عدا میسر نیست و بحکم مَا جَعَلَ اللّٰہُ لِرَجُلٍ مِّنْ قَلْبَیْنِ فِیْ جَوْفِہٖ در یک دل محبت حق با غیر حق جل و علا جمع نمی شود لاجرم بجمیع ہمت در پے قطع علائق قلب اند و بریاضات یا بمجرد جذبات الٰہی جل سلطانہ می خواہند کہ تعلق علمی و حبی آن از ما سوی گسستہ گردد و ہم بامداد این کلمۂ طیبہ ساحت باطن ساعۃ فساعۃ از این علائق پاک می سازند اِلٰی اَنْ یَّبْلُغَ الْکِتٰبُ اَجَلَہٗ۔ بیت

تا بجاروب لا نروبی راہ کے رسی در سرائے الا اللہ

مرتبۂ سوم آنست کہ نسیان ماسوی نماید و از تعلق علمی و حبی باعدا و ارہد و قدیم را از حادث از روئے علم و محبت جدا کند و حضور مع اللہ سبحانہ ملکۂ دل شود بنوعے کہ اگر بتکلف یاد ماسوی نماید بیادش نیاید و اگر فرضاً عمر نوح علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام بصاحب این قلب بدہند ہرگز غیر مخطور او نگردد این حالت معبر بفنائے قلب است و مربوط است بتمامی سیر الی اللہ و نتیجہ وصول ست بافعال واجبی تعالت۔

مرتبۂ چہارم نفی منتسبات است از وجود و سائر صفات کہ تابع وجود اند از نفس حاضر بیانش آنست کہ وجود و کمالات تابعۂ آن مخصوص بواجب است تعالی و تقدس و اگر در ممکن نمودار است از آنحضرت مستفاد و مستعار است آنچہ ذاتی اوست عدم است کہ آن بواسطہ انعکاس کمالات نمودی پیدا کردہ است و از اعدام دیگر متمیز گشتہ و ممکن باین نمود بے بود خود را کامل و مبدا خیرات تصور نمودہ دعوی شرکت و ہمسری پیدا کردہ است و بخود اقبال و از اصل اعراض نمودہ است

وچون سالک مستعد را بفضل میخواہند کہ بقرب خویش بنوازند این معرفت او را اعطائے می فرمایند تا اعراض از خود و اقبال بآنجناب مقدس پیدا می کنند وہم بتکرار این کلمہ مبارک ہر ساعت کمالات عاریتیہ را باصل حوالہ می نمایند تا از شرک خفی و دعوی ہمسری وار ہدو خائن در امانت نبود وقدیم را از حادث بعد از انکہ شرکت در کمالات خاصۂ او نمودہ بود جدا سازد و خوش گفت۔ رباعی

وصّاف خود بر غم حاسد تا کے ترویج چنین متاع کاسد تا کے

تو معدومی خیال ہستی از تو باشد فاسد خیال فاسد تا کے

مرتبۂ خامس حقیقت افراد است واز نفی بانتفا آمدن ست واز طریقت بحقیقت پیوستن وکمالات عاریتیہ را باصل ملحق دیدن وخود را کہ مرات این کمالات بود معدوم یافتن وجمادے بے حس وحرکت دیدن این کمال معبر بفنائے نفس است ونتیجہ تجلی صفات۔

مرتبہ سادس آنست کہ عدم را کہ مرآت کمالات بود بعد از لحوق کمالات باصل بعدم مطلق لاحق یافتن کمال زوال نفس حاضر دراین مرتبہ صورت می بندد کہ نہ از وجود حکم ماند ونہ از عدم اثر لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ این کمال ہر چند منتہائے تجلی صفات است اما حصول این بے پرتو تجلی ذات میسر نیست چہ تمامی ہر مقامے بے پرتو مقام فوق آن صورت ندارد۔ باید دانست کہ در فنائے نفس اقدام بسے متفاوت است تا کدام صاحب دولت بود کہ بحقیقت آں برسد ہر چند بسیارے توہم وتعقل این معنی نمایند و در مراقبہ گوہری از بحار آن بدست آرند وتخلص وارستگی قلیل را در غلبات شوق ومحبت ویا بطریق اندراج بایہ پرتو پیر کامل مکمل کثیر دانند اما کسے کہ بکمال این تخلص متحقق گشتہ است علی قدر الطاقۃ البشریہ مگر قلیل باشند وتا بحقیقت این تخلص وفنا نرسد از اثبات الوہیت خود نجات کامل نیابد وبتکرار کلمہ طیبہ لا الہ الا اللہ اثبات الوہیت خود نماید کہ از راہ اثبات صفت کمال بخود آمدہ بود ولو اجیانا ولو علی سبیل الندرۃ ولبعض اللطائف دون بعض اونحو من الاثبات مالم یغن کلا ولم یتخلص را ساً می آرند کہ عزیزے را در بادیہ عقبہ سخت پیش آمد آن عزیز نذر کرد کہ اگر از این عقبہ نجات یابم ہرگز حق را جل وعلا یاد نکنم القصہ

نجات یافت و بشہر درآمد و سیر نجورد و مرد شیخ الاسلام گوید کہ او در نذر خود صادق بود چہ اگر می زیست یاد کردن و ناکردن ہر دو مشکل بود و نیز شیخ الاسلام گفتہ کہ آنچہ او نذر کرد کہ ہرگز اورا یاد نکنم جہت ننگ یاد خود گفتہ زیرا کہ ذکر این کس ہیچ گونہ لیاقت آنجناب قدس ندارد یعود ذکرہ الیہ شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ در بیان کریمہ وَاِنۡ مِّنۡ شَیۡءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمۡدِہٖ می فرماید کہ میتواند کہ ضمیر بحمدہ راجع بشی باشد یعنی نیست ہیچ چیزے مگر آنکہ تسبیح می کند بحمد خود چہ تسبیح او عاید باوست و شایان مرتبہ تقدس و تنزہ نیست بدانکہ چوں اشخاص عالم ظلال و صفات اند و ہر اسم را خدا اند جل و علا کہ چندین ظلال در میان است کہ نوبت باین شخص رسیدہ است پس در ہنگام ترقی فنا و بقا بظلے از ظلال اسم کہ مبدأ تعین سالک است خواہد بحصول پیوست و منتسبات را بآن اسم کہ ظلی است از ظلال حوالت نمودہ باوصاف آن اسم متحقق خواہد گردید چوں ہر اسم جامع اسما و صفات است بعد از تحقق بآن اسم کہ متوجہ فوق گردد بظل فوقانی کہ اصل آن اسم است در رنگ آن اسم متحقق خواہد گشت و این اسم تحتانی را گذاشتہ باسم فوقانی کہ اصل اسم اوست خواہد پیوست و ہمچنین از اصل ثانی باصل ثالث و از اصل ثالث برابع و از رابع بخامس و از ان بسادس و سابع الی ماشاء اللہ تعالیٰ بقا خواہد یافت تا کدام صاحب دولت بود کہ ازین ہمہ مراتب ظلال گذشتہ باصل اسم واصل گردد حضرت خواجہ نقشبند قدس سرہ فرمودہ اند کہ ہفت سال ہمراہ مولانا عارف در رنگ و بوی آن بودم کہ از اصل آگاہی یابم سہ بار بسفر حجاز رفتم اگر مثل مولانا یا شبہ مولانا آنجا می یافتم ہرگز بر نمی گشتم۔

باید دانست کہ وصول بظلال اسم و سیر در مراتب آن معبر بولایت صغری است کہ ولایت اولیا است و سیر در اصول اسما و صفات منوط بولایت کبری ست کہ ولایت انبیا است علیہم الصلوات والبرکات و این ہر دو ولایت باسم الظاہر تعلق دارد و از گذشت این اسم اسم الباطن است کہ ولایت ملاء اعلیٰ است و فرق در اسم الظاہر و اسم الباطن در مکتوبات قدسی آیات حضرت قطب المحققین حضرت ایشان ما قدسنا اللہ بسرہ الاقدس مسطور است بالجملہ اسم الظاہر اسمے است کہ

ذات دراں اصلا ملحوظ نیست و در اسم الباطن ذات درپردہ اسم ملحوظ است فالسیر فی العلم مثلاً سیر فی الاسم الظاہر والسیر فی العلیم سیر فی الاسم الباطن و از گذشت اسم الباطن در جانب عروج کمالات نبوت درپیش است علی تفاوت مراتب الانبیا والرسل علی جمعہم عموما و علی خاتمہم خصوصا الصلوات والتحیات وحصول این کمالات بالاصالہ انبیار است علیہم الصلوات و بہ تبعیت و وراثت ہر کرا نوازند بذا۔ وآنچہ بالا دو مرتبہ در فنائے نفس گفتہ شد باعتبار اجمال و کلیہ بود والا فادر ہر اسمے کہ در مراتب ظلال واصول مسطور شدہ است مرتبہ ایست از مراتب توحید۔

مرتبہ سابع افراد ذات است تعالیٰ وتقدس از صفات واسما تعالت زیرا کہ محب ذات بشرکت صفات راضی نیست ہر چند انفکاک صفات از ذات تعالیٰ متصور نیست و ذات تعالیٰ از صفات در ہیچ وقت و حال جدا نہ لیکن بمقتضاء المرء مع من احب ذات را با ذات تعالیٰ معیتے ست کہ از صفات آنجا ہیچ ملحوظ نیست پس انفکاک ذات از صفات در دید و محبت است کہ مثمر معیت مذکور است وبس نہ خارج ونہ در نفس الامر۔ شعر

ومن بعد هذا ما يدق صفاته   وما كتمه احظى لديه واجمل

تنبیہ: وچوں معاملہ از مراتب ظلال واصول بالا رود و اصل را در رنگ ظل و اگذارد واز کمال علو و عدم تمیز بحیرت وجہل انجامد معاملہ کہ بکلمہ طیبہ مربوط بود بانجام رسد و تکرار ایں کلمہ مبارک دراں موطن نتیجہ نہ بخشد ترقی در آنحضرت بہ نماز و تلاوت قرآن مجید بود علی تفاوت الدرجات از حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مستمع گشتہ است کہ دراین وقت اگر تکرار کلمہ طیبہ را بعنوان آنکہ لفظ قرآنی ست نمودہ می آید وا بندا بتعوذ کردہ می شود نتیجہ تلاوۃ قرآن مجید می دہد و نفعیں فائدہ ولیکن ہذا آخر المکتوب والحمد للہ اولا واخرا والصلوۃ والسلام علی رسولہ دائما وسرمدا وعلی آلہ الکرام وصحبہ العظام وصلے علی جمیع الانبیاء والملائکۃ والمرسلین والصالحین۔

مکتوب (۴۸) چہل و ہشتم

بمیر محمد خافی در ترغیب بر التزام ذکر۔

مخدوما محلِ نظر مولیٰ جل وعلا دل است دل را پاکیزہ باید داشت و منظر حق را سبحانہٗ از منظر خلق زبون تر نباید ساخت و در زیب و زینت کمتر نباید داشت پاکیزگی دل وابستہ بذکر است ذکر و فکر را مداوم باشند و سبق باطن را عزیز دانند و دوام اقبال بجناب قدس بوصف نیستی از الذ نعم شمارند و گرفتاری آن معلا بارگاہ را از عزائم امور تصور نمایند۔ بیت

ہر چہ جز عشق خدائے احسن است گر شکر خوردن بود جان کندن است والسلام

مکتوب (۴۹) چہل و نہم

نیز بمیر محمد خافی در آنکہ معالجہ امراض استیفائے لذات فانیہ بدوا امتثال و امر و نواہی ست جل شانہٗ

حضرت حق سبحانہٗ بحصول مطالب کونین سربلند دارد معالجہ لذات و تنعمات فانیہ منوط باتیان احکام شرعیہ است و امتثال اوامر و نواہی الہیہ اگر این امتثال و انقیاد در میان نباشد آن لذات مفسد و ناگوار است و منتج سخط و عقوبات فلاح حقیقی در ترک استیفائے لذات است مہما امکن و ہر کہ مرتکب است و معالجہ آن در کار دارد نیز از حضرت آن رستہ است فویل لمن اتبع ھواہ وافتتن بحلاوتھا ولم یعالجھا بمرارۃ الاوامر والنواھی وانھمک فی السفلیات ولم یرفع راسہ الی العلا فیا حسرتا علی ما فرط فی جنب اللہ واتبع الھوی واثر الحیوۃ الدنیا واعرض عن ما ھو خیر وابقی الم یعلم بان اللہ یری وان العاقبۃ للتقوی فاذا جاءت الطامۃ الکبری یوم یتذکر الانسان ماسعی ویا حبذا لمن ارتقی الی ربہ ولم یلتفت الی الوری ولم یمد عینیہ الی زھرۃ الحیوۃ الدنیا وخاف مقام ربہ ونھی النفس عن الھوی وامر اھلہ بالصلوۃ واصطبر علیھا فطوبی لہ وبشری۔ والسلام علی من اتبع الھدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ وعلی آلہ الصلوات والبرکات العلی۔

مکتوب پنجاہم (۵۰)

بشیخ عبداللہ افغان در اجوبہ اسولہ کہ نمودہ اول آنکہ توحید دوام پذیرد یا نہ دوم آنکہ بعد از حصول سیر انفسی بجہت سیر آفاقی تعب کند یا نہ سوم آنکہ خوارق افضل است یا معارف چہارم آنکہ فنا فی اللہ بے فنائے فی الشیخ صورت بندد یا نہ پنجم آنکہ آنچہ مقرر طلاب ست کہ ہر ساعت منزل نو باید بسبب محبت باطنی است یا بطاعات ظاہر یا در کشوف یا در فنا و بقا اگر آخر است پس ترقی فانی بچہ معنی است ششم آنکہ چوں حالت مرید بجائے رسد کہ ہر گاہ خواہد صورت مرشد حاضر شود و یرا لازم است کہ در حضور آید یا نہ ہفتم آنکہ چون سالک را وقت در خلوت و انجمن یکسان باشد خلوت نشیند یا نہ ہشتم آنکہ شہود ارواح در مراقبہ بہتر است یا در معائنہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ کتابت برادر عزیز شیخ اسداللہ رسید و خوشوقت ساخت اسولہ چند اندراج یافتہ بود در حل آن باندازہ فہم قاصر می نویسد استماع فرمایند پرسیدہ بودند کہ مسعود بک می فرماید۔ بیت

رفت ز مسعود بک جملہ صفاتِ بشر   او کہ ہمہ ذات بود باز ہمان ذات شد

ہر کرا این دید روی دہد ہمیشہ دران می ماند یا گاہ گاہے می شود بدانند کہ بعضے طالبان را (وقت) گاہ گاہ دست مید ہد و بعضے را این حالت دائمی است معتبر نزد کمل اہل اللہ ہمان حالت است کہ دوام پذیرد این حالت بود یا غیر این حالت و آنچہ دائمی نیست چندان اعتبار ندارد مگر آنکہ ترقی ازان حالت شود و بلند تر رود۔ باید دانست کہ منشاء این حالت غلبۂ سکر و افراطِ محبت است کہ تمیز از دیدہ بصیرت سالک برداشتہ است و ممکن را عین واجب تعالیٰ ساختہ این معاملہ در شہود سالک است و بس قلب حقیقت محال است۔ بیت

تو او نشوی ولیک گر جہد کنی   جائے برسی کز تو توئی برخیزد

درین راه توحید شهودی درکار است توحید وجودی هیچ درکار نیست باید که مشهود و معلوم و مطلوب سالک غیر از احدیت ذات تعالیٰ هیچ چیزے نبود تا فنا روے نماید و بدونه خرط القتاد دیگر پرسیده بودند که کسے را که سیر انفسی بے سیر آفاقی حاصل آید برائے سیر آفاقی محنت کند یا نه بدانند که کمال سیر انفسی را وصول بمطلوب قرار داده اند و سیر آفاقی را از مطالب نشمرده پس هر که واصل مطلوب گردد در پے غیر مطلوب چرا محنت کشد و بعد از رسیدن منزل هوس راه چون نماید۔

با آنکه گوئیم هر کرا جذبه او بر سلوک مقدم است سلوک در ضمن جذبه حاصل می شود و سیر آفاقی در ضمن سیر انفسی صورت می بندد چه جذبه عبارت از سیر انفسی است و سلوک سیر آفاقی۔

دیگر پرسیده بودند که خوارق افضل اند یا معارف و اگر معارف افضل اند پس همه فاسق و فاجر معارف می گویند و بیان می کنند و خوارق ازین قسم نیست۔ بدانند که معارف الٰہی تعالیٰ افضل از خوارق عادات و کشف مغیبات از مخلوقات است زیرا که معارف کشف اسرار ذات و صفات واجبی است تعالیٰ و تقدس و خوارق کشف احوال مخلوقات است پس چنانکه فرق در خالق و مخلوق ست فرق در معارف و خوارق باید تصور نمود که اول متعلق بخالق است تعالیٰ و تقدس و ثانی متعلق بمخلوق و نیز معارف صحیحه داخل کمال ایمان است و سبب ازدیاد آن و خوارق نه این چنین ست و هیچ کمالِ انسانی بآن وابسته نیست اینقدر ہست که بعضے کاملان را حاصل می شود و نیز تفاضل اهل الله بمعارف الٰہی است جل سلطانه و بکشف اسرار ذات و صفات تعالت و تقدست نه بکشف و کرامات اگر خوارق عادات از معارف الٰہی افضل باشند باید که جوگیه و براهمه که بریاضات اظهار خوارق می نمایند از کمل اهل الله که در معارف قدم راسخ دارند و باظهار خوارق التفات نمی فرمایند و توجه بکشف احوال مخلوقات باوجود توجه بخالق تعالیٰ تنزل خود می انگارند افضل باشند عجب سوال عامیانه نموده اند خوارق عادات هیچ دلیل کمال و قرب الٰہی نیست که اهل بطالت را نیز حاصل است مدار آن بر جوع و ریاضت است بقرب و معرفت کارے ندارد و طالب کشف و کرامات طالب و گرفتار ماسواست و از قرب و معرفت بے نصیب۔ شعر

زابلیس لعین بے سعادت — شود پیدا ہزاران خرقِ عادت
گہے از در درآید گاہ از بام — گہے در دل نشیند گہ در اندام
رہا کن ترہات و شطح و طامات — خیال طور و اسباب کرامات
کرامات تو اندر حق پرستی است — جز این کبر و ریا و عجب و ہستی است

یعنی کمال مرتبۂ انسانی در فنا و نیستی است و غرض از طاعت و عبادت و سلوک و ریاضت فی الحقیقۃ آنست کہ سالک بر عدمیت ذاتی خود عالم و بینا گردد و داند کہ ہستی و توابع آن بالاصالت خاصۂ مرتبہ وجوب است تعالیٰ و ہرگاہ کہ خواہد اظہار کرامت و خرق عادت نماید و عوام را معتقد خود گرداند و خود را بدین سبب از سائر خلائق ممتاز سازد ہر آئینہ موجب کبر و عجب و ہستی خواہد بود و از فائدہ عبادت و سلوک و ریاضت بے بہرہ و محروم باشد و سد راہ معرفت گردد نعوذ باللہ سبحانہ من ذلک۔

سلطان وقت شیخ ابو سعید ابو الخیر را گفتند کہ فلان کس بر روئے آب می رود گفت سہل است مرغی و صعوۂ نیز بر آب می رود و گفتند فلان کس در ہوا می پرد گفت زغنی و مگسے نیز در ہوا می پرد گفتند فلان کس در یک لحظہ از شہرے بشہرے می رود گفت شیطان نیز در یک نفس از مشرق بمغرب می رود این چنین چیزہا را بس قیمت نیست مرد آن بود کہ در میانِ خلق نشیند و داد و ستد کند و زن خواہد و با خلق در آمیزد و یک لحظہ از خدائے خود عز و جل غافل نباشد۔

حضرت شیخ الشیوخ در عوارف می فرماید بعد از ذکر خوارق و کرامات کہ مرتبۂ این ہمہ خوارق و کرامات فروتر است از مرتبۂ تجوہر قلب بذکر و وجود ذکر در ذات شیخ الاسلام ہروی قدس سرہ می فرماید کہ فراست اہل معرفت آن ست کہ تمیز کنند کسانے را کہ صالح اند مر حضرت حق سبحانہ را از کسانے کہ صلاحیت ندارند و بشناسند اہل استعداد را کہ بحضرت حق سبحانہ اشتغال دارند و بحضرت جمع رسیدہ اند و فراست اہل ریاضت و جوع و اہل خلوت و تصفیہ باطن کہ بمرتبۂ ولایت نرسیدہ اند کشف صورست و خبر دادن از مغیبات کشف و اخبار اینہا خاص بمخلوقات است

چہ این جماعہ از حضرت حق سبحانہ محجوب بندو اہل معرفت چونکہ اشتغال شان بمعارف واردات الٰہی است جل وعلا لاجرم اخبار شان نیز از آنحضرت است و اکثر اہل عالم چون از انجناب قدس بیگانہ اند و دلہاے ایشان مائل بدنیا است کشف صور و اخبار از مغیبات نزد اینہا بسے عزیز است واہل آنرا اہل اللہ میدانند و مقربان حق جل و علا می شمرند و از کشف اہل حقیقت اعراض دارند وانچہ اینہا از حق خبر می کنند باور ندارند و می گویند اگر اینہا اہل حق باشند چرا از احوال مخلوقات خبر نہ دہند و ہرگاہ بر کشف احوال مخلوقات قادر نباشند بر کشف امور یکہ برتر از انست چگونہ قادر بوند و چگونہ از اہل معرفت باشند و باین قیاس فاسد تکذیب اہل اللہ می نمایند نمیدانند کہ حق سبحانہ و تعالیٰ اہتمام و غیرتے کہ در بارہ اینہا دارد نمیگذارد کہ اینہا باحوال خلق بپردازند و ماسوائے او تعالیٰ ملحوظ شان بود و اگر باحوال خلق متعرض شوند شایان این مرتبہ علیا نباشند پس اہل حق شایان خلق نیستند چنانکہ اہل خلق شایان حق سبحانہ نیستند و اگر اہل حقیقت ادنی التفات بکشف صور نمایند از دیگران بہتر یابند و چون فراست اہل صفا و ریاضت نزد حق سبحانہ قدرے ندارد لاجرم مسلمانان و یہود و نصاریٰ و سائر طوائف دران شرکت دارند و خصوصیت با اہل اللہ ندارد تا اینجا محصول کلام شیخ الاسلام است ۔

آرے بعضے از اولیا را جہت بعضے حکم و مصالح باظہار خوارق مامور و ماذون می کنند عجب ہزار عجب کہ خوارق را با معارف چہ نسبت تصور کردہ اند کہ باین قسم سوال ساقط جرأت نمودہ اید معارف الٰہی را کہ غیر اہل آن بیان کنند ہیچ نقصانے در شان معارف ندارد و حجت بر وے درست می شود و در رنگ آنست کہ جوہر نفیس بدست کناس خسیس افتد ہیچ نقصانے در جوہریت و نفاست آن راہ نمی یابد پس مندفع شد آنچہ نوشتہ بودند کہ معارف را فاسق و فاجر بیان می کنند و خوارق نہ اینچنین است یا آنکہ گوئیم کہ این مقدمہ مشترک الالزام است در خوارق نیز محق و مبطل شرکت دارند پس خوارق نہ ازین قسم است بگفتن راست نیاید۔ و نیز گوئیم کہ سخن در کشف معارف و اسرار الٰہی است کہ اہل اللہ بآن ممتاز اند اگر بطالے بتقلید بیان معارف نماید نہ بکشف و حال از مبحث خارج است اگر گویند

کہ بسیارے از بطال دعوی کشف وحال در معارف الٰہی می نمایند و توحید واحاطہ وسریان ذاتی بکشف بیان می کنند۔ در جواب گوئیم بر تقدیر تسلیم دعوی شان از کجا کہ این معارف کہ این بطالان میگویند معارف الٰہی باشند و مشہود شان درین توحید وسریان واحاطہ ذات حق وشیون ذاتیہ او تعالی بود تسویلات شیطانی از احاطہ ما وشما بیرون است کسے چہ داند کہ بکدام راہ با اہل خودی آید و باطیل را بعنوان حقانیت وا می نماید وغیر حق را حق می دانا ند واحاطہ وسریان آنرا احاطہ وسریان حق میفہماند تعالی اللہ عن ذلک علوا کبیرا۔ در راہ غیب الغیب ہر ذرہ از ذرات ندائے انا الحق می زند وہر خس و خاشاک آن بعبادت خود می خواند وائے اگر رحمت دستگیری نفرماید وازین ورطہائے مہلکہ بر آرد حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس نوشتہ اند کہ بسا است کہ بر سالک عالم ارواح منکشف گردد و بعلاقہ لطافت وبیچونی آنرا ذات حق دانند تعالی واحاطہ وسریان او کہ باجسام است احاطہ وسریان حق بیند وشہود آنرا در مرآت کثرت شہود وحدت در کثرت تصور نماید واین مغلطہ عظیمہ است مر سالکان این راہ را عزیزے از مشائخ متقدمین فرمودہ است کہ سی سال روح را بجائے پرستیدہ ام و در مکتوبات قدسی آیات آنحضرت قدس سرہ دیدہ باشند کہ یکے از مشائخ وقت بآنحضرت پیام فرستاد واحوال خود را بیان نمود کہ فنا ومحویت بجائے رسیدہ است کہ اگر بجانب زمین نظر می کنم زمین را نمی یابم واگر بجانب آسمان نظر می کنم آنرا نیز نمی یابم وہمچنین عرش وکرسی وبہشت ودوزخ را نیز وجود نمی یابم وخود را ہم نمی یابم وپیش کسے کہ می روم آنرا نیز نمی یابم وجود حق تعالی را پایانی نیست نہایت او را ہیچ کس نیافتہ است الی آخر ما قال۔ ونیز نوشتہ کہ من این را نہایت کار می دانم ومشائخ نیز تا ہمیں جا سخن کردہ اند اگر شما ہم ہمیں معنی را نہایت میدانید فبہا اگر ورائے این چیزے دیگر نہایت میگوئید پس بمن اعلام کنید تا بطلب حق پیش شما بیایم حضرت ایشان در جواب آن نوشتند کہ صاحب این حال ربع قلب را طے کردہ است ونیز نوشتہ اند کہ این فنا ومحویت او در عنصر ہوا است کہ محیط ہر ذرہ از ذرات ست ومشہود او غیر از ہوا امر دیگر نیست وہمان را خدائے بے نہایت دانستہ است تعالی اللہ عن ذلک۔

بساست کہ این توحید بعنوان کشف وحال ظاہر شود وفی الحقیقۃ کشف و حال نبود بلکہ ناشی از سلطان خیال باشد واز کثرت تعقل این معنی در متخیلہ نقش بستہ باشد چنانکہ حضرت ایشان قدسنا اللہ بسرہ الاقدس در مکتوب تحقیق توحید شہودی و وجودی نوشتہ اند کہ منشاء توحید وجودی جمعی کثرت ممارست مراقبات توحید است و تعقل معنی کلمہ طیبہ لا الہ الا اللہ بلا موجود الا اللہ است ظہور این قسم توحید بعد از تمحل و تامل و تخیل بواسطہ استیلاے سلطان خیال است کہ از کثرت مزاولت معنی توحید این معرفت در متخیلہ نقش بستہ است و چون بجعل جاعل مجعول است ہر آئینہ معلول است صاحب این توحید از ارباب احوال نیست چہ ارباب احوال ارباب قلوب اند واو از مقام قلب درین وقت خبرے ندارد علمے بیش نیست لیکن علم را درجات ست بعضہا فوق بعض الی آخرہ۔ ہرگاہ در طبقہ صوفیہ کہ از اہل حق اند این نوع مغلطہا رو میدادہ باشند در اہل بطالت کہ دام گاہ شیطان لعین اند خدا اند جل شانہ کہ چہ قسم مغلطہا خواہد بود کہ از تلبیس ابلیس لعین راہ بر آید نداوند۔

پرسیدہ بودند کہ فنا فی اللہ بے فنا فی الشیخ میشود یانہ، بدانند کہ شیخ واسطہ فیوض است تا واسطہ درست نشود بمطلب چگونہ راہ یافتہ شود پس بے فنا فی الشیخ مشکل است کہ فنا فی اللہ بحصول پیوندد و مرید را باید کہ ارادت خود را تابع ارادت شیخ خود کند و خود را اہتمام باو سپارد و در صحبت او کالمیت بین یدی الغسال بود و این معنی در ہمہ طریق درکار است علی الخصوص در طریقہ ما کہ افادہ و استفادہ درین طریق عالی انعکاسی است و مدار بر صحبت است پس ہر چند وجوہ مناسبت بشیخ مقتدا بیشتر داشتہ باشد تاثیر صحبت زیادہ تر بود و راہ اخذ فیوض کشادہ تر باشد۔ آرے اگر شخصے اویسی بود و محتاج بہ پیر ظاہر نباشد و صرف عنایت متکفل حال او بود تواند کہ بے فنا فی الشیخ فنا فی اللہ او را حاصل شود۔

پرسیدہ بودند کہ طالبان خدامی گویند جل وعلا کہ در یک منزل و یک مقام نباید ماند ہر ساعت و ہر لحظہ منزل نومی باید پس این در محبت باطن است و یا در طاعت ظاہر و یا در کشوف است و یا در فنا و بقا است اگر در فنا و بقا است پس چیزے کہ فانی شد ترقی او بچہ معنی است

گوئیم کہ این منازل و مقامات در کمالات اسمائے الٰہی است جل سلطانہ و در بقا بآن کمالات
سالک رشید چون از کدورات بشریت تصفیہ مرآت باطن نماید و تخلیہ سر از ماسوی کند کہ حاصل
فنا است مستعد آن می شود کہ اسماء الٰہی در وے جلوہ فرماید و بیک یک اسم بقا و تحقق پیدا کند
پس فنا از ماسوی ممد ترقی است در بقا و تحقق باسمائہ منافی آن چہ مقرر است کہ بقا بعد از فنا
صورت می بندد۔ گفتہ اند کمالات محبوب را نہایت نیست محبوب ہر ساعت در مرآت محب بیک
جمال جلوہ گر است و ہموارہ راہ ترقی بر وے مفتوح است و اگر دمیک تجلی بند شود راہ ترقی مسدود
گردد و بہمین معنی مسعود بگ گفتہ۔ بیت

بیزارم ازان کہنہ خدائے کہ تو داری ہر لحظہ مرا تازہ خدائے دگرے ہست

و نیز باین اعتبار گفتہ اند منازل الوصول لا ینقطع ابد الابدین۔ بیت

نہ حسنش غایتے دارد نہ سعدی را سخن پایاں بمیرد تشنہ مستسقی و دریا ہمچناں باقی

و این سیر را سیر در معشوق گویند گفتہ اند عاشق در اینجا از سیر سیر شدہ است۔ بیت

آئینہ صورت از سفر دور ست کان پذیرائی صورت از نور ست

و این جواب بر اصطلاح قوم است و حضرت ایشان ما را در اینجا مقالہ مفردہ است کہ از مکاتیب و
رسائل ایشان واضح ولائح است۔

پرسیدہ بودند کہ چون کسے را صورت مرشد چنان غالب آید کہ ہر گاہ توجہ کند آنرا حاضر
یابد آنکس را لازم است کہ در خدمت حضور آید یا نہ۔ مخدوما صورت پیر کہ حاضر وقت مرید بود آنرا
نسبت رابطہ گویند و بزرگان ما اشارت بہمین نسبت نمودہ اند آنجا کہ فرمودہ اند۔ مصرع

سایہ رہبر بہ است از ذکر حق

یعنی این نسبت کہ حفظ صورت پیر باشد نافع تر است مرید را از ذکر و غلبہ و دوام این معنی مرید را
نعمت عظمی است گوئیا ہموارہ در حضور است و اخذ فیوض از پیر بسہولت می نماید و نیز حصول
آن خبر از مناسبت نامہ بہ پیر میدہد مع ذلک خدمت حضور پیر اثر ... دارد و منافع دیگر می آرد

[Margin: سیر در معشوق]

مرید صاحبِ رابطہ را کہ بحدِ کمال نرسیدہ است خدمت حضورِ پیر لازم و ناگزیر است و از صحبت چارہ وگذر ندارد بصورت ورابطہ اکتفا نمودن او از خطاست اصحابِ رسول علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بدولت صحبت و حضور اصحاب شدند و بدرجات علیا برسیدند اویس قرنی ہر چند از راہ مناسبت معنویہ اخذ فیوض از باطن آنسرور علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام نمود لیکن چون بشرف صحبت مشرف نشد از درجہ صحابہ تنزل ماند و در جرگہ تابعین داخل شد صورت پیر فی الحقیقت عین پیر نیست و از پیر مستغنی نمی کند در پیر چیزہاست کہ در صورت او نیست خوش گفت بیت

گر مصور صورت آن دلستان خواہد کشید حیرتے دارم کہ نازش راچہ سان خواہد کشید

پرسیدہ بودند کہ اگر کسے را وقت چنان غالب آمدہ است کہ مجلس وگوشہ او را یکسان شدہ است پس او را خلوت گزیدن گوشہ نشستن لازم است یا نہ. مخدوما برائے تحصیل وقت و حال گوشہ نشستن لازم نیست لیکن خلوت منافع بسیار دارد از جمع نمودن ظاہر با باطن بوظائف طاعات و اذکار و قلت لایعنی و امثال آن چنانچہ در اختلاط خلق از راہ گزند خلق مضار بسیار است از غفلت ظاہر و ارتکاب فضول کلام و نظر بنامحرمان و جز آن پس نظر باین کسب منافع و دفع مضار گوشہ گرفتن از خلق مستحسن و ناگزیر است اما بشرطیکہ حقوق خلق ضائع نشود و ادا یابد العزلۃ منیۃ الصدیقین شنیدہ باشند و نیز این قسم شخصے اگر خلوت نشیند برائے حصول ترقی از وقت و حال بوقت و حال دیگر بلکہ ترقی از حال بمجول حال گنجایش دارد کہ در یک حال ماندن نہ از کمالات است۔

پرسیدہ بودند کہ شہود ارواح و سوال و جواب نمودن با آنہا در مراقبہ بہتر است یا صریح دیدن بہتر است مخدوما صریح دیدن بہتر است احتیاج سوال ندارد لیکن در غیر مراقبہ و بے پوشیدن چشم ہم کہ خواہد دید بچشم سر خواہد دید نہ بچشم سر۔ ہر چند کمال معتد بہ باین شہود وابستہ نیست والسلام علیٰ من اتبع الہدیٰ والتزم متابعۃ المصطفیٰ علیہ و علیٰ آلہ واصحابہ الصلوات والتسلیمات والبرکات العلیٰ۔

مکتوب پنجاه ویکم (۵۱)

بمحمد مقیم قصوری در اعراض از فضائل صوری و ترغیب بر تحصیل کمالات باطنی مع بیان بعض منها۔

بسم الله وسلام علی رسول الله۔ صحیفہ شریفہ جناب نحوی فضائل دستگاهی رسید مسرور و خوش وقت ساخت امید که همبرین منوال احبہ دور افتاده را یاد آوری می نموده باشند از اشعار عربی و فارسی خود که ارسال داشته بودند مطالعه نموده آمد نیک است وقصد هائے بلند کرده اید این قدر فضیلت آن برادر گرامی معلوم دوستان نبود زیاده باد قُلْ رَّبِّ زِدْنِیْ عِلْمًا لیکن در شعر عربی رعایت قواعد علوم عربیہ ضروری است تا مهارت درین علوم نبود بشعر عربی در آویختن چه ضرور است۔ مجرد ما شعر و آنچه بدین ماند هر چند بدرجه علیا برسد داخل فضائل صوری ست که نزد اهل معنی از حیز اعتبار ساقط است۔ بیت

تو مے ز وجود خویش فانی		رفتہ ز حروف در معانی

سعی نمایند که از معنی که عبارت از سیر معشوق در عاشق است بلکه انتفائے عاشق است بالکلیہ حظ کامل فرا گیرند بعد از حصول معنی تلبس بحروف نقصان ندارد۔ مصراع

هر چه خوبان کنند خوب آید

لیکن پیش از تحقق معنی بصور و حروف در ماندن بطالت است از گفت و شنود کارے نمی کشاید اقبال دائم بصفت ذل و عجز بجناب قدس درکار است و مراقبہ متواتر بنعت فرو رفتگی و نیستی که فی الحقیقہ کمال بے نعتی است و بے رسمی مطلوب است تا باشد که قطره از چاشنی معنی در کام جان او بچکانند و او را ازان سیراب ابد سازند و این کار اوست سبحانه وتعالی و موهبت صرفه است آنچه بظاهر باین وابستہ است دوام عبودیت و تفقد است و همواره متعطش و بے آرام بودن و جز او بهیچ چیز ناالوف ناشدن و بآتش شوق او سوختن و همه وقت باین تلواسه ساختن و بدین سوز گداختن است کریمه وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِیَعْبُدُوْنِ شاهد این معنی است

وبعضے از شیفتگان بارگاہ قدس از لیعبدون لیعرفون خواہند و مآل ہر دو عبارت بعد از تامل یکے ست چہ بہترین عبادات ذکر است وکمال ذکر فنا فی المذکور است کہ حاصل معرفت است چہ معرفت نزد اہل اللہ عبارت است از فنا فی المعروف پس عبادت چون بدرجہ کمال برسد معرفت یکے شود۔ یا آنکہ گوئیم کہ معنی لیعبدون آنست کہ مرا بخلوص بپرستند کہ ہوا و نفس و شیطان را دران میان دخلے نبود و آن بے معرفت و فنا صورت نہ بندد پس برین تقدیر عبادت بے معرفت متصور نبود ہذا۔ اے برادر دوام معرفت و عبادت ہر چند باین کس مربوط است چون نیک بنگری آن نیز بے سابقہ عنایت حصول نہ پذیرد پس در وسائل و مقاصد سابقہ لطف درکار است و در بدایت و نہایت دستگیری عنایت می باید دیگر ہیچ اینقدر ہست کہ بصورت اسباب و وسائل را باین طرف واگذاشتہ اند و مقاصد و نتائج را بخود گرفتہ و فی الحقیقہ ہمہ بوے وابستہ است و چیزے دیگر در میان حائل نیست اِلَیْہِ یُرْجَعُ الْاَمْرُ کُلُّہٗ فَاعْبُدْہُ وَتَوَکَّلْ عَلَیْہِ۔

مدخل

مکتوب پنجاہ و دوم (۵۲)

بجناب رشاد پناہ میر محمد نعمان قدس سرہٗ در تاویل کریمہ یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰہَ حَقَّ تُقٰتِہٖ مع تاویلہ الکریمۃ التی تتلوھا این مکتوب حسب الاتفاق بہ اتمام نہ رسیدہ حققنا اللہ سبحانہ و ایاکم بکمال الانقطاع والتخلی عما سواہ سبحانہ بحیث لا یبقی عنہ فی عین الباطن عین ولا اثر لیحصل التبتل التام المشار الیہ فی قولہ تعالی وَتَبَتَّلْ اِلَیْہِ تَبْتِیْلًا اے تبتیلا کاملا عن نفسک وعن سائر لطائفک المتعلق بالخلق والامر وعن الکمالات الوجودیۃ الراجعۃ الیہا وحقیقۃ التقوی انما ھو ھذا التبتل والانقطاع وکان قولہ تعالی یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰہَ حَقَّ تُقٰتِہٖ الآیۃ ایماء الی ما ذکرنا ای الذین امنوا صورۃ انقطعوا عما سواہ وتخلوا الیہ سبحانہ وانخلعوا عن العوائق والتقییدات متوجھین الی حضرۃ الاطلاق حق الانقطاع والانخلاع بحیث لا یبقی عن ذواتکم وکمالاتکم الراجعۃ الیکم اثر ویسری فناءکم فی لطائف الخلق والامر

کلھا وَلَا تَمُوْتُنَّ بالموت الذی ھو قبل الموت الاول اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُوْنَ ای مشرفون بالاسلام الحقیقی دائما فی جمیع الاحوال لدلالۃ الاسمیۃ علی الدوام والاستمرار وکان فی الکریمۃ حث علی دوام الموت والفنا لیکون الاسلام والبقاء المترتب علیہ دائما بخلاف صاحب التجلی البرقی فانہ لم یمت موتا دائما لیصیر ھذا التجلی ایضا فی حقہ سرمدا وینبغی ان یعلم ان التجلی البرقی لیس من التجلی الذاتی الصرف فی شئ وانما ھو تجلی ذاتی مع ملاحظۃ لشان الذی ھو سریع الاستتار و الذات اذا تجلی لا استتار لہ وَاعْتَصِمُوْا بِحَبْلِ اللّٰہِ جَمِیْعًا ای بالحقیقۃ الجامعۃ الکلیۃ المعبرۃ بالحقیقۃ المحمدیۃ لیصیر الاعتصام بھذا الحبل ذریعۃ الی الوصول بحضرۃ الاطلاق و لا تفرقوا بتفرق الاسماء والاعیان الجزئیۃ فان الاسماء الجزئیۃ والطرق المتفرقۃ مالم تنتہ الی حضرۃ الاجمال لم تتصل الی حضرۃ الاطلاق وَاذْکُرُوْا نِعْمَۃَ اللّٰہِ عَلَیْکُمْ بعد ان جمعکم فی الحقیقۃ الجامعۃ اِذْ کُنْتُمْ اَعْدَاءً بتفرق الاسماء اذ مقتضی بعضھا یعارض مقتضی البعض الاٰخر فَاَلَّفَ بَیْنَ قُلُوْبِکُمْ بان جمعکم فی حقیقۃ واحدۃ جامعۃ وجعلکم علی قلب واحد قلب محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِہٖ اِخْوَانًا متولدین من حقیقۃ واحدۃ اخذین منہ الفیوض کما یاخذ الاخوان من الام۔

مکتوب (۵۳) پنجاہ وسوم

بحقائق ومعارف آگاہ خواجہ محمد ہاشم کشمی در اشارات ببعض کمالات خواجہ وایما بسری از اسرار مخصوصۂ خود۔

الحمد للہ رب العالمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین محمد وآلہ اجمعین امید داریم کہ آن برادر گرامی از ضنوف دوال وارستہ بمدلول حقیقی پیوستہ باشند واز جزئی بکلی واز انجا بما فوق ملحق گشتہ واز قوسین باو ادنی رسیدہ وخالص را از مخلوط جدا ساختہ واز دائرہ صباحت گذشتہ چنگی بدامان نقطۂ ملاحت زدہ بل بمقتضائے المرء مع من احب در بطون مرکز نقطۂ

مذکورہ نفوذ کردہ باشند واز علم بنادانی واز گفت بخموشی آمدہ ومعاملہ نفی رابس پشت دادہ بکلیت نگران اثبات گشتہ بل از انجا نصیب مجہول الکیفیت ولو فی الجملہ فرا گرفتہ باشند واز خلیل بحبیب رد آوردہ علیہما الصلوۃ والتسلیمات وعلی محبیہما مصرع

باکریمان کارہا دشوار نیست

از علو فطرت ومجنونہا ودیوانگی ہائے شما این امور قریب است بلکہ توان گفت ثابت اما مثل من ناقابل پست استعدادی راکہ تمام قابلیت خود را بزلات ومعاصی صرف نمودہ چہ یارا کہ این مطالب ارجمند را تواند خطور نمود این سخن را بر تکلف یا شکست نفس حمل نمایند کہ بیان واقع است آرے این قدر می یابد کہ باوجود این ہمہ ناقابلی وعصیان سری در نشأ دنہاد او ودیعت نہادہ اند کہ مستودع را از حقیقت آن کماہی اطلاع ندادہ اند ہموارہ والہ نشار خود است وہمہ وقت عاشقیہا باوے درمیان دارد بلکہ آن سر نزد مودع آن انکارم نیز محبوب است والسلام اولاً وآخراً۔

مکتوب پنجاہ وچہارم (۵۴)

بجانان بیگم در حسن ایلام محبوب واسرارِ عشق۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم فعل الحکیم لا یخلو عن حکمۃ ہر چہ از جمیل مطلق می رسد گوارا ومرغوب است۔ بیت

می تلخ است جورِ گلعذاران کہ ہر چند ش خوری باشد گواران

بلا تازیانہ محبوب ست کہ محب را از التفات ماسوائے محبوب باز میدارد وبمحبوب دلالت می فرماید بلا کمند محبوب ست کہ بہر رگ وریشہ محب آویختہ است وکشان کشان می برد۔ بیت

من نہ باختیار خود می روم از قفائے او آن دو کمند عنبرین می بردم کشان کشان

بلا دلالہ است میان محب ومحبوب کہ بحسن دلالگی خود یکے را بدیگرے می پیوندد در عالم

مجاز دلالہ از جانب عاشق است بمعشوق این عجب کہ اینجا دلالہ از جانب معشوق است بلے سبقت از اصل می باید فرع ہرچہ دارد از اصل دارد فرع در امرے بخود استقلال ندارد این عشق ومحبت کہ درمے است نیز ازان طرف است وعطیہ اوست۔ بیت

ادائے حقِ محبت عنایتے ست زدوست ورنہ عاشق مسکین ہیچ خورسند است

ناز معشوق ہرچند مقتضی استغنا وبے پروائی است کہ دلالہ فرستادن را برنمی تابد لیکن چون نیک بنگری عشق از طرفین است و محبوب نیز دررنگ محب مشتاق محب است در حدیث قدسی است الا طال شوق الابرار الی لقائی وانا الیھم لاشد شوقا۔ خوش گفت۔ شعر

عاشقان ہرچند مشتاقِ جمالِ دلبرند دلبران بر عاشقان از عاشقان عاشق ترند

اما عشق معشوق در نہانی و پردہ است۔ شعر

پری رو از بردن آلودۂ شرم درون از شعلہاے دوستی گرم

وعشق عاشقان بے پردہ است و باچندین جوش خروش۔ شعر

عشق معشوقان نہان ست و ستیر عشق عاشق تا دو صد طبل و نفیر
لیک عشق عاشقان تن زہ کند عشقِ معشوقان خوش و فربہ کند والسلام

مکتوب (۵۵) پنجاہ و پنجم

بمولانا محمد حنیف در جواب حال یابے کہ نوشتہ کہ خطرہ از دل و دماغ او برطرف گشتہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفے صحیفہ شریفہ اخوی اعزی خواجہ محمد حنیف رسیدہ خوشوقت ساخت صبغۃ اللہ وحافظ بعافیت رسیدند از شما بسیار راضی آمدند حق سبحانہ جزائے خیر دہاد در احوال ملا نعمان صافی نوشتہ بودند بعد ازان گم شدگی و نیستی بسیار غالب شد وخطرات از قلب و دماغ بالمرہ برطرف شد و کیفیات عجیبہ و غریبہ ظاہر شدن گرفت الخ مخدوما ہمہ احوال این یار مسلم است لیکن رفع خطرہ از دماغ مطلقا محل تامل است

از قلب چون خطرہ مرتفع شود بدماغ رود از دماغ کہ محل حواس باطنہ است چون برطرف شود بکجا رود درینجا سرے است کہ حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ بآن ممتاز بودہ اند بدیگران تا چہ رسد اجازتے کہ بعضے یاران دادہ اند ہرچہ بعد از استخارہ واقع شدہ است امید کہ مبارک ست۔ والسلام

مکتوب (۵۶) پنجاہ و ششم

بمولانا محمد صدیق در سر کثرت ظہور کیفیت در غیر مراقبہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی اخوی اعزی مولانا محمد صدیق نوشتہ بودند کہ حالت مراقبہ وعدم آن یکسان گشتہ است بلکہ بعضے احیان کہ مراقب نیست کیفیت بیشتر ظہور می کند در آوان تقید و توجہ و مراقبہ کیفیت و حلاوت کمتر دست می دہد و در اوان بے توجہی کیف ما اتفق کیفیات خاص مشہود می گردد۔ مخدوما این یافت از اصالت نسبت مشعر است و از ورائے آفاق و انفس مخبر وضع مراقبہ گویا برائے نسبت انفسی است، ہرچند کلیہ نیست و گاہے تخلف ہم می نماید چنانچہ عزیزے بآن اشارت کردہ است۔ بیت

چون جلوۂ آن جمال بیرون ز تو نیست یا در داماں و سر بجیب اندر کش

نہایت دائرہ ظل نہایت انفس است بیرون آفاق و انفس ظل نیست شروعے در نسبت اصالت است و ایضا نسبت بزرگان ما حکم معشوق دلربا دارد ہرچند بآن تقید نمائی و توجہ کنی و مراقب آن نشینی در عشوہ آید و خود را یکسو کشد و محجوب گردد و چون آن را بطور او گذارے جلوہ نماید و بقدر او ظہورے فرماید والسلام علیکم و علی من لدیکم۔

مکتوب (۵۷) پنجاہ و ہفتم

بمیرزا عبید اللہ در جواب بعضے مواجید کہ نوشتہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی دو صحیفہ شریفہ از برادر اعز اکرم بتعاقب

یکدیگر کہ بعد از دیرہا یاد آوری فقرائے دور افتادہ نمودہ بودند رسیدہ مسرت تمام بخشید الحمد للہ سبحانہ
کہ در رابطۂ فقرا و در اذواق باطنہ با وجود صحبت مخالف فتورے راہ نیافتہ است از مطالعۂ
احوالِ سنیہ کہ در صحیفہ مندرج بود ذوقین وملتذ گردید و آنچہ در مکتوب اخیر مندرج بود کہ باوجود
مغلوبی اذواق باطن ظاہر ہمہ برطبق شریعت غرا است بل آنچہ درمرآت شرائع مواجید
مشہود است اوفر الاحتظاظ است الخ ذوق برذوق افزود حق سبحانہ مدار نجات اخروی را
مربوط بشریعت حقہ کہ بوحی قطعی ثابت شدہ است ساختہ وقرب خود را منوط باتباع سنت
سنیہ نمودہ است کریمہ قُلْ اِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ الایہ مشعر بآنست و آنچہ بعضے از سالکان
را در اثنائے راہ امورے کہ بظاہر مخالف طور نبوت است روئے می دہد اگر از مقبولان است
ظاہر او را باحکام شرعیہ متحلی می دارند واز ورطہ مہالک محافظت می نمایند وخلاف وجدان او
از وبعمل می آرند جمعے را ازیں شہود می برآرند وبحقیقت کار کہ اسلام حقیقی است ودران موطن
مطابقہ کشوف است باعلوم شرعیہ مہتد می سازند وجمعے دیگر را درہمیں شہود تا آخر میدارند
لیکن مقبولان را کلائت وليد می فرمایند، الحمد للہ از مطالعۂ مراسلات لطیفہ حظے فرا گرفتہ
از اصالت نسبت است کہ نوشتہ اند کہ مہما امکن از دائرۂ احکام بیرون رفتن نمی گذارند ودرہر
حکمے ذوق خاص لطیفۂ دل را حاصل است ومواجید ہمہ برطبق سنت سنیہ۔
نوشتہ بودند کہ در ادائے فرائض وجدانیست کہ در سنت ہماں معنی بطریق تفصیل است
این وجدان مخبر کمال صاحب معنی است وچوں بکمال الکمال ترقی واقع شود در فرائض معنی
در یابد کہ در نوافل نشانے ازان نباشد۔
نوشتہ بودند کہ در قرارت قرآن مجید تالی خود را نمی یابد در حدیث محدث است ودریافت
این نیستی را ہم نیستی دیگر است بلی لایحمل عطایا الملک الامطایاہ وحما یشیر الی ھذا
المعنی ما قال شیخ الشیوخ قدس سرہ فی العوارف فالصوفی لما لاح لہ نور ناصیۃ التوحید
والقی سمعہ عند سماع الوعد والوعید وقلبہ بالتخلیص عما سوی اللہ تعالیٰ صار بین یدی اللہ سبحانہ

حاضر اشہد ابری لسانہ ولسان غیرہ فی التلاوۃ کشجرۃ موسی علی نبینا وعلیہ الصلوۃ والسلام حیث اسمعہ اللہ تعالیٰ منہا خطابہ ایاہ بانی انا اللہ فاذا کان سماعہ من اللہ تعالیٰ واستماعہ الی اللہ تعالیٰ صار سمعہ بصرہ وبصرہ سمعہ وعلمہ عملہ وعملہ علمہ وعاد اولہ اخرہ واخرہ اولہ والسلام

مکتوب (۵۸) پنجاہ و ہشتم

بمولانا اللہ داد در تحریص بر محافظت نسبت باطن۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ مکتوب مرغوب اخوی اعزی میاں اللہ داد رسیدہ خوشوقت ساخت باید کہ ہمبرین منوال احوال را نویسان باشند کہ سبب تقویت رابطہ معنویست وباعث توجہ غائبانہ محافظت نسبت باطن از اہم مہام است ونگاہداشت سراز التفات بماسوی از اشرف مقاصد بعد از فراغ درس در شبانروزے یک دو وقت برائے خلوت مقرر باید ساخت کہ بے مزاحمت اغیار بوظائف اذکار وافکار مشتغل باشند ونفی وجود وتوابع آن ازین نمود بے بود نماید عزیزے گفتہ یکساعت در نفی وجود بشریت کوشیدن بہ از عبادت متعبد انست چندین سال والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب (۵۹) پنجاہ و نہم

بمولانا محمد صدیق پشاوری در ترغیب بر التزام نیاز ونفی وجود۔

حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ بمراتب رشد وارشاد ترقی بخشاد از ہنگام وداع کتابتے از شما نرسیدہ خاطر نگرانست کہ بچہ زندگانی می نمایند وبکدام مردم صحبت دارند ہیچکس داخل طریق شدہ است یانہ، اگر شدہ است بچہ کیفیت شدہ مجملاً معلوم شدہ است کہ اوقات مضبوط دارید وارستگی خاص در نہاد شما مودع است کہ باعث غبطۂ دوستان می شود حمداً للہ سبحانہ علی ذلک امید است کہ براوضاع نامرادی وشکستگی مستقیم باشند واز حوادث وزلازل متذبذب نشوند خوش گفت

من بعد من و شکستگی و درِ دوست　　چون دوست دلِ شکستہ میدارد دوست

و در تعمیم اوقات بنفی وجود بشریت کوشند تا معاملہ بانتفا آید و از ظل باصل رود و از گوش بآغوش رسد ثم عومل معکم ما عومل خوش گفت - بیت

چکد مشک تر از دستم گر آن گیسو بچنگ افتد　　دمد صبح از گریبانم گر آن مہ درکنار آید والسلام

مکتوب (۶۰) شصتم

بخواجہ محمد فاروق در آنکہ شریعت اصل جمیع کمالات ست چہ کمالاتِ نبوت و چہ کمالاتِ ولایت -

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مصرع از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است مخدوما کمالاتِ ولایت نتیجہ صورت شریعت است و کمالاتِ نبوت ثمرہ حقیقت شریعت پس کمالے از کمالات ولایت و نبوت نیست کہ بیرون دائرہ شریعت بود و استغنائے ازان داشتہ باشد بانداز بعضے از معاملات کہ ورائے کمالات مسطورہ است کہ در حصول آں اعتقاد و عمل را تاثیر نیست افاضۂ آن از راہ تفضل و احسان است و آن معاملات بالاصالت خصوصیت بانبیا و مرسل دارد علی نبینا و علیہم و علی جمیع الانبیاء الصلوات والبرکات و از گذشت آن معاملا نیست کہ فیضان آن از راہِ محبت است کہ فوق تفضل و احسان است کہ بالاصالت نصیب حبیب و کلیم است علیہما الصلوات والتحیات و معاملانے کہ تعلق بمحبوبیت ذاتیہ دارد خاصۂ حضرت حبیب ست علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات این معاملات ہرچند بیرون دائرہ شریعت غرا است لیکن چوں شریعت اصل و بنیاد است ہیچگونہ ازاں استغنا ندارد بداند کہ این معاملات مسطورہ ہرچند بالاصالہ مخصوص باین اکابر است لیکن روا است کہ کمل تابعان را بطریق وراثت ازان نصیب بود و در رنگ متبوع بطفیلِ او ہم آغوش دولت خاصۂ او باشد

مصرع　　دمد صبح از گریبانم گر آن مہ درکنار آید

چون تابع ہموارہ طفیلی و اولش خوار است توہم مساواتے افضلیت و نسبت با ہمسران متبوع مدفوع و

مرفوع است این معارف از اسرار خاصہ حضرت ایشان است و مراد از بلیغ کامل او است یا مثل او امثال ما بوالہوسان را گفت و شنود این امور بشرط حسن قبول ہم مغتنم است و ایمان آن داخل کمال رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ والسلام

مکتوب (۶۱) شصت و یکم

بمولانا حسن علی در آنکہ از عدم علم بحال نفی حال نباید کرد و آنکہ اجازت تعلیم طریقہ بر دو نوع است۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی مکتوب مرغوب مولانا حسن علی احسن اللہ سبحانہ حالہ وحصل آمالہ رسید حضرت حق سبحانہ بر طریقہ مرضیہ مستقیم دارا د و از موانع حصول مطلوب یکسو کناد۔ نوشتہ بودند کہ نہ از اشتغال بعلوم بوے بمشام جان از جانان می رسد و نہ از ذکر و فکر چیزے بکام جان می افتد نذبذب بین ذلک نقد وقت است۔ مخدوما از راہ عدم علم بہ نسبت نفی نسبت باطن مطلقاً نمی توان نمود چہ بسا است کہ نسبتے باطن را کہ مناسب این نشاہ است حاصل بود ظاہر را اصلاً ازاں اطلاع نبود و نفی نماید و ازین رہگذر در قلق واضطراب بود فمنا من علم ومنا من جہل پس امثال شما مردم را نفی علم نمودن بہ از نفی اصل است و ایضاً این دار چوں دار عمل است و دار اجر در پیش است خود را بوظائف اعمال سرگرم باید داشت و بے تذبذب بطریقہ ماموره بسر باید برد و در وقت عمل اجر طلبیدن و بآن در ماندن خود را از اجر باز داشتن است موطن لقائے حقیقی در پیش است مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ در این موطن انتظار مطلوب کہ ناشے از محبت است بہ از استغراق در مطلوب است چہ اول عمل است و ترقی بخش وثانی اجر است کہ موعود بہ نشاہ دیگر است جہت تسلیۂ طلاب نمونہ از آنچہ موعود است وبظلی از ظلال آن آرام می دہند و بعضے را این آرام ہم ندہند و در اجر موعود نقصان نکنند عزیزے از حضرت رسالت پناہ را صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم بخواب دید پرسید یا رسول اللہ ما التوحید فرمود کلما ہجس ببالك او خطر فی خیالك فاللہ تعالی بخلاف ذلك

وشما اگر میخواہید کہ مطلوب را درین نشأہ در آغوش آرید و عنقا را در دام کنید مشکل است۔ بیت

عنقا شکار کس نشود دام باز چین کاینجا ہمیشہ باد بدست ست دام را

دیگر نوشتہ بودند کہ مقام شیخی و ارشاد شرائط دارد از اطلاع بر قابلیات و استعدادات طلاب و حصول آثار در ینہا۔ بدانند کہ اجازت تعلیم طریقہ دو نوع است یکے آنکہ کاملے را خلافت دہد و در مقام شیخی بنشاند و آن در ما نحن فیہ نیست بشرائط چہ رسد، دوم آنست کہ کاملے ناقصے را اجازت دہد و بعضے از منافع مجاز و مسترشدان او در این ضمن ملحوظ دارد درین صورت ہمہ شرائط در کار نیست حضرت قطب المحققین حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس در رسالہ مبدأ و معاد برنگاشتہ اند گاہ باشد کہ کاملے ناقصے را اجازت تعلیم طریقہ بکند و در ضمن اجتماع مریدان آن ناقص کار آن ناقص باتمام می رسد الخ۔ و نیز در ہمانجا نوشتہ اند کہ نقص ہر چند منافی اجازت است اما کامل مکمل ناقص را نائب مناب خود می سازد و دست او را دست خود می داند ضرر نقص تعدی نمی نماید واللہ سبحانہ اعلم بحقائق الامور کلہا۔

و اجازتے کہ بشما دادہ شدہ است ازین ہر دو نوع منزل است کہ مقید باشخاص معدودہ است تا در شغل و مراقبہ تنہا نباشند و چندین شریک بوند کہ درین طریقہ علیہ این معنی اثر عظیم دارد و از عزلت مطلق صحبت بشرط فنا در یکدیگر بہتر است کہ در صحبت فیوض یکدیگر بر ہمدیگر فائض می شود این نوع اجازت را کہ سفارت محض است شما شیخی و امر عظیم تصور کردہ ازان گریزان اید و می نویسید کہ این چنین کسے کہ مریدِ از آنچہ کہ بود دیگر گون نتوان ساخت ہوس شیخی اگر نکند بہتر است چنانچہ این رباعی از عزیزے مشہور است۔ مصرع

باہر کہ نشینی و نشد جمع دلت

مخدوما تا حال کسے را تلقین ذکر نکردہ اید از کجا یقین کردید کہ احوال او دگر گون نخواہد شد و جمعیت دل در حق او بحصول نخواہد پیوست قیمۃ المرء قدر ہمتہ ہرگاہ در اول قدم ہمت را از دست میدہید و آب نادیدہ موزہ میکشید معلوم است کہ انجام آن چہ خواہد بود و چہ نتیجہ خواہد داد۔ بیت

اگر گوئی کہ بتوانم قدم در نہ کہ بتوانی وگر گوئی کہ نتوانم برو بنشین کہ نتوانی

شما را بتغیر احوال مسترشدان چہ دخل میانجی بیش نیستید اگر در مخبر رسوخ داشتہ باشید ہرگز این نوع نہ نویسید۔ بدانند کہ این گفت گوئے نہ از روے آزار است کہ این جا کمال صفا است بلکہ از جہت تنبیہ است بر مواقع خطا کہ مرشد را نسبت بمسترشد ناگزیر است والسلام علی من اتبع الہدیٰ

مکتوب (۶۲) شصت و دوم

بملا محمد قلی در آنکہ در مقام رضا دو اعتبار است۔

بسم اللہ والسلام علی رسول اللہ در مقام رضا کہ منتہاے مقامات است دو اعتبار است اعتبار اول رضائے حق سبحانہ است از عبد، و اعتبار ثانی رضائے عبد است از حق سبحانہ و اعتبار ثانی فوق اعتبار اول است چہ اول رضائے حق است بعد از ان رضائے عبد کما قال سبحانہ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْھُمْ وَرَضُوْا عَنْہُ والسلام

مکتوب (۶۳) شصت و سوم

بحضرت مخدوم زادہ بلند درجہ جامع کمالات صوری و معنوی شیخ محمد صبغۃ اللہ سلمہ ربہ دربیان نسبت حق با خلق بروجہ تمثیل باذکر بعضے معارف مناسبہ آں۔

وللہ المثل الاعلی نسبتہ سبحانہ تعالی وتقدس مع العالم شبیھۃ بنسبۃ النقطۃ الجوالۃ مع الدائرۃ الموھومۃ التی نشاءت من سرعۃ دوران تلک النقطۃ لکن جعل اللہ سبحانہ العالم موجودا بوجود ھو ظل وجودہ سبحانہ خارجیا بخارج ھو ظل خارجہ سبحانہ ولا نسبۃ لہ سبحانہ مع العالم من الاحاطۃ والسریان المتعارفین لکن نعلم انہ سبحانہ محیط للعالم بلحاظۃ لا یدرکھا افہامنا ولا یدخل فی حیطۃ اوھامنا اعلم ان النقطۃ المذکورۃ لیست بداخلۃ فی تلک الدائرۃ ولا بخارجۃ عنہا لاختلاف مراتب الوجود فان فی مرتبۃ وجود النقطۃ لیس من الدائرۃ اثر و

انما هی فی الوهم فلا یتصور نسبة الخروج والدخول مع ذلک لیس فی تلک الدائرة شی سوی تلک النقطة مع انها لیست عینها فذلک قس علیه ما نحن بصدد بیانه فهو سبحانه اقرب فی الوجود وابعد من الوجدان فالسیر والسلوک انما هو قطع دائرة العالم علی قدر استعدادتهم لیتوصل بها الی نقطة الواجب واعلم ان حشر المومنین انما یکون علی نقطة من دائرة العالم التی لها قرب من نقطة الاصل بعضها اقرب من بعض علی تفاوت درجاتهم۔

حضرت ایشان ما رضی الله تعالیٰ عنه می فرمودند که سیر من الآن تا نقطه رسیده است که اقربست بنقطهٔ اصل و فوق آن سیر متصور نیست پس ناچار حشر نیز بر ہمین نقطه میسر گردد زیرا که فوق آن نقطه متصور نیست لیس وراء العباد ان قرینه انکارم که بعد از وفات و روز قیامت در بهشت بعضے امورے که متمم این مقام اند و باین مقام تعلق دارند فائض گردند و ایضا بعضے علوم و معارفے که در این دار بر منصهٔ ظهور نیامده است و شان آنها درین دار تستر است بکرم خداوند جل سلطانه ظهور فرمایند و منکشف گردند و این قسم حقائق و دقائقے که در اینجا شان آنها استتار است بسیار بسیار است اگر اندکے از آن بیان نماید بتطویل انجامد والسلام علی من اتبع الهدیٰ

مکتوب (۶۴) شصت و چهارم

بشاہزادهٔ دین پناه سلطان محمد اورنگ زیب سلمه الله تعالیٰ در بیان فضائل جهاد اصغر و شرح معارف جهاد اکبر۔

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفیٰ اما بعد ذرهٔ احقر بعرض می رساند خوشا وقت و حال آنانے که در این امر خطیر و مهم عظیم کمر ہمت را در خدمت پر بہجت چست بربسته اند و بنیت صالحه این سفر صعب را که فی الحقیقة متمم خیرات و برکات ست و وسیله ترقی درجات بشوق برگزیده اند رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم فرموده ان فی الجنة مائة درجة اعدها الله للمجاهدین فی سبیل الله ما بین الدرجتین کما بین السماء والارض رواه

فضیلت جهاد

البخاری، وابوہریرہ روایت کردہ کہ رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فرمود موقف ساعۃ فی
سبیل اللہ خیر من قیام لیلۃ القدر بمکۃ عند الحجر الاسود رواہ البیہقی وابن حبان فی صحیحہ
قال العلماء فیکون موقف ساعۃ فی سبیل اللہ خیر من قیام مائۃ الف الف شہر لان قیام
لیلۃ القدر بمکۃ بمائۃ الف الف شہر فی غیرھا، وانس رضی اللہ تعالیٰ عنہ روایت کردہ است کہ
رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ من رابط لیلۃ فی سبیل اللہ حارساً من وراء
المسلمین کان لہ اجر من کان من خلفہ ممن صام وصلے رواہ الطبرانی باسناد جید قال
العلماء ھذا الحدیث دلیل علی ان اللہ تعالیٰ یکتب للوالی مثل اعمال من عبد اللہ آمناً فی
محل ولایتہ بحمایتہ لہ وما اجزل ھذا الفضل العظیم افسوس کہ این دور از کار ازین قسم نعمت
خوشگوار بحسب ظاہر محروم است وجہۃ بعضے عوائق وموانع ازین جہاد فی سبیل اللہ مہجور۔
یَا لَیْتَنِیْ کُنْتُ مَعَھُمْ فَاَفُوْزَ فَوْزًا عَظِیْمًا لیکن از روے باطن با خود دانند واز راہ دعا و توجہ
کہ وظیفہ فقرا است ممد ومعاون تصور فرمایند اگر فقرائے اہل عزلت سالہا ریاضت کنند و
اربعینات کشند بگرد این عمل نرسند طاعات وعبادات کہ در آن مقام بوقوع آید باضعاف بر طاعات
عزلت زیادہ است ذکر وتسبیح آن موطن ثواب دگر دارد ونماز آنجائے رتبہ علیحدہ دارد وصدقات
ونفقات آن محل را درجہ بزرگ و امراض آن معرکہ را نتیجہ جدا، رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ
وآلہ وسلم فرمودہ اند طوبی لمن اکثر فی الجہاد فی سبیل اللہ من ذکر اللہ فان لہ بکل کلمۃ
سبعین الف حسنۃ کل حسنۃ منہا عشرۃ اضعاف مع الذی لہ عند اللہ من المزید رواہ
الطبرانی۔ ونیز فرمودہ اند علیہ الصلوۃ والسلام الصلوۃ فی مسجدی تعدل بعشرۃ الاف
صلوۃ والصلوۃ فی المسجد الحرام تعدل بالف مائۃ صلوۃ والصلوۃ بارض الرباط بالفی
الف صلوۃ رواہ ابو الشیخ وابن حبان۔ ونیز فرمودہ اند علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام، ان
صلوۃ رباط تعدل خمس مائۃ صلوۃ ونفقۃ الدینار والدرھم فیہ افضل من سبع مائۃ
دینار ینفقہ فی غیرہ۔ ونیز فرمودہ اند علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام من اعان مجاھداً فی

سبیل اللہ او غازیا فی عشیرتہ او مکاتبا فی رقبتہ اظلہ اللہ فی ظلہ یوم لا ظل الا ظلہ رواہ احمد والبیھقی. ونیز فرمودہ اند علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام لموقف فی سبیل اللہ لا یسل فیہ بسیف ولا یطعن فیہ برمح ولا یرمی فیہ بسھم افضل من عبادۃ ستین سنۃ لا یعصی اللہ فیھا طرفۃ عین رواہ ابن النجار. ونیز فرمودہ علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام من حرض یوما فی سبیل اللہ او بعض یوم او ساعۃ غفرت لہ ذنوبہ وکتب لہ من الاجر عدد عتق مائۃ الف رقبۃ قیمۃ کل رقبۃ مائۃ الف رواہ ابن زنجویہ.

وشک نیست کہ این خدمت وھم کہ بآن توجہ دارند جہاد فی سبیل اللہ است اخرج ابوذر والذھبی عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما مرفوعا یکون فی اخر الزمان قوم یسمون الرافضۃ یرفضون الاسلام فاقتلوھم فانھم مشرکون واخرج الدارقطنی عن علی عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال سیاتی من بعدی قوم لھم، یقال لھم الرافضۃ فان ادرکتھم فاقتلھم فانھم مشرکون قال قلت یارسول اللہ ما العلامۃ فیھم قال یفرطونک بما لیس فیک ویطعنون علی السلف واخرجہ عن طریق اخر نحوہ وکذلک من طریق اخر وزاد عنہ ینتحلون عنا اھل البیت ولیسو کذلک وایۃ ذلک انھم یسبون ابابکر وعمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما.

فصل بالخیر رجعنا من الجھاد الاصغر الی الجھاد الاکبر در حدیث قدسی آمدہ است عاد نفسک فانھا انتصبت بمعاداتی نفس امارۂ انسانی باوجود تصدیق قلبی واقرار لسانی بر کفر وانکار خود مصر است باحکام سماوی نمی گرود وباوامر الٰہی جل سلطانہ انقیاد ندارد میخواہد ہمہ منقاد او باشند واو منقاد احدی نبود دعوی ہمسری وخودی در وے متمکن است وندائے انا ربکم الاعلیٰ از نہاد او سر می زند لہذا معادات او مرضی ومقبول آمد ومخالفت وجہاد باوے بروفق شریعت غرا جہاد اکبر گشت جہاد با عدائے آفاقی گاہے اتفاق می افتد وجہاد با دشمن درونے دائمی است ارحم الراحمین از کمال رافت ورحمت در حصول ایمان ونجات از عذاب مخلد

بتصدیق قلبی کفایت فرمود و باذعان نفس تکلیف نفرمود۔ بیت

چشم دارم کہ دہد اشک مرا حسن قبول　　آنکہ دُر ساختہ است قطرۂ بارانی را

آرے بعضے کمل افراد انسانی باشند کہ نفس شان از امارگی برآمدہ باطمینان پیوستہ بود و منقاد احکام الٰہی گشتہ مجال مخالفت دروے نماندہ باشد و راضی و مرضی گردیدہ کریمہ یٰۤاَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِیْۤ اِلٰی رَبِّكِ رَاضِیَةً مَّرْضِیَّةً در شان او وارد است ایمان کامل و اسلام حقیقی درین موطن صورت می بندد این ایمان از زوال محفوظ است و از خلل مصون بخلاف ایمان سابق کہ از خلل و زوال محفوظ نیست، رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیٰ آلہ وسلم ہمیں ایمان را طلب نمودہ اند آنجا کہ برائے تعلیم امت فرمودہ اند اللھم انی اسئلك ایمانا لیس بعدہ کفر و در کریمہ یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْۤا اٰمِنُوْا بِاللّٰهِ الآیۃ و کریمہ وَالَّذِیْنَ اٰمَنُوْا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖۤ اُولٰٓىِٕكَ هُمُ الصِّدِّیْقُوْنَ وَالشُّهَدَآءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ گوئیا اشارت باین ایمان است و در حدیث لن یومن احدکم حتی یکون ھواہ تبعا لما جئت بہ ہمیں ایمان مراد است مطلوب اولی در طریقہ صوفیہ علیہ حصول اسلام حقیقی است کہ بانقیاد نفس امارہ مربوط است و اسلامے کہ پیش از اطمینان نفس بمحض تصدیق قلبی حاصل است آنرا اسلام مجازی میگویند و این را حقیقی المجاز ینفی والحقیقۃ تثبت ولا تنفی۔

ارکان اسلام از نماز و زکوٰۃ و روزہ و حج و جہاد و سائر اعمال حسنہ کہ پیش از اطمینان نفس بوقوع آید گوئیا صورت اعمال است اگر نماز میخواند صورت نماز است و اگر صائم است صورت صوم است و علیٰ ہذا القیاس سائر الاعمال چہ نفس امارہ ہنوز بسرکشی و انکار خود است حقیقت اعمال چگونہ صورت بندد و چون نفس باطمینان رسد و از سرکشی و طغیان باز آید حقیقت اعمال بجا آید و حقیقت نماز و روزہ و غیرہما ادا یابد و باندازہ تفاوت این صورت و حقیقت تفاوت در درجات جنان و نعیم آن و مراتب قرب و رویت اخروی باید تصور نمود جنات مقربین را با جنات عوام مومنین چہ نسبت است قطرہ را با دریا نسبتے ہست کہ ہر دو از یک

جنس اند و مرکب از اجزائے مائی تفاوت بکثرت و قلت اجزا است و صورت را با حقیقت ہیچ نسبت نیست رویتِ اخروی ہم ہمہ را یکسان نیست درجات و مراتب دارد باندازہ تفاوتِ درجات بینندگان چنانکہ امام محمد غزالی قدس سرہٗ تصریح بآن نمودہ است پس رویت غیر متکیفہ ہر کدام اہل صورت و اہل حقیقت قیاس باید نمود کہ چہ نسبت خواہد داشت۔ بیت

بود کہ صدر نشینانِ بارگاہِ قبول کنند گوشۂ چشمے باہلِ صفِّ نعال

این صورت و حقیقت ہر دو داخل دائرہ شریعت علیہ است و ماخوذ از سنن صوریہ و انوار معنویہ نبویہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ یکے صورت شریعت است و دیگر حقیقت شریعت پس معدن ہمہ کمالات شریعت غرا آمد و ہیچ کمالے نماند کہ ورائے شریعت حقہ بدان احتیاج افتد معرفۃ اللہ را بمعنی ادراک بسیط کہ اہل اللہ قرار دادہ اند و کمال انسانی را بآن منوط ساختہ نیز تمامے و کمال آن مربوط بفنا و اطمینان نفس است۔ بیت

ہیچ کس را تا نگردد او فنا نیست رہ در بارگاہِ کبریا

پس عقلائے اولی الابصار را ناگزیر است کہ در حاصل کار و نقد روزگار خود تامل فنائی نمایند ہر کہ این دولت مطلوبہ دارد فطوبی لہ و بشری آنچہ مقصود از خلقت او بود بجا آورد و نعمت در حق او تمام شد و الا از طلب آن فارغ نباشد و از ہر جائے بوے بمشام او برسد از پے آن برود۔ بیت

ترسم کہ یار با ما نا آشنا بماند تا دامنِ قیامت این غم بما بماند

والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۶۵) شصت و پنجم

بمولانا حسن علی در ترغیب بر ترک تسویف و نفی ارادت۔

خصّنا اللہ سبحانہ وایاکم بحقیقۃ الشریعۃ المصطفویۃ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ وخلّصنا عما یشغلنا عن المعرفۃ الالٰہیۃ۔ مخدوما اشرفِ عمر کہ ایام جوانی است

وہنگام درستی قوی وجوارح گذشتہ میرود ارذل عمر رسیدہ می آید افسوس کہ اشرف اشیا را کہ
معرفۃ اللہ است بارذل عمر کہ موہوم محض است حوالہ نمودہ آید و اشرف عمر در ہوا و ہوس کہ
ارذل اشیا است صرف یابد ھلك المسوفون مقصود از خلقت ثقلین تحصیل این معرفت ست
درین نشأ فانیہ وکسب رضائے مولائے حقیقی است درین مہلت یسیرہ و امثال ما بوالہوسان
در پے آرزوہائے بیہودہ تا کے ازین دولت مطلوبہ محجوب باشیم و تا چند بہ ارضائے نفس و شیطان از
رضائے خداوندی جل شانہ دور و مہجور گردیم اَلَمْ یَاْنِ لِلَّذِیْنَ اٰمَنُوْۤا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوْبُهُمْ لِذِكْرِ
اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ حاجز حصین ومانع قوی از معرفت کامروائی و ہوا پرستیست و آرزوہائے لاطائل
وامانی بیہودہ ہر چہ مقصود تست معبود تست شنیدہ باشید اَفَرَءَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهٗ هَوٰىهُ
نص قرآنی ست۔ بیت

عشوۂ ابلیس از تلبیس تست | در تو یک یک آرزو ابلیس تست
گر کنی یک آرزوئے خود تمام | در تو صد ابلیس زاید والسلام

مکتوب (۶۶) شصت و ششم

بمولانا محمد صدیق پشاوری در جواب عریضۂ وے کہ مشتمل بر وارد عظیم بود۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی صحائف شریفہ بتعاقب یکدیگر رسید و احوال
سنجیدہ بوضوع انجامید قُلْ رَّبِّ زِدْنِیْ عِلْمًا وارد قوی کہ در نماز پیشین رو دادہ و در شما تصرف
تمام کردہ و در صید خود در آوردہ بود نیز واضح گردید سبب لذات روحانیت گشت حمداً للہ سبحانہ
علی ذلک وعلی جمیع نعمائہ تعالیٰ ما ماکہ تجلی شانے از شیون الٰہی جل شانہ بودہ کہ بجہت مناسبت
اصالت کہ بمبدأ تعین شما داشتہ ظہور فرمودہ است و شما را از خود بر بودہ بر زبان شما باسرار و معارف گویا شدہ
و بفنا تجود دادہ اِنَّ الْمُلُوْكَ اِذَا دَخَلُوْا قَرْیَةً اَفْسَدُوْهَا وَجَعَلُوْۤا اَعِزَّةَ اَهْلِهَاۤ اَذِلَّةً بازات
متلبس بآن شان متجلی گشتہ و فنا و بقا بخشیدہ تواند بود کہ ظہور این معاملہ تعبیر آن واقعہ باشد

کہ دیدہ بود دید کہ بر دیوارے بر آمدہ ام میگویند ھذا اجل العشق الیٰ آخرہ این معاملہ گویا تعلق بطرف دیگر ازان دیوار دارد و آن دیوار برزخ بودہ کہ مبدأ تعین است چہ مبدأ تعین برزخ است میان عاشق و معشوق و راہ وصول منحصر در انست و دران وقت چون قوت باطن چندان نبودہ ازان دیوار در ہوا شدہ بود دید و فوق آن استعلائے نمود دید الحال بجہت قوت کہ دست دادہ استعلا نمودید و دیدید آنچہ بدید و در شیخ حسن چون بشما نسبت محبت درست دارد یحتمل کہ پرتوے ازین نسبت بطریق اندراج بروے افتادہ باشد۔ بدانند کہ شان عبارت از کمالِ ذاتی ست کہ زیادتی بر ذات تعالیٰ ندارد و مندمج است در غیب الغیب و چون علم حق سبحانہ بکمالات ذاتیہ خود تعلق یافت کمالات مندمجہ در علم تمیز و تفصیل یافت و مبادی تعینات عبارت ازین کمالات مفصلہ است و ہر کمالے مبدأ تعین شخصے است از اشخاص و بطور حضرت ایشان ما صفات سبعہ یا ثمانیہ را ورائے وجود علمی نیز ثبوتے ست در خارج چنانچہ مذہب اہل سنت و جماعت است شکر اللہ تعالیٰ سعیہم بالجملہ آن کمال مندمج اصل است مر کمالِ علمی را و این کمال علمی ظل آنست اما ظہور آن کمال از مرتبہ بطون بسبب این کمال علمی است تواند بود کہ باین اعتبار عزیزے گفتہ باشد۔ مصرع

ولدت امی اباھا ان ذا من اعجبات

ام عین ثابتہ خود را گفتہ کہ مبدأ تعین اوست و اب آن ام شان الٰہی را کہ اصل اوست گفتہ باشد و چون عین ثابتہ سبب ظہور آن شان است از مرتبہ بطون نسبت ولادت کہ سبب ظہور این ست از طرف ثانی نیز اثبات کرد والسلام۔

مکتوب (۶۷) شصت و ہفتم

بحضرت مخدوم زادۂ عالی قدر جامع علوم ظاہری و باطنی خواجہ محمد نقشبند سلمہ ربہ در بیان مذہب علما در مسئلہ کلامِ الٰہی جل شانہ و تدقیقے کہ درین مسئلہ حضرت مجدد الف ثانی راست۔

مذہب اہل سنت و جماعت شکر اللہ تعالیٰ سعیہم در مسئلہ کلام آنست کہ حضرت حق سبحانہ

وتعالیٰ از ازل تا ابد متکلم است بکلام واحد بسیط حقیقی تکثر و تفصیل را دران گنجائش نیست میفرمایند
کہ ازیہاں یک کلمۂ بسیط امر و نہی ناشی گشتہ وہمان کلمہ بسیط استفہام و تمنی و ترجی و اخبار و وعید و
وعدہ صدور یافتہ وہمان کلمۂ بسیط است کہ فرقان و توراۃ نام یافتہ و بزبور و انجیل تفصیل گرفتہ
حضرت ایشان مارا رضی اللہ تعالیٰ عنہ درین مقام مقالۂ مفردہ است و تدقیقی است بعد تحقیق
وآن آنست کہ در کلام الٰہی جل شانہ با وجود اجمال و عدم تجزی تفصیل ہم ثابت است و وسعت و
تمیز ہم کائن با وجود بساطت امر از نہی ممتاز است و اخبار از انشا جدا چنانچہ در مرتبۂ ذات تعالیٰ با وجود
اجمال تفصیل و وسعت اثبات می نمائیم چہ وسعت و تفصیل نیز از صفات کمال است قال اللہ تعالیٰ
وتقدس وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

باید دانست کہ اجمال و تفصیل کہ در ان مرتبہ علیا اثبات می نمائیم نہ آن اجمال و تفصیل است
کہ در فہم ما در آید و مدرک ما گردد کہ آن موجب تبعض و تجزی است تعالیٰ اللہ عن ذلک علواً
کبیراً بلکہ در رنگ ذات و صفات بیچون و بیچگون است عَرَفْتُ رَبِّي بِجَمْعِ الْأَضْدَادِ۔ این
معرفت ہر چند ورائے طور عقل است اما موید بکشف صحیح والہام صریح است و تمیزے کہ علماء کرام
نفی آن نمودہ اند تمیزے ست کہ از قسم چون و چند ست کہ منافی بساطت است۔

فائدہ: چون لفظ اجمال و وحدت را دران حضرت مناسبت زیادہ است از لفظ تفصیل و کثرت
چہ لفظ تفصیل و کثرت موہم تبعض و تجزی است بنابران اجمال و وحدت برائے اطلاق بران حریم متعال
اختیار نمودہ اند والا او تعالیٰ ازین اجمال و تفصیل کہ مدرک ما است منزہ و مبرا است و اگر وحدت
و وسعت بیچون گیریم ہر دو ثابت است فافہم ولا تکن من القاصرین۔

مکتوب شصت و ہشتم (۶۸)

دربیان بعضے مراتب اصول بطریق اجمال بکمینۂ خادمان محمد عبید اللہ عفی عنہ۔

حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ بذات خود موجود است نہ بوجود عینا کان ذلک الوجود او

زائد او کن اصفاتہ سبحانہ موجودۃ بذاتہ تعالیٰ لا بالوجود۔ زیراکہ دران موطن قدس وجود راگنجایش نیست وہمچنین وجوب امکان را دران مرتبہ علیہ گنجائی نہ۔ لانھما نسبتان بین الوجود والماھیۃ فحیث لا وجود ثمہ فلا وجوب ولا امکان۔

حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند ہرچند بتعمق نظر دور دور رفتہ میشود محسوس می گردد کہ در المرتبہ علیا ذاتست مع الصفات الثمانیۃ المتمیزۃ بعضہا عن بعض، حقیقت ماورائے این امرے یافتہ نمی شود چہ وجود چہ وجوب فوق این مرتبہ مرتبہ ایست کہ در آنجا این صفات اعتبارات محض اند در حضرت ذات تعالیٰ وتقدس وزیادتی بر ذات تعالیٰ ندارند آرے این قدر ہست کہ این اعتبارات را دران مرتبہ تمیزے بایکدگر ثابت است وفوق این مرتبہ مرتبہ ایست کہ دران جا این تمیز ہم کائن نیست وغیر از اعتبارات محضہ امرے دیگر مفہوم نمی شود وفوق این مرتبہ آن مرتبہ مقدسہ است کہ در آنجا ہیچ اعتبار ملحوظ نیست و جہل وحیرت ہم لازم آن مقام است۔ باید دانست کہ در مراتب سہ گانہ اول چون ذات تعالیٰ ملحوظ باصفات است در صورت مثالی بصورت دائرہ ہویدا می گردد دو قوس کہ یکے عبارت از ذات باشد ویکے از صفات ظاہر می گردد و در مرتبہ اخیرہ چون اعتبارے واضافتے ملحوظ نیست لاجرم در صورت مثالی نصف دائرہ کہ کنایہ از یک قوس ذات باشد ظاہر می گردد وہمیں سراست کہ حضرت ایشان ما در مکتوب بیان طریق نوشتہ اند کہ دران مرتبہ غیر از یک قوس ظاہر نشد دراین جا سرے خواہد بود کہ بران سر اطلاع ندادند۔

باید دانست کہ مرتبہ اول ازاین مراتب چہار گانہ کہ مرتبہ صفات است نصیب لطیفہ روح است ومرتبہ ثانی کہ مقام شیونات است نصیب لطیفہ سر است ومرتبہ ثالث کہ تنزیہ وتقدیس مناسب است نصیب لطیفہ خفی است ومرتبہ رابع نصیب اخفی است ونصیب قلب از مرتبہ افعال است کہ دون این مراتب است بعد از گذشت این مراتب چہار گانہ عالم امر معاملہ بعالم خلق می افتد والسلام۔

مکتوب شصت و نہم (۶۹)

بحقایق آگاہ خواجہ محمد صدیق کشمی و خواجہ محمد صالح کولابی در آنکہ عارف ہر چند بکمال الکمال رسید نصیب وار بعض وجوہ ذات باشد تعالیٰ و بعضے اکمل باشد کہ نصیب شان از جمیع وجوہ ذات بود سبحانہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ التفات نامہائے گرامی عزیزین مشرف ساخت ازکرم او تعالیٰ امیدوار باشند۔ مصرع بتاریکی درون آب حیات است۔ استماع فرمایند چون عارف مقامات وصول را طے کردہ معاملہ بجائے رساند کہ منتہائے معارج اوست در منازل قرب ہر آئینہ نصیب او از بعض وجوہ ذات خواہد بود کہ اصلی ست از اصول اسمے کہ مبدأ تعین عارف ست و باندازہ جامعیت اسم در ان وجہ ہم جامعیت خواہد بود و ہر چند اسم اجمع بود وجہ نیز اجمع باشد لیکن نصیب از جمیع وجوہ دیگر است و نصیب از یک وجہ کہ جامع وجوہ است دیگر کما لا یخفی علی الفطن۔

ہر چند از اصول و از اصول اصول معاملہ عارف فوق رود اما باندازہ اسم خود کہ مربی اوست نقید را ہمراہ خود خواہد برد و از جمیع وجوہ تفصیلا نصیب نخواہد یافت ہر چند در اول وہلہ وصول آن وجہ را در سائر وجوہ مستہلک یابد و متمیز نہ بیند اما فی الحقیقت متمیز است چون در آن مقام استقرار تام نماید وحدت نظر داشتہ باشد تمیز را خواہد دریافت۔ چون این معرفت معلوم گشت معرفتے غریب تر و غامض تر بشنوند بعضے کمل از ان قبیل بوند کہ آنہا را از جمیع وجوہ نصیب بود و بیانش آنست کہ آن وجہ را کہ اصل اسمے است کہ مبدأ تعین سالک ست با وجوہ دیگر ما بہ الاشتراکے ہست از ان راہ ما بہ الاشتراک از جمیع وجوہ حظ خواہد گرفت چہ نوع را با جنس خود شاہراہ ست۔

سوال ماہیت مرکب از ما بہ الاشتراک و ما بہ الامتیاز است و ہر کدام را خصوصیات علیحدہ است آیا ممکن است کہ از ما بہ الامتیازات سائر وجوہ ہم نصیبے حاصل نماید۔

جواب گوئیم چون ما بہ الاشتراک را بر ما بہ الامتیازات صدق است اگرچہ عرض است چہ جنس عرض عام است مر فصول انواع خود را پس ازین راہ نصیبے تمام از ما بہ الامتیازات نیز

حاصل خواہد نمود و از راہ عرض عام بافراد او خواہد رسید و از جمیع وجوہ ذات تعالیٰ مفصلاً نصیب خواہد یافت و از ہمہ کمالات کہ در نوع بشر ممکن الحصول است بطفیل خاتم الانبیا علیہ و علیہم افضل الصلوات و اکمل التسلیمات حظ خواہد برد این معرفت از معارف خاصۂ حضرت ایشان ما ست قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس و از کمالات مخصوصۂ ایشان بعد انبیا علیہم التحیات والبرکات۔

مکتوب (۷۰) ہفتادم

بملا محمد افضل ولد شیخ بدر الدین سرہندی در معنی حدیث القبر روضۃ من ریاض الجنۃ با بیان بشارتے کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بآن مبشر گشتہ بودند۔

بسم اللہ العظیم و مصلیا علی رسولہ الکریم و آلہ اجمعین در حدیث نبوی علی مصدرہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ آمدہ است کہ القبر روضۃ من ریاض الجنۃ مراد از روضہ بودن قبر آن ست کہ حجبے و مسافتے کہ میان بقعہ قبر و جنت بودہ است مرتفع می گردد و ہیچ پردہ و مانعے دران ہر دو مقام نمی ماند گویا بقعہ قبر را فنائے و بقائے بجنت حاصل می گردد فافہم وہذا معنی قولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم ما بین قبری و منبری روضۃ من ریاض الجنۃ. باید دانست کہ این قسم روضہ مر اخص خواص راست ہر مومن را میسر نیست غایۃ ما فی الباب. چون قبور مومنین صفائی و نورانیتی پیدا کند استعداد آن حاصل میشود کہ پرتوے از جنت بران قبور منعکس گردد و حکم آئینۂ تصفیہ کردہ می گردد۔

مخفی نماند کہ حضرت مجدد الف ثانی حضرت ایشان ما از غایۃ اتباع سرور دین و دنیا علیہ افضل الصلوات و اکمل التحیات نیز مبشر شدہ بودند کہ روضۂ منبرکہ کہ قبر آنحضرت دران ست و صحن قدیم آن روضۂ مقدسہ روضہ ایست از ریاض جنت می فرمودند کہ مبشر شدہ ام باآنکہ اگر مشتے از خاک آن روضۂ مبشرہ در قبر شخصے بنہند از ند امید وار رہائے عظیم است فکیف من دفن فیہا الحمد للہ رب العلمین والصلوۃ والسلام علی رسولہ محمد و آلہ اجمعین۔

مکتوب ہفتاد و یکم (۷۱)

بمومن بیگ کابلی در آنکہ تعلق بماسوی از اشد امراض است۔

سَلَامٌ عَلَیْکُمْ طِبْتُمْ۔ بیت

ہرچہ جز عشقِ خدائے احسن است گر شکر خوردن بود جان کندن ست

گرفتاری ما دون حق سبحانہ از اشد امراض قلبیہ است فکر ازالۂ آن از اہم مہام است۔ مصرع

درخانہ اگر کس است یک حرف بس است

مکتوب ہفتاد و دوم (۷۲)

بملا محمد مسافر در تحریض بر رضا بہ قضائے الٰہی جل شانہ۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اخوی ملا محمد مسافر بعافیت باشد بیاد خداوندی جل شانہ خوشوقت بود کتابہائے شما رسیدہ ہر رنج و الم کہ می رسد چون بتقدیر و ارادۂ خداوندی ست تعالیٰ غیر از رضامندی چارہ و گذر نیست بر وظائف طاعات چست باشند و براو جاع امراض صبر و شکیبائی نمایند و عافیت را از کرم او سبحانہ طلب نمایند و ہیچکس را از خلائق در میان نہ بینند و ہمہ را از حق سبحانہ و تعالیٰ دانند و دفع آنرا ہم از او بخواہند کہ بے تقدیر او سبحانہ کس بکسے ضرر نتواند رسید و بے ارادت او ہیچکس دفع ضرر نتواند کرد راہ بندگی اینست والسلام۔

مکتوب ہفتاد و سوم (۷۳)

بمولانا حسن علی در جواب سوالے کہ بر مکتوب میرزا عبداللہ نمودہ بود۔

بسم اللہ حامدا و مصلیا اخوی ملا حسن علی احسن اللہ حالہ و حصل آمالہ شنیدہ کہ بر کتابت اخوی عبداللہ بیگ نوشتہ بود جواب آنرا طلب داشتہ کہ فرق و امتیاز میان

حسن و قبح در مقام شریعت است چنانچه در رسالہ دیدہ است کہ در طریقت سراسر آشتی است
و با ہمہ کس دوستی بخلاف شریعت کہ در انجا با دشمنان جنگ است و با دوستان آشتی الخ عجب
شبہہ واہی است طریقت را با شریعت چہ تقابل است و کدام مساوات، شریعت غرا کہ بوحی قطعی
کہ ریب را اصلا در ان گنجایش نیست ثابت شدہ است و احکام آنرا اصلا نسخ و تبدیل نہ تا قیام
قیامت این احکام باقی است و عمل بمقتضاے آن ہمہ را از عوام و خواص لابد و ضروری۔
طریقت ہرگز احکام آنرا نمی تواند برداشت و اہل خود را از تکالیف شرعیہ آزاد ساخت
از عقائد قطعیہ اہل سنت و جماعت است کہ بندہ ہرگز بدرجہ نرسد کہ تکالیف شرعیہ از وے
ساقط شود ہرکہ معتقد خلاف آنست از جرگہ اہل اسلام بیرون است جمعے را حق سبحانہ دشمنان خود
مقرر ساز دو امر بغلظت و شدت و جہاد و قتال با آنہا فرماید آشتی کردن با آن جماعہ و دوستی نمودن
از قاعدۂ اسلام خارج است و دعوی محبت خدائے تعالیٰ و رسول او صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم
با آن جمع نہ شود و آنرا برنتابد کہ اطاعت محبوب و تولی دوستان محبوب و تبری از دشمنان او از لوازم
مقام محبت است. آرے بر بعضے سالکان این راہ امورے کہ بظاہر مخالفت بہ کتاب و سنت
دارد بسیار دار می شود کہ آخر از ان باید گذشت درین وقت سر رشتہ شریعت را از دست ندہد و سنت
را بدندان محکم گیرد و بخلاف کشف و وجدان خود بتقلید اہل سنت و جماعت اعتقاد و عمل کند
خس و خاشاک این راہ بصدائے انی انا اللہ می سراید و سالک بیچارہ را از مطلب علیٰ باز داشتہ
بہ پرستش خود دعوت می نماید سالک مستقیم را درین ہنگام باید کہ متابعت خلیل اللہ جوید و
لَا اُحِبُّ الْاٰفِلِیْنَ گوید و بموجب وَجَّهْتُ وَجْهِیَ الآیہ بغیب الغیب پوید و بمتابعت
حبیب اللہ علیہ و علی الخلیل و سائر الرسل الصلوات والبرکات بزیغ البصر گرفتار نگردد و گاہ
خود را از کسانیکہ باجماع از وے افضل اند مساوی اند و گاہ افضل بیند مسجد و بتخانہ یکسان خیال
نماید و اسلام و کفر را برابر دریابد اگر سر رشتہ کتاب و سنت را در اعتقاد و عمل از دست ندہد معذور
است چہ در کشف و وجدان اختیار ندارد۔ والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب ہفتاد و چہارم (۷۴)

بحقائق آگاہ شاہ نعمت اللہ قادری در آنکہ سبقت از اصل است و در ظل ہرچہ ہست مستفاد و مستعار از اصل است و نصیب ظل اضمحلال است۔

بسم اللہ حامدا و مصلیا عنایت نامۂ نامی و صحیفۂ گرامی کہ نامزد این بے حاصل نمودہ بودند مشرف ساخت امیدوار است کہ ہمبرین منوال این دور از کار را گاہ گاہ بحاشیۂ ضمیر مہر تنویر راہ می دادہ باشند و باذواق خاصہ می نواختہ ورود این نامہ کہ از عین کرم بود بے سابقہ مراسلت نعمتے بود غیر مترقبہ امیدوار کشائشہا و ترقیہا از وصول آن گردید بے سبقت از بزرگان می باید و کرم از کریمان می شاید۔ مصرع

در خانہ بکد خدائی ماند ہمہ چیز

از پیش گاہ چنین آمدہ و اشد شوق باصل منسوب گشتہ بدایت از مبدأ است و آغاز از اصل یُحِبُّھُمْ وَیُحِبُّوْنَہٗ خیر و کمال کہ ظل دارد ہمہ مستفاد و مستعار از اصل است ظل در ہیچ چیز بخود استقلال ندارد اگر نسبت خیر و کمال بخود نماید خائن بود و دعوی ہمسری باصل پیدا کند کمال در حق او انتفائے کمال است و خیریت در سلب خیریت نصیبے کہ از اصل دارد و بقدر منتسبات بآن محو و تلاشی است ہرچند ظہور اصل بیش محو و تلاشی ظل بیش بیچارہ کہ جز انتفا از اصل بہرہ ندارد از کمال او چہ خبر داشتہ باشد و بکمال او چگونہ پے برد۔ بیت

گیرم کہ بخلوتخانۂ ما یار خرامد   کو حوصلہ و طاقت دیدار کہ دارد

امید گاہا درین آخر زمان کہ زمان بعد نبوت است و آوان قلت انوار سنت و تراکم ظلمات بدعت وجود امثال شما شاہباز ان مغتنم است اگر امثال ما مخمولان زاویۂ خمول ہزار ریاضت در کنج گمنامی بکشیم و دست و پا بزنیم برابر بیک کلمۃ الحق ایشان کہ در دل سلاطین اثر نماید نشود و بگرد آن نرسد۔ حق سبحانہ سلاطین را در عالم بمثابہ روح در جسد ساختہ است کہ صلاح روح صلاح

جسد است و فساد روح فساد جسد ہمچنین اصلاح سلاطین اصلاح تمام عالم است کدام عمل است کہ بگرد آن می رسد مگر ما اصلاح آثار شیخ محمد صالح کہ در مجالس و معارک ثنا گوئی ایشان است و ناشر اوصاف جمیلہ ایشان و حدیث اخلاق و احسان بر زبان دارد چون متوجہ آن حدود بود باوجود نا قابلیہا بدو کلمۂ نا مربوط خویشتن را فرایاد خاطر عاطر داد و مصدع اوقات شریف گردید ظلال افادت و ارشاد سایہ گستر و مبسوط باد۔

مکتوب (۷۵) ہفتاد و پنجم

بمیرزا طاہر بیگ در آنکہ ذکر را مشوب بہیچ غرض نسازد حتی المواجید والاحوال۔

اللہ تعالی از رقیت ماسوی محررکناد و در مدارج قرب ترقیات دہاد بندۂ مقبول آنست کہ بدوام ذکر موصوف بود و لمحہ بغفلت و ہوا نفس نہ پردازد و ذکر را مشوب باغراض خود نسازد و مخلص بود بلکہ احوال و مواجید ہم در ذکر ملحوظ و محظور نبود بمقتضائے کریمہ اُذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ البتہ از آن طرف ہم یاد خواہند کرد نا بچہ بہیچ یاد فرمایند و بکدام عطیہ بنوازند بلکہ دران وقت جانب اذکرکم منظور و ملحوظ نبود و بخلوص سینہ و خلوص امنیت متوجہ و حاضر باشد بلکہ حضور نبو باشد کہ نفس حاضر نیز درمیان نبود و رخت بصحرائے عدم کشد و حضور خود بخود روئے نماید۔ مصرع

این کار دولت است کنون تا کرا دہند

والسلام علی من اتبع الہدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ وعلی آلہ من الصلوات افضلہا ومن التسلیمات اکملہا

مکتوب (۷۶) ہفتاد و ششم

بمیرزا امان اللہ برہان پوری در تاویل سورۂ اخلاص۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم۔ مصرع

از ہر چہ میرود سخنِ دوست خوشتر است

قال عزمن قائل قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ کلمہ هُوَ گویا اشارت بغیب ہویت و اطلاق ذات ست تعالیٰ عن الشیون والاعتبارات حتی عن قید الاطلاق و اَللّٰهُ عبارت از قابلیت اولیٰ و وحدت ذاتیہ است کہ قابلیت ذات ست تعالیٰ مر اعتبار تجرد و اتصاف را بجمیع اوصاف کمال و اَحَدٌ کنایہ از احدیت مجردہ است کہ مقید است بتجرد از صفات و اعتبارات اَللّٰهُ الصَّمَد اشارت است بواحدیت کہ مرتبۂ اتصاف است باوصاف کمال از صفات افعال و سائر صفات ثبوتیہ و شیون و اعتبارات ذاتیہ چہ مقام صمدیت را این اتصاف ناگزیر است لہذا بجائے ہو الصمد اللہ الصمد آمد کہ قابلیت این اتصاف مر این مرتبہ راست و در مرتبہ کہ تعبیر از اں بہو واقع است این قابلیت اصلا ملحوظ نیست بے توسط برزخیت کبریٰ کہ مقام لاحق است لَمْ یَلِدْ وَلَمْ یُوْلَدْ وَلَمْ یَکُنْ لَّهٗ کُفُوًا اَحَدٌ اشارت بصفات سلبیہ و تنزیہات و تقدیسات ذاتیہ است مما لم یعلم تفصیلها ولکن تفصیل الشیون الثبوتیہ الا اللہ الواحد القہار۔ پس این سورہ علیہ با وجود قصر و قلت الفاظ جامع مراتب وجوب است و حاوی اسرار و معارف الٰہیہ و لفظ مبارک اللہ الصمد چنانچہ مستجمع شیون و کمالات مرتبۂ وجوب ست، ایمائی بمراتب کونی و تعینات امکانی نیز وارد چہ صمدیت مستدعی احتیاج است پس این سورۂ مبارکہ منبئ کہ بطریق اجمال جامع جمیع مراتب وجوبی و امکانی آمد و ہیچ کمالے نماند کہ این سورہ انبائے ازان نداد قاری آنرا باید کہ سرسری بر آن نگذرد و از معانی و اسرار آں بے خبر نبود و از ملاحظہ صفات کمال و مشاہدۂ جمال لازوال بے بہرہ نرود و از تخلق باخلاق کمال و تحقق باوصاف جمال حظے فرا گیرد و بہویت ذات تعالیٰ ایقانے حاصل نماید و از مرتبۂ اجمال و تفصیل بقدر استعداد بہرہ مند گردد و از ملاحظہ صمدیت آنحضرت جلت عظمتہ احتیاج ذاتی و فقر جبلی خود مطالعہ نماید و اوصاف خیر و کمال را بتمام منسوب و مخصوص باو داند تعالیٰ و از انانیت امارہ بکلیت وا رہد این زمان آنچہ مقصود از خلقت او بود بحصول انجامد و نعمت در حق او تمام شود و از صفات تنزیہ و تقدیس کہ خاتمہ سورہ بدانست۔ بداند کہ سالک ہر چند در معارج عروج صعود نماید و قرب پیدا کند

وفنا وبقا مشرف گردد ہمہ وقت دوئی وبیگانگی نقد وقت دارد و ہیچگونہ مجانست و اتحاد با آنحضرت پیدا نکند و مشارکتے در ذات وصفاتِ او حاصل ننماید کہ بندہ ہمیشہ بطوقِ بندگی مطوق است واو سبحانہ ہموارہ بتنزیہ وتقدیس خویش موصوف ماللتراب و ربّ الارباب بعضے از وقائع و کشوف و احوال از خود واز بعضے یاران خود قلمے نمودہ بودند اصیل و پسندیدہ است مطالعہ آن فرحت فراوان بخشید اللہ تعالیٰ ابواب فتوح وترقیات را ہموارہ مفتوح داراد بالنون والصاد۔

مکتوب ہفتاد و ہفتم (۷۷)

بشیخ عبد الحمید برہانپوری در آنکہ وصول بدرجہ کمال را علامات است۔

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ برادر گرامی شیخ عبد الحمید ازین دور افتادہ سلام عافیت انجام خوانند مکتوب مرغوب آن برادر کہ نامزد این دور از کار نمودہ بودند از بلدہ ملتان رسید مطالعہ آن فرحت فراوان بخشید واز احوال سنیہ و مقامات علیہ اندراج یافتہ بود چہ عجب اگر حق سبحانہ بندہ را بہ بعضے از مزایا مخصوص گرداند و بمقامات علیہ اکابر سرفراز گرداند اِنَّ رَبِّیْ رَحِیْمٌ وَّدُوْدٌ لیکن مصداق این قسم امور اتباعِ سنت سنیہ است و اجتناب از بدعت نامرضیہ و مصداق دیگر آنست کہ ہوائے او تابع احکامِ شرعیہ وسنن مرضیہ باشد لن یومن احدکم حتی یکون ھواہ تبعا لما جئت بہ بمضمون حدیث است حق سبحانہ در مدارج قرب ترقیات دہاد و برسنن نبویہ علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ استقامت کرامت کناد ماٰمول از دوستان دعائے سلامتی خاتمہ است۔

مکتوب ہفتاد و ہشتم (۷۸)

بمیر محمد ابراہیم ولد سیادت دستگاہ میر محمد نعمان در ترغیب بر تحصیل رابطہ وفنا فی الشیخ واتباع سنت واختیار صحبت شیخ کامل وفنا فی اللہ کہ قدم اول این راہ است۔

بسم اللہ حامدا للہ العظیم ومصلیا علی رسولہ الکریم سیادت و نقابت پناہا

در طریقۂ ما مدارِ وصول درجۂ کمال مربوط برابطۂ محبت است بشیخِ مقتدا طالبِ صادق از راہِ محبتے
کہ بشیخ دارد اخذِ فیوض و برکات از باطنِ او می نماید و بمناسبتِ معنویہ ساعةً فساعةً برنگِ او می برآید
گفتہ اند فنا فی الشیخ مقدمۂ فنائے حقیقی است ذکر تنہا بے رابطۂ مسطورہ و بے فنا فی الشیخ موصل نیست
ذکر ہر چند از اسبابِ وصول است لیکن غالباً مشروط برابطۂ محبت و فنا در شیخ است آرے
این رابطہ تنہا با رعایتِ آدابِ صحبت و توجہ و التفاتِ شیخ بے التزامِ طریقِ ذکر موصول است و
در سلوک و تسلیکِ اختیاری کہ بطریقِ دیگر وابستہ است مدارِ کار بر وظائف و اوراد و اذکار است و
بنیادِ معاملہ بر ریاضت و اربعینات و بہ پیرِ طریقت باین مثابہ رجوع نیست و درین طریق کہ طریقۂ
صحابۂ کرام است علیہم الرضوان افادہ و استفادہ انعکاسی است صحبتِ شیخِ مقتدا با رعایتِ
آداب کافی است و وظائفِ اذکار و طاعات نیز از مکملات و معاونات است صحبتِ خیر البشر علیہ
وعلی آلہ الصلوٰۃ والزاکیات والتسلیمات والنحیات النامیات در حصولِ کمالات بشرطِ ایمان و تسلیم
و انقیاد کافی بود لہذا راہِ وصول درین طریق اقرب گشتہ است و در اخذِ فیوض و برکات از شیخ
کامل مکمل کہول و صبیان و شیوخ و احیا و اموات برابر اند ریاضت درین طریقِ عالی کہ متضمن
اندراجِ نہایت است و در بدایت اتباعِ سنتِ سنیہ است و اجتناب از بدعتِ نامرضیہ است۔
حضرت خواجہ احرار قدس سرہٗ فرمودہ اند اگر پرسند کہ معتقدِ درویشان خانوادہ حضرت خواجگان
قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم چیست بگو اعتقادِ اہلِ سنت و جماعت و دوامِ عبودیت کہ بے ادائے
عبادت منصور نیست و آن عبارت از دوامِ آگاہی است بجنابِ قدسِ حق سبحانہ بے مزاحمت
شعور بوجود غیرے بلکہ ذہول از صفتِ آگاہی بوجودِ حق سبحانہ دریافت این سعادتِ عظمیٰ بے
تصرفِ جذبہ کہ عبارت از ظہورِ محبت ذوقیہ است میسر نیست ہیچ سببے در طریقِ جذبہ قوی تر از
صحبتِ کسے کہ سلوکِ او بطریقِ جذبہ واقع شدہ باشد نیست اگر حق سبحانہ بمحض عنایت بصحبتِ کسے رساند کہ اثر
تصرفِ جذبہ کہ عبارت از آگاہی است بحق سبحانہ بر سبیلِ ذوق او دل را درین آگاہی لذتے
ہست ظاہر شود باید کہ سعادتِ خود را در تسلیم در کلی و جزئی باو داند و شقاوتِ خود را در اعراض

موصل بطرق

از ودانند ہمیشہ اوقات خودرا مصروف نگاہداشت ادب اوگردانند از ہرچہ منکر اوست خویش را نگاہدارد و در غیر مرضی او خویش را صرف نکند چنانچہ ہرچہ محبوب او باشد محبوب خویش گرداند ہرچہ منکر اوست بالطبع آنرا کارہ باشد تا بصفتے گردد کہ جز مراد او مراد دیگرش نبود و ہمہ مرادہا از ساحت سینہ اش رخت برگیرد۔ چوں حال اینجا رسد شاید کہ آں وصف کہ بردل عارض شدہ است بقایا بدتم کلامہ۔ بزرگان این طریقہ گفتہ اند مصرع

سایۂ رہبر بہ است از ذکرِ حق

وسایۂ رہبر را اشارت بطریقۂ رابطہ کردہ اند کہ عبارت از حفظ صورت شیخ است بطرزے کہ در این طریق معہودہ است یعنی طریقۂ رابطہ طالب مبتدی را سود مند تر است از ذکر، ہرچند ذکر فی نفسہ شرافت و فضل دارد بیانش آنست کہ مرید بیچارہ چونکہ گرفتار عالم سفلی است بعالم علوی مناسبت ندارد تا اخذ فیوض و برکات از آنحضرت بے توسط نماید۔ متوسطے باید ذو جہتین کہ از عالم علوی حظے فرا گرفتہ بعالم سفلی برائے دعوت و ارشاد خلق رو آوردہ باشد و از راہ مناسبت اولی از عالم غیب اخذ فیوض نمودہ از راہ مناسبت ثانیہ کہ بعالم سفلی دارد آں فیوض را بمستعدان آں رساند پس طالب رشید ہرچند وجوہ مناسبت بشیخ بیشتر داشتہ باشد اخذ فیوض از باطن او زیادہ تر نماید۔ بیت

زاں روے کہ چشم تست احول معبود تو پیر تست اول

وچیزہائے کہ محصل مناسبتند بشیخ محبت اوست و خدمت و رعایت آداب اوست ظاہراً و باطناً ہیچ بے ادبی بخدا نرسیدہ است شنیدہ باشد و اتباع اوست در عبادات و عادات و مرادات خودرا تابع مرادات او ساختن و در ہمہ امور خودرا باو سپردن کالمیت بین یدی الغسال۔

وطریقۂ رابطہ از اجل ایں امور است و اشد مناسبت بشیخ پیدا می کند و مسہل امور مسطورہ است کہ محصل مناسبت اند و چوں نسبت رابطہ غالب می آید خودرا عین شیخ می بیند و بلباس و وصف او خودرا موصوف می یابد و ہر کجا می نگرد صورتِ شیخ می بیند۔ بیت

تصور شیخ

ازین بتان ہمہ درچشمِ من تو می آئی بہر کہ می نگرم صورتِ تو می بینم

مخدوما از نشأ طلب ظاہر ساختہ بودند بدانند کہ حق سبحانہ می فرماید اَلَا لِلّٰہِ الدِّیْنُ الْخَالِصُ طالب حق را ناگزیر است کہ در طلب و محبت او تعالیٰ یک جہت و یکرو بود کہ این امر خطیر شرکت را برنمی تابد ہر قدر کہ بکثرت آویختہ است جہات کثرت باخود دارد و لو بالطلب والعلم والمحبۃ از وحدت حقیقی دور و مہجور و ہرچند اسقاط کثرت نماید چہ از روئے توجہ و التفات و طلب و چہ از روئے دید و دانش بوحدت اقرب بود تا سالک درصدد اسقاط ست در مقام طریق است و چون معاملہ از اسقاط بسقوط آید و از محبت و دید و دانش ماسوی وارہد بحقیقت برسد دراین مقام دل را آنقدر انقطاع از ماسوی و نسیان آن دست می دہد کہ اگر سالہا بتکلف یاد و احضار ماسوی نماید میسر نشود و بیاد نیاید این کمال نخستین است از کمالات ولایت و شرطست مر کمالات دیگر را و این معاملہ معبر بفنائے قلبی است سعی باید نمود تا کمال اول بدست آید بعد ازان سخن از کمالات دیگر درمیان آوردہ شود۔ مصرع درخانہ اگر کس است یک حرف بس است

مکتوب (۷۹) ہفتا دو نہم

بخواجہ محمد حنیف در تحقیق مقام بندگی و ذکر رموز و اسرار قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ النَّاسِ۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ حقیقت بندگی و حلاوت طاعات وقتے بحصول انجامد کہ قبلۂ توجہ جز بارگاہِ صمدیت نبود و مرجع حقیقی در ہمہ امور غیر او سبحانہ نباشد و از تدبیر ہوائے نفسانی گذشتہ تفویض امور بجناب قدس لم یزل و لایزال نماید و پشت اعتماد برامور فانی و ہالک نہند کہ نتیجہ آن جز بُعد و حرمان از مطلب اعلیٰ نیست، اے برادر علت رجوع درکون با حدے و سبب اعتماد بر موجودے یا آنست کہ مربی است و تربیت صوری یا معنوی باو وابستہ است و بحکم کریمہ قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ النَّاسِ مربی حقیقی جناب قدس اوست تعالیٰ و تقدس و تربیت ظاہر و باطن حقیقتاً مربوط باوست سبحانہ و رجوع و تواضع بر وفق شریعت غرا بہ پیر و استاد و مادر و پدر

ومن یحذ وحذ وھو کہ در عالم بحکم الٰہی جل شانہ مربیانند چون بامر حق است تعالیٰ فی الحقیقۃ تواضع ورجوع بآنہا باین عنوان تواضع ورجوع باوست ویا سلطنت وبادشاہت است و سلطنت مَلِكِ النَّاسِ مراو راست جل سلطانہ ویا معبودیت الوہیت است کہ بحکم عقل وعرف رجوع درکون واعتماد وتواضع وخضوع بالہ ومعبود مستحسن بلکہ واجب وناگزیر است ومعبودیت والوہیت نیز بمقتضائے کریمہ اِلٰهِ النَّاسِ بجناب مقدس بیچون حقیقی مسلم است نفس انسانی ووسواس شیطانی کہ حق سبحانہ امر باستعاذہ از شر او در کریمہ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِیْ یُوَسْوِسُ فِیْ صُدُوْرِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ می فرماید دشمنان درکمین اند میخواہند کہ از این مربی ومعبود حقیقی و بادشاہ حقیقی بندہ را محجوب سازند وبماسوی او گرفتار گردانند وبشرک جلی وخفی دلالت می نمایند از شر این قسم لعین استعاذہ ناگزیر است ہموارہ مستعیذ باید بود واوصاف ثلثہ را کہ درین سورۂ مبارکہ مذکور است بروجہ کمال منحصر دران جناب مقدس تصور باید نمود تا از شر دشمن ایمن شود وراہے ببارگاہ قدس یابد رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً وَّهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا۔

مکتوب (۸۰) ہشتادم

بمیرزا محمد فاروق در نضاد بندگی بارادت ومداحی روضہ مبارک حضرت ایشان خود وشرافت بلدۂ سرہند۔

اللہ تعالیٰ بحصول مرادات مکرم دارا د بلکہ از جمیع مرادات تہی کناد وبارادت خویش قیام دہاد مقام بندگی کہ نیستی وبے وجودیست وصف ارادت را برتابد کہ منبئ از ہستی وخودی ست ونقطۂ ہستی وانانیت برسینۂ محب کوہ قاف است وسد سکندری کہ رفع آن بے سابقہ کرم امکان پذیر نیست مجرد اعمال صوریہ بے جذبات قویہ معنویہ ازین گرداب نمی برآرد تونائرہ آتش شوق درباطن مشتعل نسازند وعشق شرکت سوز نہ ہند نجات وتخلص ازین بارگران محال است تا سالک دربند ارادت خود است مرید است وچون از ارادت ومرادات وارہد وبارادت او تعالیٰ قائم شود از مقام ارادت برآید مقام شیخی را شاید۔

درین جزو زمان این معنی کہ کمال نخستین است از کمالات ولایت و ہمچنین سائر کمالات ولایت از مزار فائض الانوار قدوۂ کبار حضرت پیر دستگیر قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مفاض و مستفاد است و مجاوران آن روضۂ منورہ بلکہ طالبان اطراف و اکناف کہ از روے صدق می آیند و سر نیاز بآن سدۂ سنیہ میسایند ازین دول مستفیض و مستفید میگردند و از یک نوش بصد جوش و خروش ترک خویش نمودہ بمطلب پے می برند۔ امروز بقعۂ سرہند از کثرت فیوض و انوار و از بسیارے ظہور اسرار رشک ہند و غیر ہند است آنرا از ہند ندانند کہ دریچۂ ولایت است خاک ہند با آب ولایت یکجا شدہ است و بادۂ محبت با افیون جمع در طینت آں باہم آمیختہ لاجرم از جوش سکر عین و اثر را از طلبۂ آن بر بودہ است سر و دستار از رقاصاں آنجا بے برداشتہ خوش گفت۔ بیت

ازاں افیون کہ ساقی در مے افگند حریفاں را نہ سر ماند و نہ دستار

مع ذلک از شربت جمع الجمع سیراب است و از شیر صحو و دعوت تر و تازہ این ہمہ ہدایت و ارشاد است اثر آن و این دید و داد پر تو آن تا کجا لطافت طینت این بقعہ را بیان نماید و فیوض و اسرار و جود و ایثار آنرا ظاہر سازد کہ از طالبان ہوشمند مخفی نیست و بر منصفان صفا کیش پوشیدہ نہ از بحار اسرار آن گوہرے بدست می آید کہ در جاہہائے دیگر کمیاب است و از خمخانۂ آن بکام مشتاقاں شربے می رسد کہ از آفاق و انفس می برد۔ مثنوی

بس کنم خود زیرکاں را این بس است بانگ دو کردم اگر در دہ کس است

والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۸۱) ہشتاد و یکم

بہ رفعت بیگ در آنکہ ترک کثرت شرط این راہ ست۔

قُلِ اللّٰہُ ثُمَّ ذَرۡہُمۡ وحدت و کثرت ضد یکدیگر اند طالب حضرت را ترک کثرت ناگزیر است ہر قدر جہات کثرت با خود دارد ہمان قدر دور و مہجور است و حدانی باش ہم از روے طلب و محبت

وہم از روئے علم وارادت نا مناسبت پیدا کنی و مرآت وحدت گردی و بتوحید حقیقی رسی التوحید اسقاط الاضافات۔

مکتوب (۸۲) ہشتاد دوم

بہ محمد کاشف در آنکہ وصول بمطلوب بے گذشتن از خود ممکن نیست۔

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ طالب حق جل وعلا تا از لباس عاریتے منخلع نشود و از ما دون او تبرید و از منتسبات تہی نگردد و از خود نگذرد راہے بجناب قدس او سبحانہ نیابد و متخلق باخلاق باقیہ نگردد۔ مصرع با مارسیہ نشین و باخود منشین

مکتوب (۸۳) ہشتاد و سوم

بخواجہ عبد الصمد در آنکہ نفاد اسباب صوری ممد معاملہ باطنی است۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم اللہ تعالیٰ ابواب فتوح راہموارہ مفتوح داراد تمامترین عبارات در سیر و سلوک اہل اللہ این آیت کریمہ است مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ طالب صادق تا از ہمہ منتسبات تہی نگردد بانوار لایزال بقا نیابد ہر چند عمدہ در این معاملہ باطن ست و فنا و بقا بالاصالہ از اوصاف او لیکن زوال امتعۂ صوریہ و نفاد اسباب معیشت و اسقام و حوادث ظاہری از ممدات معاملات باطنہ است و اسباب ترقیات معنویہ شاہبازی باید کہ در بحار اسرار این آیہ کریمہ غواصی نماید و از عموم دو کلمۂ ما کہ دران واقع است بہرہ ور گردد۔ والسلام

مکتوب (۸۴) ہشتاد و چہارم

بمولانا محمد صدیق بشاوری در آنکہ شوق و ذوق و مشاہدہ و حضور و امثالہا ہمہ در توسط است و در انتہا خوف و حزن است و شرح کلمہ کہ در ضمن بشارت عالی بآن ملہم شدہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی صحیفہ شریفہ اخوی اعزی مولانا محمد صدیق رسید و خوشوقت و ملتذ ساخت در انجا مندرج بود کہ اگر قبل ازین گریہائے پرشوق داشت الحال گریہائے پرخوف دارد و اگر قبل ازین بوصف نیستی مراقبہ داشت الحال بجز حیرت و سرگردانی چیزے ندارد و اگر قبل ازین نسبت و حلاوت داشت الحال بے نسبتی و بے حلاوتی است بہمہ حال از مراقبہ نسبت و اسرار و معارف عاری و بری گشتہ در بادیہ حیرت و تیہ نکارت سر در گم است نہ گرفتار فنا است و نہ طالب بقا است نہ جویان حضور است نہ پویان شہود۔

مخدوما شوق و حلاوت و مراقبہ و نسبت و نیستی ہمہ در توسط احوال است و در آخر کار خوف و حیرت و سرگردانی و بے حلاوتی و بے نسبتی است چوں کار با صل الاصل افتد بلکہ اصل را در رنگ ظل در راہ گذارد و بے مناسبتی خود با آن ذروۂ علیا احساس نماید آن شوق و حلاوت و خیال و نسبت و اسرار و معارف کہ باں مالوف بود رو بزوال آرد و بجائے آن خوف و حیرت و بے حلاوتی و جہل و نکارت نشیند نہ آن جہل و نکارت کہ نصیب عوام است امریست کہ تا آن متحقق نشود در نیا بد جہل و نکارت است کہ ہزاران مزیت بر علم و دانش دارد و آن خوف و حیرت ست کہ بوجوہ بر شوق و حلاوت راجح است این اطلاقات از قبیل مدح بما یشبہ الذم است تا سیر سالک در اصول است شوق و حلاوت و معرفت و درازئی زبان در تبیان اسرار و معارف و اثبات نسبت احاطہ و سریان اصالت و ظلیت و مرآتیت و امثال آن گنجائش دارد و چون معاملہ از اصول بالا رود و اصل را در رنگ ظل واگذارد کل لسان حاصل آید و نسبت مسطورہ رو با ستتار آرد ما للتراب و رب الارباب و این معرفت و حلاوت منتفی گردد دران موطن اگر علم و التذاذ است از بابت دیگر است امریست کہ تعبیر ازان بجہل و حیرت انسب است من لم یذق لم یدر ہر چند بعضے از عبارات شما مودی این معنی کہ مسطور شدہ نیست و فی الجملہ ازین حمل ابا دارد و لیکن امید است کہ از حوالی آن نصیبے داشتہ باشد بحکم المرء مع من احب معیتے باہل این نسبت حاصل نمودہ۔

نوشتہ بودند کہ بہ یقین مبین دریافت کہ گردی از خواہش و آرزو در آئینہ دل نہ نشستہ است

در ہمین ضمن بیکقسم حلاوت ولذتے فرو گرفت کہ تمام عمر این قسم حلاوتے رو نداده باشد در عین التذاذ خاص الخاص بود کہ بگوش ہوش فرو خواندند کہ ہذا ہو مقام التسلیم والرضا لکن بعد ازان خود را نور صرف بی فتم وبے کیف دیدم الخ ودر معنی لکن تحیر کشیده اند واحتمالہا نوشتہ اند آنچہ بخاطر در معنی لکن میرسد آنست کہ لکن الوصول بالمطلوب الحقیقی وراٰئدا وآنچہ از مجلس سرور کائنات علیہ افضل الصلوات واکمل التحیات معنی استفاده نموده اند کہ نخ نخ لکن استقم می تواند باین معنی جمع شد یعنی لکن استقم علیہا لترتقی الی ماہو المطلب الاقصی وآنچہ گفتہ شد کہ الوصول الی المطلب الاعلی وراء ہذا زیرا کہ تسلیم ورضا وفنائے ارادت داخل شروط وارتفاع موانع ست تفاضل اقدام کملّ بامور دیگر است این قسم امور قدر مشترک است کہ لابد است۔

اگر گویند کہ مقرر قوم است کہ مقام رضا فوق جمیع مقامات است اول مقامات توبہ گفتہ اند وآخر آن رضا پس ارتقا از مقام رضا چگونہ متصور گردد۔ گوئیم کہ این انتہائے مقامات سلوک است کہ حصول آن بکسب و ریاضت مربوط است نہ منتہائے مقامات عروج مطلق، وآنچہ نوشتہ اند کہ از آن زمان کہ این واقعہ منکشف گشتہ است کمر شکستہ کہ اگر استقامت در این کس می بود ظاہرا مخاطب باین خطاب نمی گشت کہ تحصیل حاصل محال است ہیچ تحصیل حاصل نیست کہ استقم لفظ مستقبل است باستقامت حال منافات ندارد قال اللہ تعالیٰ خطابا للنبیہ علیہ السلام فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ آرے استقامت کار مشکل است وامر بآن کمر شکستن قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم شیبتنی سورة ھود وآنچہ در واقعہ اعتراض فقیر مشاہده نموده اید وبعد از انقیاد وتسلیم شما آن اعتراض متبدل بضد آن شده گویا امتحان انقیاد وتسلیم شما بوده است رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ۔

مکتوب (۸۵) ہشتاد وپنجم

بحضرت پیرزاده خواجہ محمد عبید اللہ در حل شبہائے کہ بر کلام حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ

رضا کے اوپر مقامات

شکن

نمودہ و تحقیق مذہب آنحضرت در تنزل وجود از حضرت ذات تعالیٰ عینا ہر کان او زائد او تحقیق تقدم حیوٰۃ بر علم و ذکر تعین وجودی وجبی مع التحقیقات اللائقۃ بکل مقام۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ الحمد للہ وسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ خصوصاً علیٰ سید الوری امام التقی محمد المصطفیٰ صاحب قاب قوسین او ادنیٰ وعلیٰ الہ شموس الدجی وصحبہ نجوم الهدی اما بعد فهذه نفرات ترشحت من نسمات التنزیهات وروضات تنسمت من نفحات التقدیسات لوائح احدیۃ برزت من لمعات الفتوحات وسوانح قدسیۃ بدت من رشحات العطیات الهامات فیها للعقل العلیل مداواۃ وانعامات للروح منها روح و حیوۃ کلمات وافیۃ فی حل المشکلات وهدیۃ محقرۃ من بضاعۃ مزجاۃ مرسلۃ الی المخدوم المکرم جامع الکمالات المتبختر فی جلباب الشوق والوجد واللذات مورد الجذبات ومهبط الانعامات الغائص الحجج حجج المعقولات الخائض فی دقائق التصوف والالهیات وانہ قد کان ارسل الینا رسالۃ شریفۃ جلیلۃ متضمنۃ لمعارف علیۃ واسولۃ غریبۃ ولم یکن عندی ماکان فیها بمثلها فکیف ما احسن منها وقد ورد فحیوا باحسن منها او ردوها وذلک لقصور فهمی وقلۃ ادراکی خصوصاً عن الاسرار الالهیۃ التی زلت فی بوادیها الاقدام وضلت فی مبادیها الافهام ولذا کنت اصرف عنان العنایۃ من ان اکتب فی مقابلتها شیئاً اصریحاً او بالکنایۃ حتی مضت سنۃ علی هذا النمط ولم یظهر منا جواب قط الی ان جاءت مکاتبۃ مکررۃ من المخدوم المکرم ان اکتب فی جوابہ ما تعلم فاضطررت الی اخذ القلم واستعنت من انوار القدم فشرعت فیہ بمقتضائے ما لایدرک کلہ لایترک کلہ وللہ الامر جلہ ومنہ عقدہ وحلہ۔

فاقول لما تاملت فی تلک الرسالۃ وجدت بعض مسائلها متعلقۃ بالطبیعی وبعضها بالریاضی وبعضها بالتصوف والالهی ورایت الاشتغال بدقائق الطبیعی والریاضی تضییعاً للوقت الاعز الاشرف واشتغالاً بما لایعنیہ فی الدنیا والاخرۃ بل کاد ان یورث کثرۃ الممارسۃ بهذه العلوم وهناً فی العقائد الدینیۃ قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم علامۃ

اعراضہ تعالیٰ عن الجدا شتغالہ بما لایعنیہ ولو کان للنفس کمال معتد بہ مربوطا بھذین العلمین لما اھملہ صاحب الشرع ولما اعرض عنہ السلف بل کانوا یرغبون فی تحصیلہ ویحثون علی تعلیمہ ولیس فلیس ومایتعلق بالتصوف فمنہ مایتعلق بشرح مسئلۃ وحدۃ الوجود وبیان الاتحاد الذاتی بین الخلق والحق تعالیٰ وتقدس وان ھذہ المسئلۃ قد بینت تفصیلا فی کتب الصوفیۃ الموحدۃ ونحن بمعزل عنھا ومنھا مایتعلق ببعض معارف شیخنا وامامنا وقبلتنا الحبیب الرحمانی والمجدد للالف الثانی فنحن نتکلم فیہ معتصما باللہ العزیز القوی ومتوکلا علیہ لا الہ الا اللہ ونستغفر اللہ ولا حول ولا قوۃ الا باللہ ۔ قولہ وھل ثبت عندھم ان الوجود زاید علی الواجب او عینہ وعلی الاول کیف التخلص عن البراھین العقلیۃ التی تدل علی عینیتہ ولا یحتاج لکثرۃ شہرتھا الی الذکر ھھنا وھی قطعیۃ علی مازعم المخالف انتھی

اقول ھھنا شق ثالث وھو انہ سبحانہ تعالیٰ ثابت بنفسہ لا بالوجود فیکون ذاتہ العلی کافیا تحققہ غیر محتاج الی الوجود ولا یکون للوجود ثمہ مدخل عینا کان او زائدا علی ما سیجی تحقیقہ ان شاء اللہ تعالیٰ فلا یرد علی ھذہ الادلۃ النافیۃ لکونہ سبحانہ وتعالیٰ موجودا بوجود زاید علی ماھیتہ فان قیل مرجع کونہ تعالیٰ موجودا بنفسہ وکون الوجود نفس ذاتہ کما ھو مذھب الصوفیۃ العلیۃ واحد لان معنی کون الوجود عینہ ان مایترتب علی الوجود یترتب علی الذات تعالیٰ قلنا لیس الامر کذلک لان معنی کونہ سبحانہ موجودا بنفسہ ان حقیقتہ سبحانہ وتعالیٰ فی نفسہ وراء الوجود کاف فی ترتب اثار الوجود علیہ والوجود متنزل علی تلک المرتبۃ العلیا علی ما سیجی تحقیقہ ان شاء اللہ تعالیٰ فی تبیین مذھب شیخنا وامامنا رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

ومعنی کون الوجود نفس ذاتہ ان حقیقتہ سبحانہ ھو الوجود لیس الا علی مایستفاد من تحقیقاتھم فاطلاق الوجود علی تلک المرتبۃ المقدسۃ حقیقۃ عندھم ولو اریدت بعینیۃ الوجود ان یترتب علی الوجود مایترتب علیہ لکان اطلاق الوجود علیہ سبحانہ بطریق المجاز والتشبیہ والتنظیر والمجاز ینفی فیصح نفی الوجود عنہ ویکون الذات تعالیٰ فی نفسہ غیر الوجود

مسئلہ وحدۃ الوجود

والصوفية القائلون بعينية الوجود لا يجوزونه كما لا يخفى على المتتبع فى كلامهم الواقف على اطوارهم يقولون ان حقيقة الحق سبحانه وجود بحت ليس الا وسلب الشئ عن نفسه محال ولولا اطلاق الوجود عليه تعالى عندهم بطريق الحقيقة لما كان للاختلاف بين القائلين بعينية الوجود فى كونه سبحانه وجودا مطلقا او فردا منه معنى محصلا وكيف يسوغ اطلاق الوجود على تلك المرتبة العليا بطريق المجاز عندهم -

ومبنى مسئلة وحدة الوجود على كونه تعالى وجودا مطلقا على ان اكثر الادلة على عينيته مدخولة غير تامة فقطعيتها ممنوع وكونها قطعية على مازعم المخالف لا يضرنا قوله والتعين الوجودى الذى ذهب اليه شيخنا وامامنا وقبلتنا قدس سره الاقدس المراد منه اما الوجود العام او الوجود الخاص او الوجود المطلق قلنا المرتبة التى يسمونها بعض الصوفية العلية وجودا بحتا ويزعمون انها مرتبة اللاتعين عندنا متنزل عن مرتبة الذات العلى وتعين من تعيناته سواء سموه وجودا خاصا او عاما او مطلقا ولا يبعد ان يقال انه وجود مطلق لكن لا مطلق عن قيد الاطلاق لانه متعين متنزل وهذا الاطلاق يناسب اللاتعين بل مطلق عن القيود مقيد بالاطلاق فهو مطلق من وجه مقيد من وجه ولا غبار عليه كما قالوا فى مرتبة الوحدة على انا نقول ان هذا الترديد غير سديد لانه ان اراد بالمطلق المطلق الحقيقى فالترديد غير حاصر وان اراد به المطلق الاضافى فمع عدم انحصار الترديد الدليل الذى اورد على ابطاله على ما سيجى غير مطابق له وان اراد المعنى الشامل للمعنيين فالدليل ناقص عن المدعى غير تام فعلى كلا التقديرين الاخيرين لا يتم التقريب قوله وعلى الاول لا بد من ان يكون زائدا فح لا يتحقق الخلاف فان ابن العربى واتباعه رضى الله تعالى عنهم ايضا ذهبوا الى ان الصادر الاول هو الوجود العام بل نسبة العموم والانبساط - قلنا ارتفاع الخلاف ممنوع فانهم حكموا بعدم مغايرة الوجود العام للوجود المطلق ونحن نقول بزيادة التعين الاول على الذات العلى ومغايرته اياه وزيادة

النسبۃ لا یرفع الخلاف او النسبۃ غیر الوجود ثم لا یخفی رکاکۃ الترقی بقولہ بل نسبۃ العموم و الانبساط قولہ وعلی الثانی والثالث لا یحصل التعیین الذی لم یکن فی المرتبۃ السابقۃ فانہ لم یزد علی الذات شئ. قلنا لما کان الذات العلی فی نفسہ غیر الوجود فلا معنی لقولہ لم یزد علی الذات شئ۔

قولہ اما علی کون الوجود مطلق الوجود ظاہر فانہ غیر متعین قلنا المطلق الاضافی غیر متناف للتعین وھذا المعنی ھو الالیق لان یراد فی التردید من لفظ المطلق لکونہ من محتملات الوجود المتعین واما ارادۃ المطلق الحقیقی فمنافی للطبع السلیم جدا اذ المتعین لا یحتمل غیر المتعین اصلا فبعد تسلیم کون مذہب الخصم ان الوجود متعین فح ان یسأل عنہ ان مرادک بھذا المتعین غیر المتعین او شئ اٰخر۔

قولہ واما علی کونہ وجودا خاصا فانہ وجود مع النسبۃ الی الذات المحض والنسبۃ التی لا تستلزم الغیر الحقیقی والاعتباری لا توجب لتعین الزاید فیہ بحث اما اولا فلان نسبۃ الشئ الی نفسہ لا تستلزم التغایر والوجود غیر الذات المقدس ونسبتہ الی الذات تحصل التعین واما ثانیا فلان العلم عندکم عین الذات تعالی ونسبتہ الی الذات تعالی تحصل التعین عندکم واما ثالثا فلان عدم استلزام النسبۃ الغیر الاعتباری فی حیز المنع وینبغی ان یعلم ان نسبۃ الوجود عندنا الی الذات العلی نسبۃ الصاد الی المصدر اذ ھو فی نفسہ غنی عن الوجود موجود بنفسہ فلا محصل ح لقولہ فان کان ھذا التعین الوجودی غیر زاید علی الذات فیکاد ان یرتفع الخلاف من البین فمعنی کونہ متعینا بالوجود انہ من حیث ھو وجود لکن ینبغی ان یکون الوجود وجودًا محضا فان النسبۃ علی انہ ھو یوجب الخصوصیۃ الا ان یکون المراد انہ صار وجودا او صار موجودا او الوجود زائد ولا یخفی انہ یوجب ان یکون الذات تعالی من حیث ھو غیر موجود فیرد علیہ البراھین التی تدل علی ان الواجب ھو الوجود خاصا کان او عاما انتھی قد عرفت ان اکثر تلک الادلۃ مدخولۃ فلا ترد علینا۔

قولہ ویرد ان یکون هذا التعین زائدا وقد سبق ان التعین الوجودی لا یمکن ان یکون زائدا قلنا قد سبق ایضا اجوبۃ عدم امکان الزیادۃ فلیتذکر قولہ ثم علی تقدیر ان یکون زائدا موجود فی العلم او فی الخارج او معدوم قلنا هناک شق اخر وهو ان یکون هذا التعین موجودا فی ظل الخارج ولا بد لنفیہ من دلیل۔

قولہ فان نفس الامر لا یخلوا عن العلم والخارج قلنا ممنوع اذ الکلی الطبیعی متحقق فی نفس الامر مع قطع النظر عن مشخصاتہ الخارجیۃ والذهنیۃ علی ما افادہ البعض و الدلیل الذی اورد علی امتناعہ مدخول فیہ و ایضا ان ارید بالخارج وراء العلم نختار انہ موجود فی الخارج لان للخارج مراتب بعضها فوق بعض فالذات المقدس فی اعلی مراتبہ والوجود فی مرتبۃ هی دون مرتبۃ الذات تعالی فلیسا فی مرتبۃ واحدۃ وان ارید بہ اعلی مراتبہ التی هی مرتبۃ الذات العلی فالحصر فی العلم والخارج ممنوع علی انا نقول ان التحقیق ان الوجود العلمی والخارجی من اقسام مطلق الوجود والمطلق وراء الاقسام فینبغی ان یکون الوجود ثابتا وراء العلم والخارج وهذا المعنی موید بالکشف والفراسۃ الصحیحۃ۔ قولہ و علی الاول یلزم ان یکون صفۃ فیقتضی وجودا اخ قلنا هذا فی غیر الوجود مسلم وفی الوجود ممنوع قولہ وعلی الثانی یلزم التکثر فی مرتبۃ الوجود ای الخارجی لان الموجود فی الخارج هو الذات لیس الا۔ قلنا ممنوع لجواز ان یکون للخارج مراتب مختلفۃ ویکون مرتبۃ الوجود دون مرتبۃ الذات تعالی وتقدس علی ما مر۔ قولہ ویردہ البرهان القطعی لان المراد بالوجود هو المبدأ۔ قلنا ممنوع لان المبداء الذات تعالی والوجود واسطۃ لافاضۃ الکمالات من الذات العلی الغنی فما یقال من ان الوجود مبدء الکل خیر وکمال معناہ عندنا ان کل خیر وکمال فائض منہ سبحانہ فالوجود واسطۃ فی وصول الفیض اذ هو تعالی بذاتہ المقدس بدون ملاحظۃ هذا الوجود غنی عن العالمین

قولہ ولا بد ان یکون اول الاوایل مبدأ والا لم یوجد شئ فالحکم بان الوجود زائد

یستلزم عینیتہ لانہ علی تقدیر زیادتہ یکون لہ مبدأ والا لکان واجبا بالذات وتعدد الواجب بالذات محال ولو کان المبدأ ذاتا مع الوجود لکان المبدأ اثنین وکل اثنین ممکن و هذا من البراهین القطعیۃ المشهورۃ التی مع عدم احتیاجها الی الذکر قد جرالقلم بذکرہ انتهی قلنا ترکب العلۃ التامۃ وتعدد اجزائها غیر مستحیل بل واقع والفاعل ذات الواجب عزّوجلّ لیس الا والوجود واسطۃ وشرط فلا باس باثنینیۃ المبدأ وتعددہ علی الاول وعلی الثانی التعدد ممنوع۔

قولہ ومما یناسب هذا المقام ان التعین الاول عبارۃ عن التعین الذاتی لابد منہ لکل موجود فی کونہ موجودا فان الشئ مالم یتعین ولم یتمیز ولا اقل من العدم لم یوجد ومعنی اللاتعین عدم مزاحمۃ هذا التعین لتعینات اخر بل عدم انحصارہ فیہ وعدم تقیدہ فالتعین الاول للحقیقۃ الالهیۃ هو الحقیقۃ الجامعۃ لجمیع الصفات اجمالا فعلیۃ کانت اوانفعالیۃ وانما قلنا اجمالا لانہ عند تفصیل الصفات یتحصل التعینات الغیر المتناهیۃ وانما قلنا بالتعمیم لان المقید بالصفات الفعلیۃ رب وهو متمیز عن العبد وبالعکس فی حقیقۃ الواجب بعد التنزل عن تعینہ الاول الذاتی تعینہ بالربوبیۃ فلیست الربوبیۃ تعینہ الاول الذاتی لایبعد تسمیتہ بالوجود لکنہ غیر زاید کما تقرر وما وقع فی بعض عباراتهم ان التعین الاول هو التعین العلمی الاجمالی لایخالف ما ذکرنا لانہ لیس المراد بہ ان حقیقۃ الواجب هی العلم فقط ثم تنزل وصار صفات اخر فانہ فی تلک المرتبۃ کما هو عین العلم کذلک هو عین القدرۃ و الارادۃ وغیرهما وانہ فی نفسہ وراء حقیقۃ العلم ثم تنزل وصار حقیقۃ العلم بل انهم عبروا عن تلک الحقیقۃ الجامعۃ اجمالا لجمیع الصفات بحقیقۃ العلم لان الصفات لما کانت لها فی تلک المرتبۃ ثبوت وان کان اندراجیا واندماجیا وثبوت التعدد لیس الا فی العلم وایضا العلم عین العالم وعین المعلوم علی وجہ الاحاطۃ فان حقیقۃ العلم من حیث هی عین کل معلوم جاز التعبیر عنها بحقیقۃ العلم واما الصفات الاخر فان القدرۃ مثلا من حیث هی لیس عین

الارادة مثلا ولا عين المقدور فالعلم الذى هو التعين الاول غير العلم الذى وقع التنزل به ثانيا فى مرتبة التفصيل وفى هذه المرتبة تعينات كثيرة منها التعين العلمى من حيث انه متميز عن التعين الارادى وغيرها والمقصود من هذا التطويل ان تمنوا على احقر المريدين بالتنبيه على الصواب والخطاء فى هذا المسائل انتهى۔

اقول حاصل ما يستفاد من هذه التحقيق حصر الذات تعالى وتقدس فى مراتب تعيناته ونفى ان يكون للذات العلى مرتبة وراء التعينات ومعنى اللاتعين عدم انحصاره فى تعين معين فالتعين الاول هو الحقيقة الجامعة للصفات اجمالا وهو المسمى بالوجود فيكون هذه المرتبة تعينا وجوديا وتعينا علميا اجماليا اما كونه وجوديا فلان الوجود هو حقيقة الحق عز وجل ولم يثبت لها مرتبة فوق هذه المرتبة واما كونه علميا فلكون العلم عين العالم وعين المعلوم على وجه الاحاطة بخلاف الصفات الاخر فانها ليست بهذه المثابة فارتفع الخلاف وصار التعين الاول عند الفريقين شيئا واحدا سواء تسميه بالعلم اوبالوجود وانت خبير بان هذا تنقيح مذهب الشيخ واتباعه رضى الله تعالى عنهم والا يكون صلحا لا عن تراضى الخصمين وههنا ابحاث الاول ان التعين الجملى والتفصيلى علميان على ما هو المقرر عندهم فعلى هذا يكون الواجب تعالى من الموجودات العلمية تعالى عن ذلك الثانى انه يستحيل ان يكون الشئ موجودا فى علم نفسه ولا يكون له وجود وراء وجوده فى علمه اذ التعينات الخارجية متاخرة عن هذا التعين حادثة الثالث لما كان حقيقة الوجود موجودا علميا فكيف يكون تعيناته خارجية حيث قالوا ان سوى التعين الجملى والتفصيلى تعينات خارجية واما ما يستفاد من عبارته سلمه ربه ان تسميته بالعلم بمجرد تعبير منه لا انه فى نفسه حقيقة العلم ففيه نظر۔ اما اولا فلانه اما ان يعتبر فى هذه المرتبة حضور الذات تعالى لنفسه فى علمه على ما هو المقرر عندهم اولا يعتبر وعلى الاول يكون اطلاق العلم على هذه المرتبة بطريق الحقيقة لا بمجرد التعبير وعلى الثانى لا نسلم جواز اطلاق العلم على الذات الموجود فى الخارج مع قطع النظر عن

حضوره لها لان معنى كون العلم عين العالم وعين المعلوم كونه عينا لهما باعتبار كونهما عالمين ومعلومين لان تعليق الحكم بالمشتق يشعر بالعلية فلا يقال لزيد الموجود فى الخارج انه علم فالذات المعرا عن النسب والاعتبارات مع قطع النظر عن حضوره لنفسه كيف يجوز التعبير عنه بالعلم مع ان التعبيرات ساقطة فى تلك المرتبة فظهر ان اطلاق العلم على هذه المرتبة ليس بمجرد تعبير على مايدل عليه صريح عباراتهم كما لا يخفى على المتتبع فانهم يقولون تعقل ذاته بذاته ولذا يسمونه بالعقل والحضرة العلمية والعلم المطلق والوجود المطلق بمعنى الوجدان الغير المفيد بالتفصيل قال فى نقد النصوص شرح نقش الفصوص وهذه المعرفة كلية جملية وفى الفصوص واول التعينات المتعلقة للنسبة العلمية الذاتية بتعقل وحدة الحق ووجوب وجوده ومبدأيته وسيما من حيث علمه نفسه فى نفسه وان علمه بنفسه سبب لعلمه لكل شئ وعبر عن هذا التعين فى موضع آخر بالعلم الوجدانى وايضا فيه غيب هويتنا الحق اشارة الى اطلاقه باعتبار اللاتعين ووحدة الحقيقة الماحية لجميع النسب والاسماء والاضافات والاعتبارات عبارة عن تعقل الحق نفسه وادراكه لها من حيث تعينه واتصافه وهو عبارة عن تعين الوجود فى النسبة العلمية الذاتية واتصافه عبارة عن صورة علمه بنفسه من حيث تعينه فى تعلقه وامثال هذا فى كلامهم اكثر من ان يحصى واما ثانيا فلان اطلاق العلم عليه لو كان بطريق المجاز لجاز نفى العلم عنه مع انه غير جائز عندهم على مالا يخفى واما ثالثا فلان اتحاد العلم مع العالم والمعلوم انما هو فى العلم الحضورى وكون العلم الذى تميز به الصفات بعضها عن بعض حضوريا ممنوع بل هو من قبيل العلم الحصولى لحصول صور المعلومات والاعيان الثابتة به ولو سلم كونه حضوريا فاتحاده مع الذات البحت بدون ملاحظة اعتباره ممنوع بل التحقيق ان فى العلم الحضورى ايضا الذات ملحوظة مع اعتبار من اعتباراته لا الذات البحت على ما افاده بعض المحققين . واما رابعا فلان اتحاد الشئ مع الشئ لا يقتضى جواز اطلاق الاسم

المختص باحدهما على الاخر الا ترى ان كلا من الضاحك والماشى مثلا متحد مع الانسان ولا يجوز اطلاقه على ماهية الانسان من حيث هى ولان المقيد والجزئى متحد مع المطلق والكلى مع ان الاسماء والاحكام المختصة باحدهما من حيث هو لا يجوز اطلاقها على الاخر من حيث هو على ما حققه الصوفية الموحدة وغيرهم. مصرع

گر فرق مراتب نکنی زندیقی

واما خامسا فلان تعدد الصفات فى العلم يقتضى اتحاد العلم مع كل صفة من الصفات المندرجة والمندمجة ولا يلزم اتحاده مع الذات تعالى حتى يجوز اطلاقه عليه لا يقال الصفة فى تلك المرتبة غير متميزة من الذات تعالى فاتحاده مع احدهما اتحاد مع الاخرى لانا نقول ارتفاع التميز مطلقا فى تلك الحضرة مما ينافش فيه لجواز ان يكون ثمه تميز مجهول الكيفية غير هذا التميز العلمى ولا يعرف كيفيتها وهذا التميز العلمى اثر ذلك التميز وتعلق العلم بكل واحدة منهما على حدة مما يؤيد ذلك ولو سلم فلا نسلم ان العلم باحدهما عين العلم بالاخرى بل العلم بالذات من حيث هى غير العلم بالصفة من حيث هى وان كانت غير متميزة عنه على ما لا يخفى اذ باختلاف الحيثية يختلف العلم فان قيل العلم المتعلق بالقادر مثلا علم بالذات والصفة معا لان معنى القادر ذات له القدرة فجاز ان يكون ههنا ايضا من هذا القبيل اذ الذات فى هذه المرتبة ملحوظة مع الصفات ولو اجمالا غير معراة عنها فالجواب من وجهين احدهما انه لا يكون للذات البحت مرتبة اذ لم تثبت مرتبة فوق هذه المرتبة وثانيهما مع كون العلم المتعلق بالقادر علما بالذات والصفة بل بالصفة فقط الا ترى ان ارباب المعقول قالوا ان فى علم الشئ بالوجه علم بالوجه فقط فتحقق الجهل بالنسبة الى ذات الشئ واما سادسا فلانه على تقدير جواز الاطلاق لا باعث لهم على تسمية الذات الموجود فى الخارج علما الرابع من الابحاث انه لو انحصر الذات تعالى فى مراتب تعيناته ولم يكن للمطلق وجود متاصل وراء وجود تقيداته يلزم

ان یکون الواجب سبحانہ محتاجا فی وجودہ الی وجود الممکنات وکذا فی سائر الکمالات
والصفات فی تقدم وجود الممکنات وصفاتہ علی وجود الواجب تعالی وصفاتہ سبحانہ و
بطلانہ اظہر من ان یخفی الخامس ان ہذا التحقیق مخالف لما ہو المقرر عند القوم من
اثبات مرتبۃ الاطلاق وراء التعینات ولذا یمنعون التفکر فی الذات المعرا قال فی نقش
الفصوص لما کان الحق سبحانہ من حیث حقیقتہ فی حجاب عزتہ لانسبۃ بینہ و بین
ماسواہ کان الخوض فیہ من ہذا الوجہ والتشوق الی الطلب تضییعا للوقت وطلبا لما
لایمکن تحصیلہ ولا الظفر بہ الا بوجہ کلی جملی وہو ان ما وراء ما تعین امر بہ ظہر کل متعین
لذلک قال سبحانہ بلسان الرحمۃ والارشاد وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗ وَاللّٰهُ رَءُوْفٌۢ بِالْعِبَادِ
فیفہم ان مرتبۃ الذات موجودۃ لایمکن التفکر فیہا لانہا تعبیر محض ویقولون ان علمہ
سبحانہ لایتعلق بذاتہ المقدس للزوم الاحاطۃ والتمیز والتفکر فی مرتبۃ التعین الاول
واحاطۃ علمہ سبحانہ لہ غیر ممنوعۃ وایضا یقولون اول ما صدر عنہ تعالی التعین الاول
ویسمونہ بالصادر الاول ومعلوم بالضرورۃ ان لکل صادر مصدر موجود قال للاہجی
ارادہ الٰہی وقدرت نامتناہی بنفس رحمانی چوں ایجاد تعین اول کرد قال ایضا اول مرتبہ کہ قبول
این فیض نمود تعین اول است وفی الحدیث النبوی علی مصدرہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ
اول ما خلق اللّٰہ تعالی نوری وفی روایۃ اخری اول ما خلق اللّٰہ العقل وبالجملۃ لاخلاف
لاحد فی صدور ہذہ المرتبۃ وما بعدہ من المراتب ومن المحال ان یکون ایضا الصادر و
المصدر شیئا واحدا وایضا انہم یقولون ان التعین الاول واسطۃ بین الحق والخلق و
برزخ بین الوجوب والامکان قال فی الفصوص وذلک الشرط الوجودی ہو العقل الاول
الذی ہو الواسطۃ بین الحق وبین ما فقد وجودہ من الممکنات الی یوم القیمۃ قال للاہجی
ذات احدیۃ چوں اقتضائے تعین اول کرد کہ برزخ جامع است میان وجوب وامکان والواسطۃ
والبرزخ لابد لہ من طرفین موجودین وبالجملۃ حصر الذات تعالی فی مراتب تعیناتہ

نقد

حدیث نور اور
حدیث عقل

فی الحقیقۃ نفی للذات العلی المقدس فان قیل قد اثبت سلمہ ربہ مرتبۃ اللاتعین۔

قلت جعل ہذہ المرتبہ اعتبارا محضا ولم یثبت لہا وجودا مستقلا وراء التعینات ولذا اثبت عینیۃ الوجود فی اول التعینات ولو ثبت مرتبۃ وراء الوجود ثبت ما ادعیناہ من ثبوت مرتبۃ الذات وراء الوجود وایضا لو لم یکن مرتبۃ الاطلاق الذاتی موجودۃ عندہم وراء التعینات لما کان للمناقشۃ فی ان المطلق الذی ہو لا بشرط شئ کیف یکون موجودا مع ان المطلق لا یوجد الا فی ضمن المقید مساغ ولما تحلوا فی التفصی عنہ ولما احالہ بعض المحققین علی الکشف و الوجدان، فان قیل انہم حکموا بعدم زیادۃ التعین الاول علی الذات فیکون متحدا مع الذات تعالی فیکون ہو الموجود فیرتفع الخلاف ولذا قال فی الفصوص حقیقۃ الحق عبارۃ عن صورۃ علمہ بنفسہ من حیث تعینہ فی تعقل نفسہ بان قد یوجد العلم والعالم والمعلوم۔

قلنا لا شک ان التعین الاول اعتبار من اعتبارات الذات المطلق وتعین من تعینا تہ مقید بالحضور الذاتی فلا یکون وجودا بحتا واما حکمہم بعدم زیادتہ علی الذات فالمراد بنفی الزیادہ نفی وجودہ فی الخارج فالموجود فی الخارج انما ہو الذات المقدس لیس الا وہذا التعین انما ہو فی العلم والمراد انہ لم یدخل فی حیطۃ العلم شئ سوی الذات العلی من الصفات والاضافات المتمیزۃ ولا یلزم من شئ منہا الاتحاد ولئن سلم فلا یلزم من اتحاد شئ مع شئ جواز اطلاق الاسماء والاحکام المختصۃ باحدہما من حیث ہو علی الآخر کما فی العام والخاص والماہیۃ والعارض علی ما مر، واما عبارۃ الفصوص فہی لبیان الحقیقۃ من حیث التعین والتقید علی ما یشہد علیہ تلک العبارات و کلامنا فی المطلق کیف والا یکون الذات من الصور العلمیۃ المتعینۃ وہو باطل فالخلاف باق، فان قیل قد اطلقوا لفظ المطلق فی التعین الاول ایضا فما وجہہ۔

قلنا ہو اطلاق ضد ما التقید فیکون مطلقا مقیدا او اطلاق مرتبۃ اللاتعین

اطلاق عن صفة الاطلاق ایضا کما انہ اطلاق عن التجرد والتقیید فیکون مطلقا مطلقا
قال المحقق الدوانی وجود مطلق اعنی وجود من حیث ہو بے شرط تجرد واطلاق وغیر آن از
عوارض صفات حقیقیہ حق می دانند وآن را مراتب اثبات می کنند مرتبۂ اول غیب ہویت است الخ —
فظہر ان الموجود المتاصل فی وجودہ عندہم انما ہو مرتبۃ یعبرون عنہا بغیب الہویۃ
والوجود البحت وہو وراء التعینات والتعینات اعتبارات فیہ لان الموجود ہو التعین
واللاتعین اعتبار محض فحاشا ان یکون مراد ہؤلاء الکبراء ذلک ہذا وتحقیق منہ ہہنا
ان طالب الیقین وصاحب الفطرۃ السلیمۃ اذا رجع الی وجدانہ بفکر صائب وتامل
صادق وانصف من نفسہ ادرک ان ذات اللہ تعالی المقدس لا ینبغی ان یحتاج فی وجودہ
الی غیرہ ویکون فی نفسہ خالیا عن الوجود ولا احتیاج فی ثبوتہ الی الوجود وادرک ایضا ان
ماہیتہ وحقیقتہ سبحانہ لا ینبغی ان یکون ہو الوجود لان الوجود مع کونہ فی نفسہ من المصادر
والاحداث لا ضرورۃ لنا بالقول بکونہ حقیقۃ الواجب الموجود فی الخارج بوجود اصیل
وان یصطلح علیہ بواسطۃ عدم احتیاجہ الی الغیر ومع ذلک لم یرد الشرع بہ فالحق
ان لہ سبحانہ ماہیۃ وحقیقۃ وراء الوجود ثابتۃ بنفسہا مستغنیۃ عن عروض الوجود
لہا وما یترتب علی الوجود یترتب علی تلک الماہیۃ بذاتہا فہی موجودۃ بذاتہا المقدسۃ
لا بالوجود عینا کان او زائدا۔

وقولنا موجود بنفسہ مجرد تعبیر لقولنا ہست لا ان الوجود امر زائد ثابت قائم بہ
تعالی او عینہ فلا مدخل للوجود فی تلک الحضرۃ العلیۃ المعراۃ عن جمیع النسب والاعتبارات
کما لا مجال للعدم ثمۃ فہو سبحانہ لغایۃ تقدسہ لا یصل الیہ نسبۃ ما لکونہ خالقا لکلہا
فکلا النقیضین منتزلان عن تلک المرتبۃ المقدسۃ غیر منصورین ثمۃ حتی یتصور ارتفاع
النقیضین فلا تناقض لشیء بشیء فی مرتبۃ الذات المعراۃ عن جمیع الاعتبارات حتی یستحیل
ارتفاع النقیضین اذ الارتفاع والثبوت من الاعتبارات والنسب لمنتفیۃ عن تلک الحضرۃ

الا ترى الى ما افاده بعض المحققين من ان الجسم فى مرتبة وجوده السابق على البياض لا ابيض ولا لا ابيض وليس ذلك ارتفاع النقيضين المستحيل لان المستحيل ارتفاعهما بحسب نفس الامر مطلقا لا بحسب مرتبة من المراتب فان الامور التى ليس بينها علاقة التقدم والتاخر والمعية ليس لبعضها فى مرتبة الاخر وجود ولا عدم انتهى فلما ساغ امثال هذه الامور فى الممكنات فما ظنك فى شان خالق الممكنات تعالى وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فعلى هذا الابحاج فى نفى الاحتياج للذات المقدس الى الغير الى اطلاق لفظ عليه يكون مفهوم اللغوى من المعقولات الثانية والمعانى القائمة بالغير ولو كان كذلك لكان صاحب الشرع احق بالتعبير عن ذاته المنزه بالوجود والاخبار كما اخبر به عن سائر اسمائه وصفاته وكمالاته وليس فليس فالله عز وجل بذاته العلى مستغن عن عروض الوجود له فما يتفرع على الوجود يتفرع عليه سبحانه وكذا الحال فى سائر الصفات فكل ما يتفرع عليها فذاته العلى كاف فيه ومع ذلك له سبحانه صفات ازلية موجودة قائمة بذاته لورود الشرع بها ولما جرى عادته سبحانه بان كلما ثبت فى عالم الحقيقة ان يجعل له نموذجا فى عالم المجاز ليستدل به عليه جعل الوجود انموذجا بوجوده وبنفسه لا بالوجود فان الوجود لو وجد كان موجودا بنفسه دون الوجود المجاز قنطرة الحقيقة فنحن نوافق جمهور المتكلمين فى زيادة الوجود على الذات الغنى العلى وعدم كون الوجود عينا له ولكنا لا نقول باحتياج الذات المقدس الى الوجود واستكماله بالغير مع كماله بنفسه ونرجوا ان يكون مراد السلف من زيادة الوجود هو هذا المعنى ان كان منهم رواية فى هذه الباب لكن الظاهر ان ليس من السلف فى هذا نقل انما هو قول المتاخرين من اصحابنا رحمهم الله سبحانه بخلاف زيادة الصفات فان النصوص معاضدة لها فالحاصل ان الحق عز وجل موجود بذاته وصفاته السبعة بل الثمانية موجودة بذات الحق تعالى دون الوجود فالوجود كما هو

متنزل عن مرتبۃ الذات المقدس کذلک متنزل عن صفاتہ الحقیقیۃ فلما لم یتخلل
فی حضرۃ الذات المقدس والصفات العلیہ وجود لم یتخلل وجوب ولا امکان اذ الامکان
والوجوب نسبۃ بین الماھیۃ والوجود فحیث لا وجود لا وجوب ولا امکان فمن ھذا
التحقیق اندفع اشکال صعب یورد علی الصفات الحقیقیۃ بانھا اما ممکنۃ لذواتھا او
واجبۃ فعلی الاول یلزم حدوثھا لان کل ممکن حادث عندھم وایضا یلزم جواز
انفکاکہا عن الذات فیلزم جواز الجھل والعجز تعالی عن ذلک وعلی الثانی یلزم تعدد
الواجب لذاتہ المنافی للتوحید قال شیخنا وامامنا الامام الربانی والمجدد للالف الثانی
فذاتہ تعالی وصفاتہ سبحانہ فوق ھولاء الثلاثۃ المنحصرۃ غایۃ ما فی الباب اذا تصور
ذاتہ تعالی وتعقلت صفاتہ سبحانہ بالوجوہ والاعتبارات اذ لا سبیل الی الکنہ عرض
لذاتہ سبحانہ فی الوجود التصوری الظلی الوجوب لما ھو المناسب واللائق لغنائہ تعالی
وعرض لصفاتہ سبحانہ بالوجود الذھنی الامکان لما ھو المناسب لاحتیاجھا الی الذات
فذاتہ تعالی وصفاتہ سبحانہ فی حد انفسھا فوق مرتبۃ الوجوب والامکان بل فوق
مرتبۃ الوجود ایضا وباعتبار الوجود التصوری الظلی الوجوب یناسب لذات تعالی و
الامکان یناسب لصفات تعالت وتقدست فالصفات تعالت من حیث الوجود الخارجی
لا واجبۃ ولا ممکنۃ بل ھی فوق الوجوب والامکان وباعتبار الوجود الذھنی ممکنۃ ولا یلزم
من ھذا الامکان الحدوث لما انہ لیس لذواتھا کالممکنات بل لوجوداتھا الظلیۃ ویناسب
ھذہ المعرفۃ ما قال ارباب المعقول من ان الکلیۃ والجزئیۃ تعرضان للماھیۃ باعتبار
خصوصیۃ الوجود الذھنی فلا یوصف بھما الماھیۃ حال الوجود الخارجی فزید الموجود
فی الخارج مثلا قبل التعقل لیس بجزئی کما انہ لیس بکلی بل عرضت لہ الجزئیۃ بعد الوجود
الذھنی الظلی بل نقول جمیع النسب والاضافات والاحکام والاعتبارات التی تحمل علیہ
تعالی کالالوھیۃ والربوبیۃ والاولیۃ والازلیۃ غیر الصفات الثمانیۃ الموجودۃ انما

ارشاد مجدد علیہ الرحمۃ

يطلق عليه سبحانه باعتبار التصور والتعقل والا فالذات من حيث هو غير متصف بصفة ولا مسمى باسم ولا محكوم بحكم فصاحب الشرع تعالى انما اطلق على ذاته اسماء واحكاما باعتبار التناسب والتشابه لتكون قرينة الى افهام المخلوقات ويكون التكلم معهم على قدر عقولهم كما يقال لزيد الموجود فى الخارج بدون ملاحظة وجوده الذهنى انه جزئى على سبيل التشبيه والتنظير ويكون حكمهم بالجزئية انسب و اشبه من حكمهم بانه كلى فكذلك الحكم بالوجوب والوجود على الذات الغنى العلى اولى وانسب من الحكم بالامكان والامتناع والا فلا يصل الى جناب قدسه تعالى وجوب ولا وجود كما لا يليق بجناب تنزهه تعالى امكان ولا امتناع فافهم. هذه المعرفة الشريفة القدسية فانها اساس الدين وخلاصة علم الذات والصفات تعالت وتقدست وما تكلم بها احد من العظماء ولا واحد من الكبراء استاثره الله سبحانه هذا العبد بهذه المعرفة والسلام على من اتبع الهدى۔

ومما افاده شيخى وامامى قدسنا الله سبحانه بسره السامى ان الصفات الحقيقية موجودة فى مرتبة الذات ولم يحصل من اثباتها تعين وتنزل فى تلك الحضرة العلية ومع كون الصفات تفاصيل للكمالات المندرجة فى حضرة الذات لم يحصل منها مرتبة اخرى فحكمها ممتازة عن احكام سائر الاجمالات والتفصيلات لان مرتبة احدها ممتازة عن مرتبة الاخرى فمرتبة التفصيل دون مرتبة الاجمال وهذا المعنى مفقود فى تلك الحضرة المقدسة والتفصيل ثابت فى مرتبة الاجمال وثبوت هذه المرتبة وراء العلم والخارج و تقسيم الوجود الذهنى والخارجى انما هو فى مرتبة الامكان فلا مجال فى تلك الحضرة للخارج ولا للعلم لانه لما لم يكن للوجود مدخل ثمة فالوجود الخارجى والعلمى فرعه وهذه المعرفة كشفية بل جميع ما سيجئ وما ذكرنا فى تحقيق الوجود وغيره اثبات الصفات مع كون الذات المقدس كافيا فيما يترتب على الصفات العلية امور ذوقية كشفية وما يورد فى اثباتها

ارشاد حضرت عليه الرحمة

ممائزة

من قبیل التنبیهات علی البدیهیات التی لامساغ للبحث فیها والعلم الواجبی المتعلق بتلک الصفات فی تلک المرتبة المقدسة شبیه بالعلم الحضوری کعلمه سبحانه بذاته العلی وکما لا انه لمندرجة فی الذات وتلک الصفات مع زیادتها کانها نفس العالم وحضورها لحضور نفس العالم فمن ههنا ذهب جم غفیر من الصوفیة العلیة الی عینیتها مع ذات الواجب تعالی و نفی غیریتها والکمال الموافق لمذاق علوم الانبیاء علی اجمعهم عموما وعلی افضلهم خصوصا الصلوات والبرکات والتحیات والمطابق لآراء اهل السنة والجماعة شکر الله تعالی سعیهم ان یسلب عینیتها مع القول بنفی غیریتها ویقال لا هو ولا غیره ولذا قلنا ان علمها شبیه بالعلم الحضوری لعدم عینیتها ولما لم ینتزع منه صورة وحضور نفسها کائن کان من قبیل العلم الحضوری ولا یتوهم من هذا ارتفاع النقیضین لان اتحاد الزمان والمکان شرط فی حصول التناقض ولیس فی تلک الحضرة زمان ولا مکان فلا یتصور التناقض وما ینصرف فی لفظ الغیر ویراد بالغیر الغیر المصطلح فالنظر الکشفی ینفی هذا التخصیص وینفی الغیریة بای معنی کان فان ارباب الکشف یجدون بالذوق والفراسة الصحیحة المقتبسة من مشکوة النبوة ان الصفات کما انها لیست عین الذات لزیادتها لیست غیرها وان کانت زائدة وبینهما نسبة الاثنینیة ففی تلک الحضرة انتقض قاعدة ارباب المعقول ان الاثنان متغائران۔

اذا عرفت هذا فاعلم ان لهذه المرتبة المقدسة التی هی مرتبة الذات مع الصفات الحقیقیة تعالت وتقدست ظهورا فی مرتبة الثانیة بلا تغیر وتبدل وذلک المرتبة مرتبة الوجود الذی هو خیر محض وکمال صرف ولیس لشیء غیر الوجود قابلیة مظهریته جمیع الکمالات بطریق الظلیة ولهذا ان تعلق العلم بتلک المرتبة المقدسة وانتزع کمالاته لکان اول شیء ینتزع منها حضرة الوجود والکمالات الاخر تابعة لہ ولهذا ذهب جماعة من الصوفیة العلیة وغیرهم الی عینیة الوجود للذات المقدس وتصوروه مع کونه

تعینا باللاتعین وثبوت ھذا التعین الوجودی وراء العلم والخارج لان الوجود الخارجی والعلمی من اقسام مطلق الوجود ومرتبۃ المقسم فوق مرتبۃ الاقسام فحضرۃ الوجود من حیث ھو سابق علی کلا الوجودین ولا یتصور ثمہ وجود خارجی ولا ذھنی علی ما مر وحضرۃ الوجود بطریق الظلیۃ جامع بجمیع الکمالات الذاتیہ والصفاتیہ اجمالا وتفصیلا فالاجمال تعین اول والتفصیل کانہ تعین ثان ففی مرتبۃ اجمال الوجود لا یتمیز کمال عن کمال ولا صفۃ عن صفۃ وفی مرتبۃ تفصیل الوجود امتاز الکمالات وظھرت الصفات فاول شئ ثبت فی تفصیل الوجود الحیوۃ التی ھی ام جمیع الصفات وھذہ الصفۃ کانھا ظل لصفۃ الحیوۃ التی لھا ثبوت فی مرتبۃ حضرۃ الذات المنزہ ویصدق فی حقھا لا ھو ولا غیرہ وھذا الظل لما کان ثبوتہ فی مرتبۃ ھی دون مرتبۃ الذات تعالی یصدق فی حقھا لا ھو ولا یصدق لا غیرہ بل کان مغائر الذات الحق عز وجل وکذا حال سائر الصفات تعالت وبعد صفۃ الحیوۃ ظھر صفۃ العلم ثم الصفات الاخر من الارادۃ والقدرۃ وغیرھا والعلم مع کونہ جزء من التعین الوجودی وحصۃ من حصصہ جامع لجمیع الصفات والصفات الاخر من استقلالھا کانھا اجزاء لصفۃ العلم لان لھذہ الصفۃ نوع اتحاد مع موصوفھا لیس لغیرھا ھذا الاتحاد اذ العلم قد یتحد مع العالم والمعلوم والقدرۃ لا تتحد مع القادر والمقدور وکذا الارادۃ والسمع وغیرھما لا تتحد مع الموصوف ولصفۃ العلم بجامعیتھا اجمال لا یظھر فیہ الصفات متمیزۃ وتفصیل یظھر فیہ الکمالات متمیزۃ کما للوجود ولاجمالہ حکم مرکز الدائرۃ ولتفصیلہ حکم محیطھا فمن ھھنا اندفع ما قد یورد ان تمیز الحیوۃ عن سائر الصفات انما ھو فی تفصیل العلم الذی یسمونہ بالواحدیۃ واما فی مرتبۃ الاجمال فلا تمیز ھناک لصفۃ من صفۃ اخری فکیف یحکم بتقدم الحیوۃ علی العلم الجملی علی ما وقع فی عبارات شیخنا وامامنا قدس سرہ والعجب من ھذا المعترض کیف یورد اصطلاح طائفۃ غیر مسلم عند الخصم حجۃ علیہ وامثال ھذا من

عدم الاطلاع علی حقیقۃ مذهب الخصم واصطلاحہ فیعد جهله اعتراضا وقد عرفت ان التمیز الحاصل لصفۃ الحیوۃ فی تفصیل الوجود بعد اندماجہ فی حضرۃ اجمالہ سابق علی العلم الجملی والتفصیلی فالحاصل ان هناک تفصیلان تفصیل للکمالات المندرجۃ فی اجمال الوجود والحیوۃ هناک مقدم علی العلم بنوعیہ وتفصیل فی حضرۃ العلم لما اندرج فی اجمالہ والحیوۃ ههنا مؤخر عن العلم فالعلم المحاط مسبوق بالحیوۃ و المحیط سابق علیہ وانت خبیر بان صفۃ الحیوۃ المسبوقۃ بالعلم لیس فی الحقیقۃ صفۃ الحیوۃ بل صورۃ علمیۃ لتلک الصفۃ فصفۃ الحیوۃ سابقۃ علی العلم البتۃ وصورتها العلمیۃ مسبوقۃ بالعلم ومع قطع النظر عن جمیع ماذکرنا فتقدم شان الحیوۃ علی شان العلم مما لایحتاج الی دلیل وتنبیہ عند ذی فطرۃ سلیمۃ وافاد شیخی وامامی قدسنا اللہ بسرہ السامی اخرا فی موضع اخران حقیقۃ الحقائق والحقیقۃ المحمدیۃ علی مظهرها الصلوۃ والسلام و التحیۃ هو التعین والظهور الحبی والحب مبدأ الظهورات ومنشأ خلق المخلوقات ورد فی الحدیث القدسی کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف فلولا هذا الحب لما اوجد موجودا اصلا فمن ههنا ظهر سر لولاک لما خلقت الافلاک وفی روایۃ لما اظهرت الربوبیۃ وهذا الحب مرکز ومحیطہ الخلۃ التی هی کالظل لذلک المرکز، فالمرکز حقیقۃ لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم ومحیطہ الدائرۃ التی هی کالظل لذلک المرکز والخلۃ حقیقۃ لابراهیم الخلیل ومبدأ لتعینہ علی نبینا وعلیہ الصلوۃ والسلام وجاز ان یکون الخلۃ تعینا ثانیا لکن فی النظر الکشفی هذا المرکز والمحیط تعین واحد والتعین الثانی فی النظر الکشفی التعین الوجودی الذی ظهر بعنوان اصلہ الذی هو التعین الحبی قبل ظهور هذا الاصل فان قیل الحب فرع الوجود اذ الحب بدون الوجود لایتصور فکیف یکون الحب اصلا للوجود۔

قلنا قد سبق ان الحق جل سلطانہ موجود بنفسہ وصفاتہ الثمانیۃ تعالت

موجودة بذات الحق ولا مدخل للموجود ولا للوجوب ثم بل الوجود والوجوب من الاعتبارات المتنزلة عن تلك الحضرة فاول اعتبار ظهر لايجاد العالم الحب ثم الوجود الذی هو مقدمة الايجاد لان لتلك المرتبة المقدسة بدون هذين الاعتبارين غناء ذاتيا عن ايجاد العلم اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعٰلَمِیْنَ وان شئت تفصيل الكلام فی هذا المقام وتحقيق المرام على التمام وان تعرف حقيقة مقام الخلة والحب والوجود فعليك بكلام الامام غوث الانام شيخنا وقبلتنا جزاه الله سبحانه عنا خير الجزاء واعلم ان التعين العلمی الجملی المذكور سابقا هو الذی يسميه الشيخ واتباعه قدس سرارهم بالوحدة والتعين الاول والحقيقة المحمدية ويقولون هو اوسع التعينات وهو مشهود الكل وهو التجلی الذاتی وله مقام التوحيد الاعلى ومبداءه وهو ماخذ الاعتبارات ومنبع النسب والاضافات الظاهرة فی الوجود والباطنة فی عرصة التعقلات والاذهان والمقول فيه انه وجود مطلق واحد واجب ويقولون ان اطلاق اسم الذات على الحق تعالى لا يصدق الا باعتبار هذا التعين ووراءه مرتبة اللاتعين والوجود المطلق فاقول ليت شعری كيف حكموا يكون صفة من صفاته تعينا للذات المعراة عن النسب والاضافات بل الاظهران يقال ان هذا التعين تعين صفة العلم وظهورها فی المرتبة الثانية والصفة فی الحقيقة غير الموصوف ولا ينبغی ان يقال انه تعين الذات بهذه الصفة لان الذات لا يتعين بالصفة وارباب المعقول قالوا فی علم الشئ بالوجه ان المعلوم هو الوجه فبالنسبة الى ذات الشئ يتحقق الجهل وقد تحقق بما تقرران هذا التعين حصة من حصص الوجود التی تميز وتعين فی تفصيل الوجود لكنه اجمع الحصص وهو مسبوق بصفة الحيوة والحيوة مسبوقة بمرتبتی الوجود الاجمالی والتفصيلی والوجود مسبوق بالخلة والخلة مسبوقة بالحب فی الحب تعين اول واعتبار اسبق فالتعين العلمی الجملی متنزل عن التعين الاول بستة مراتب وعما فوقه بسبع مراتب ومما ينبغی ان يعلم ان ليس معنی

التعین عندنا ان الحق عز وجل تنزل فصار جبا او وجودا بل معنی التعین المصدر لانہ الا لیق بالتنزیہ والانسب بلسان الانبیاء علی اجمعھم عموما وعلی خاتمھم خصوصا الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات۔

مکتوب (۸۶) ہشتاد وششم

بمولانا محمد حنیف در حصول نسبت قیومیت وحصول بہرۂ اصالت ومحبوبیت ذاتی وکمال انفعالی۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی اخوی اعزی مولانا محمد حنیف از این مسکین ضعیف بعد از مطالعہ دعا وسلام معلوم نمایند در ان ہنگام کہ حضرت مجدد الف ثانی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس درویشے را از مخلصان خود بخلعت قیومیت نواختند وباین امر خطیر سرفرازش ساختند آن درویش را در خلوت طلب داشتہ فرمودند کہ علاقۂ ارتباط من باین مجمع گاہ ہمین معاملۂ قیومیت بودہ کہ آنرا بتو عطا نمودہ شد ومکنونات بشوق تمام بتو روآوردند الحال سبب ماندن خود درین جہان فانی نمی یابم وادائے قرب ارتحال خویش ازین جہان بر بینش فرمودند آن درویش دلریش باوجود استماع بشارت مسطورہ جگر کباب ودیدہ پر آب گشتہ باکمال الم و اندوہ در خود فرورفتہ نہ زبانش را یارائے گفتن ماندہ ونہ سامعہ را تاب شنفتن۔ چون آنحضرت این تلوین را دران مسکین مطالعہ نمودند از روے نہایت کرم فرمودند غم مخور کہ سنۃ اللہ سبحانہ این چنین جاری گشتہ است کہ یکے را بخود می خوانند دیگرے را بجایش می نشانند واز کمال تلطف عبارت آن عزیز را کہ در نفحات می آرد بر زبان مبارک راندند کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم پاے در کشیدند ابوبکرؓ بجاے او نشست ابوبکر را پاے در کشیدند عمرؓ بجاے او نشست وعمرؓ را پاے در کشیدند عثمانؓ بجاے او نشست عثمانؓ را پاے در کشیدند علیؓ بجاے او نشست۔ آن درویش چون در خود ہیچ گونہ قابلیت این معنی نیافت ونیز الم مذکور در خاطرش مرکوز بودبہ لا یا نعم لب نتوانست کشود وامورے کہ استکشاف آن ضروری بود درمیان نیاورد این بود کہ چون آنحضرت فرمودند کہ اشیا بقیومیت تو

راضی تر و خوشتر اند از قیومیت من بنیز لم آنرا نتوانست جرأت نمود که پرسد، خوش گفت - بیت

وحشی گذشت یار و نکردی حکایتے　　اے خانہ مان خراب زبان تو بستہ بود

چون اندوہ این درویش آنحضرت بیش از بیش دیدند فرمودند درانحال من گونہ ملتے ہست اما بہ بینیم کہ چہ علاقہ درمیان است متوجہ گشتہ بعد از لمحہ فرمودند کہ تا ایام وصال من قیام تو با من بود و قیام افراد عالم با تو. این مقولہ گونہ تسلی دہ خاطر حزین این مسکین گردید بعد ازین ماجری بیک سال و سہ ماہ چند روز کم واقعہ آنحضرت روے نمود چہ این گفت وگو در عشرۂ اولی ذی الحجہ سنہ یکہزار و سی و دو بود وارتحال آن ہادی انام بست و ہشتم صفر سنہ یک ہزار و سی و چہار بود پیش از عنایت این خلعت بمدت یازدہ سال کہ آن درویش دران ہنگام درحوالی چہاردہ سالگی بود بعرض اشرف رسانیدہ بود کہ من از خود نورے می یابم کہ تمام عالم ازان نور منور است وآن نور در ہر ذرہ از ذرات عالم ساریست چون آفتاب اگر آن نور فرو رود عالم ظلمانی است آن عالی حضرت ویرا بشارت دادہ فرمودند کہ تو قطب وقت خویش می شوی واین سخن من یاد دار الحمد اللہ سبحانہ کہ موعود منجز گشت واثر بشارت بحصول پیوست چہ قطبیت یکے از شعب قیومیت است۔

بر سر اصل سخن رویم وگوئیم کہ قیوم درین عالم خلیفہ حق است جل وعلا ونائب مناب او اقطاب وابدال در دائرہ ظلال وے مندرج اند و افراد او تا د در محیط کمال او مندمج، افراد عالم ہمہ بوے روئے دارند و قبلہ توجہ جہانیان اوست دانند یا ندانند بلکہ قیام عالمیان بذات او ست چہ افراد عالم چونکہ مظاہر اسما و صفات اند ذاتے درمیان شان کائن نیست ہمگی اعراض و اوصاف اند و اعراض و اوصاف را از ذات و جوہر چارہ نیست تا قیام شان بآن بود و عادت اللہ جاری ست کہ بعد از قرون متطاولہ عارفے را نصیبے از ذات ارزانی داشتہ ویرا ذاتی عطا می فرمایند کہ بحکم نیابت وخلافت قیوم اشیا می گردد و اشیا بوے قائم می باشند۔

باید دانست کہ حصول نسبت قیومیت ہیچ کس را تا نصیبے از اصالت نداشتہ باشد

بازنہ

بدہ

قطبیت اور قیومیت

میسر نیست آن عالی حضرت متعالی منقبت درویشے راکہ بحصول نسبت قیومیت بشارت داده بودند بہ نوید ثبوت نشأ اصالت وبراں نیز سربلند گردانیدند ونیز فرمودند کہ ہر قدر کہ نصیبے از اصالت داری موافق آن نشأ محبوبیت در نہاد تو مودع ست یعنی محبوبیت ذاتی وکمال انفعالی درحق وے نشان داده وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيْزٍ۔

مکتوب (۸۷) ہشتاد وہفتم

بمیر محمد منصور در بیان امورے کہ ابلاغ آن ضروری ست۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی آیت کریمہ کہ درباب کفار اہلِ کتاب فرستاده بحیلہ ومکر اہلِ اسلام را دلالت بکفر وارتداد می نمودند بطریق تعریض باین جماعہ فرموده بودند و خود را بزعم خود مسلمان وبرحق قرار داده وطرف ثانی را قرین یہود وابلیس لعین در اغوا واضلال ساختہ بوضوح انجامید حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ شما مسلمان ودرجرگہ درویشان خود را می گیرید کے شمارا یا دیگرے را از راہِ حق مانع آمده ایم ازیں باب حرفے ہم درمیان ما وشما نیامده است بہتان راہم حدلیست ودر صحبت ما مرتد وگمراه وکافر کیست ونیز مراد ازین اغوا ودلالت بارتداد غوایت وارتداد شریعت است یا غوایت وارتداد طریقت کہ عبارت از خروج است از اطاعت طریقت شیخ چنانچہ مقرر است اول خود مراد نیست اگر مراد دارند چہ چاره است مانند ثانی کہ رد طریقہ باشد کہ نصیب شماست معلوم شریفہ است کہ ما درآن وقت دریں دیار نبودیم بسیر رفتہ بودیم معلوم نیست کہ دلالت کننده باین ارتداد کہ بود گناه آں بر ما بستن معقول نیست دیگر از این جانب مقدمۂ غیرت یا غیره کہ لازمۂ طریقہ صوفیہ علیہ است ہیچ درمیان نیامده است شما دوم مرتبہ است کہ بدایت بجنگ می کنید وایذا می رسانید ایذاے دل ادنی مسلمان چہ نتیجہ دارد فکیف ایذاے اہل حقوق از غیرت خداوندی جل سلطانہ نمی ترسید کہ فتنۂ خفتہ بیدار می کنید این قدر یکجا بدانید کہ مقبول یکے مقبول ہمہ مردود یکے مردود ہمہ از یکے قطع نموده ہوس ترقی ووصول را از خاطر

شریف بدر کنید ہر چند رواست کہ از راہِ استدراج صورت کشائش و ترقی رو نماید اما از حقیقت و معنی آن بے بہرہ است شیطان دشمن قوی ست از مکر آن ہیچ کس ایمن نیست فالحذر ثم الحذر سخن در جائے دیگر است کہ کشائش و ترقی بر آن متفرع است فالحذر ثم الحذر چون شما سلسلہ جنبانید این قدر گفتہ شد والا امور اہم دیگر در پیش است نوبت باین قسم گفتن و نوشتن نمی رسد و نیز حقوق آشنائیہا ہم مقتضی بود کہ یک دفعہ ابلاغ حقیقت کار نمودہ آید والسلام

مکتوب (۸۸) ہشتاد و ہشتم

بمولانا محمد حنیف در بیان معارف اقربیت و تفصیل سیرے کہ ورائے آفاق و انفس ست و دقائق فنا و کشف سر غلبہ عجز و حیرت در طریقہ علیہ آنحضرت سلمہ اللہ تعالیٰ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ. سعادت آثار اخوی مولانا محمد حنیف ازین مہجور ضعیف استفسارے نمودہ بود بتقریب حل آن سطرے چند نویسد بگوش ہوش استماع نمایند قال عز من قائل وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيْدِ ذات حضرت واجب الوجود جل سلطانہ ہمچنین کمالات ذاتیہ او تعالیٰ از بندہ بہ بندہ نزدیک تر است پس سیرے کہ باین مراتب متعلق شود ورائے سیر آفاقی و سیر انفسی باشد و نیز ورائے جذبہ و سلوک بود چہ سلوک سیر آفاقی ست و جذبہ سیر انفسی، سیر آفاقی را بُعد در بُعد فرمودہ اند و سیر انفسی را ہر چند قرب در قرب گفتہ اند لیکن آن قرب ظلی است، ازین قرب و اتحاد باید گذشت تا معاملہ اقربیت روے دہد چنانکہ زوال علم حصولی اشیا کہ عبارت از فنائے قلبی است بے تمامی سیر آفاقی ممکن نیست و بے شروع در سیر انفسی میسر نہ ہمچنین زوال علم حضوری شخصی کہ بذات و صفات او متعلق است و فی الحقیقت فنائے نفس است بانتہائے سیر انفسی و دخول در مراتب اقربیت مربوط است و در سیر انفسی علم حضوری عارف برجاست چہ انفس درین موطن بعنوان حقانیت پیدا است و از قید آن بتمام رہائی بحصول نہ پیوستہ تا وصول بمطلوب حقیقی پیدا آید چہ مطلوب بموجب کریمہ " نحن اقرب " ورائے انفس است و آنچہ

در انفس نمودار است از آیات داله است چنانچه قرآن مجید بآن مشعر است سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا
فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ، وچون علم حضوری عین عالم است
ناچار بزوال آن زوال نفسِ عارف خواهد شد واثرے ازوے نخواهد ماند وزوال علم حضوری باین
معنی است که علمی که تعلق بذات عارف داشت ازانجا کنده بواجب تعالی متعلق شود وحاضر دران موطن
حق سبحانه باشد نه ذات او وبیانش آنست که هر کمالے که در ممکن نمودار است همه مستفاد ومستعار
از مرتبهٔ وجوبست تعالت از وجود وحیوة وعلم وقدرت وامثال آن وممکن این کمالات را از خود
فهمیده خیانت در امانت نموده است وچون عارفے را بمحض فضل وکرم باین دید عارینی بنوازند
مرةً ثانیةً تواند بود که بحکم إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا امانات را درست
باہل امانات بسپارد وچون علم حضوری او پرتوے ست از حضور ذاتی مطلوب این حضور بآن حضور
ذاتی ملحق خواهد شد در رنگ سائر کمالات که باصول خود ملحق می گردند درین هنگام عارف خود را
خالی محض خواهد یافت و بعدم صرف ملحق خواهد دید نه ذکرے در خود احساس نماید ونه توجہے نه یافتے بود
ونه حضوری بعد از لحوق باصل اگر یافت ست از خود بخود است واگر حضور است هم از خود بخود کلان
الحادث اذا قورن بالقدیم لم یبق له اثر. درین موطن که موطن فنائے نفس است بروجه کمال
اطلاق کلمه انا از عارف زائل می شود وعارف از خود بانا نمی تواند تعبیر کرد زیرا که بعد از فنائے نفس
که مورد کلمهٔ انا بود انا را مورد ے نماند که بران اطلاق یابد نه بآن معنی که انا بر حق اطلاق شود وخود را
حق بیند که خودی در میان نمانده است و انانیت بر کنده وآنچه حضرت ایشان قدسنا الله سبحانه بسره
الاقدس در بعضے از مکتوبات جلد اول زوال کلمه انا را از سکر نوشته اند وفرموده که در صحو امثال این
سخنان منصور نیست در سیر انفسی نوشته اند بلکه در فنائے جذبه که سلوک تمام بآن منضم نگشته است
زیرا که دراین موطن مورد کلمه انا هنوز برجاست لیکن بجهت غلبهٔ محبت که منشا سکر است مستور
گشته است نه زائل حکم بزوال آن نمودن محض سکر است اگر بصحو آید مورد آن را دریابد وحکم بزوال
آن نکند که تمامے آن سیر تمامے ولایت صغری ست پس برین تقدیر در کمالات ولایتِ صغری که

بسیر انفسی مربوط است استتار کلمہ انا نیز از درجہ کمال متنزل بود و کمالے کہ درین مکتوب بیان آن

می رود از کمالات ولایت کبری است کہ بورائے آفاق و انفس متعلق است و حقیقت فنائے

نفس در آنجا متحقق است و درین موطن مورد کلمہ انا از بیخ برکندہ شدہ است کہ عود آن صورت

ندارد فنا و بقا و صحو و سکر آن را یکسان است و الزائل لایعود۔ و آنکہ گفتیم کہ حقیقت فنائے نفس

در آنجا متحقق است زیراکہ فنائے نفس فی الجملہ در ولایت صغری نیز بحصول می پیوندد و لیکن کمال

آن درین موطن است چنانچہ تحقیق آن در مکتوبات جلد ثانی بہ تفصیل مبین است و چون عاشق

بیچارہ خود را منزا از ورود کلمہ انا نیابد و خودی را شرک بیند و از انانیت پاک گشتہ تبری گزیند تواند بود

کہ معشوق از روئے فضل و احسان بموجب هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ آن گم شدہ

را در خلوت کدہ انائے خود جا دہد و عاشق صادق از ہمہ روئے تافتہ بیخود در حرم خاص کعبہ مقصود

اعتکاف گزیند نہ بدان گونہ کہ عاشق عین معشوق شود۔ بیت

خیال کج مبر این جا و بشناس   کسے کو در خدا گم شد خدا نیست

درین موطن از عاشق در دہند اثرے نیست معشوق است کہ خود بخود جلوہ گر است و عاشق را از

میان برداشتہ۔ بےخود

سوال ہرگاہ علم حضوری عین عالم باشد و آن علم بعد از کمال باصل خود کہ علم حضوری

واجب است ملحق می گردد مقرر است کہ لحوق ہر کمال باصل خود کائن است نہ بامرے کہ مبائن اصل

آن باشد لازم می آید کہ حقیقت ہر شخص و مبدأ تعین او علم بود و حال آنکہ صفات دیگر نیز مبادی

تعینات خلائق است چنانچہ بطور حضرت ایشان ما قدسنا اللہ بسرہ الاقدس تکوین مبدأ تعین حضرت

آدم است و کلام مبدأ تعین حضرت موسیٰ ع و قدرت مبدأ تعین حضرت عیسیٰ علی نبینا و علیہم الصلوات

والتسلیمات و جمیع لہ داخل ولایات این بزرگوارند مبادی تعینات شان جزئیات این صفات

اند و جزئیات جزئیات این صفات علی تفاوت الدرجات۔

جواب: حقیقت محمدی علی مصدرہا الصلوۃ والتسلیمات والتحیہ، چنانچہ مقرر این طائفہ است

اجمال حضرت علم است و حقائق سائر خلائق تفصیل این اجمال است پس نظر باین معنی توان گفت کہ حقائق جمیع خلائق علم است چہ ہمہ خلائق ظہور و تفصیل آنحضرت است علیہ و علی آلہ الصلوات و التسلیمات غایۃ ما فی الباب آن حقیقت جملی را در مرتبہ تفصیل حصص لا یحصی است، باندازۂ کمالات مفصلۂ علم کہ در حضرت اجمال اندراج و اندماج داشتند پس حقیقت ہر شخصے از اشخاص سوائے آنسرور علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام حصہ بود از حصص علم کہ از تعلق علم در مرتبہ تفصیل بکمالے از کمالات مندرجہ اجمال حاصل گشتہ مثلاً مبدأ تعین حضرت ابو البشر علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام حصہ است از علم کہ از تعلق آن بصفت تکوین کہ در اجمال مندمج بود بحصول پیوستہ است و علی ہذا القیاس سائر الحقائق لیکن چون تمیز میان حصص و حقائق باآن کمالات است حقیقت ہر شخصی مسمی بکمالے از آن کمالات کہ نسبت خاص باآن شخص دارد کہ سبب تمیز او شدہ است، نمودہ اند پس علم اشرف صفات شد و برکات آن شامل جمیع موجودات آمد۔

جواب دیگر آنکہ اتحاد شئے باشئے مستلزم آن نیست کہ شئے اول حقیقت شئے ثانی باشد چنانچہ خاصہ را با ماہیت نسبت اتحاد است باآنکہ از عوارض است۔ اگر گویند بر این تقدیر کہ علم ذات و حقیقت انسان نبود حقائق جمیع موجودات را تفصیل حقیقت محمدی گفتن چگونہ راست آید، چہ حقیقت محمدی علم است۔ گوئیم در کار نیست کہ اجمال ذاتی تفصیل بود چہ انواع مندرجہ تحت حیوان را تفصیل ماشی توان گفت، ہر چند ماشی ذاتی آن نیست ولو سلم۔ گوئیم کہ حقیقت محمدی را اجمال و کل ہمہ حقائق گفتن باعتبار اشتمال و جامعیت علم است مر آن حقائق را، باآنکہ گوئیم تواند بود کہ حقیقت محمدی عبارت از جمیع کمالات ذاتیہ بود کہ متعلق علم است علی وجہ الاجمال نہ نفس علم من حیث ہو لیکن چون دران مرتبہ علم را از آن کمالات تمیزی نیست و غیر از حضور و انکشاف امرے دران موطن ہویدا و مفہوم نہ، لہذا آن مرتبہ را وحدت گویند و قابلیت محض خوانند و نیز علم را با معلوم بطور بسیارے از محققان اتحاد کائن است، ناچار تعبیر از آن حقیقت بعلم نمودہ اند لہذا در مرتبہ تفصیل ہمان کمالات متمیزہ حقائق سائر اشخاص اند و بر این تقدیر تقابل اجمال با تفصیل بے تکلف می افتد و بغیر آن

نہ چنان و مؤید این توجیہ است کہ نزد حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس حقیقتِ محمدی اجمال تعین وجودی ست یا تعین حبی کہ تعین علمی ازاں بمراتب پایان است چنانچہ تحقیقِ آن در جائے دیگر ثبت یافتہ است. اگر گویند کہ کلام بعضے اکابر ناطق است بآنکہ علم حقیقت انسان است چنانچہ مولوی قدس سرہ فرمودہ اند. مصرع

اے برادر تو ہمیں اندیشۂ الخ

واز حضرت ایشان نیز در بعضے اوقات مثل آن مسموع گشتہ. گوئیم تواند بود کہ این اکابر بر سبیل تجوز و مبالغہ فرمودہ باشند یعنی عمدہ در تو ہمین فکر و اندیشہ است باید کہ آن در غیر مطلوبِ حقیقی مصروف نبود بلکہ بتمام مصروف آنجناب مقدس گردد و تحقیق دراین مقام آنست کہ حضرت ایشان ما افادہ نمودہ اند جائے کہ فرمودہ اند ازین بیان لازم می آید کہ در علم حضوری ہم صورتِ معلوم با وجود حضور نفس معلوم کائن است کہ حاضر نفس معلوم خاص نیست اعتبارے در وے راہ یافتہ است کہ از نفس بصورت آوردہ فہم ہر کس باین وقت نرسد تا بذات بحت واصل نشود بوصول بیچونی این دقیقہ را در نمی یابد۔

فصل بالخیر اے برادر حل آنچہ از این فقیر استفسار نمودہ بودی کہ سبب چیست کہ در طریقہ حضرت ایشان ما قدس سرہ نسبت جہل و حیرت غالب است و کمتر در درک می آید از تحقیق سابق لائح گشت زیرا کہ نسبت آنحضرت وراء آفاق و انفس است و باقربیت متعلق و بالا گذشتہ است کہ معاملہ اقربیت بعلم حضوری تعلق دارد نہ بعلم حصولی و معلوم است کہ یافت و التذاذ در علم حصولی ست نہ در علم حضوری ہیچ کس شنیدہ کہ از یافت و حضور خود ملتذ بودہ باشد در علم حضوری اگر یافت و التذاذ است نہ از قبیل یافت و التذاذ متعارف است یافتے است مجہول الکیفیت لہذا اگر کسے خواہد کہ بر احوال خود اطلاع یابد و کمالاتِ ذاتیہ و صفاتیہ خود را بداند محتاج بتصور ذات و صفات خود خواہد گردید و بے آن پے بذات و صفات نخواہد برد و خود را از خود فاقد خواہد دانست از بس کہ بدو بینی عادت کردہ است حضور ذاتی را علم نمی انگارد و نامدرک او از و مزایلت نداشتہ باشد

ہر چند کہ مزایلت در تصور بود نمی تواند دریافت. اگر گویند کہ در معاملہ اقربیت مزایلت و مباینت
کائن است چہ اقربیت اثنینیت را میخواہد اتحاد است کہ مزایلت ندارد و از اثنینیت بری ست پس
باید کہ سیر انفسی مقصود بعلم حضوری باشد کہ اتحاد و رفع دوگانگی دران موطن صورت می بندد نہ در معاملہ
اقربیت کہ ورائے آفاق و انفس است و بے مزایلت متصور نیست. گوئیم چون مشہود در مرآت انفس ظلی
از ظلال مطلوب است و آیتے از آیات دالہ او ناچار حضور و شہود آن حضور و شہود مطلوب نبود، ہر چند
صاحب سیر انفسی آنرا غیر مطلوب نداند اما فی الحقیقۃ غیر است پس نسبت باصل مطلوب علم حصولی باشد
چہ حضور ظل حضور اصل نیست بلکہ نسبت بآن مشہود کہ در مرآت انفس است نیز علم حصولی کائن است
چہ مرآت را با صورتے کہ در آن ظاہر است نسبت حصول است نہ حضور ہر چند در وقت شہود صورت
ظاہرۂ مرآت مختفی است و مشہود نہ لیکن فی الحقیقۃ مرآت بر حالت اصلیہ خود است زوال آن در نظر
است و بس و انقلاع آن در شہود است فقط چہ قلب حقیقت محال است و تقیید مطلق گشتن محض
خیال، و در معاملہ اقربیت حکم بمزایلت و دوری نمودن از احکام وہم است و در رنگ مزایلت صورت
منعکسہ در مرآت باذی صورت کہ آن مزایلت نیز وہمے است ہر گاہ قرب را با دوری مضادت بود
و در اتحاد کہ نیز از افراد قرب است مزایلت نباشد در اقربیت کہ نازک تر است دوری و مزایلت مفقود تر
باشد ہر چند اثنینیت باشد اما بُعد و مزایلت نبود این معاملہ ورائے طور عقل است محبوس عقیان
عقل مشکل است کہ باین سِرّ پے برد کشف صحیح و نور فراست کہ مقتبس از مشکوٰۃ نبوت بود
باید تا ایمانی باین معاملہ حاصل نماید و شربے از مشرب یابد و بر تقدیر تسلیم گوئیم مزایلتے کہ موجب تیسر
درک است ہمان مزایلت است کہ از راہ بعد و دوری پیدا شدہ است نہ مزایلتی کہ از راہ اقربیت
متوہم شود کہ از یافت و درک از نسبت اتحاد ہم دور تر است یا آنکہ گوئیم تعلق معاملۂ اقربیت بعلم
حضوری نہ بآن معنی است کہ نفس عارف ہنوز بر جا است و علم حضوری او بر پا مع ذلک باصل مطلوب
علم حضوری دارد و چیز را حاضر است کہ این محال است یا نفس حاضر را عین مطلوب تصور نمودہ
حضور نفس را عین حضور او دانستہ است کہ این معاملہ مناسب سیر انفسی است بلکہ بآن معنی است کہ

عارف از خود معدوم شدہ و از حضور ذاتی خود منخلع گشتہ حضور او کہ پرتوے است از حضور واجبی جلّ سلطانہ بحضور او تعالیٰ ملحق گردد و بعد از لحوق تمام چون حضور او با و بود کہ از عارف و از حضور وے اثرے نماند نسبت باطن از درک بعید تر می افتد و بعدم یافت از نسبت علم حضوری کہ بالا ذکر یافت منصف تر می گردد وہذا۔

رمز اصل سخن رو کہ صاحب علم حصولی در مراتب قطع منازل وصول در کمال شوق و ذوق است و بکشف و شہود خود ملتذ و شادان و ہموارہ در استغراق حضور مستہلک و صحبت او جذب بخش و عشق آمیز و گریہ آور و وجد انگیز و آنکہ معاملہ او وراء آفاق و انفس است از شوق در گذشتہ است و از قید شہود و استغراق در شہود وارستہ معاملہ او وراء ظہورات است و کارخانہ او برتر از ظلال چہ ظہور بے شائبہ ظلیت نیست و نہایت ظل تا نہایت انفس است بیرون انفس ظل نیست ہر چند مرا تب بعید باشد صحبت شان بعینہ صحبت اصحاب کرام است علیہم الرضوان در صحبت ایں بزرگواران ہیچ شنیدۂ کہ کسے تواجد نمودہ باشد و نعرۂ شوق برکشیدہ و دم از تجلی و شہود برآوردہ، آرام این برگزیدگان در طاعات ذوالانعام است جل وعلا و فرخندگی ایشانان در بندگی او تعالیٰ کار اینہا دوام نیاز است و کمال لذت شان در نماز حدیث ارحنی یا بلال و حدیث قرۃ عینی فی الصلوٰۃ شاہد معاملہ شان است آنچہ ارباب ظلال را در آخر کار میسر است قدم اول این بزرگواران ست وصول باصل اینہا را مسلم است و حقیقت وجد و یافت ہم اینہا را میسر این وجد و یافت از عالم دیگر است ورائے وجد و یافت سابق وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَّهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ در مقام سابق اگر وصل است صورت وصل است و اگر یافت ہم صورت یافت چہ علم حصولی بمنزلہ ظل علم حضوری است۔

بیت

تنبیہ از لفظ جہل و حیرت کہ بالا مذکور شد گمان نکنی کہ ارباب این نسبت علیہ علم نیست خود ندارند کلا حقیقت علم و یافت در این موطن ثابت است لیکن چون متبادر با فہام بلکہ متحقق نزد عوام کہ باسفل سافلین فرود آمدہ اند علم و یافت بحصول صورت معلوم است و بس، علم حضوری

نزد شان گویا علم نیست بنابران تعبیر ازاں معاملہ بجہل وحیرت نمودہ می آید والحق دریافت آن نسبت کماہی بے وفور علم وکمال معرفت متعذر است ہرچند حاصل بود وطریق دریافت آن نسبت یا بآں گونہ بود کہ حق تعالی عارفے را حدت بصیرت بنوع عطا فرماید کہ بے حصول صورت معلوم تواند تمیز نمود ہرچند عقل عقیل پے بآن نتواند برد کلا بحمل عطایا الملک الا مطایاہ یا بآن طریق کہ در صورت مثالی آن معاملہ مجہول الکیفیت را وانمایند یا بالہام ربانی ویا باعلام راہبر یا غیرہ معلوم کند بالیقین حصول نسبت بالذاتی کہ برآن مترتب است بدہند ودرک درک نبود رواست کہ بعضے را آن معاملہ حاصل باشد وعلم بآن از ہیچ راہ حاصل نبود علم بتفصیل احوال ومقامات ہمہ رانمی دہند خال خالے را عطا می فرمایند ودیگراں را بعلم او کفایت می کنند لیکن این ہردو در نفس وصول برابرند تفاوت بعلم وعدم علم است کہ از قبیل فضل جز نیست ودر علم نیز مراتب مختلفہ است ۔ بالجملہ آنچہ مطلوب است حصول این نعمت عظمیٰ است علم بآن ہرقدر کہ بود از قبیل محسنات زائدہ است در رنگ محسنات بدیعی در فن بلاغت ولیکن ہذا آخر المکتوب الحمد للہ اولاً وآخراً والصلوۃ والسلام علی رسولہ دائماً وسرمداً وعلی آلہ الکرام وصحبہ العظام الی یوم القیام۔

مکتوب (۸۹) ہشتاد ونہم

نیز بمولانا محمد حنیف در اشارت بجامعیت عارف۔

بعد الحمد والصلوۃ وتبلیغ الدعوات بجناب اخوی اعزی می رساند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ عافیتکم واستقامتکم علی جادۃ الشریعۃ المرضیۃ و السنۃ السنیۃ المصطفویۃ علی مصدرہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ وترقی درجاتکم الصوریۃ والمعنویۃ والفوز بالسعادات الاخرویۃ الابدیۃ والتخلیۃ والتحلیۃ والفنا والانقطاع بالکلیۃ فاذا تخلیت وفنیت حق التخلیۃ والفنا ونبیت نوراً وجمالاً لا ینجلی فی کل شیٔ الا جمالک وصار العالم السفلی والعلوی مرایا لنورک وبہاءک ومظاہر حسنک وکمالک

وکنت مرکزا واجمالا للعوالم ظاهرا فی کل شئ خلیفتہ واماما فی الخلق وتمت فی حقک النعمۃ
فَانْظُرْ اِلٰی اٰثَارِ رَحْمَۃِ اللّٰہِ کَیْفَ یُحْیِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِھَا۔ والسلام

مکتوب (۹۰) نودم

بخواجہ دینار در عدمیت عارف۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی سعادت آثار میان دینار
ازین مسکین خاکسار دعوات مطالعہ فرمایند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است خیریت اجبہ
دور افتادہ از کرم حضرت وہاب جل سلطانہ مسئلت نمودہ می آید باجابت قرین باد ممکن بیچارہ کہ نصیبہ
او از مطلوب حقیقی جز استہلاک واضمحلال نیست در ادراک کمال او عاجز وقاصر است وچون در بارگاہ
وحدت واحد بینش غیر از انعدام وتلاشی نقد وقت ندارد از دریافت حسن وجمال او تہی وحیران۔ بیت

گیرم کہ بغم خانۂ ما یار خرامد ۔۔۔ کو حوصلہ وطاقت دیدار کہ دارد

اوست کہ در خلوت گاہ الکبریاء ردائی کمال خود را خود شاہد است ودر بزم گاہ انت کما اثنیت علی
نفسک جمال خود را خود ناظر فھو الذی حمد ذاتہ بذاتہ واثنی علی کمال صفاتہ فھو العارف و
المعروف وھو الشاھد والمشھود۔ عاشق بیچارہ درین جلوہ گاہ رخت باصحرائے عدم کشیدہ و
ہستی ودانش وتوانائی را باہل آن حوالہ نمودہ۔ بیت

جسم ہمہ اشک گشت وچشم بگریست ۔۔۔ در عشق تو بے جسم ہمی باید زیست

والسلام

مکتوب (۹۱) نود ویکم

بشیخ طاہر بدخشی جونپوری در اظہار محبت حضرت پیر دستگیر خود ومحبت اصحاب آنحضرت رضی اللہ تعالی عنہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم حضرت حق سبحانہ بمراتب قرب وارشاد ترقیات بخشاد خدمت
معارف آگاہ دور افتادگان را فراموش نساختہ باشند چون بموجب المرء مع من احب

ہر جا کہ ارتباط حبی درمیان است معیت معنوی باندازۂ آن نیز ثابت است امید است کہ تمادی ایام
مفارقت فتورے در نسبت سابق نیارد بلکہ اگر ارتباط حبی مذکور قوی تر گردد چنانچہ متوقع از دوستان است
نسبت مسطور نیز زیادہ تر شود و بیش از بیش گردد این فقیر را جماعت کہ بشرف خدمت و پابوسی حضرت
قطب المحققین قدوۂ خدا طلبان حضرت ایشان مشرف گشتہ اند نسبت علیحدہ است در نظر از عالم جدا اند

محبت

یکسے مناسبتے ندارند چہ این جماعہ مرایائے محبوب اند و نشانے از آن بے نشان دارند خدمہ محبوب ہنگام
غیبت او خصوصاً بغایت محبوب و مرغوب اند نزد والہان و شیفتگان قدر این جماعت بیش از بیش است
ہر چند این جماعت بے پروا باشند و از لوازم ارتباط مسطور دور بوند اما نزد ما مردم نہایت عزیزند و
خدمت و محبت شان بر ما لازم بہر حال از دعا غافل نباشند و توجہ نمایند کہ فردا در زمرۂ محبان و
خادمان آنحضرت یکجا محشور گردیم و در تحت لوائے مبارکش جا یابیم رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا
اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ

مکتوب (۹۲) نود و دوم

بشیخ حمید احمدی در ترغیب بر تحصیل طریقۂ بندگی و بیان معالجہ عجب در اعمال۔

محبت آثار اخوی شیخ حمید دعا و سلام خوانند و از نوشتن احوال فارغ نباشند و در ادائے
طاعات و عبادات مردانہ باشند و کمر ہمت را در خدمت مولی جل و علا چست بربندند امروز روز کار است
روز اجر فردا است در وقت کار منتظر اجر نشستن فی الحقیقت خود را از اجر باز داشتن است و در ادائے
خدمات مقید بلذات نباشند اگر لذت دہند نعمت است و اگر ندہند طاعت را از دست نباید داد
مقصود از بندگی محنت و مشقت است کہ معادات نفس و مخالفت ہوا است نہ عیش و راحت کہ
متمنائے ہوا و نفس است آن لذت و راحت دیگر است کہ از آن طرف عطا شود و نفس و ہوا را اصلا
در آن مدخل نبود کہ نفس در عین آن لذت با نالہ و فغان است لیکن آن لذت چون موہبت است
طاعات را بفقد آن موقوف نمی توان داشت در تحصیل طاعات بجان کوشند و امید نجات از رحمت

جو بیند و طاعات را نیز اثر رحمت او فہمند و عائد بتوفیق او دارند و حول و قوۃ خود را اصلا دران دخل ندہند تا از عجب بر آیند و اگر احیانا حول و قوۃ را بخود عائد بینند ازاں نادم و مستغفر بوند تا طاعات ناچیز نگردد و باثم متبدل نشود لیکن باین بہانہ از اعمال و طاعات در نمانند ہم طاعات کنند و ہم استغفار ازان طاعت نمایند و آنرا شایان جناب مقدس ندانند و امیدوار باشند کہ این ندامت و استغفار رفتہ رفتہ علاج آن دید حول و قوۃ نماید و اعمال را قابل قبول سازد۔ بیت

چشم دارم کہ دہی اشک مرا حسن قبول　　اے کہ دُر ساختۂ قطرۂ بارانی را

بزرگے گفتہ اعمل و استغفر طریق بندگی اینست اللھم مغفرتک اوسع من ذنوبی و رحمتک ارجی عندی من عملی۔

دادیم ترا از گنج مقصود نشان　　گر ما نہ رسیدیم تو شاید برسی　　والسلام

مکتوب (۹۳) نود و سوم

بحقایق پناہ شیخ نور محمد پٹنی در حل آنکہ بر تقدیر فنا علم بفنا چگونہ باشد۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفی خدام معارف دستگاہ از این شکستہ آوارہ دعوات مشتاقانہ قبول فرمایند۔ مصراع

از ہر چہ میرود سخنِ دوست خوشتر است

سوال فنا نسیانِ ماسوی است و زوال علوم است باسرہا پس بر تقدیر حصول فنا اگر علم بفنائے خود دارد فنا حاصل نیست و اگر علم ندارد چگونہ داند و گوید کہ فنا حاصل است چنانچہ ارباب فنا ازان خبر دادہ اند۔

جواب بعد از مضی حالت مذکورہ خواہد دانست کہ فنا حاصل گشتہ است و ازاں خبر خواہد کرد و بر تقدیر دوام فنا چنانچہ مختار حضرت ایشان ما است قدسنا اللہ بسرہ الاقدس۔ گوئیم بریں تقدیر بقا لازم فنا ست در عین فنا باقی ست و در عین بقا فانی ست پس دریں موطن

صفات و افعال عارف از خود فانی گشتہ بصفات و افعال واجبی تعالت متحقق می گردد مثلاً علم ممکن از خود فنا یافتہ بعلم واجب تعالیٰ و تقدس بقامی یابد و علی ہذا سائر الصفات پس اگر عارف فانی درایں مقام بعضے اشیاء را بعلم باقی دریابد منافی فنائے علم او نبود چہ علمی کہ فنا یافتہ است بآن علم اشیاء را در نیا فتہ است تا محذور لازم آید الزائل لا یعود و ایں علم دیگر است کہ اشیاء را بآں درک می نماید، عزیزے گوید عرفت اللہ باللہ و عرفت الاشیاء بنور اللہ ایں معرفت اشیا منافی نسیان اشیا نیست۔ یا آنکہ گوئیم کہ درست است کہ فنا یک لطیفہ را از لطائفِ انسانی حاصل بود و علم بآں مر لطیفہ دیگر را۔ یا آنکہ گوئیم کہ فنا مر باطن را بود کہ کار اوست و علم بفنائے آں ظاہر را باشد چہ بر تقدیر دوام فنا عارف چنانچہ پیش از فنا بود بعد از فنا نیز بر ہماں نہج است زن و فرزند و سائر دوستان را بر سنن سابق می شناسد اگر بعضے احوالِ باطن خود را نیز دریابد و بران مطلع گردد محل تعجب نیست، اگر گویند محل دانش قلب است و چون قلب فانی گشت باید کہ ظاہر نیز از دانش بے نصیب گردد، گوئیم اگر مراد آنست کہ بے دانش قلب از ظاہر دانش مطلقاً مصروف است و دانش مقصور بر قلب است پس ممنوع است چہ ما بداہت می یابیم کہ قلب از دید و دانش ماسوی مطلقاً رستہ است مع ذلک ظاہر بر دانش خود است و اگر معنی دیگر میخواہد پس در مدعائے ما مضر نیست و تحقیق آن است کہ بعد از تحقیق فنائے قلب دانش کہ بآن تعلق داشت بجائے دیگر انتقال می نماید و محل دانش آنجا می گردد و السلام اولاً و آخراً۔

مکتوب نود و چہارم (۹۴)

بحقائق و معارف آگاہ شیخ عبد الحی بنیی در دفع شبہہ صاحب نزہتہ کہ بر متقر قوم نمودہ کہ بر تقدیر گم شدن یافت چگونہ باشد۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ رب العلمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین وآلہ الطاہرین دعائے وافی ایں مہجور عاصی در معرض قبول آرند احوال ایں فقرا مقرون بعافیت است حمد اللہ سبحانہ علی ذلک المسئول سلامتکم واستقامتکم۔

مخدوما سطرے چند در حل اشکال صاحب نزھۃ درباب فنا کہ مرقوم نمودہ است بتقریبے املا نمودہ بود الحال مضمون آنرا بطریق ہدیہ بآن عزیز الوجود ارسال کردہ. سوال صاحب نزھۃ گوید۔ شعر

گویند عنان خود چہ تابی	گم شو کہ چو گم شوی بیابی
این نکتہ نمود ناصوابم	چون گم شوم آن گہے چہ یابم
یا بندہ اگر کسے دگر خواست	از گم شدنم پس او چہ میخواست

جواب مجمل آنست کہ گم شدن نسبت بماسوی است و یافت نسبت بحق جل شانہ فلا منافات ومفصل آنست کہ گم شدن در مقام فنا کہ مقام عین الیقین است متحقق است چہ درین موطن علم منافی عین است و یافت در مقام بقا کہ موطن حق الیقین است صورت می بندد پس گم شدن شرط یافت شد ہر چند در یک وقت جمع نشوند فلا اشکال و این بر تقدیریست کہ از یافت ادراک مرکب خواہیم واگر ادراک بسیط ارادہ داریم پس در عین گم شدن ادراک بسیط حاصل است چنانچہ مقرر است عزیزے گوید۔

رباعی

از حضرت ذات بہرہ استہلاک ست	استہلاکی کہ از تصور پاک است
آن معرفتے است نامش ادراک بسیط	آنجا چہ محل دانش و ادراک است

وبرین تقدیر نیز اشکال مندفع است چہ فنا شہودیست نہ وجودی و بر تقدیر فرض فنائے وجودی جواب ہماں است کہ در شق اول مسطور شد چہ بعد از ایجاد بوجود موہوب کہ مربوط بولادت ثانیہ است یافت حاصل است پس حاصل آنکہ مراد از گم شدن شہودیست یا وجودی و نیز مراد از یافت بسیط است یا مرکب بہر تقدیر محذور مدفوع است چہ اگر شہودی مراد است چنانچہ مقرر جمہور است از یافت ہر معنی کہ خواستہ آید مدعا ثابت است لیکن بر تقدیر ارادۂ ادراک مرکب یافت متاخر است البتہ و بر تقدیر ارادۂ بسیط معیت حاصل است اما در تقدم ذاتی اختلاف کردہ اند بعضے گویند تا نیابی نرہی و بعضے گفتہ اند تا نرہی نیابی و تحقیق آنرا از مکتوبات جلد ثانی باید طلبید اگر گم شدن وجودی مراد است نیز یافت مرکب را چنانچہ متبادر است از یافت تاخر است کما مر پس بر ہر تقدیر درست آمد چوں گم شوی بیابی والسلام علیکم۔

مکتوب (۹۵) نود و پنجم

بخواجہ مومن جذبی در ترغیب بر تحصیل نسبت این بزرگواران۔

بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات بجناب اخوی گرامی می رساند احوال این فقیر من جمیع الوجوہ مستوجب حمد است خیریت و جمعیت احبہ مسئول و مامول، کتابہائے ایشان میرسد وازین طرف در ارسال جواب تقصیر می رود و معذور خواہند داشت بہر حال از دعائے ظہر الغیب فراموش نکنند و کیفیات را نویسان باشند و در وظائف طاعات قدم راسخ دارند و دوام اقبال بجناب مطلوب حقیقی بے وصف شاہدی و مشہودی کہ دران موطن توجہ و حضور خود بخود است و عارف را حجم استہلاک و اضمحلال دران نصیبے نیست پیدا کنند بعد ازان منتظر صد ثمرات کہ برین نسبت مترتب است باشند و دوستان را نیز در یوزۂ این معنی نمایند والسلام علیکم۔

مکتوب (۹۶) نود و ششم

بخواجہ محمد کاظم در نصیحت۔ برخوردار سعادت آثار قرۃ العین خواجہ محمد کاظم بعافیت صوری و معنوی باشند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول سلامتکم و استقامتکم احوال را نویسان باشند و کوشش نمایند کہ دوام اقبال و نگرانی بجناب قدس بوصف عجز و نیستی پیدا کنند و ہرچہ منافی این دولت بود ازان کنارہ گیرند و قوت جوانی را صرف وظائف بندگی نمایند کہ این موسم بغایت مغتنم است بعد از فتور این قوت قدر آن معلوم می شود و حسرت بر دست می ماند بالجملہ این وقت را در امور لا طائل صرف کردن المے است کہ تدارک آن ممکن نیست والسلام

مکتوب (۹۷) نود و ہفتم

بارشاد پناہ میر محمد نعمان در اظہار گلۂ دوستانہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی خدام سیادت ونقابت پناہ بعافیت صوری ومعنوی بودہ یاد آور محبان دور افتادہ باشند قلم بخود فرو ماندہ است چہ نویسد کہ شایان قبول آن خلاصہ اولاد بتول گردد وقابل آن بود کہ ازان معدن جود جوابے برائے آن سرزند ہر چند در عمان فکرت ندکور غواصی نمود تا گوہری بدست آورد وآن را تحفہ اہل بصیرت سازد میسر نشد وبدست تہی از ساحل آن سر بر آورد آخر الامر اعتراف بعجز نمودہ وخویشتن را ازان تہمی محال کشیدہ بدو کلمہ نامربوط خود را فرایاد خاطر فیض مآثر داد۔ بیت

حافظ وظیفۂ تو دعا گفتن است وبس — در بند آں مباش کہ نشنید یا شنید

واگر گاہے بدعا وتوجہ ہم یاد کنند بعید نبود ہر چند این تمنا از تمنائے سابق ہم قدمے راسخ در استحالت دارد فحسبنا اللہ تعالٰی بعد ھذا ونعم الوکیل

مکتوب (۹۸) نود وہشتم

بمولانا حسن علی در بیان طریقۂ مرضیۂ عبودیت۔

بعد الحمد والصلوات وتبلیغ الدعوات بسعادت آثار اخوی مولانا حسن علی می رساند احوال فقرائے این حدود بحمد اللہ سبحانہ مقرون بعافیت است خیریت احبۂ دور افتادہ مامول ومسئول باید کہ احوال را نویسان باشند واوقات را معمور دارند ودر اہم امور صرف نمایند ودر سر وعلانیہ بخوف وتقوٰی بوند وقوت جوانی را مصروف طاعات سازند واحیائے لیالی را ازمغتنمات شمرند وشبہائے تار را باذکار وافکار وگریہ وزاری وتذکر ذنوب وتفکر گور وقیامت منور دارند ومہما امکن عمل سنت را از دست ندہند واز بدعت ومبتدع محترز باشند وسعی نمایند کہ دوام حضور مع اللہ سبحانہ بے مزاحمت اغیار حاصل کنند وہمت بران گمارند کہ نفس حاضر نیز از میان برخیزد تا حضور او باو صورت بندد واوصاف واخلاق او بجائے اخلاق واوصاف این نشیند وانانیت امارہ رو بزوال آرد، خوش گفت۔ شعر

چو جان آئی بجان من نشینی — مراد یگر بجاے من نہ بینی

توئی از ہر دو عالم آرزویم — ترا چون یافتم از خود چہ گویم

بالجملہ اگر نجات مطلوب است مرادات حق را جل وعلا بر مرادات خود در باید گزید بلکہ خود را از ہمہ منتسبات نہی باید دید کلمہ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ را ازو باید شنید انہ حمید مجید طریقہ بندگی این است انہ المیسر لکل عسیر وھو علی ما یشاء قدیر وبالاجابۃ جدیر امید کہ این بے حاصل را بدعائے سلامتی خاتمہ یاد می کردہ باشند کہ دعائے ظہر الغیب اقرب باجابت است۔

کریمہ

مکتوب (۹۹) نود ونہم

بخواجہ محمد فاروق در تحریص بر تحصیل معرفت وضبط اوقات۔

مخدوما ومکرما مطلوب اصلی از ایجاد نوع بنی آدم چونکہ تحصیل معرفت صانع است جل وعلا مقرر است کہ معرفت بے فنا در معروف صورت نمی بندد پس امثال ما مہجوران را ناگزیر است کہ عمر گرامی را صرف این دولت مطلوبہ نمائیم ودر این زندگانی فانی پیش از فنا فانی گشتہ بہ بقائے باقی حقیقی عزیرانہ بشتابیم افسوس است کہ آنچہ ازین کس طلب داشتہ اند بجا نیاورد وباموور دیگر پردازد ودر پے تعمیر آنچہ تخریب آن خواستہ اند گردد وسرمایہ وقت عزیز را در پے استیفائے لذات فانیہ مصروف سازد، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ اند کہ ایاک والتنعم فان عباد اللہ لیسوا بالمتنعمین کمال خجالت وانفعال است کہ مطلوب را درین مہلت قلیلہ باوجود دعوت بآن در آغوش ناکشیدہ واجابت نانمودہ ازین دعوتگاہ رخت بربندد ولعذاب بعد وحرمان کہ بدتر از عذاب جحیم است خود را اقرار دہد واز لذت قرب وصال فرار نماید فیا ویلتا علی من اعرض عن اللہ وواحسرتا علی من فرط فی جنب اللہ دوبارہ در دنیا آمدنے نیست مَنْ کَانَ فِیْ هٰذِهٖ اَعْمٰی فَهُوَ فِی الْاٰخِرَةِ اَعْمٰی وَاَضَلُّ سَبِیْلًا۔ بیت

حجاب — جحیم

ترسم کہ یار ما نا آشنا بماند — تا دامن قیامت این غم بما بماند

بالجملہ کار باید کرد از گفت و شنود راہے نمی کشاید امید کہ دربارۂ این دور از کار را از صلحائے آن دیار دریوزہ دعا و توجہ نمایند۔ والسلام

مکتوب (۱۰۰) صدم

بمیرزا لطف اللہ دربیان حاصل طریقہ علیہ صوفیہ و ذکر بعضے نصائح۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی بورود صحیفہ گرامی مشرف گردید چہ نعمتے است کہ در عنفوان جوانی و تہیۂ اسباب عیش و کامرانی سودائے مطلوب حقیقی در سویدائے دل پیدا آید و ہوائے ہوین غیب از جبین جان ہویدا باشد محبت درویشان اثر آن ست و نیاز بایشان بینۂ واضح بر آن۔ پیر انصار قدس سرہ می فرماید الہی چیست این کہ دوستان خود را کردی کہ ہر کہ ایشان را شناخت ترا یافت و تا ترا نیافت ایشان را نشناخت محب این طائفہ با این طائفہ است المرء مع من احب شنیدہ باشند سعادت آثارا این موسم جوانی و فراغ را مغتنم دانند و فوت آنرا صرف خدمات مولی علی الاطلاق نمایند ہنگام کار ہمیں موسم است در وقت پیری و سستی قوی بر تقدیر حیات و فراغ معلوم است کہ چہ از دست می آید در حدیث آمدہ است سبعۃ یظلہم اللہ فی ظلہ یوم لاظل الا ظلہ امام عادل و شاب نشأ فی عبادۃ اللہ و رجل قلبہ معلق بالمساجد و رجلان تحابا فی اللہ اجتمعا علی ذلك و تفرقا علیہ و رجل دعتہ امرءۃ ذات منصب و جمال فقال انی اخاف اللہ و رجل تصدق بصدقۃ فاخفاھا حتی لا تعلم شمالہ ما ینفق یمینہ و رجل ذکر اللہ خالیا ففاضت عیناہ رواہ البخاری و مسلم وغیرہما۔

سعی فرمایند کہ بر نشش عمل اخیر قیام نمایند و بنا بت امام بر عدالت مستقیم باشند بدانند کہ حاصل طریقۂ بزرگان ما قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہم العلیۃ اتباع سنت است و اجتناب از بدعت و دوام توجہ و نگرانی است بجناب قدس سبحانی بوصف عجز و نیستی بحدے کہ دل را انقطاع تام از ماسوائے او تعالی حاصل آید و تعلق علمی و حبی او از اشیا گسستہ شود و از رقیت ماسوی آزاد باشد

نہ از شادی آن شادان ونہ از غمی آن غمگین ونیز دل را حضور وآگاہی بمطلوب حقیقی بنوعے پیدا شود کہ غیبت در قفائے آن نبود حضوری کہ غیبت در قفائے آن بود نزد این اکابر معتبر نیست تا حضور وآگاہی ملکہ نشود ووصفِ ذاتی او نگردد چنانچہ سمع صفت سامعہ وبصر صفت باصرہ این نسبت شریفہ منصور نبود ونفی نمودن است نفس حاضر را چون بفضل او سبحانہ تمام منتفی شود وحضور وشہود مطلوب خود بخود پدید آید درین ہنگام شہود بود بے وصف شاہدی و مشہودی بعد ازاں بمقتضائے من قتلتہ فانا دیتہ بوجود موہوب موجود گردد درین ہنگام سیر معشوق در عاشق است، خوش گفت بیت

آئینہ صورت از سفر دور ست کان پذیرائے صورت از نور ست

وآنچہ در بالا گفتم کہ حاصل طریقہ بزرگان ما الخ زیرا کہ حقیقت این برگزیدگان ورائے این گفتگو است سریست کہ تعبیر آن بامثال این عبارات متعسر بلکہ متعذر است من لم یذق لم یدر۔ باید دانست کہ دریافت این معانی مسطورہ بذوق ووجدان بے طول صحبت وخدمت اکابر این طریق عالی دشوار است ازین عاصی مہجور کہ از تذکر این امور لرزان وہراسان است دریوزۂ حصول این معانی نمودن در رنگ سوال است از سائل فقیر ہر چند از راہ محبت این طائفہ علیہ ایمانی باین معانی حاصل نمودہ است لیکن چوں در محبت ناقص است در آنچہ مترتب بر محبت است نیز باید کہ ناقص باشد چہ محب را اطاعت محبوب لازم است ان المحب لمن یھواہ مطیع وچون اطوار این اکابر در خود کمتر می یابد متفرع علیہ آنرا چگونہ بروجہ کمال یابد آرے بمقتضائے حدیث قدسی انا عند ظن عبدی بی چون حسنِ ظن باین فقرائے دور از کار دارند محتمل کہ باندازۂ ظن شما با شما معاملہ فرمایند۔ بیت

آنکہ دُر ساختہ است قطرۂ بارانی را می تواند کہ دہد اشک مرا حسن قبول

والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الھدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ وعلی آلہ الصلوات والبرکات العلی۔

مکتوب صد و یکم (۱۰۱)

بسیادت پناہ میر محمد نعمان در آنکہ مصداق حصول نسبت صوفیہ علیہ تحلی است بہ احکام شرعیہ۔

بسم اللہ حامدا و مصلیا علی رسولہ الکریم اللہ تعالیٰ ذات بابرکات را مشمول الطاف داشتہ مسند آرائے ارشاد دارادواز ہستی موہوم متخلع ساختہ بدوام نیستی موصوف کناد تا ہستی حقیقی جلوہ فرماید و خود بخود حاضر باشد این معنی ذوقی است و وجدانی، بگفتن و نوشتن راست نمی آید و بنظر و فکر این معما نمی کشاید کہ باوجود تکالیف سماوی نابودن بچہ معنی است و بودن و نابودن در یک وقت چگونہ باشد عرفت ربی بجمع الاضداد۔ عزیزے گفتہ در ہر چیز رحمت است الا در عشق کہ می کشند وا کشتہ دیت می خواہند یعنی از گم شدہ احکام بندگی فرو نمی گذارند و مصداق این نسبت تحلی است باحکام شرعیہ چہ کمال آں بفنا و اطمینان نفس می رساند و از نفس مطمئنہ جز موافقت نیاید و مخالف و مداہن شریعت کہ دعوائے این نسبت نماید از مغز جز پوست حاصل ندارد و آنچہ دارد از راہ استدراج است وَمَنْ يَّبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِيْنًا فَلَنْ يُّقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِيْنَ۔ امید کہ این دور از کار را از دعائے خیر منسی نسازند و در اوقات مرجوہ استقامت او خواہند۔ فان الاستقامۃ فوق الکرامۃ۔ والسلام۔

مکتوب صد و دوم (۱۰۲)

باحبۂ اکبر آباد علی الخصوص ارشاد پناہ میر محمد نعمان در تذکیر بر تحصیل معرفت صانع جل و عز و تحذیر از حرمان آن۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ اما بعد این تذکاریست ازین خستہ دل افگار برائے احبۂ ہوشیار فَاعْتَبِرُوْا يٰۤاُولِي الْاَبْصَارِ۔ بدانند کہ مقصود از آفرینش انسان تحصیل معرفت حق است جل و علا و در معرفت اقدام متفاوت است باعتبار تفاوت استعدادات بعضہا فوق بعض

ہر کس در معرفت بقدر عرفان خود سخن کردہ است اما آنچہ مجمع علیہ این طائفہ علیہ است و قدر مشترک است و لابد است در مدارج قرب آنست کہ معرفت بے فنائے در معروف صورت نمی بندد۔ بیت

ہیچ کس را تا نہ گردد او فنا نیست رہ در بارگاہِ کبریا

شعر

از تست حجاب تو یقین است شرط ہمہ رہروان ہمین است
می بین و مگوے مذہب این است می باش و مباش مشرب این است

پس بر یارانِ ہوشمند ناگزیر است کہ در حاصل کار و نقد روزگار خود نیک تامل فرمایند ہر کہ را معرفت مسطورہ حاصل است فطوبی لہ و بشری باید کہ این حاصل را صرف امور غیر حاصلہ نماید و ہمت بر آن گمارد کہ اصل را در رنگ ظل واگذارد و ہر کہ را معرفت راہے نکشودند و درد طلب و فقد این دولت نیز ندادند فالویل لہ کل الویل آنچہ مقصود از خلقت او بود ادا نمود و امرے را در این نشأ از روے طلب اشتند بجا نیاورد و بامور دیگر پرداخت و تعمیر چیزے کہ تخریب آن خواستہ اند نمود و سرمایہ عمر گرامی را در ہوا و لایعنی مصروف ساخت و زمین استعداد خود با وجود حصول اسباب معطل گذشت کمال انفعال است کہ مطلوب را درین مہلت قلیلہ با وجود دعوت با آن در آغوش ناکشیدہ ازین دعوت گاہ رخت بر بندد فردا بکدام رو در حضرت صمدیتش در آید و بکدام حیلت زبان عذر بکشاید و عذاب بعد و حرمان بدتر از عذاب جحیم است چنانچہ لذت قرب و وصال زیادہ از لذات جنات نعیم است فیا ویلنا علی من اعرض عن اللہ و یا حسرتا علی من فرط فی جنب اللہ دوبارہ در دنیا آمدنی نیست مَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيْلًا ۔ بیت

ترسم کہ یار با ما نا آشنا بماند تا دامنِ قیامت این غم بجا بماند

می آرند کہ استاد ابو القاسم قشیری رحمۃ اللہ تعالی علیہ بو علی دقاق را قدس سرہ پس از وفات بخواب دید کہ بسیار بیقراری می کرد و می گریست، گفت اے استاد چہ بودہ است مگر باز گشتن بدنیا می بایدت، گفت آرے ولی نہ از برائے مصلحت دنیا و نہ برائے آنکہ مجلس گویم بلکہ از بہر آنکہ

برائے

میان بربندم وعصا برگیرم وہمہ روز بر یک یک درشوم وحلقہ وعصا بر در بزنم وبگویم نکنید نمی دانید که از که بازمی مانید۔ شعر

صاحب خانہ را دہم آواز کز پئے ہیچ ماند از ہمہ باز

عمر بگذشت در پریشانی بنگری کز چہ باز می مانی

پس بر امثال ما مہجوران لازم است که عمر گرامی را بخوض این معانی بدیعہ صرف نمائیم ودرین زندگانی فانی حکمت وصول بفقہ آن اصول خواہیم واز سیر صالحین ونعت عارفین بیان این معانی وتفسیر این حدیث جوئیم ودر طلب آن بجان کوشیم واز ہر جائے بوے ازان بمشام جان برسد ازپے آن شویم ہر چند دست طمع از نقد این گنجینہ تہی بود بارے از طلب و درد فقد آن فارغ نباشیم واز جرگہ متمردان بیرون شویم، خوش گفت بیت

بچہ مشغول کنم دیدۂ دل راکہ مدام دل ترا می طلبد دیدہ ترا میجوید

طالب را باید که در طلب خود را آرام ندہد وہموارہ مضطرب باشد۔ ابوبکر طمستانی قدس سرہ گفتہ که تصوف اضطراب ست چون سکون آمد تصوف نماند محب را بے محبوب قرار نیست وہیچگونہ بما سوا او انس والفت نمی گیرد وگفتہ اند مرید را بدین صفت باید بود که در کلام مجید مسطور است حَتّٰۤی اِذَا ضَاقَتْ عَلَیْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَیْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوْۤا اَنْ لَّا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّاۤ اِلَیْهِ چون طالب آوارہ بدین صفت شود بمصداق ثُمَّ تَابَ عَلَیْهِمْ لِیَتُوْبُوْا، امید است که بحر بخشش بجوش آید وعاشق صادق را ازین خروش برآرد ودریچہ از معرفت در باطنش بکشاید نشانے ازان بے نشان پدید آرد ودر جرگہ رِجَالٌ لَّا تُلْهِیْهِمْ تِجَارَةٌ الآیہ در آرد وبصفت لَا یُصِیْبُهُمْ ظَمَاٌ وَّلَا نَصَبٌ وَّلَا مَخْمَصَةٌ فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ الآیہ متصف سازد۔ بیت

بس کنم خود زیرکان را این بس است بانگ دو کردم اگر در دہ کس است

مامول از دوستان مقبول آنست که این دور افتادہ را از دعاہائے مرجوہ منسی نسازند ودر بورہ حصول معانی مزبورہ دربارۂ او نمایند اِنَّهٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ۔ رَبَّنَاۤ اَتْمِمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا

إِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ۔ وصلے اللہ تعالیٰ علی سید المرسلین کلما ذکرہ الذاکرون وکلما غفل عن ذکرہ الغافلون وعلے آلہ وصحبہ وسلم تسلیماً کثیراً کثیراً وعلے جمیع الانبیاء والمرسلین وعلے ملٰئکتک المقربین وعلے عباد اللہ الصالحین۔

مکتوب صد و سوم (۱۰۳)

بادشاہ پناہ میر محمد نعمان در اظہارِ محبت و دیدِ قصورِ اعمال۔

الحمد للہ وسلام علے عبادہ الذین اصطفیٰ خدام نجابت و نقابت دستگاہ این اجنبۂ دور افتادہ را از دعائے خیر منسی نسازند رابطہ حب معنوی و شوق ملاقات صوری کہ این احقر را بجناب شماست محتاج تحریر نیست چون دل را بدل راہے ست بحقیقتِ جامعہ خود رجوع فرمایند المجاز قنطرۃ الحقیقۃ اینجا سر نسبت پس شگرف ان اللہ خلق آدم علے صورتہ اظہار آن سر کار این دل افگار نیست از کریمہ اِنَّ اللّٰهَ يَحُوْلُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهٖ اگر توانند بآن سرے برند شاید کہ این کریمہ بحریست بے پایان غواصی باید کہ فرائد روزگار را از آنجا بدست آرد اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهٗ قَلْبٌ۔ سبحان اللہ سخن از حوصلۂ خود بیرون رفت و بجائے شد کہ از آنجا خود در راہ ست امثال ما مردم بوالہوس را با این قسم سخنان چہ نسبت شخصے کہ مستغرق لجۂ عصیان بود و او را فکر آثام و ماتم ذنوب خود داشتن از ہمہ امور اہم است امروز یا فردا ست کہ یکایک طپانچۂ مرگ بر روئے عیش خوشگوار می رسد و معاملات گور و قیامت در پیش می آید و نامۂ پُر از عیوب این کس در حضرت علام الغیوب آشکارا میشود و سوء معاملۂ او با آنحضرت ہویدا می گردد فیا خجلتا علے ما عملنا و یا حسرتا علے ما فرطنا ربنا لا تؤاخذنا ان نسینا او اخطانا

مکتوب صد و چہارم

بمیرزا عبید اللہ در تحقیق فنائے نفس و دلالت بر التزام آداب شرعیہ و ورائیت مطلوب جل وعلا۔

بعد الحمد والصلوۃ و تبلیغ الدعوات می رساند بمطالعہ صحیفۂ لطیفہ و احوال پسندیدۂ آن گرامی برادر

خوشوقت و ملتذ گردید۔ نوشتہ بودند کہ دل از کار اذکار ماموره آرام پذیر نیست و ہمگی افعال را نسبت بخود جز اضافت تہمت وہمی نمید اند و وجود خود را بلکہ جمیع وجودات را در تحت قہرمان وجودی کہ لا ھو در نفی و اثبات او بمراحل از پسماندگان اند مضمحل می یابد و بتکلف در اداے اوامر و اجتناب نواہی فہر اللوقت نموده بجاے می آرد۔

مخدوما این مراقبہ و این دید لطیف و صیل است و کمال این مراقبہ آنست کہ این نسبت وہمی اوصاف و افعال ہم بخود نہ بیند و این افعال و اوصاف درست باصل حوالت نماید و خود را بعدم صرف ملحق یابد و لاشئ محض و نیست سا ذج بیند تا از خود با نا نتواند تعبیر نمود علامتش آن ست کہ در خود نہ ذکرے یابد و نہ توجہی نہ ہمتی بیند و نہ حرارتے از دل تحرک ذکر و توجہ مذکور مطلقاً مسلوب شود و اگر احیاناً در دل حرکتے یا توجہے و حرارتے فہمد دلیل عدم صفائی مراقبہ مسطوره نماید دل را آرام ذکر آن ہنگام بود کہ نفس ذکر ثابت باشد ذکر و توجہ زمباعدت و کمال مباینت مشعر است و چون این گمان از میان برخواست نماند الا الواحد القہار نہ بآن معنی کہ ممکن واجب گشت و با آنحضرت اتحاد پیدا کرد کہ آن غیر واقع ست بلکہ بآن معنی کہ ممکن نماند و از خلعت موہومہ خویش تجرد گزید و واجب بر صرافت اطلاق خود چنانچہ بود ہست و خواہد ماند بعد از لحوق افعال و اوصاف باصل اگر ذکر و توجہ است از خود بخود است، خوش گفت شعر

ولو جهی من وجهہ قمر ولعینی من عینہ کحل

واذواق دیگر کہ نوشتہ اند بہترین ہمہ آنہا ہمیں مراقبہ است کہ مذکور گشت باید کہ در جمیع واردات آداب و حدود شرعیہ را نیک رعایت نماید و ترک ادبے از آداب آن مساہلہ نکند و اگر خلاف مقرر علما امرے ظاہر شود بداند کہ آن از راه سکر و غلبہ محبت است و حق منتہی ہمان است کہ علما بیان آن نموده اند مقصود از سیر و سلوک حصول فنا و نیستی است و زوال گرفتاری ست از ما سواے مطلوب حقیقی چہ آفاق و چہ انفس تا در دیده بصیرت ہیچ چیز منظور و مشہود نبود حتی کہ اسما و صفات نیز در شہود و محبت شریک ذات مجرد نباشد گرفتاران احدیت مجرده شرکت امرے را

ولو جہ — لعینہ — منتہی

راضی نیستند و ہمہ مشہودات و محبت را در تحت لا آوردہ نفی می نمایند خواہ اسم بود و خواہ صفت و شمامی نویسید
کہ وجود صور خیالیہ را چون ظلال شیونِ صفات می دانند نفی آنہا باعث انحلال وقت می شمارد و
بہ یقین مبین نصب عین علمی شدہ کہ ہر یکے از مخطی و مصیب در تحت فرمان قہرمان وجود ندو تلوین اینہا
راتلون دیگر است۔

مخدوما ہر چند ہمہ در تحت فرمان قہرمان وجود ند لیکن باید کہ متعلق طلب و محبت مرتبہ باشد
کہ ہیچ نسبت و اضافت بآن ذروۂ علیا راہ نیافتہ باشد و ورا مشہودات و متخیلات بود
از ظہورات و ظلال رو تافتہ مطمح ہمت جز ذات ظاہر کہ ورا این مراتب است چیز دیگر نباشد باید کہ
ہمہ مشہودات را در تحت لا آرند تا منتفی گردند بحمد اللہ سبحانہ کہ امثال این مشہودات بنظر پست
در آمدہ است کہ نوشتہ اند کہ این ہمہ کشاکش از نارسید گیست التماس خلاصی از ما سوا از توجہ بندگانِ
خداوندی دارد اللہم ارنا الحق۔ و آنچہ نوشتہ اند اگر امر ایرادپذیر د دل را تابع وقت سازد۔

مخدوما ہر وارد ے کہ روے نماید شکر آن بجاے آرند و بعد از حصول تمکن دران طالب
ترقی ازان باشد و ھل من مزید گویان بوراے آن پویان بوند۔ بیت

نہ حسنش غایتے دارد نہ سعدی را سخن پایاں　　بمیرد تشنہ مستسقی و دریا ہمچنان باقی

اِلٰی اَنْ یَبْلُغَ الْکِتٰبُ اَجَلَہ۔

مکتوب (۱۰۵) صدو پنجم

بشیخ محمد صالح تھانیسری در فضیلت فقر و ترغیب بر تحصیل فنا۔

مکتوب مرغوب اخوی اعزی شیخ محمد صالح رسیدہ خوشوقت ساخت از مضائق روزگار
نوشتہ بودند بر فعل و ارادت حق سبحانہ راضی بلکہ ملتذ باید بود و سختی فقر و تلخی فاقہ را نعمت خوشگوار دانست
آن را مرآت فعل و صفت جمیل علی الاطلاق باید تصور نمود و شیوۂ مرضیہ حبیب خداوندی جل سلطانہ
کہ مقصود است از خلقت و مرکز دائرہ خلت و محبت است . باید دانست حدیث نفیس الفقراء

الصابرون جلساء اللہ غدا یوم القیامۃ شنیدہ باشند حیات دنیاوی چند روزہ بیش نیست فکر گور و قیامت درین فرصت یسیرہ ناگزیر است و علاج علت معنوی کہ عبارت از گرفتاری ست بما دون حق سبحانہ از اہم مہام دلی کہ گرفتار غیر است از وچہ توقع خیر است سلامتی قلب کہ شرط نخستین این راہ ست وقتی متحقق شود کہ ماسوی را در دل گنجائی نبود لا جا و لا علما بحیثیتی کہ اگر بتکلف یاد اشیا نماید بیادش نیاید بواسطۂ نسیانی کہ دل را از ماسوی حاصل شدہ است این زمان مورد اسرار و مہبط انوار قدم می گردد و محل تجلیات غیر متکیفہ می شود۔ مصرع

این کار دولت است کنون تا کرا دہند

وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ٥ والسلام

مکتوب صد و ششم (۱۰۶)

بخواجہ محمد فاروق در آنکہ در محبت ذاتی جلال زیادہ از جمال لذت بخش است۔

الحمد للہ فی السراء والضراء والصلوۃ والسلام علی سید الانبیاء و آلہ الاصفیاء

مصیبتی کہ درین ایام بآن عزیز روزگار رسیدہ است باعث تالم احبۂ دور افتادہ گردیدہ انا للہ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ لیکن چون فعل حق است جل وعلا و دلالت خاص بفاعل خود می نماید دولتمند از وسیلۂ وصول آنجناب عالی ست و این مرارت صوری سبب چندین حلاوتہائے معنوی است۔ بیت

می تلخ است جور گلعذاراں کہ ہر چندش خوری باشد گواراں
ہر آتش کان بیفروزد بت سیم خلیلاں را بود باغ براہیم

لذتی کہ از راہ جلال و ایلام محبوب ست عاشق صادق را بیش از لذت جمال و انعام اوست چہ لذت اولی از شائبۂ حظ نفس مبرا است و خالص مراد محبوب ست بخلاف لذت ثانیہ این کمال ناشی از محبت ذاتی ست بلکہ در محبت ذاتیہ ہم خصوصیت علیحدہ دارد چہ مقتضائے مطلق محبت ذاتی استوائے ایلام و انعام است و زیادتی ایلام نشا دیگر دارد و آنے دیگر آرد خوش گفت۔ بیت

آن دارد آن نگار کہ آنست ہر چہ ہست آنرا طلب کنید حریفان کہ آن کجاست

صحائف شریفہ پے درپے رسیدہ است و در جواب تقصیر رفتہ معذور خواہند فرمود چون قاصدے
بآن حدود معلوم نبود بنابران ازان تقاعد نمود والسلام۔

مکتوب صد و ہفتم (۱۰۷)

بشاہ فضل اللہ برہانپوری در عظمت مطلوب و بزرگی طالب صادق۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم ہموارہ بعنایات رحمانی جل شانہ ممتاز باشند بمیداند کہ بہ احبۂ
دور افتادہ چہ نویسد لطایف محبوب زیادہ از آنست کہ زبان زد این ہرزہ گوئی گردد و نفائس
معشوق برتر ازان ست کہ قلم این بوالہوس خیالِ ترجمانی آن نماید ہرگاہ تذکر و خطور آن دقائق
ہوش برد و خیال فکر و اندیشہ از تصور آن بلغزد جائے آن دارد کہ زبان در میدان ترجمان آن
اسرار گنگ باشد و قلم در بوادی تعبیر آن بشگافد بیچارۂ مشتاق را معاملہ بجائے می رسد کہ تصور
و خطور او را ہم آنجا بار نمی دہند دیگران بحقیقتِ او چہ پے برند۔ بیت

دلہا ہمہ آب گشت و جانہا ہمہ خون تا چیست حقیقت از پس پردہ برون

بلے غیرت معشوق باندازۂ احسان اوست ہر چند احسان بیش غیرت بیش۔

مکتوب صد و ہشتم (۱۰۸)

بہ محمد فاروق ولد خواجہ عبد الغفور سمرقندی در نصیحت۔

برخوردار سعادت آثار ازین گرفتار دعا خوانند باید کہ در تحصیل علوم دینی کوشش بلیغ
مرعی دارند و سعی نمایند کہ عمل بر طبق آن حاصل شود و از صحبت ناجنس و اہل تفرقہ و اہلِ بدعت
محترز باشند و باطن را بہ نسبت ماخوذہ معمور دارند و دوام آن کوشند و از ہر چہ منافی دوام آن
بود معرض بوند چہ نعمت است کہ ظاہر باحکامِ شرعیہ متحلی باشد و باطن بآن نسبت معمور بود

وصحبت و خدمت برادر کلاں خود را مغتنم شمرند و مشغولی را در مجلس او تازہ دارند و بطریقے کہ دلالت نمایند مہما امکن آنرا مرعی دارند و احوال را نویسان باشند و بر محبت فقرا مستقیم بوند۔ والسلام

مکتوب صد و نہم (۱۰۹)

بخواجہ محمد فاروق در تفصیل حالتے کہ در قیامت و موت و نوم رو دہد بر نسبتے کہ درین دار حاصل شود و در نقطہ رو دہد و چنانچہ در دنیا عالم امر اصل است و عالم خلق تابع او در آخرت معاملہ بر عکس است و بعضے کمل بوند کہ دنیائے ایشان را حکم آخرت بود۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہ الکریم وعلیٰ من تبعہ فی سلوک المنہج القویم۔ مخدوما استماع یافتہ کہ سعی بلیغ در تعمیر اوقات دارند و مہما امکن بامور مالا یعنی نمی پردازند حمد اللہ سبحانہ علیٰ ذلک چہ نعمتے است کہ در ایام جوانی و تہیہ اسباب کامرانی توجہی بجناب قدس سبحانی داشتہ کوشش در جمعیت اوقات نمودہ آید شکر این نعمت عظمیٰ را بجا آرند و در ازدیاد آن کوشند وَلَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ۔

وبدانند کہ جمعیت صوری کہ بظاہر وابستہ است اثر نسبت معنوی ست کہ نصیبۂ باطن آمد ولازم نیست کہ نسبت باطن کماہی بر ظاہر جلوہ گر باشد چہ آن نسبت بمنزلہ معشوق اوست ظاہر بمثابۂ عاشق آن و مشکل کہ معشوق در قید عاشق در آید کہ کرشمہ لازمہ معشوق است و حیا دامنگیر او، عاشق بیچارہ ہر قدر کہ شائق و والہ معشوق بود ہمان قدر معشوق را ناز افزاید و از عاشق گردن کشی نماید ہر چند باطن بامداد ظاہر ترقی می نماید و بدستگیری او بمدارج قرب عروج می فرماید۔ بیت

عاشقان را نصیب از معشوق ۔۔۔ جز خرابی و جان گدازی نیست

عجب معاملہ است ہر چند ظاہر در خدمات باطن کوشد و در ترقی آن سعی جمیل مرعی دارد باطن از وے بیگانہ تر گردد و از آغوش آن دور تر رود چہ طاعات و مجاہدات ظاہر سبب ازدیاد حسن طراوت باطن است و وصف معشوقی او کہ ناز و استغنا از لوازم آنست بکمال می رسد از ینجاست

در انتہائے نسبتِ باطن از درک دور تر می افتد. عزیزے می فرماید نسبت باطن ہر چند بجہالت کشد زیبا تر بود قال الصدیق الاکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ العجز عن درک الادراک ادراک واین تعطش و نایافت ظاہر تا زمانی ست کہ کارخانہ ظاہر بر پاست وچون خلل دران رود وندای الرحیل در رسد نسبت باطن میدان خالی یافتہ بصد آب وتاب بے پردہ در جلوۂ ظہور آید وبود کہ ہم آغوش نسبت باطن شود چہ حجاب او از ان نسبت ظاہر کہ بود ارتحال نمود ونیز چون موت از مقدمات قیامت است مشہود آنجا اتم واکمل است و از ظلیت دور وباصالت نزدیک تر است وچون نوم را با موت اخوت ومناسبت است بعضے از دولتمندان را در حین نوم حالتے رومی دہد کہ شبیہ حالت موت بود وبر حالت یقظہ تفوق داشتہ باشد. مصرع زہے مراتب خوابے کہ بہ ز بیداری ست

تفصیل این معاملہ را این احقر در جاے دیگر نوشتہ است از آنجا باید طلبید. بداند کہ چون معاملہ برزخ صغری بانجام رسد برزخ کبری رو نماید واجزاے منتشرہ وعظام رمیمہ را جمع سازند ومعاملہ از خلل وارہد دران وقت ولت قرب بالاصالہ بدن عنصری را باشد وبمصداق کریمہ وَنُرِیْدُ اَنْ نَّمُنَّ عَلَی الَّذِیْنَ اسْتُضْعِفُوْا فِی الْاَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ اَئِمَّةً وَّنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِیْنَ ۝ این بدن محزون نامراد را کہ چندین محن وشدائد دنیوی دیدہ ولکد کوبی وایذاے خلق کشیدہ ودر تہ بار اوامر ونواہی فرو ماندہ وتلخی مرگ چشیدہ وبخاکساری گو ساختہ وبآتش فراق وسوز اشتیاق سوختہ بصد خوبی وناز در معرکہ خلائق بر سریر سلطنت بنشانند وبکمال عز وجاہ امام وپیشواے لطائف عالم امرش گردانند وبر عکس معاملۂ دنیوی کہ باطن در معاملات قرب اصل ست وظاہر تابع آن در آنجا ظاہر اصل بود وباطن تابع آن ظاہر باشد نہ بآن معنی کہ نسبت از باطن سلب نمودہ بظاہر دہند و او را تابع ظاہر گردانند بلکہ بآن معنی است کہ باطن بنسبت سابق متمکن بود وظاہر را امرے دہند وقربے ومنزلتے بخشند کہ باطن با وجود معاملہ خود بشوق وآرزو تبعیت ظاہر خواہد ونسبت خود را در جنب نسبت او محو ومتلاشی بیند اذا جاء نہر اللہ بطل نہر عیسی۔

تنبیہ بعضے کمل باشند کہ درین نشاہ آن یابند کہ دیگران فردا یابند امروز ظاہر شان را

نسبت دمد درک گردد دہم آغوش نسبت مطلوب شود

بر باطن شان مزیت داده آنرا متبوع واین را تابع سازند و دنیاے شان را حکم آخرت دهند آخرت اینها را ازان قیاس باید نمود که چه حکم خواهد بود چنانچه حضرت ایشان ما را بخطاب دنیائے ترا حکم آخرت دادم مشرف ساخته اند۔ بیت

اگرچه این لحظه ممکن کار شب نیست ۔۔۔ زبخت مقبلان این هم عجب نیست

باید دانست قرب نبوت بعالم خلق تعلق دارد و قرب ولایت بعالم امر هر که را بقرب نبوت بنوازند این کمال در حق او ثابت بود۔ مصرع

این کار دولت است کنون تا کرا دهند

سخن بجائے دیگر رفت مقصود آنست که بجمعیت صوری باشند و بمقتضائے المرء مع من احب با بزرگان خود از راه محبت معیت پیدا کنند واجنه دور افتاده را بدعا یاد آوری می نموده باشند والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب (۱۱۰) صد و دہم

بفقیر حقیر محمد عبید اللہ عفی عنہ در شرح رباعی عارف بلند سیر شیخ ابو سعید ابو الخیر قدس سرہ

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ رباعی

زلفش بکشتی شبے دراز آید ازو ۔۔۔ چوں بگذاری چنگل باز آید ازو
گر یک گره از پیچ وخمش بکشائی ۔۔۔ عالم عالم مشک طراز آید ازو

گویند که این رباعی را حضرت شیخ ابو سعید ابو الخیر قدس سرہ در سر قضا و قدر گفته است بخاطر فاتر در حل آن چند وجه مخطور می گردد، وجه اول آنکه حضرت حق سبحانه بحکمت بالغه خویش قدرت کامله خود را در پرده حکمت مستور ساخته است و اسباب را که مقتضائے حکمت است روپوش قدرت گردانیده و بنصوص قاطعه دعوت بر قدرت خود نموده و نیز دلالت بر ابقائے سبب حکمت فرموده و کمال را بجمع میان سبب و مسبب نموده بدین سبب ستایش حضرت یعقوب

علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام کہ جمع نمود میان ہر دو در کتاب مجید خود کرد جائے کہ گفتہ وَاِنَّہٗ لَذُوْ عِلْمٍ لِّمَا عَلَّمْنٰہُ وَلٰکِنَّ اَکْثَرَ النَّاسِ لَا یَعْلَمُوْنَ ۝ پس ہر کہ نظر او بر عالم حکمت مقصور شد و در بند اسباب ماند و بقدرت مسبب حقیقی جل وعلیٰ پے نبرد ضال شد و عالمے را گمراہی برد و ہر کہ سبب را مطلقاً از میان برداشت و از حکمت حکیم مطلق عز برہانہ چشم پوشیدہ کارخانہ بزرگ خداوندی را عز وجل معطل ساخت و کار را بر اہل عالم بند نمود و ہر کہ سبب را در میان آورد و مؤثر حقیقی در جمیع اشیا فعل حق را جل وعلا دید بمرکز حق مہتد گشت و از ہر دو مہلکہ وارہید و عالم را بہدایت کشید، زلف کہ در مجاز ستر روی محبوب ست در رباعی حضرت شیخ گوئیا کنایت از حکمت ست کہ روپوش قدرت ست اگر آنرا بر روئے قدرت بکشی وقدرت را بآن مستور سازی یا آنرا بخود کشی وبآن در آویزی وپے بقدرت نبری شب دراز آید از و یعنی تاریکی گمراہی کہ راہے بنور ہدایت ندارد از ان پدید آید چوں بگذاری یعنی اگر حکمت را از دست بدہی واسباب را مطلقاً فروگذاری چنگل باز آید از و یعنی تنگی وانقباض باوجود وسعت وبسط پیدا آید۔ مصرع

گر یک گرہ از پیچ وخمش بگشائی

یعنی اگر سبب را بجائے داری وگرہ پیچ وخم آن را کہ عالمے بآن بند گشتہ است واز پیچ او رہائی نیافتہ وبحقیقت معاملہ نشتافتہ بکشائی واز بندش وارہی وبحقیقت بشتابی واسراری کہ در انجا اسباب مودع است گرہ را از روئے آن بکشائی وبران اسرار اطلاع یابی از ضیق طرفین خلاص شوی وبشاہراہ وصول حضرت ذوالجلال در آئی وعالمے را راہ نما گردی چنانچہ گفتہ

عالم عالم مشک طراز آید ازو

یعنی زلف کہ سبب ضلالت جمع کثیر است درین وقت وسیلہ ہدایت ورہنمونی کہ مشک طراز آید کنایت از انست می گردد یا درین وقت حاصل مراین کس را ازان زلف مشک طراز است چہ مشک طراز را خاصیت نیکوست کہ در آفاق انتشار می یابد وعالمی بآن از ضلالت بہدایت می آید۔

وجہ دوم آنکہ خالق افعال بندہ حق است جل سلطانہ لیکن کسب بندہ روپوش فعل حق آمدہ است پس زلف عبارت از کسب بندہ است و برین تقدیر اضافت زلف باو بنا بر آنست کہ کسب بندہ نیز بقدرت باہرۂ او تعالیٰ مستند است اگر آنرا برروے فعل یا بخود بکشی و فعل بندہ را مخلوق بندہ دانی چنانچہ مذہب قدریہ است ضلالت افزاید و اگر کسب بندہ را مطلقاً منظور نداری و بجبروی در چنگل باز آئی و از طاعات و بندگی در مانی و اگر گرہ از روئے کسب بکشائی و صنع حق را درمیان مطالعہ کنی و فعل بندہ را از مجموع خلق حق سبحانہ و کسب بندہ دانی و راہ حق متوسط بین الجبر والتفویض گزینی مہتدی شوی و عالمے را بہدایت بری۔

وجہ سوم آنکہ اگر کثرت را کہ روپوش وحدت حقیقی است برروے وحدت بکشی و بشہود کثرت از شہود وحدت در مانی در ظلمات کثیرۂ کثرت افتی و از نور وحدت محجوب شوی و اگر کثرت را از میان برداری و مستہلک مرتبۂ جمع شوی و افعال متکثرہ را فعل یک فاعل دانی و حرکت اختیاریۂ عباد را در رنگ حرکت مرتعش یابی و اسباب را درمیان نہ بینی و بکفر حقیقی متحقق گردی لاجرم در چنگل باز و صید صیاد آئی و مقام ارشاد را کما ینبغی نشناسی و اگر کثرت را کہ مصنوع اوست تعالیٰ و مرتبہ است از مراتب بجائے خود داری از بند و گرفتاری آں رہائی یابی یا اسرارے کہ در کثرت مودع است گرہ را از روئے آں بکشائی و در ہر ابائے کثرت اسرار غیبی مطالعہ نمائی چنانکہ شہود یکی مانع شہود دیگرے نبود از جمع بجمع الجمع آئی و بفرق بعد الجمع گرائی و اسباب را درمیان بینی و افعال عباد را موافق قول اہل حق یابی و بر سر قضا و قدر مطلع شوی و از کفر حقیقی باسلام حقیقی مشرف گردی و بمقام دعوت کہ مقام انبیا است علیہم الصلوات والتسلیمات برسی چہ گفتہ اند النہایۃ ھی الرجوع الی البدایۃ " عالم عالم مشک تاراز آبدار زو" آں کثرت کہ سبب بعد و حرمان از مطلوب بود وسیلہ قرب و وصل آں گردد تا ترا بسبب آں مقام تکمیل و ارشاد حاصل شود۔

وجہ چہارم ہر چند بے تحمّل و تکلف بسر قضا و قدر مناسبت ندارد آنست " زلفش بکشی شب دراز آبدار زو" زلف کنایت از پردۂ تعین است کہ برروئے غیب ہویت ذات تعالیٰ اعتبار کردہ می آید

تحمّل

ومرتبۂ لاتعین رامتعین می سازد اگر آن پردہ را از میان یکشی وبرداری وبورائے آن پوئی ظلمت
غیب پدید آید وراہ گم گردد چہ دریا ورائے تعین کہ لاتعین است سیر وسلوک ومعرفت وشہود
مفقود است چنانچہ گفتہ اند وجز حرمان ازان مرتبہ علیا نصیب نداشتہ "چوں بگذاری چنگل باز آید ازو"
یعنی اگر پردۂ تعین را بحالش بگذاری وآنرا طلب داری تراصید نماید وازماسوا رت بستاند اگر
اہل آن باشی وچوں طالب صادق دراینجا حرمان مطلق ومحجوبیت صرف از ذات بحت وغیب
ہویت فہمید جہت تسلیۂ او فرمود، گر یک گرہ از پیچ وخمش بکشائی یعنی اگر خفیفت این تعین را کماہی
دریابی وگرہ دونمائی آنرا واکنی وبدانی کہ این تعین محض اعتبار است در ذات تعالیٰ واصلاً
زیادتی بر متعین ندارد ونیز بدانی کہ این پردہ سبب انکشاف ونمایندگی پردہ کیست چنانچہ مولوی
جامی قدس سرہ گفتہ۔ رباعی

باگل رخ خویش گفتم اے غنچہ دہان — ہر لحظہ مپوش چہرہ چون عشوہ دہان

زد خندہ کہ من بعکس خوبان جہان — در پردہ عیان باشم وبے پردہ نہان

"عالم عالم مشک طراز آید ازو" یعنی آن پردہ چون از حرمان وارہانید واز بے نصیبی خلاصی بخشید و
نشانے ازان بے نشان داد ومطلوب را مکشوف ونمایان ساخت مشک طراز ازان پدید آمد وبوئے
وصال بخشید ومدہوش بادۂ لایزال گردانید۔ والسلام علی من اتبع الہدیٰ۔

مکتوب صد و یازدہم (۱۱۱)

بمولانا محمد صدیق پشاوری درشرح احوال او۔

بسم اللہ حامداً للہ تعالیٰ ومصلیاً علی رسولہ الکریم صحائف گرامی بتعاقب وتوالی
رسید خوشوقت وملتذ گردانید صد شکر کہ از یاد فقراء فارغ نیستند ونظر ہمت بر یک مطلب دوختہ اند
بظاہر گاہے بخیال وصال او شاد اند وزمانے بوہم فقد او مہموم، خوش گفت بیت

جانان غم خود داد اندر بر من — من شادئ خود فدائے جانان کردم

از استیلائے خوف خاتمہ کثرمی نویسند۔ مخدوما این غمے است تا لبِ گور ہمراہ است مسلمانی می باید
که ازین غم خالی نباشد قل او کثر ہر کہ راشق ثانی عطا شود دلالت بر کمال ایمان او دارد شکر این نعمت
بجا آرید لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ نوشتہ بودند کہ بشارتے درباب حصول ایمان میسر می شود
حمداللہ سبحانہ کہ بشارت سوال ایمان کامل نمودہ اید کہ نوشتہ بودید کہ ہموارہ استدعا می کرد
کہ حق سبحانہ ذرۂ ایمان نصیب این کس بکند الحال در بیماری کہ در ماہ رمضان رو دادہ بود ملہم شد
کہ در درگاہ ما ہیچ کمی نیست ایمان کامل را بخواہ الخ وکریمے چون دلالت بر سوال امرے کہ نزد
اوست بکند نشانۂ عطا است واگر بشارت صریح ہم یابید چون قطعی نیست نفس ابہام باقی ست
وخوف دامنگیر ہر چند از ابہام تا ابہام فرق است۔ دیگر نوشتہ بودید کہ بعضے اسرار دران بیماری
حاصل شدہ است کہ آنرا کتابت برنمی دارد يَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي حسب حال این
اسرار می گردد ہر چند منکشف است واظہر من الشمس است اما بتقریر وتحریر مطلقاً راست نمی آید
از مطالعۂ آن بسیار ذوقین گشت اللہم زد لیکن اگر این قدر می نوشتید کہ این اسرار از کدام
قبیل اند وبچہ چیز متعلق اند بتعقل صرف وابستہ اند یا از بابِ تحقق اند گنجائش داشت
از بے ادبیہائے صوفی محمد شریف مکرر نوشتہ اند مخدوما ہر بے ادبی کہ کردہ است تنہا بشما
نکردہ است بہ بزرگان این سلسلہ کردہ است چون شما کہ پیر او باشید از وے آزردہ باشید ما را
باوچہ آشنائی ماند قوت انتقامیہ در فقیر کمتر است دو کلمہ از رہِ غیرت باو نوشتہ است اگر متاثر
شد فبہا والا او داند وکار او۔

نوشتہ بودند کہ بے حلاوتی از راہ علو ہمت است یا از راہ قصور استعداد، مخدوما نسبت
باطن ہر چند بلند تر می رود بجہالت نزدیک تر می شود ظاہر را بے حلاوت می دارد چہ از باطن
دور تر می افتد وبیگانہ تر می گردد عارف ہر چند در معرفت پیش قدم بود فقد ونکارت زیادہ تر
حاصل نماید ہر چند نزدیک تر گردد دور تر افتد فہو الواجد الفاقد وہو القریب البعید ہمان قصۂ
شاگرد رسن تاب ست کہ با استاد خود می گفت ہر چند کار بیشتر می کنم از تو دور تر می افتم، نوشتہ بودند

تا ابہام

کہ معلوم می شود کہ رجوع خلائق وابستہ بکمال نیست بلے چنین است ہرگاہ قبول خلق دلیل قبول خالق تعالیٰ نبود کہ بطلان رانیز قبول خلق حاصل است دلیل کمال چگونہ بود والسلام علیکم۔

بطلان ازرا

مکتوب (۱۱۲) صد و دوازدہم

بشیخ محمد شریف کابلی در تنبیہ بر موقع خطا و آنکہ مسترشد را استرضائے مرشد ناگزیر است۔

والصلوٰۃ

بعد الحمد والسلام نمودہ می آید درین ولا شنیدہ شد کہ مولانا محمد صدیق را کہ پیر شما ست رنجانیدہ اید و گستاخیہا و بے ادبیہا نمودہ اید و در سلوک سابق تغیرہا رفتہ و مولانا بسیار بسیار از شما رنجیدہ بحدیکہ معاملہ بہ تبری و سلب رخصت کشیدہ است ازان تواضعہا و نیستیہا و خدا طلبیہا کہ از شما ظاہر می شد این امور بسے مستبعد و خیلے محل تعجب است از پیر کہ قطع می کنید بکہ می پیوندید مگر از خدا ہم جل و علا قطع می خواہید بخاطر مریدان از پیر قطع نتوان نمود و بجہت رضائے مخلوق از خالق تعالیٰ نمی توان برید چہ بلا شد حقوق از عالم رفت از مثل شما مردم کہ این قسم حرکت نا ملایم پیدا شود پس اعتماد از یاران و اہل ارادت برخاست ہر کہ نشو و نما پیدا خواہد کرد قبولے خواہد ہم رسانید یا صفائی در وقتے خواہد دید از پیر اعراض و ترک آشنائی خواہد نمود انا للہ وانا الیہ راجعون۔ باید کہ بمشاہدہ این امور رابطہ محبت و رسوخ عقیدہ بہ پیر زیادہ تر شود و انکساری و خاکساری بسدۂ او بیش از بیش نماید کہ این دولت پہن کردۂ اوست و این صفا و قبول از انوار و برکات او نہ آنکہ گردن کشی نماید و رعونت بہم رساند کہ مشیخت و بطالبان صحبت داشتن درین وقت از محرمات طریقت است عجب است کہ ایمان بسلامت ماند بطلبہ صحبت داشتن امر یست علیحدہ در نفحات از عزیزے نقل می کنند کہ ہر کہ پیر را رنجہ دارد و توبہ و بدبناشی سگ بہ از تو باشد چہ جائے آنکہ مرید خود مباشر رنجش پیر بود باید فہمیدہ اید زود تدارک نمایید و مولانا را از خود راضی سازید بہر طریق کہ راضی شود غیر ازین علاجے نیست اگر مولانا راضی ست ما نیز راضیم والا ما نیز راضی نیستیم رضائے ما فرع رضائے مولانا است شخصے می گفت کہ ارادۂ آمدن سرہند دارید آمدن بسرہند را بے رضائے مولانا محض عبث است

کہ باز بہ پشاور باید رفت راضی باید ساخت چنانچہ مولانا بنویسد بما کہ از فلانے راضی شدیم بعد ازیں ما نیز راضیم خواہ بیائید و خواہ نیائید۔ مخدوما آنچہ نوشتہ شدہ است از راہ دوستی و بہبودی شما نوشتہ شدہ بد تبریدہ۔ بیت

من آنچہ شرط بلاغ است با تو میگویم تو خواہ از سخنم پند گیر و خواہ ملال

نصیحت بظاہر تلخ است سعادتمند کسے است کہ این تلخی را در رنگ شکر بخاید و از حلاوت معنوی بہرہ یابد چون کتابہائے متکثرہ از مولانا در انواع شکوہ از شما رسید بنا بر آن نوشتہ شد زینہار الف زینہار کہ ازین چیزہا در میان آمدہ است نادم شوید و در رضاے مولانا بجان کوشید۔

مکتوب (۱۱۳) صد و سیزدہم

بحضرت مخدوم زادہ عالی قدر جامع علوم ظاہری و باطنی خواجہ محمد نقشبند سلمہ ربہ در تاویل کریمہ اَللّٰہُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الآیہ۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ورد فی الحدیث اول ما خلق اللہ نوری۔ اول چیزے کہ حق سبحانہ بیافرید نور محمدی بود علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ و سائر مخلوقات را از علویات و سفلیات ازان نور پیدا آورد حق تعالیٰ گویا خود را بآن نور می ستاید آنجا کہ می فرماید اَللّٰہُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ اے ذو نور السموات والارض حق سبحانہ خداوند آن نور است کہ آسمانہا و زمینہا و ما فیہا بآن نور پیدا گشتہ است مَثَلُ نُوْرِہٖ صفت نوری کہ منسوب است باو تعالیٰ و آن نور گویا کنایت از تعین اول و حقیقت محمدی است علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ کَمِشْکٰوۃٍ فِیْھَا مِصْبَاحٌ ہمچو چراغے ست در طاقچہ و دخول کاف تشبیہ بر مشکوٰۃ بنا بر اشتمال مشکوٰۃ است بر مصباح و مشکوٰۃ بدن عنصری آن سرور را علیہ الصلوٰۃ والسلام باید تصور نمود اَلْمِصْبَاحُ فِیْ زُجَاجَۃٍ آن چراغ افروختہ در قندیل است از آبگینہ و آن قندیل گویا باطن مبارک آن خلاصہ موجودات است علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ آن نور از راہ باطن او

علیہ الصلوٰۃ والسلام تعلق بہ بدن عنصری گرفتہ است و باطن یا قلب او ست علیہ الصلوٰۃ والسلام
با ہیئت وحدانی او کہ از ترکیب اجزائے عشرۂ عالمِ خلق و عالمِ امر محصول پیوستہ است یا گوئیم زجاج
کنایت از تعینِ وجودی است کہ تعین ثانی است چہ تعین اول کہ تعین حبی است نسبت بما فوق
محفوف ست بتعینِ وجودی و تواند بود کہ زجاجہ کنایہ از تعین علمی باشد کہ علم را با و صلی اللہ علیہ وسلم
خصوصیتے است کہ صفتِ دیگر را نیست و بمحبوبیت او علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام این صفت
راسری ست کہ دیگرے محرم آن نہ، لہذا محبوب ترین صفات نزد او تعالیٰ بطور حضرت ایشانِ ما
قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس این صفت است و محتمل کہ زجاجہ تعین وجودی بود و مشکوٰۃ تعین
علمی باشد بالجملہ الزجاجہ آن آبگینہ بہر معنی کہ باشد از کمال صفا و نضارت کَاَنَّھَا کَوْکَبٌ دُرِّیٌّ
گویا ستارہ ایست درخشان، باید دانست کہ تعین اول و حقیقتِ محمدی نزد حضرت ایشان ما
تعین حبی است اول چیزے کہ از مرتبۂ اطلاق و از گنج مکنون بعرصۂ وجود آمد و متعین گشت حب است
کہ مبدا اعتبار وجود است چنانچہ حدیثِ قدسی کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت
الخلق لاعرف دلالتے بر آن دارد این تعین حبی کہ منشا محبوبیت ذاتیہ آنسرور است علیہ و علی آلہ
الصلوٰۃ والسلام مرکز دائرہ است و محیط آن خلت است کہ حقیقت ابراہیمی است علی نبینا و
علیہ الصلوٰۃ والسلام حسن مرکز بحسن ملاحت مناسبت دارد و حسن محیط بحسن صباحت می ماند
صباحت حسن تفصیلی است کہ در معرض بیان آید چنانچہ در عالم مجاز تعبیر از آن برشاقت قد و
صباحت خد و لطافت چشم و ابرو و امثال آن نمایند و ملاحت حسنے است معنوی و آئینے ست
ذوقی کہ از حیطۂ تعبیر بیرون است و ورائے رشاقت و لطافت مذکور است کہ تعبیر از آن بآن
حسن می نمایند خوش گفت۔ بیت

آن دارد آن نگار کہ آنست ہر چہ ہست آنرا طلب کنید حریفان کہ آن کجاست

و این مرکز و محیط یک تعین است کہ مسمی باشرف و اسبق اجزائے او ست کہ مرکز است یعنی حب و
تعین ثانی تعین وجودیست چہ حب است کہ سبب وجود و ایجاد گشتہ است و تعین علمی دون

ظہور

تعین وجودی است و حصہ ایست از حصص آن لیکن اجمع حصص است چنانچہ تحقیق آن درجاے دیگر ثبت یافتہ است۔

بر سر اصل سخن رویم کہ آن مصباح افروختہ کہ در آبگینہ است یُوْقَدُ افروختہ می شود و از وباد نور آن نمودہ می آید مِنْ شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ از درخت بابرکت بسیار نفع کہ درخت زیتون است کہ در زمین مقدس شام رستہ است این شجرہ مبارکہ گوئیا کنایہ از حقیقت خلت حضرت ابراہیم است علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام و چون آنحضرت شجرۂ انبیا است و در قرآن مجید در حق او وارد گشتہ وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَىٰ إِسْحَاقَ بنابران شجرہ مبارکہ ازوے تعبیر بعنوان نمود و مناسبت زیتون باو آنست کہ منبت زیتون زمین شام است و نیز درخت مبارک است چنانچہ منقول است کہ ہفتاد پیغمبر علیہم السلام بروے دعائے برکت کردہ کہ یکے از آنہا حضرت خلیل است علیہ السلام و نیز آوردہ اند کہ زیتون اول درخت است کہ بعد طوفان رستہ است و آنحضرت ہم اول اولی العزم است کہ بعد از طوفان بر منصہ ظہور آمدہ و چون حقیقت خلت برتر از طبقات زمین و آسمان است لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ آنرا فرمودہ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نزدیک است کہ روغن آن درخت روشنی دہد بنفس خود اگرچہ نرسیدہ باشد بوے آتشی یعنی حقیقت خلت در درخشندگی و ہدایت بمثابہ ایست کہ بے آنکہ آتش محبت ازوے اشتعال یابد روشنائی بخش است و صباحت آن بے مزج ملاحت راہ بر مطلوب ست و چوں ولایت ابراہیمی با ولایت محمدی علیہما الصلوٰۃ والسلام جمع گردد و نائرہ محبت از خلت افروختہ شود و صباحت این ولایت با ملاحت آں ولایت اقتران یابد و کمالات محیط در مرکز روئے نماید نُورٌ عَلَىٰ نُورٍ نور بر نور افزاید و نور صباحت با نور ملاحت یکجا آید و نور ابراہیمی با نور محمدی جمع شود علیہما الصلوٰۃ والسلام و ملاحت با صباحت منصبغ گردد۔ بیت

پدر نور و پسر نورے ست مشہور   ازیں جا فہم کن نور علی نور

ازین اجتماع نورین و اقتران سعدین مقام محبوبیت محمدی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم بدرجہ

علیہا رسد و معاملہ از دو طوق عبودیت بیک طوق آید و مقصود از امر باتباع ملت ابراہیم علیہ السلام بروجہ کمال بظہور رسد و دعائے کما صلیت باجابت تمام پیوند و این کمال در حق او علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام بروجہ کمال بحصول پیوست و مدعو مستجاب شد الحمد للہ سبحانہ علی ذلک و علی جمیع نعمائہ حمداً کثیراً کثیراً بعد از حصول این معاملہ توجہی کہ خود بحال این واپس ماندگان داشت کمتر گشتہ است و فردے را از افراد امت بحراست آنہا گماشتہ و خود در خلوتخانۂ خاص با محبوب خلوت داشتہ علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات والبرکات والتحیات و تفصیل بعضے امور کہ درین جا باجمال ذکر یافتہ است از مکتوبات قدسی آیات حضرت ایشان ما باید طلب نمود والسلام

مکتوب (۱۱۴) صد و چہاردہم

بمولانا محمد صدیق پشاوری در فضیلت علو ہمت و محبت و حزن۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم صحیفہ گرامی اخوی اعزی مولانا محمد صدیق رسیدہ خوشوقت ساخت از ورود عنایات و برکات و بلند ہمتیہا و تعطش و دیوانگیہا کہ اندراج نمودہ بودند بمطالعہ آن ملتذ گردید قیمت جوہر آدمی بر وفق ہمت اوست و ہر چند جوہر قیمتی تر محبوب و مرغوب تر از آن است کہ وارد گشتہ ان اللہ یحب معالی الھمم و یبغض مسافلھا علو ہمت چون با نشہ حب و جنون جمع شود و با حزن و عشق یکجا گردد نور بر نور آید و قیمت بر قیمت افزاید و راہ ترقی بیش از بیش کشاید من یرد اللہ بہ خیرا جعل فی قلبہ نائحۃ و نیز آمدہ ان اللہ یحب کل قلب حزین قال علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام لو ان محزونا بکی فی امۃ لرحم اللہ تلک الامۃ ببکائہ۔

مصرع اے شادی آن دل کہ دراں دل غم تست

عشق و درد است کہ آدمی را بر سائر آفرینش فضل دادہ است و بدولت قرب و معرفت بنواختہ آدمی کہ از نشہ حب و جنون خالی ست ملحق بحیوانات ست اگر فضل و مزیت انسان را عشق و محبت قرار دادہ آید چہ بلا خوب و زیبا بود بُرد ربند عقل عقیل نباید بود دانند کے

ازیں بند رہائی باید طلبید ازین بند بجائے رسیدن دشوار است۔ بیت

دل اندر زلف لیلی بند کار از عقل مجنون کن　　که عاشق را زیان دارد مقالات خردمندی

مخدوما ملا محمد شریف کابلی رامی گویند که درین ایام خیلے باصلاح آمده است و تغیر اوضاع سابق نموده برین تقدیر گنجایش دارد که عفو از زلات او نموده آید و چون صحبت رشید و مؤثر دارد او را برین امر خطیر باید آورد و تجویز تعلیم طریقت باید نمود و چون شما از اطوار او بیشتر از فقیر واقف خواہید بود تامل شافی و استخاره نموده بعد اقبال قلب او را اسر حلقه سازند و اجازت تلقین فرمایند ہر درجه از اخلاص و ارادت که دارد مغتنم است ظاہرا دیگرے از وے بظہور آید که به از وے بود بعد از انکه شما تجویز نمائید فقیر نیز موافق آن چیزے باو نویسد والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب (۱۱۵) صد و پانزدہم

بشیخ عبد اللطیف لشکر خانی در تنزیه محبوب حقیقی جل شانه۔

الحمد لله وسلام علی رسول الله دعائے غریبانه این مسکین وسیلهٔ فتح ابواب باد حمد الله سبحانه احوال فقرائے این نواح بر نہج صلاح است و از ہیچ وجه نگرانی نیست غیر از یک نگرانی و باوجود گرفتاریہائے صوری فی الحقیقت یک گرفتاری ست ہر چند از ان بے نشان ہیچ نشانے بدست نیست تمامی کاروبار اینجائی سوز و گداز است و ہمگی مانده بود این سود درد و انتظار در دبست نہان و سوز لیست بے نالش و بے پایان۔ مصرع که می سوزد درون چون شمع و پیراہن نمی سوزد

مکتوب (۱۱۶) صد و شانزدہم

بمیرزا عبید الله در بیان ورائیت حق سبحانه وتعالیٰ۔

الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفی برادر رشید عبید الله بیگ این دور از کار را

از دعائے خیر منسی نسازند و ہموارہ بجذبات و عنایات در مراتب قرب ممتاز باشند و از گفت و گوئے مشتی واز علم بنادانی آیند بلکہ ورائے مراتب سلوک و جذبہ پویند و برتر از معرفت و جہل جویند چہ امرے کہ درپے آنیم ورائے جذبہ و سلوک است و بیرون از آفاق و انفس و ورائے فنا و بقا است و ورائے تجلیات و ظہورات و ورائے دخول و خروج و ورائے قرب و بعد و ورائے توحید و اتحاد است و ورائے شہود و مشاہدات و ورائے لفظ و معنی است و ورائے علم و جہل و ورائے کثرت و وحدت است و ورائے اسم و صفت و ورائے قید و اطلاق است و ورائے شیون و اعتبارات و ورائے موہومات و متخیلات و مکاشفات است و ورائے تجلی افعال و صفات و ذات تعالی و تقدس اصل در رنگ ظل از ان دولت سرا در راہ ست فہو سبحانہ وراء الوراء ثم وراء الوراء این ورائیت در جانب قرب است نہ در جانب بعد از ہر چہ تصور کردہ شود نزدیک تر است بلکہ از ذات این کس باین کس نزدیک تر است و رائیت جانب بُعد جولانگاہ وہم است و این ورائیت از دیدۂ عقل و ادراک وہم و خیال بیرون است چہ فہم و وہم از خود نزدیک تر نتوانند تصور نمود فہو تعالی اقرب فی الوجود و ابعد من الوجدان این کمال از کمالات ولایت انبیا است علیہم الصلوات والبرکات چہ کمالات ولایت اولیا منحصر در مراتب قرب است کہ غایت قرب اتحاد و رفع اثنینیت است کہ نہایت این ولایت است و معاملہ اقربیت از اتحاد ہم نازک تر است از اتحاد باید گذشت تا معاملۂ اقربیت روئے نماید۔ مصرع

لذت مے نشناسی بخدا تا نچشی

مکتوب (۱۱۷) صد و ہفدہم

بملا شہداد در ترغیب بر تحصیل فنائے قلب و نفس۔

بعد از رفع دعوات باخوی ملا شہداد می رساند کہ احوال این فقرا مستوجب حمد است و خیریت احبہ مسئول و مامول است باید کہ در اتباع سنت کوشند و در تعمیر اوقات بوظائف طاعات جد تام نمایند و بر ذکر و توجہ قلبی بجمع ہمت بر دوام باشند بحدے کہ ماسوی مذکور از ساحت سینہ رخت

بر بندد و تعلق علمی وحبی آن از غیر او تعالیٰ منقطع شود که اگر بتکلف یاد ماسوی نماید یاد نیاید وحضور مع اللہ سبحانہ ملکۂ دل شود چنانچہ سمع صفت سامعہ وبصر صفت باصرہ این زمان فنائے قلبی حاصل آید بعد ازاں اگر بمحض فضل نفس حاضر نیز رو بزوال آرد وتمام منتفی شود ونسبت حضور وتوجہ ازین طرف گسستہ بآن پیوندد وحضور او باو روی نماید وبفنائے نفس مشرف گردد۔

مصرع
این کار دولت است کنون تاکہ را رسد
والسلام

مکتوب (۱۱۸) صد و ہژدہم

بمولانا محمد صدیق پشاوری در رعایت مقام مشیخت وذکر بعضے از لوازم آن۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مکتوب مرغوب کہ در مبادی ارسال داشتہ بودند رسیدہ خوش وقت ساخت حضرت حق سبحانہ بطریقہ مرضیہ استقامت کرامت فرماید وازموانع وصول مطلب ارجمند یکسو دارد نوشتہ بودند حسب الحکم ہنگامۂ طلبہ رایک قسمے سرگرم می داشت ہیچ احدے بے تاثیر نمی ماند حتی کہ اکثر شان در اول توجہ متاثر می شدند حمد اللہ سبحانہ علی ذلک شکر این نعمت عظمی بجا آرند واز عجب وپندار ترسان ولرزان باشند واین امر راکہ مقام دعوت ست خطیر وبزرگ دانند واز ادائے حق آن معترف بقصور بوند واز توجہات بطلبہ وتفقد احوال آنہا بتساہل نگذرانند کہ از اعظم عبادات ست بعد از فراغ این امر وادائے حق آن بقدر طاقت بطاعات دیگر مثل درس واذکار پردازند ان احب عباد اللہ الی اللہ من حبب اللہ الی عبادہ شنیدہ باشند شکایتے از بوالہوسی وعدم استقامت طالبان نمودہ بودند واظہار افسردگی از تلقین آنہا کردہ مخدوما اکثر طالبان این زمان ہمین حال دارند طالب صادق کم است لیکن بعد از استخارۂ خود واستخارۂ او وبعد از حصول انشراح طریقہ را باید گفت بعد ازاں اگر بے استقامتی وبرگشتگی در کسے ظاہر گردد گوشدہ باشد ضرر او ست قُلْ هٰذِهٖ سَبِيْلِيْٓ اَدْعُوْٓا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيْرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِيْ وَسُبْحٰنَ اللّٰهِ وَمَآ اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ۝

مکتوب (۱۱۹) صد و نوزدہم

بمولانا محمد امین در جواب کتابت او کہ متضمن واردات بودہ و وجہ توفیق در میان کریمہ قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِندِ اللَّهِ و کریمہ مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ الآیہ و بیان حضور نقشبندیہ و جواب اسولۂ دیگر۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ مکتوب مرغوب اخوی اعزی مولانا محمد امین وصول یافتہ باعث فرحت و مسرت گردید زادکم اللہ سبحانہ شوقا و ذوقا و توفیقا اظہار آلام مہاجرت نمودہ بودند۔ مخدوما دنیا دار الفراق است دعا کنید کہ در دار السلام جمع گردیم نوشتہ بودند کہ درین ایام دید نیستی و تغیر عالمیان در ہر آن از سر تازگی گرفتہ۔ مخدوما دید نیستی معبر بعدم است کہ مقدمۂ فنا است و تغیر عالمیان در ہر آن تعلق بشہود سالک دارد چنانچہ تفصیل آن بمشافہہ مذکور شدہ است۔

و نیز نوشتہ بودند کہ جہانیاں را ہمہ ظہورات حق جل و علا می یابد و در مرآت مظاہر غلط نما جز ذات واحد مشہود نمی گردد و نمی داند کہ معبود چیست و عابد کیست۔ مخدوما این دید و این شہود در امشائخ دیگر کمال می دانند و فتح الباب می فرمایند نیک و مبارک است لیکن در غلبہ این حال آداب شرعیہ را محافظت تام باید نمود و حقوق بندگی را نیک بجا باید آورد و باید یقین کرد کہ این شعبدہ بر تقدیر صحت از راہ استیلائی محبت محبوب است کہ محب ہر چہ بیند و داند غیر محبوب نہ بیند و نداند و از ہر کجا لذت فرا گیرد نسبت بمحبوب نماید و عدم تمیز میان عابد و معبود کہ نوشتہ بودند ناشی از مقام جمع است کہ آنرا کفر حقیقی نیز گویند چون بمقام فرق بعد الجمع رسد و از کفر باسلام حقیقی آید عابد را از معبود متمیز یابد و خلق را از خالق تعالی جدا بیند و آنچہ در بالا مذکور شد کہ این شعبدہ بر تقدیر صحت زیرا کہ مشہود در مرایائے کثرت نہ ذات واحد است تعالی۔ بیت

خلق را وجہ کے نماید او　　در کدام آئینہ در آید او

نوشتہ بودند سبحان اللہ قائل انا الحق و سبحانی را ارباب ظواہر تشنیع می نمایند مگر نمی دانند

که از نسبتِ غیریت چه کشاید واہل این ورطه را چه حاصل آید الخ. بدانند که حقائق ممکنات اعدام است که بواسطهٔ انعکاس کمالات امتیاز یافته است پس کمالات در ممکنات مستعار و مستفاد از مرتبه وجوب بود و ذوات آن غیر از اعدام چیزے دیگر نباشد و چون این دید عارف بر عارف غالب می آید کمالات منعکسه را درست باصل می سپارد و خود را عدم صرف می بیند و بوے از ہستی و توابع آن در خود نمی یابد این زمان بفناے حقیقی مشرف می شود نه آنکه خود را عین حق تعالیٰ یابد که خودی از وے زائل گشته و بیخ انانیت برکنده به انا الحق و امثال آن تکلم نمی نماید معدوم را با موجود حقیقی چه اتحاد و کدام اشتراک مقصود از نفی غیریت انتفائے شرکت ممکن است با واجب تعالیٰ در خیر و کمال و این انتفاے اشتراک درین صورت بروجه اتم حاصل است از براے نفی این اشتراک چه درکار که بعینیت قائل شویم و در محذورات افتیم وجه توفیق درمیان دو کریمه که کریمه قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِندِ اللّٰهِ و کریمه مَآ اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَآ اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَّفْسِكَ باشد پرسیده بودند بدانند که خلق سیئات که درین جا عبارت از بلیات است از حق است سبحانه لیکن جزاء اعمال سوء بنده است و بشامت عمل خود مورد بلا و مصیبت می گردد چنانچه از عائشه صدیقه رضی اللہ تعالیٰ عنها منقول است که فرموده ما من مسلم یصیبه وصب ولا نصب حتی الشوکة یشاکها وحتی انقطاع شسع نعله الا بذنب وما یعفوا اللہ اکثر پس باندازه خلق بلا و ایصال آن فرمود قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِندِ اللّٰهِ و باعتبار استجلاب آن بکسب ذنوب فرمود فمن نفسک فلا تدافع بخلاف حسنه که تفضل محض است ہمه اعمال خیر بنده مکافات نعمت وجود ہم نمی کند بنعم دیگر چه رسد رسول اللہ صلی اللہ علیه وعلیٰ آله وسلم فرموده لا یدخل الجنة احد الا برحمة اللہ قیل ولا انت قال علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام وما انا و آنچه بعضے از نعم عاجله و آجله جزائے عمل بنده در قرآن و احادیث آمده است آن نیز از راه تفضل ست که بتفضل صرف عمل بنده را باین درجه رسانند. بیت

چشم دارم که دہد اشک مرا حسنِ قبول آنکه در ساخته است قطرهٔ بارانی را

وایضاً وجود کہ بالاصالت خاصۂ حضرت معبود است تعالی مبدأ ہر خیر و کمال است
پس مبدأ حسنات او بود تعالی و عدم کہ ذات ممکن است منشاء ہر شر و نقص است پس منشأ سیأت
نفس ممکن باشد و کریمہ قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ باعتبار خلق است منشأ دیگر است و خلق دیگر
چنانچہ گویند منشاء نباتات ارض است و منشاء مروارید آب باوجود آنکہ خلق ازوست تعالی اند
نسبت نقشبندیہ و حضور خاص این اکابر استفسار رفتہ بود، بدانند کہ نسبت نقشبندیہ و حضور ایشان
شہودی ست مبرا از وصف شاہدی و مشہودی و حضوری ست برتر از نسبت حاضر و حاضریت
کہ بحیرت تعلق دارد و دران موطن شہود حق سبحانہ خود بخود است و این حضور را حضور بے غیبت
نیز گویند حضرت قدوۃ المحققین حضرت ایشان ما نوشتہ اند کہ اندراج النہایت فی البدایت
درین موطن صورت می بندد و حصول این نسبت مر طالب را درین طریق در رنگ اخذ کردن طالب
است در سلاسل دیگر اذکار و اوراد را از پیر تا بران عمل نماید و پے بمقصود برد. مصرع

قیاس کن زگلستان من بہار مرا

ونیز نوشتہ بودند در باب نقشبندیہ کہ می فرمایند کہ ما فضلیانیم کہ نہایت دیگران در بدایت
ما مندرج است پس نہایت ایشان علیہم الرضوان عبارت از چہ باشد. مخدوما بیان این معنی در
کتب این اکابر ہیچ بنظر نہ آمدہ است معلوم نیست کہ کسے شرح این معما نمودہ باشد غیر از حضرت
ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ کہ جواب این سوال بتفصیل در مکتوب دویست و بست و یکم از
مکتوبات جلد اول نوشتہ اگر شوق این معنی دامنگیر شود آنجا مطالعہ نمایند، و واقعۂ کہ دیدہ اند میگویند
کہ قدوۃ المحققین حضرت ایشان ما از ہمہ اولیا افضل اند حتی از فلان عزیز و اضطرابے ازین واقعہ
ظاہر ساختہ اند مخدوما جائے اضطراب نیست افضل درین جائے تواند کہ بمعنی انفع باشد و ہمین معنی
حضرت خواجہ احرار قدس سرہ العزیز فرمودہ اند مصرع

سایۂ رہبر بہ است از ذکر حق

یعنی حفظ صورت پیر کہ آنرا رابطہ گویند سودمند تر است مرید را از ذکر گفتن و واقعہ کہ در باب انگشترین

بواصر

بواسیر دیدہ اند الحق کہ فقیر نیز آن انگشتری را خوش نمی کند مضمون حدیث من علق شیئا وکل الیہ شنیدہ باشند۔ نوشتہ بودند کہ بے انصافان بہ تہمت متہم می کنند نہ این چنین ست۔ مخدوما اگر در شما نیست کفارت شما می شود بخاطر ہیچ نیارند نعوذ باللہ من الحور بعد الکور۔ از حق سبحانہ استقامت مسألت نمایند واین دور افتادہ را از دعا فراموش نکنند۔

(۱۲۰)
مکتوب صد و بستم

بمولانا محمد حنیف در جواب عریضۂ وے کہ مشتمل بر حالت عالیہ و واقعہ روشن بود۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ۔ صحیفہ شریفہ اخوی اعزی مولانا محمد حنیف رسیدہ باعث بہجت و مسرت فراوان گردید حضرت حق سبحانہ در مدارج قرب ترقیات بے اندازہ کرامت فرماید۔ نوشتہ بودند کہ بعد از رسیدن اینجا کیفیتے ظاہر می شود و در تمام بدن سرایت میکند الخ و نیز نوشتہ بودند مفہوم می شود کہ تلاوت قرآن را در حصول آن نسبت مدخلیتے تمام است ہر چند تلاوت می کند آن نسبت قوت می گیرد اگر در تلاوت فتور می یابد دران نسبت نیز فتور راہ می یابد

مخدوما می تواند کہ منشاء این کیفیت حقیقت قرآنی بود و چون رابطہ محبت با اہل این نسبت درست دارید و جمعیت استعداد نیز دارید حصول این معنی و امثال آن از شما قریب است بالجملہ کیفیت مسطورہ از نسبتہاے ظلال فوق است و با صل الاصل منتسبت می نماید شوق کمالات مخصوصہ و نسبت ضمنی نمودہ بودند بتحمل کہ نصیبے ازان بحصول پیوستہ باشد و این کیفیت کہ نوشتہ اند اثر آن بود فقیر درین باب تامل نکردہ است امید وار باشند۔ بیت

ما نت

ازاں طرف نہ پذیرد کمال و نقصان	وزین طرف شرف روزگار من باشد

طلب مسودات جدیدہ نمودہ بودند اگر توفیق یافت بیاری می گویم کہ اگر چیزے ازان قابل نقل باشد نقل گرفتہ بفرستد و واقعہ کہ دیدہ بودند گویا شخصے آب دہان خود را در دہان من می اندازد

دمی گوید کہ امانت آن سرور است صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کہ برائے تو دادہ بودند رسانندم بغایت اصیل وامید بخش است گو اثر آن فی الحال ظاہر نشود و آنچہ از احوال یاران خود نوشتہ بودند خیلے محظوظ ساخت ہمہ احوال سنجیدہ ومقبول است وبا یکدیگر دست وگریبان اللہ تعالیٰ ترقیات ارزانی داشتہ بمطلب حقیقی رساند چون ایام اعتکاف بود و امور ضروریہ درپیش نیز بوا نتوانست پرداخت وبراجوبہ لابد اقتصار نمود ربنا اتمم لنا نورنا واغفر لنا انک علی کل شیٔ قدیر بعد از نوشتن کتابت درحصول نسبت ضمنیہ پارۂ تامل نمودہ شد ہیچ واضح نشد اگر مقدور است باز تامل وتوجہ بلیغ درین باب خواہد نمود انہ المیسر لکل عسیر۔

مکتوب (۱۲۱) صد وبست ویکم

بحضرت پیرزادہ خواجہ عبید اللہ در آنکہ سیفت از اصل است وظل ہیچ چیز مستقل نیست۔

حضرت حق سبحانہ ذات بابرکات حضرت مخدومی ومخدوم زادگی را دیرگاہ بر مفارق محبان وہوا خواہان باقی وپایندہ داراد بالنبی وآلہ الامجاد علیہ وعلیہم الصلوات والبرکات الی یوم التناد بورود عنایت نامۂ گرامی مشرف گردید امید کہ این مہجور دور از کار را گاہ گاہ بگوشۂ خاطر عاطر آوردہ بملاطفات وعنایات می نواختہ باشند از یں طرف سراسر تقصیر است عفو فرمایند بلے کرم از کریمان می آید۔ مصراع

درخانہ بکدخدائی ماند ہمہ چیز

ہدایت از مبدأ می باید وسیفت از اصل کہ از پیشگاہ چنین آمدہ است واشد شوقی با تحضرت منسوب گشتہ خیر وکمال کہ ظل دارد ہمہ مستفاد ومستعار از اصل ست ظل در ہیچ چیز بخود استقلال ندارد اگر نسبت خیر وکمال بخود نماید خائن بود ودعوی ہمسری باصل پیدا کند کمال در حق او انتفائے کمال است وخیریت در سلب خیریت ونصیبے کہ از اصل دارد بعد رد منتسبات بآن محو وتلاشی است ہر چند ظہور اصل بیش محو وتلاشی ظل بیش خوش گفت بیت

نماید

معشوق اگرچہ گشت ہمخانۂ ما ویران ترازاول ست ویرانۂ ما

ظل بیچارہ کہ جز انتقال از اصل بہرہ ندارد از کمال وجمال او چہ خبر داشتہ باشد الا ان یوجد بعد العدم ویولد بالولادۃ الثانیۃ فحینئذ لا یحمل عطایا الملک الا مطایاہ۔

ومن بعد ہذا ما یدق صفاتہ وما کتمہ احظی لدیہ واجمل

سخن بجائے دیگر رفت مقصود آنست کہ نظر بہ تقصیرات این طرف نانمودہ از توجہات غائبانہ منسی نسازند واین عاصی را بدعائے خیر وسلامتی خاتمہ یاد آرند۔ والسلام اولاً وآخراً۔

مکتوب (۱۲۲) صد وبست ودوم

بمولانا محمد صدیق پشاوری درشرح احوال وے وجواب استفسارہا کہ نمودہ وتحسین احوال یاران او۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی مکتوب مرغوب رسید چون مشعر از استقامت واوضاع وسنجیدگی احوال بود مطالعۂ آن فرحت بخشید شکر خدا جل وعلا بجا آرند وطالب زیادات باشند لئن شکرتم لازیدنکم نوشتہ بودند خود را درعالم دیگر می دانند وبایں عالم مناسبتی ندارند منشائے آن انقطاع باطن است از عالم سفلی واتصال او بعالم علوی لیکن این دید در وقت عروج است وہنگام نزول کہ بظاہر وباطن متوجہ خلق است این دید مفقود است وآنکہ جثۂ خود را مثل جماد بے حس وحرکت می یابید واثرے از ہستی در خود نمی فہمید از فناست وآنکہ محاط انوار خود را می بینید ودریاہائے نور را می یابید کہ درشما حلول می کند وہر جزو از اجزائے انوار را اجزائے خود می دانید می تواند کہ از بقا باشد بدانند کہ معتبر در فنائے نفس آنست کہ سالک بذوق وجود خود وتوابع وجود خود را از صفات کمال ظلال کمالات واجبی یابد واین دید چنان غالب آید کہ این کمالات را درست باصل سپارد وخود را جماد میت بیند وبا تعبیر نتواند نمود ونہ ذکرے در خود یابد ونہ توجہی بعد از لحوق توجہ او باو است ونقام لوط بولادت ثانیہ است من قتلتہ فانا دیتہ درین وقت عارف را از نزد خود اوصاف واخلاق عطا می فرمایند وعارف باوصاف

معروف خود راحی و عالم و شنوا و بینا و متکلم می یابد۔

باید دانست کہ فنا و بقائی الحقیقہ باسمے است کہ مبدأ تعین سالک است نہ بذات اقدس تعالیٰ اگر فنا و استہلاک است در اسم است و اگر تحقق و بقا است ہم باوصاف آن اسم چہ ہر اسم جامع اسما و صفات ست و آنکہ سالک خود را نابود و معدوم بیند بے آنکہ منتسبات را از اصل داند و باصل سپارد معبر بعدم است کہ فنائے جذبہ است کہ عود از ان ممکن است بخلاف فنائے حقیقی کہ از عود ایمن است۔

نوشتہ بودند کہ در نماز تصور می کند کہ راکع و ساجد دیگر است و بعد از نماز کیفیت خاص روی دہد بنہجے کہ باطن سراسر در حلاوت و التذاذ در می رود این حالت بسے اصیل است و حالت صلوتیہ را بر غیر آن بسے تفوق است التذاذے کہ در ادائے نماز رو می دہد مخبر از نہایت کار است علی الخصوص نماز فرض۔

پرسیدہ بودند کہ ورود واردات و بشارات عالی اشارات و ظہور معارف و اسرار شرط کمال است یا نہ شرط بودن مفقود است ہر چند ترتب این امور بر کمال است۔ و نیز پرسیدہ بودند علامات کہ تعلق بحال متوسط و منتہی دارد کدام است و منتہی از متوسط و متوسط از منتہی بچہ چیزہا متمیز می شود بدانند کہ توسط و انتہا را مراتب بسیار است در ولایت چندین مراتب است بعضہا فوق بعض کہ نہایت مرتبہ تحتانی بدایت مرتبہ فوقانی است و از گذشت مراتب و لایت کمالات مرتبہ نبوت است کہ نہایت آن بدایت این ست لیکن کمال اول و نہایت نخستین فنا ست کہ عبارت از نسیان ماسوی است و زوال علوم ماعدا اگر زوال علم حصولی اشیا ست فنائے قلب است و اگر زوال علم حضوری است فنائے نفس است این نسیان فی نفسہ ہم کمال است و در قرب و لایت و ہم شرط کمالات دیگر کہ فوق اوست و تمیز التذاذ در صلوٰۃ از خصائص انتہا است کما مر۔

نوشتہ بودند کہ نہایت سیر بابقا باللہ است و یا بعد از گذشتن معاملات فنا و بقا باللہ نہایت بچیز دیگر تعلق دارد و آن چیست۔ بدانند کہ بعد از گذشتن معاملات فنا و بقا کہ باصول و اصول

اصول تعلق دارد کار بجہل و حیرت می افتد نہ جہل و حیرت متعارف کہ نقص است این آن جہل و حیرت ست کہ ہزاران مزیت دارد بر علم و معرفت من لم یذق لم یدر و نیز از گذشت آن معاملہ نسبت مجہول الکیفیت رومی دہر کذا و کذا ثم کذا و کذا غیر از اشارات ازان معاملات چہ در گفت آید در حضور ہر چند می خواستم کہ امثال این سخنان بشما در میان آرم لیکن چون عنان شوق شمارا ازان مصروف می دیدم عنان سخن را نیز مصروف می داشتم الحال چون معاملہ بر سر آمدہ است رگ اشتیاق جنبیدہ سطرے دیگر چند موافق مرام شما می نویسد استماع نمایند معاملہ فنائے نفس کہ در بالا ذکر یافت نتیجہ تجلی صفات ست و از گذشت آن کار و بار با تجلی ذات ست و معاملہ این تجلی از گفت بیرون است ذوقی ست وجدانی نہ بیانی و ترجمانی این قدر ہست کہ این تجلی ذاتی دائمی است لان الذات اذا تجلی لا استتار لہ ازین جا معلوم شد کہ تجلی برقی کہ گفتہ اند نہ تجلی ذات ست تعالی تجلی شانے است از شیونات ذات تعالی و حضرت شیخ ابن عربی تعبیر از تجلی ذات باین عبارت نمودہ است التجلی من الذات لا یکون الا بصورۃ المتجلی لہ فالمتجلی لہ ما رای سوی صورتہ فی مرآت الحق و ما رای الحق و لا یمکن ان یراہ و شیخ قدس سرہ این تجلی را منتہائے تجلیات گفتہ و فرمودہ فلا تطمع و لا تتعب فی ان ترقی من ھذا الدرج من التجلی الذاتی

وحضرت ایشان ما قدسنا اللہ بسرہ الاقدس این تجلی را تجلی شانے از شیونات ذات تعالی مقرر نمودہ اند کہ آن شان اصلی است از اصول اسمے کہ مبدا تعین سالک است و باین علاقہ آئینہ داری صورت عارف نمودہ است و برنگ آن برآمدہ نہ تجلی ذات تعالی بلکہ تجلی شان ہم بر نمط تنزیہی نیست مقید بمرآئینہ صورت و آخذ حکم آن است توجہ غائبانہ را نوشتہ بودند کہ بچہ طریق است حضور و غیب در توجہ یکسان است عمدہ درین معاملہ وحدانی شدن و جمع نمودن است خود را از توجہات شتی۔

و نیز نوشتہ بودند کہ عدم علم باحوال مستر شدان موجب منقصت ہست یا نہ۔ بدانند کہ در سلوک و تسلیک اختیاری پیر را از احوال مرید و ہمچنین مرید را علم باحوال خود ناگزیر است و در طریقہ ما

که طریقهٔ اصحاب کرام است علیهم الرضوان هیچ درکار نیست نه در جانب پیر و نه در جانب مرید چه افاده و استفاده درین طریق انعکاسی و انصباغی است مرید در صحبت شیخ کامل باندازهٔ محبت و فنائی الشیخ هر ساعت برنگ او می برآید درین صورت علم چه درکار هم در افاده و هم در استفاده خربوزه که بتابش خورشید پخته می شود چه درکار که خورشید را یا خربوزه را علم به پختن و پخته شدن باشد درین طریق هرچند وجوه مناسبت بشیخ زیاده تر پیدا کند انصباغ در حق او بیشتر پیدا آید و تحصیل وجوه مناسبت باتباع شیخ است ظاهراً و باطناً که سر موئے مجال مخالفت و اعتراض در خود نیابد که سبب سد راه و خسران است و نیز خدمت و رعایت آداب وست چنانچه بزرگان فرموده اند و رسوخ محبت و اعتقاد است با پیر۔

بیت

زان روے که چشم تست احول معبود تو پیر تست اول

نوشته بودند که با مسترشدان تا حصول فنائے قلبی در ایشان بشوق محبت داشته می شود بعد ازان اثر کمتر مفهوم می شود و حیرانی در درک نمی آید مخدوما نسبت بزرگان ما بجهت کمال علو بجهالت و حیرت اقرب ست نسبت هرچند از قید ظلال وارهد و باصالت آید از مظان علم و معرفت دورتر افتد قدوة المحققین حضرت ایشان ما قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس نوشته اند نسبت باطن هرچند بجهالت کشد زیباتر بود مسترشدان را بوظائف اذکار و طاعات سرگرم دارند و باتیان خدمات و رعایت آداب ترغیب کنند و معطل نگذارند امید که از نسبت خاص بزرگان بهره یابند مقصود حصول نسبت است علم بآں امر دیگر است اگر بدہند فبها و نعم والا غم نیست نسبت چون بتانّی و تعب حاصل شود قدر و عزت دارد و آنچه بسهولت و زودی بدست آید چندانے قدر و عزت ندارد و اگر کسے استعجال نماید بوالهوس است طالب نیست و قابل صحبت نه مردم در طلب دنیا دنی چه رنجها که نمی کشند طلب حق جل و علا احق بآنست بزرگان درین طلب یاضتها کشیده اند و عمرها گذرانیده۔ بیت

اوحدی شصت سال سختی دید تا شبے روے نیک بختی دید

بر سر پائے چلهٔ داشته ام تخم وحدت بسینه کاشته ام

فنائے قلبی که در طریقهٔ ما بعضے از طلاب را بسهولت دست می دهد در رنگ آنست که کسے را چشم

بر بندند و یکبار بمنزل رسانند و راہ چندین سالہ بطرفۃ العین قطع نمایند ہزاران احوال و مواجید و تلونیات ۔ مشاہدات الوان و انوار متلونہ و غیر متلونہ و کشوف و واردات کہ بمطلب حقیقی چندانی کار ندارد دیگر را بین نسیان نرسد حصول این معنی را در حق طالبان امر سہل ندانند و قطع تمامی دائرہ سیر الی اللہ را کہ بہ پنجاہ ہزار سالہ راہ تقدیر آن کردہ اند آسان ندانند و بتمام از تلونیات بر آمدہ و بتمکین پیوستن را امر محقر خیال نکنند آرے این معاملہ نسبت بکمالات دیگر کہ فوق اوست حکم قطرہ دارد نسبت بدریائے محیط ۔ بیت

آسمان نسبت بعرش آمد فرود ورنہ بس عالی ست پیش خاک تود

حضرت شیخ الشیوخ قدس سرہ در کتاب عوارف بعد از ذکر خوارق و کرامات می نویسد کہ اینہا ہمہ مواہب الہی است جل شانہ جمعے را بآن مشرف می سازند و گاہ بود کہ برتر از آن جمعے باشند کہ آنرا ہیچ از آں خوارق و کرامات نبود بعد ازان می نویسد کہ این ہمہ خوارق و کرامات دون ذکر ذات ست تعالی و دون تجوہر قلب ست بذکر

نوشتہ بودند ملا عبد اللہ نام یارے در یک ہفتہ بفنائے قلبی رسید و بعد از یک ماہ از ابتدائے زبان ذکر احوال خود را کہ وا نمود ہمگی بفنائے نفس می ماند و علامات این فنا ظاہر می گشت ۔ مخدوما این از جملہ نوادر و غرائب است حال خالے را اگر باین زودی این ہر دو دولت میسر شدہ باشد ۔ نوشتہ بودند ملا ادریس احوال بسیار عالی دارد و صحبت او بسیار است بعد از استخارہ ہا رخصت اشخاص معدودہ باو دادہ شدہ است ۔ مخدوما این عدد را چون مشار الیہ بتمام رسانند عدد مضاعف از عدد اول یا زیادہ ازان تجویز کنند و ہکذا و ہر گاہ استقامت بر اوضاع شرعیہ و اطوار صوفیہ در وے فہمند و معاملہ فنا و تمکین مشاہدہ نمایند اگر صلاح دانند بعد از استخارہ ہا رخصت مطلقہ بطریق سعادت بدہند بشرط استقامت بر سنت سنیہ علی مصدرہا الصلوات و التسلیمات ۔ و نیز نوشتہ بودند کہ صوفی محمد شریف کہ از مسترشدانست از کابل آمدہ است نسبت و حال او را از نسبت و حال خود فایق دریافت مخدوما فقیر ہم باین عزیز در یک مجلس صحبت داشتہ بود و خیلے محظوظ گشتہ لیکن

تفوق محل توقف است زادنا اللہ سبحانہ وایاکم وسائر اخوانکم کرامتہ وترقیا وتوفیقا ربنا اتمم لنا نورنا واغفر لنا انک علی کل شئ قدیر۔

مکتوب صد وبست وسوم (۱۲۳)

بمیرزا عبید اللہ در ترغیب بر اعلائے ہمت و تفصیل شہودی کہ در احکام شرعیہ روے نماید بر مشاہدات دیگر۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ مکتوب مرغوب برادر اعز ارشد ارحمند را میر دوست محمد رسانیدہ خوشوقت ساخت اللہ تعالی بعافیت وترقیات داراد۔ نوشتہ بودند کہ باوجود انتفائے شہود غیر وغیریت بکمال بحدے کہ بمغائرت ظلیت و اعتباری ہم رضا نمی دہد بلکہ کفر در نظر می آید کہ وجود دیگرے اثبات نمودہ آید رعایت عبودیت و عبادت بر جاست و دقیقۂ از اطوار شرع بقدر امکان فوت نمی سازند شکر خداوندی جل سلطانہ بجا آرند کہ باطن این ہمہ مغلوب این قسم حال باشد وظاہر بر آداب شرعیہ مستقیم بود حق سبحانہ روز بروز استقامت را افزون کناد کہ نجات منوط در انست و در ماورائے آن خطر است ہمت را بلند دارند واین احوال را معدات وصول دانند وزینہا صعود تصور نمایند و مطلوب را ورا الورا طلبند و بیرون از شہود و مشاہدہ جویند۔ عزیزی پیغمبر خدائے را صلی اللہ تعالی علیہ وسلم بجواب دید گفت یا رسول اللہ ما التوحید فرمود علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات کلما ھجس ببالک او خطر فی خیالک فاللہ سبحانہ وراء ذلک نوشتہ بودند کہ محبت با حقیقت حضرت خاتمیت علیہ من الصلوات ادوھا ومن التسلیمات انمہا بکامل ترین مقامے است و غوامض احکام شرعیہ در صور خاصہ بے کیفیت متجلی می شود و از مجالی دیگر صاف تر چہرۂ مقصود را انکشاف می بخشد۔ مخدوما این شہود را کہ در مجالی احکام شرعیہ رو نماید با شہودات کہ در مرایاے این نشأۃ فانیہ ظاہر گردد چہ نسبت چہ احکام شرعیہ را شباہت بموجودات نشأۃ اخرویہ است کہ دران نشأۃ جانب وجود ممکن را ترجیح دادہ مظہر حسن و جمال صفات کہ در وجود ایشان ثابت است خواہند ساخت بخلاف موجودات این نشأۃ فانیہ کہ جانب عدم ممکن را

بخلاف

ترتیب

تربیت نمودہ مظہر حسن و جمال کہ در جانب احتمال عدم صفات نمودار شدہ بود ساختہ اند چہ صفات اجنبی را کہ موجودات ہمین نشأۂ مظاہر آنست چنانچہ در جانب وجود شان حسن و جمال کائن است در جانب احتمال عدم شان نیز حسن و جمال ثابت لیکن حسنے کہ در عدم نمودار گردد در رنگ آنست کہ حنظل را بشکر غلاف نمایند و شیرین دانانند لہذا تلذذات و نعمات اخروی ہمہ مرضی و مقبول و ترقی بخش آمد و آخرت دار رضا گشت و دنیا دار غضب آمد و انہماک در تنعمات فانیہ آن غیر مرضی کہ حسن و جمال این موطن مخلوط بزہر آب عدم است تحقیق این معاملہ در مکتوب صدم از مکتوبات جلد ثالث حضرت ایشان ماقدس سرہٗ بتفصیل کاین است ازان جا طلب نمایند بلکہ گوئیم کہ احکام شرعیہ کہ اوامر و نواہی الٰہی است خطاب ازلی است کہ بصفت کلام تعلق دارد پس اینجا ظہور نفس اسم بود بے مرآت عدم و سائر ظہورات را کہ وابستہ بظلال اسماست در مرآت عدم بآن ظہور چہ مساوات و کدام نسبت۔ نوشتہ بودند کہ درین ولا مردم بسیار تکلیف طریقہ می کنند الخ مخدوما ہر جا کہ طالب صادق بینند و استخارہ راہ دہد و اقبال قلب بے تکلف باشد طریقہ بگویند و الا تکلیف نیست لیکن اگر بعضے وساوس و ہواجس درین کار روئے دہد استغفار ازان در کار است بعضے از کمالات ولایت کبری و خصائص نبوت و خواص ولایت قدوۃ المحققین حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس استفسار نمودہ بودند مخدوما اکثر این امور در مکاتیب آنحضرت مبین و مشروح است مطالعہ فرمایند کہ اگر در جاے خفاے ماند استفسار نمایند تفصیل ولایت سہ گانہ کہ ولایت صغری و ولایت کبری و ولایت علیا باشد در مکتوب دویست و ششم از مکتوبات جلد اول است و بیان ولایت حضرت ایشان و خصوصیات آن در مکتوب صد و چہارم و مکتوب صد و پنجم از مکتوبات جلد ثالث مذکور است بہ بینند و نیک تامل نمایند کہ ہر مکتوب بحرے ست عمان در اسرار بے پایان غواصی باید تا درہاے یگانہ را از مکاتیب چہارگانہ برآورد و از جانبر ودود و گانہ شکر بجا آرد آرے بسیار از اسرار اند کہ در قید کتابت نیامدہ اند لیکن بنوشتن راست نیاید موقوف بر صحبت است۔ بیت

آسودہ شبے باید و خوش مہتابے
تا با تو حکایت کنم از ہر بابے

والسلام اولاً و آخراً فرزندان و متعلقان بجمعیت باشند۔

مکتوب صد و بست و چہارم (۱۲۴)

بمولانا محمد صدیق در فرقِ میانِ ایمان عوام و خواص و اخص خواص۔

اللہ تعالیٰ از مراتب شہود کہ وابستہ بظلال است گذرانیدہ ایمانے بغیب الغیب کہ تعلق باصل دارد ارزانی کناد و ازین وصل کہ در رنگ سراب آب نماست رہائی دادہ بحقیقت کار رساناد۔ ایمانے بغیب یا نصیب عوام است یا نصیب اخص خواص کہ بہرۂ از کمالات نبوت یافتہ اند و از نہایت النہایت بقدر استعداد آگاہ خواص و متوسطان بلذت شہود خورسند اند و بخیالِ وصال آرمیدہ خوش گفت۔ بیت

بوقت صبح شود ہمچو روز معلومت کہ باکہ باختۂ عشق در شب دیجور

کلما ہجس ببالك او خطر فی خیالك فاللہ سبحانہ بخلاف ذلك ایمان بغیب عوام از پس پردہای ظلمانی و نورانی ست و خواص ہرچند از حجب ظلمانی بتمامی وارستہ اند لیکن از حجب نورانی بالکل تبرآمدہ و بآن گرفتار ماندہ اند و شہود آنرا شہود مطلوب قرار دادہ و عاشقی ہاے کہ بنفس مطلوب تواں کرد بآن درمیان آوردہ و ایمان غیبِ اخص خواص از گذشت حجب نورانی و ظلمانی است این بزرگواران شہود طائفۂ ثانیہ را پس پشت دادہ گرفتار وراء الوراء اند یقین کردہ اند کہ درین نشاۃ ازان مرتبہ مقدسہ غیر از ایقان نصیب نیست کہ رویۃ بنشاۃ اخروی موعود است ہرچند ہیچ قسم از حجاب حائل ندارند لیکن ضعفِ بصر و بصیرت مانع درک شہود است شتان ما بین الایمانین والغیبین ربنا اتمم لنا نورنا واغفر لنا انك علی کل شئ قدیر۔

(حاشیہ: تصور کردہ)

مکتوب صد و بست و پنجم (۱۲۵)

بمولانا حسن علی فی التذکیر والنصیحت۔

اِسْتَجِیْبُوْا لِرَبِّکُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ یَّاْتِیَ یَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَہٗ مِنَ اللّٰہِ مَا لَکُمْ مِّنْ مَّلْجَاٍ یَّوْمَئِذٍ

وَمَا لَكُمْ مِّنْ نَّكِيْرٍ فیشان الصوفی المسارعۃ الی الاستجابۃ شوقا الی رب الارباب والمبادرۃ الی الخیرات والطاعات طلباً للمرضیات والدرجات یسارِعُوْآ اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوٰتُ تولہت قلوب العارفین فی بیداء عظمتہ وکبریائہ واحترقت اکباد المحبین فی شوق لقائہ فوا اسفا علی من اعرض عن اللہ ویا حسرتا علی ما فرط فی جنب اللہ لا تشتغل بتعمیر ما امرت بتخریبہ واجتہد فی تعمیر سرک وتنزیہہ ولا تنظر الی شئ الا ورایت اللہ سبحانہ قبلہ وبعدہ ولا تصحب مع احد الا وابصرتہ تعالٰی معہ واعلم انہ عز شانہ مع قلب منکسر حزین اواہ محترق بنار المحبۃ خال عن فکر لاہ متجاف عن دار الغرور متاہب لدار القرار الا لا ترکنوا الی زخارف الاغنیاء والظالمین اَلَآ اِنَّهُمْ فِيْ مِرْيَةٍ مِّنْ لِّقَاءِ رَبِّهِمْ اَلَآ اِنَّهٗ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيْطٌ۔ والسلام

تولہت

مکتوب صد و بست و ششم

بشاہ خواجہ ترمذی فی بیان الاستجابۃ المذکورۃ فی الآیۃ الکریمۃ اِسْتَجِيْبُوْا لِرَبِّكُمْ الآیہ وبیان ان جمیع الکمالات مندرجۃ فی الشریعۃ الغراء۔

اِسْتَجِيْبُوْا لِرَبِّكُمْ مِّنْ قَبْلِ اَنْ يَّاْتِيَ يَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَهٗ مِنَ اللّٰهِ مَا لَكُمْ مِّنْ مَّلْجَاٍ يَّوْمَئِذٍ وَّمَا لَكُمْ مِّنْ نَّكِيْرٍ الاستجابۃ الصوریۃ التحلی بالاحکام الشرعیۃ والتزین بالسنن المصطفویۃ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ مما یتعلق بالظاہر والاستجابۃ المعنویۃ الانقطاع والتخلی عما سواء الحق تعالٰی وتقدس والتحلی بالاسرار والمعارف الالٰہیۃ مما یتعلق بالباطن الاول صورۃ الشریعۃ والثانی حقیقۃ الشریعۃ فالکمالات الظاہرۃ والباطنۃ داخلۃ فی دائرۃ الشریعۃ الحقۃ فصورۃ الشریعۃ اصل وحقیقتہا ثمرۃ متفرعۃ علیہا فہی كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَّفَرْعُهَا فِي السَّمَآءِ فبقدر قوۃ الاصل یکون الثمرۃ والفرع اکثر واعلی فعلامۃ کمال الوصول کمال التقوی وکمال اتباع الشریعۃ الغرا والنجا فی

التزین

عن دار الغرور والذاهب لدار القرار والصلوۃ والسلام علی النبی المختار والہ الابرار کلما اظلم
اللیل واشرق النہار وعلی سائر النبیین والملاء الاعلی وسائر الصالحین آمین۔

مکتوب صد و بست و ہفتم (۱۲۷)

بافادت دستگاہ شیخ مبرک در بیان حقیقت ممکن و بیان فنائے حقیقی۔

حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ ذات با برکات را در مدارج قرب بجذبات و عنایات ترقیات
دہاد بالنبی وآلہ الامجاد علیہ و علیہم الصلوات والبرکات الی یوم التناد نمی اندیا آنجناب عالی چہ نویسد
ممکن بیچارہ کہ نصیب او از مطلوب حقیقی جز استہلاک و اضمحلال نیست از کمال او چہ دریابد
و بحسن و جمال او چگونہ پے برد چہ ذات او عدم است کہ بواسطۂ انعکاس کمالات وجودی نمود
بے بود پیدا کردہ است و با این نمود بے بود خود را کامل و خیر خیال نمودہ و بنیاد در از برین نمود
بے بنیاد نہادہ و چون سابقۂ عنایت در رسد و کمال اصل پر تو انداز د و حقیقت معاملہ وا شود
کمالات انعکاسی باصل عائد گردد و امانت باہل امانت شود عارف رو بصحرائے عدم آرد و
از ہستی خود منخلع گردد این زمان بفنائے حقیقی مشرف شود ممکن نامراد اگر بخود نسبت خیر و کمال
نماید خائن بود و دعوی ہمسری باصل پیدا کند کمال در حق او انتفائے کمال است از وے و خیریت
در سلب خیریت این دید و این انخلاع اثر افراط محبت است کہ باصل پیدا کردہ است چہ
مقتضائے کمال محبت فنائے محب است و ابقائے محبوب۔ بیت

عشق آن شعلہ است کو چون بر فروخت ہرچہ جز معشوق باقی جملہ سوخت

و ہرچند ظہور اصل بیش استیلائے این محبت شرکت سوز بیش و محو و تلاشی بیش۔ بیت

آنرا کہ بحسن دیدہ تیز است این عشق بلائے خانہ خیز است

حضرت حق سبحانہ امثال ما مہجوران را ایمانی باین معانی دہاد و شربے ازین مشرب روزی کناد بالنبی
الامی الذی ما زاغ بصرہ و ما طغی علیہ و علی الہ الصلوات والبرکات العلی۔

(۱۲۸)
مکتوب صد وبست وہشتم

بحافظ عبد الغفور در انکہ طالب مواجید طالب ماسوی ست۔

مخدوما چون بافقرائے شکستہ برائے خدائے عزوجل محبت دارید امید است کہ نتیجہ بخش باشد وکشایش کار پیدا کند تلوینات احوال بعضے طالبان را کہ در اثنائے راہ دست می دہد بیش از وصول بدرجۂ فنا وبقا از مطالب نیست وغیر حق است تعالیٰ طالب حق را جل وعلا اعراض از ماسوی او سبحانہ ناگزیر است تا قبلۂ توجہ پراگندہ نشود پس طالب احوال ومواجید گرفتار ماسوی ست آرے فنا وبقا از مطالب است سعی در تحصیل آن وہمچنین در یوزہ آن از اہم مہام است کہ ولایت بآن مربوط است ومعرفت حق سبحانہ کہ مقصود از ایجاد انسان است بآن منوط دیگر آن قسم ولولۂ شوق ونائرۂ عشق کہ در مجاز روئے می دہد در حقیقت در کار نیست کہ آن عشق ومحبت چون متعلق آن بے کیف وبیچون است نصیبے از بیچونی دارد لہذا آنرا بعضے تعبیر بارادۂ طاعت نمودہ اند گاہ باشد کہ آن محبت بکسوت چون پدید آید ونعرہ وزاری پیدا آرد وگاہ بود کہ باین نمط ظہور نکند وبحقیقت بے کیفی خود باشد بلکہ رواست کہ در بعضے اوقات نفی این محبت نماید وفی الحقیقت محبت برکمال بود نمی بینی کہ در عالم مجاز ہیچ کس را ہیچ چیز از نفس خود محبوب تر نیست زیرا کہ ہر چیزے راکہ دوست می دارد از مال وزن وفرزند برائے خود دوست می دارد ودر محبت خود ہیچ نعرہ وشوق درمیان نیست وآنچہ گفتیم در عالم مجاز زیرا کہ در عالم حقیقت محبوب حقیقی از نفس خود محبوب تر است لہذا فنا اثر این محبت آمد۔ مصرع

گر این سودا بجان بودے چہ بودے

ومحبت رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم نیز ازین قبیل است چنانچہ در حدیث آمدہ کہ لن یؤمن احدکم حتی اکون احب الیہ من نفسہ واہلہ والناس جمیعا وشیخ طریقت چون نایب مناب رسول است صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وواسطۂ وصول فیوض الٰہی محبت وے نیز باید کہ برہمیں نمط بود والسلام۔

مکتوب صد و بست و نہم (۱۲۹)

بمولانا محمد صدیق در تعبیر واقعہ عالی کہ نوشتہ۔

الحمد للہ وسلام علے عبادہ الذین اصطفےٰ مدتے ست کہ ازان برادر دینی کتابتے نہ رسیدہ خاطر نگرانست بہر حال بجمعیت باشند وبکمال انسانی برسند واجبۂ دور افتادہ را ازدعائے سلامتی خاتمہ فراموش نکنند پیش ازین بمدتے نوشتہ بودند کہ در خواب می بیند کہ بر بالائے دیوار کج کہ در نہایت رفعت وباریکی است برآمدہ است وترسان ولرزان بہیبت تمام بر بالائے آن دیوار عبور کردہ است یک گز و یا دو گز ازین دیوار ماندہ بود کہ از پشت دیوار افتاد و باز مستحکم شدہ و کمر چست بربستہ بصد محنت خود را بسر دیوار کرد و چون بر پشت دیوار نگاہ کرد دید کہ چند سطرے بقلم جلی بر بالائے آن دیوار نوشتہ اند" ھذا جدار العشق وسیف المحبۃ "بمجردے کہ این کلمات دید نعرہ از نہاد فقیر برآمد و خود را در ہوا معلق یافت در ہمین اثنا افاقت دست داد الخ

مخدوما می تواند کہ این دیوار تمثیل عین ثابتہ باشد کہ اصل ولایت مربوط بوصول آنست و وصول بآن موجب فنائے سالک است از تعین امکانی وبقائے او بوجود موہوب حقانی ناچار سیف محبت بود و چون این تعین عین ثابتہ پردہ است بر روے اطلاق پس جدار عشق بود و پردۂ معشوق بود چہ عشق بمعنی معشوق است و روا است کہ عشق بمعنی عاشق باشد و اضافت جدار بسوئے عشق بیانیہ بود و اطلاق عاشق برین مرتبہ بجہت تحقق وبقائے عاشق است بآن مرتبہ و این تعین ہرچند بوجود موہوب حاصل گشتہ است لیکن از تنگنائے جزئیت نہ برآمدہ است و از اطلاق متنزل است و عاشق در ہر مرتبہ کہ باشد حجاب معشوق است انت الغمامۃ علی شمسک فاعرف حقیقتک وبرآمدن بالائے آن کنایت از رفع حجاب این تعین وشہود مرتبۂ اطلاق است و در ہوا شدن یا کنایت از گذشتن است ازین تعین بالکل و در فوق آن خرامیدن است یا عبارت از نزول است کہ معبر بسیر عن اللہ باللہ است کہ بعد از سیر فی اللہ بحصول می پیوندد و این تعبیر انسب است از آنکہ

این دیوار را بتعین امکانی تعبیر نمودہ آید و این واقعہ را تعبیرے ست دیگر بس عالی کہ از جملہ اسرار قدوۃ المحققین حضرت ایشان ماست قدسنا اللہ بسرہ الاقدس آن معنی بالفعل فراخور حوصلۂ شما نمی نماید الا ان یشاء ربی شیئاً وسع ربی کل شیءٍ علماً چون محبت شما باہل این نسبت گونہ درست است امیدوار باشند فان المرء مع من احب صحبت اجمال دارید و شوق تفصیل نداید و آثار ہم نیاز دارید و غنیمت پندارید طالب زیادتی باشید وقل رب زدنی علماً۔ بیت

فریاد حافظ این ہمہ آخر بہرزہ نیست ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

والسلام علیکم و علی من لدیکم۔

مکتوب صد و سی ام (۱۳۰)

بخواجہ محمد حکیم ولد قاضی اسلم در آنکہ جمیع کمالات منحصر در اتباع سرور کائنات علیہ السلام است و بیان آنکہ استفاضہ از باطن مرشد باندازۂ محبت مرید است۔

بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات بجناب شفقت شعار می رساند احوال و اوضاع فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم و استقامتکم علی جادۃ الشریعۃ المرضیۃ والسنۃ السنیۃ المصطفویۃ علی مصدرھا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ فان الکمالات الصوریۃ والمعنویۃ مندرجۃ فی دائرۃ الشریعۃ البیضاء و منحصرۃ فی اتباع خاتم الانبیاء علیہ و علیہم الصلوٰۃ والبرکات العلی فالجذبۃ والسلوک مرجوان من آثارہ والفنا والبقا موجودان فی اطوارہ والولایات الثلاث من الصغری والکبری والعلیا قطرات من بحارہ والنبوۃ والرسالۃ ماخوذان من انوارہ والمقطعات القرآنیۃ رموز من اسرارہ صلی اللہ علیہ و علی آلہ وانصارہ و سلم صحیفہ شریفہ کہ نامزد این دور افتادہ دور از کار فرمودہ بود بید رسیدہ خوشوقت ساخت امید کہ این طریقہ را مرعی دارند و تحریک سلسلۂ ارتباط معنوی می نمودہ باشند کہ سبب دعا و توجہ غائبانہ است و ہمت بران گمارند کہ این سلسلہ قوی تر گردد و بکمال رسد چہ مقرر است

کہ افاضۂ برکات از باطن مفیض باندازہ این ارتباط است ہر چند باطن طالب بانوار این رابطہ روشن تر ظہور صورت فیضیہ از باطن مفیض تمام تر خوش گفت۔ مصرع

بقدر آئینہ حسنِ تو می نماید روے

مامول از دوستان دعاے سلامتی خاتمہ است والسلام

مکتوب صد و سی و یکم (۱۳۱)

بحافظ محمد شریف در نصیحت و ترغیب بر تحصیل فناے قلب و نفس۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی خدام حافظ الکلام المجید ازین دور افتادہ دعوات خوانند و از دعائے خیر منسی نسازند و در تعمیر اوقات کوشند و در سر و علانیہ بورع و تقوی باشند و گور و قیامت را نصب عین سازد و بر ذکر و حضور و مراقبہ چندان مداومت نمایند کہ این معنی حضور صفت راسخہ دل شود و از تکلف یاد کرد و ارہد چنانچہ سمع صفت سامعہ و بصر صفت باصرہ و چون آنحضرت عز اسمہ دین خالص میخواہد و بشرکت راضی نیست سعی نمایند کہ ماسوی مذکور از ساحت سینہ رخت بربندد و تعلق علمی و حبی او از ماسوی برخیزد بحدیکہ اگر بتکلف یاد ماسوی نماید میسر نشود بواسطہ نسیانی کہ دل را از ماسوی حاصل گشتہ است این زمان سالک بفنائے قلبی برسد بعد از ان اگر بمحض فضل نفس حاضر نیز از میان رخت بربندد و کوس رحلت زند و ذکر و توجہ و حضور از خود بخود بود بفنائے نفس مشرف گردد و قابلیت قرب و معرفت پیدا کند۔ بیت

دادیم ترا ز گنج مقصود نشان گر ما نرسیدیم تو شاید برسی

والسلام اولاً و آخراً

مکتوب صد و سی و دوم (۱۳۲)

نیز بحافظ محمد شریف در نصیحت۔

جناب اخوی حافظ محمد شریف بشرف حفظ اوقات و نسبت باطن مشرف بودہ ساعی

ازدیاد کیفیت آن باشد از دوام ذکر قلبی نوشته بودند مبارک است کوشش نمایند که از ذکر بمذکور روند و از دال بمدلول آیند و از صورت بحقیقت شوند و از لفظ بمعنی گرایند خوش گفت بیت

تو مے ز وجود خویش فانی ‌ ‌ ‌ ‌ رفتہ ز حروف در معانی

زیادہ برین گنجایش وقت نیست ۔ بیت

آسودہ شبے باید و خوش مہتابے ‌ ‌ ‌ ‌ تا با تو حکایت کنم از ہر بابے ‌ ‌ والسلام والاکرام

مکتوب صد و سی و سوم (۱۳۳)

بمولانا محمد صدیق در جواب کتابت وے کہ متضمن حالات و استفسارہا بود۔

بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات می رساند مکتوب مرغوب رسید نوشته بودند کہ در اوائل حال خود را در غلبات محبت از جماعہ کہ اہل شغل بودند ممتاز می یافت الحال خود را بنوعے خالی و دور از کار خیال می کند کہ از جمیع مخلوقات کمتر می شمارد و ہیچ گونہ در خود رائحہ قبولیت نمی فہمد شغل و اذکار و مراقبہ خود را لاشئے می فہمد الخ

امید کہ ازین ہم خراب تر و خالی تر گردند و بعدم صرف ملحق گردند و ہمہ وقت فقر ذاتی منظور بود و امانت باہل امانت شود و عدم بعدم دیگر تعمیر اوقات و وظائف طاعات و ریاضات ہر چہ از دست آید مغتنم و محمود است و ترقی بخش و منور باطن است گو اثر آن بظاہر کمتر مفہوم شود و ذوق و لذت آن بالفعل پدید نیاید استفسار از فرق میان الہام و خطرات امور حسنہ نمودہ بودند۔ بدانند کہ الہام نیز از جملہ خطرات است لیکن مابہ الامتیاز حصول یقین یا غلبہ ظن است بملہم و انشراح باطن است بآن و نیز صاحب الہام می فہمد کہ از جائے القا شدہ و منشا خطرہ نفس این کس است و بس و از علامات فنائے روحی و سری و خفی و اخفیٰ و مابہ الامتیاز ہر کدام پرسیدہ بودند۔ مخدوما بالفعل وقت مساعدت این تفصیل نمی نماید کہ وسعت ندارد و قاصد بر سر راہ اگر ثانی الحال چیزے معلوم گردد و توفیق یافت می نویسد ان شاء اللہ تعالیٰ این قدر ہست کہ فنائے نفس بر کمال

متضمن فنائے ایں لطائف است کہ رئیس ایں لطائف عشرہ اوست ہم پیش از فنا و بعد از فنا
خیارکم فی الجاھلیۃ خیارکم فی الاسلام اذا فقھوا اگر در مکتوب بیان طریق تامل نمایند بحیثیت
فنائے ہرکدام ازیں لطائف جدا جدا فہمند۔ مخدوما اجتناب از امور محدثہ در دین و در طریقہ ناگزیر
است احداثے کہ در طریقہ کنند کہ در بزرگان نبود مثل بدعتی است کہ در دین مکمل احداث شود
برکات طریق تا زمانے فائض است کہ با مور محدثہ آں طریق راملوث نساختہ اند ان اللہ لا یغیر
ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسہم خبر شرط است۔

مکتوب صد و سی و چہارم (۱۳۴)

بمولانا حسن علی در مداحی بزرگان ایں طریق عالی باشارت ببعضے اسرار عالیہ ایشان۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی حضرت حق سبحانہ بر جادۂ شریعت غراو
سنت مصطفی علیہ وعلی آلہ الصلوات و التسلیمات مستقیم و مستدیم داراد۔ مخدوما بزرگان ما عمل بسنت
اختیار کردہ اند و از بدعت اجتناب فرمودہ امورے کہ در دین محدث گشتہ است ہر چند بظاہر در
باطن نافع نماید براں عمل نمی نمایند و اتباع سنت را اگرچہ بصورت در حقیقت سود مند نماید از
دست نمی دہند لہذا کارخانۂ ایشان بلند آمد و پیش طاق وصول شان مرتفع گردید و بدایت
اینہا نہایت آمیز گشت و از حقیقت کار آگاہی یافتند و از ظلال گذشتہ باصل پیوستند و از کمالات
مخصوصۂ انبیا علیہم الصلوات و التحیات و البرکات و التسلیمات بہرۂ کامل گرفتند و حکم نمودند کہ نبوت
افضل از ولایت است اگرچہ ولایت آں نبی بود و حکمے کہ بر خلاف آں بودہ بر سکر وقت محمول
داشتند اگر شمۂ از حقیقت معاملۂ ایں اکابر درمیان آرد نزدیک است کہ نزدیکان دوری جویند و
واصلان راہ ہجر پویند مستمع از ہوش رود و متکلم را تاب نماند۔ بیت

فریاد حافظ ایں ہمہ آخر بہرزہ نیست	ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

متشابہات قرآنی رمزیست ازاں و مقطعات فرقانی ایمائے است بآں ایں دولت

بالاصالت نصیب انبیاء کرام است علیہم الصلوات والتسلیمات وکمل ورثہ را از اتباع این بزرگواران نیز نصیب ہست بوراثت ولو علی سبیل القلۃ والندرۃ فعلیک باتباع خاتم الرسل علیہ وعلیہم الصلوات والبرکات لتنال من برکاتہم وتذوق اذواقہم وتنجو من مہالک الطامۃ الکبریٰ بشفاعتہم والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب صد و سی و پنجم (۱۳۵)

نیز بمولانا حسن علی در آنکہ از عہدۂ منصب قضا برآمدن بسے مشکل است۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات باخوی اعزی مولانا حسن علی احسن اللہ سبحانہ حالہ و حصل آمالہ می رساند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است کتابت آن برادر رسید اللہ تعالیٰ بجمعیت ظاہر وباطن دارادو از دید ودانش ماسوی رہائی دہادو از آفاق وانفس ترقی بخشاد وآنچہ درباب قاضی محمد رفیع نوشتہ بودند مخدوما این معاملہ ہر چند تعلق بصحبت دارد لیکن شوق مشار الیہ ملاحظہ نمودہ طریقہ رامی نویسد حق سبحانہ نافع گرداند از عہدۂ منصب قضا برآمدن بسے مشکل است قاضی متشرع باید کہ از عہدۂ این خدمت برآید امام ابو حنیفہؒ باآن علم وتقوی قبول این منصب نمود ترسان ولرزان باید بود وہموارہ خلاصی ازین منصب بزاری مسالت باید نمود احتیاط در لقمہ شرط این راہ ست بحسن ادا بمشار الیہ این معنی درمیان آرند والسلام علیکم۔

مکتوب صد و سی و ششم (۱۳۶)

بملا نعمت اللہ در نصیحت۔

اخوی اعزی ملا نعمت اللہ بانعامات خداوندی جل شانہ ممتاز باشند کتابت شما رسید در تعمیر اوقات جد بلیغ مرعی دارند واختلاط باخلائق بقدر ضرورت نمایند واحیائے لیالی را مغتنم دارند وبر کردار خود گریہ وزاری دارند واین دور افتادہ را بدعا یاد کنند والسلام علی من اتبع الھدیٰ۔

مکتوب صد و سی و ہفتم (۱۳۷)

بمیرزا عبید اللہ در ذکر اسرار غامضہ بطریق اجمال۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات می رساند مجاری امور مشکور است المسئول منہ سبحانہ عافیتکم واستقامتکم وترقی درجاتکم فی مدارج القرب ووصولکم الی مراتب الولایات الثلث ثم منہا الی علوم الوراثۃ والنصیب من کمالات مرتبۃ النبوۃ ثم منہا الاطلاع الی مقام خاتم الانبیاء علیہ وعلیہم وعلی آل کل الصلوات والبرکات لیطمئن النفس کمال الاطمینان وینشرح الصدر حق الانشراح ویجری العناصر المختلفہ مجری الاعتدال فیاخذ نصیبا من الخلۃ والمحبۃ الذاتیۃ وحظا من اسرار الخفیۃ التی اشیر الیہ بلسان الصحابی لو بثثتہ فیکم لقطع ھذا البلعوم وینبغی ان تعلم ان العمدۃ فی حصول کمالات الولایۃ الصغری المراقبۃ والاذکار التی من ذکر اسم الذات والنفی والاثبات وفی حصول الولایتین الاخریین الذکر اللسانی بالنفی والاثبات ومدد فی حصول الکمالات المربوطۃ لمرتبۃ النبوۃ تلاوۃ القرآن والصلوات خصوصا الصلوات المفروضۃ ثم یجی بعد ذلک مقام لیس للعمل فیہ نتیجۃ ولا للاعتقاد اثر الترقی ھناک مربوط بمجرد التفضل والاحسان وھذا المقام بالاصالۃ مخصوص بالانبیاء المرسلین علیہم السلام و البرکۃ وبتبعیتہم لغیرہم ایضا نصیب من ھذا المقام ثم یاتی کمال فوقہ یرتقی فیہ من التفضل الی المحبۃ فالترقی فی حصول ھذا الکمال منوط بالمحبۃ الصرفۃ وفی المحبۃ ایضا کمالات المحبیۃ والمحبوبیۃ فظہور کمالات المحبیۃ الذاتیۃ بالاصالۃ مخصوص بالکلیم علیہ السلام وکمالات المحبوبیۃ الذاتیۃ اولا مخصوصۃ بالحبیب علیہ وعلی آلہ افضل الصلوات واکمل التحیات وبطفیلہما ثانیا لغیرہما رجاء من ھذین الکمالین۔ والسلام۔

(۱۳۸) مکتوب صد و سی و ہشتم

بمولانا محمد صدیق در ترغیب بر اعلائے ہمت و در کشف سر آنکہ در غیر توجہ نسبت متزاید گردد بخلاف توجہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی صحیفہ شریفہ رسیدہ خوشوقت ساخت از دید قصور و بلند ہمتی و عدم اکتفا بامور حاصلہ نوشتہ بودند نیک و مبارک است ممکن بیچارہ کہ فی نفسہ از خیر و کمال تہی است کمال در حق او دید قصور و سلب کمال است و خیریت در نفی خیریت و شہود نقص و شریت بعد ازان کہ خود را از کمال موہوم تہی ساخت و ردا مانت نمود شایان آن شد کہ از غنی مطلق گدائی نماید و دریوزہ گری نماید و چون عطایا و کمالات او را پایانی نیست و تعطش و افلاس این نیز بحد کمال ہرچند بلند ہمتی کند و بہ ھل من مزید سراید می سزد۔

نوشتہ بودند ہرگاہ قصداً متوجہ و مراقب می شود نسبتے کہ خاطر خواہ است محسوس نمی گردد وچون از توجہ وامی گذارد بے خواست و بے قصد نسبت مخصوص محسوس می گردد و لہذا بمراقبہ کمتر می پردازد مخدوما نسبت باطن ہرچند باصالت رود و از قید ظلیت و ارہا از درک ظاہر دور تر افتد و در حیطہ مراقبہ نہ درآید مراقبہ بہ کمالات ظلی دست و گریبان است و از کمالات اصلی قلیل النصیب اہل شہود و مشاہدہ بمراقبہ بلند ند و آنکہ از شہود گذشتہ است بمراقبہ کمتر پردازد۔ باید دانست کہ آنچہ مذکور شد معاملہ اہل انتہا و اخص خواص است و سر این معنی نسبت بخواص و متوسطان آنست کہ چون ظاہر سالک بباطن خود توجہ ندارد باطن در معاملہ خود سرگرم است و بے مزاحمت احدی بمطلب درآویختہ است و چون ظاہر روی بباطن آرد باطن را نیز توجہی بظاہر پیدا شود و دران سرگرمی کہ بمعاملہ خود داشت فتورے راہ یابد و آن آرام و حضور خلل پذیرد واللہ سبحانہ الملہم للصواب۔

(۱۳۹) مکتوب صد و سی و نہم

باجیۂ پشاور در بیان حقیقت عارف کامل۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات الی الاخوان الکرام خواجہ محمد صدیق ومولانا حسن علی وملا نعمت اللہ افناھم اللہ سبحانہ عن الاھواء والارادات وابقاھم بالمرضیات و سائر الکمالات وزینھم بلباس التقوی وحلاھم بحلیۃ التجلیات واخرجھم عن تفاصیل الشیون الی اجمال الذات فالعارف الکامل المشرف بالبقاء الذاتی یشاھد جمالہ فی مرایا العوالم ویری نفسہ کلا واجمالا والعالم مظاھرہ وتفصیلہ ویعاین ذاتہ ساریا فی افراد العالم محیطا باحاطۃ الکل لاجزائہ بل لبعض منہ احاطۃ الذات لصفاتہ فلہ الذات وما سواہ مظاھر الصفات وھذا النوع الاخیر مخصوص بافراد من الکمل لہ حکم العنقا فی الغرابۃ لو وجد واحد بعد الوف من السنین لاغتنم۔ بیت

اگر پادشہ بر درِ پیر زن بیاید تو اے خواجہ سبلت مکن

مکتوب صد وچہلم (۱۴۰)

بشیخ غلام جلال آبادی در آنکہ درجات متابعت رسول علیہ السلام بعضے کسبی است و بعضے موہبی واعتقاد وعمل را در بعضے دخلی است ودر بعضے نہ۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات می رساند احوال واوضاع فقرائے ایں حدود مستوجب حمد است امید کہ احبۂ دور افتادہ نیز بر نہج صلاح باشند وبر متابعت سید کائنات مفخر موجودات علیہ افضل الصلوات واکمل التحیات ظاہراً وباطناً مستقیم بوند وایں متابعت را درجات و مراتب است حضرت قبلۃ الواصلین اسوۃ المحققین خلیفۃ اللہ فی العالمین حضرت ایشان ماقدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس در مکتوب پنجاہ وچہارم از مکتوبات جلد ثانی ہفت درجۂ متابعت قرار دادہ اند آن مکتوب را اگر توانند مطالعہ کنند دو درجۂ نخستین ازان کسبی است کہ اعمال ظاہرہ وباطنہ تعلق دارد ودرجۂ سوم من وجہ کسبی ومن وجہ موہبی است چہ مبادی ومقدمات آن کسبی است ونفس آن موہبی است درجۂ چہارم موہبی است لیکن اعتقاد وعمل را در حصول آن مدخلیتے ہست درجۂ پنجم

وششم ازین ہم برتراست و از ہفتم چہ نویسد مقصود از مطالعۂ این قسم اذواق خواص اہل اللہ دو چیز است اطلاع بر عجز و قصور خود و ہم ایمان بکمال این اکابر کہ مثمر برکات است و حصول ازدیاد محبت است بایشان تا داخل بشارت المرء مع من احب گردد والسلام والاکرام۔

مکتوب صد و چہل و یکم (۱۴۱)

بمیرزا عبید اللہ بیگ در آنکہ موجود حقیقی را با موہوم ہیچ نسبت نیست۔

بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات بجناب اخوی عبید اللہ بیگ می رساند صحیفۂ لطیفہ کہ متضمن احوال شریفہ بود رسیدہ خوش وقت ساخت آنچہ اندراج یافتہ بود کہ توحید جز تبدل علم نیست اطلاق فنا بر آن مستبعد است و نیز مندرج بود تنزیہ را مرتبۂ می نمایند کہ اصلا بہ تشبیہ روئے ندارد و تشبیہ را بکمالے جلوہ می دہند کہ اصلا بہ تنزیہ نزاعے ندارد ہمہ درست و سنجیدہ است موجود حقیقی را با موہوم چہ نزاع و کدام تدافع موجود در مرتبۂ کائن است کہ از موہوم در آنجا نامے و نشانے نیست آئینہ را با صورت منعکسہ دران ہیچ نسبت نیست نمی توان گفت کہ صورت داخل آئینہ است یا خارج ازان یا متصل بآن یا منفصل ازان این نسبت موہوم را با موجود است کہ ہر دو در یک مرتبہ اند آئینہ در خارج است و صورت مخترع وہم توحید درین مرتبہ ہرچند تبدل علم است لیکن عبارت معروفہ را کہ فنا و نیستی موہوم در بقا و ہستی حقیقی باشد می تواں باین معنی صرف کرد و آنچہ نوشتہ اند الآن فکر بہرچہ منتج بود دیگر اعمال مشروعہ ہمان شہود می بخشد اصیل است اللہ تعالیٰ این دید را بکمال رساند و از ہر یکے از احکام شرعیہ راہے بمطلوب کشاید والسلام

نیستی موہوم در بقاء و ہستی حقیقی باشد

مکتوب صد و چہل و دوم (۱۴۲)

بہ محمد کاشف در جواب سوالے کہ نمودہ بود در ذکر لسانی نفی و اثبات کلمۂ محمد رسول اللہ با کلمۂ لا الہ الا اللہ چند دم بار ضم کند و در جواب سوال وے از سجدہ بعد وتر۔

بعد الحمد والصلوة وتبلیغ الدعوات بہ برادر رشید خواجہ محمد کاشف می رساند کتابتے کہ درین ولا بدست حمال با عصاہا فرستادہ بودند رسید و رسانید تقبل اللہ سبحانہ۔ استفسار نمودہ بودند کہ در وقت تکرار کلمۂ طیبہ نفی و اثبات کلمۂ مبارکہ محمد رسول اللہ را ہم بآن ضم کند یا نہ و اگر بکند بعد از چندین مرتبہ ضم بکند جواب مرتبہ را تعینے نیست بعد ہر دہ یا بیست یا ہر پنجاہ یا صد ضم کنند و بتکرار این کلمہ نفی مقاصد و مرادات خود نمایند تا تمام از مرادات خود بر آیند و جز واحد حقیقی و مطلب تحقیقی ہیچ مقصود نداشتہ باشند مراد خود جستن را مقام بندگی بر نتابد مشائخ فرمودہ اند ہر چہ مقصود تست معبود تست۔ در حدیث آمدہ است من جعل ھمومہ ھما واحدا کفاہ اللہ ھموم الدنیا والاخرہ و در روایتے ھما واحدا ھم المعاد یا ھم الاخرۃ آمدہ است مراد از معاد یا آخرت دار الخلود است کہ دار اللقا است و می تواند کہ مراد ازان باز گشت باصل باشد چنانچہ مولوی علیہ الرحمہ درین بیت اشارت نمودہ است۔ بیت

ہر کسے کو دور ماند از اصل خویش باز جوید روزگار وصل خویش

استفسار دیگر از سجدہ بعد وتر نمودہ بودند فقیر جواب آن را با روایت پیش ازین فرستادہ است عجب ہست کہ نرسیدہ است بالجملہ عمل ما و عمل حضرت ایشان ما نیست و علما آنرا منع کردہ اند نا بدکرد فی سنن الھدی السجدتین بعد ھا ای بعد صلوۃ الوتر المفصولتین بینھما بالجلوس وقراءۃ آیۃ الکرسی فیہ المعمولتین علیھما فی بلاد الھند لا اصل لھما من الاخبار والاثار ولا روایۃ لھما ایضا فی الفقہ المختار ولا عمل علیھما فی اھل العرب بل الشافعیۃ یقولون بحرمتھما واکثر الحنفیہ لا یعرفونھما اصلا ورأسا وسألت فقھاء المدینۃ عنھما فنقلوا الکراھۃ فیھما والسلام

مکتوب صد و چہل و سوم (۱۴۳)

بشیخ محسن کشمیری در بیان آنکہ طالب حکم اعمی دارد و وصول وے بخدمت کامل موہبت صرف ست۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ از رقیت ماسوی محرر ساختہ تمام گرفتار

جناب قدس خویش گرداناد و بحقیقتِ احسان کہ نشان آن ان تعبد اللہ کانک تراہ است رسانا د تا سر معیت او تعالی کہ با عباد محسنین است کہ از کلام مجید مفہوم است جلوہ فرماید و از اسم بمسمی دلالت نماید و بشرح صدر کہ وابستہ باطمینان نفس و درآمدن نور سیت در سینہ کہ علامت آن تجافی از دار غرور و آمادگی دار قرار است کما ورد متحقق سازاد بحرمۃ من ما زاغ بصرہ وما طغی علیہ وعلی آلہ الصلوات والبرکات و التسلیمات العلی۔ صحیفہ شریفہ کہ منبی از درد طلب و شوق مطلوب بے ہمتا بود مشرف ساخت چہ نعمۃ است کہ با وجود تعلقات شتی و صحبت اہل دنیا سودائے مطلوب حقیقی در سویدائے دل پیدا آید و ہوائے ہویت غیب از جبین جان ہویدا باشد محبت درویشان اثر آنست و نیاز بایشان بینہ واضح بران محب این طائفہ با این طائفہ است و جلیس ایشان از ایشان المرء مع من احب حدیث نبوی است علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام از حق سبحانہ ازدیاد ایں داعیہ را داعی باشد و قوت این خواہش و شوق خواہند تا درین طلب یک رو و یک جہت باشند و ایں جوہر نفیس را بغبار امانی فانی بے نور و بے رونق نسازند و بزاری از کرم او تعالی مسالت نمایند کہ بصحبت کامل رساند تا جوہر استعداد منجلی شود و کمال انسانی در صحبت او ظہور نماید و بصحبت ناقص گرفتار نسازد کہ از ناقص کامل نیاید و استعداد سالک ضائع شود۔ مصرع

از کوزہ ہمان برون تراود کہ در دست

طالب بے چارہ حکم اعمی دارد مشکل است کہ تمیز میان کامل و ناقص کند سابقہ فضل اینجا در کار است و دستگیری رحمت می باید و بس و دریوزہ حصول کمال ازین عاجز بے پر و بال در رنگ سوال است از سائل بے نوال ہر چند از راہ محبت این طائفہ علیہ ایمانی بکمال ایں اکابر حاصل نمودہ است لہذا بعضے از طالبان کہ باوے نشست و خواست می نمایند از راہ حسن ظن بلکہ بمحض فضل و موہبت شربے ازین مشرب حاصل نمودہ و می نمایند و واسطہ رشد و ہدایت جمعے می گردند لیکن چون این دور از کار درین محبت ناقص است و متفرع علیہ آن نیز باید کہ ناقص باشد آرے بمقتضائے حدیث قدسی انا عند ظن عبدی بی چون حسن ظنی باین فقرائے بے سر و برگ پیدا کردہ اید

یحتمل کہ بفضل باندازۂ آن از آن طرف نیز معاملہ فرمایند۔ بیت

آنکہ در ساختہ است قطرۂ بارانی را
می تواند کہ دہد اشک مرا حسن قبول

والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الھدی و التزم متابعۃ المصطفٰی علیہ و علی الہ الصلوات و التسلیمات و التحیات و البرکات العلی۔

مکتوب صد و چہل و چہارم (۱۴۴)

بمولانا محمد صدیق در آنکہ معاملۂ اصل ورا الوراست و آنچہ بخلاف این ست از ظلال است۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ جناب اخوی توفیق آثاری مولانا محمد صدیق از ین در افتادہ دعا و سلام عافیت انجام خوانند و بر وظائف طاعات و اذکار سرگرم بوند و نماز شب و گریۂ سحری را مغتنم شمرند و خواہان معاملہ باشند کہ از حوصلۂ درک بیرون بود و معبر بعبارت و مشار باشارت نگردد و جولانگاہ وہم نباشد معاملہ کہ باصل وابستہ است چنین است و آنچہ نہ چنین است بظلال و اوصاف تعلق دارد ما نا کہ سید الطائفہ قدس سرہ بعد از موت در منام کہ از حال خود خبر دادہ اشارت بہمیں معاملہ نمودہ است آنجا کہ فرمودہ طاحت العبارت و فنیت الاشارات و ما نفعنا الارکیعات رکعناھا فی جوف اللیل، چہ عبارات و اشارات کہ بظلال و صفات وابستہ است بعد از ظہور اصل ہبا منثور گشتہ بی ثانی دنا چیز شد و اثرے از آں نماند و چوں بآن ذروۂ علیا ملایمت ندارد غیر از ادائے وظائف بندگی از بندہ علی الخصوص ادائے نماز کہ معراج مومن است و جامع عبادات است خصوص کہ در جوف شب واقع شود کہ آن وقت اشرف ساعات زمان است و ہنگام نزول بایں آسمان لاجرم فرمودہ و ما نفعنا الا رکعات رکعنا ھا الخ۔

حضرت خواجہ نقشبند قدس سرہ فرمودہ اند ہفت سال ہمراہ مولانا محمد عارف دزنگ دلوی آن بودم کہ از اصل آگاہی یا بم سہ بار بسفر حجاز رفتم اگر مثل مولانا یا شبیہ مولانا آنجا می یافتم ہرگز از آنجا بر نمی گشتم پس بر امثال ما مہجوران ناگزیر است کہ بجان و دل درین طلب

ضاعت ، فنت ، رکعات ، رکیعات

بکو شیم و از ہر جا بوے ازین دولت بمشام باطن برسد از پے آن برویم والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب صد و چہل و پنجم (۱۴۵)

بہ محمد عاشور بخاری در آنکہ کلمۂ طیبہ توحید متضمن خلاصۂ تمام سلوک است و ذکر نصائح نافعہ۔

الحمد للہ وسلام علے عبادہ الذین اصطفےٰ صحیفۂ شریفہ خوش وقت ساخت حضرت حق جل وعلا از گرفتاری ماسوی بکلی نجات دہاد و در مدارج قرب ترقیات روزی کناد و از برکات کلمۂ طیبہ سیراب گرداناد و مقرر اہل اللہ است کہ در تنویر باطن نافع تری ازین کلمۂ مبارکہ نیست بجزء اول این کلمہ سالک مستعد نفی ماسوی مطلوب حقیقی می نماید و بجزء دویم آن اثبات معبود بحق می فرماید کہ خلاصۂ تمام سلوک است۔ بیت

تا بجاروب لا نہ روبی راہ نرسی در سراے الا اللہ

طلب نصائح کہ مشتمل بر تہذیب اخلاق باشد نمودہ بودند مخدوما کتب شرعیہ و احادیث نبویہ علی مصدرہا الصلوٰۃ والتحیہ بروجہ کمال متکفل این امر است بمقتضائے شریعت غرا عمل نمایند و سنت مصطفےٰ را علیہ الصلوٰۃ والسلام در ہمہ امور پیشوا سازند کہ نجات اخروی و وصول بدرجات قرب الٰہی جل شانہ مربوط بآنست و در تعمیر اوقات جد بلیغ مرعی باید داشت کہ وقت بغایت عزیز است در لایعنی صرف نشود و اختلاط بخلق بقدر ضرورت باید نمود کہ زیادہ بر قدر حاجت با مردم صحبت داشتن درین راہ درندۂ مہلکہ است و احیائے لیالی و گریہ سحری را غنیمت باید داشت و از انہماک در لذات فانیہ محترز باید بود کہ باطن را مکدر و بے رونق می سازد و با ہمہ کس خندان و کشادہ ابرو باید پیش آمد و از امر معروف و نہی منکر بروجہ احسن خود را دریغ نباید داشت و در طعام و منام و کلام رعایت حد وسط باید کرد۔ بیت

نہ چندان بخور کز دہانت بر آید نہ چندان کہ از ضعف جانت بر آید

و در طلب حق جل وعلا مضطرب و بے آرام باید بود۔ ابو بکر طمستانی گفتہ است کہ تصوف اضطراب ست چون سکون آمد تصوف نماند محب را بے محبوب قرار نیست و ہیچ گونہ بما سوای

شمرد

انس و الفت نمی گیرد گفته اند مربد را بدین منت باید بود که در کلام مجید مسطور است حتیٰ اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ و ایام جوانی را مغتنم دانند و فوت آنرا صرف خدمات مولا نمایند در وقت پیری بر تقدیر حیات و فراغ معلوم است که چه از دست می آید حدیث شابّ نشأ فی عبادۃ اللہ گوش زد شده باشد و از صحبت مبتدع دور باید بود و از امور مبتدعہ یک سو باید شد که نجات در سنت است و از حق سبحانہ ہموارہ مسالت باید نمود که بصحبت کامل رساند تا جوہر استعداد منجلی شود و کمال انسانی ظہور نماید و بصحبت ناقص گرفتار نسازد که از ناقص کامل نیاید و استعداد سالک ضائع شود۔

نوشتہ بودند که عقیدۂ وحدت چناں راسخ شده است که ساعت بساعت دل از ملاحظہ سر این فیض حقیقی متأثر می شود و تولائے کلی در امور بخدا دارد مگر در بعضے امور الخ نعمت بزرگ ست شکر خداوندی جل سلطانہ بجا آرند و از دیاد این دید خواہند تا ہمہ جا جمال او مطالعہ نمایند و ہمہ را مرایائے کمال او فہمند و از حول و قوت خود بتمام برآیند و ہمہ امور مفوض باو دانند و از خود معدوم و باو موجود باشند و ذات او را و الورا تصور نمایند و واقعۂ که دیده و نوشتہ بودند بغایت پسندیده و روشن است و از مناسبت نامہ خبر می دہد حق سبحانہ امور مبطنہ را از قوت بفعل آرد اِنَّهُ قَرِيبٌ مُجِيبٌ بیت

بس کنم خود زیرکان را این بس است　　بانگ دو کردم اگر در ده کس است　　والسلام علیکم

مکتوب صد و چہل و ششم (۱۴۶)

بمولانا محمد صدیق در آنکہ ظہور جلال الٰہی را جل شانہ در رنگ جمال و انعام او سبحانہ موجب ترقی و لذت باید فہمید

الحمد للہ فی السراء والضراء ہر چہ از محبوب حقیقی جل سلطانہ آید در نظر محب بلکہ در نفس الامر رعنا و زیبا ست محب از ایلام او لذت می گیرد چنانکہ از انعام او یکے را ظہور جمال او می بیند و دیگرے را مظہر جلال او ہر دو را صفت کمال می فہمد و صفت را زینۂ موصوف می نماید و از صفت بموصوف می گراید از ارتحال فرزند جگر گوشہ برضا و شکیبائی پیش آیند بلکہ چون فعل محبوب حقیقی است

ازان لذت گیرند و فعل راز نیہ وصول فاعل سازند چین ابروئے و بے صبری چہ گنجایش دارد از وجود فرزند چنانچہ متمتع بودند و ظہور نعمت حق جل و علا آنرا تصور می نمودند از فقد آن نیز باید کہ خوشوقت باشند و تربیت جلالی در حق خود دانند و سعادت خود درین درد و الم کہ در یچہ رضا مندی صاحب حقیقی است جل سلطانہ فہمند مصیبتہائے این جہاں ہر چند بظاہر خراشندہ جراحت است اما نظر بباطن مرہم و راحت است و سبب قرب و ترقیات است خوش گفت رباعی

چوں

با درد بساز چون دوائے تومنم	درکس منگر کہ آشنائے تومنم
گر بر سر کوے عشق من کشتہ شوی	شکرانہ بدہ کہ خونبہائے تومنم

مکتوب صد و چہل و ہفتم (۱۴۷)

بمیر محمد خانی در ترغیب بر تعمیر اوقات و ذکر احادیث فضائل قضائے حوائج مسلمانان و فضائل حسنِ خلق۔

ثبتنا اللہ سبحانہ و ایاکم علی متابعۃ سید المرسلین حبیب رب العلمین علیہ و علی آلہ من الصلوات افضلہا و من التسلیمات اکملہا شفقت آثارا حیات دنیوی بغایت قلیل است و معاملات ابدی و سرمدی بآن مربوط سعادتمند کسے است کہ این فرصت یسیرہ را غنیمت دانستہ ساختگی کار آخرت دران نماید و توشہ سفر دراز را مہیا سازد و چوں شمارا حق تعالیٰ مرجع مہمات جمعی از خلائق ساختہ است شکر خداوندے جل سلطانہ بجا آوردہ کمر ہمت را در روائیِ مہمات خلق اللہ چست بربندند و خدمت گاری عبید و آما صاحب خود را وسیلۂ نیل درجات دنیوی و اخروی تصور فرمایند و نیک سلوکی و احسان باخلائق و طلاقت وجہ و حسن خلق۔ باایشان و رفق و سہولت در معاملات ایشان را دریچہ رضا مندی مولاے حقیقی جل سلطانہ دانند و سبب نجات و واسطہ ترقی درجات فہمند در حدیث آمدہ است الخلق عیال اللہ فاحب الخلق الی اللہ من احسن الی عیالہ۔

ذریعہ

احادیث چند در فضیلت قضائے حوائج مسلمانان و ادخال سرور را بایشان و فضیلت حسن خلق و رفق و تانی و بردباری می آرد نیک تامل نمایند و اگر در معنی حدیثے خفائے ماند از طالب علمے متدین حل آن خواہند پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است: المسلم اخ المسلم لا یظلمہ ولا یسلمہ ومن کان فی حاجۃ اخیہ کان اللہ فی حاجتہ ومن فرج عن مسلم کربۃ فرج اللہ عنہ کربۃ من کرب یوم القیمۃ ومن ستر مسلما سترہ اللہ تعالی یوم القیمۃ رواہ البخاری ومسلم۔ و در روایت مسلم است: واللہ تعالی فی عون العبد ما کان العبد فی عون اخیہ۔ وہم در حدیث است: ان للہ خلقا خلقہم لحوائج الناس تفزع الناس الیہم فی حوائجہم اولئک الآمنون من عذاب اللہ رواہ الطبرانی۔ وہم در حدیث آمدہ ان للہ تعالی اقواما اختصہم بالنعم لمنافع العباد و یقرہم فیہا ما بذلوہا فاذا منعوہا نزعہا منہم فحولہا الی غیرہم رواہ ابن ابی الدنیا والطبرانی۔ وہم در حدیث است من مشی فی حاجۃ اخیہ کان خیرا لہ من اعتکاف عشر سنین ومن اعتکف یوما ابتغاء وجہ اللہ تعالی جعل اللہ بینہ وبین النار ثلث خنادق کل خندق ابعد مما بین الخافقین رواہ الطبرانی والحاکم وقال صحیح الاسناد۔ وہم در حدیث است من مشی فی حاجۃ اخیہ حتی یقضیہا لہ اظلہ اللہ عز وجل بخمسۃ وسبعین الف ملک یصلون علیہ ویدعون لہ ان کان صباحا حتی یمسی و ان کان مساء حتی یصبح ولا یرفع قدما الا حط اللہ عنہ بہا خطیئۃ ورفع بہا درجۃ رواہ ابن حبان وغیرہ۔ وہم در حدیث است من مشی فی حاجۃ اخیہ المسلم کتب اللہ تعالی لہ بکل خطوۃ سبعین حسنۃ ومحی عنہ سبعین سیئۃ الی ان یرجع من حیث فارقہ فان قضیت حاجتہ علی یدیہ خرج من ذنوبہ کیوم ولدتہ امہ وان ہلک فیما بین ذلک دخل الجنۃ بغیر حساب رواہ ابن ابی الدنیا۔ وہم در حدیث است من وصل لاخیہ المسلم الی ذی سلطان فی مبلغ بر و تیسیر عسر اعانہ اللہ تعالی علی اجازۃ الصراط یوم القیمۃ عند دحض الاقدام رواہ الطبرانی۔ وہم در حدیث است افضل الاعمال ادخال السرور علی المسلم

رواه الطبرانی۔ وہم درحدیث است المؤمن کسوت عورته او اشبعت جوعته او قضيت له حاجته رواه الطبرانی وابو الشیخ۔ وہم درحدیث ست احب الاعمال الی الله تعالی بعد الفرائض ادخال السرور علی المسلم رواه الطبرانی۔ وہم درحدیث است ما ادخل رجل علی مومن سرورا الا خلق الله تعالی عز وجل من ذلك السرور ملكا يعبد الله عز وجل ووحده فاذا اصار العبد فی قبره اتاه ذلك السرور فيقول من انت فيقول انا السرور الذی ادخلتنی علی فلان انا اليوم انس وحشتك والقنك حجتك واثبتك بالقول الثابت واشهدك مشاهد يوم القيمة واشفع لك الی ربك واريك منزلك من الجنة رواه ابن ابی الدنيا وابو الشیخ۔ وہم درحدیث است سئل رسول الله صلی الله تعالی علیہ وآلہ وسلم عن اكثر ما يدخل الناس الجنة فقال تقوى الله وحسن الخلق وسئل عن اكثر ما يدخل الناس النار فقال الفم والفرج رواه الترمذی وابن حبان والبیہقی۔ وہم درحدیث است ان من اكمل المؤمنين ايمانا احسنهم خلقا والطفهم باهله رواه الترمذی والحاكم۔ وہم درحدیث است ان العبد ليبلغ بحسن خلقه عظيم درجات الاخرة واشرف المنازل وانه يضعف العبادة وانه ليبلغ بسوء خلقه اسفل درجة فی جهنم رواه الطبرانی۔ وہم درحدیث ست الا اخبركم بايسر العبادة واهونها علی البدن الصمت وحسن الخلق رواه ابن ابی الدنيا۔ ونیز درحدیث ست ان رجلا جاء الی النبی صلی الله تعالی علیہ وآلہ وسلم من قبل وجهه فقال يا رسول الله ای العمل افضل قال حسن الخلق ثم اتاه عن يمينه فقال ای العمل افضل قال حسن الخلق ثم اتاه عن شماله فقال يا رسول الله ای العمل افضل قال حسن الخلق ثم اتاه من بعده يعنی من خلفه فقال يا رسول الله ای العمل افضل فالتفت اليه رسول الله صلی الله تعالی علیہ وسلم فقال مالك لا تفقه حسن الخلق هو ان لا تغضب ان استطعت رواه محمد بن نصر المروزی۔ وہم درحدیث ست انا زعيم ببيت فی ربض الجنة لمن ترك المراء وان كان محقا وبيت فی وسط الجنة لمن ترك الكذب وان كان مازحا وبيت فی اعلاء الجنة لمن حسن خلقه

رواہ ابوداؤد وابن ماجۃ والترمذی۔ وہم درحدیث قدسی آمدہ ان ھذا دین ارتضیتہ لنفسی
ولن یصلح لہ الا السخاء وحسن الخلق فاکرموہ بھما ما صحبتموہ رواہ الطبرانی والبزار۔
وہم درحدیث است الخلق الحسن یذیب الخطایا کما یذیب الماء الجلید والخلق السوء یفسد
العمل کما یفسد الخل العسل رواہ الطبرانی۔ وہم درحدیث است ان اللہ رفیق یحب الرفق
فی الامر کلہ رواہ البخاری ومسلم۔ وہم درحدیث ست ان اللہ عزوجل یحب الرفق ویرضاہ و
یعین علیہ ما لا یعین علی عنف رواہ الطبرانی۔ وہم درحدیث ست الا اخبرکم بمن یحرم علی
النار او بمن یحرم علیہ النار یحرم علی کل ھین لین سھل رواہ الترمذی۔ وہم درحدیث ست
التأنی من اللہ تعالی والعجلۃ من الشیطان وما احد اکثر معاذیر من اللہ تعالی وما من شی
احب الی اللہ من الحلم رواہ ابویعلی۔ وہم درحدیث است ان العبد لیدرک بالحلم درجۃ الصائم
القائم رواہ ابن حبان۔ وہم درحدیث ست وجبت محبۃ اللہ علی من غضب فحلم رواہ الاصفہانی
وہم درحدیث است الا انبئکم بما یشرف اللہ بہ البنیان ویرفع بہ الدرجات قالوا نعم یا رسول اللہ
قال تحلم علی من جھل علیک وتعفو عمن ظلمک وتعطی من حرمک وتصل من قطعک رواہ
الطبرانی والبزار۔ وہم درحدیث است لیس الشدید بالصرعۃ انما الشدید الذی یملک نفسہ
عند الغضب رواہ البخاری ومسلم۔ وہم درحدیث است ان من الصدقۃ ان تسلم علی
الناس وانت طلیق الوجہ رواہ ابن ابی الدنیا۔ وہم درحدیث است تبسمک فی وجہ اخیک
لک صدقۃ وامرک بالمعروف ونہیک عن المنکر صدقۃ وارشادک الرجل فی ارض الضلال
لک صدقۃ واماطتک الحجر والشوک والعظم عن الطریق لک صدقۃ وافراغک من
دلوک فی دلو اخیک لک صدقۃ رواہ الترمذی۔ وہم درحدیث ست ان فی الجنۃ غرفۃ یری
ظاھرھا من باطنھا وباطنھا من ظاھرھا فقال ابومالک الاشعری لمن ھی یا رسول اللہ
قال لمن اطاب الکلام واطعم الطعام وبات قائما والناس نیام رواہ الطبرانی والحاکم۔
این احادیث از کتاب ترغیب وترہیب کہ از کتب معتبرۂ علم حدیث است ایراد نمودہ شدہ است

اللہ تعالی عمل بمقتضائے آن کرامت فرماید صفحہ حال خود را بمضمون این احادیث موازنہ نمایند آنچہ موافق حال آید شکر خداوندی جل سلطانہ بران بجا باید آورد و آنچہ نہ چنین باشد بعجز وزاری توافق حال خود بآن از حق سبحانہ مسالت باید نمود و اگر بالفعل توفیق عمل آن کسے نیابد بہر حال اعتراف بتقصیر خود نقد او خواہد بود آنہم نعمتے است العیاذ باللہ سبحانہ کہ توفیق عمل نیابد و خود را مقصر ہم نداند کہ از اسلام قابل النصیب است۔ بیت

ہر کس کہ بیافت دولتے یافت عظیم ۔ وانکس کہ نیافت درد نایافت بس است

مکتوب صد وچہل وہشتم (۱۴۸)

بجناب ارشاد پناہ میر محمد نعمان در آنکہ قبح وشرارت مرآت حسن وجمال است۔

اللہ تعالی ذات بابرکات را مشمول الطاف داشتہ مسند آرائے ارشاد دارد ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ بشامت اعمال ما دیکم سال است کہ خلق ببلیۂ قحط گرفتار ند مردم بجہت استسقاء برآمدہ بودند واین دوراز کار نیز درمیان ایشان بود با این ہمہ بار گناہ بیقین تصور می کرد کہ ورود این بلا از نتائج اعمال سوء اوست مردم از وجود او برکت می جستند وا ورا در یوزہ دفع بلا می ساختند واز حقیقت حال واقف نبودند و از ظلم حکام می نالیدند واو چون این ظلم را با عمال خود نسبت می داد در جنب این آنرا ہبا منثورا خیال می کرد۔

مخدوما با این ہمہ تقصیرات از امثال اعزہ واحبہ امید دارد کہ رحمے بحال او نمایند وعفو زلات او خواہند وبسبب کثرت معاصی او را مہجور نکنند ہر چند عاصی است اما امیدوار رحمت ارحم الراحمین ہم نظر رحمت بحال عاصیان انبیاء دارد وفردا شفاعت نیز نصیب عاصیان باشد کما ورد می آرند کہ روز قیامت یحیی ابن زکریا را علی نبینا وعلیہم الصلوات والتسلیمات بیارند وہیچ معصیت در دیوان او نہ او را در دیوان عاصیان بدارند تا حساب از ایشان گرفتہ شود صفت غفران برائے اہل عصیان است وستاری ذنوب وعیوب را خواہان است وعفو تقصیرات را جویان است

ظہور خیریت را شریت می باید و خداوندی را بندگی۔ بیت

منم کاستاد را استاد کردم غلامم خواجہ را آزاد کردم

پس ہر چند وجوہ قبح و نقص و شر بیشتر نماید گی و آئینہ داری حسن و کمال و خیر زیادہ تر سبحان اللہ قبح و نقص درین جا معنی حسن و کمال پیدا کرد اعدام مقیدہ با وجود شرارت چون وجوہ خیریت عارضی دارند آئینہ داری اسما و صفات نمودند عدم مطلق کہ وجہے از خیریت ندارد شر محض است تقابل بوجود بحت دارد تعالیٰ و بآئینہ داری آن مرتبہ مقدسہ برپاست۔ بیت

غلام خویشتنم خواند لالہ رخسارے سیاہ روئی من کرد عاقبت کارے

از ہزاراں یکے از عرفا بعد قرون متطاولہ بحصول این کمال ممتاز است و نزول بعدم صرف می فرماید و آئینہ داری حضرت ذات تعالیٰ معرا از اسما و صفات می نماید و نور ہدایت او از عرش تا فرش فرو می گیرد لہذا پستی خاک سبب رفعت او گشتہ است و خواص خاکیان را بر قدسیان فضل دادہ سخن بجائے دیگر رفت مقصود آنست کہ این دور از کار را در اوقات مرجوہ بدعا یاد آرند و عفو زلات او خواہند۔

مکتوب صد و چہل و نہم (۱۴۹)

بمولانا محمد صدیق در آنکہ حزن لازمۂ این دار است و آنکہ نسبت اگر از ظاہر مختفی گردد بہ باطن جلوہ گر باشد مضر نیست۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی مکاتیب شریفہ اخوی اعزی مولانا محمد صدیق رسیدہ خوشوقت و مسرور ساخت زادکم اللہ سبحانہ ذوقا و توفیقا از تکرر شکایت کہ می نویسند بوضوح می انجامد محزون مباد دنیا دار الفراق است محل لقا در پیش است کریمہ مَنْ کَانَ یَرْجُوْا لِقَاءَ اللّٰہِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰہِ لَاٰتٍ مشعر این معنی است پر ظاہر است و تعالیٰ درین نشأۃ غیر از آنکہ بسوز و گداز سازد و بحزن و فکر موصوف بود چارہ ندارد ہر گاہ مصطفےٰ حبیب علیہ وعلی آلہ افضل الصلوات والتسلیمات دوام حزن و تواصل فکر باشد بدیگراں چہ رسد غایۃ الامر حیث تسایہ

طالب نمونۂ از بعض امور موعودہ بر باطن او جلوہ گرمی سازند۔ مصرع

بلا بودے اگر این ہم نبودے

از گم کردن مہمان نوا ظہار تالم می نمایند باکے ندارد اگر از ظاہر مستور گشتہ بر باطن متجلی است در نفحات می آرد درویشے ابو محمد جریری را گفت بر بساط انس بودم درے از بسط بر من بکشادند از مقام خود بلغزیدم وازاں محجوب شدم راہ بگم کردہ خود چوں یابم مرا براہے کہ بآن رساند دلالت کن ابو محمد بگریست و گفت اے برادر ہمہ باین درد گرفتارند و باین داغ بتلا لیکن بر تو بیتے چند بخوانم کہ بعضے ازین طائفہ گفتہ اند شعر

قف بالدیار فھذہ آثارھم　　تبکی الاحبۃ حسرۃ وتشوقا

کم قد وقفت بھا اسائل مخبرا　　عن اھلھا او صادقا او مشفقا

فاجابنی داعی الھوی فی رسمھا　　فارقت من تھوی فعز الملتقی

مکتوب صد و پنجاہم (۱۵۰)

بشیخ محمد شریف کابلی در آنکہ فنا قدم اول است درین راہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی اخوی گرامی مولانا محمد شریف این دور از کار را از دعائے خیر نسی نسازند و بر سنت نبوی علی صاحبہا الصلوۃ والسلام مستقیم باشند و از ہستی موہوم بتمام منخلع گردیدہ بوجود موہوب متحقق بوند و بدام نیستی صید ہستی نمایند و ظہور ہستی و توابع آں بے کمال نیستی میسر نیست و تخلق باخلاق محبوب بے فنا راز منتسبات ممکن نہ کمالات دیگر فوق آں بسیار اند لیکن ہمہ مشروط باین فنا اند۔ بیت

ہیچ کس را تا نگردد او فنا　　نیست رہ در بارگاہ کبریا

پس فنا قدم اول ست درین راہ شعر

ومن بعد ھذا ما تدق صفاتہ

وما کتمہ احظی لدیہ واجمل

مکتوب صد و پنجاہ و یکم (۱۵۱)

بملا نعمت اللہ در آنکہ ہر چند نسبت باطن قوت پذیرد تجلی با احکام شرعیہ بیشتر گردد۔

کتابت ہائے اخوی مولانا نعمت اللہ رسیدہ، خوشوقت ساخت جمعیت و استقامت باشند فان الاستقامۃ فوق الکرامۃ واز ہستی موہوم برآمدہ بدوام نیستی موصوف باشند تا ہستی مطلوب حقیقی جلوہ فرماید و سالک را از وے رباید خود بخود حاضر باشد این معنی ذوقی است و وجدانی بگفتن و نوشتن راست نمی آید و بنظر و فکر این معما نمی کشاید کہ باوجود بقائے تکالیف شرعیہ نابودن بچہ معنی است و بودن و نابودن در یک وقت چگونہ باشد عرفت ربی بجمع الاضداد۔ عزیزے گفتہ در ہر چیز رحمت است الا در عشق کہ رحمت نیست می کشند و از کشتہ دیت می خواہند یعنی از گم شدہ احکام بندگی فرو نمی گذارند عجب معاملہ است ہر چند این نسبت بر عارف غالب می آید سبب ازدیاد تجلی او با احکام شرعیہ می گردد چہ نفس امارہ کہ بالذات آبی احکام شرعیہ است رو بانقیاد می آرد و کمال تجلی بکمال اطمینان است و مداہن شریعت کہ دعوی این نسبت می نماید از حقیقت نسبت بے بہرہ است از مغز بپوست در ماندہ چہ کمال این نسبت با طمینان می کشد و علامت اطمینان کمال اتباع احکام منزلہ است لیس قلیس ثبتنا اللہ سبحانہ وایاکم علے کمال متابعۃ صاحب الشریعۃ علیہ و علی الہ الصلوات والتسلیمات والتحیۃ۔

ربودہ

مکتوب صد و پنجاہ و دوم (۱۵۲)

بفتح خان شیر پوری در حل شبہ کہ بر کلام حضرت خواجۂ بزرگ قدس سرہ العزیز نمودہ

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ پرسیدہ بودند کہ حضرت خواجہ بہاؤ الدین قدس سرہ فرمودہ اند روزۂ مانفی ماسوا است پس معلوم می شود کہ ماسوی ہست چیست بحقیقت وجود دارد یا نہ اگر بحقیقت وجود دارد بنفی ما منتفی نمی شود و اگر بحقیقت وجود ندارد چہ حاجت بنفی جواب مراد

حضرت خواجہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس واللہ اعلم بالصواب از نفی ماسوی نفی تعلق و نفی مقصودیت ماسوی است بلکہ نفی شہود و شعور ماسوی کہ حاصل فنا و توحید شہودی ست کہ شرط این راہ است ماسوی بحقیقت موجود باشد یا نباشد توحید وجودی ہیچ درکار نیست تا نفی وجود ماسوی کردہ آید آنچہ لابدست و وصول بمنازل قرب بران موقوف توحید شہودی ست، باید کہ در دیدۂ بصیرت سالک نامے و نشانے از ماسوی نماند و تعلق علمی وحبی او از ماسوی گسستہ شود تا قابلیت ظہور انوار قدم پیدا کند و راہے ببارگاہِ قدس یابد و بدونہ خرط القتاد مقرر است تا رہی نیابی مارا بنفی وجود اشیا چندان کارے نیست علاج مرض باطنی کہ مانع وصول است نزد ما از اہم مہام است و آن تعلق و گرفتاریست باشیا و شہود و شعور است بماسوی چہ بطور ولایت علوم کونی با معرفتِ الٰہی جل سلطانہ جمع نیاید و شہود کثرت با شہود وحدت یکجا نشود سالک را ناگزیر است کہ بہ لا نفی این امور نماید تا نسیان ماسوی شود و فنا پدید آید۔ بیت

تا بجاروب لا نروبے راہ ترسی در سرائے الا اللہ

نوشتہ بودند اگر گفتہ شود بحقیقت وجود ندارد مگر وجود مجازی۔ جواب ہمین وجود مجازی در مرتبہ خودش ہست یا نیست اگر ہست چہ فائدہ بنفی ما و اگر نیست نیست فائدہ در نفی آن گوئیم وجود مجازی چونکہ در اذہان بعنوان وجود حقیقی مرکوز شدہ است سالک نفی عنوان حقیقی آنرا می نماید تا مجاز بعنوان حقیقت ظاہر نشود و بوجود حقیقی حق جل و علا شرکت پیدا نباید و سد راہ سالک نشود المجاز بنفی شنیدہ باشند۔

نوشتہ بودند اگر گفتہ شود اصلا نیست مگر وجود موہوم۔ جواب چون اصلا نباشد وہم و موہوم از کجا گوئیم کہ مرتبہ وہم کہ عبارت از نمود بے بود است در علم اللہ کائن و ثابت است و واست کہ حق سبحانہ عالم را در ہر مرتبہ کہ در علم او تعالی بود بوجود خلق فرماید و در خارج اصلا نبود تحقیق این معنی در کتب این کابر مذکور است۔

نوشتہ بودند اگر گفتہ شود وجود ظلی۔ پس من وجہ باشد من وجہ نباشد و این نفی در وجہے است کہ نیست ہست نما لاجرم نفی نفی بے فائدہ بود۔ گوئیم کہ نیست ہست نما را سالک چون بعنوان ہست حقیقی

تصور کردہ و بنیاد درازبرین بے بنیاد نہادہ است نفی عنوان ہستی حقیقی او می نماید تا از روئے ذوق و حال نیستی ذاتی او ہویدا گردد و زینۂ صعود ہست حقیقی گردد و از ظل باصل شاہراہے کشاید۔

مکتوب صد و پنجاہ و سوم (۱۵۳)

بحاجی حسین در آنکہ مقصود از فنا و بقا زوال گرفتاری ماسوی است و صفائی عبودیت نہ امر دیگر۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ خدمت حاجی الحرمین الشریفین ازین محب دور افتادہ سلام عافیت انجام خوانند صحیفہ شریفہ رسیدہ سبب مسرت گردید مطالعہ احوال پسندیدہ و اذواق مواجید سنجیدہ مسرت بر مسرت بخشید اللہ تعالیٰ ترقیات بے اندازہ دہاد و علوم و اذواق تازہ بخشاد۔ مخدوما چوں این دار دار عمل است و محل کشت و کار در افزونی عمل سعی بلیغ باید نمود در ازدیاد کمیت و کیفیت آں بباید کوشید مقصود از فنا و بقا زوال گرفتاری ست از ما دون حق سبحانہ کہ مانع دوام اقبال است بجناب قدس معبود حقیقی و حصول یسر است در اعمال و طاعات و تنقیہ عبادات ست از دقائق شرک خفی از حصول فنا و دید عدمیت بندہ بجائے نرود و معدوم مطلق نشود و سر از ربقۂ بندگی نکشد و در جانب بقا ہم با حق جل و علا در نفس الامر یکے نگردد و متحد نشود مقصود صفائی عبودیت است و نیک بودن ست در معاملت با او سبحانہ این معنی در فنا ظاہر است و در بقا نیز چوں دید اتحاد است پس بمقتضائے انا عند ظن عبدی بی گویا حضرت معبود تعالیٰ باین کسوت متلبس گشتہ بعابدیت آمدہ است و مقرر است کہ ہر چہ بآنجناب قدس منسوب ست اتم و اکمل است لا احصی ثناء علیك انت کما اثنیت علی نفسك پس عبادتے کہ ہنگام بقا بود اتم و اکمل باشد۔

مکتوب صد و پنجاہ و چہارم (۱۵۴)

بمیرزا عبید اللہ در شرح احوال وے کہ در عریضہ نوشتہ بودہ۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ صحیفہ شریفہ کہ مصحوب شیخ نور الدین درویش

ارسال داشتہ بودند رسید از مطالعہ آن ذوقہا یافت۔
نوشتہ بودند کہ درین ایام در ادائے نماز حالتے روئے می دہد کہ قبل ازین نبود چنان ظاہر می شود کہ جسم در حرکت تابع جسم دیگر است چنانچہ جامہ تابع بدن است واصلا این حال از نظر پوشیدہ نمی شود ودر قلیل اوقات در خارج نماز در حرکت وسکون ہمیں حال است۔ مخدوما این حالت بغایت اصیل است نماز را چنانچہ بر غیر نماز تفوق است حالت صلوٰتیہ را بر غیر حالت صلوٰتیہ نیز تفوق است و این جسم دیگر منبوع کہ نوشتہ بودند مانا کہ صورت مثالیہ وجود موہوب است کہ بولادت ثانیہ مربوط است کہ بعد از تحقق فنا وبقا باسمے کہ مبدأ تعین اوست آن وجود حاصل گشتہ وباطن عارف گردیدہ ولطائف عشرہ عالم خلق وامر او نسبت بآن ظاہر آمدہ واین ظاہر وباطن ورائے آن ظاہر وباطن است کہ متعارف قوم است کہ عالم خلق را ظاہر گویند وعالم امر را باطن نامند وآنکہ گویند کہ عارف ظاہر با خلق است وباطن با حق جل وعلا۔ بیت

از برون در میانِ بازارم ۔۔۔ وز درون خلوتے ست با یارم

مراد ازان ظاہر وباطن متعارف است وتصفیۂ باطن ہمیں معنی گویند چہ تصفیۂ باطن بمعنی اول معنی ندارد ونگرانی وتوجہ او بمطلوب صورت نہ پذیرد چہ توجہ ونگرانی مشعر مباینۃ ومباعدۃ نیست و این باطن کہ حکم قیوم ظاہر دارد ہر چند از عالم اجسام نیست لیکن امور معنویہ درین راہ بسیار است کہ در صورت مثالی بعنوان اجسام ظاہر می شوند وآنچہ نوشتہ با آنکہ عرض نمودہ کہ نسبت وہمیہ بخود حوالت باصل است واین حال معروض متضاد باوست۔ مخدوما میان این ہر دو حالت ہیچ تضاد نیست حالت صلوٰتیہ مسطورہ می تواند کہ مترتب بر بقا باشد وحوالہ نسبت وہمیہ فنا است وفنا را با بقا ہیچ تدافع نیست فنا وبقا نزد ما دائمے ست در عین فنا باقی ست و در عین بقا فانی چہ فنا از ما سوی مطلوب ست و بقا بمطلوب این شبہ شما مشتبہ بشبہہ صاحب نزہت است کہ بر منکر قوم تخطیہ واعتراض نمودہ است وگفتہ۔ شعر

گویند عنانِ خود چہ تابی ۔۔۔ گم شو کہ چو گم شوی بیابی

(حاشیہ: اصیل — و — شبیہ — بشبہ)

این نکتہ نمود نا صوابم — چون گم شوم آنگہے چہ یابم

یا بندہ اگر کسے دگر خواست — از گم شدنم پس او چہ می خواست

پس اعتراض نیز مدفوع است چہ گم شدن کہ فنا ست نسبت بما سوی است و یافت کہ از بقا است نسبت بحق تعالی است و درمیان این و آن تدافع نیست این فقیر این مطلب را در کاغذے بتفصیل نوشتہ است اگر خفائے ماند آنجا رجوع نمایند. مخدوما آنچہ از امور غیبیہ کونیہ و احوال موتی کہ ظاہر شود درکار نیست کہ آنرا بتفصیل نویسند اجمال ہم کافی ست کہ بمطلب اصلی چندانے کار ندارد دیگر چیزے کہ غرابت داشتہ باشد و آنچہ بمطلب اصلی تعلق دارد بتفصیل آن اگر بہ پردازند مستحسن است و در ہر کہ تشنہ طلب یابند بعد استخارہ طرفین طریقہ را باو بگویند و اگر ازدحام خوش نیاید در صحبت کم کسے نگاہدارند و طریقہ ستر احوال محمود است محتاج استفسار نیست عزیزے از حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در خواب پرسید یا رسول اللہ ما التصوف، گفت التصوف ترك الدعاء وکتمان المعانی وحصول بشارت مقام فردیت کہ نوشتہ بودند مبارک است لیکن نہ نوشتہ اید کہ آثار این ہیچ در خود یافتہ شد یا نہ آرے این قدر نوشتہ اید کہ در آن مقام ارشاد فرود مقام فردیت متصور نمود فقیر نیز دران باب توجہ خواہد نمود انشاء اللہ تعالی آرے در مراتب عروج مقام فردیت بر مقام ارشاد تفوق دارد ارشاد چونکہ متضمن عروج و نزول است بر فردیت مزیت دارد چہ در فردیت ہمیں عروج و رو بحق است تعالی نزول و رو بخلق کہ مقام تکمیل و دعوت ست ندارد ولکلٍّ وجہۃٌ آرے کسے کہ جامع کمالات فردیت و قطبیت بود کبریت احمر است چنانچہ حضرت ایشان ما در اوائل جامع این ہر دو نسبت بودہ اند بعد ازاں بکمالات وراثت پیوستند و سید الطائفہ قدس سرہ نیز جامع بود نسبت فردیت او را از شیخ محمد قصاب حاصل شدہ بود و نسبت قطبیت را از شیخ سری سقطی نسبت قطبیت را در جنب نسبت فردیت فراموش نمودہ است آنجا کہ فرمودہ مردم می دانند کہ من مرید سری ام نہ من مرید محمد قصابم۔

وظہور الوان و اضواء و انوار چندانے منافات بہ نسبت فنا و نیستی ندارد و ہنگام ظہور

آن خود را بآں سر نباید داد ہر چند لذت بخش بود متوجہ بنسبت خود باید بود۔

نوشتہ بودند کہ صحبت در وقائع با سلاسل دیگر بسیار واقع است و التفاتہا بسیار مفہوم می شود بلکہ در حینی از احیان آنقدر انکشاف جلی است کہ نمود ارواح را بصر با بصیرت شریک است تکلیف طریقہائے خود می کنند ازین وہم بسیار دارد کذا و کذا۔ مخدوما شما در کار خود سر گرم باشید و حرمت مشائخ را نگاہ دارید لیکن قبلۂ توجہ را پراگندہ نکنید و توجہ بیک جانب مقصود دارید بزرگ اندبر تقدیم وفور شفقت می کنند ہر کہ یکجا ہمہ جا و ہر کہ ہمہ جا ہیچ جا نہ۔

باید دانست کہ اگر بر طالب این راہ کہ ارادت بشیخی آوردہ است ظاہر شود کہ نسبت یا نوری بوے از عزیزے دیگر رسیدہ است باید کہ آن نسبت را از پیر خود داند کہ بصورت آن عزیز ظاہر گشتہ افادہ نمودہ است و اعتقاد کند کہ پیر او جامع است لطیفۂ از لطائف او کہ مناسبت باآں عزیز دارد بصورت آن عزیز خود را نمودہ است این از جملۂ اغلاط طلاب است شما خود محفوظید اما یاران را ازین دقیقہ آگاہ سازند شیطان دشمن قوی ست مبادا ازین راہ قبلۂ توجہ را بطلاب متشتت سازد و از وصول بمطلوب باز دارد بلکہ از راہ ببرد۔ مخدوما یک کتابتے از شما پیش ازین بہ مدتے رسیدہ بود پیش از ترک آنرا نوشتہ بودید بعد ازان از شما کتابتے نرسیدہ غیر ازہمیں کتابت کہ جواب آن نوشتہ شد و دران کتابت شوق ترک و استنکاف و بے رغبتی تمام از وضعے کہ داشتند پیش از پیش بود و پارۂ بسط مقدمات درین باب نمودہ بودند و نیز دران کتابت مندرج بود کہ درین ایام بکاوحیرت و عجز و افتقار بسیار است و ارادت و غنا و طاقت و پردلے کہ در اوائل مفہوم می شد کمتر است مسبب بے توسط اسباب در نظر علمی بود الحال کہ در قباب اسباب ست اول صنع مدلول صانع بود الحال قضیہ بر عکس است آرزوئے شعوری بود الحال زوال شعور آرزو است فنا را بر بقا می گزیدالآن بقا را اصطفا می کند صفات را عین ذات میدانست از روئے تحقیق بے کم و کاست الحال وجود را اینہا تبائن مفہوم می شود اعتبار امنیت صحو بود اکنون دل گرو سکر است جلوت و محافل و سیر و سفر خوش می آمد درین زمان زوایا و اقامت و

تقاعد معقول ہمت شدہ۔ مخدوما معاملہ ہر چند از ابتدا دور تر می افتد امور مسطورہ روئے می نماید النہایت ہی الرجوع الی البدایت مندرج بود کہ مرتبۂ سلوک قدمی و رتبۂ سلوک نظری ظاہرا بے تفاوت بیک معنی باشد بانہ بیک معنی است چنانچہ حضرت ایشان در مکتوبات این معنی را بتفصیل نوشتہ اند از انجا ملاحظہ نمایند والسلام علیکم وعلی سایر من اتبع الہدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ وعلی آلہ الصلوات والبرکات العلی وعلی جمیع الانبیاء والمرسلین وعلی کل الملائکۃ المقربین وسایر الصالحین آمین۔

مکتوب صد و پنجاہ و پنجم (۱۵۵)

بشیخ عرب بخاری در آنکہ تعمیر ظاہر سبب تخریب باطن است و آنکہ حالتی کہ در نماز رو دہد مخبر از انتہاست۔

حامداً و مصلیاً اخوی اعزی شیخ عرب ازین درویش دلریش سلام عافیت انجام خوانند صحیفہ مرسلہ خوشوقت ساخت حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت صوری و طراوت و جمعیت معنوی مسعودند اللہ تعالی ترقیات دہاد و مزید برمزید عطا کناد من استوی یوماہ فہو مغبون خلاصۂ اوقات را بوظائف طاعات مصروف دارند درین فرصت یسیرہ بہ تعمیر باطن و تنویر آن پردازند ہیہات ہیہات۔ تعمیر ظاہر سبب تخریب باطن است و بالعکس ما بوالہوسان در پے تعمیر ظاہریم پس از باطن چہ خبر داشتہ باشیم در حدیث آمدہ است فانی بعثت بخراب الدنیا ولم ابعث بعمارتہا۔

نوشتہ بودند در اثنا صلوات خمس کیفیت نادرہ روئے می دہد و دید نیستی بطریق دوام است علی الخصوص در حین ذکر و مراقبہ نہ از وجود اثرے در نظر می آید و نہ از عدم ارادہ ہیچ امر در دل نمی آید۔ مخدوما احوال سنجیدہ و پسندیدہ اند خصوص حالتے کہ در حین ادائے نماز رو می دہد بسے اصیل است و لذات آن مُنبی از انتہا۔ والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب صد و پنجاہ و ششم (۱۵۶)

محمد عبید اللہ

بجناب پیرزادۂ خود خواجہ عبد اللہ در آنکہ ورائے فنا و ورائے توحید و تجلی ذات معاملات دیگر بسیار است و بیان بعضے کمالات صلوٰۃ و شرح کلام حضرت خواجہ بزرگ قدس سرہ کہ فرمودہ اند ظہور ہواجس و وساوس بعد از فنا مضر نیست۔

بسم اللہ والسلام علی رسول اللہ عرض دعا و نیاز از کمترین داعیان باخلاص خدام مخدوم زادہ بر جادۂ قبول فرمایند عنایت نامۂ گرامی مشرف ساخت امید کہ ہمبرین منوال اجبۂ دور افتادہ را بملاطفات و معارف تازہ می نواختہ باشند این عاصی تباہ کار از روئے کمال شرمندگی و خجالت کہ از جناب مقدس باری تعالیٰ دارد خود را شایانِ آن نمی داند کہ بتحقیق یا بتقلید سخنے از حوالی حریم اقدس او بر زبان یا بر قلم آورد و از ہمیں جہت در بعضے اوقات در ارسال جواب عنایت نامہائے تقصیر می رود لیکن الحال بحسب امر شریف جرأت می نماید و آنچہ بفہم قاصر این احقر راہ دادہ می نویسد و تقصیرات را امید عفو دارد۔ مگر با فنا بر وجہ کمال بے تجلی ذات میسر نیست لیکن تواند بود کہ ورائے تجلی ذات معاملات دیگر بسیار باشد کہ حصول سعادت عظمی بآن مربوط بود و مابہ التفاضل بین الانبیاء علیہم الصلوات والبرکات نیز ہمان معاملات باشد آرے طریقہ انبیا نیستی و گذشتگی و آزادی است اما حقیقت انبیا ظاہر اورائے آن باشد علیہم التحیات و التسلیمات از طریقت تا حقیقت فرق بسیار است فنا فی نفسہ از مطالب مقصودہ نیست مقصود اصلی امور دیگر است کہ فنا شرط آنست کہ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ہر چند صاحب نفی کہ بمنتہائے نقطہ رسیدہ باشد مجملاً از اثبات ولو فی الجملہ نصیبے دارد اما از نصیب تا نصیب فرق بسیار است جمعے کہ فطرت اصلی شان از مقام نفی است ہر چند از مقام اثبات بقدر نصیبے دارند اما آن نصیب طفیلی است ذاتی نیست آنچہ ذاتی ایشان است نفی و انتفاست و جمعے کہ بحسب استعداد طبعی از مقام اثبات نصیبے دارند نفی طفیلی اینہاست در ضمن اثبات کہ ذاتی این جماعت است نفی نیز بحصول

فطرت ذاتی پیر زادہ است

می پیوندد شتان مابین النصیبین کذا و کذا اگر شمۂ ازان معاملات کہ بمقام اثبات تعلق دارد
و بدانش این بے حاصل پارۂ ازان ازراہ تقلید و پارۂ ازراہ تحقیق درآمدہ درمیان آرد نزدیک است کہ
نزدیکان دوری جویند و می ترسد کہ قطع البلعوم در حق او صادق آید۔ بیت

سراپا آتشی امشب قدح گو دیگرے پر کن ۔ کہ خواہد سوخت مجلس تا تو مے در جام خواہی کرد

درین مقام بزعم این قاصر از توحید ذاتی و شہود وحدت در کثرت نام و نشانے پیدا نیست و ہمچنین بعد
از نزول تام ازین مقام بہار ارشاد اتمام شہود وحدت در کثرت نمی آید و در کار نمی داند و بندی و متوسط
غیر مرجوع و مرجوع درین معرفت باید کہ فرقے نداشتہ باشد چہ اگر مشہود در مرایائے کثرت مطلوب
حقیقی ست و شایان نفی نیست پس چرا بندی و متوسط را این معرفت ضرر داشتہ باشد و بنفی آن سعی
نمودہ آید و اگر مطلوب حقیقی نیست و قابل نفی است چنانچہ حضرت خواجہ بزرگ خواجہ نقشبند فرمودہ اند
قدس سرہ کہ ہرچہ دیدہ شد و شنیدہ شد و دانستہ شد آن ہمہ غیر است بحقیقت کلمہ لا نفی آن باید نمود
پس منتہی مرجوع را چون ازان چارہ نبود و یکدام جریمہ او را بمشاہدہ غیر مطلوب آرام می دہند و
این معرفت غیر واقع را بروئے ظاہر بیسازند و بعد از تخلص او بفضائے اطلاق چرا محبوس زندان کوچہ
تنگش می دارند چنانچہ حضرت خواجہ ما مؤید الدین الرضی قدس سرہ فرمودہ اند کہ توحید کوچہ تنگ ست
شاہراہ دیگر است ازین عبارت شریفہ دو چیز مستفاد است یکے آنکہ توحید از مطالب نیست راہ
مطلوب ست چہ مطلوب ورائے کوچہ و شاہراہ است۔ دوم آنکہ راہے است تنگ بسا است کہ
از مطلوب باز دارد و این عبارت دلالت بران ندارد کہ بعد از فنائے اکمل و نزول اتم البتہ باید
کہ این معرفت روئے نماید۔ اگر گویند در مجالی کثرت مشہود ہرچند مطلوب بروجہ کلیہ نیست لیکن
ظہورات اوست کہ بعنوان جزئیت مشہود گشتہ است پس بندی و متوسط چون کہ بمطلوب نرسیدہ
اند در وقت ظہور این معرفت شاید بشہود جزئی از شہود کلی باز مانند و منتہی چون کہ بمطلوب رسیدہ است
بعد از رجوع اقناز زمان اتمام مدت دعوت اگر او را باین مشاہدات جزئیہ مانوس دارند گنجائش دارد
غیر مطلوب را مطلوب نخواہد دانست و بآن آرام بروجہ کمال نخواہد گرفت و محبوس کوچہ تنگ نخواہد

فہمد

گردید چہ او بقضائے اطلاق متخلص گشتہ است و مطلوب را کماہو دریافتہ و می داند کہ این شہود بہر تسلیۂ او تا اجل مسمی عطا کردہ اند گوئیم منتہی کہ بکمال مرتبۂ انتہا رسیدہ است شاید کہ بعد از رجوع باین مشاہدات جزئیہ خرسند شود لیکن عارفے کہ بکمال انبیا علیہم الصلوات والتسلیمات و اکابر اولیا علیہم الرضوان رسیدہ است و شربے از اصل یافتہ اگر بعالم نزول فرآید با مثال این مشاہدات چرا مفتون خواہد گردید و باین شہود مالوف و مانوس کجا خواہد شد و نیز منتہی کہ بکمال کمال رسیدہ و بیقین یقین دانستہ است کہ ہر چہ در مجالئ اکوان ظاہر می شود از قبیل کَسَرَابٍ بِقِیْعَۃٍ یَّحْسَبُہُ الظَّمْاٰنُ مَآءً است و غیر مطلوب ست مطلوب وراء وراء آن ستپس بغیر مطلوب چگونہ الفت خواہد گرفت و این معرفت برائے چہ بروے ظہور خواہد نمود، خوش گفت بیت

تو در عالم نمی گنجی زخوبی مرا ہرگز کجا گنجی در آغوش

درویشے در وقتے از اوقات از موجودات عالم امکان مثل زمین و سحاب و آسمان و شمس و نبات و حیوان استفسار نمود کہ آنچہ ارباب وحدت وجود در مرایائے شما شہود و مشاہدہ مطلوب اثبات می نمایند راست است و مطلوب در شما جلوہ گر است ہمہ جدا جدا تقدیس و تنزیہ او تعالی کردند و وانمودند کہ بر ما این تہمت منہید ما را چہ یارائے آنکہ دعوی مظہریت و مرآتیت او نمائیم او سبحانہ بآن علو شان و تنزیہ چگونہ در ما ظہور فرمودہ باشد مصرع

منہ تہمت سایہ بر آفتاب

خود را خالی محض و ساذج صرف وانمودند حقیقت آسمان بیش از حقایق دیگران ازین دعوی تبری نمود و بکمال اظہار عجز و زاری و ذل پیش آمد و چون جماعۂ یا آن بیچارہ سرگردان امور غیر واقع منتسب می دارند و ارجاع حوادث کونی و امثال این با دمی نمایند ازین جہت آن قدر استیلائے ہیبت خداوندی جل سلطانہ او را فرو گرفتہ بود کہ بیان آن نمی توان نمود از ترس و خجالت گداختہ و آب شدہ می رفت درین اثنا آفتاب از عابدان خود نیز تبری کرد و وانمود کہ این جماعت مرا شرمندہ و رسوا ساختہ اند من با این نامرادی و سرگردانی و اینہا درین مقام لرزان و

نالان بود۔

برسر اصل سخن رویم انس کمل مرجو عین در طاعات و عبادت محبوب است و در ادائے حقوق مخلوقات او علی الخصوص در نماز کہ معراج مومن است انس خاص دارند بحدے کہ گویا بیرونِ آن معطل و بیکارند حدیث ارحنی یا بلال وحدیث قرۃ عینی فی الصلوٰۃ رمزیست از ان خصوص جماعۂ کہ بمحبوبیت ذاتیہ مشرف اند وبولایت خاصۂ محمدیہ پیوستہ علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ انس شان در طاعت است و ہمت شان مصروف بر تکمیل نماز از علو ہمت بشہود و مشاہدہ سر فرو نمی آرند چہ بیقین دانستہ اند مکشوفات و مشہودات این نشأۂ ظلال مطلوب ست نہ عین مطلوب و مطلوب مطلق ازین مقیدات و مشاہدات مبرا است لہذا ہزاران شہود و مشاہدہ را بتحریمۂ اولی کہ با امام یابند برابر نمی دانند و طمانینت خشوع نماز را به از تجلیات تصور می نمایند آرے محب چونکہ ہموارہ شہود محبوب را خواہان است و ہمہ وقت وصل و اتصال او را آرزومند جائز است کہ از کمال شوق بظلال محبوب نیز بیاساید و بظہورات او عاشقیہا نماید عزیزے گفتہ بیت

ببوے تو از جا جہم مست و بیخود زہر سو کہ آوازِ پائے بر آید

محبوب نشانے از اصل دارد و گرفتار ذات ست من حیث ھو و از غلبۂ این گرفتاری باموردیگر ملتفت نیست معاملہ کہ او دارد در آنجا نام شہود و تجلی بردن عار است پس محمدی المشرب کہ اقرب بمحبوبیت است باید کہ ازین مشاہدات ابعد بود و از ہمہ شہودات خواہ شہود در مرایا بود و خواہ بیرون مرایا یکسو باشد و عبارتے کہ از حضرت خواجۂ بزرگ نور اللہ مرقدہٗ منقول است کہ ظہور ہواجس و وساوس بعد از فنا مضر نیست محامل دیگر دارد کہ بغایت عالی است چہ درکار کہ بر محملے فرود آرند کہ مخالف مشرب آنحضرت بود و تدافع بعبارتِ ایشان کہ سابقاً مسطور شدہ داشتہ باشد زیرا کہ می تواند کہ این عبارت باین معنی باشد کہ مقصود از فنا زوال گرفتاری است از ما دون او تعالیٰ و چون بقا و اطمینان نفس این معنی بحصول پیوست بعد از ان اگر علم اشیا عود نماید و وساوس پیدا آید از مضرت وارہد زیرا کہ علم اشیا کہ فی نفسہٖ صفت کاملہ است بجہت گرفتاری اشیا مذموم بود و چون

بفنا از ان گرفتاری نجات میسر شد علم اشیا از صفت ذم برآمد و نیز می تواند کہ باین معنی باشد کہ عارف کامل را بعد از تمامی کار چون بمقام عبدیت رسد ہر فردے از افرادِ عالم شاہراہے می شود بجنابِ اقدس او تعالیٰ پس درین وقت خطرات کہ سابقا موجب غفلت و دوری بود سبب جمعیت و حضور می شود و از خطراتِ راہے بخالق خطرات تعالیٰ کشادہ می گردد۔ بیت

در دلِ ما غمِ دنیا غمِ معشوق شود باده گر خام بود پختہ کند شیشۂ ما

و نیز علم ممکن چونکہ بحصول صورت معلوم است در نفس عالم و موجب تاثر عالم است بمعلوم لاجرم سبب تلون و تغیر عالم است کہ مستلزم نقص است و علم واجب تعالیٰ از کیفیت حصول منزہ و مبرا است پس اگر علم عارف کامل بحکم تخلقوا باخلاق اللہ ازین قبیل بود و از تاثر و تغیر وارہد و از نقص بکمال آید مستبعد نبود درین وقت خطرات و حدیث نفس باشد و ہیچ ازان تاثر و تغیر نبود این معرفت از معارف غریبہ است و از اسرار خفیہ خفیہ است رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْکَ رَحْمَۃً وَّھَیِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا و صلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیرِ خلقِہٖ مُحَمَّدٍ وَّاٰلِہٖ اَجْمَعِیْنَ وَ صَلِّ عَلٰی جَمِیْعِ الْاَنْبِیَاءِ والمرسلین و الملائکۃ المقربین و سائر الصالحین و المؤمنین آمین۔

مکتوب صد و پنجاہ و ہفتم (۱۵۷)

بمولانا عبد الغفور سمرقندی در اظہار افراط محبت پیر دستگیر و اصحاب آنحضرت و در آنکہ این وقت تاب ظہور نسبت شریفۂ ایشان ندارد۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ چہ نعمتے است کہ کسے در اوان پیری بحلیۂ طاعات متحلی باشد و ہنگام ضعف بر اعداے قویہ غالب بود و آثار قبول اہل اللہ از اطوار او پیدا باشد و انوار جبینش بشہادت این معنی ہویدا بود استماع اخبار توفیق آن عزیز باعث فرحت تمام و شکر خداوندی جل سلطانہ می گردد و سبب دعا و امداد از دیاد آن نعمت ہمی می شود این ہمہ انوار از برکات نظر دوستان او است سبحانہ و این جمعیت صوری کہ ظاہر باداے وظائف بندگی یافتہ است اثر نسبت معنوی ست کہ

ارباطن شان بر باطن نافذ است جماعت کہ بشرف خدمت و بسعادت پابوس حضرت قبلۂ حقیقی مشرف گشتہ اند بغایت عزیز و محبوب اند و بنہایت شریف و مرغوب چہ اینہا مرایائے کمالات محبوب اند و یادگار آن جمال پاک او ہر گاہ این جماعت را می بیند حالتے رو می دہد کہ گویا جمال مبارک آن قبلۂ خدا طلبان را مشاہدہ می نماید و آن صحبت و آن اجتماع للہ فی اللہ کہ گرد عالم مثل آن متصور نبودہ و نیست خطور می کند دیدہ پُر آب و جگر کباب می گردد آرزو ہمین است کہ با اینہا صحبت دارد و حرف و حکایت ہمین ہا نماید لیکن افسوس کہ این جماعت روز بروز در قلت اند و با وجود این قلت از یکدیگر دور افتادہ اند۔ بیت

زہجر دوستان خون شد درونِ سینہ جانِ من فراقِ ہمنشینان سوخت مغز استخوانِ من

الخیر فیما صنع اللہ سبحانہ ہر جا ہستند مغتنم اند مصرع

بیا دگار ربانی کہ بوے آن داری

حالت این سوختہ فراق و دل شدۂ مشتاق آنست کہ کسے کہ پروانہ وار گرد شمع وجود آنحضرت نگشتہ و نشانہ وار ہدف تیر توجہ یگانۂ او نشدہ و شکار رفتار و اداہائے محبوبانہ او نگردیدہ و بستۂ فتراک نزاکت قدرعناے او نگشتہ و کشتۂ چشمانِ میگون معشوقانۂ او نیست و عاشق تبسم دلبرانہ او نہ و جبین ناز نین خود را بر آستانۂ علیاے او بکمالِ شوق و آرزو نسائیدہ و خاک پائے سگان درگاہ او را توتیاے چشمہائے خود نساختہ و نشانِ خط بندگی او بر جبہۂ او پیدا نبودہ و سلسلۂ غلامی آن بارگاہ در گردن جان و تن او ہویدا نباشد باوے نہ نشیند و آشنائی نکند و سخن نگوید حکیم مرا چنین آفریدہ اند در اختیار خود نیستم دیوانگان محبت ہر جا بوے محبوب یابند جان فدا نمایند و ہر جا از محبوب نشانے نہ بینند بصد فرسنگ ازان جا گریزند ہر کہ باین آوارہ میل نشست و خاست دارد باید کہ چنین بود والا با آوارگان چہ آشنائی و کدام نشست و خاست بارہا بخاطر می رسد کہ کنجی اختیار نماید و مغاکے در زمین گزیند تا جماعہ را کہ نہ باوصاف مذکورہ اند نہ بیند و سخن اینہا نشنود مخدوما این وقت را تاب برداشت این نسبت شریفہ نیست و بواسطۂ قرب قیامت و تراکم ظلمات روز بروز این نسبت علیہ

تجرد تشنید

دراستتار است و انوار آن دراختفا و حملۂ آن در کمی غیر ازانکہ این کس درزاویۂ تجرد علاجے ندارد لیکن این نیز در اختیار این کس نیست خداوندا مرا از محبان ایشان گردان و از نظارگیان محبان ایشان گردان کہ طاقت نظارۂ قوم دیگر ندارم۔ والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب صد و پنجاہ و ہشتم (۱۵۸)

بمولانا محمد حنیف در اظہار درد و سوز و دلالت بمطلب بقائے دار آخرت۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی سعادت آثار اخوی مولانا محمد حنیف ازین گرفتار آثار دعوات مشتاقانہ قبول فرمایند مکتوب مرغوب شمار در بنوال عزیزے از لاہور فرستادہ بمطالعۂ آن خوشوقت گردید از فحوائے کتابت جاذبہ شوق پیدا بود و حرارت طلب ہویدا الحمد للہ سبحانہ علیٰ ذلک ہر قدر کہ از جذب و حرارت دست دہد نعمت است کمال آنست کہ بحد جنون رساند و از ماسوی بکلیہ برہاند لن یؤمن احدکم حتی یقال انہ مجنون این جنون نصیبہ دوستان باد و بطفیل ایشان جرعۂ ازان درکام درد نوشان باد اظہار اشتیاق این دیار نمودہ اند و انتظار طالب این آوارہ دارند۔ مخدوما اہل این دیار چونکہ در سر خیال دیار دیگر دارند و از دوری آن ہموارہ بمعنی سوگوارند دوستانرا نیز دلالت بآن دیار می نمایند ہر چند ہیچ نشانے ازان دیار پیدا نیست و اثرے از دیار آن ہویدا نہ جز ازہجران و دوری نصیبے ازان نیست و غیر از سوز و گداز حاصلے از وے نہ۔ شعر

ففی القلب روساکنہ وانسھم	شبوب بین جوانحی وضلوعی

آرے اگر عبور این موطن نمایند تا در درد شریک ماتم زدگان ہجران گردند و جرعہ کش تلخ نوشان بوَیم حرف فقدان شو بر چہ مانع است لیکن باین ہمہ درد دوری و سوز ہجران عنایات بیش از بیش است والطاف افزون از پیش غایت است کہ باین درد مانوس میدارد و باین سوز ساز دادہ بیت

درین دیار بآن زندہ ام کہ گہ گاہے	نسیم عاطفے زان دیار می آید

اطلاق دیار و دیّار در جائے کہ از دار و دیّاری پاک و مبراست بطریق صنعت مشاکلہ است یا کنایت است ا

چنانچہ در کلام مشائخ کرام مثل آں می آید والا۔ بیت

لاہو زان سرائے روز بہی | باز گشتند جیب و کیسہ تہی

مکتوب صد و پنجاہ و نہم (۱۵۹)

بشیخ حسن در دلالت بر شکر نعمت و تحذیر از مکر الٰہی جل جلالہٗ

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی اخوی اعزی شیخ حسن احسن اللہ سبحانہ حالہ وحصل امالہ ازین درویش دلریش سلام عافیت انجام خوانند استماع اخبار توفیق شما و گرمی ہنگامۂ طالبان و استقامت اوضاع و استمرار حلقۂ ذکر و فکر سبب مسرت دوستان می گردد و باعث مزید شکر و حمد شان می شود و درین جز و زمان کہ ہنگام قرب قیامت است این قسم اجتماع مردم خدائی و صحبت للہ و فی اللہ از نعم جلیلہ است۔ بیت

آسمان سجدہ کُنَد بہر زمینے کہ درو | یک دو کس یک دو نفس بہر خدا بنشیند

در کار خود سرگرم باشند و شکر خداوندی جل شانہ بجا آرند لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ واز مکر الٰہی تعالیٰ ترسان و لرزاں باشند و از کید شیطان ایمن نبوند و از ہوا و ہوس نفسانی و دقائق شرک خفی بر حذر بوند ہر گاہ مقتدایان ما مَا أُبَرِّئُ نَفْسِي بفرمایند وای بر ما بالجملہ محبت و رابطۂ معنوی را بہ بزرگان خود محکم دارند و عروۂ وثقی سنن نبویہ را علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ از دست ندہند و دوام التجا و ابتہال و تضرع و زاری را بجناب قدس حضرت لم یزلی لازم گیرند تا امید نجات صورت بندد توقع از دوستان آنست کہ این دور از کار را بدعائے خیر یاد آرند کتابتے کہ فرستادہ بود بدید رسید اللہ تعالیٰ معینکم و ناصرکم۔

مکتوب صد و شصتم (۱۶۰)

بشیخ عبد اللطیف لشکر خانی در آنکہ باید کہ ظاہر در رنگ باطن بدوام حضور موصوف بود۔

حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ بکمالات صوری ومعنوی متجلی داشتہ گرفتار مطلبی دارد کہ ہرچہ
مادون اوست در جنب او محو ومتلاشی گردد تا محب او بمقتضاے المرء مع من احب آفاق وانفس را
وداع نمودہ بیخود آنجا جولان نماید وہمتے در طلب او عطا فرماید کہ از تجلیات وظہورات او چشم فروبستہ
ذات ظاہر ومتجلی را خواہان وجویان باشد بحرمت من ما زاغ بصرہ وما طغیٰ علیہ وعلی آلہ الصلوات
والتسلیمات والبرکات العلیٰ اوبلغ داحوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است للہ تعالیٰ
الحمد للہ والمنۃ علیٰ ذلک المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم وعافیتکم متمنائے این مسکین
دربارۂ خود وسائر دوستان آنست کہ ہمت خود را کلیا مصروف جناب مقدس مطلوب حقیقی
گماشتہ شود وہرچہ منافی این دولت عظمیٰ بود شبراً شبراً ازاں اعراض نمودہ آید نشود کہ بر معموری باطن اکتفا
نمودہ ظاہر را بغفلت سر دہند کہ این نیز از دائرہ شرک خفی بیرون نیست عزیزے فرماید لو اقبل مقبل
علی اللہ مذ کذا عمرہ ثم اعرض عنہ لحظۃ کان ما فاتہ اکثر مما نالہ اما چہ توان کرد جمیع آرزوہا میسر نیست
از مقتضیات بدنی واختلاط خلق چارہ نہ آرے این قدر معلوم می گردد کہ ہمین غفلت ظاہر کہ لابدی ست
اگر مقرون بہ نیت صالحہ نمودہ آید از غفلت می برآید وملحق بذکر می گردد مثلاً نوم کہ سراسر غفلت است
اگر مقرون بہ نیت دفع کسل در طاعت گردد ذکر می گردد نوم العلماء عبادۃ شنیدہ باشند واختلاط
بمردم بہ نیت ادائے حقوق آنہا نیز ذکر است کہ ادائے واجب ومستحب ست علیٰ ہذا القیاس ذکر
منحصر در ذکر لسانی نیست در ہر عمل کہ بلحوظ رضائے مولیٰ بود جل وعلا داخل ذکر است اِنَّ هٰذِهٖ
تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبِيْلًا ازین بیان لائح گشت کہ دوام حضور کہ عبارت
از طرد غفلت است علی الاستمرار چنانچہ نسبت بباطن گفتہ اند در ظاہر نیز ثابت است لیکن دوام
حضور ظاہر را کہ عبارت ست از مقرون گردانیدن جمیع اعمال وافعال را بہ نیت صالحہ ودر جمیع
امور بلحوظ رضائے مولا ساختن حتی در امورے کہ بظاہر غفلت می نماید دوام حضور باطن لازم است
ولا عکس این کمال مخصوص بمخلصان ست کہ از تصنع وتصحیح نیت در ہر عمل برآمدہ اند ونیت اینہا
بفنا وبقا بروجہ اکمل تصحیح یافتہ است مخلصان مکسور اللام ازین کمال قلیل النصیب اند

والمخلصون علی خطر عظیم این بزرگواران کہ بحقیقت اخلاص رسیدہ اند واز تصنع وتکلف کہ لازمۂ طریقت است وارستہ ہرچہ می کنند از برائے خدا می کنند تعالی وہرچہ ازینہا بظہور می آید للہ است سبحانہ خواہ نیت کنند یا نہ نیت در محتمل است در متعین احتیاج تصحیح نیست چہ نفس ایشان فدائے مولائے خود گشتہ است و اطلاق کلمۂ انا را بر خود شرک می دانند پس ہرچہ کنند عاید باو باشد تعالی چنانچہ ہرچہ اول می کردند برائے نفس خود می کردند و محتاج بہ نیت نبودند۔

بابد دانست کہ سوء ادب و ایذاء این قسم عارف منجر بہ ایذا و سوء ادب او سبحانہ باشد زیرا کہ درین صورت منتسبانہ آن بے تکلف بجناب او تعالی منتسب می گردد ہرگاہ اعمال آن عارف بے احتیاج نیت مر او را باشد تعالی اعمال دیگران کہ نسبت باو بوقوع آید بطریق اولی بآن جناب عاید بود و بر ہمین قیاس تعظیم و اطاعت او تعظیم و اطاعت مولائے او بود جل و علا و بہمین اعتبار در کلام مجید وارد گشتہ باشد مَنْ يُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ بیت

بس کنم خود زیرکاں را ایں بس است بانگ دو کردم اگر در دہ کس است والسلام اولاً و آخراً

مکتوب صد و شصت و یکم (۱۶۱)

بحقایق آگاہ خواجہ محمد صدیق کشمی در عظمت مطلوب جل و عز و دلالت بر اعلائے ہمت۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی التفات نامۂ گرامی کہ درینولا ارسال داشتہ بودند بمطالعۂ آن مبتہج و مسرور گردید سلامت باشند سفر حج مبارک باد یقین است کہ در دعاہائے مرجوہ این فقرا را منسی نساختہ باشند مخدوما ہمت علیا را بران گمارند کہ از مطلوب حقیقی ہیچ بدست نیارند و آرزوئے وصل و اتصال را بآن راہ ندہند چہ بیقین یقین معلوم گشتہ است کہ ہرچہ از وبدست آید فراخور حوصلۂ واصل است و مقید باستعداد و یافت او و مطلوب ازین تقیدات منزہ و مبرا است و ازین قیود مطلق و معرا پس باید کہ مطمح ہمت مقصور بر مرتبۂ بود کہ از قیود ادراک و تقیدات استعداد برتر باشد۔ بیت

اگر نہ دہی بکف دامانِ یارم ۔ گرفتارِ کسے دیگر ندارم

چہ ممکن تا بقید امکان مقید است از مطلقِ حقیقی چگونہ حظے فراگیرد و انخلاع تام از بشریت و امکان متصور نہ، شیخ عطار می فرماید۔ بیت

نمی بینی کہ شاہی چون پیمبر ۔ نیافت او فقرِ کل تو رنج کم بر

اِلَّا اَنْ یَّشَاءَ رَبِّیْ شَیْئًا وَسِعَ رَبِّیْ کُلَّ شَیْءٍ عِلْمًا۔ عجب معاملہ است درین مقام نہ ہجر مطلوب را میخواہد و نہ وصل او را معذلک پاس آن ہم ندارد کہ این کمال فوق معاملہ پاس است عرفت ربی بجمع الاضداد و رفع النقایض این کمال وابستہ بنشاۂ محبوبیت است زیرا کہ محب ہموارہ شہود محبوب را میخواہد و ہمہ وقت وصل و اتصال او را آرزومند کجا یارائے آن دارد کہ پرتوے از محبوب بروے ظاہر شود و خود را تواند نگاہداشت عزیزے گوید بیت

بہ بوئے تو از جا ہم مست و بیخود ۔ زہر سو کہ آواز پائے برآید

محب بآثار و افعال و صفات جمال و جلال و بحسن خد و خال شیفتۂ محبوب گشتہ است محبوب کہ نشانے از اصل دارد و گرفتار ذات ست من حیث ہو و از غلبۂ این گرفتاری بامور مذکورہ ملتفت نمی شود و قبلۂ توجہ را پراگندہ نمی کند قُلْ ھٰذِہٖ سَبِیْلِیْٓ اَدْعُوْٓا اِلَی اللّٰہِ عَلٰی بَصِیْرَۃٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِیْ وَسُبْحٰنَ اللّٰہِ وَمَآ اَنَا مِنَ الْمُشْرِکِیْنَ۔ این قسم بلند ہمت را بحکم من تواضع للہ رفعہ اللہ در نشاۂ اخروی امیدہا است کہ دیگران را نیست اِنَّ ھٰذِہٖ تَذْکِرَۃٌ فَمَنْ شَآءَ اتَّخَذَ اِلٰی رَبِّہٖ سَبِیْلًا

مکتوب صد و شصت و دوم (۱۶۲)

بجناب ارشاد پناہ میر محمد نعمان در اشارت ببعضی اسرار غامضہ و اذواق خاصۂ خود۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ۔ الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفی دعا و نیاز ا... عاصی مہجور مخمول زاویۂ خمول در معرض قبول باد نمی داند کہ چہ نویسد لطائف محبوب عالی نژاد از انس... کہ زبان زد این ہرزہ گوئی گردد و نفائس معشوق برتر از آن است کہ قلم این بوالہوس خیال ترجمانی آن ...

درازکشیدن... (حاشیہ)

لایحمل عطایا الملک الا مطایاہ آنچہ نصیب این بیچارہ است استہلاک و اضمحلال است اگر بخود خیرے وکمالے نسبت نماید مشرک طریقت بود وخائن در امانت باشد وَقَدِمْنَا اِلٰی مَا عَمِلُوْا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنٰهُ هَبَاءً مَّنْثُوْرًا این آوارہ فی نفسہ از جمیع منتسبات تہی است عدمی ست وجود نما وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَّهُمْ رُقُوْدٌ نقر او ذاتی ست فاقہ او سرمدی امانات ہموارہ از اہل امانات ست بیچارہ کہ کمال او عدم بود وجمال او نیستی از ہستی مولائی خود چہ خبر داشتہ باشد و از کمال وجمال او چگونہ اطلاع یابد سر ہو العارف والمعروف اینجا ہویدا است حضرت جمیل علی الاطلاق امثال ما دور از کار انرا ایمانی باین معانی دہاد وشربے ازین مشرب روزے کناد۔

مکتوب صد و شصت و سوم (۱۶۳)

نیز بجناب ارشاد پناہ میر محمد نعمان در اشارت ببعضے اسرار غامضہ و اذواق خاصۂ خود۔

خدام سیادت ونقابت دستگاہ ہموارہ یاد آور محبان صمیمی بودہ بدعائے ظہر الغیب معاون باشند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم و عافیتکم واستقامتکم علی جادۃ شیوخکم فانہا ملاک الامر وبہا خرط القتاد از شمول عنایات کہ دربارۂ این عاصی واقع است چہ نویسد مصرع

دادا و را قابلیت شرط نیست

قیل من قبل بلا علتہ اگر بتفصیل آن پردازد بخیل کہ قلم طاقت آن نیاورد و کاغذ بسوزد و متکلم و مستمع از ہوش رود بعد از ان کہ گوید وکہ شنود خوش گفت۔ بیت

سراپا آتشے امشب قدح گو دیگرے پُر کن کہ خواہد سوخت ساغر تا تو مے در جام خواہی کرد

وایضاً لطافت وعلو آن زبان را می گیرد یَضِیْقُ صَدْرِیْ وَلَا یَنْطَلِقُ لِسَانِیْ مصرع

سخن از لب تو گفتم بلبم سخن گرہ شد

پس باید کہ مستمعان متکلم را معذور دارند واز راہ جنسیت بذات او راہ جویند تا از ذات بیچون حقیقی

حظے یابند ہر چند ذات متکلم را با ذات مستمعین ہیچ جنسیتے درمیان نہ چہ ذات او نصیبے از بیچونی یافتہ و با ذات بیچون حقیقی اتصالی و نسبتے خاص پیدا کردہ بلکہ دیگران را اصلا ذات نیست بذات عارف چگونہ پے برند ذات خالق عارف خود ورائے اوست بہر حال دست و پائے باید زد وہموارہ باین ترانہ مترنم باید بود۔ بیت

مفلسانیم آمدہ در کوے تو شیئاً للہ از جمال روے تو

اللہم اجعل حبك احب الاشیاء الی واجعل خشیتك اخوف الاشیاء عندی واقطع عنی حاجات الدنیا بالشوق الی لقائك واذا اقررت اعین اهل الدنیا بدنیاهم فاقرر عینی بعبادتك والسلام اولا و آخرا

(۱۶۴) مکتوب صد و شصت و چہارم

بہ تربیت خان در آنکہ طالب حق جل و علا درین دار ہموارہ با درد و گداز است و در مذمت دنیا۔

صحیفہ مکرمت کہ نبئی از الم فرقت بودہ مشرف ساخت چہ توان کرد دنیا سراسر محل فراق واندوہ است موطن لقا آخرت است حق سبحانہ با عمال آن سرگرم دارد تا لقائے آنجائی صورت بندد ہر گاہ لقائے مطلوب حقیقی موعود بآنجا است لقائے دیگران فرع لقائے اوست سبحانہ زیرا کہ نشأۂ دنیویہ تاب برداشت لقائے او تعالی بر وجہ کمال ندارد لہذا طالبان او درین نشأۂ ہموارہ جگر کباب و دیدہ پر آب اند و ہمہ وقت سوگوار در سوز و گداز و بیقرار شبانہ در انتظار طلوع آفتاب احدیت بیدار اند و روزانہ در ہوائے ماہتاب ہویت متعطش و بیقرار۔ بیت

مژگان نمے گزین رہ گذر می برند لب خشک و دامان تر می برند

بے او آرام ندارند و با ماسوا انس و الفت نمی گیرند و باین ترانہ دایم مترنم اند۔ بیت

بچہ مشغول کنم دیدہ و دل را کہ مدام دل ترا می طلبد دیدہ ترا می خواہد

شوریدہ کار اند و آشفتہ حال در جہان بے جہان اند و در عالم بے عالم اند مع ذلک فی الحقیقت در عالم شوریدگان اند اینہا اند و سائر افراد عالم باینہا برپا و دولتمندان این جماعت اند و آزادان ہم اینان کہ نہ

با ہیچ کس پیوند دارند و نہ با نفس۔ بیت

غلام نرگس مست تو تاجدارانند | خراب بادۂ لعل تو ہوشیارانند

اگر سرمایہ حاصل دارند اولادارند و اگر تکلم و خطاب دارند ہم با وے دارند ہر چند بظاہر با و شما متکلم و مخاطبیم لیکن فی الحقیقۃ حدیث در دو شکوہ اندوہ با ویست و درین حدیث نیز اینہا ترجمان پیش نیند۔ اِنَّمَا اَشْکُوْا بَثِّیْ وَحُزْنِیْ اِلَی اللّٰہِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰہِ مَالَا تَعْلَمُوْنَ خوش گفت خداوندا مرا ازین قوم گردان یا از نظارگیان این قوم گردان کہ قوم دیگر را طاقت ندارم مانا کہ چاشنی از شربت دردمندان نصیب باطن شما گشتہ است کہ آرزوے فقر و تجرید نمودہ اید بلے بیت

ہر کسے کو دور ماند از اصل خویش | باز جوید روزگار وصل خویش

از جوانان مستعد افسوس می آید کہ فطرتہاے عالی خود را مصروف این دنیہ کردہ اند و بظاہر مشغوف این قحبہ غدار گشتہ و از جواہر نفیسہ بخزف ریزہ چند فرو ماندہ اند جمال مطلق تا بانست و راہ آمد و رفت کشادہ و ما پست فطرتان از آن جمال محجوب و مہجوریم۔ بیت

در جہان شاہدی و ما فارغ | در قدح جرعۂ و ما ہشیار

رباعی

آمد سحر آن دلبر خونین جگران | گفتہ کہ تو بر خاطر من بارگران

شرمت بادا کہ من بسویت نگران | باشم تو ہمی چشم بروے دیگران

والسلام علیکم و علیٰ من لدیکم

مکتوب صد و شصت و پنجم (۱۶۵)

بشیخ الیاس در شرح بعضے کمالات مصطلحۂ این طریقۂ علیہ۔

الحمد للّٰہ رب العالمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین محمد و آلہ اجمعین ابا بعد چون صلاح آثار شیخ الیاس ازین فقیر درخواست کہ بعضے از کلمات کہ درین طریقۂ علیہ زبان زد و دائر است شرح آن بنویسد اجابۃً للمسئول باندازۂ فہم قاصر خود نوشتہ آمد واللّٰہ سبحانہ الملہم للصواب سفر در وطن عبارت از سیر انفسی است کہ آنرا جذبہ نیز گویند ابتداے معاملہ این بزرگواران

ازین سیر است و سیر آفاقی کہ سلوک عبارت ازان است در ضمن این سیر قطع می یابد و در سلاسل دیگر شروع کار از سیر آفاقی می کنند و انتہا بسیر انفسی می شود و شروع کار از سیر انفسی خاصۂ این طریق است و اندراج نہایت در بدایت ہمین معنی است کہ سیر انفسی کہ نہایت دیگرانست بدایت این اکابر است سیر آفاقی مطلوب را بیرون از خود جستن است و سیر انفسی در خود آمدن و گرد دل خود گردیدن درین معنی گفتہ اند۔ بیت

ہمچو نابینا مبر ہر سوے دست — با تو در زیر گلیم است ہر چہ ہست

خلوت در انجمن یعنی در انجمن کہ محل تفرقہ است از راہ باطن با مطلوب خلوت داشتہ باشد و تفرقہ بیرونی بحجرۂ درونی راہ نیابد۔ بیت

از برون در میان بازارم — وز درون خلوتیست با یارم

در ابتدا این معنی بتکلف است و در انتہا بے تکلف و درین طریق این معنی چون در ابتدا دست می دہد و راہے برائے حصول آن وضع کردہ اند از خصائص این طریق آمدہ است ہر چند منتہیان طرق دیگر را نیز دست می دہد و اندرین معنی گفتہ اند۔ بیت

از درون شو آشنا و ز برون بیگانہ باش — این چنین زیبا صفت کم می بود اندر جہان

من لم یملك عینہ فلیس القلب عندہ۔

نظر بر قدم عبارت ازانست کہ در راہ رفتن نظر بر قدم دوختہ شود و بمحسوسات متلونہ پراگندہ نگند تا جمعیت اقرب باشد چہ در ابتدا دل تابع نظر است و پریشانی نظر در دل تاثیر می کند خوش گفت۔ بیت

بچہ مشغول کنم دیدہ و دل را کہ مدام — دل ترا می طلبد دیدہ ترا می خواہد

ہوش در دم عبارت ازانست کہ واقف نفس خود باشد تا بغفلت نبر آید کلمہ سوم برائے دفع تفرقہ ایست کہ از آفاق می خیزد و کلمۂ چہارم دافع تفرقۂ انفس است۔ یاد کرد و یادداشت سالک تا زمانیکہ در تکلف و تصنع است و بحقیقت و ملکہ حضور نہ پیوستہ است در مقام یاد کرد است۔ بیت

دایم ہمہ جا با ہمہ کس در ہمہ کار — می دار نہفتہ چشم دل جانب یار

و چون حضور دوام پذیرد و از تکلف یاد کرد وا رہد و ملکہ گردد کہ بنفی منتفی نشود یادداشت بود۔ بیت

جویند

دارم ہمہ جا باہمہ کس درہمہ حال ‌ ‌ ‌ ‌ دردل زتو آرزو و در دیدہ خیال

و یادداشت را معنی دیگر ہم ہست بغایت عالی و آن معنی درخور این مکتوب نیست ،
وقوفِ قلبی آنست کہ نگران و واقف دل بود و توجہی و نظری بآن داشتہ باشد قطع نظر از ذکر بکند
تا تفرقہ بآن راہ نیابد و بنقوش ماسوی منتقش نگردد و گفتہ اند کہ دل بیکار نیست یا با ماسوی آمیختہ
است یا با مطلوب در آویختہ است آدمی تا بیدار است حواس ظاہرہ کہ جواسیس اند اخبار عالم
بدل می رسانند و در تفرقہ می دارند و چون بخواب می شود حواس باطنہ این کار می کنند و دل را پریشان
می دارند و چون صاحب دل متوجہ بدل خود می گردد گویا حصنی گرد دل ازین توجہ پیدا می شود و
نمی گذارد کہ اخبار عالم بدل برسد درین ہنگام دل بمقصد اقصیٰ در آویزد چہ بیکاری در حق او مفقود است
چون ازین طرف ممنوع گشت چارہ ندارد غیر از توجہ بآن طرف احتیاج بذکر و توجہ مذکور ندارد
دل از دشمن باز دار دوست را طلبیدن حاجت نیست زنگ از آئینہ بزدای غیر از ظہور نور ہیچ نیست
از حضرت ایشان شنیدہ ام کہ کسے را کہ ذکر قلبی در نگیرد و متاثر نشود و یرا از ذکر باز داشتہ بمجرد وقوف
قلبی امر باید کرد و توجہات باید نمود تا ذکر در گیرد۔

وقوفِ عددی عبارت از انست کہ بر عدد ذکر نفی و اثبات بر نہجے کہ درین طریقہ معہود است
واقف باشد تا در ہر نفس طاق گوید نہ جفت . مراقبہ مشتق از رقب است رقب انتظار را گویند پس مراقبہ
جمع نمودن حواس ظاہرہ و باطنہ است در انتظار محبوب . بیت

ہمہ چشمیم تا برون آئی ‌ ‌ ‌ ‌ ہمہ گوشیم تا چہ فرمائی

عزیزے گوید مراقبہ را از گربہ آموختم و مراقبہ را معنی دیگر ہم ہست و آن آگاہی و علم بندہ است
بدوام اطلاع حق سبحانہ بر وے و حضور او تعالیٰ مر او را خواجۂ بزرگ قدس سرہ می فرمودند کہ طریق مراقبہ
از طریق نفی و اثبات اعلیٰ است و اقرب است بجذبہ از طریق مراقبہ بمرتبۂ وزارت و تصرف در
ملک و ملکوت می توان رسید و اشراف بر خواطر و بنظر موہبت نظر کردن و باطن را منور گردانیدن
از دوام مراقبہ است از ملکۂ مراقبہ دوام جمعیت خواطر و دوام قبول دلہا حاصل است و این معنی را

جمع وقبول می نامند۔ سلطان ذکر آنست کہ ذکر تمام بدن را فرو گیرد وہر عضو در رنگ دل ذاکر ومتوجہ مطلوب گردد۔ بیت

ہر دم بہوائے تست دمساز ہر موئے زگیسوم بہ پرواز

رابطہ حفظ صورت پیر است در دل حضرت خواجہ احرار قدس سرہٗ اشارت برابطہ نمودہ اند جائے کہ فرمودہ اند۔ مصرع سایۂ رہبر بہ است از ذکرِ حق

یعنی این طریق از ذکر نافع تر است بیانش آنست کہ مرید بیچارہ چونکہ گرفتار عالم سفلی است بعالم علوی مناسبت ندارد تا اخذ فیوض وبرکات از آنحضرت بے توسط نماید متوسطے باید خداوند ہر دو جہت کہ از عالم علوی حظے فرا گرفتہ بعالم سفلی جہت دعوت وارشاد روآوردہ باشد واز راہِ مناسبت اولی از عالم غیب اخذ فیوض نمودہ از راہ مناسبت ثانیہ کہ بعالم سفلی دارد فیوض را بمستعدان رساند وآن واسطہ در حق مرید پیر است کہ اتصال بیچونی بغیب الغیب نمودہ بعالم شہادت رجوع نمودہ است پس مرید ہر چند وجوہ مناسبت بہ پیر بیشتر داشتہ باشد اخذ فیوض از باطن او زیادہ تر نماید بیت

زان روی کہ چشمِ تست احول معبود تو پیر تست اول

وچیز ہائے کہ مناسبت بہ پیر بآن حاصل شود محبت است بہ پیر وخدمت ورعایت آداب اوست ظاہرا وباطنا واتباع اوست در عادات وعبادات ومرادات خود را تابع مرادات او ساختن وخود را در حضور او کالمیّت بین یدی الغسال دیدن ودر پیر فانی گشتن ولہذا گفتہ اند کہ فنافی الشیخ مقدمۂ فنافی اللہ است وطریقۂ رابطہ از اجل این امور است واشد مناسبت بہ پیر پیدا می کند ومسہل امور مسطورہ ست کہ محصل مناسبت اند وچون نسبت رابطہ غالب می آید خود را عین پیر می یابد وبلباس صفت او خود را موصوف می یابد وہر کجا کہ می نگرد صورت پیر می بیند۔ بیت

در ودیوار چو آئینہ شد از کثرتِ شوق ہر کجا می نگرم روے ترا می بینم

توحید یگانہ گردانیدنِ دل است از التفات بماسوی واز شہود وشعور ما عدا۔ بیت

توحید بعرف صوفی صاحبِ سیر تخلیص دل از توجہ اوست بغیر

عدم فنا ست در جہت جذبہ و آن عبارت است از عدم شعور بہ خود و باوصاف خود و جود عدم بقائی ست کہ برین فنا مترتب شود این فنا و بقا چون در جہت جذبہ ست کہ سلوک بآن ضم نگشتہ است از عود بوجود بشریت امین نیست پس ولایت بآن بحصول نہ پیوندد و فنا و بقاے حقیقی است کہ ولایت بآن مربوط است و از عود مذکور امین است و دوام آنرا لازم فنائے حقیقی نسیان ماسوی اوست تعالی و زوال علم ماعدا حضرت ایشان ما قدس سرہ فرمودہ اند کہ اگر زوال علم حصولی اشیا ست فنائے قلبی است و اگر زوال علم حضوری ست کہ عبارت از نفس حاضر است فنائے نفس است وجود فنا بقائی ست کہ برین فنا مترتب می شود و بوجود موہوب بولایت ثانیہ موجود گردد حضرت خواجہ نقشبند قدس سرہ بہمین معنی فرمودہ اند کہ وجود عدم بوجود بشریت عود می کند اما وجود فنا بوجود بشریت عود نمی کند۔ بازگشت عبارت ازان ست کہ بعد از ذکر نفی و اثبات بطریق معہود بزبان قلب بگوید خداوندا مقصود من توئی و رضاے من بتو۔

مکتوب صد و شصت و ششم (۱۶۶)

بحافظ عبدالکریم در شرح احوال او۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ مکتوب مرغوب اخوی اعزی مولانا عبدالکریم رسید موجب مسرت گردید حمد اللہ سبحانہ کہ از جمعیت و التذاذ معنوی خالی نبند و از یاد فقرا فارغ نہ۔ شاید کہ ہمبرین منوال احوال را نوبسیان باشند و اوقات را بوظائف طاعات و مراقبات معمور دارند و از دوال و ظلال باصل و مدلول حقیقی رو آرند و از علم بحیرت و از گفت بخموشی آیند و از پوست بمغز و از لفظ بمعنی گرایند خوش گفت۔ بیت

قومے زوجود خویش فانی	رفتہ زحروف در معانی

ہر چند مطلوب حقیقی چنانچہ ورائے لفظ است بیرون معنی است نیز و برتر از پوست و مغز است۔ بیت

بازگشتند جیب و کیسہ تہی	لا دھوزان سراے روز تہی

اصل ازان دولت سرا در رنگ ظل در راہ است چوں باہل این نسبت علیہ فی الجملہ محبت و ارادت درست کردہ ابد امید است کہ باندازۂ آن نقاب از جمال این معنی بکشاید و شربے ازین مشرب عطا فرماید و آنچہ نوشتہ بودند کہ در وقت ذکر نفی و اثبات گاہ گاہ خود را لاشئے محض می یابد لاشئے محض یافتن را دو مقام است یکے آنکہ منتسبات را از وجود و توابع آن باصل حوالہ نماید و خود را بعدم صرف ملحق بیند و بہ انا تعبیر نتواند نمود این حالت بغایت اصیل و خبر بفنائے نفس است و بشر وصول بکعبہ مقصود۔ دوم آنکہ بے این حالت دید مسطور متحقق بود این نیز نیک است کہ از مقدمات حالت اولی است ہر چند از مقدمات تا مقدمات فرق بسیار است۔

نوشتہ بودند کہ نہ شعور بخود ماند و نہ شعور بعدم شعور خود این حالت در فنائے قلب کہ بمشافہ مذکور می شد حاصل است چہ در ہنگام نسیان دائمی قلب نہ شعور بما سوی دارد و نہ شعور بعدم شعور و در ظاہر دوام این حالت متعسر است و ہر چہ دوام ندارد از حیز اعتبار ساقط است والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب صد و شصت و ہفتم (۱۶۷)

نیز بحافظ عبد الکریم در تنزیہ مطلوب و دلالت بر اعلائے ہمت۔

حضرت حق سبحانہ و تعالی گرفتار مطلبی گرداناد کہ دامان عظمت و کبریائی او بلوث تمنا و آرزو ملوث نشود و ہمتی در طلب او عطا فرماید کہ ہر چہ از وے ظاہر شود ظاہراً و باطناً چشم ازان پوشیدہ النقاب آن نماید بلکہ بسوز و بگداز و ہیچ چیز نخواہد و بامرے ملتفت نگردد این زمان نہ ہجر او را خواہد و نہ وصل را ہجر محبوب چگونہ میخواہد و وصل او را برائے آن نخواہد کہ بیقین یقین دانستہ است کہ وصل و اتصال بآن فراخور حوصلہ او ست و مقید باستعداد و دریافت او و امرے کہ او گرفتار آنست ازین مقیدات منزہ و مبرا است و ازین قیود معرا پس از بلند ہمتی بآن وصل التفات نمی نماید و ہر چہ ازان ظہور نماید از ہمہ رو تافتہ مطمح ہمتش جز مطلوب حقیقی کہ ورائے ظہورات و ورائے آرزوہا ست چیز دیگر نیست۔ مصرع آن لقمہ کہ در دہان نگنجد طلبد۔

تنقیدات

مع ذلک از مطلوب مایوس ہم نیست کہ این معاملہ فوق معاملۂ یاس است عجب معاملہ است نہ ہجر مطلوب رامیخواہد ونہ وصل اورا ویاس ہم ندارد و درین جا جمع اضداد و ہم رفع نقائض از استحالہ برآمدہ است عرفت ربی بجمع الاضداد این کمال وابستہ بمقام محبوبیت است زیرا کہ محب کہ ہموارہ شہود محبوب رامی خواہد ودائما وصل واتصال اورا آرزومند کجا یارائے آن دارد کہ پرتوے از محبوب ظاہر شود وخود را تواند نگاہداشت عزیزے گوید. بیت

بوے تواز جا ہم مست وبیخود — زہر سو کہ آواز پاے برآید

محب باآثار وافعال وصفات جمال وجلال وبحسن خد وخال محبوب شیفتہ است محبوب کہ نشانے از اصل دارد وگرفتار ذات ست من حیث ھی واز غلبۂ این گرفتاری باین امور ملتفت نمی شود وقبلۂ توجہ را پراگندہ نمی کند والسلام

خط

مکتوب صد وشصت وہشتم (۱۶۸)

بہ آغا رشید درآنکہ شرط نخستین این راہ فناست۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم اللہ تعالیٰ ابواب فیوض وترقیات راہموارہ مفتوح داراد آدمی مادام کہ دربند علم ودانش است از معرفت بسیط کہ نزد اہل اللہ معتبر است بے بہرہ است نسیان ماسوی وزوال علم ما عدا شرط نخستین این راہ ست علم حصولی اشیا باشد یا علم حضوری کہ عبارت از نفس حاضر است تا ساحت باطن از نقوش علمیۂ اشیا پاک و مصفا نشود ظہور انوار قدم صورت نہ بندد وتا نفس حاضر برپاست راہے بآن حریم ندارد. بیت

ہیچ کس را تا نگردد او فنا — نیست رہ در بارگاہ کبریا

مکتوب صد وشصت ونہم (۱۶۹)

بمیر ضیاء الدین حسین درآنکہ یاس از عمل مستلزم اعتماد بر کرم است۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی صحیفۂ شریفہ کہ بمصحوب قاصد ملا محمد زاہد ارسال داشتہ بودید رسیدہ مسرت بخش گردید۔ مصرع

اے وقت تو خوش کہ وقت ما خوش کردی

مقدمات بسوطہ کہ منبی از یاس تام از عمل اینکس باشد و اعتماد کلی بر کرم و فضل لم یزلی بود اندراج نمودہ بودند بوضوح پیوست بلے ہرچند یاس از عمل بیش اعتماد بر فضل بیش از عزیزے پرسیدند کہ این ہمہ امید کہ داری از چہ روئے داری فرمود بیاسی من کل عملی یعنی این ہمہ امید کہ دارم بسبب یاس من ست از ہمہ عمل خویش و آنچہ از تذکر مرگ و قیامت و غالب آمدن شوق دار اللقا جہت غلبۂ رجاو حسن ظن باو تعالیٰ مندرج بود نیک و مبارک است حدیث نفیس احسن ظنک بربک و حدیث قدسی انا عند ظن عبدی بی مؤید این معنی است مقدمات شوق آمیز و سوز انگیز نوشتہ بودند و نیز نوشتہ بودند الٰہی چون آشنائے تو با خلق بیگانہ است بیر آشنائی کسے ندارم الخ امیدوار ساخت حق سبحانہ تحقیق این آشنائی رساند و رہائی تمام از خود و از خلق نصیب وقت گرداند۔ مصرع

اے واے بر آنکہ از خود از خلق نہ رست

وکمال این انقطاع و ذہاب عین و اثر از سالک از روے یافت و شہود بے تجلیات صفاتیہ بلکہ بے تجلی ذات تعالیٰ میسر نیست و ذہاب آثار ظلمات عدم کہ شب دیجور بعد و دوریست بے طلوع آفتاب احدیت از افق غیب الغیب بر خرابۂ سالک کہ بسبب آن بدولت قرب و وصال تواند رسید ممکن نہ والسلام

رابعہ بصریہ

مکتوب صد و ہفتادم (۱۷۰)

بمولانا محمد حنیف در انکہ باید کہ ذکر بہیچ غرض مشوب نباشد حتی الاحوال والمواجید۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مصرع

از ہرچہ میرود سخن دوست خوشتر است

مخدوما طالب حدیث ذات را باید کہ ذکر و فکر اخلوص امنیت کند و مشوب با غراض د

امانی خود نسازد بلکہ احوال و مواجید ہم دران ملحوظ و منظور نبود بمقتضائے میعاد فَاذْكُرُوْنِي أَذْكُرْكُمْ ازاں طرف نیز یاد خواہند کرد ببیند کہ بچہ نہج یاد فرمایند و بکدام عطیہ نوازند بلکہ در ذکر باید کہ جانب اذکرکم ملحوظ نباشد و بخلوسینہ یاد کند۔

اگر گویند کہ از کریمہ يَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَّطَمَعًا خلاف آن مفہوم می شود و آنکہ گفتہ اند کہ می تواند کہ مراد خوفا عن الانقطاع وطمعا فی الوصال باشد تشفی ازین شبہ نمی نماید چہ بساست کہ منظور ذکر و عبادت این خوف و این طمع ہم نبود و وصل و فراق محظور نباشد۔ گوئیم کہ شک نیست کہ او سبحانہ بذات اقدس خویش نیز مستحق ذکر و عبادت ست قطع نظر از ثواب و عقاب و قرب و درجات و این کریمہ منافی این معنی نیست غایت الامر رواست کہ این کریمہ ناظر باستحقاق صفاتی باشد و استحقاق ذاتی ورائے آن بود و از نصوص دیگر کہ تسبیح و ذکر دران مقید بخوف و رجا نیست مستفاد گردد مثل إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ و کریمہ وَمَا تُنْفِقُوْنَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ و می تواند کہ دعا در کریمہ يَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ الآیہ بمعنی سوال بود کہ مقابل ذکر است چنانچہ در حدیث قدسی آمدہ است من شغل ذکری عن مسألتی اعطیتہ افضل ما اعطی السائلین و سوال من حیث انہ سوال البتہ خوف و طمع دران ملحوظ ست بخلاف ذکر۔

(۱۷۱) مکتوب صد و ہفتاد و یکم

بحاجی محمد افغان در نصیحت

مخدوما اوقات را معمور دارند و بخلوت و تنہائی بیشتر راغب باشند و اختلاط با مردم خصوصا مردم بیگانہ کہ داخل طریق نیستند کمتر نمایند و بقدر ضرورت با آنہا نشست و خاست کنند لیکن باحوال طالبان نیک پردازند و تفقد و احوال پرسی آنہا چنانچہ باید بجا آرند و حق شرعی اہل خانہ را نیز بجا آرند و اختلاط کثیر با آنہا نہ نمایند کہ مصاحبت نسا میل بحطام دنیاوی می آرد و از حق سبحانہ غافل می سازد و دوری می اندازد۔

مکتوب صد و ہفتاد و دوم (۱۷۲)

بہ محمد کاشف در آنکہ در حق کمل ظاہر در رنگ باطن بدوام حضور موصوف است۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اللہ تعالیٰ از رقیت ماسوی محرر کناد بالنون والصاد وَاِنْ تَعُدُّوْا نِعْمَتَ اللّٰہِ لَا تُحْصُوْھَا از جانب حق سبحانہ فیض و انعام دائمی است بر بندہ فیض صوری و معنوی ظاہری و باطنی کہ اگر یک ساعت و یک لمحہ این فیض منقطع شود اثرے از بندہ نماند چہ وجود و چہ کمالات تابعہ وجود پس بر بندہ ناگزیر است کہ یک لمحہ و یک چشم زدن از آنحضرت غافل نباشد و بدوام حضور موصوف بود عجب خسران و خجالت است کہ منعم حقیقی در صدد انعام بود و منعم علیہ توجہے باو نداشتہ باشد و معرض بود۔ بیت

کسے کو غافل از حق یک زمان ست ۔۔۔ دران دم کافر است اما نہان ست

شک نیست کہ دوام حضور نسبت باطن ممکن بلکہ واقع است علی الخصوص در طریقہ ما بکرم اللہ سبحانہ این دوام بیسیر الحصول است و در ابتدا دست می دہد ولیکن این دوام بظاہر متعسر است چہ ظاہر کہ بکثرت آمیختہ است از غفلت چارہ نیست و از خواب و اختلاط با مردم گذر نہ، آرے اگر این غفلت ظاہر را مقرون بہ نیت صالحہ گرداند غفلت عین حضور گردد نوم بہ نیت دفع کسل در طاعت داخل طاعت است نوم العلماء عبادۃ شنود باشد و اختلاط با خلق بہ نیت ادائے حقوق شان از مامورات شرعیہ است وکل مطیع للہ تعالیٰ فی امر ذاکر لہ پس دوام حضور نسبت بظاہر نیز متحقق باشد و ظاہر و باطن بدین تقدیر بدوام آگاہی موصوف بود چہ باطن بتمام بے شرکت مر حق راست جل و علا و ظاہر کہ گاہے حاضر و گاہے غائب است نصف آن نیز مر او راست تعالیٰ و نصف دیگر از ظاہر کہ بصورت در غفلت و غیبت است چوں در اطاعت مولیٰ است سبحانہ نیز عاید بآن جناب قدس است اِلَیْہِ یُرْجَعُ الْاَمْرُ کُلُّہٗ فَاعْبُدْہُ وَتَوَکَّلْ عَلَیْہِ۔ باید دانست کہ این دوام کہ نسبت بظاہر و باطن بود نصیب کمل کمل است از افراد انسانی کہ از اطاعت نفس امارہ بر آمدہ اند

بلکہ باطمینان نفس مشرف گشتہ اند وبفنائے اتم وبقائے اکمل پیوستہ واز کلفت تصحیح نیت و اخلاص در عمل وارستہ اند ہر کہ در تکلف تصحیح نیت و اخلاص است مخلِص است بکسر لام و آنکہ از تکلف گذشتہ است وبحقیقت پیوستہ مخلَص است بفتح لام کہ در کریمہ اِنَّہٗ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِیْنَ وارد است والمخلصون علی خطر عظیم والسلام

مکتوب صد و ہفتاد و سوم (۱۷۳)

بخواجہ ابراہیم در جواب سوال او از معنی عبارت عزیزے کہ گفتہ علم حق را تعالی در علم خود گم می یابم۔

بعد الحمد والصلوۃ وتبلیغ الدعوات می رساند مجاری امور مشکور است المرجو منہ سبحانہ استقامتکم علی جادۃ الکبراء فانہا ملاک الامر وبدونہا خرط القتاد۔ نوشتہ بودند کہ عزیزے گفتہ است کہ علم حق را تعالیٰ در علمِ خود محو می یابم ازین سخن اظہار استعاذہ نمودہ بودند و نوشتہ بودند کہ عکس این باید گفت کہ علم خود را در علم واجبی محو می یابم۔

استبعاد

مخدوما بر دید اعتراض را گنجایش نیست لیکن منشا این دید را باید جست بدانند کہ منشا این دید آنست کہ علم خود را مرآت علم واجبی جل سلطانہ یافتہ ومرآت را اجمع از ما فی المرآت خیال نمودہ در رنگ آنکہ صورت آفتاب یا آسمان در آئینہ ظاہر شود وسادہ لوحی آفتاب را یا آسمان را جزء آئینہ تصور نماید این از قبیل اشتباہ انموذج شئ است بشئ چہ ظاہر در مرآت انموذج آفتاب ست نہ نفس آفتاب ازین بیان حل شد معنی آن بیت مولوی معنوی قدس سرہ کہ فرمودہ۔ بیت

علمِ حق در علمِ صوفی گم شود　　این سخن کے باور مردم شود

و نزدیک باین است آنچہ از شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ العزیز نقل می کنند کہ گفتہ است کہ جمع محمدی اجمع از جمع الہی است چہ جمع محمدی جامع مراتب وجوب و امکان است بخلاف جمع الہی این نیز از قبیل اشتباہ انموذج است باصل چہ ظاہر در مرآت محمدی صورت مرتبہ وجوب ست نہ عین آن مرتبہ خوش گفت۔ بیت

تو از خوبی نمی گنجی بعالم مرا ہر گز کجا گنجی در آغوش

این درویش را نیز این دیدگاہ در بادۂ خود بحصول می پیوندد ولیکن منشاء آن بکرم اللہ سبحانہ معلوم است از زلت و خطا محفوظ است ما للتراب ورب الارباب این قسم چیزہا درین راہ بسیار رومی دہد از ہمہ باید گذشت و بعجز و نادانی باید آمد و بندہ باید شد و خیال خواجگی از سر باید برد و بکمال خاکساری لوازم بندگی بجا باید آورد اگر بہ بندگی قبول فرمایند زہے عز و شرف والاحسارت نقد وقت است کمال ممکن در بندگی ست خداوندی باو تعالی امسلم است. بیت

گر ز معشوقت خیالے در سر است نیست معشوق آن خیال دیگر است

والحمد للہ اولاً و آخراً والصلوۃ والسلام علی رسولہ دائماً و سرمداً وعلی رسولہ الکرام وصحبہ العظام الی یوم القیام

مکتوب صد و ہفتاد و چہارم (۱۷۴)

بخواجہ گدا در بیان خلاصۂ سلوک بطریق اجمال۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ اخوی گرامی خواجہ گدا محمد ازین دور افتادہ دعائے فراوان خوانند و اوقات را بذکر و مراقبہ بسر برند بحدیکہ دل را انقطاع تام از ماسوی مذکور حاصل آید و تعلق حبی و علمی او از اشیاء زائل گردد حضور مع اللہ سبحانہ وصف ذاتی دل شود و از تصنع و تکلف یاد کرد و ارہد چنانچہ سمع صفت سامعہ و بصر صفت باصرہ بعد ازان سعی کند کہ این وصف حضور با آنجناب اقدس رجوع کند و نفس حاضر از میان برخیزد و حضور او خود بخود بے مزاحمت اغیار صورت بندد این است نسخۂ حال و خلاصۂ تحقیق اہل کمال والسلام

مکتوب صد و ہفتاد و پنجم (۱۷۵)

بحاجی حسین در آنکہ مشاہدات و متخیلات را نفی باید نمود۔

جناب مشیخت مآب شیخ حاجی حسین محب دور افتادہ را فراموش نکنند گاہے بدعا یاد آوری نمایند واز اعلام احوال خود و تفقد احوال دوستان غافل نباشند و بُعد ابدان را سبب بعد قلوب نسازند وابواب فیوض را کہ از راہ قلوب ست ہموارہ مفتوح دارند و جمیع مشہودات و متخیلات خود راکہ بعنوان حقانیت ظاہر شود نفی نمایند و در ماورای معاومات و مشہودات پویند و خواہان نسبت مجہول الکیفیت باشند آرے مشہودے کہ تمثال نسبت مذکورہ بود و نند کار آن معاملہ نماید نفی آن در کار نبود و بر وظائف طاعات و عبادات مستقیم باشند و ہمہ اوقات را دران مستغرق دارند والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب صد و ہفتاد و ششم (۱۷۶)

بمیرزا لطف اللہ بن سعید خان در آنکہ فنا شرط معرفت است و ترغیب بر تحصیل این دولت علیہ۔

حضرت حق سبحانہ ظاہر را بزیور شریعت غرا آراستہ و باطن را از ثمرات و برکات آن شاداب و سیراب داراد بالنبی وآلہ الامجاد علیہ و علیہم الصلوات والبرکات الی یوم التناد۔ مخدوما چونکہ مطلوب از ایجاد بنی آدم تحصیل معرفت حق است جل وعلا و معرفت بطور این طائفہ علیہ بے فنائے در معرف صورت نمی بندد۔ بیت

ہیچ کس را تا نگردد او فنا ‌‌ ‌ نیست رہ در بارگاہِ کبریا

پس بر امثال ما مہجوران ناگزیر است کہ عمر گرامی را نجو این دولت مطلوبہ صرف نمائیم و پیش از فنائے صوری بفنائے حقیقی بشتابیم و سرمایہ وقت را در پے استیفائے لذات فانیہ نگماریم و تعمیر چیزے کہ تخریب آن خواستہ اند ننمائیم عذاب بُعد و حرمان بدتر از عذاب جحیم است چنانچہ لذت قرب و وصال زیادہ از لذات جنات نعیم است فیاویلنا علی من اعرض عن اللہ وواحسرتا علی من فرط فی جنب اللہ دوبارہ در دنیا آمدنے نیست مَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖ أَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ أَعْمٰى وَأَضَلُّ سَبِيْلًا ۔ بیت

ترسم کہ یار با ما نا آشنا بماند | تا دامن قیامت این غم بما بماند

از جوانان مستعد افسوس می آید کہ فطرتہائے عالیۂ خود را مصروف این دنیۂ گردانیدہ اند و بظاہر مشغوف این قحبہ غدار گشتہ و از جواہر نفیسہ بخزف ریزہائے چند فرو ماندہ جمال مطلق تابان ست و راہ آمد و رفت آن کشادہ و امثال ما پست فطرتان ازان جمال محجوبیم و ازان حریم متعال مہجور۔ بیت

درجہان شاہدی و ما فارغ | درقدح جرعۂ و ما ہشیار

کمال خجالت و انفعال است کہ حضرت کریم ذو نوال بآن عز و جلال نظری باین ذرہ مثال داشتہ باشد و از سر و علانیۂ او آگاہ بود و او از نہایت جہالت توجہ قلب بدیگران آرد و سر نیاز باغیار او دارد۔ رباعی

آمد سحر آن دلبر خونین جگران | گفتا کہ تو بر خاطر من بار گران

شرمت بادا کہ من بسویت نگران | باشم تو نہی چشم بروئے دگران

باید کہ تا ہنگام ملاقات صوری طریقۂ مفاوضت اجاری دارند تا راہ افاضات معنوی مفتوح نہ باشد۔

مکتوب صد و ہفتاد و ہفتم (۱۷۷)

بملا جمال الدین در انکہ بر کشوف و وقائع اعتماد نباید نہاد کمال معتبر معرفت صانع است جل و علا و در تحقیق فنا۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ صحائف شریفہ متعاقب یک دیگر رسیدہ خوشوقت و بتہیج گردانید حضرت حق سبحانہ ہموارہ باذوق و شوق داراد و عروجات و ترقیات دہاد۔ مخدوما چون تفرقہ در کشوف و منامات و بشارات صحیحۂ صادقہ و خلاف آن متعسر است اعتماد بران نباید نہاد و اعتبار آن چندان نباید نمود کہ کمال معتد بہ بآن مربوط نیست آنچہ شایان اعتماد است و بیشک منجی است کتاب و سنت است باید کہ ہمت بران گمارند کہ عمل بمقتضائے کتاب و سنت میسر آید و ذکر نیز از مامورات شرعیہ است دوام آنرا از دست ندہند و اوقات را بآن مستغرق دارند و کمال کہ اہل اللہ مقرر نمودہ اند معرفت صانع است جل و علا و معرفت عبارت از فناست در معروف۔ بیت

تو مباش اصلا کمال این ست و بس | رو در و گم شو وصال این ست و بس

وفنا بطور یاد دو گونہ است پس فنائے قلب نسیان اوست ماسوی مذکور را بحدے کہ اگر بتکلف
یاد ماسوی نماید بیادش نیاید بالجملہ تعلق حبی و علمی او از ماسوی منقطع گردد و فنائے نفس عبارت از
انتفائے نفس حاضر است بتمام و محو است بعدم صرف بحیثیتے کہ تعبیر از خود بانا نتواند کرد درین
موطن عارف لا نہ ذکرے بود و نہ توجہے چہ از عارف اثرے نماندہ است ذکر و توجہ کہ را بود بعد از آں
اگر توجہ و ذکر و حضور است از خود بخود است مقصود ازین فنا زوال گرفتاری ما دون حق سبحانہ ست
چہ آفاق و چہ انفس کہ سم قاتل و مرض مہلک است و انجلائے ایمان است و انقیاد احکام شرعیہ است
بر وجہ کمال و حصول یسر است در امتثال اوامر و انتہا از نواہی و دفع عجب و ریاست در طاعات تا
اخلاص پیدا آید و اطمینان نفس امارہ است کہ بالذات معادی احکام الٰہی است جل و علا
و مسلمان گشتن است باسلام حقیقی مجمل آنکہ مقصود از سیر و سلوک و فنا و بقا تحصیل بندگی ست
و نیسی تا احکام و لوازم بندگی کماہی بقدر الامکان بجا آرد و سرکشی کہ از راہ نفس و ہوا پیدا است
رو بزوال آرد نہ آنکہ بندہ سر از ربقۂ بندگی بکشد و دعوائے خواجگی بنماید و تماشائے صور و انوار غیبی
کند صور و انوار حسی چہ کمی دارد کہ کسے آنرا گذشتہ ہوس صور و انوار غیبی نماید صور و انوار حسی و غیبی
ہر دو مخلوق اند و بداغ حدوث متسم رویت و مشاہدہ حق جل سلطانہ باآخرت تعلق دارد و در دنیا
نیست چنانچہ اجماع علمائے کرام و صوفیائے عظام بران واقع است و آنچہ بنشأ دنیوی تعلق دارد
حصول ایقان ست پس نتیجۂ طریقۂ صوفیہ علیہ در نشأ دنیوی کمال احکام شرعیہ است و وصل و
مشاہدہ و قرب نتیجہ است کہ تعلق باآخرت دارد باید کہ ہمت را در اتیان احکام شرعیہ چست
بر بندند و امر معروف و نہی منکر را شیوہ خود سازند و احیائے سنن متروکہ را از اہم امور دانند و
ہر واردے کہ روئے دہد در ستر آں کوشند و بر وقائع و منامات اعتماد نہ نہند اگر کسے در خواب
بادشاہ یا قطب وقت گشت چہ می شود بادشاہ و قطب آنست کہ در خارج باین دو منصب
برسد و اگر در خارج ہم کسے پادشاہ شد یا مکونات مسخر وے گشتند کدام بزرگی حاصل کرد و کدام
عذاب گور و قیامت از وے رفع شد۔ بیت

گردد تو مسخر تو گردد زین ہر دو چہ حاصل تو گردد

بلند ہمتان باین قسم امور التفات نمی نمایند و در مراضی مولی جل سلطانہ می کوشند و در فنا و نیستی و ستر واردات سعی می نمایند حمد اللہ سبحانہ کہ در محبت و اعتقاد بزرگان رسوخ تام دارند و اوضاع شما پسندیدہ مستمع می شود از امثال شما دوستان امیدواریم کہ این عاصی را از دعا فراموش نسازند و رحمت و مغفرت و رضاے خداوندی در حق این فقیر دریوزہ نمایند والسلام

(۱۷۸) مکتوب صد و ہفتاد و ہشتم

بمولانا حسن علی در ترغیب بر کسب علوم شرعیہ و احیاے سنن مصطفویہ علی مصدرہا الصلوۃ و السلام والتحیۃ باذکر نصائح دیگر۔

بعد الحمد والصلوۃ و تبلیغ الدعوات بسعادت آثار اخوی اعزی مولانا حسن علی احسن اللہ سبحانہ حالہ وحصل آمالہ می رساند احوال مستوجب حمد است للہ سبحانہ الحمد والمنۃ علی ذلک المسئول من اللہ تعالی ثباتکم واستقامتکم علی طریقۃ الکبراء فانہا ملاک الامر و مدار النجاۃ وبدونہا خرط القتاد اے برادر چون آوان آخر الزمان است و دین سستی پیدا کردہ است و سنت متروک گشتہ و بدعت شائع شدہ تحصیل علوم و نشر آن درین طور وقت ظلمانی از اہم مہام است و احیائے سنت محمدیہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ از اعظم مقاصد کمر ہمت در کسب علوم شرعی و نشر آن و احیاے سنت مصطفویہ چست بربندند و زاویۂ نامرادی و دوام نگرانی را بجناب قدس ایزدی عز برہانہ بوصف عجز و نیستی از دست ندہند دیگر ہیچ فکر احوال مواجید نکنند کہ کمال آن مربوط بآخر تست و اموری کہ صوفیۂ وقت بآن خرسند ند یا از قبیل کسراب بقیعۃ یحسبہ الظمآن ماء است یا بہر تسلیۂ شان از ہزاران یکے را وانمودہ خوش گفت آنکہ گفت تلک خیالات تربی بہا اطفال الطریقۃ این دار دار عمل است ادائے طاعات مردانہ باشند و انزوا و گوشہ را مغتنم دانند و امور معاش صوری را بحضرت رزا[ق]

برڑوں کا طریقہ
زاویۂ نامرادی
دوام نگرانی
عجز و نیستی
احوال و مواجید
ادائے طاعات
امور معاش

ذو القوة المتین سپارند و جمعیت را در ترک تدبیر آن دانند کہ معاملۂ تدبیر و جمع اسباب بدور و تسلسل می کشد و حصول جمعیت تام ازاں محال عادی است دیگر فاتحہ پدر عزیز شما خواندہ شد اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْنَ حق سبحانہ مشمول رحمتِ خویش کناد و شما و اپس ماندگان را رضا بقضائے خود دہاد و بفاتحہ و صدقہ و استغفار ہموارہ یاد می نمودہ باشند۔

مکتوب صد و ہفتاد و نہم (۱۷۹)

بخواجہ محمد صدیق در دلالت بر طلب استقامت بر شریعت و بر محبت مرشد و در آنکہ حصول نسبت دیگر است و علم بآن دیگر و کشف بر آنکہ حال باشد و علم بآن نباشد۔

بعد الحمد و الصلوٰة و تبلیغ الدعوات می رساند کہ مکتوب مرغوب مع جزوے نیاز زمرۂ بعد اخرٰی رسید و مقدمات دور و دراز آن واضح گردید۔ مخدوما ازین جانب کمال صفاست غبارے در خاطر راہ ندہید افسردگی نصیب اعدا باد در کار خود سرگرم بوند و در ہر وضع کہ باشند دوام اقبال بوصف نیستی از دست ندہند و از حضرت حق سبحانہ استقامت طلبند الاستقامۃ فوق الکرامۃ شنیدہ باشند فقیر نیز استقامت شما را دریوزہ کردم امید کہ آثار آن بظہور آید اگر از احوال و مواجید ہیچ ظاہر نشود و استقامت بر شریعت و بر محبت حضرت ایشان و فقرائے ایشان باشد باکے ندارد و از حقیقت بے نصیب نیست و اگر معاملہ برعکس است جز استدراج نباید دانست این سررشتہ را محکم باید داشت نسبت بزرگان ما بس عالی است و از حیطۂ دانش بیرون مشکل کہ دست ادراک یکایک بداماں آن رسد ہر چند حاصل بود چہ حصول امر دیگر است و علم بآن دیگر یعنی علم حصول نسبت باطن را ست کہ علم و التذاذ نصیب وے ست اگر با ظاہر مختلط است چنانچہ در ابتدا علم و التذاذ باطن در ظاہر نیز بحکم جوار سرایت می کند و ظاہر نیز واجد و ملتذ می گردد و چون کار بانتہا آید باطن از ظاہر مفارقت گزیند و حق جوار منقطع شود ظاہر بیچارہ از دولت باطن بہرہ کم گیرد و خود را خالی و بے نسبت یابد بلکہ گاہ بود کہ از کمال بے مناسبتی بباطن منکری رشید را

کہ چاشنی از انتہا بحکم اندراج النہایۃ فی البدایہ یافتہ است و از قلب کہ مقام جذبہ است برآمدہ و بہ مقلب آن نہ پیوستہ و بظاہر بذوق و وجد موصوف است از خود کامل داند و از خود نفی نسبت نمودہ اور اصحاب نسبت داند ازین جاست کہ طالب در صحبت این قسم مبتدی و متوسط بظاہر رشد بیشتر می فہمد و وجد والتذاذ زیادہ ترمی بیند چون مرشد او بشوق و وجد ملتذ است در منتہی شد نیز این کیفیت پرتو می افگند شیخ الاسلام گفتہ اگر خرقانی و محمد قصاب بجائے بودندے من شمارا بوے فرستادمے نہ بخرقانی کہ وے شمارا سود مندتر بودے از خرقانی، یعنی خرقانی منتہی بود مرید از وے کم بہرہ یافتے۔ راقم گوید یعنی بہرۂ بوجد و دانش تعلق دارد نہ مطلقا چہ بہرۂ کامل آنست کہ در صحبت منتہی حاصل است بہرۂ اُولیٰ را باین بہرہ چہ نسبت آن صورت بہرہ است و این حقیقت بہرہ لیکن از کمال علو چون نسبت او از ادراک متعارف بیرون است در طالب نیز باین کیفیت ظہور می نماید نسبت اصحاب کرام علیہم الرضوان ہمیں بودہ است فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ۝

مکتوب (۱۸۰) صد و ہشتادم

بحضرت حقائق و معارف آگاہ جامع علوم ظاہری و باطنی شیخ محمد یحییٰ دامت برکاتہ در ذکر خصائص حضرت مجدد الف ثانی بطریق اجمال و تعرض براحوال درویشی۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ۔ مخدوما در کتابت اخیر مندرج بود کہ در مشافہہ ہم ذکر بعضے معارف خاصۂ آنحضرت نمودہ می شود مثل گذشتن از معارف توحیدی و بالا رفتن از مقام جذبہ و سلوک بے تکلف تسلیم و تصدیق می نماید۔ اے عزیز این عزایا و مابہ التفاضل آنحضرت کہ فقیر نوشتہ بود امور دیگر است کہ دیدۂ عقل و وہم در ادراک آن خیرہ و زبان خیال در بیان آن لال است و این کمال کہ شما در معرض بیان آوردہ اید رتبہ ایست پائین از زینہ ہائے صعود آن کمالات و مزایا بلکہ این کمال را کہ از کمالات ولایت است نسبت بآن امور کہ متفرع بر کمالات نبوت است ہیچ اعتبارے و اعتدادے نیست کاش حکم قطرۂ داشتہ باشد نسبت بدریائے محیط

این کمال از قبیل علوم لایق الاظہار است و آن امور از اسرار لازم الاستتار معلوم است کہ
علوم را با اسرار چہ نسبت است و معاملہ کہ با خلقت آنحضرت قدس سرہ وابستہ است جدا است و
اسرار و دقائق و نازکیہائے کہ در ذات و صفات نوشتہ اند و تحقیقات و مقالات مفردہ کہ بیان فرمودہ
اند علیحدہ و معاملات اصالت و تخمیر طینت از بقیۂ خلقت خاتم الرسل علیہ و علیہم و علیٰ آل
کل الصلوات و التسلیمات را خود چہ بیان نماید و از ولایت آنحضرت کہ ناشی از مقام محبیّت و
محبوبیت ذاتی ست چہ نشان دہد از حقیقتہائے ہویت کہ خصوصیت بایشان دارد و آن حقیقت
مخزن رحمتہائے نامتناہی است کہ یک چشمۂ آن نشأۂ یہین گشتہ و چشمۂ دیگر بنشأۂ دیگر ذخیرہ شدہ
و صفت رحمٰن و ارحم الراحمین ہم ازان حقیقت انبلاغ یافتہ است و ایضاً ترقی از تعین اول
اثبات نمودہ اند و دیگران را ازاں منع نمودہ و منتہائے سیر و سلوک را تا آنجا گفتہ و فوق آن مرتبہ
اطلاق و لاتعین و ذات بحت تصور نمودہ کہ سیر و سلوک و علم و معرفت را در آنحضرت ممتنع دانستہ
و حضرت ایشان چندین مراتب و تعینات از گذشت آن اثبات فرمودہ اند و تعین اول را
بمراحل ازاں بالا بردہ بلاتعین خود چہ رسد و دقائق حقیقت محمدی و حقیقت قرآنی و حقیقت
کعبۂ ربانی و حقیقت صلوٰۃ و حقیقتے کہ فوق این حقائق است کہ آنحضرت بہ بیان آن ممتاز ند در
مکتوبات مسطور است و کمالات حقیقت و لایت محمدی و ولایت ابراہیمی و ولایت موسوی و
ولایت احمدی و کمالات انبیا و خصوصیات رسل و مزایائے اولو العزم و مبادی تعینات ہر کدام
ازین بزرگواران و خصوصیت حضرت روح اللہ و حضرت مہدی موعود و مبادی تعینات ملاء اعلیٰ
و ولایت حضرت صدیق و مبدأ تعین او رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ بیان فرمودہ اند تا کسے نویسد علی نبینا
و علی سائر الانبیاء و الملائکۃ الصلوات و التسلیمات و علیٰ اتباعہم و ہمچنیں تفاوت اقدام و اصلان
بحقیقت صلوٰۃ و قرب انبیا درین جا و صفوف اربعۂ این بزرگواران علیہم التحیات و
خصوصیات انبیا کہ اسامی متبرکہ آنہا در قرآن مجید مسطور است علیہم الصلوات و آنکہ مقام
آنسرور را علیہ السلام برہمہ این مقامات سروری ست و نصیبے کہ آنحضرت را ازین مقام ثابت است

ونصیب حضرت مہدی موعود از ان منشاء اصالت و ولایت خود و اصالت حضرت مہدی علیہ الرضوان تا کجا شرح دہد و در مرض موت اسرار و دقائق کہ بیان فرمودہ اند و کمالات اہل بیت آنسرور را علیہ السلام و علیہم التحیات والبرکات و بعضے از خدمات شایستہ خود نسبت باینہا بچہ طریق معقول سازد و حقائق قیومیت و دقایق مقام خلت و مزایائے محبت و اسرار صباحت وملاحت و امتزاج این دو حسن مطالعہ نمودہ باشند و اسرار مقطعات کہ در بالا رمزے از ان گذشتہ دریائے است بے پایان کم در گفت و شنود نیامدہ و سربستہ رفتند و آنچہ نوشتہ اند کہ مکشوفات خود را برابر معارف آنحضرت می داند سخن در فہم معارف آنحضرت است بلکہ در فہم اصطلاح شیخ ابن عربی می ود کہ بمراحل از ان دور است برابری بآن جستن خیال محض است کہ ناشی از نادانی و خام خیالی است بسا نادان کہ از روئے جہل مرکب اعتماد بر بعضے وقائع خود ہا نمودہ در توہمات فاسدہ افتادہ اند و مردم را از راہ بردہ اند ضلوا فاضلوا ضاعوا فاضاعوا برابری جستن فرع ادراک بلکہ فرع تصور است کہ بوقوع نیامدہ برابری کجا و مساوات کو۔ مصرع بخواب اندر مگر موشی شتر شد

مکتوب صد و ہشتاد و یکم (۱۸۱)

بمولانا جمال الدین در بیان مقام جمع و ترغیب بر تحصیل فرق بعد الجمع۔

الحمد للہ وسلام علے عبادہ الذین اصطفے صحیفۂ لطیفہ مشرف ساخت از مطالعۂ اذواق و مواجید و اشواق و تلونیات کہ در ضمن اشعار رنگین و عبارات دلکش بود حظہا نمود مصرع

اے وقت تو خوش کہ وقت ما خوش کردی

مخدوما امثال این ولولہائے شوق و دلوانگیہائے عشق کہ سالکان را دست می دہد شگوفۂ انجمن جمع است کہ ہنگام استواء شمس حقیقی از غنچۂ سویدائے قلبی سر می برآرد و نماز را درین وقت استواء مرفوع می دانند و تکالیف شرعیہ را زنجیر دست و پائے مجنون می یابند و خیال سقوط تکالیف می نماید ذکر را القلقۃ و ذتب می فہمد و می گوید توبۃ العوام من الذنوب و توبتی من قول

لا الہ الا اللہ ونیز میگوید ذکر اللہ یسود القلب ویزداد المعاصی والذنوب واز تعیین نذ مدی ملت یکسوست وترانۂ انا علی مذہب ربی مترنم وبہ نماز رسمی کمتر می آید وبقیام وقعود آن نمیگراید ومی پندارد لا صلوۃ للمؤمن الا فی قلبہ ومیخواند بیت

بکفر وباسلام یکساں نگر — کہ ہر یک زدیوانِ اودفتریست

ہر چند بظاہر از حدود شرعیہ تجاوز نمی نماید وبہ نماز وسائر احکام مقید است واگر این راہم نداشتہ باشد ملحد ومردود است کہ از مبحث خارج است فارق عدل میان محق ومبطل اتیان احکام شرعیہ است والتزام ملت مصطفویہ علی مصدرہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ ہذا وآنچہ این فقیر بآن ترغیب نمودہ است از تعمیر اوقات واتیان اعمال صالحہ بشوق ورغبت مناسب مقام جمع الجمع وفرق بعد الجمع است کہ مقام صحو است درین وقت آرام در بندگی ست والتذاذ در طاعات ارحنی یا بلال رمز یست ازین معما وقرۃ عینی فی الصلوۃ اشارۃ است باین متمنا این کمال ناشی از مقام نبوت است وآنچہ بالا گذشت ناشی از سطح ولایت این اسلام حقیقی است وآن کفر حقیقی نسبت آن باین نسبت قطرہ ایست بادریاے محیط بلکہ نسبت قشر است باللب بلکہ نسبت موہوم است باموجود حقیقت معاملہ اینجا ہویداست آنجا بیش از شبح ونمونہ نیست واز شمس حقیقی جز مثال از آں حاصل ندارد خوش گفت بیت

تو از خوبی نمی گنجی بعالم — مرا ہرگز کجا گنجی در آغوش

چوں این کمال پرتو انداز د کمال سابق رو باستتار آرد ونشانے از ان نماند بلکہ از ان نادم ومستغفر بود نماز مقصور برین صورت نیست در عالم غیب الغیب حقیقتی دارد کہ فوق حقیقتہاست تا بآن حقیقت نرسد از کمال این چہ دریابد وآن حقیقت باین صورت برپاست نماز معشوقے ست دلربا گویا صورت زیبائے او را در عالم مجاز باین ارکان مخصوصہ نمودہ اند واداہائے رعنائی او را باین قیام وقعود وآداب وخشوع ظاہر ساختہ ہر کہ والہ آں صورت نگردد حقیقت آن ارکان را چہ دریابد وکسے کہ فریفتہ آں اداہا نشود حقیقت این قیام وقعود را چہ فہمد بیت

چکد مشک تر از دستم چو آن گیسو بچنگ افتد — دمد صبح از گریبانم گر آن مہ در کنار آید

(۱۸۲) مکتوب صد و ہشتاد و دوم

بمیرزا عبید اللہ در شرح احوال وجواب استفسار ہا و تحقیق حیوٰۃ و موت حضرت خضر علیہ السلام۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی بمطالعہ صحیفہ شریفہ گرامی مسرور وخوشوقت گردید نوشتہ بودند کہ ازاں مقام استخلاص یافتہ نسبت وہمیہ مضافہ بخود را کہ حوالہ باصل ست شبحے بیش در نظر نمی افتد در اکثر اوقات اما در اقل قلیل اوقات علم بشبح ہم نمی ماند بل علم بعدم او حمد اللہ سبحانہ کہ از کوچہ تنگ بشاہراہ در آمدہ اند و از ظل باصل شتافتہ این کمال کہ وابستہ بانعدام سالک است بعد از لحوق منتسبات باصل بطور حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس معبر بہ تجلی صفات ست و کمال این تجلی وابستہ بہ تجلی ذات است چہ تمامی ہر مقام مربوط بگذشتن است ازاں مقام از آثار تجلی ذات است کہ شبح وجماد کہ در نظر عارف بعد از لحوق منتسبات باصل می ماند نیز زائل گردد عارف محو صرف ومتلاشی محض گردد و آں شبح وجماد عدم بودہ است کہ بواسطہ انعکاس کمالات از سائر اعدام متمیز گشتہ بود و چوں کمالات امانتے باہل امانات ملحق شد ما بہ الامتیاز این عدم ازاں اعدام نماند پس ناچار آں عدم کہ مرآت کمالات وجودی بودہ واین مجموع ذات ممکن گشتہ بعدم مطلق شود واین زبان از عارف نہ عین ماند و نہ اثر لا تبقی ولا تذر۔

وآنچہ نوشتہ اند کہ در اقل قلیل اوقات علم بشبح ہم نماند ما نا کہ مقدمہ این کمال بود وآنچہ گفتیم کہ مقدمہ این کمال بود چہ ذات چوں متجلی شود مر اورا استتار نیست ونیز از علامت این مقام انتفائے ذکر و حضور وتوجہ است از عارف اصلا و زوال مورد کلمہ انا است رأسا بعد از لحوق کمالات باصل حضور خود بخود است ونصیب عارف ازین مقام جز استہلاک واستخلاص از قیود وہمیہ وخروج از جہل مرکب وشرک خفی ومرض معنوی بودہ نیست۔

وآنچہ نوشتہ اند کہ وجود قبل ازین بر ذائقہ چاشنی وحدت می داد وعین او تعالیٰ می دانست امروز از تعینات چوں اوصاف در نظر است بغایت عالی ست و مطابق قول علماء اہل حق شکر

می نماید

شکر اللہ تعالیٰ سعیہم و موافق مذاق حضرت ایشان است و این تعین وجودی بطور آنحضرت
فوق تعین علمی جملی است کہ اسبق تعینات ست بطور دیگران و از حیرت و عدم دریافت ورائے
معاملہ وجود اظہار نمودہ اند بلے غیر از جہل و حیرت ازاں حضرت جلت عظمتہ چہ نصیب باشد ہر چند
درک بود اما درک درک نبود العجز عن درک الادراک ادراک نشان حال آں مقام است این
جہل و حیرت کہ ہزاراں مزیت بر شہود و معرفت دارد از اعلیٰ مقامات ست زنہار میل بہ پستی نمایند
و از اوج بحضیض نگرایند و از آب بسراب نہ فریبند خوش گفت . بیت

اگر ندہی بکف داماں یارم گرفتاری کسے دیگر مدارم

آرے از ہستی گذشتن بعقل راست نیاید و بظاہر در نیستی کوشیدن است لیکن چہ توان کرد
عرفت ربی بجمع الاضداد ہستی و نیستی ہر دو چون از اعتبارات ست پس از آنحضرت متنزل باشد

لا و ہو زاں سرائے روز بہی باز گشتند جیب و کیسہ تہی

تعجب و تحیر شما بر محل است ہر گاہ فوق تعین علمی جملی سیر و سلوک و علم و معرفت تجویز نمایند کہ
بطور ایشاں نیز این تعین مسبوق بحضرت وجود است فوق حضرت وجود چگونہ نسبت علم اثبات
نمودہ اند ہر چند بطور ایشان این حضرت وجود مرتبہ ذات بحت است و بطور ما تعینے است از
تعینات او قال الشیخ محی الدین العربی قدس سرہ فی الفصوص ما حاصلہ ان التجلی
من الذات لا یکون الا بصورۃ المتجلی لہ فالمتجلی لہ ما رأی سوی صورتہ فی مرآت الحق
و ما رای الحق و لا یمکن ان یراہ بعد ازاں فرمودہ کہ این تجلی منتہاے تجلیات ست و غایت مشاہدات
فلا تطمع و لا تتعب فی ان ترقی من ہذا الدرج من التجلی الذاتی ثم قال و ما وراءہ الا
العدم المحض چہ عالم ظہور اسما و صفات ست از اسما و صفات بالا گذشتن در عدم خود کوشیدن
است لیکن باید دانست کہ بموجب المرء مع من احب محبوب چونکہ ورائے آفاق و انفس
است و ورائے نسبت و اعتبارات چہ نسبت علم و چہ نسبت وجود ناچار محب را الحکم این معیت
بیرون آفاق و انفس و ورائے نسبت علم و ہستی گذرگاہ بود و ورائے ظل و اصل نظر گاہ باشد

بما فنا و بقائے ہر مرتبہ بر رفتن فوق آن امداد می نماید و دلیری می سازد و اصل را در رنگ ظل آن در راہ می گذارد تقاعد ازان چہ صورت دارد و گرفتار آں ذات بحت را بما دون آن تسلیہ چگونہ منصور بود چاشنی ظلال و اعتبارات بر ذائقہ طالب ذات تعالی لذت نمی دہد و در رنگ طفلان باین شیرینی اضافی و حسن عارضی فریفتہ نمی گردد و لب تشنہ شراب تسنیم بموج سراب سیراب نمی شود وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ مابہ التفاضل بین اخص خواص از آنجا است و تفاوت انظار کمل کمل دران مرتبہ پیدا است طمع و تحمل تعب طلب ہم در آنحضرت زیبا وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ط

مخدوما مباشرت اسباب منافی توکل نیست چہ تاثیر از جانب حضرت حق سبحانہ دانند و ثقہ با و نمایند و سبب متیقن را در میان آرد عین توکل باشد آرے ازتکاب اسباب موہومہ بعیدہ را اگر دور از توکل گویند گنجایش دارد اما از اسباب متیقنہ چارہ نیست آتش بسوزد و تاثیر احراق از حق دانند و طعام بخورد و سیرے از و بینند سبحانہ اگر در وقت حاجت ازین قسم اسباب تقاعد نماید و ازین رہ گذر مضرت رسد عاصی شود و اسباب سہ گونہ است اسباب موہومہ لازم الترک اند و اسباب متیقنہ واجب الاتیان و اسباب مشکوکہ و مظنونہ جائز الطرفین اند حق سبحانہ امر بمشورت فرمود کہ از اسباب است بعد ازان امر بتوکل نمود قال اللہ تعالی وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ در اعمال اخروی توکل معنی ندارد کہ آنجا مامور بجہد و کوشش خوف و خشیت و رجا دران موطن محبوب و مرضی است يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا درین معنی تمام تر است اعتماد بر فضل و کرم داشتہ باشد و اعمال ظاہرہ را از دست نہ دہد از امتثال اوامر و انتہا از نواہی طریقہ بندگی و حقیقت توکل اینست و راہ منحصر درین۔ پرسیدہ بودند کہ بندہ را مقامے دست دہد کہ از خود بدوام اوقات چناں فارغ شود کہ مزاحمت اصلا نماند یا نہ ——

مخدوما این معنی مودائے فنا ست کہ در انجا از خود بلکہ از جمیع ماسوی بدوام فراغ حاصل است لیکن فنا و بقا از احوال باطن است و ظاہر تا این نشاۃ برپاست بضروریات بشری محتاج است فراغ ازان ندارد۔

ایضاً پرسیدہ بودند کہ کشف خواطر و علم بر مغیبات و استجابت دعوات از علامات قبول این راہ است. مخدوما امور مسطورہ و امثال این کہ از خوارق عادات ست دلائل قبول نیست کہ اہل استدراج نیز دران شرکت دارند و مشروط بریاضت نیستند کہ بے ریاضت ہرگز حاصل نشوند چہ بعضے را بے ریاضت نیز دست می دہد ہر چند قلیل بوند و خوارق نیز قلیل باشند چہ کثرت ظہور آن توان گفت کہ مشروط بریاضت نیست چنانچہ ولایت نیز مشروط بریاضات و کرامات نیست. قال شیخ الشیوخ قدس سرہ فی العوارف بعد ذکر الخوارق والکرامات وقد یکون فوق ھولاء من لایکون لہ شئ من ھولاء الی اخر ما قال و اکثر خواص اولیا از عجب محفوظ اند چہ فنائے ام بنیاد عجب و بیخ ریا را ازین ہا برداشتہ است و نیز جائز است کہ از مقبولان بعضے از زلات بحکم بشریت صادر شود چہ اولیا از زلات محفوظ نیستند لیکن زود متنبہ شوند و تدارک آں بحسنات نمایند و بعضے قدر تہا کہ در نوم یا در واقعہ دست دہد اگر آن در عالم یقظہ پدید آید از خوارق است والا اوہم و خیال اگر اعجوبہ بدست فکرت دہد اگر اذعان و ایقان قلب مساعد آن باشد اعتماد را شاید والا او عمدہ در توجہ و گماشتن خاطر بدیگرے جمع ہمت است بجانب او، و قلت طعام و منام از مرغوبات است احتیاج استفسار ندارد لیکن نہ بحدے کہ از طاعات باز دارد و خشکی دماغ و خیالات فاسدہ آرد و از ریاضات و صعوبات دیگر ہر چہ موافق سنت باشد مبارک است از قسم رہبانیت نباشد لارھبانیۃ فی الاسلام کشف صحیح نہ از احکام خیالیہ است بلکہ از احکام الہامیہ است کہ مورد آن قلب ست آرے بعضے از کشوف باشد کہ منشائے آن خیال بود آن کشف شایان اعتماد نبود تا تصدیق قلب بہ آن منضم نشود چنانچہ گذشت این قدر ہست کہ وہم و خیال را در ادراک امور غیبیہ دخل تمام است کہ بمدد آن زود می تواند دریافت وہم است کہ پنجاہ ہزار سالہ راہ کہ میان رب تعالیٰ و مربوب ثابت است بطرفۃ العین قطع می نماید و خیال است کہ احوال باطنہ و امور غیبیہ و علوم لدنیہ را بتصویر و تمثیل نکو می فہماند و ارباب جہل را ارباب علم می سازد و ہر چند از خود استقلال ندارد و بر احکام آنہا کہ باستقلال بود اعتماد نیست لیکن

خدراتِ شائستہ درین راہ ازین ہا بوقوع می آید طارض را کہ جمعے مربوط ببعضے ادعیہ می دانند
چہ عجب اسماءِ الٰہی را زیادہ ازینہا تاثیر است لیکن رواست کہ بعضے را بے توسط ادعیہ میسر شود
در نماز از اعضائے جسمی کہ خورد و حقیر نماید وگاہے ازان ہیچ نماند بسیار نیک است حالتے کہ در نماز رو
دہد اصیل است و بر غیر حالت صلوتیہ مزیت دارد سعی نمایند کہ التذاذ و جمعیت در نماز پیدا شود کہ
التذاذ در صلوات علی الخصوص در صلوات مفروضہ از علامات انتہا است نماز را امر عظیم دانند در
اوقات مستحبہ با جماعت و سائر شرائط و مستحبات و تعدیل ارکان بسکون و وقار ادا نمایند مضمون
حدیث را شنیدہ باشند کہ در نماز حجاب را کہ میان او و میان پروردگار اوست بر می دارند و نیز
الساجد یسجد علی قدمی اللہ فلیسال ولیرغب از کشف صور مثالیہ گوناگون و صحبت داشتن
با آنہا کہ نوشتہ بودند نیک است کہ بیشتر علم است اما بمطلب حقیقی کارے ندارد و چون محل نسبت باطنی
نیست چہ باک کیفیتے کہ در بلدۂ کابل روداد نوشتہ بودند محظوظ ساخت زادکم اللہ سبحانہ ذوقا و شوقا

استفسارے از حضرت خضر رفتہ بود علی نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام، نوشتہ بودند کہ در کتب
کلامیہ حیات ایشانرا از معتقدات شمردہ اند، محرر و ما علما را درین مسئلہ قیل و قال است تا در کدام
کتاب از معتقدات گفتہ باشد نقلہائے شواذ درین باب بسیار است کہ ہمہ قابل اعتماد نیست
و آنچہ از بعضے مشائخ کرام از ملاقات آنحضرت و صحبت داشتن و حرف و حکایت نمودن منقول است
بر تقدیر صحت مثبت حیات نیست چہ ہرگاہ روح ایشان را قدرت کارہائے اجسام دادہ باشند و
امورے کہ از اجسام بوقوع آید روح ایشان متجسد گشتہ بوقوع آرد امور مسطورہ مستبعد نبود و اگر
نقلے کہ صریحًا دلالت بر حیات ایشان داشتہ وارد گشتہ باشد یا مسلم داریم کہ نقلہائے سابق
مثبت حیات است نیز منافات ندارد چہ می تواند کہ دران وقت در قید حیات بودہ باشد و الحال
درگذشتہ وما نقل عن علی ابن ابی طالب رضی اللہ عنہ انہ قال لما توفی النبی صلی اللہ تعالی
علیہ و آلہ و صحبہ وسلم وجاءت التعزیۃ فجاءھم آت یسمعون حسہ ولا یرون شخصہ فقال
السلام علیکم اھل البیت ورحمۃ اللہ وبرکاتہ کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَۃُ الْمَوْتِ وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُوْرَکُمْ

يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ان الله عزاء من كل مصيبة وخلفا من كل هالك ودركا من كل ما فات فبالله فثقوا واياه فارجوا فان المصاب من حرم الثواب قال على تن رون من هذا هذا الخضر ويدل لما قلنا الان سماع الحس وعدم روية الشخص يدل انه عليه السلام في عالم الارواح وما جاء في بعض الروايات فدخل عليهم رجل طويل واسع المنكبين في ازار ورداء يتخطى اصحاب رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم حتى اخذ بعضا دتي باب البيت فبكى ثم اقبل على الصحابة فقال ان الله عزاء من كل مصيبة الخ فقال ابوبكر رضي الله تعالى عنه لعل هذا الخضر جاء ان يعزينا عليه صلى الله عليه وآله وسلم فمما ضعفه البخاري والفضيلي في الاصابة في معرفة الصحابة نقل ابوبكر النقاش في تفسيره عن علي بن موسى الرضا وعن محمد بن اسماعيل البخاري ان الخضر مات وان البخاري سئل عن حيوة الخضر فانكر ذلك واستدل بالحديث ان على راس مائة سنة لا يبقى على وجه الارض ممن هو عليها احد هذا الحديث اخرجه هو في الصحيح عن ابن عمر وهو عمدة من تمسك بانه مات وانكر ان يكون باقيا ونقل ابوالحسن ابن المناوي في كتابه الذي جمعه في ترجمة الخضر عن ابراهيم الحربي ان الخضر مات وبذلك جزم ابن المناوي المذكور وذكر ابن الجوزي في جزئه الذي جمعه في ذلك عن ابي يعلى ابن الفراء الحنبلي قال سئل بعض اصحابنا عن الخضر هل مات فقال نعم قال وبلغني مثل هذا عن ابي طاهر العباري وكان يحتج بانه لو كان حيا لجاء الى النبي صلى الله عليه وسلم واستدل ابن الجوزي بانه لو كان حيا مع انه كان في زمن موسى عليه السلام وقبل ذلك لكان قدر جسده مناسبا لاجسادهم ومقدار اجسادهم لا يماثل مقدار اجسادنا والذين يدعون رؤية الخضر في سائر اخبارهم لا يدل على ان جسده نظير اجسادهم ثم استدل بما اخرجه احمد من طريق مجالد عن الشعبي عن جابر ان رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم قال والذي نفسي بيده لو ان موسى كان حيا ما وسعه الا ان يتبعني قال فاذا كان هذا في حق موسى عليه السلام فكيف لم يتبعه الخضر

العقيلي

ان لوکان حیا فیصلی مع الجمعۃ والجماعۃ ویجاھد تحت رایتہ کما ثبت ان عیسیٰ علیہ السلام یصلی خلف امام ھذہ الامۃ وسئل ابو الحسن بن المناوی عن تعمر الخضر وھل ھو باق ام لا قال اکثر المغفلین معترفون بانہ باق من اجل ماروی فی ذلک قال والاحادیث المرفوعۃ فی ذلک واھیۃ والسند الی اھل الکتاب ساقط قال وما عدا ذلک کلہ من الاخبار فکلھا واھیۃ الصدر والاعجاز لا یخلو احالھا عن احد الامرین اما ان تکون دخلت علی الثقات استغفال او یکون بعضھم متعمدا وقد قال اللہ تعالیٰ وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ قال ولو کان الخضر حیا لما وسعہ التخلف عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم والھجرۃ الیہ قال وقد اخبرنی بعض اصحابنا ان ابراھیم الحربی سئل عن تعمر الخضر فانکر ذلک وقال ھو متقادم الموت تم کلام اصابتہ۔

وآنچہ نوشتہ اند کہ عزیزے خضر را از جملہ اسامی مقامات سلوک تعداد نمودہ کہ ہر کہ از سالکان بداں مقام برسد باسم خضر موسوم می شود وآن خضر کہ رفیق سکندر بود در ہمان وقت درگذشتہ ونوشتہ بودند کہ این تحقیق مطابق تحقیق حضرت ایشانست وتطبیق اقوال سلف را تسمیۂ خضر باسم آن مقام است محل خدشہ است چہ اختلاف در خضر معین است ومثبتان حیات او علیہ السلام ادلۂ کہ بر مطلب خود آوردہ اند واحادیثے کہ نقل کردہ اند ونوشیدن او آب حیات را دلالت بر شخص خضر دارد نہ نوع خضر کہ کلی است وآنچہ بعد از ملاقات حضرت ایشان ہر دو عزیز فرمودہ کہ ما از عالم ارواحیم وکارہائے اجساد از ارواح ما باقدار خداوندی جل سلطانہ می آید ومہمات قطب مدار بما رجوع دارد مستغنی است ازین تطبیق چہ ہر گاہ در مہمات وخدمات ایشان مستقل باشند وروح شان حکم جسد گرفتہ برائے چہ خضرہائے دیگر را اثبات نمائیم علی مالا یخفی فھذا اصلح عن تراضی الخصمین۔

دیگر استفسار از مشاہدۂ ارواح نمودہ بودند کہ بے صورت است یا با صور الخ۔ بدانند کہ مشاہدۂ ارواح گاہ در کسوت صور مثالیہ بود چہ ہر چیز را در عالم مثال صورتے کائن است حتی کہ معانی

نیز در آنجا صور است که بآن منکشف می شود این دیدار از وهم و خیال بیرون است چه عالم مثال در
رنگ عالم شهادت از موجودات ست یا ارواح متجسد باجساد گشته برنگ صور ظاهر شوند و هیچ
محذور نبود و گاه مشاهدهٔ آن بے توسط صور بود و از قبیل تلقاء روحانی باشد چنانچه خود نوشته اند
و این معنی و معانی سابقه نیز در طائفه فقراء کثیر الوقوع است و نطق و رؤیت و سماع اصوات
چنانچه از اخبار مفهوم می شود ثابت است و از قبیل تلقی روحانی ست یا از قبیل دو طریق سابقه و
بر تقدیر رفع احتیاج آلات در وقائع توسط صور بعضے را برائے تفهیم و افهام بود چه معانی و احوال
باطنی نیز بصور مثالیه ظاهر می شوند تا قریب بادراک بوند۔

تلقی

مخدوما معاملهٔ ارواح و برزخ صغری بسے نازک ست درین باب جرأت بظن و تخمین
نمی تواں کرد آنچه بنصوص ثابت گشته مجمل بآن ایمان باید آورد و تفصیل آنرا بعلم الله تعالیٰ باید حواله
کرد که وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا نص قاطع است به تنعیم و تعذیب قبر ایمان آریم و
بتفاصیل آن نپردازیم که مامور بآن نیستیم و همچنین تکلم اموات میان خود ها آمده است و نعره و صیحه
معذبان قبر وارد گشته که یسمعها ما بین الخافقین غیر الثقلین قول باید کرد روح مجرد صیحه
می کند که غیر ثقلین بشنوند یا بتوسط آلت جسدی که گونه حیاتے یافته است و آنچه نوشته اند اگر محتاج
بآلت باشد عالم حدوث را هنوز با خود داشته باشد مخدوما داغ حدوث از ممکن در حیوة و بعد مرگ
هرگز زائل شدنی نیست. بیت

سیه روئی ز ممکن در دو عالم   جدا هرگز نشد والله اعلم

ممکن هرچند قرب الٰهی جل سلطانه پیدا کند و درجات کمال حاصل نماید بروحانیت و جسمانیت خود
در هر نشاۃ که بود ممکن است و حادث چه اجماع ملّیین بر حدوث جمیع ما سوی الله تعالیٰ منعقد گشته است
و منکر آنرا تکفیر کرده اند زنهار خیال قدم غیر حق را جل و علا هرچند ارواح مکمل بوند نکنند و در بنیاد
خلل نیندازند نجات اخروی بفتوائے علما وابسته است کشفے که برخلاف متفق علما بود از اعتبار
ساقط است مقصود از سیر و سلوک اطلاع بر عیوب مکنونه نفس ست و حصول یسر است در اتیان

ملّیین

احکام شرعی و زوال دقائق شرک خفی است باطمینان نفس وابستہ است امور دیگر از محسنات است
کہ از مبحث خارج است۔ استفسار از تفرقہ میان عدم وفنا نمودہ بودند۔ مخدوما این از مزال
اقدام سالکان است طالب بیچارہ بساست کہ خودرا بوجود عدم فانی حقیقی انگارد و کامل داند
مشکل ست کہ بایں فرق رہ نبرد گردد دریں وقت پیر کامل مکمل باید کہ بہر دو طریق جذبہ و سلوک
پرورش یافتہ باشد تا آن بیچارہ را ازیں ورطہ برآرد و دلالت بر نقصان او نماید و بفنائے
حقیقی راہنمونی فرماید این فقیر این تفرقہ را تفصیل در مکتوبے نوشتہ است یحتمل کہ اخوی
مولانا محمد صدیق کہ در سرکار شاہزادہ شما متعلق است داشتہ باشد اگر میسر شود مطالعہ خواہند
نمود عدم فنائی ست در جہت جذبہ کہ سلوک بآن ضم نگشتہ است پیدا می شود دران وقت
خودرا و اوصاف خودرا نمی یابد و گم می کند وجود عدم عبارت از بقاست کہ برین فنا و عدم در
جہت مذکورہ مترتب می شود فنا عبارت از استیلائے ہستی مطلوب است بر عارف کہ عارف اوصاف
و اخلاق خودرا پرتو اوصاف و اخلاق مطلوب یابد بلکہ ہمہ را درست حوالہ بآنجناب قدس نماید
و خودرا از ہمہ تہی یابد پس در اول استتار اوصاف است کہ مفنی نیست و در ثانی ازالہ کہ آن
مفنی است بے عنایت ازلی دشوار است کہ سالک باین فرق رہ نبرد گردد و استتار را ازالہ جدا
نماید و آنچہ نوشتہ اند فرقے کہ در انتہا تواں نمود بعد از افاقہ است کہ عدم بوجود بشریت عاید است
وفنا نہ۔ مخدوما در عدم غیبت از حس در کار نیست تا بعد از افاقہ بوجود بشریت باز آید مردم سنین
در عدم و وجود عدم می گذرانند و باین فنا و بقا بر مسند شیخی می باشند و آنچہ گفتہ اند کہ وجود
عدم بوجود بشریت عود می کند باین معنی است کہ صاحب وجود عدم ایمن ازین عود نیست بخلاف
صاحب وجود فنا و نیز صاحب عدم را تفرقہ در وجود بشریت و وجود موہوب متعسر است وجود
بشریت را بساست کہ وجود حق می داند و اوصاف خودرا اوصاف او می انگارد و این معنی
بے سابقۂ فنائے حقیقی از زینۂ کمال در راہ است از احوال مسترشدان نوشتہ بودند شکر خداوندی
جل شانہ بران نمایند مسترشدان مرایائے شمایند معانی شماست کہ در انتہا ہویدا است نیک

بآنہا پردازند و توجہات گمارند و ترقیات شان را در یوزہ گر باشند و از آداب شریعت و از آداب سلف و از اطوار بزرگان خود ہر چہ مناسب دانند بآنہا درمیان آرند و طریق وعظ و نصیحت را باز ندارند و تعلیم آداب نمایند کہ کشایش بدین منوط است ہیچ بے ادبی بجدا نرسیدہ است و تعبیر وقائع و استکشاف حال و اعطائے نسبت چوں نیک متوجہ می شوید محتمل کہ بتدریج این امور حاصل شود۔ بیت

تو کار زمین را نکو ساختی ۔ کہ با آسمان نیز پرداختی

توکار بگفت ۔ ردان کن خود کار بگوید کہ آن کن

نوشتہ بودند کہ تلاوت قرآن مجید درین ایام خوش می آید مخدوما این معنی و حالت صلوتیہ بشرات انجام کار اند قل رب زدنی علما باید کہ اوقات را باین سہ چیز معمور دارند تلاوت قرآن مجید و نماز با طول قنوت با خضوع و خشوع و تکرار کلمۂ طیبہ لا الہ الا اللہ اگر ورد معین برائے این کلمۂ طیبہ تعیین نمایند خوبست کہ در شب و روز بآن عدد رسانند اوراد و وظائف طلب نمودہ اند فقیر از کتب معتبرہ احادیث تتبع بلیغ نمودہ اوراد و وظائف پیغمبر را صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ وسلم جمع نمودہ است لیکن ہنوز مسودات بہ بیاض نرسیدہ است سالہاست کہ مسودات افتادہ است توفیق بہ بیاض آن نمی یابد اگر میسر شد پارۂ ازان نوشتہ می فرستد انشاء اللہ تعالی اگر از کتب احادیث مثل مشکوۃ و حصن حصین پارۂ از وظائف انتخاب نمودہ بعمل آرند مستحسن است فقیر درین ایام بطالبان و احوال آنہا مطلقا نمی تواند پرداخت تا حکمت درین چہ باشد آرزو و دران مصروف است کہ در گوشۂ خزیدہ شود و بے ضرورت شرعی بہ ہیچکس راہ ملاقات نباشد ربنا اٰتنا من لدنک رحمۃ و ہیئ لنا من امرنا رشدا از دوستان دعائے سلامتی خاتمہ مامول است والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الہدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ و علی آلہ و اخوانہ من الانبیاء والملائکۃ والصالحین الصلوات والتسلیمات و البرکات العلی۔

مکتوب صد و ہشتاد و سوم (۱۸۳)

بکمینۂ خاکنشینان این درگاہ مقدس فقیر حقیر محمد عبید اللہ عفی عنہ تعالی عن زلاتہ در ذکر بعضے اسرار غامضہ و حل شبہاتے کہ بر بعضے تحقیقات حضرت مجدد الف ثانی وارد می شود۔

تلاوت قرآن نماز اور کلمہ

اوراد و وظائف

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی بعضے اسرار علیہ وتحقیقات جلیہ در تحریر
می آرد نیک استماع نمایند آخرین چیزے کہ حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس نوشتہ اندکہ
مکتوبے ست کہ قبیل آخرین مکتوبات جلد ثالث است متصل بآن بنام مولانا حسن دہلوی ودران مکتوب
فوق تعین وجودی تعین حبی اثبات نمودہ اند وترقی ازاں منع فرمودہ اند روزانہ در تحریر این معارف
علیہ بودہ اند شبانہ آنحضرت راتپ گرفت کہ روز ششم ازاں تپ ارتحال نمودند بعد از ارتحال آنحضرت
آن نوشتہ در معرض ظہور آمد ومخلصان بشرف مطالعہ آن مشرف گشتند ونقل ازاں برداشتند بعد از
تحریر این معارف سنیہ در شدائد مرض موت نیز معارف واسرار کثیرہ بیان نمودند ووصایا فرمودند از
جملہ آن اسرار آن بود کہ شبے کہ صباح آن رحلت خواہند فرمود یا شب پیش آن حضرت مخدومی میاں جیو نیز دران وقت
حاضر بودند ومرض در غلبہ وضعف بکمال بود فرمودند مرا بنشانید بندہ در کنار خویش آن قدوۂ
کبار را بنشانید چنانچہ بار مبارک آنحضرت برین ذرۂ بیمقدار بود ازان بار امیدوارم کہ چہ قسم بار
خوشگوار بروزگار این خاکسار آورد وچہ عالی اسرار دو استنار برین دل افگار بیارد. القصہ آن عالی
حضرت فرمودند کہ داعی وصال لایزال در سر من ندا داد کہ سلطانت می طلبد مرغ ہمت بلند پرواز
من رو بآشیان قدس نہاد تا رسید جائے کہ رسید ازان بارگاہ عالی جاہ ندا شنید کہ سلطان در خانہ
نیست بعد ازان معلوم شد کہ این مقام حقیقت کعبۂ ربانی است بماورائے آن بشتافتم وعروج
نمودم تا بمقام صفات حقیقیہ کہ موجودند بوجود زائد رسیدم این مقام صفات ورائے صور علمیہ
صفاتست کہ در مرتبۂ تعین علمی کائن ست وورائے صور صفاتست کہ در مرتبۂ تعین وجودی وتعین
حبی است تعالی ازین مقام نیز متوجہ فوق گشتم تا باصول این صفات کہ شیون ذاتیہ اند ومجرد
اعتبارات اند در ذات عزشانہ واصل شدم وشما ہر دو برادر در ہر مقام با من ہمراہ بید ازان جا بفوق
بردند وبذات بحت کہ مجرد است از نسب واعتبارات رسانیدند وحضرت مخدومی را فرمودند کہ
بعلاقۂ امامت من درایں جا با من ہمراہی چہ در ایام این مرض امامت آنحضرت ایشان می کرد
وفقیر را فرمودہ بودند کہ در مسجد ہمراہ یاران نماز بخوانید وامامت کنید این بے پروبال جہت امتثال

باجماعۂ یاران در مسجد نماز خوانده باقی اوقات در خدمت حاضر می گشتم وروزانہ وشبانہ درہمان خانہ
کہ محل لقائے جانانہ بود در خدمت می گذراندم بالجملہ این احقررا از راہ دیگر اصالۃً بوصول این درجۂ
قصوی اشارت نمودند درہمان مجلس یا مجلس دیگر درہمین مرض موت فرمودند کہ حصول این
درجۂ کمال ووصول باین رتبۂ متعال منوط بہ تلبس بکلام مجید سبحانی است بطفیل وتوسط قرآن
باین منزلت ممتاز گشتہ ام ہر حرفے را از حروف قرآنی دریائے می یابم موصل کعبۂ مقصود است
درین اثنا آن بیت را کہ حضرت شیخ ابوسعید ابوالخیر قدس سرہ بمجرد شنیدن آن از راہ دور بزیارت
قائل آن رفتہ بودند آں اینست ۔ بیت

اندر غزل خویش نہان خواہم گشت تا بر لب تو بوسہ زنم چونش بخوانی

بزبان شریف آوردند ودوقہا نمودند بعد ازان فرمودند کہ مناسب مانحن فیہ چنین باید گفت بیت

اندر سخن دوست نہان خواہم گشت تا بر لب او بوسہ زنم چونش بخواند

خویش

سخن محب کجا بر لب محبوب برسد چنانچہ سخن او را باوقرب منزلت است از سخن او باو توان رسید
نہ از سخن خود کہ سخنش کوتاہی در راہ است این حقیر گوید من عرف اللہ کل لسانہ آنرا گواہ است مصرع

بس سخن کوتاہ باید والسلام

فصل بالخیر درین مقام دو سوال وارد است، **سوال اول** آنکہ آن عالی حضرت
در مکتوبے کہ اخیر اخیر نوشتہ اند متصل باین مرض چنانچہ بالا گذشت برنگاشتہ اند کہ ترقی از تعین
اول کہ تعین حبی است واقع نیست کہ فوق آن لاتعین است در آنجا قدم نہادن از امکان
برآمدن است وبوجوب متحقق گشتن کہ محال است و این عروجاتی کہ واقع شدہ ہمہ فوق تعین حبی است
وجہ آن چہ باشد ۔ جواب می تواند کہ ممنوع وصول قدمی باشد وآنچہ مسطور شد وصول نظری بود
ورفع منافات ما تا کہ این معنی را از آنحضرت درہمان مجلس استفادہ نمودہ است ۔

سوال دوم آنکہ از بعضے عبارات آنحضرت مستفاد می شود کہ حقیقت کعبہ فوق الذات
شیون و صفات است واز ما سبق خلاف آن مفہوم گشت ۔ جواب مراد از صفات وشیون کہ حقیقت

کعبہ را ازان تفوق است صور علمیہ صفات ست کہ در مرتبہ تعین علمی ثبوت دارند چہ در اصطلاح قوم مقام صفات و شیون عبارت از ہمین صور علمیہ تفصیلیہ است چنانچہ اجمال این مرتبہ را مرتبہ ذات می گویند و تجلی آنرا تجلی ذات می دانند و نیز مراد ازان صفات حضیض تفصیل مرتبہ تعین وجودی است کہ حضرت ایشان ما باثبات این تعین ممتاز ند و نیز در حضرت شیخ محی الدین عربی و تابعان او قدس اسرارہم این مرتبہ مرتبۂ لاتعین و مرتبۂ اطلاق ذاتست تعالیٰ چہ فوق تعین علمی جملی کہ تعین اول است نزد شان مرتبۂ لاتعین است و وجود بحت و نزد ما این مرتبہ کہ مرتبہ وجود بحت است بتعین موصوف است و تعینات صفات نیز درین مرتبہ ثابت است کہ از جملۂ آن تعینات تعین علمی است لیکن چون علم اجمع صفات است در انجا نیز در رنگ وجود صفات و شیونات ذاتیہ کاین است و آنرا نیز در رنگ وجود دو مرتبہ است مرتبہ اجمال کہ آنرا دیگران تعین اول و حقیقتِ محمدی میدانند و مرتبۂ تفصیل از این تحقیق لائح گشت کہ تعین علمی جملی تعین اول صفتِ علم است کہ از صفات حقیقیہ زائدہ است نہ تعین اول حضرت ذات تعالی بلکہ در تعین اول بودن آن مرصفت علم را نیز سخن است چہ فوق تعین وجودی دران مکتوب اخیر تعین حبی اثبات کردہ اند کہ در انجا نیز اجمال و تفصیل ست۔

بر سر اصل سخن رویم حقیقت کعبۂ ربانی چنانچہ فوق صور علمیہ واحدیت است کہ نزد قوم مقام شیون و صفاتست و فوق اجمال علم کہ نزد شان مقام وحدت و تجلی ذات است ہمچنین فوق تفصیل کمالات مرتبہ حضرت وجود است کہ نزد حضرت ایشان ما ہر حصۂ ازان کمالے ست از کمالات حضرت ذات و صفتے است از صفات او تعالیٰ و نیز فوق اجمال حضرت وجود است کہ تعین اول و حقیقت محمدی است بقول قدیم آنحضرت و در قول اخیر آنحضرت تعین اول و حقیقت محمدی تعین حبی است کہ فوق تعین وجودی است چہ حب است کہ سلسلہ وجود و ایجاد را جنبانیدہ است چنانچہ فاحببت ان اعرف رمزے ست ازان و حقیقت کعبۂ ربانی ازین تعین حبی نیز تفوق دارد و از اجمال و تفصیل آن حقائق کہ منتہائے حقائق بشری و ملکی ست برتر است

اگر گویند کعبہ ہر چند بیت اللہ است اما قلب مومن بحکم بیعنی الحدیث نیز حکم آن دارد پس تفوق برین از کدام رو بود، گوئیم وَلِلّٰہِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰی در عالم مجاز سلاطین را ہر چند امکنہ و نشستگاہ بسیار است لیکن خانہ خانہ است کہ از مزاحمت اغیار بیگانہ است و آرامگاہ جانانہ است نشستگاہ دیگر را با خانہ چہ نسبت وکدام مساوات ہذا مانند صفات حقیقیہ زائدہ کہ اصلا انفکاک شان از ذات تعالیٰ جائز نیست اگر از بیت اللہ فوق بوند گنجایش دارد والعلم عند اللہ سبحانہ فاندفع المنافات وزال الاشتباہ۔

تنبیہ از بیان سابق لائح گشت کہ حقیقت کعبہ ربانی فوق حقیقت محمدی است چہ حقیقت محمدی علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ ناشی از مراتب تعینات است و حقیقت کعبہ فوق مراتب تعینات ست مانند حقیقت قرآن مجید سبحانی کہ بحقیقت کعبہ ربانی چہ نسبت دارد در رسالہ مبدأ و معاد کہ از مصنفات حضرت ایشان ماست آنست کہ حقیقت قرآنی و حقیقت کعبہ ربانی فوق حقیقت محمدی است و حقیقت کعبہ ربانی فوق حقیقت قرآنی و در مکتوبے از مکتوبات جلد ثالث برنگاشتہ اند کہ حقیقت قرآنی فوق حقیقت کعبہ است و آنچہ در ماسبق از آنحضرت منقول شد نیز مشعر ہمین معنی است تطبیق میان این دو تحقیق آنچہ بخاطر فاتر راہ می دہد ناشی است از تحقیق سابق کہ در شیون و صفات واجبی تعالیٰ مشروح ساختہ چہ قرآن مجید ناشی از صفت یا شان اوست سبحانہ و در شیون و صفات دو اعتبار ہمین گشت اعتبار تعین و اعتبار اطلاق لاتعین پس نظر باین دو اعتبار حکم بسبقت ہر کدام از حقیقتین بر دیگرے می تواند کہ بودہ باشد یک حکم بیک اعتبار بود و حکم دیگر بازاء اعتبار دیگر فلا تخالف فی الحقیقۃ۔

و آنچہ در مکتوب صدم از جلد ثالث اندراج یافتہ است کہ معاملہ کعبہ ربانی ازین دو ظہور اسمی یعنی ظہور قرآنی و ظہور محمدی ہم عجب تر است کہ آنجا ظہور معنی تنزیہی است بے کسوت صور و اشکال چہ کعبہ کہ مسجود الیہ خلائق است عبارت از سنگ و کلوخ نیست و ہمچنین جدران و سقف نیست چہ اگر اینہا نباشند کعبہ است و مسجود الیہ است پس آنجا ظہور ہست اما ہیچ صورت نیست و این از

اعجب عجائب است انتہیٰ دلالت بر تفوق این حقیقت بر حقیقت قرآنی ندارد چہ معنی تنزیہی یا ہر چہ در آنحضرت جل سلطانہ اعتبار نمودہ آید از الوہیت و ربوبیت و وجوب وجود وغیرہا از صفات حقیقیہ کہ بشرائت وجود خارجی پیوستہ اند متنزل است چنانچہ در مکتوب ثالث جلد ثانی این معنی مبین و مشروح است آرے ظہور این حقیقت بے کسوت صورت است بخلاف ظہور کلام مجید و ظہور محمدی کہ بکسوت حرف و صوت و صورت انسانی است و این از غرائب است و حقیقت محمدی چون از اسمائے اضافیہ است ناچار از ین دو حقیقت متنزل بود۔

سوال ازین بیان لازم آمد کہ کعبہ حسنا از حضرت پیغمبر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم افضل باشد۔ جواب گوئیم ممنوع است زیراکہ تفوق یک حقیقت بر حقیقت دیگر موجب افضلیت صاحب حقیقت اولی بر صاحب حقیقت ثانیہ نیست چہ می تواند کہ صاحب حقیقت تحتانی را عروجات بر حقیقت فوقانی شود و مراتب قرب رو دہد و صاحب حقیقت فوقانی محبوس حقیقت خویش بود و عروج از حقیقت خود نماید و کثرت مراتب قرب کہ مدار فضل بران است حاصل نکند نمی بینی کہ ولایت ملاء اعلیٰ فوق ولایت خواص بشر است و فضل مر خواص بشر راست باعتبار عروج از حقائق ملک و ملک را عروج از حقائق خود ہا نیست وَمَا مِنَّا اِلَّا لَہٗ مَقَامٌ مَّعْلُوْمٌ و در ما نحن فیہ نیز این معنی ظاہر است و نیز عالم امر فوق عالم خلق است و فضل مر عالم خلق راست چہ قرب عالم خلق اصلی است و قرب عالم امر ظلی عنصر خاک پائین تر لطائف عالم خلق و عالم امر است و پستی او سبب رفعت او گشتہ و قربے کہ خاکیان راست قدسیان را نہ۔ بیت

زمین زادہ بر آسمان تاختہ زمین و زمان را پس انداختہ

فافہم ولا تکن من القاصرین۔

اگر گویند کہ آنحضرت قدسنا اللہ بسرہ الاقدس در مکتوبے کہ بشیخ طاہر جونپوری نوشتہ اند و آن مکتوب در اخر جلد ہائے مکتوبات قدسی آیات نشرہ بر نگاشتہ اند کہ حقیقت کعبہ عبارت از ذات بیچون واجب الوجود است جل سلطانہ کہ گردی از ظلیت و ظہور بوے راہ نیافتہ است و شایان

اعتراض اور جواب
کعبہ سے حضور افضل ہیں
اعتراض اور جواب

مسجودیت و معبودیت است ازین عبارت تفوق این حقیقت از صفات حقیقیہ و حقیقت قرآنی مطلقاً لازم می آید کہ بخلاف تحقیق سابق است. گوئیم کہ اولاً چوں مقرر توم است کہ فوق مراتب تعینات ہمہ مراتب ظلال و ظہورات است مرتبۂ اطلاق ذات ست تعالیٰ، بنابراں آنحضرت نیز ازین مرتبہ تعبیر بذات بیچوں بنموده باشند و این تحقیق و تفصیل را کہ فوق تعین علمی و وجودی وجبی است بعد ازاں افاده فرموده و ثانیاً آنکہ می تواند کہ آن حقیقت را ذات بیچون مجازاً باعتبار ملابستی کہ صاحب بیت را با بیت است فرموده باشند چہ فی الحقیقت مسجود ذات بیچون است تعالیٰ و بیت واسطہ است و این حقیقت کہ درین جا سخن ازان می رود معنی بیت دران ملحوظ است و ثالثاً آنکہ تواند بود مراد از ذات بیچون ذات مقید باعتبار معبودیت و مسجودیت ماننده آن بود نہ ذات مطلق معرا از نسب و اعتبارات چنانچہ لفظ سلطان درخانہ نیست کہ در اول کتابت مسطور شد مشعر باین معنی است یعنی سلطان را قطع نظر از آنکہ نسبت بخانہ دارد باید جست و بیرون ازین اعتبارات باید طلبید و صفات حقیقیہ او ہمچنین شیونات را کہ کالاصول اند مر این صفات را از سائر اعتبارات ذات تعالیٰ تفوق است چہ ذات مقید باعتبار ملحوظ در آنجا ہمان اعتبار است نہ ذات چنانچہ ارباب معقول در علم شئی بوجہ گفتہ اند کہ معلوم ہمان وجہ است نہ شئی و حقیقت قرآنی جامع جمیع کمالات ذاتیہ است کہ اولاً در مرتبۂ صفات بلکہ شان کلام فائض می شوند ثانیاً ازاں جا بعالم افاده می آئند و آن حقیقت بتوسط این شان صورت لفظی گرفتہ جلوه گر گشتہ است چنانچہ حضرت ایشان نوشتہ اند کہ در مرتبۂ شیونات کہ زاید بر ذات نیستند الا بالاعتبار شان کلام باین معنی مخصوص گشت و ہر چہ از کمالات در مرتبۂ ذات و شیونات متحقق بود تمام در شان کلام فایض گشت و حاصل تمام حقیقت آن شان ہمیں قرآن ست و پس ہمین عبارت عربی و ترتیب معہود مکتوب در مصاحف و ہر کتابے کہ بہر نبی منزل شده است جزوی ست از اجزائے این قرآن کہ از بعضے عبارات او ببعض وجوه مستفاد است و تخلیق جمیع مکونات من الاول الی الآخر ہم مستفاد ازاں إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ مصداق این قول است و ہو سبحانہ اعلم. سالہا بود کہ این خدشہ در خاطر متمکن بود و خلجان می نمود و بجل

حقیقت قرآنی

آن کما ینبغی جہتند نمی شد الحمد للہ الذی ھدانا لھذا وما کنا لنھتدی لولا ان ھدانا اللہ لقد جاءت رسل ربنا بالحق صلوات اللہ تعالیٰ وتسلیماتہ سبحانہ وبرکاتہ عز برھانہ علیٰ نبینا وعلیٰ جمیع الانبیاء والمرسلین والملائکۃ المقربین وسائر الصالحین اجمعین آمین۔

مکتوب صد و ہشتاد و چہارم (۱۸۴)

بارشاد پناہ میر محمد نعمان در دید قصور اعمال خود و انکشاف نسبت وے قدس سرہ العزیز

بعد الحمد والصلوٰۃ وارسال التحیات بخدام نقابت و نجابت دستگاہ می رساند صحیفہ شریفہ در پیولا مشرف ساخت از روئے کسر نفس چیزہا نوشتہ بودند در بیوریائے ازین فقر انمودہ، مکرما این مہجور قابل ہیچ چیز نیست وے خود را ہیچ گونہ نسبتے بہ بزرگان نمی توانم داد۔ بیت

من ہیچم وکم زہیچ ہم بسیارے   واز ہیچ وکم از ہیچ نیاید کارے

نوشتہ بودند کہ در مزار فائض الانوار توجہ نمایند کہ بطلبہ شغل گفتن وحلقہ نشستن مرضی است یا غیر مرضی اگر مرضی نباشد ترک این امر نمایم بفرمودۂ شما در روضۂ منورہ رفتہ التماس مذکور را از جانب ایشان نمودہ مرضی آنحضرت ہیچ گونہ در ترک این امر خطیر ظاہر نشد ومبالغہ تام در اشتغال باین مرام مفہوم گردید درین اثنا عاو نسبت شما وتلاطم امواج آن در نظر در آمد والعلم عند اللہ سبحانہ والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب صد و ہشتاد و پنجم (۱۸۵)

بمیر عطاء اللہ در عدمیت سالک و ماہیت ممکن۔

حضرت حق سبحانہ بحصول مطالب کونین سر بلند داراد مخدوما لطائف مطلوب برتر از نظر است و نفائس محبوب بیرون از تحریر تا او پیدا نیست طالب او پیدا است و در طلب او بیقرار چون او پدید آید عاشق بیچارہ رخت ہستی از میان بر کشد چہ ذات ممکن عدم است کہ بواسطۂ

انعکاس کمالات وجودی نمود بے بود پیدا کردہ است و باین نمود تخیلے خود را کامل و خیر خیال نمودہ و بنیا دو در از برین بے بنیاد نہادہ و چون بسابقۂ کرم کمالات اصل پر تو انداز د حقیقت معاملہ واشود کمالات انعکاسی باصل عاید گردد و امانات باہل امانات شود عارف رو بصحرائے عدم آرد و از ہستی موہوم منخلع گردد این زمان ببقائے حقیقی مشرف شود ظل بیچارہ کہ نصیب او از مطلوب جز استہلاک و اضمحلال نیست از کمالات او چہ دریابد و بحسن و جمال او چگونہ پے برد۔ بیت

گیرم کہ بغم خانۂ ما یار خرامد   کو حوصلہ و طاقت دیدار کہ دارد

حضرت حق سبحانہ امثال ما مہجوران لا یمانی باین معانی دہاد و شربے ازین مشرب روزے کناد بالنبی والہ الامجاد علیہ و علیہم الصلوات والبرکات الی یوم التناد۔

مکتوب صد و ہشتاد و ششم (۱۸۶)

بمیرزا امان اللہ در آنکہ در قرب ولایت ہر چند اطمینان نفس است اما کمال آن در قرب نبوت است

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ حامداللہ سبحانہ و مصلیا علی رسولہ الکریم حضرت حق سبحانہ باعلیٰ مرتبہ کمال و اکمال رساند و امارہ را باطمینان آرد پیش از اطمینان نفس بصورت شریعت ملتبس است اگر نماز می کند صورت نماز است و اگر روزہ می دارد صورت روزہ است مثلاً بعد اطمینان بحقیقت شریعت صعود می نماید و بحقیقت ایمان و نماز و روزہ و حج و زکوۃ و غیرہا متحقق است اطمینان نفس بر وجہ کمال منوط بقرب نبوت است در قرب ولایت ہم ہر چند نحوی از اطمینان ثابت است اما کمال آن در کمالات نبوت است اہل ولایت باندازۂ قرب ولایت می فرمایند۔ بیت

ہر چند کہ نفس مطمئنہ گردد   ہرگز ز صفات خود نگردد

بعد از حصول قرب نبوت اصالۃً و وراثۃً و تبعیۃً اسم و رسم از صفات سیئہ ور دیہ نمی ماند و مخالفت کلا و راسا از و بر خیزد و در رنگ لطائف عالم امر مستہلک و مستغرق مطلوب می گردد از مستہلک مخالفت نیاید و از فانی خلاف بر آید پس در قرب ولایت باندازۂ اطمینان از حقیقت شریعت

نصیب است و تحقق بحقیقت شریعت بروجہ کمال از ثمرات کمالات نبوت است این کمالے ست کہ ہمہ انبیا علیہم السلام والصلوات والبرکات دران شرکت دارند خصوصیتے کہ انبیاء مرسل و اولوالعزم و خاتم الرسل را علیہم التحیات والصلوات والتسلیمات دران میان ثابت است علی تفاوت الدرجات جدا است وار صورت و حقیقت شریعت وراست ہرچند شریعت اصل و بنیا داست۔

مکتوب صد و ہشتاد و ہفتم (۱۸۷)

باشارت باآنکہ مقصود از خلقت انسان تحصیل معرفت حق است جل شانہٗ

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ اللہ تعالیٰ ابواب فیض را ہموارہ مفتوح دارا د قال اللہ تعالیٰ وَمَا خَلَقۡتُ الۡجِنَّ وَالۡاِنۡسَ اِلَّا لِیَعۡبُدُوۡنِ حق سبحانہ وتعالیٰ آدمی را بہر عبادت و بندگی خویش آفریدہ و عبادتے کہ دران وجود عابد درمیان است نزد اہل اللہ از حیز اعتبار ساقط است عبادتے کہ شایان قبول حضرت بے نیاز است آنست کہ عبادت کنندہ دران میان نبود و این معنی مودائے معرفت است چہ معرفت فنائے فی المعروف است کہ ادراک بسیط است پس معرفت شرط عبادت آمد و عبادت بے معرفت صورت نہ بند دو چیزے کہ مطلوب بے آن تمام نشود آن چیز نیز واجب و مطلوب است پس معرفۃ اللہ نیز مطلوب از خلقت انسانی آمد و عبادتے کہ پیش از حصول معرفت است از وسائل معرفت مطلوبہ است پس آن عبادت نیز مطلوب بود لیکن این عبادت سالک است و آن عبادت عارف شتان ما بینہما رَبَّنَاۤ اَتۡمِمۡ لَنَا نُوۡرَنَا وَاغۡفِرۡ لَنَا اِنَّکَ عَلٰی کُلِّ شَیۡءٍ قَدِیۡرٌ۔

مکتوب صد و ہشتاد و ہشتم (۱۸۸)

بخواجہ عبدالصمد کابلی در آنکہ مرید مرآت کمالات پیر است و ذکر نصائح۔

صحیفہ شریفہ رسید از سرگرمی یاران طریق نوشتہ بودند کہ بعضے بحضور آمدہ از نفی خطرات خبر می دہند حمد اللہ سبحانہ علی ذلک حمداً کثیراً یاران شما مرایائے شما اند احوال شما است کہ در مرآت

آنہا منعکس می شود در کار خود سرگرم باشند ہم باحوال یاران پردازند ہم باحوال خود یک دو وقت از برائے خلوت معین سازند و بتکرار کلمۂ نفی و اثبات بیشتر راغب بوند و بلا نفی مرادات و مقاصد نمایند و سلب وجود و توابع آن از خود جویند تا تمام منتفی گردند و عدمیت ذاتی و فقر جلی روئے دہد و حقیقت بندگی و کمال خداوندی جل شانہ جلوہ فرماید۔

کلمہ نفی اثبات

مکتوب (۱۸۹) صد و ہشتاد و نہم

بحضرت مخدوم زادۂ عالی قدر شیخ محمد صبغۃ اللہ سلمہ اللہ تعالیٰ در شرح کلمۂ طیبہ کہ حضرت مجدد الف ثانی امام ربانی رح را بآن ملہم ساختند کہ دنیائے ترا آخرت گردانیدم۔

الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علی سید المرسلین وآلہ وصحبہ اجمعین

حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی حضرت ایشان ما را رضی اللہ تعالیٰ عنہ بیشتر ساختہ بودند بآنکہ دنیائے ترا آخرت گردانیدم سطرے چند در شرح این عبارت علیہ و حل این مکاشفۂ غیبیہ مرقوم می گردد بگوش ہوش استماع نمایند بدانند کہ ہر چہ در دنیا مشہود می گردد بے شائبۂ ظلیت نیست کہ دنیا تاب ظہور اصل بے شائبۂ ظلیت ندارد و موطن ظہور اصل آخرت است و چون دنیائے ایشان حکم آخرت گرفت ناچار موعود اخروی درین نشأۃ جلوہ گر گشت و نصیبے از اصل بے شائبۂ ظلیت بحصول پیوست و نیز می تواند کہ بعضے تمتعات این نشأۃ فانیہ کہ موجب تنقیص درجات اخرویہ است در حق ایشان نہ این چنیں باشد بلکہ باعث ترقی درجات بود چنانچہ نعیم آخرت کہ تمتع بآن موجب ترقی است بیانش آنست کہ اشجار و انہار بہشت و ہمچنیں حور و غلمان آن مقام مظاہر معانی تنزیہی و تحمیدی اوست سبحانہ کہ درین دار ہمان معانی بکسوت حروف و صور کلمات پیدا شدہ است کسبحان اللہ والحمد للہ مثلاً و چنانچہ مباشرت این کلمات درین دار دنیا موجب ترقی است ہمچنیں تمتع ازان فواکہ در بہشت و مباشرت بآن لذائذ و نعم موجب رفع درجات و ترقی مقامات است و چون بکرم الٰہی عم احسانہ دنیائے ایشان آخرت گشت لاجرم

تمتع نعیم اینجائی در رنگِ مباشرت لذائذ آنجائی گشت و نیز می تواند کہ سالک این راہ ہر چند قطع منازل وصول نماید و باصل اصول برسد و بتجلیات ثلثہ مشرف شود و مشاہدات متکیفہ و غیر متکیفہ و سائر لوازم ولایت را حاصل نماید اما تا در قید زندگانی این جہان است و در تنگنائے جسد محبوس است مقید حبل الخیال است خلاصی بالکل از قید خیال دریں دار محال است چنانچہ مولانائے روم قدس سرہٗ قریب احتضار فرمودہ اند۔

بیت من شوم عریان زتن او از خیال تا خرامم در نہایات وصال

یعنی تخلص از قید خیال بے خلاصی از تنگنائے جسد ممکن نیست و چوں دنیائے ایشان حکم آخرت گرفت لاجرم مطلوب درین نشاۃ منزہ از نحت خیال و مبرا از اختراع وہم جلوہ گر گردد و نیز می تواند کہ رویت موعود اخرویست و نصیبے ازان در دنیا ہیچ کس را نیست مگر سرور دین و دنیا را صلی اللہ تعالی علیہ وسلم و حضرت ایشان ما تحقیق نمودہ اند کہ ہر کمالے کہ نبی را بود کمل تابعان او را نیز بتبعیت و طفیل ثابت است پس اگر از الوش خوان این نعمت ہنیہ نیز نصیبے ارزانی داشتہ باشند می شاید ہر چند رویت نباشد کہ آن باجماع امت غیر واقع است چہ حصول اصل شے دیگر است و نصیبے ازاں یافتن دیگر چنانچہ آنحضرت نوشتہ اند کہ ہر چند رویت نیست اما کالرویۃ است فافہم فان کلامنا اشارات وبشارات لک و می تواند کہ محمل آن عبارت شریفہ این باشد کہ دنیا دار عمل و کسب است و آخرت دار جزا و اجرا است پس انفع درین دار اعمال است کہ مقربات اند و ترقی بخش و اگر از ثمرات مکاسب جزائے عمل است چیزے دریں دار عنایت فرمایند ہر آئینہ موجب تنقیص درجات اخروی باشد ولہذا تری بعض من اعطی الثمرات فی ہذہ الدار یتمنی عند الموت ان لا یکون لہ من ہذہ الامور شئ وکان ہذا ہو السر فی عدم ظہور کثرۃ الاحوال من الصحابۃ رضوان اللہ تعالی علیہم اجمعین مع انہم فی الدرجۃ العالیۃ من الولایۃ ہذا لکن لما جعل اللہ تعالی دنیاہم آخرۃ فلا یکون حصول الثمرات لہم فی ہذہ النشأۃ منقصۃ لدرجات آخرتہم کما قال اللہ تعالی فی حق خلیلہ علی نبینا وعلیہ الصلوات والسلام وَآتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ولعل وجہ ان ہذا الزمان لقربہ ودنوہ من الآخرۃ ملحق بتلک الدار فیظہر فیہ ما اختص بالآخرۃ لکن ہذا الحکم

مخصوص بمن شرف بهذه السعادة العظمى والدولة القصوى ولا یجوز لاحد ان یقیس علیہ نفسہ الامن ادخل فی هذا الحکم بکرمہ سبحانہ چنانچہ حضرت ایشان در بارہ مخدومی مکرمی شیخ محمد سعید و این فقیر فرمودہ اند کہ شما ہر دو را داخل این حکم ساختند الحمد للہ رب العلمین علی ذلک وعلی جمیع نعمائہ حمدا کثیرا طیبا مبارکا۔

مکتوب صد و نودم (۱۹۰)

بمخدوم زادہ محمد سیف الدین در ذکر معرفت مسموعہ از حضرت پیر دستگیر۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالٰی عنہ فرمودند کہ در نماز چاشت بودم دیدم بلائے عظیم از سینہ من برآمد و آشیانہ او را از آن جا نیز بدر کردند و ظلماتے کہ در نواحے آن بود نیز دور شد و سینہ را انشراح عجب رو داد بعد از آن معلوم شد کہ این وسواس خناس بود کہ در قرآن مجید از شر آن باستعاذہ امر فرمودہ خطرات و وساوس کہ در اصول دین پیدا می شوند منشاء آن ہمین خناس است کہ در سینہ آشیانہ دارد و ہر وقت نیش می زند و کمال شرح صدر بے رفع آن ممکن نیست بعد ازین ما جرا بمدتے فرمودند کہ در حلقہ استماع قرآن مجید می نمودم دیدم کہ در اثنائے استماع بعض وساوس نامناسب در خود یافتم مستغفر شدم و متحیر گشتم کہ خناس زائل بگر باز عود کرد دیدم سینہ بہمان صراقت و لطافت است بعد از آن ظاہر شد کہ این خناس ورائے خناس سینہ است و آشیانہ او در قلب است در رفع آن متوجہ شدم دیدم کہ این خناس ہم شبرا شبرا از قلب بدر شد والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب صد و نود و یکم (۱۹۱)

بفقیر حقیر محمد عبید اللہ عفی عنہ در کمالات ذات موہوب عارف تام المعرفۃ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی سرّے غریب و رمزے دقیق از مکمن بطون بمنصۂ ظہور می رسد ہمگی گوش باش و بشنو چون عالم را کہ اعراض مجتمعہ است و ذاتی و جوہرے در وے کائن نیست

کہ آن قیام اعراض گردد و قیامے بذات موہوب عارف نام المعرفت دہند و آن را مقوم ایشان سازند آن ذات موہوب را نصیبے از بیچونی خواہد بود چنانچہ تحقیق این مبحث در مکاتیب دیگر نمودہ آمدہ است و چون نصیبے از بیچونی پیدا کرد از دید و دانش بیرون رفت و از فہم و وہم خارج گشت عقل سلیم ہرچند جست و جوئے آن نماید ہیچ حاصل از وے بدست نیارد و وہم باوجود سرعت سیر چندانکہ دور دور رود ہیچ پے بوئے نبرد و او را ار الورا باید باوجود جوہریت و امکان حکم بجوہریت و امکان در وے نمیتوان کرد و جز حکم بہستی حکم دیگر قبول نمی نماید والسلام علی من اتبع الھدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ و علی آلہ و صحبہ الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات العلی۔

مکتوب صد و نود و دوم (۱۹۲)

نیز بہ فقیر حقیر محمد عبید اللہ عفی عنہ در ذکر بشارت اصالت در بارۂ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالی عنہ و حضرت ایشان سلمہ اللہ تعالی۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم والصلوۃ والسلام علی رسول اللہ حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالی عنہ می فرمودند کہ بقیہ از خلقت سرور دین و دنیا علیہ و علی آلہ الصلوۃ والبرکات العلی ماندہ بود و آنرا الوش گویان بیک فردے از دولتمندان امت او عطا فرمودہ اند و تخمیر طینت او از ان نمودہ و ازین راہ آن فرد را از اصالت بہرہ ور ساختہ از ان بقیہ بعد تخمیر طینت آن فرد نیز بقیہ قلیلے ماندہ بود آن بقیہ نصیب یکے از منتسبان آن فرد آمدہ است و تخمیر طینت او از ان فرمودہ اند و باندازۂ آن حظے از اصالت نیز یافتہ اِنَّ رَبَّکَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَۃِ مانا کہ نصیبے کہ حضرت مہدی موعود را علیہ الرضوان از اصالت است از راہ حضرت عیسی است علی نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام و نیز آن عالی حضرت متعالی منقبت می فرمودہ اند کہ چون بمحفل عالی یعنی محفل انبیائے کرام علیہم السلام رسیدہ شد از ازدحام اہل مجلس در انجا گنجایش نشستن دیگرے نبود حضرت خلیل علی نبینا و علیہ الصلوات والتسلیمات کہ شان خاص در ان جا داشتند باہل آن مجلس خطاب کردہ فرمودند یٰاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا تَفَسَّحُوْا فِی الْمَجَالِسِ

اہل مجلس جنبیدند جاے وسیع براے نشستن بہم رسید در آنجا نشستم۔

تنبیہ: از حصول کمالات نبوت مر بعضے افراد امت را بطریق تبعیت و وراثت لازم نمی آید که آن بعضے نبی باشد یا مساوات با نبی پیدا کند چه حصول کمالات نبوت دیگر است و حصول منصب نبوت دیگر چنانچه تحقیق این معنی بتفصیل در مکتوبات قدسی آیات حضرت ایشان مسطور است والسلام علی من اتبع الهدیٰ۔

مکتوب (۱۹۳) صد و نود و سوم

بحضرت مخدوم زادهٔ بلند مرتبه خواجه محمد نقشبند سلمه الله تعالیٰ در ذکر بعضے مکاشفات حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه بطریق اجمال۔

الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفیٰ. حضرت ایشان مارا قدسنا الله سبحانهٗ بسره الاقدس پیش از مرض موت تپے و سرفه عارض شده بود روزے چند ازان مرض صحت روے داد چنانچه بحالت اصلی آمدند و بے تکلف بمسجد حاضر می شدند بعد از یکماه کم و بیش تپے عارض شد که روز ششم ازان بدار السرور رحلت گزیدند در ایام لحاقت (نقاہت) مرض پیشین می فرمودند که من مستغرق کمالات اہلبیت رسول صلی الله تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وسلم و دران ضعف با کمال استبشار بیان می فرمودند که مرا در باغ اہل بیت سر داده اند و بعجائب و غرائب آن موطن مشرف می سازند و شطرے ازان در معرض اظهار نیز آوردند و بعضے از خصائص و کمالات حضرت امیر را کرم الله تعالیٰ وجهه که دیدهٔ فکر و وہم اندیشه ازان خیره و درراه راست مشروح ساختند و همچنین کمالات حضرت فاطمه زہرا و حضرات حسن و حسین را رضی الله تعالیٰ عنهم بیان نمودند و علیٰ ہذا القیاس سائر کمالات دوازده ائمه را فرمودند بدین تقریب کمالات و خصائص حضرات شیخین و حضرت ذوالنورین را بیان نمودند و نسبت و منزلت ہرکدام از خلفاء اربعه و اہل بیت با آن سرور علیه وعلیٰ آله وصحبه الصلوٰة والسلام مشروح ساختند و بعضے از خدمات شائسته خود را که بوقوع آمده نیز در میان آوردند و قدرے از کمالات حضرت

شیخ عبدالقادر جیلانی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس راہم بیان کردند چنانچہ در مرض آخر این ذرہ حقیر را
وصیت بنوشتن بعضے ازین اسرار کہ قابل اظہار بودند نمودند چنانچہ این فقیر بمقتضائے وصیت در ایام
عزا آنحضرت بحسب فہم قاصر خویش با چشم گریان و دل ریش مواجہ روضہ منورہ نشستہ آن درہائے
ناسفتہ را در سلک نظم کشیدہ و داخل مکتوبات قدسی آیات آنحضرت گردانید چنانچہ ختم مکتوبات
جلد ثالث بہمان مرقومات مقرر گشت والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب صد و نود و چہارم (۱۹۴)

بمولانا محمد افضل در ذکر بعضے مقامات عالیہ حضرت ایشان سلمہ اللہ تعالیٰ با اشارت بآنکہ آن مقام
عالی مربوط باصالت و محبوبیت است۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ٭ بتاریخ سوم ماہ شعبان روز
سہ شنبہ سنہ احدی واربعین بعد الالف در نماز عصر بسطِ عظیم عظیم رو داد و منزلت عالی و کیفیت بس
شگرف کہ ہرگز مثل آن رو نداده بلکہ محظور و متصور ہم نگشتہ شرف ورود یافت و امورے در میان آمد
کہ مصداق لا عین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب احد بود زبان را یارائے گفتن آن نہ
قلم را تاب نوشتن آن نہ۔ بیت

فریاد حافظ این ہمہ آخر بہرزہ نیست ہم قصہ غریب و حدیث عجیب ہست

انگارم کہ حصول آن وابستہ بنشأۃ اصالت و محبوبیت است مانا کہ آن مقام را خصوصیتے
بکاتب بود کہ دران بارگاہ معلا خود را منفرد دید نتائج کلمہ طیبہ و سائر الفاظ ذکر مثل تسبیح و تحمید و تکبیر را
دران حریم قدس گنجایش نیافت اگر گنجایش ہست قرآن راست و نماز را ہم بعلاقہ قرآن سوائے
تلاوت قرآن مجید و ادائے نماز نسبت بآن مقام تعطیل و بیکارے می یابد و می فہمد کہ ہیچ کسب و
عمل را در حصول این نسبت علیہ مدخل نیست موہبت صرف است و سابقہ عنایت می باید دگر ہیچ
مانا کہ ریاضات و مجاہدات در مبادی قرب ولایت دخل دارد تا زمانے کہ سیر در اصل و اصول

اصول است اعمال صالحہ سودمند و نتائج بخش است کہ بوسیلۂ آن سالک مستعد ترقیات می فرماید و بتکرار کلمۂ طیبہ نفی و اثبات از ظل باصل آن راہ می کشاید و از اصول باصول اصول عروج می نماید و آنچہ مذکور شد بقرب نبوت تعلق دارد درانجا اصل را در رنگ ظلال درراہ باید گذاشت ریاضات شاقہ بحوالی آں بارگاہ معلی راہے نمی کشاید و وصول بآن مقام بموہبت محض است یا بمحبت صرف خصوصیت و عدم شرکت احدے کہ دربالا مذکور شد چوں نیک تامل نمود دید کہ ازاں رنگذر است کہ ہر کسے کہ باین منزلت رسیدہ است مقامے از خود دارد کہ دیگرے را بالاصالت دران شرکت نیست ہرچند واصلان آن مقام اقل قلیل اند از انجا حضرت ایشان راکہ درانجا ملاحظہ نمود بغایت عظمت و نہایت ابہت درنظر آمدند چنانچہ عقل و وہم در ادراک آن حیران و سراسیمہ است و زبان قلم و قلم زبان دربیان آن عاجز و قاصر۔ باید دانست کہ عالم را ظل حضرت حق سبحانہ دانستن یا مرآت او تعالیٰ تصور نمودن و موہوم دیدن و کمالات منعکسہ ظل را باصل سپردن و ظل را خالی بلکہ معدوم فہمیدن بعد ازاں آنرا بکمالات اصل متحقق یافتن ہمہ در قرب ولایت کہ از ظل باصل پیوستن است می فہمد بعد ازانکہ اصل را در رنگ ظل درراہ گذارد و بحوالی آن حریم قدس برسد از این امور ہیچ درکار بلکہ منصور نبود آنجا ظل دانستنی نیست و اوصاف را باصل دادہ و خود را فانی و مستہلک دیدنی نہ بقا و تحقق باصل پیدا کردن مشہود نمی گردد و وصول آن موطن را راہ جدا است ازین راہ بآن مقام رسیدن دشوار است آن موطن ظہور و جمال و رضا ست اگر تعبیر ازان بضحک نماید گنجایش دارد و العلم عند اللہ سبحانہ والسلام۔

مکتوب (۱۹۵) صد و نود و پنجم

بحضرت مخدوم زادہ خواجہ محمد نقشبند در کشف سر اتباع حضرت خیر البریہ علیہ السلام مر ملت حضرت ابراہیم را علیہ السلام باذکر بعضے اسرار خفیہ این معرفت از ملفوظات حضرت مجدد الف ثانی رحمت۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ والسلام علی رسولنا الکریم مقصود از امر باتباع پیغمبر ما علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات ملت حضرت ابراہیم را علیہ السلام و طلب کردن آنسرور علیہ الصلوات

وبرکات ممائلہ صلوات و برکات آنحضرت را حصول مقامی است مرآن سرور را کہ وصول بآن مقام
بیسر نیست بے گذشت از مقام حضرت ابراہیم و وصول بمقام حضرت ابراہیم مربوط است بمتابعت
ملت وے علیہ السلام چہ بے متابعت آن ملت بآن مقام راہ نیست و نسبت یکے ازاں دو مقام
بدیگرے چوں نسبت محراب ست بمسجد و متیقن است کہ رسیدن بمحراب کہ مقام امام است بے قطع
مسافت بقعۂ مسجد متصور نیست چہ مقام اول مرکز است و مقام ثانی محیط آں مرکز و در نظر کشفی
تفوق مرکز بر محیط ہمیں قسم می درآید و وصول مرکز بے قطع مسافت محیط میسر نیست و چوں وقت
استجابت این دعوت رسید حضرت سید الاولین والآخرین علیہ افضل الصلوات و التسلیمات ازان
مقام کہ دراں تشریف ارزانی داشتند عروج فرمودند کہ بشوق تمام در مقام حضرت ابراہیم
علیہ الصلوٰۃ والسلام رسیدند و دراں مقام عزیز توقف ورزیدند و امورے درمیان آمد کہ از جملۂ
اسرار لازم الاستتار است بعد ازاں آنحضرت دراں مقام کہ مربوط بمتابعت ملت حضرت ابراہیم
علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام بود داخل شدند آن مقام شگرف بس عجیب مقامے است کہ ہیچ
مقامے از ہیچ رسولے مثل آن مقام نیست چوں دراں مقام مستقر شدند نظرے کہ بحال واپس
ماندگان داشتند گذشت و بکلیت متوجہ جناب قدس گشتند و در خلوت خانۂ خاص با محبوب
خلوت داشتند و نیز محسوس گشت کہ چوں آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم در صدد عروج
بودند بعضے از اصحاب کرام علیہم الرضوان نیز بتبعیت ایشان درین عروج شریک بودند و چوں
آنحضرت داخل مقام خاصہ گشتند اصحاب کرام در مقام حضرت ابراہیم علیہ السلام زیر قدم
مبارک ایشان ماندند و در مقام خاصہ گنجایش نیافتند بعد ازاں مرئی گشت کہ آنحضرت
علیہ السلام متوجہ گشتہ حضرت ابابکر صدیق را کشیدہ در مقام خاصہ داخل ساختند رضی اللہ تعالیٰ عنہ
و دربارۂ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ تردد است آیا داخل ساختند یا نہ اما ظن غالب آنست
کہ ایشانرا نیز در مقام خاصہ گنجایشے شد والسلام

※

مکتوب صد و نود و ششم (۱۹۶)

بحضرت مخدوم زادہ عالی مرتبہ شیخ محمد صبغۃ اللہ در بیان مقامے که فوق مقام رضا است۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ حضرت ایشان در مکتوبے از مکتوبات جلد ثانی نوشته اند که فوق مقام رضا مقامے نیست مگر خاتم الرسل را علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام این معرفت از معارف سابقه آنحضرت است بعد ازاں می فرمودند که من وقتی برانبیا علیهم الصلوات ورود می فرستادم دیدم که انبیا علیهم السلام با جمعهم از مقام خویش عروج فرمودند و هر یکے ازین بزرگان بمقامے که فوق مقام رضا بود بوسایط چند ملحق گشتند و سرور دین و دنیا علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام بمقامے که مربود بمتابعت ملت حضرت ابراہیم علیه السلام بود عروج فرمودند و بآن مقام عزیز ملحق گشتند الحمد للہ رب العالمین والسلام

مکتوب صد و نود و ہفتم (۱۹۷)

بملا اسحاق اول در جواب عریضۂ وے که مشتمل بر واردات بود و جواب بعضے اسوله که پرسیده بود۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم بعد الحمد والصلوٰة و تبلیغ الدعوات می رساند مکتوب مرغوب اخوی اعزی رسیده خوش وقت ساخت حمد اللہ سبحانه که بعافیت اند و در نسبت باطنی و رابطۂ معنوی فتورے نرفته است بلکه امید است که روز بروز قوی تر گردد از قوت رابطه است که تفاوتِ واردات در حضور و غیبت نمی فهمند و یکسان تصور می نمایند تفاوت در حضور و غیبت غالباً ثابت است لیکن در قوت نسبت قلت تفاوت است و هر چند قوت بیشتر قلت زیاده تر اگر این قسم قلیل بعنوان معدوم ظاهر شود و حضور و غیبت یکسان نماید مستبعد نبود اگر گویند گاه باشد که طالب رشید در غیبت ترقیات نماید و از حالت حضور بلند تر رود پس واردات غیبت در حق او افزون و زیاده از واردات حضور شد۔ گوئیم که اگر در حضور می بود می تواند که زیاده تر ازاں ترقی می نمود۔

نوشتہ بودند کہ پیش ازین حضور حق جل وعلا در بیرون خود می یافتم اکنون در درون خود می یابم الخ بلے معتبر نزد این طائفہ علیہ شہود انفسی است وشہودی کہ بیرون از خود بود چندان اعتبار ندارد گفتہ اند۔ بیت

ہیچو نا بینا مبر ہر سوئے دست با تو در زیر گلیم است ہر چہ ہست

لیکن گرفتار این مشہود نباید بود وآنرا ظلے از ظلال مطلوب باید تصور نمود حضرت حق سبحانہ چنانچہ ورائے آفاق است ورائے انفس است نیز پس اورا عزبرہانہ ورائے درون و بیرون باید جست وبیرون آفاق وانفس باید طلبید این معاملہ بعقل عقیل معقول نشود و بکشف ارباب ولایت ظلی مکشوف ومدرک نبود نور فراست کہ مقتبس از مشکوٰۃ نبوت ست درک این معنی می نماید وکریمہ نَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْہِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ کشف سر این معما می فرماید وحالتے کہ در حین ادائے نماز فرض روی دہد عالی واصیل است از مطالعہ آن ذوقین گردید۔ نوشتہ بودند کہ مردم این دیار بعد ہر پنج نماز دست برداشتہ فاتحہ می خوانند واین عمل را بر خود لازم گرفتہ اند وتارک آنرا با اعتراض پیش می آئند۔ مخدوما این نوع فاتحہ خواندن عمل بزرگان ما نیست ودر اعمال پیغامبر خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بنظر نہ درآمدہ است فی خزانۃ الروایات من الخلاصۃ قراءۃ الفاتحۃ لاجل المہمات بعد الفرائض بدعۃ از مصافحہ بعد نماز جمعہ کہ در آنجا متعارف است استفسار نمودہ بودند مخدوما مصافحہ فی نفسہا مسنون است وعمل بزرگ ا وتعیین این وقت بدعت، پس این عمل ہم وجہ حسن دارد وہم وجہ قبح نہایت کار آں اگر باباحت بکشد چنانچہ بعضے گفتہ اند مغتنم است فی خزانۃ الروایات قال الشیخ محی الدین النووی فی الاذکار المصافحۃ مستحبۃ عند کل لقاء واما ما اعتادہ الناس بعد صلوۃ الصبح والعصر فلا اصل لہ ولکن لا باس بہ فان اصل المصافحۃ سنۃ وکونہم حافظین علیہا فی بعض الاحوال ومفرطین فی بعض منہا لا یخرج ذلک البعض عن کونہ من المصافحۃ التی وردبہا الشرع۔

مکتوب (۱۹۸) صد و نود و ہشتم

باغا رشید درانکہ درین طریقہ علیا اخذ فیوض برابطہ و محبت شیخ است و تحریص بر رعایت آداب شیخ و دوام ذکر و بیان فنا قلب و نفس۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ حامداً للہ ومصلیا علی رسولہ اللہ تعالیٰ از رقیت ما سوائے محرر ساختہ در مدارج قرب ترقیات دہاد صحیفہ گرامی مشرف ساخت حمد اللہ سبحانہ کہ فقرائے دور افتادہ از یاد نرفتہ اند و نسبت حبی و ارتباط معنوی بحال خود است محب این طائفہ با این طائفہ است المرء مع من احب در طریقہ ما مدار وصول بدرجہ کمال مربوط برابطہ محبت است بشیخ مقتدا طالب صادق از راہ محبتے کہ بشیخ دارد اخذ فیوض و برکات از باطن او می نماید و ساعۃً فساعۃً برنگ وی بر آید مقرر است کہ فنا فی الشیخ مقدمۂ فنا فی اللہ است ذکر ہر چند از اسباب وصول است لیکن غالباً مشروط برابطہ محبت و فنائے در شیخ است سالک این راہ را دو چیز ناگزیر است محبت بشیخ مقتدا با رعایت آداب صحبت و دوام ذکر چنداں بذکر قلبی مداومت نماید کہ دوام پذیرد و غفلت در قفائے آن نباشد و از تکلف یاد کرد وا رہد و حضور ملکۂ دل شود و صفت او گردد چنانچہ سمع صفت سامعہ و بصر صفت باصرہ درین وقت غفلت ظاہر بحضور باطن سرایت نکند و توم صوری با توجہ معنوی جمع گردد چوں این کیفیت حضور غالب آید و قوت پذیرد نفس حاضر از میان برخیزد و رخت بصحرائے عدم کشد این زمان حضور خود بخود روے نماید و لا ینکر اللہ الا اللہ جلوہ فرماید۔ مصرع

این کار دولت است کنون تا کرا دہند

مخدوما در باب دفع شر اعدا و حساد دعا و توجہ کردہ می شود امید کہ مخذول گردند والسلام اولاً و آخراً

مکتوب (۱۹۹) صد و نود و نہم

بحاجی حسین در شرح اذواق و مواجید او کہ نوشتہ بود

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ صحیفہ گرامی اخوی حاجی محمد حسین رسیدہ خوشوقت و مسرور گردانید از فنا و عدمیت خود نوشتہ بودند۔ بیت

بلے ہر جا شود مہر آشکارا　　سُہا را جز نہان بودن چہ یارا

ہنگام طلوع انوار احدیت غیب در اضمحلال و استہلاک اطوار کثرت موہوم چہ ریب است لیکن درین عدمیت و اضمحلال تفاوت اقدام سالکان بسیار است از انجملہ محمدی المشرب را این فنا و استہلاک بذہاب عین و اثر می رساند کذا و کذا و نیز نوشتہ بودند مشخص شدہ است کہ این ہمہ واردات و حرکات و سکنات بر عدم است کہ او سبحانہ و تعالیٰ بقدرت کاملہ خود ظاہر ساختہ کار خود بخود است و چیزہائے غریب و عجیب برین معدوم دارد فرمودہ کہ در تحریر در نمی آید آرے بعد اسقاط اضافات و رد منتسبات باہل آن معاملہ از خود بخود است اگر حضور است حضور خود بخود است و اگر توجہ است ہم از خود بخود است و عارف را غیر از استہلاک و اضمحلال و انعدام ازین مقام نصیبے نیست۔

نوشتہ بودند درین روزہا تجدد امثال ظاہر شدہ است کہ در ہر آن تمام عالم در عدم می رود و مثل آن بوجود می آید درین حیرت افزودہ است مجدد ما حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس حل این معاملہ در مکتوبات نمودہ اند اگر حل آن خواہند آنجا مطالعہ نمایند و مقامات بعضے سبز رنگ و بعضے رنگ شمس کہ ظاہر شدہ نوشتہ بودند بوضوح انجامید بالجملہ ہمہ احوال و مواجید درست و پسندیدہ است حق سبحانہ ترقیات نصیب وقت کناد و از دوستان دریوزہ دعا است۔

(۲۰۰) مکتوب دوصدم

بصوفی نور بیگ در تحریص بر دوام ذکر و اختیار عزلت و سر تجویز تعلیم طریقہ مرناقص را و آنکہ آنچہ در وقائع روی می دہد اعتبار ندارد۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ۔ اللہ تعالیٰ ابواب فتوح را ہموارہ مفتوح داراد دو مکتوب مرغوب معا از برادر گرامی مولانا نور محمد رسیدہ

خوشوقت ساخت باید که ہمبرین منوال از احوال ظاہری و باطنی خود احبۂ دور افتادہ را اطلاع میدادہ باشند۔ نوشتہ بودند کہ در تکرار سبق باطنی بجد است و نفی و اثبات نیز در تکرار دارد نیک و مبارک است نوعے بتکرار ذکر مقید باشند کہ ماسوائے مذکور از ساحتِ سینہ رخت بربندد و اسم و رسم ماسوای از آئینہ دل محو و متلاشی شود اکثر اوقات در زاویۂ نامرادی بعزلت باشند و با خلق کمتر اختلاط نمایند و بذکر قلبی و لسانی مشتغل باشند و در ذکر گفتن ہیچ چیز ملحوظ نبود از قبول خلق و حصول احوال و مواجید بے غرضانہ ذکر گویند و در وقت نشاط بچندے کہ گفتہ شدہ است تلقین ذکر بکنند بطریق سفارت نہ بطریق اصالت و خلافت و شرایطے کہ نوشتہ بودند بر تقدیرے است کہ بسر خود تلقین بکنند اگر بسفارت چندے را تلقین ذکر کنند این شرائط در کار نیست کہ شما مترجم بیش نیستید و این ذکر گفتن ہم جبر نیست باختیار شما است اگر بے تکلف اقبال و انشراح صدر باشد بگویند والا ہیچ در کار نیست آنچہ لابدیست دوام ذکر و مراقبہ است تکمیل دیگرے فرع کمال خود است و این اجازت اشخاص معدودہ بواسطہ آنست کہ چندے جمع شدہ مشغولی کنند بہتر است کہ فیض یک دیگر بر ہمدیگر منعکس می شود۔

نوشتہ بودند کہ اگر در واقعہ بسالکے پیر رخصت تلقین بدہد یا از ارواحِ بزرگان گذشتہ نیز ظاہر شود آں سالک را تجویز تلقین ہست یا نہ۔ مخدوما اجازت تلقین و تعلیم طریقت امر بزرگی است بخواب و واقعہ صورت نمی بندد تا در بیداری اجازت نکنند اجازت صورت پذیر نیست و ہمچنیں احوال و مواجید و قطبیت و فردیت و غوثیت و امثال آنکہ در منامات و وقائع ظاہر شود نزد این اکابر معتبر نیست آنچہ در بیداری از احوال و مواجید روئے دہد از آن اینکس قطب و غوث کسے است کہ در خارج و یقظہ باین دو منصب سرفراز است اگر کسے خود را در خواب پادشاہ دید پادشاہ نمی شود تا در خارج پادشاہ نباشد۔ بیت

چو غلام آفتابم ہمہ از آفتاب گویم ۔ نہ شبم نہ شب پرستم کہ حدیث خواب گویم

این قدر ہست کہ وقائع و منامات صادقہ مبشرات اند و مخبر از استعدادات اولیا است و بسا است کہ

آن معنی استعدادے بظہور آید و بساست کہ در معرض ظہور نیاید جانے باید کند کہ معاملہ از قوت بفعل آید و از گوش بآغوش رسد عزیزے کہ در صحبت او می گذرانند خوبیہاے او را نوشتہ بودند کہ درین وقت بسیار غنیمت است و دریوزۂ توجہ و فاتحہ دربارہ او طلب داشتہ توجہے دربارہ آن عزیز نمودہ آمد و فاتحہ از برائے ازدیاد توفیق او خواندہ شد باجابت قرین باد۔

مکتوب دو صد و یکم (۲۰۱)

بمولانا محمد حنیف در بیان نسبت وے و ذکر نصائح۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ صحیفۂ شریفۂ اخوی اعزی مولانا محمد حنیف رسیدہ خوشوقت ساخت حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت اندواز یاد دور افتادگان فارغ نیستند و از ہوس مطلب خالی نہ خاطر بجانب شما نگران می باشد نمی داند کہ بچہ روش زندگانی می نمایند و چہ اطوار در پیش دارند۔ بیت

خوابم بشد از دیدہ درین فکر جگر سوز کاغوش کہ شد منزل آسایش خوابت

درین نزدیکی کتابتے ازاں صوب از دوستی رسیدہ کہ گلہ از اطوار شما ظاہر ساختہ ہر چند نام شما نوشتہ است لیکن غالباً تعرض بشما نمودہ و کلمہ ہم مجمل متعرض بودہ از خواندن آن خاطر بے متالم گردید کہ از شما چہ دیدہ باشد کہ نوشتہ است ہر چند ظاہر بینان از ارباب باطن چہ خبر داشتہ باشند لیکن چوں بشما طبیعت را محبت و میلانے است و خاطر خواہان کمال شما است از اندک چیز از جا میرود و قلق پیدا می آید۔ در اثنائے نوشتن کتابت توجہے بباطن شما نمودہ شد بہ نسبت ماخوذہ معمور یافت و زیادہ از متوقع مفہوم شد ہیچ غبارے بخاطر نماند الحمد للہ سبحانہ علی ذلک و علی جمیع نعمائہ۔ زنہار در ارضاے اہل حقوق نوعے نمایند کہ منجر بعدم رضائے صاحب حقیقی گردد حق اللہ سبحانہ بر جمیع حقوق غالب است حق او را بکمال رعایت ادا نمودہ بحقوق دیگران باید پرداخت اوقات خود را مضبوط دارند و با اہل غفلت و اہل دنیا مہما امکن پیش نیایند و باحوال طلبہ

کلمہ نسخہ گلہ
گلہ

نیک پرداز ند و عمدہ در ضمن گرفتن کسے را و برداشتن مرض دیگرے و جز آن جمع ہمت است و حلاوت التوجہ
شدن و اگر این قسم امور در میان نبود ہیچ نقص ندارد و ولایت بآن منوط نہ از محسنات زایدہ است والسلام

مکتوب دو صد و دوم (۲۰۲)

بحافظ محمد شریف در نصائح۔

خدام حافظ جیو ازین دور افتادہ سلام عافیت انجام خوانند و از دعائے خیر منسی نسازند
و این عمر چند روزہ را در اہم امور صرف نمایند و احیائے لیالے و گریہ سحری را از مغتنمات شمرند و
شبہائے تار را بانوار اذکار روشن دارند و در تجارات صدق و امانت را مرعی سازند حدیث
ان اللہ یحب التاجر الصادق شنیدہ باشند و از عقود فاسدہ و ربویہ محترز بوند درین باب تاکید
تمام نمایند کہ محل لغزش علما است چہ جائے غیر علما کدام عالم خواہد بود درین زمان کہ ازین عقود
خالی باشد الا من عصمہ اللہ سبحانہ از علمائے متدین ہموارہ متجسس این عقود باشند و تحقیق این مبحث
جویند و از حق سبحانہ بزاری نجات ازین ورطہ مہلکہ خواہند والسلام علی من اتبع الہدی۔

الصادق

مکتوب دو صد و سوم (۲۰۳)

بارشاد پناہ میر محمد نعمان در اسرار غامضہ فنا و بقا و دقایق قیومیت و جامعیت انسان کامل

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی نقابت دستگاہا شمہ از جامعیت انسان
کامل در تحریر می آید استماع فرمایند عارفے بعد از فنائے اتم کہ مربوط است بذہاب حقیقت عدمیہ
کہ مورد انائے اوست چون بقا باسم الٰہی جل شانہ پیدا کند حقیقت ثبوتیہ بجائے حقیقت عدمیہ نشیند
مدبر و متصرف در وے ہماں اسم خواہد بود و باوصاف آن اسم متصف و متحلی خواہد گشت و بحیوۃ
و علم و سمع و بصر و کلام و ارادت و قدرت آن اسم حی و عالم و قادر و سمیع و بصیر و متکلم خواہد شد چہ
ہر اسم الٰہی جل سلطانہ متضمن اسما و صفات ست و چون آن اسم ظل اسم دیگر است و جزئی است

از جزئیات آن اسم عارف از راہِ ظل باصل خواہد پیوست در رنگ سابق باوصاف اسم لاحق منصف خواہد گردید و باز ازان اصل باصل آن خواہد ملحق گشت و از اصل ثانی باصل ثالث و از ثالث برابع و خامس الیٰ ماشاء اللہ تعالیٰ متحقق خواہد گشت و چون ہر اسم را باسماء دیگر مشارکتے ہست از راہ مابہ الاشتراک باسماء دیگر کہ مباین اصول وی اند نیز بقا خواہد یافت و این ہمہ اسماء لایعد ولا یحصی در رنگ اجزاء عارف خواہد شد الی ان ینتہی الی حضرۃ الذات تعالیٰ و تقدس و عادت اللہ جاری نیست کہ بعد از قرون از ہزاران یکے را بقائے ذات مشرف می سازند و دانے کہ نصیبے از بیچونی داشتہ باشند ازان مرتبۂ مقدسہ آن عارف را عطا می فرمایند کہ کنہ عاف بود و این ہمہ اوصاف بآن ذات قائم باشند بلکہ افراد عالم نیز بآن ذات قائم بوند چرا کہ افرادِ عالم در جنب او چونکہ مظاہر اسماء و صفات اند ذاتے در آنہا کاین نیست پس آن عارف بحکم خلافت قیوم عالم می گردد و حکم وز بر ہم می رساند۔ فَانْظُرْ اِلٰی اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰہِ کَیْفَ یُحْیِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِھَا این زمان آن ذات بجائے حقیقت ثبوتیہ می گردد و بدیرو متصرف می شود ازین جا جامعیت این عارف را باید فہمید کہ سائر افراد عالم در جنب و حکم جزء محقر ندارند قطرہ را با دریا نسبتے نیست و اینہا را با وے آن ہم نہ چہ اوصاف را با ذات نسبت تلاشی و استہلاک است در وقت ذکر گفتن گوئیا با چندین ہزار زبان ذکر می گوید ہر اسمے بزبان خود ذاکر است و عارف بمنزلۂ کل اینہا است در وقت تحریمہ بستن گوئیا چندین ہزار شخص تحریمہ می بندند بعد ازان این ہمہ اشخاص قرات می کنند و برکوع و سجود میروند و اکثر از حقائق این عالم امکان نیز با عارف مذکور درین امور شریک می گردند دیگران بیک زبان ذاکر ند و آنہم چونکہ از انانیت امارہ پاک نیست آن ذکر ہم بہمو نہا عاید است و شایان جناب قدس نہ و این عارف چونکہ از انانیت رستہ است بہزاران زبان ذاکر است و در ہیچ کدام خود در میان نہ، عوام ظاہر بین ہر دو را ذاکر و عابد می دانند و از حقیقت فرق آگاہ نہ بلکہ عارف تمام حضور گشتہ است و در غفلت ہم حاضر است چہ در علم حضوری غفلت در ہمہ وقت مفقود است و غافلان ازان غافل

پس عارف مذکور در غفلت ہم با حضور است و دیگران در عین حضور ہم غافل و در نفوس الامر وایضا
غایت حضور شان در حصول است و حصول عین غفلت و عوام ایشان را حاضر و ذاکر می دانند و
او را غافل هدٰهم الله سبحانه سواء الصراط - بیت

پری نہفتہ رخ و دیو در کرشمہ و ناز   بسوخت عقل زحیرت کہ این چہ بوالعجبی است

دقیقہ ایست بگوش ہوش بشنوند کہ چون عارف خود را از اطلاق کلمۂ انا پاک و مبرا ساز د و از انانیت
امارہ بتمام وارہد بمقتضائے هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ احسان معشوق در رسد آن گم شدہ را
در انانے خود جا دہد و آن عاشق صادق از کشاکش غیریت وارستہ در خلوتخانہ انائے معشوقی آرام
یابد جماعت ازین طائفہ ہستند کہ می خواہند معشوق را در انائے خود بگنجانند و در خراب آباد و ویرانہ
انائے خود مطلوب را فرود آرند و بآن خورسند گردند ندانستند کہ بظلے از ظلال مطلوب آرام گرفتہ اند
و جز انموذج از آن بے پایان حاصل ننمودہ بیت

تو از خوبی نمی گنجی بعالم   مرا ہرگز کجا گنجی در آغوش

بر سر اصل سخن رویم ذاتے کہ بعارف موہبت گشتہ است چونکہ نصیبے از بیچونی دارد
جامعیت آن در بادی نظر درک چون نمی در آید اما فی الحقیقۃ از ہمہ اسما و صفات کہ در رنگ
اجزائے عارف گشتہ اند جامع تر است بلکہ این جامعیت را نسبت بآن جامعیت قدرے نیست
و در جنب او حکم متلاشی دارد سبحان الله و بحمدہ این قسم مملکت سبعہ را بصورت شخص مختصر و انمودہ اند
و این ہمہ خزائن ملک و ملکوت را درین طور خرابہ بے قدر و قیمت ایداع فرمودہ اند و اینہمہ
حسن و جمال بے رنگ و انوار و اسرار بے کیف را درین ہیکل ظلمانی کہ از بار ہین بہم رسیدہ تعبیہ
کردہ اند وَمَا ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ و حکمت درین تستر ابتلا و اختیار است لِيَمِيزَ الْخَبِيثَ
مِنَ الطَّيِّبِ ہر کہ نظر او بباطن و حقیقت عارف نفوذ کرد از برکات وے مملو و سیراب گشت و ہر کہ
بر صورتش نظر او مقصور گشت و در رنگ صورت بے حقیقت خویش تصور نمود از برکات او محروم ماند
و بخسران ابدی متسم گشت ندانست کہ این عارف تمام لب است کہ قشرے درمیان حائل نیست

گشتند

موہوب

وقشر بنیش تمام منقلب بلب گشتہ است ودیگران ہمہ قشر ند بے لب لیکن آن قشر منقلب را چونکہ بر کالبد قشر بنیش باقی گذاشتہ اند بقشر بے لب ہمہ وقت مشارکت صوری دارد وباین مشارکت صوری کہ بقید کالبد وابستہ است کہ بعد از شکستن کالبد باقی است خاک در چشم محجوبان افگندہ دوستان خود را خود بخودی دارد اولیای تحت قبابی لا یعرفھم غیری قُلْ هٰذِهٖ سَبِيْلِيْٓ اَدْعُوْٓا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيْرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِيْ وَسُبْحٰنَ اللّٰهِ وَمَآ اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ط

بی خود

مکتوب دو صد و چہارم (۲۰۴)

بہ اسد اللہ بیگ در فقر ممکن وغنائے واجب عز وجل۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اللہ تعالی حسن وجمال نیستی وبندگی را بر آئینہ باطن جلوہ گر کناد واز دعوائے ہمسری وخداوندی نجات ورہائی دہاد بحرمۃ من تحقق بکمال العبودیۃ واظہر اسرار الربوبیۃ علیہ وعلی آلہ الصلوات والبرکات والتحیات بندہ ہر چند در احکام بندگی ثابت تر بود ودید نیستی ذاتی وفقر جبلی بروے غالب تر ظہور ہستی وکمالات وجوبی در حق وے زیادہ تر اذ بضدھا تتبین الاشیاء حسن وجمال وغنی وسائر کمالات بروجہ کمال خاصہ لم یزل ولا یزال ست عجز ونیستی واحتیاج وذل وفقر ونقص در تو می باید تا ظہور آن باین شود خلق را بصفت ذل ونیستی واحتیاج بیافریدو پرتوے از کمالات وجودی خود نیز در وے تعبیہ فرمود ہر کہ خود را باین کمال عاریتے ونمود بے بود کامل وخیر خیال کرد در بند نفس امارہ ماند واز سعادت قرب محروم شد وبداغ بعد وحرمان گرفتار گردید فالویل اللہ کالویل وہر کہ کمالات عاریتے را باہل آن سپرد ودید فقر ونیستی ذاتی خود متحقق گردید بدولت قرب ووصل فہند گشت وبدام نیستی صید ہستی نمود واز راہ ذل بعز رسید فطوبی لہ وبشری وآنچہ مقصود از خلقت او بود بجا آورد ونعمت در حق او تمام شد کریمہ اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنٰهُ وَجَعَلْنَا لَهٗ نُوْرًا يَّمْشِيْ بِهٖ فِي النَّاسِ بیان حال اوست وحدیث من قتلتہ فانا دیتہ شان او واین کمال مربوط بکمال اتباع سید کونین است علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام اللھم ارزقنا

وجوبی

کمال متابعتہ والثبات علی محبتہ ویرحم اللہ عبداً قال امینا۔

مکتوب دوصد و پنجم

بمیرزا امان اللہ برہانپوری در ورائیت حق سبحانہ وتعالیٰ وذکر بعضے کمالات ولایات ثلثہ صغریٰ و کبریٰ وعلیا وکمالات نبوت وکمالے کہ فوق آنست بطریق اجمال واختصار۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ حامداً للہ اولاً وآخراً ومصلیاً علی رسولہ محمد وآلہ دائماً و سرمداً اما بعد صحیفہ شریفہ مشرف گردانید آنچہ از احوال سنیہ وواقعات علیہ کہ نوشتہ بودند از اذواق معنو ولذات عقلیہ بخشید اللہ تعالیٰ مزید بر مزید باد و نور علیٰ نور کرامت کناد و حالات و واقعات یاران راکہ نوشتہ بودند از مطالعہ آن نیز حظہا نمود اللہم اکثر اخواننا فی الدین وثبتنا وایاھم علی متابعۃ سید المرسلین علیہ وعلیہم الصلوات والبرکات الی یوم الدین امید کہ ہمبرین منوال احبہ دور افتادہ را یاد آوری می نمودہ باشند وبارسال اذواق وواردات تازہ خوشوقت می ساختہ باشند ہمت را بلند دارند ووقائع را مبشرات دانند ہرچہ در بیداری دست دہد از آن انیکس است۔

مصرع

از ہرچہ می رود سخن دوست خوشتر است

مخدوما آنچہ از باد شما درین نشأ فانیہ طلب داشتہ اند معرفت حق است جل وعلا چوں مطلوب حقیقی ورائے آفاق وانفس است طالب او تا از آفاق وانفس نگذرد راہے بمعرفت نیا بد وگذشتن از آفاق وانفس امر یست وجدانی تا کس از ان نگذرد معنی آنرا کما ھو نفہمد من لم یذق لم یدر این نسبت علیہ ورائے نسبت جذبہ وسلوک وورائے معاملہ دخول وخروج وورائے اتصال وانفصال است وورائے قرب وبعد وورائے غیبت وحضور است وورائے توحید واتحاد است ورائے لفظ ومعنی است وورائے وہم وخیال فہو سبحانہ وراء الوراء ثم وراء الوراء این ورائیت درجانب قرب است نہ درجانب بعد از ہرچہ تصور کردہ شود حتی کہ از ذات این کس نزدیک تر است عقل عقیل مشکل کہ بآن پے برد و وہم وخیال آنرا محال می دانند واز خود نزدیکترے نمی توانند

تصور نمود و ورائیت جانب بعد جولانگاہ وہم است فالحق تعالیٰ اقرب فی الوجود وابعد من الوجدان این کمال از کمالات ولایت کبریٰ است کہ ولایت انبیا است علیہم الصلوات والبرکات کمالات ولایت صغریٰ کہ ولایت اولیا است منحصر در مراتب قرب ست کہ غایت قرب اتحاد و رفع اثنینیت ست معاملہ اقربیت ازین ہم نازک تر است و از اتحاد باید گذشت تا اقربیت روئے نماید

مصرع لذتِ مَی نشناسی بخدا تانہ چشی

کمالات عالم امر این جا انقطاع می پذیرد و حقیقت اطمینانِ نفس درین موطن بحصول می پیوندد و بعد از گذشت ولایت کبریٰ ولایت علیا است کہ ولایت ملاءِ اعلیٰ است علیٰ نبینا و علیہم الصلوات والبرکات ونصیب تام از کمالات این ولایت عناصر ثلثہ را است ورائے عنصر خاک کہ نصیب این عنصر پاک از کمالاتِ . . . .

مرتبہ نبوت است بعد از گذشت این ولایت سہ گانہ شروع در کمالاتِ نبوتِ انبیا علیہم الصلوات والبرکات واقع می شود کہ بالاصالہ نصیب انبیا است علیہم البرکات والصلوات وبتبعیت وارثان ایشان را ازان نصیب است درین موطن عارف از صورت شریعت بحقیقت شریعت ارتقا می فرماید و از صورت اعمال بحقیقت اعمال می رسد ترقیات پیش مربوط بصورت اعمال بود ونتیجہ آن و دریںجا عروج منوط بحقیقت اعمال است وثمرات ونتائج حقیقت بدست می آرد ازین جا تفاوت میان کمالات ولایت ہر چند ولایتِ انبیا بود علیہم الصلوات ومیان کمالات نبوت دریاب کہ صورت را در جنب حقیقت چہ قدر اعتبار است پس نتائج ہر کدام نیز برین منوال بود و از گذشت این ماجرا معاملہ پیش می آید کہ اعمال جوارح وقلوب در آنجا اثر ندارد وصورت وحقیقت در راہ می ماند ترقی وافاضۂ کمالات دران موطن وابستہ بمحض فضل واحسان است، گفتہ نشود کہ استغنائے عارف درین وقت از شریعت لازم می آید وہیچ کس در ہیچ وقت از شریعت مستغنی نیست زیرا کہ گوئیم کہ آنچہ ممنوع است سقوط تکالیف شریعت است وآن غیر واقع است چہ کمل عرفا در رنگ عوام ہموارہ محکوم حکم الٰہی اند واز اتیان اوامر وانتہا از مناہی چارۂ ندارند با آنکہ

گوئیم کہ شریعت اصل و بنیاد معاملہ است و اصل و بنیاد ہمہ وقت محتاج الیہ است درخت ہر چند بلند شود و عمارت بالا رود از بیخ و بنیاد چارہ ندارد این معاملہ بالاصالہ مخصوص بانبیاء و اولو العزم است علیہم الصلوات والتسلیمات و بطفیل تبعیت این بزرگواران تا کرا باین دولت بنوازند و چون معاملہ از تفضل بالا رود افاضۂ کمالات دران موطن از راہ محبت ذاتیہ بود و در محبت دو کمال است محبیّت ذاتیہ کہ بالاصالہ نصیب حضرت کلیم اللہ است علیہ الصلوٰۃ والسلام و محبوبیت ذاتیہ کہ بالاصالہ نصیب حضرت خاتم الرسل و شفیع الامم است علیہ و علیٰ جمیع الانبیاء و اتباعہم الصلوات و التسلیمات و البرکات تا کدام صاحب دولت بود کہ بطفیل ایشان ازین کمال شان بہرہ یابد و از اولش خاص شان جرعہ در کشد۔ بیت

درقافلہ کہ اوست دانم نرسم   این بسکہ رسد ز دور بانگ جرسم

بالجملہ این ہمہ درجات قرب و معرفت انداز ہر درجہ کہ نصیب ارزانی دارند نعمتے است عظمیٰ و ہموارہ اشک ریزان چشم برخوان کریمان باید دوخت و از اولش صاحبان ہمیشہ امیدوار باید بود مصرع

با کریمان کارہا دشوار نیست

بیت   چشم دارم کہ دہد اشکم را حسن قبول   آنکہ دُر ساختہ است قطرۂ بارانی را

والسلام علیکم و علی من اتبع الھدیٰ والتزم متابعۃ المصطفیٰ علیہ و علیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات العلی۔

مکتوب دو صد و ششم (۲۰۶)

بحقائق آگاہ خواجہ محمد ہاشم کشمی ورود یافت در اشارت ببعضے کمالات خود و کمالات وے قدس سرہ

بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات بخدام حقائق دستگاہ و معارف آگاہ می رساند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم و استقامتکم علیٰ جادۃ شریعۃ ظاھراً و باطناً فانہ ملاک الامر و مدار الفیوض دینی و ننخرط الفتاد امروز ارباب بیسا ررا

چشم انتظار در راہ است کہ از سرا پرارباب یمین آگاہی یابند و از ان گنجہا گوہرے بدست آرند امید کہ از روئے کرم دریغ ندارند و بر فرد انگذارند و تلخ کامان را از قند خوان کریمانہ خویش بنوازند۔ بیت

در سرم سودائے شیرین دلبرے ست　　تلخ کامان را بشیرینی سرے ست

یحتمل کہ چوں نوبت باہل یسار رسد و معاملہ آں نشاۃ بر منصۂ ظہور آید ہمہ تمنائے آں نمایند کہ گرد راہ ایشان را کحل بصیرت خویش سازند و ذرۂ نمک خوان حسن ایشان را در یوزہ نمایند۔ بیت

آن دار دآن نگار کہ آنست ہر چہ ہست　　آنرا طلب کنید حریفان کہ آن کجا است

بالجملہ الحسنۃ بعشرۃ امثالہا ایل تسعمائۃ قضیۂ مقررہ است بمقتضائے آن آنچہ توانید ایثار نمائید و شح نمائید وَیُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓی اَنْفُسِہِمْ وَلَوْ کَانَ بِہِمْ خَصَاصَۃٌ والا حسبی اللہ گویان و از نعیم صباحت و سرچشمۂ خلت بنسیم ملاحت و جرعۂ محبت اکتفا نمایند۔ شعر

ھنیئاً لارباب النعیم نعیمھا　　وللعاشق المسکین مایتجرع

والسلام اولاً واخراً۔

مکتوب دوصد و ہفتم (۲۰۷)

بشیخ عبد اللطیف لشکر خانی فی الوعظ والتذکیر والنصح۔

بعد الحمد والصلوۃ یستدعی ھذا المحب لنفسہ ولسائر الاحبۃ النجاۃ عن الآفات والتخلیۃ عن التعلقات والانقطاع عن المقیدات والتخلص عن السفلیات الی العلویات وعلو الدرجات الی حضرت الصفات ومنھا الی ذروۃ الذات باقتفاء آثار اکمل المکونات علیہ افضل الصلوات واشمل التحیات والتسلیمات واتم البرکات المرجو من الاخوان ان لاینسوا لقاء الرحمن باتباع الھوی والشیطان وان یغتنموا اوان الصحۃ والامان بکثرۃ ذکر اللہ المنان ویعیشوا برھۃ من الزمان لتلاوۃ القرآن ولیعلموا ان النفس امارۃ والدنیا سحارۃ محبوبۃ ولذا اتھام غوبۃ والآخرۃ منسیۃ ونعیمھا محجوبۃ والشیطان یروج النقد ویعد الفقر

والفقد او لا یعلم عاقل ان الدنیا عاجلة ومتاعها فان لا یعود وتمتع الاخرة باق لا یفوت کل امرئ یومئذ بما کسب رهین ومع زوج قرین اما شیطان لعین واما حور عین الغیاث علی ما عملت ثم الغیاث علی ما اخترت اخترت الثلاث علی الثلاث اخترت تعب النفس و وشغل القلب وثقل الحساب علی راحة النفس وفراغ القلب وخفة الحساب اشتغلت بعمارة البدن الفانی واشبعت النفس الجانیة ونسیت التوجهات الروحانیة الی الجناب السبحانی وملاءت قلبك بالاذكار واللذات الفانیة وما حصلت بعد ذلك الا امانیة العجب من العاقل کیف یهتم فی امور العاجلة بالتدبیر ویفوض امور الاخرة الی التقدیر اولا یستیقن ان تدبیر امور الدنیا فی اسقاط التدبیر وفی امور الاخرة بالجهد وترك التقصیر افلم یسمع نجح کل حاجة من الدنیا ترکها فالویل لمن اطمئن بدار الغرور واغتر فیها بالسرور ونسی وحشة القبور وشدة یوم النشور وخاض بالباطل واعرض عن الکتاب المسطور فی الرق المنشور وسعی فی الملاهی ولم یسع الی البیت المعمور افلا یعلم اذا بعثر ما فی القبور وحصل ما فی الصدور ان ربهم بهم یومئذ لخبیرة والسلام علی من اتبع الهدی

التوجہ الروحانی

مکتوب دو صد و ہشتم (۲۰۸)

بہ محمد یوسف خادم در مکاشفہ حضرت مجدد الف ثانیؒ

بسم اللہ حامدا و مصلیا حضرت ایشان مارضی اللہ تعالیٰ عنہ چون از بعضے تفرقہائے ظاہری کہ لازم عشرت واختلاط اند تنگ آمدند قصد عزلت وانزوا نمودند می فرمودند کہ برائے تصحیح نیت وتعین موضع بجناب او سبحانہ ملتجی ومتضرع بودم دریں اثنا چناں ظاہر ساختند کہ طریق محبوب ومرضی وانسب والیق ہماں طریق است کہ تو بر آن ہستی نہ طریق انزوا وعزلت دریں اثنا نظر بر سر سند افتاد دیدم کہ گویا این مقام چاہے است عمیق ازین چاہ ہیچ چیز بر نیاید فافہم والسلام علی سید الانام وآلہ وصحبہ العظام۔

(۲۰۹)
مکتوب دو صد و نہم

بمیرزا اسماعیل خان بیگ در نصیحت و مداحی طریقہ علیہ نقشبندیہ قدس اسرار اربابہا۔

مخدوما دنیا دار عمل است و موضع کشت و کار عیش و فراغت بدار آخرت معداست بندۂ مقبول آنست کہ این حیات چند روزہ را بوظائف طاعات معمور دارد و بغفلت نگذارد و بعیش و تنعم نپردازد کہ نتیجۂ آن در آخرت جز حسرت و ندامت بے سود نخواہد بود بذکر قلبی چندان مداومت باید نمود کہ دوام پذیرد و صفت لازمۂ دل شود چنانچہ سمع صفتِ سامعہ و بصر صفتِ باصرہ و این معنی در طریقۂ علیہ نقشبندیہ بسہولت عمل میسر است چہ این بزرگواران ابتدائے سیر از عالم امر نمودہ اند و نہایت او را در بدایت درج فرمودہ پس طالب صادق را اختیار این طریق عالی اولیٰ و انسب باشد و ایضاً اکابر این طریق اتباع سنت و اجتناب از بدعت اختیار نمودہ اند کہ مثمر برکات است و منتج محبت ذاتیہ کہ ذروۂ علیائے اہل سلوک است کریمہ قُلْ اِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰہَ فَاتَّبِعُوْنِیْ یُحْبِبْکُمُ اللّٰہُ شاہد این معنی است والسلام اولاً و آخراً۔

(۲۱۰)
مکتوب دو صد و دہم

بمیرک عباد اللہ ولد قاضی محمد زاہد کابلی در انقسام علم بدو قسم و در تمیز علمی کہ متعلق بواجب گردد تعالیٰ و علمے کہ تعلق بممکن گیرد۔

الحمد للہ رب العالمین والسلام علی سید المرسلین والہ اجمعین علم کہ عبارت از انکشاف است دو قسم است قسمے است کہ بانکشاف احاطہ بود و قسم دیگر آنکہ محض انکشاف بود و احاطہ نبود علمے کہ بممکن تعلق گیرد داخل قسم اول است و علمے کہ بواجب متعلق شود از قسم ثانی است و این علم را ادراک بسیط گویند و نشان عدم احاطہ آنست کہ کیفیت در درک نیاید و رویۂ اخروی مماثل قسم ثانی از علم است کہ آنجا محض انکشاف است بے آنکہ کیفیت معلوم شود و چگونہ معلوم شود

کہ در آنحضرت کیفیتے نیست تعالیٰ شانہ و عز برہانہٗ والسلام

مکتوب دو صد و یازدہم (۲۱۱)

بمیر محمد خافی در نصیحت۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم حامدا و مصلیا برادر عزیز وقت بسے عزیز است باید کہ در اعزو اشرف اشیا مصروف گردد و آن خدمت مولائے حقیقی است جل شانہ و کسب مرضیات او سبحانہٗ واجتناب از محرمات و محظورات شرعیہ لذت طاعت و فرمانبرداری صاحب حقیقی را زیادہ از لذت محرمات باید دانست کدام نعمت خوشگوار تر از ان ست کہ مولائے نعم جل و علا از ینکس و از کردار اوراضی باشد و کدام الم زیادہ از ناخوشنودی او است تعالیٰ لذت وصال زیادہ از لذات جنات نعیم است و الم فراق بدتر از عذاب جحیم فطوبیٰ للموفقین و ویل للمسوفین والسلام اولاً و آخراً۔

کردار

مکتوب دو صد و دوازدہم (۲۱۲)

بملا گل محمد مفتی پشاوری در دلالت بر عزائم امور۔

مخدوما امر خطیر در پیش کردہ اید و خدمت بزرگ اختیار نمودہ از عہدہٗ او بیرون آمدن خصوصاً درین جزو زمان بسے مشکل است کمال علم و فقاہت و فور تقوی و تدین و موافقت حکام و اہل دخل درین امر بزرگ درکار است آنقدر مداہنت در دل اہل زمانہ متمکن گشتہ است کہ امر و نہی را پیش بردن بسیار دشوار است ترسان و لرزان باید بود ظہر المفتی جسر جہنم شنیدہ باشد حدیث اجراکم علی الفتوی اجراکم علی النار گوش زدشدہ باشد از عقلا عجب است کہ درین قسم امر نازک در آیند ظاہرا نیت صالحہ داشتہ باشد ہرچند ماندانیم بواسطہ قوت عیال خود ہیچ عاقل تجویز نکند کہ درین طور مہلکہ عظیم خود را اندازد امر دیگر خواہد بود اللہ تعالیٰ استقامت کرامت فرماید ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذ ھدیتنا وھب لنا من لدنک رحمۃ انک انت الوھاب۔

مکتوب (۲۱۳) دو صد و سیزدہم

بحاجی محمد عارف دربیان درجات ولایت و لطائف عالم امر و مناسبت اینہا بالطائف عالم خلق۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ مکتوب مرغوب برادر گرامی حاجی عارف رسیدہ خوشوقت و ملتذ ساخت حق سبحانہ ہموارہ درہائے ترقیات را مفتوح دارا دو بکسب مراضی خویش سربلند گرداناد از حصول فنائے لطائف نوشتہ بودند حمداً للہ سبحانہ علی ذلک بدانند کہ ولایت پنج درجہ است کہ مربوط بقطع لطائف پنجگانہ عالم امر است و وصول بکمالات مناسبہ ہر کدام و حصول فنا و بقائے ہر یک ازان لطائف ہر چند نفس ولایت وابستہ بفنائے بعضے آن لطائف است لیکن کمال آن منوط بفنائے لطیفہ اخفی است نیز تواند بود کہ فنائے لطیفہ قلب و روح بحصول انجامد و ولایت حاصل شود و لطیفہ سر از دولت فنا بے بہرہ بود و فنائے سر دست دہد و فنائے خفی و اخفی نشود و چون فرد حقایق اشیا ظہور کند آن لطیفہ کہ درین نشأہ بفنا و بقا نرسیدہ است از نتائج و ثمرات کہ بر فنا و بقا مترتب است بے بہرہ باشد و در رنگ دانۂ خام کہ در دیگ پختہ می ماند

مَنْ کَانَ فِیْ هٰذِهٖۤ اَعْمٰی فَهُوَ فِی الْاٰخِرَةِ اَعْمٰی وَ اَضَلُّ سَبِیْلًا

نوشتہ بودند کہ سیر رب لطیفہ نیز بوضوح پیوست از قلب کہ رب او تکوین است قطع دائرہ ظلال تکوین نمودہ واقف ذات گردانیدند ہمین قسم در قدرت و ارادت الی الذات البحت و چون سیر در علم واقع شد عجائب دائرہ علم را یافتم کہ بجمیع اشیا احاطہ کردہ است الخ مخدوما از اصول لطائف خمسہ سیر در اصل قلب و روح کہ افعال و صفات زائدہ است۔ نوشتہ اید و اصل لطیفہ سر کہ شیون ذاتیہ است نیز محتمل عبارت است لیکن از سیر در اصول لطیفہ رابع و خامس کہ خفی و اخفی باشد نیز نوشتہ اید ولایت عیسوی بخفی تعلق دارد و ولایت محمدی علی صاحبہا و سایر النبیین الصلوات و التسلیمات با خفی متعلق است بدانند کہ ہر کدام از لطائف خمسہ را کہ در عالم امر است با ہر کدام از لطائف خمسہ عالم خلق مناسبت است لطیفہ اخفی را بخاک مناسبت است و خفی را بنار

سر را بباد و روح را بآب و قلب را بنفس چون معامله که بلطائف عالم امر وابسته است بانجام رسد وسیر در اصول و اصول اصول آنہا منتہی شود کمالات عالم خلق در پیش است و سیر در اصول آنہا لطائف عالم امر را بیشتر بکمالات ولایت مناسبت است و لطائف عالم خلق را بکمالات نبوت بیشتر ملائمت۔ نوشتہ بودند کہ بتحقیق آنچہ در کشف این فقیر آمده که مبدأ فقیر علم است و خود را در علم یافتم و اسم علم را بر سر خود نوشتہ دیدم۔ مخدوما فقیر نیز یکبارے ہمیں قسم یافتہ بودم و نوشتہ دیده الله تعالیٰ از برکات این شان عظیم الشان بہرۂ تام عنایت فرماید آنچہ درباب فقیرزادہا بشارت یافتہ و نوشتہ اند واضح گردید از کرم او سبحانہ بعید نیست اِنَّہٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ۔

فقیرزاده

مکتوب (۲۱۴) دوصد و چہاردہم

بمولانا محمد صدیق و مولانا حسن علی در تذکیر۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اخوان کرام مولانا محمد صدیق و ملا حسن علی بر معارج کمال و اکمال مرتقی باشند و بکمال نیستی موصوف بوند و در اعمال آخرت بجان کوشند ذکر الله جاءَتِ الرَّاجِفَةُ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ ای جاءت الموت بخیر افیره مہما امکن از خلق یکسو باشند و گنج نامرادی را از مغتنمات شمرند لا تصحب الاشرار و لا تقطع عن الله سبحانہ بصحبة الاخیار۔ بیت

بکنج غارے خلوت گزیم از ہمہ خلق گر آں لطیف جہان یار غار ما باشد والسلام اولاً و آخراً

مکتوب (۲۱۵) دوصد و پانزدہم

بصاحب کمالات صوری و معنوی مخدوم زادگی شیخ محمد صبغة الله سلمہ ربہ در ترجیح نسبت موت و نوم بر حیوٰة و یقظہ۔

الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفی الموت جسر یوصل الحبیب الی الحبیب دنیا دار عمل است دار بقا آخرت ست و شروع معاملہ آخرت از موت است من مات فقد قامت

قیامتند پس قرب حالتے کہ ہنگام موت وبعد آن روئے دہد از حالت دنیاوی بمراتب تفوق دارد بعضے از کمل باشند کہ ایشاں را بمصداق النوم اخ الموت در وقت خواب حالتے روئے دہد کہ بہ از حالت بیداری باشد۔ اگر گویند خواب سراسر غفلت است در حین آن قرب حالت روئے دادن بچہ معنی است وتفوق آن بر بیداری کہ ہنگام عبادت است چگونہ راست آید۔

گوئیم خواب خواص مطلقا غفلت بودن واز عبادت خالی بودن ممنوع است نوم العلماء عبادة شنیدہ باشند من لم یذق لم یدر۔ بدانکہ نسبت باطن ہر چند در درک ظاہر نیاید واز آغوش آن دور تر بود منجلی تر گردد باطن از ظاہر محجوب است واز اطلاع آن مستغنی ہر چند امدادات ازین بآن می رسد لیکن حیاو ناز واستغنا لازمۂ معشوق است ونسبت باطن با ظاہر نسبت معشوق است باعاشق خوش گفت۔ بیت

نہ تنہا آفتم زیبائی اوست بلاے من زنا پروائی اوست

ظاہر ہموارہ از باطن نالان وگریان است واز ناز واستغنائے آن جگر کباب و دیدہ پر آب مع ذلک در خدمتگاری او جان سپاری دارد وہنگام خواب چون ظاہر را گونہ غفلت روئی می دہد نسبت باطن میدان خالی یافتہ بخوبی ازہر چہ تمام تر بے حجاب بر منصہ ظہور می آید وبصد آب وتاب پردۂ ناز از روئے برکشیدہ در صحن گلزار بروز وخرامش میفرماید اگر گویند لازم می آید تفوق حالت نوم بر حالت نماز وحال آنکہ نماز معراج مومن است کہ در حین ادائے آن از دنیا بآخرت می برآید گوئیم لزوم ممنوع است چہ تفوق حالت نوم بر حالت یقظہ فقط ثابت شدہ نہ بر صلوٰۃ یا مثل آن ہر چند با یقظہ جمع شود والسلام علیکم

مکتوب (۲۱۶) دوصد وشانزدہم

بمیرزخان در ترغیب بر تحصیل فنا۔

سعادت آثار میاں ممیرزخان این دور افتادگان را بر نہجے فراموش کردہ اند کہ گاہے بسلامے وپیامے یاد آوری نمی نمایند بہر حال با خدا باشند جل شانہ واز ماسوی او معرض بسعی نمایند کہ دوام

حضور و آگاہی مع اللہ سبحانہ پیدا شود بحدے کہ ماسوائے او ہرگز مخطور نباشد بنوعے کہ اگر بتکلف خواہد کہ یاد ماسوائے نماید بیاد نیاید بعد ازین این وصف حضور را نیز از خود نفی نمایند تا حضور مطلوب خود بخود میسر آید و نفس عارف درمیان نماند اینست خلاصۂ سیر و سلوک مصرع

این کار دولت است کنون تا کرا دہند

مکتوب (۲۱۷) دو صد و ہفدہم

بار شاد پناہ میر محمد نعمان در بیان مذہب علماء و صوفیہ در عینیت و زیادتی وجود بیان مختار خود درین مسئلہ شریفہ

مصرع — از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است

مخدوما حضرت وجود و کمالات تابعۂ آن خاصۂ رب معبود است جل سلطانہ و در ممکن کہ معائنہ می نماید مستعار و مستفاد از ان مرتبۂ علیاست جمعے چون این کمالات را کہ در ممکن معائنہ می نمایند و علاقۂ اصالت و ظلیت بر آنہا پردہ نکشودہ کمالات مستورہ را در روے بطریق اصالت می دانند و وجود را مشترک معنوی و بعضے مشترک لفظی می گویند ہر چند آنرا مستند بصنع قادر قدیم می فہمند و طائفہ دیگر کہ اہل سلوک و ریاضت اند و بصفائی باطن بلکہ بمحض موہبت خصوصیت وجود و سائر کمالات را بحضرت واجب الوجود تعالی می فہمیدہ اند بلکہ ہر کمال را عین او دانستہ اند و او را سبحانہ وجود مطلق یقین نمودہ اند و صحیفۂ کائنات را ظہورات و تقیدات آن مطلق تصور فرمودہ و چون مقید عین مطلق است بتوحید وجودی و اتحاد ذاتی قائل گشتہ اند و صفات و ذوات ممکنات را با صفات و ذات واجب تعالی متحد می دانند و فرق باطلاق و تقید می نمایند و می گویند۔ رباعی

بر شکل بتان رہ زن عشاق حق است	لا بلکہ عیان در ہمہ آفاق حق است
چیزے کہ بود ز روے تقیید جہان	واللہ ہمان ز روے اطلاق حق است

می فرمایند کہ مطلق در مراتب مقیدات عین مقیدات است و مقیدات در مرتبۂ مطلق عین مطلق۔ رباعی

ہستی کہ ظہور می کند در ہمہ شے	خواہی کہ بری بسوی او با ہمہ پے

تعین

مراتب

روبرسرے حباب را ببین کہ چساں   می وی بودہ و وی بود اندر مے

وفرقہ دیگر بسابقہ عنایت و محض فضل در اختصاص وجود و سائر کمالات باطائفہ ثانیہ شرکت دارند لیکن نہ آنرا عین ذات می گویند و ذات را تعالی ورائے آں اثبات می نمایند و محتاج این وجود نمی دانند چنانچہ در تحقیق آن تفصیل نمودہ اند و وجود و صفات ممکن را ظلال آن وجود وآن کمالات می فرمایند کہ در مرآت عدم کہ بمنزلہ ذات ممکن است منعکس گشتہ نمود پیدا کردہ است پس برین تقدیر ذات ممکن عدم آمد کہ بواسطہ انعکاس کمالات از سائر اعدام امتیاز یافتہ است بلکہ در علم واجبی جل شانہ پیش از انعکاس نیز ممتاز بودہ است وصفات کمال در روے عاریتے بیش نیست چوں مبدأ خیر و کمال وجود است و مبدأ شر و فساد عدم پس خیر و کمال ہمہ عاید باو باشد عزوجل و شر و نقص بتمام راجع بممکن کہ مقتضائے ذات اوست کریمہ مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ مصداق آنست و نزد طائفہ ثانیہ شرارت ذاتیہ در ہیچ چیز کاین نیست اگر ہست نسبی واعتباری ست و تحقیق آنکہ عدم لاشے محض است مرآت بودن آن مر کمالات را بچہ معنی است در مکتوبے کہ بہ مخدوم زادگی خواجہ محمد عبید اللہ ابن اخفر نوشتہ اندراج یافتہ اگر شبہہ بماند انجا رجوع نمایند پس بطور این بزرگواران ذات ممکن باذات واجب تعالی متحد نگشت چہ منشا اتحاد وجود مطلق گفتن است ذات واجب را تعالی و وجودات مقیدہ ذوات ممکنات را و بطور ایشان ہیچ کدام ازین دو امر بہ ثبوت نہ پیوستہ است ہر چند وجود دیگر درمیان نیامدہ است یک وجود است کہ بطریق ظلیت چندین جا ظہور فرمودہ است۔ پس فرقہ ثالثہ باطائفہ ثانیہ در قول وحدت وجود شرکت دارند لیکن آنہا با تحاد رفتہ اند وایشان نہ وحدت وجود بطور ایشان بآن معنی است کہ وجود خاصہ حضرت معبود است ممکن فی نفسہ از وجود تہی است عدمے است کہ بسبب انعکاس کمالات نمودی پیدا کردہ است لیکن چوں بصنع خداوندیست جل سلطانہ از خلل محفوظ است و معاملہ ابدی باآں مربوط پس وحدت وجود باشد و ہیچ کدام بایکدیگر از ممکن بواجب تعالی متحد نگردد خوش گفت بیت

نہ آن این گردد نہ این شود آن   ہمہ اشکال گردد بر تو آسان

وازین عدم اتحاد تغایر کہ مستلزم ہمسری وموجب شرکت ومساوات باشد لازم نیاید
چہ نیست را با ہست کدام ہمسری است وشر ونقص را با خیر وکمال چہ شرکت ومساوات است
بود او خود در نمود نیست ازین بود چہ آید وازین نمود چہ کشاید اگر خیر وکمال در روے نمود اراست ہمہ مستفاد
ومستعار از حضرت ذوالجلال است والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب دو صد و ہژدہم (۲۱۸)

بہمت خان در آنکہ عارف را جمیع امور زینۂ ترقی می گردد وتاویل کریمۂ وَاذۡكُرۡ رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مقصود از طاعات وعبادات ومطلوب از
سلوک وریاضات فی الحقیقۃ آنست کہ سالک بر عدمیت ذاتی خود عالم وبینا گردد وبوجدان خاص
دریابد کہ ہستی وکمالات تابعۂ آن غیر حق را نیست جل سلطانہ وہر جا متوہم است اثر ونموذج آن ست
پس حدید البصری ہر جا ہستی بیند بہستی او پے برد وہر جا حسن وکمال دریابد آنرا زینۂ حسن وکمال
لایزال گرداند بلکہ شرور ونقائص را نیز بعلاقۂ آنکہ اثر قدرت باہرۂ اوست زینۂ مؤثر آن سازد
درین صورت سالک را ہیچ چیز مانع وحاجب مطلوب حقیقی نیست وخطرات کہ موجب تفرقہ است
بعلاقۂ اثر ومؤثر راہے ست بمقصود ووسیلہ است برائے جمعیت۔ بیت

در دل ما غم دنیا غم معشوق بود   بادہ گر خام بود پختہ کند شیشۂ ما

ما تا کہ در کریمۂ وَاذۡكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ ایمائی است باین مراقبہ یعنی چیزے کہ موجب
نسیان وغفلت است آنرا بعنوان حجابیت تصور منمائے تا از نسیان ومحجوبان گردی بلکہ آنرا
بعلاقۂ مذکورہ زینۂ صعود مطلوب گردان پس برین تقدیر اذا نسیت بمعنی اذا باشرت اسباب النسیان
باشد ونیز نوم العلماء عبادۃ ہمین معنی است تواند بود کہ آنچہ دیگران را سد راہ است اینہا را
ہادی وشاہراہ است وہیچ چیز از وے در نمی مانند وہر چیز را زینۂ وصول می سازند رجالٌ

لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَّلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ بیان حال شان ست وَلَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَّلَا نَصَبٌ وَّلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الآیہ نشان شان دنیاے شان حکم آخرت گرفتہ است از آخرت شان چہ وانماید تا توانید این دولت عظمیٰ را از دست نہید و ہر جا بوے ازین موہبت ترسد از پے آن نروید امروز ہمہ چیز بدست می آید و بر طالب بیقرار راہ آمد و رفت می کشاید فردا کہ ابواب سرود بر معطل فطرت مسدود گردد حز ندامت بے سود نخواہد افزود واللہ یحق الحق وھو یھدی السبیل خوش گفت. رباعی

در جہاں شاہدی و ما فارغ — در قدح جرعۂ و ما ہشیار

بعد ازان دستِ ما و دامنِ دوست — بعد ازین گوشِ ما و حلقۂ یار

والسلام علیکم و علی من لدیکم۔

مکتوب دو صد و نوزدہم (۲۱۹)

بکمترین درویشان محمد عبید اللہ در معارفے کہ بنزول متعلق است و تفصیل شہود بشر بر شہود ملک۔

عارفے کہ قطع منازل وصول نمودہ و باصول خود رسیدہ است چوں خواہند کہ وے را بعالم باز گردانند و بنزول بجہت ہدایت و ارشاد مشرف سازند نورے از اشعات انوار قدم در قلب وے کہ دریچہ غیب ہویت است می نہند و بقائے بآن نور کہ مستفاد از مرتبۂ وجوب است می دہند تا آنکہ این عارف بتمام خود بآن نور متلون می شود و بصبغ الٰہی جل جلالہ منصبغ می گردد و طالبان را نیز بہمان رنگ می برآرد و تا زمانے کہ این عارف بقید حیات این جہانے مقید ست و بتعلقات بدنی متعلق بہمان شعلہ مودع خرسند است و بجزئی از کلی قانع و بحکم المجاز قنطرۃ الحقیقۃ در مجاز نیز چون عشق بکمال الکمال رسد و عاشق در خود نشانے از معشوق یابد و آثار معشوق در خرابہ عاشق ظاہر آید می تواند کہ بہمان نشان خرسند شود و از معشوق اعراض نماید چنانچہ از مجنون عامری می آرند کہ وقتے لیلی نزدیک وے شد گفت الیک عنی فان حبک شغلنی عنک۔ شعر

گفت رو روکہ آن چنانم من کہ بجز عشق تو ندانم من

عشق تو اے نگار فرزانہ آن چنان کرد در دلم خانہ

کہ ترا ہم نماند گنجائی بعد ازین خوشترم بہ تنہائی

برسر اصل سخن رویم و گوئیم کہ آنچہ عارف مرجوع را درین نزول مقصود بود چون بانجام رساند و وقت وصال وے در رسد واز رفاقت بدن کہ مدتے باآن الفت گرفتہ بود اعراض نماید و ندائے اللہم الرفیق الاعلیٰ برآرد این زبان بروفق الموت جسر یوصل الحبیب الی الحبیب بکلیت خود متوجہ جناب قدس عظمت جل اللہ گردد واز تنگنائے شہود جزئی وارستہ بعرصۂ شہود کلی تبختر نماید۔

باید دانست کہ ملائکہ کرام علی نبینا وعلیہم السلام ہرچند مشاہد اصل اند وہمیشہ شہود کلی دارند اما شہودی کہ انسان را درین مرتبہ میسر گشتہ است فوق شہود ملک است بلکہ شہودی کہ عارف را در دنیا است ہرچند جزئی است اما خصوصیتے دارد کہ ملک را نیست وآن آنست کہ مشہود جزئی ایشان را کالجزء ساختہ اند وانسان را از نفس وے گذراندہ بآن جزئی بقا بخشیدہ ومشاہدۂ ملک نہ این چنین است کہ وے از برون نظارہ می نماید واز مشہود خود چیزے بدست نمی آرد شتان مابین المشاہدتین۔ بشنو آنچہ بالا مذکور شد کہ مشہود انسان جزئی است در مرتبۂ اول است از مراتب نزول اگر شمۂ از خصائص مراتب نزول کہ بشر بآن ممتاز است در معرض بیان آرد و کمالات مخفیہ واسرار مختصۂ انسان را کہ افضل خلایق است جلوہ گرساز د نزدیک است کہ نزدیکان دوری جویند وواصلان راہ ہجر پویند۔ شعر

ومن بعد ہذا ما یدق صفاتہ وما کتمہ احظی لدیہ واجمل

والسلام علی من اتبع الہدیٰ۔

مکتوب دوصد و بستم (۲۲۰)

بمولانا محمد صدیق در آنکہ کفار را در دوزخ جزائے وفاق است و ذکر بشارت وے۔

انسان را کالجزء
مختفیہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ اللہ تعالی بدرجات کمال واکمال رساند در مکتوب مرغوب مندرج بود کہ استیلائے شہود فضل واحسان اوجل ذکرہ باعث استعجاب تعذیب کفار میگردد واز برائے رفع استعجاب این قدر بخاطر می رسد کہ درین تعذیب نیز رحمت است کہ بما فوق تعذیبات معذب نخواہند شد چنانچہ عزیزے می فرماید۔ بیت

روم بدوزخ وشکر بہشت باید گفت
کہ این بہ مُزد مکافات من بہشت من است

مخدوما حق سبحانہ در قرآن مجید عقوبات کفار را جزائے وفاق فرمودہ است پس ہیچ درجۂ تعذیب و عقوبت کہ این بدکیشان مستحق آنند از آنہا فروگذاشت نخواہد شد وموافق عمل بسزا خواہند رسید ہرگاہ حق سبحانہ بر جمیع درجات تعذیب قادر بود و اینہا مستحق بودند واز رحمت مایوس، پس وصول رحمت و فروگذاشت درجۂ از درجات تعذیب از کدام رہ گذر باشد آرے در بارہ اہل توحید کہ بدوزخ روند این مقولہ ظاہر اگنجائش داشتہ باشد کہ از رحمت مایوس نیند وامیدوار اند وعزیزے کہ قائل بیت مذکور است چون از اہل توحید است و امیدوار رحمت است اگر چنین گوید مستبعد نبود حمد اللہ سبحانہ کہ در آخر کتابت منتبہ شدہ اید ونوشتہ اید کہ چون در اصطلاح شرع این اطلاق مجوز نیست از ین توجیہ و از ین استعجاب مستغفر می باشد وواقعہ کہ رسالت پناہ را صلی اللہ علیہ وسلم دراں دیدہ اید وخلعت بشما دادہ اند وشما کالبرق الخاطف از صراط گذشتہ اید وماذون بامرار خلائق از صراط گشتہ اید بسیار عالی وروشن است ومبشر است حق سبحانہ از قوت بفعل آرد اِنَّہٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ۔ در وقت نوشتن کتابت متوہم شد کہ خلعتے از ین جانب بشما رسیدہ تامل شافی واقع نشد کہ این خلعت از چہ بابت است ظاہر آنست کہ خلعت ہدایت وارشاد است لیکن ہدایت و ارشاد جزئی ومقید بہ نفعۂ دون نفعہ خواہد بود نہ ہدایت و ارشاد مطلقہ والسلام علیکم۔

مکتوب دوصد و بست ویکم (۲۲۱)

بار شاد پناہ میر محمد نعمان در بیان علو ہمت عارفے کہ از محبوبیت بہرہ ور است باذکر معارف مناسب آن۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم بعد الحمد والصلوۃ وتبلیغ الدعوات بخدمت سیادت و نقابت دستگاہی مخدومی ملاذی می رساند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم وعافیتکم واستقامتکم از معاملاتے کہ درین نشأۂ فانیہ بآن تسلی می دہند وخورسندی می دارند چہ در معرض بیان آرد کہ شیئی بیش نیست وزیادہ از نمونگی نصیبے ندارد و قدم از دائرہ انتزاعات برنیاوردہ عالی ہمتی بامثال آن شیفتہ ومفتون نگردد و ھل من مزید گویان بہ منتزع منہ پویان است ہرچند این نیز تعبیر است وھو سبحانہ وراء التعبیرات اماچہ تواں کرد کہ میدان عبارت تنگ است وَاللّٰہُ وَاسِعٌ عَلِیْمٌ وچوں احاطہ منتزع منہ از طوق بشر خارج است وَلَا یُحِیْطُوْنَ بِہٖ عِلْمًا پس ناچار ہرچہ ازاں مرتبہ حاصل خواہد نمود البتہ مقید باستعداد و دریافت او خواہد بود مطلق ازین قیود معرا است ازین تقیدات مبرا لیس مقتضائے علو ہمت عدم تمنائے حصول و وصول است چہ وصول نیز باندازۂ حوصلہ واصل است . مصرع

آن لقمہ کہ در دہان نگنجد طلبد

وظاہر است کہ ہرچہ مقید باستعداد و دریافت ممکن است مطلق صرف نیست ہرچند ممکن از خود رستہ وباصل خود پیوستہ باشد وبفنا وبقا متحقق گشتہ چہ اصل او نیز بے تقیید نیست وکذا حال اصل الاصل الی ماشاء اللہ تعالیٰ واگر ہزاران بعد از قرون حقیقت یکے را با حقیقت آنسرور علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام انطباقی واتحادی حاصل گردد وبقائے بعد از فنائے اکمل بآن مرتبہ علیا پیدا کند چوں آن حقیقت نیز از اطلاق صرف متنزل است از اطلاق صرف نیز بہرہ کمتر خواہد یافت چہ آنسرور علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام بآن بزرگی از امکان ذاتی نرستہ است ولوجوب متحقق نگشتہ پس ناچار حقیقت او از حقیقت واجب لذاتہ متنزل باشد وہر قدر امکان کہ در ممکن باقی است ہمانقدر از اطلاق صرف عدم حصول کائن ما ناکہ چون آنسرور علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام در علو ہمت فرد کامل بود وباین کمالات وبزرگیہا کہ اورا حاصل بود خرسند ومسرور نبود ناچار از حال او چنان خبر دادند کان رسول اللہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم وبارک

دیافت استعداد و دریافت

دائم الحزن متوا صل الفکر چہ مقتضائے کمال محبت رفع اثنینیت است درمیان محب و محبوب و آن محال است و مستلزم قلب حقائق پس حزن دائمی ازین گیر آمد شیخ عطار می فرماید قدس سرہٗ بیت

نمی بینی کہ شاہی چون پیمبر ۔ نیافت او فقر کل تو رنج کم بر

مراد از فقر کل انخلاع تام از بشریت و امکان است۔ سؤال در معاملۂ او ادنیٰ عدم بعین و اثر از ممکن زائل می گردد و جز وجود صرف در وے ہیچ نمی ماند پس باید کہ بوجوب متحقق گردد چرا کہ امکان مربوط بشوب عدم است. گوئیم کہ مقدمۂ اخیر ممنوع است زیرا کہ صفات جمیع اجل سلطانہا از شان عدم مبرا اند معذلک چون احتیاج بذات واجب تعالیٰ دارند از امکان ذاتی مبرا نیند و وجود این عارف در مرتبۂ صفات اضافیہ قائم است ہر چند وجود او از سائر افراد ممکنات جدا است و غیر از مشارکت صوری درمیان شان ثابت نیست و تحقیق این مقام آنست کہ زوال عدم و حصول وجوب در حق این عارف چون بکسب است کہ بسیر و سلوک و فنا و بقا حاصل گشتہ وجوب لذاتہ نیست تا انقلاب حقیقت لازم آید و وجوب بالغیر داخل دائرۂ امکان است و استحالہ ندارد این کمال و علو ہمت کہ بالا مذکور شد مربوط بنشاۂ محبوبی ست زیرا کہ محب کہ ہموارہ شہود محبوب را خواہان ست و وصل و انصال او را ہمہ وقت جویان کجا یارائے آن دارد کہ پرتوے از محبوب بروے ظاہر گردد و خود را تواند نگاہداشت عزیزے گوید بیت

بہ بوے تو از جا ہم مست و بیخود ۔ ز ہر سو کہ آواز پاے بر آید

محب با آثار و افعال و صفات جلال و جمال محبوب شیفتہ است محبوب است کہ نشاتے از اصل دارد و ازین گرفتاری با مور دیگر ملتفت نیست این قسم عزیز را در نشاۂ اخروی امید ہا است کہ دیگران را نیست بر سر اصل سخن رویم و گوئیم آن سرور دین و دنیا علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام ہر چند درین نشاۂ دائم الحزن متواصل الفکر بودہ اند اما امید واریم کہ در نشاۂ اخروی با وے معاملاتی درمیان آید کہ این حزن و فکر را بر باید چہ آن موطن موطن حزن و اندوہ نیست موطن حزن و اندوہ این نشاۂ فانیہ است ہر قسم حزن و اندوہ کہ باشد حزن و اندوہ این موطن وسیلہ است از برائے

فرح وسرور در آن موطن در اخبار است کہ دو حزن در دل جمع نشود یعنی حزن در دنیا و حزن در عقبی هر چند رفع اثنینیت محال است اما امرے عطا فرمایند کہ موجب تسلی ورضائے او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام بآن علو ہمت و فطرت گردد اگرچہ ماندانیم کہ آن امر چہ بود و کریمہ وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْاُوْلٰى وَلَسَوْفَ يُعْطِيْكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى شاہد این معنی است ورضائے آن موطن کہ موعود کریمہ وبشریٰ است منافی حزن واندوہ است ہر چند مطلق رضا بآن منافات ندارد ومقرر است کہ ہر کمالے کہ مرنبی را علیہ السلام حاصل شود کمل تابعان او را ازان کمال بطریق وراثت نصیب است کمال این نشأہ باشد یا کمال آن نشأہ ومقدمہ شروع این معاملہ انکارم کہ از موت باشد الموت جسر یوصل الحبیب الی الحبیب ہر توے وانموذجی ازان معاملہ اگر در نماز کہ معراج مومن است و از دنیا گسستن و با آخرت پیوستن است نیز متحقق گردد گنجایش دارد در حدیث آمدہ است کہ در وقت ادائے نماز حجابے کہ درمیان بندہ وخداست جل وعلا رفع کردہ می شود و بیرون نماز گویا بیکار و معطل است مگر آنکہ پرتوے از حالت صلوتیہ در بیرون نماز نیز بماند بالجملہ محل وصل و شادی آخرۃ است و محل تردد و فقدان دنیا بہترین امتعۂ این موطن درد واندوہ است آرام اینجا در بے آرامی است آرام و وصل اینجا طلبیدن و بآن خرسند بودن از بی حاصلی است محل لقاء آخرت است مَنْ كَانَ يَرْجُوْا لِقَاءَ اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ این نشأہ بیش از مزرعہ نیست مرآن نشأہ راہر قدر افزونی کہ در زراعت درین موطن نمودہ آید توقع ثمرات بے اندازہ است این دار دار عمل است دار جزا در پیش است در وقت عمل جزا طلبیدن بے حاصل است والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

محقق

درد

مکتوب (۲۲۲) دو صد و بست و دوم

نیز بارشاد پناہ میر محمد نعمان در تاویل کریمہ وَفَدَيْنَا الآیہ وغیر آن۔

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِيْنَ اصْطَفٰى المرجو من الکریم القہار ان یجعل الاخلاق المنسوبۃ الی ہذا الہیکل الامکانی بطلوع احدیتہ جلالہ ہباءً منثورا

وبقدوم تجلیات الرحمن وواردات المنان هذه الخرابة مسکونا معمورا وقد ورد وقدمنا الی ما عملوا من عمل فجعلناه هباء منثورا فاذا تخلص وتخلی عن المنتسبات واستقر علی منصة عینه وقال فارغا عن الاغیار فی حجلة عروسا اصحاب الجنة الخارجین عن اوطان قیودهم قاصدین جنة الوصال والاطلاق یومئذ یوم التخلیص والانقطاع خیر مستقر اذ الاستقرار علی سریر العین فی مراتب استعداده کمال واحسن مقیلا خالیا مع حبیبه المتعال فورد تحسبهم ایقاظا وهم رقود ونقلبهم ذات الیمین وذات الشمال فهو المقلب والمتصرف فی الاحوال والافعال فبه یسمع ویبصر وعلی لسانه یتکلم اذا قال یوم تشقق السماء سماء الطبائع والعوائق بالغمام بورود سرادقات العز والکبریاء ونزل الملائکة الواردات الغیبیة الواهبیة والالهامات الغیبیة تنزیلا واهبا للحیوة والاخلاق من عنده بعد رد الامانات الی اهلها فی الحدیث القدسی من قتلته فانا دیته فح لاتصرف لاحد فی مملکة الطبائع المختلفة الا فهو الفاعل لافاعل سواه ولا الذی یفعل عداه الملک یومئذ یوم دیة المقتول الحق علی خلاف ماکان قواه الذی یفعل هواه للرحمن فالتجلی السابق المنشأ المنبی جلالی کما ورد ان الملوک اذا دخلوا قریة افسدوها وجعلوا اعزة اهلها اذلة وهذا تجلی رحمانی واهب للحق والبقاء ففی الاولی کل من العلم والعین حجاب للاخر وفی الاخری ارتفع الحجاب وتحقق بلب الالباب والسلام علی من اتبع الهدی والتزم متابعة المصطفی علیه وعلی اله الصلوات والبرکات العلی۔

مکتوب دوصد وبست وسوم (۲۲۳)

بشیخ فیض اللہ بنگالی در حل شبہا نے کہ بر کلام امام ربانی مجدد الف ثانی نموده بود در کیفیت انکشاف معاملات آنجوئی

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم الحمد للہ وسلام علی عباده الذین اصطفی پرسیده بودند که آنچه در بعضے عبارات حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ دربیان مرتبہ اصل لفظ مرکز و محیط

وامثال آن واقع می شود بکدام معنی است؟ وہمچنین در عبارات شریفہ آنحضرت واقع است کہ مقامات جمیع انبیاء کرام علیہم السلام در مرتبۂ اصل اند و مقام ہر یکے از دیگرے متمیز است این عبارات نیز موہم تجزی ست تعالی اللہ عن ذلک۔

بداند کہ در مرتبۂ اصل چنانچہ اجمال و بساطت است تفصیل و وسعت نیز ثابت است اما نہ آں اجمال و تفصیل کہ در فہم ما گنجد و نہ آن وسعت و بساطت کہ فراخور حوصلۂ ما گردد کہ موجب تجزی و تحدید است بلکہ اجمال آن مقام و ہمچنین تفصیل آن مرتبہ در رنگ ذات اقدس بیچون و بیچگونہ است این معاملہ ورائے طور نظر عقل است چہ ہر چہ در حوصلہ چون گنجد چون خواہد بود کہ چون را بہ بیچون راہ نیست قد فرع السوال الثانی واما الجواب عن الاول پس بداند کہ ہر پیغمبرے را با پروردگار خویش معاملہ علیحدہ است و سر جدا کہ ہیچ احدے را دران معاملہ بالاصالہ شرکت نیست مثلاً نسبتے و قربے کہ سید المرسلین را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم است غیر او را میسر نیست و ہمچنین قربے کہ مخصوص حضرت ابراہیم است علیہ السلام دیگرے را نہ وعلی ہذا القیاس اما آن نسبت و قرب مجہول الکیفیت است و چون عارفے را خواہند کہ بعلم آن نسبت و قربے کہ ہر یکے را زان اکابر ثابت ست سرفراز سازند آن قرب و نسبت را در صورت مثالی بامرے کہ مناسب آن قرب و مشابہ آن نسبت است ظاہر می سازند چہ اطلاع بر حقائق آن نسبت بے صورت مثالی متعسر است پس غایت قرب و انصال را بصورت مرکز می نمایند و قرب دیگر را بصورت محیط وعلی ہذا القیاس اما باید دانست کہ آن مشہود قابل نفی نیست چہ آن عارف درین وقت می داند کہ آنچہ بر من ظاہر ساختند صورت مثالی آن معاملہ است نہ حقیقت آن معاملہ و آنچہ درین صورت ظاہر است مطابق نفس امر است پس نفی نتوان کرد بخلاف شخصے کہ صورت را عین حقیقت خیال کند و شبح را عین ذی شبح داند کہ مشہود او قابل نفی است والسلام والاکرام

مکتوب دو صد و بست و چہارم (۲۲۴)

بمیرزا عبید اللہ بیگ در شرح بعضے مواجید و حل استفسار ہا۔

بِسمِ اللّٰہِ الرَّحمٰنِ الرَّحِیمِ اَلحَمدُ لِلّٰہِ رَبِّ العٰلَمِینَ والصلوۃ والسلام علے سید المرسلین والہ وصحبہ اجمعین صحیفہ شریفہ را ملاغازی رسانید از مطالعۂ آن اذواق ومواجید ولذات معنویہ فراگرفت حمداللہ سبحانہ کہ عروۂ وثقی شریعت غرا را از دست نمی دہند وبر اعمال وعقائد کہ ازان ماخوذ است استقامت دارند وارادت را بمیزان شرع می سنجند ومغائرت کمتر واقع است۔

نوشتہ بودند کہ باوجود حصول بینش واحدیت بلکہ استہلاک در لجہ احدیت روئے دل از طلب مافوق بر نمی گردد ونیز نوشتہ اند کہ دراں حال امتیاز وقوت حوالہ واستہلاک واسقاط وشعور بظل واصل نہ۔ مخدوما سالک تا زمانے کہ سیر در اسما وصفات ومبادی تعینات خود دارد سیر در اصول واصول اصول دارد وچوں معاملہ ازین بالا رود واصول را در رنگ ظلال در راہ واگذارد می تواند کہ عدم شعور باصل وظل ازین رہگذر باشد کہ اصالت وظلیت درمیان نیست اصل ازین دولت سرا در رنگ ظل در راہ ماندہ است وچگونہ این حالت مسمی باسمے گردد کہ ہمہ اسما واعتبارات ازان جا ساقط گشتہ وچوں کلام مجید را دران بارگاہ مدخلیتے تمام است ناچار باید کہ بتلاوت این حالت قوت گیرد۔

نوشتہ بودند کہ حقیقت روح ونفس از بابِ مراتب واضح می شود والا فی الحقیقت دو موجود نیست اگر مصدر شر است موسوم بنفس واگر خیر مسمی بروح وعلی ہذا القیاس سر وخفی، بلے بعضے از کبرا برین رفتہ اند لیکن مختار حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس آنست کہ آن لطائف ستہ در رنگ عناصر اربعہ ہر کدام حقیقت جدا دارند وبا یکدیگر تغائر حقیقی دارند امابا ہر یکے معاملہ علیحدہ مربوط است ونیز ہر کدام جواہر خمسہ عالم امر را ولایت جدا است وسیر وسلوک وفنا وبقا ہر کدام علیحدہ وہر یکے را از آنہا با ہر یکے از انبیا متبوعین علیہم الصلوات والبرکات خصوصیتے است خاص بعد از طے ولایات پنجگانہ معاملہ باطمینان نفس می افتد کذا وکذا چنانچہ تفصیل آن از مکتوب بیان طریق جدید واضح است۔ نوشتہ بودند کہ این نسبت اسقاط اضافات چنانچہ در بیداری ست در خواب التزام است کہ چنان باشد بانہ الخ۔ مخدوما اگر اسقاط اضافات ورد اضافات

بکسب و تعمل است کہ مسمی بطریقت است پس خواب و بیداری یکسان نیست و اگر بے تعمل و تکلف است کہ مقام حقیقت است پس یکسان است کہ فنا و بقا نزد ما دائمی است۔ و نیز نوشتہ بودند کہ فرق چیست درمیان ولایت اولیائے محمدیہ و در طریقہ ولایت انبیائے سابق علی اجمعہم عموما و علی افضلہم و خاتمہم خصوصا الصلوات والتسلیمات والبرکات الخ۔ مخدوما جواب این استفسار را از مکتوبات قدسی آیات حضرت پیر دستگیر طلب نمایند کہ بتفصیل مذکور است۔ نوشتہ بودند کہ بعضے مردم استدعائے طریقہ دیگر ورائے طریقہ نقشبندیہ می نمایند۔ مخدوما اگر طالبے استدعائے طریقہ قادریہ نماید بروح حضرت شیخ عبد القادر قدس سرہ متوجہ گشتہ خرقہ باو بدہند و شجرہ نیز بدہند والسلام

مکتوب (۲۲۵) دو صد و بست و پنجم

بحاجی محمد عارف در تفصیل بعضے حالات و مقامات۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم حامداً للہ و مصلیاً علی رسولہ الکریم مکتوب مرغوب اخوی اعزی زائر الحرمین شریفین حاجی عارف خوشوقت ساخت دیدن سرور کائنات علیہ و علی آلہ افضل الصلوات و اکمل التحیات و بشارت یافتن از ایشان بوضوح پیوست حمد اللہ سبحانہ علی ذلک حمدا کثیرا و آنچہ نوشتہ اند کہ مکرر مکرر الہام شد کہ ہر کہ نجات خود در قیامت بخواہد دست خود بدامن نام حضرت ایشان ما گرفتند قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس ترند موافق الہام آنحضرت است کہ ملہم شدہ اند غفرت لک ولمن توسل بک الی توسط اوبغیر وسط الی یوم القیمۃ۔

و نوشتہ بودند کہ حقیقت نماز را چہ التماس نماید کہ در اداے آن لذتے حاصل می شود کہ شرح آن را دانمی تواند کرد ہنگام تکبیر اولی محویت روئے می دہد و شعور ہم نمی ماند جز مشاہدہ حق جل و علا و در بعض اوقات نوری از قلب ظاہر می شود کہ گویا تمام عالم را منور گردانیدہ مخدوما التذاذ در نماز از نعم جلیلہ است حضرت ایشان ما قدسنا اللہ بسرہ الاقدس در مکتوبات قدسی آیات خود نوشتہ اند کہ التذاذ در نماز غیر منتہی را میسر نیست علی الخصوص در فرایض صلوات

زیرا کہ در ابتدائے نہایت باداے صلوٰت نافلہ ملتذ می سازند و در نہایت النہایت این نسبت بفرائض منوط می گردد وبس بیت

این کار دولت ست کنون تا کرا رسد | دہند

ونیز آنحضرت نوشتہ اند التذاذے کہ در عین اداے نماز دست می دہد نفس را دران اصلاً حظے نیست در عین این التذاذ او در نالہ و فغان ست سبحان اللہ چہ رتبہ است. مصرع

ھَنِیْئًا لِاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُھَا

ونیز نوشتہ اند کہ رتبہ نماز در دنیا در رنگ رتبہ رویت است در آخرة. ونیز نوشتہ اند کہ سائر عبادات وسائل اند برائے نماز و نماز از مقاصد است و نوشتہ بودند کہ اکثر مشائخ طریق دیگر نوازش می فرمایند و فقیر ہمہ را از ین جانب می داند و از ہر جا فیض می رسد باین طرف منسوب می سازد بلے چنین باید تا قبلہ توجہ پراگندہ نشود ہر کہ یکجا ہمہ جا شنیدہ باشد مامول از دوستان دعائے سلامتی خاتمہ است والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الھدی والتزم متابعۃ المصطفٰی علیہ و علی الہ وصحبہ الصلوات والتسلیمات والبرکات العلی۔

مکتوب (۲۲۶) دوصد وبست وششم

بمولانا محمد صدیق در ذکر بعضے لوازم مشیخت۔

بسم اللہ حامداً للہ ومصلیا علی رسولہ الکریم اما بعد فان مجاری الامور مشکورۃ والمسئول منہ سبحانہ عافیتکم واستقامتکم علی جادۃ السنۃ المصطفویۃ علی مصدرھا الصلوۃ والسلام والتحیۃ۔ مخدوما میان حمید از دوستان است طریقہ و داد مرعی خواہند داشت نوشتہ بودند کہ صوفی محمد شریف آمدہ است الخ. فقیر در بارۂ او از حضرت حق سبحانہ استدعائے ہمین معنی می نمود کہ ظہور فرمود حمد اللہ سبحانہ علی ذلک پیراہن برائے یار کابلی طلب نمودہ بودند در وقت فرستادن استخارہ نمود در بادی نظر چندان اقبال قلب باین امر ظاہر نشد و منع ہم معلوم نگردید

بہر حال پیراہن بشما فرستادہ است چون آن یار باز در صحبت شما رسد چند گاہ بگذارند و استقامت در اوضاع او مفہوم شود و برودت از دنیا و استعداد آخرۃ از اطوار او لائح بود و نفعے بطلاب در صحبت او برسد بعد از استخارہا و اقبال قلب پیراہن بوے بدہند و در اجازت تعلیم طریقت ہر چند تانی واقع شود انسب بود بسیار است کہ در ابتدا احوال انتہا بطریق اندراج روئے نماید اما آن احوال از زوال مامون نبود و بسا است کہ منثمر استقامت بر اوضاع شریعت و طریقت نباشد و در تانی امتحان عدم زوال است و استقامت و عدم استقامت معلوم می شود الشیخ فی قومہ کالنبی فی امتہ شنودہ باشید والسلام

مکتوب دو صد و بست و ہفتم (۲۲۷)

بمیرزا امان اللہ در فضیلت درد و محبت و آنکہ ہر کہ بتعمیر آخرت مشغول است باین درد و الم و محبت موصوف است

بسم اللہ حامد اللہ العظیم و مصلیا علی رسولہ الکریم نعمت خوشگوار درین نشاءٔ بیمار انتظار و تعطش و بے آرامی است از شوق احدیت و درد و حزن و اضطراب است در ہوائے ہویت بزرگی گفتہ است کہ تصوف اضطراب ست چون سکون آمد تصوف نماند این شوق و اندوہ سرمایۂ سعادات است و این اضطراب و التہاب سرچشمۂ یافت مصرع

بادرد بساز چوں دوائے تو منم

امتیاز و مزیتے کہ بنی آدم را از سائر اجناس موجودات است از راہ عشق و درد است مصرع

درد را جز آدمی در خورد نیست

انسان ہر چند مورد درد و محبت بیشتر باشد در معیت و قرب کامل تر بود المرء مع من احب معیت ہیچ دقیقہ را فرو نہ گذارد کہ نصیب محب صادق نباشد سرور کائنات مفخر موجودات علیہ و علیٰ آلہ الصلوات والبرکات باوجود محبوبیت ذاتیہ بدوام حزن و تواصل فکر موصوف بود کما ورد آنکہ ازین درد بے نصیب است در حکم انعام است بلکہ از انعام ہم ساقط تر و گمراہ تر چہ باوجود قابلیت

زمین استعداد را معطل و بیکار داشت و بتعمیر چیزے کہ بتخریب آن مامور است پرداخت و آنچہ درین نشأ فانیہ از وے طلب داشتند بنیاورد فردا بکدام رو در حضرت صمدیتش خواہد در آمد و بکدام حیلت از عہدۂ جواب خواہد بر آمد۔ شعر

فیا ویلنا علی من اعرض عن اللہ ویا حسرتا علی من فرط فی جنب اللہ

دوبارہ در دنیا آمدنے نیست مَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖۤ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيْلًا و درد و محبت منحصر در آنچہ متعارف است نیست ہر کہ بتعمیر آخرت اشتغال دارد باین درد و محبت موصوف است چہ استیلائے محبت است بر باطن او کہ بترک مالوف آوردہ است و برخلاف نفس و تخریب او دلیر ساختہ ہر چند نداند کہ چہ دارد پیغمبر خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم دربیان کریمہ اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنٰهُ وَجَعَلْنَا لَهٗ نُوْرًا يَّمْشِيْ بِهٖ فِي النَّاسِ فرمودہ النور اذا دخل الصدر انفتح فقیل ھل لذلک علم یا رسول اللہ فقال علیہ وعلی الہ الصلوٰۃ والسلام التجافی عن دار الغرور والتاھب لدار القرار پس آن سرور علیہ السلام استعداد آخرت و اعراض از دنیا را علامت نور و حیات کہ مرتب است بر موت کہ پیش از موت است کہ آنرا معرفت گویند چہ معرفت بنزد شان عبارت ست از فنائے فی المعروف ساخت و این موت و معرفت نتیجۂ درد و محبت است رزقنا اللہ سبحانہ وایاکم قطرۃ من ھذہ المحبۃ وجرعۃ من ھذا الحزن و تجافیا عن دار الغرور وتاھبا لدار القرار آمین۔

مکتوب دو صد و بست و ہشتم (۲۲۸)

بمولانا محمد صدیق در تحریض بر احیاے سنت و اماتت بدعت و آنکہ الہام ظنی است و طریقہ مرضیہ عبودیت۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ حامداً للہ العظیم ومصلیا علی رسولہ الکریم درین وقت بجہت بعد عہد نبوت و قرب قیامت بدعت شائع گشتہ است و ظلمات آن عالم را فرو گرفتہ و سنت غریب شدہ است و انوار آن مستور گردیدہ کمر ہمت برائے احیائے سنن متروکہ و نشر علوم شرعیہ

چست بربندند و آنرا وسیلۂ کمال رضامندی حضرت خداوندی جل سلطانہ سازند و قرب بارگاہ محمدی را ازین عمل جویند مضمون حدیث است کسے کہ احیائے سنت مرا کہ متروک العمل گشتہ است بکند مر او را ثواب صد شہید است اول مرتبہ احیائے سنت آنست کہ عمل کند بآن و کمال احیا نشر آنست و سعی نمودن است در عمل دیگران بران در دو حرز الہام خاتمہ را کہ ہموارہ اظہار می نمایید برجاست این الہام کمرشکن است کیست کہ ازین در دام و رز خالی است قل او کثر۔

نوشتہ بودند کہ اثرے از قبولیت بالیقین و الجزم در حق خود مشاہدہ نمی نماید۔ مخدوما جزم و یقین درین قسم امور در زمان نزول وحی بودہ است و در غیر آن زمان علامات و آثار و بشارات کہ سبب طمانینت قلب بود کائن ست چون وہم الہام درمیان است در دو اضطراب انگیز است. نوشتہ بودند کہ عبادات و طاعات خود را شائستہ قبول نمی داند بنا بر آن در بعضے اوقات از اتیان آن تکاسل می ورزد۔ مخدوما درین نشأۂ عمل مطلوب است و ناگزیر قابل قبول داند یا نداند عمل باید کرد و از ان استغفار باید نمود و بزاری قبول آن باید خواست تا شائستہ قبول گردد و نورانیت پیدا کند اعمل و استغفر طریقۂ بندگی اینست و جز این تسویل لعین دیگر در محبت و توجہ خاطر کہ فقیر را نسبت بشما است چہ اظہار آن نماید محبتے کہ شما را است بما اثر آنست در فرع ہر چہ ہست از اصل آمدہ است از پیشگاہ چنین است در کریمہ یُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهٗ و کریمہ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوْا عَنْهُ محبت و رضائے خود را بر محبت و رضائے ایہما سبقت دادہ و در حدیث قدسی وانا الیہم لاشد شوقا اشد شوق خود را ثابت کرد۔

مکتوب دو صد و بست و نہم (۲۲۹)

بحضرت مخدوم زادہ خواجہ محمد اشرف در ذکر بعضے ملہمات حضرت پیر دستگیر خود رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

قال اللہ تعالیٰ هٰذَا كِتٰبُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ۝ علمائے کرام ازین استنساخ ملک مرادمی دارند و اسناد را مجازی می گویند

حضرت ایشان ما می فرمودند کہ من وقتے این آیت تکرار می کردم در خاطر ریخت کہ حق سبحانہ وتعالیٰ
استنساخ را بجناب قدس خویش نسبت می فرماید آنرا تحقیقی خواہد بود یا نہ مشہود گشت کہ دران
مرتبہ مقدسہ نیز استنساخے ورائے استنساخ ملک ثابت است این فقیر معروض داشت کہ آیا
استنساخ آن مرتبہ معلا مخصوص است از بعضے اشخاص یا عام است فرمودند کہ مخصوص
بمخصوصان ست درمیان ایشان و حضرت حق سبحانہ امورے می گذرد کہ او سبحانہ نمی خواہد کہ ملک
راہم بران اطلاع شود ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ۔ ما نا کہ
ہمیں سر خواہد بود کہ حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ از بعض خواص بکرم خویش کرام الکاتبین را دور می کند
حضرت ایشان درباره خود ملہم شده بودند وکذا انسب الحق سبحانہ التوفی الی نفسہ فی کریمہ
حیث قال اللہ تعالیٰ اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِيْنَ مَوْتِهَا مع ان المتوفی ملک الموت کما یدل
علیہ الآیۃ الاخری او یحتمل ان یکون لبعض الخواص بلا توسط الملک وما جاء فی بعض الاخبار
من توسط الملک المذکور لبعض الخواص فیمکن حملہا علے ہذا المعنی بادنی تاویل وتوجیہ لا علی
مباشرۃ وھو انہ یحتمل علے حضور الملک حین وفاۃ بعض الکمل لا علے مباشرتہ اسباب التوفی فتامل

مکتوب دوصد وسی ام (۲۳۰)

بحضرت پیرزاده خواجہ محمد عبید اللہ در جواب مکتوب آنجناب و اعتراض بر بعضے معاملات آن مکتوب و
رفع قول حکما کہ موجود معدوم نشود و معدوم موجود نگردد و ذکر کمالات نماز و تحقیق آنکہ وجود زائد است یا عین
بسم اللہ الرحمٰن الرحیم الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ
محمد والہ اجمعین عنایت نامہ سامی حضرت مخدوم زاده گرامی سلمہ ربہ این عاصی را مشرف و
ممتاز گردانید اشفاق پناہا مسئلہ وحدت وجود مسئلہ موروثی ماست کہ ابا عن جد این مسئلہ
عزیزه بما رسیده است بتکرار این بے حاصلان القائے آن نمودن تحصیل حاصل وزیره بکرمان
فرستادن است مقصود از تصریح سابق آن بود کہ معلوم شود کہ ورائے این معرفت معاملہ دیگر ہم

هست که نسبت میان این و آن نسبت نشر ولب است معقول آن مشفق نشد و آنرا محال و جزاف تصور نمودند حَسۡبُنَا اللّٰهُ وَنِعۡمَ الۡوَكِيلُ می نویسند که بعد از تجلی ذات کار و بار همه با تجلیات صفاتیه است که آنرا نهایت نیست بعد از تجلی ذات عالی همت را باید که خواهان ذات متجلی بود و گرفتار معامله باشد که ورائے این تجلیات است بتجلیات صفات چرا فرود آید و جرأت نمودن با آنکه بعد از نزول تام مطلق حقیقی باکمال اطلاق و تنزیه از هر ذرهٔ از ذرات وجود لائح است بسیار گران است از کجا یقین کرده اند که آن مشهود مطلق حقیقی است و ذات حق جل و علا همان معامله است مصرع بخواب اندر مگر موشے شتر شد

از شراب کوثر جز سراب حاصل ندارند و تنزیه نمودن مطلق حقیقی را از غیر و غیریت و غیریت را منحصر در تعینات نمودن مانا که این هر دو مقدمه مبنی بران باشد که مطلق حقیقی را جز در ضمن مقیدات و تعینات وجود متاصل نیست و این معنی مستلزم نفی ذات است تعالی عن ذلک چه اگر وجود متاصل بود نسبت اثنینیت ثابت باشد والاثنان متغائران قضیهٔ مقرره است بر تقدیر قضیه اطلاق و تقیید حکم آن از سائر اطلاق و تقیید جدا است چه مطلق را جز در ضمن مقیدات وجود نیست و اینجا نه چنین است مطلق وجود متاصل دارد چنانکه تفصیل آن در جواب مکتوب آن مخدوم که متضمن مسائل متکثره است ثبت یافته است و بر تقدیر تنزیل شخصے که گرفتار مطلق من حیث هو مطلق است هرگز بمقیدات هر چند عین او باشد خورسند نخواهد بود مقیدات هر چند مطلق باشد لیکن هر کدام را احکام علیحده است و معاملات جدا یکے را بدیگرے خلط نمودن و گرفتاری یکے را عین گرفتاری دیگرے دانستن از حدت نظر بعید است تمیز هر چند در آن مرتبه مفقود بود اما ازین گرفتاری تا آن گرفتاری بسیار فرق است طالب حیوان من حیث هو هرگز بماشی و فرس خورسند نشود هر چند در میان اینها نسبت اتحاد کاین بود در مرتبه حیوان تمیز مفقود باشد و آنچه در توجیه کلام حضرت خواجه بزرگ قدس سره فرموده اند که مراد از غیر غیر مطلوب است نه غیر حق عز برهانه منافی ما سبق است چه هر گاه مشهود در ذرات وجود مطلق حقیقی باکمال اطلاق و تنزه باشد غیر مطلوب چگونه بود و قابل نفی بکدام وجه باشد

واز غیر غیر اعتباری خواستن خلاف متبادر است آرے مشرب آنحضرت بالجزم وحدت وجود بود ازتکاب این قسم تحلات را گنجائش ہست والا لا۔

باآنکہ گوئیم کہ مراد از مطلق کہ در عبارات شریفہ واقع است اگر مرتبۂ لاتعین و غیب ہویت است چنانچہ متبادر از عبارات است چہ مطلق حقیقی باکمال اطلاق وتنزہ مناسب ہمان مرتبہ است پس این مرتبہ بطور این طائفہ علیہ برتر از ان ست کہ متعلق علم و معرفت وشہود گردد لہذا از طلب و شوق آن مرتبہ منزہہ منع می کنند وطلب آنرا تضییع وقت می شمرند پس قول بمشاہدۂ آن در ہر ذرہ از ذرات معنی ندارد و ہرگاہ او از غیریت منزہ بود جمیع مشاہدات مشاہدۂ او باشد پس منع شوق وطلب او صورت نہ بندد و اگر مراد مرتبۂ وحدت است چنانچہ کلام قوم بآن مشعر است حیث قالوا وھو مشھود الکل وھو التجلی الذاتی ولہ مقام التوحید الاعلیٰ ہر چند مطلق حقیقی آنرا گفتن چندان مناسبت ندارد کہ این مرتبہ مطلق من وجہ است کمال اطلاق مرتبہ فوق راست۔ پس گوئیم کہ مطلوب ہنوز ورائے آنست و سالک در راہ است از مطلب در راہ بند شدن نہ مقتضائے طلب کامل است ہرچند این تعین را زائد بر متعین ندانند اما تعین تعین است عالی ہمت بآن فریفتہ نشود و محمدی المشرب کہ اقرب بمحبوبیت است بآن در نماند و بعینیت این تعین مر جمیع اشیا را و تنزہ او از غیریت از طلب لاتعین فرو نہ نشیند۔ مصرع

فراق دوست اگر اندک است اندک نیست

اگر گویند کہ این تعین عین متعین است پس یافت وشہود یکے عین یافت وشہود دیگرے باشد۔ گوئیم پس چرا از ما فوق آن می ترسانند و منع طلب او می کنند کہ یافت او در ضمن یافت این تعین حاصل گشت پس معلوم شد کہ یافت آن مرتبہ از یافت این مرتبہ جدا است لہذا آن ممنوع شد واین ممنوع نشد۔ اگر گویند ہرگاہ وصول و یافت آن مرتبہ محال باشد پس چرا گرفتار آن بود و در طلب او تضییع وقت نماید گوئیم بر تقدیر تسلیم عشق و گرفتاری امر اختیاری نیست تا بمقدمات عقلیہ منع از ان نمودہ آید و عاشق صادق را از طلب محبوب محال الوصول باز داشتہ شود۔ شعر

غیر

باسر زلف تو مارا سر سودائی ہست وصل ہر چند محال ست تمنائی ہست

تمنائے عاشق بیچارہ آنست کہ خود را در طلب معشوق بسوزد و بر باد دہد بلکہ از خود نامے و نشانے نگذارد و بغیر او در نماند گو از معشوق چیزے بدستش نیاید گو عتاب نکنند گو در دکنند کہ آن نہ رواست بلکہ نازاست، خوش گفت۔ بیت

اگر ندہی بکف دامان یارم گرفتار کسے دیگر ندارم

عاشق دردمند را باین ہمہ کمال خورسندی است کہ بداند کہ معشوق از طلب این آوارہ آگاہ است واز درد فراق این بیچارہ با انتباہ فان لم تکن تراہ فانہ یراک بساست کہ مطلوب از عشق مجرد درد و غم بود و وصل ہرگز منظور نباشد این درد طلب را تضییع وقت چگونہ گفتہ شود کہ سرمایہ عمر آن محزون مبتلا ہمیں درد و اندوہ است۔ بیت

بے غم و درد تو صد حیف ز عمرے کہ گذشت پیش ازیں کاش گرفتار غمت می بودم

وآنچہ فرمودہ اند کہ این معرفت را خواص و علامات است چوں توحید در نفس الامر شہود یست نہ وجودی پس تحقق باین علامات در کار نبود این ہمہ کارخانہ در شہود سالک است فی التحقیق صفات او ہماں صفات تقیید نہ صفات واجب تعالیٰ نشدہ اند قلب حقیقت محال است و اگر بے تفاوت صفات ممکن عین صفات واجب شود باید کہ در ہدایت محمدی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و ہدایت خداوندی جل شانہ تفاوت نبود پس کریمہ اِنَّکَ لَا تَھْدِیْ مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰکِنَّ اللّٰہَ یَھْدِیْ مَنْ یَّشَآءُ بچہ معنی باشد و نیز حدیث اَنْتُمْ اَعْلَمُ بِاُمُوْرِ دُنْیَاکُمْ را چہ وجہ بود زیرا کہ در علم خداوندی عزبرہانہ این چنیں نتوان گفت و کریمہ لَوْ کُنْتُ اَعْلَمُ الْغَیْبَ و کریمہ لَا اَدْرِیْ مَا یُفْعَلُ بِیْ وَلَا بِکُمْ بکدام اعتبار باشد و درین شہود سالک مستعد را منافع بسیار است چہ مقصود از سیر و سلوک و ریاضات و مجاہدات زوال گرفتاری ست از ما دون او تعالیٰ باین شہود بحصول می پیوندد و مطلوب ازیں تنگ و دو حصول بندگی ست و مشاہدہ عجز و افتقار و گم نامی خود است نہ آنکہ بندہ پا از راہ بندگی بکشد و خدا شود و بکمالات ذاتیہ او متحقق گردد کہ تمنائے این امور از

کمال خودی و انانیت مشعر است حضرت خواجہ بزرگ فرمودہ اند کہ بندگی با خواجگی راست نیاید و
آنچہ نوشتہ بودند کہ فنائے حقیقی در مرتبۂ وحدت نہایت این طریق است ارباب وحدت وجود چونکہ
ہموارہ گرفتار نفس اند فنا بروجہ کمال این طائفہ راچگونہ گفتہ آید چہ فنا زوال گرفتاری ست
از ما دون او تعالیٰ و این جماعت ہمہ وقت گرفتار ہر ذرہ از ذرات اند ہر چند بعنوان غیریت نداند
اما فی الحقیقت غیر است کمال تجرید و نیستی وقتے صورت بندد کہ ازین گرداب برایند و بورائے آفاق
و انفس پویند با آنکہ گوئیم کہ تحقق بخواص و علامات مذکورہ در حین این فنا ثابت نیست کہ آن
تحقق در مقام بقاست چہ در ہنگام فنا و استہلاک ہیولائے ممکنات گشتنی نیست و متمثل بصور
جوہریت و عرضیت شدنی نہ پس برین تقدیر رواست کہ نہایت مرتبۂ توحید برسد کہ فنائے حقیقی بود
وازین علامات ہیچ در روے نبود و اگر تحقق باین علامات نہایت و کمال باشد پس فنا را نہایت
گفتن چگونہ راست آید۔

بر سر اصل سخن رویم فنا و بقا وجودی بر تقدیری بود کہ ممکنات را وجودی باشد بود او جز در
شہود نیست امانات ہموارہ از اہل امانات است اینجا جز تبدل علم نیست لیکن بمقتضائے انا عند
ظن عبدی بی اندازہ این کمال باوے معاملہ می فرمایند و آثار و علامات مسطورہ در روے پیدا
می آرند و بر تقدیر تسلیم نفی این معاملات از دیگران چگونہ معلوم شود و از کجا دانستہ شود کہ دیگران ہنوز
در راہ توحید اند باوجود خوض در حقائق آن و غوص در دقائق آن بحدے کہ بذروہ اعلائے تحقیق و
درجہ قصوی تدقیق این مسئلہ رسیدہ باشند و باز بامداد خداوندی جل شانہ از آن گذشتہ و بعلوم
وراثت پیوستہ باشند مشفقا از معارف توحید وجود ہر چند داند نویسد کہ حال شریف است کرا در
آنجا سخن است کہ اکابر اہل اللہ بآن تکلم کردہ اند ہر چند از راہ سکر و غلبہ محبت گفتہ باشند حضرت
جدی قدس سرہٗ درین مقام قدم راسخ دارند و تصانیف عالی تالیف نمودہ اند لیکن آداب شریعت
را از دست ندادہ اند چنانچہ طور محققان است اما نفی دیگران نمودن و حق را محصور علم خود داشتن و
ورائے آن را محال دانستن از امثال ایشان خیلے محل تعجب ست و ہمچنین حضرت شیخ ابن عربی را خاتم ولایت

بانداز

محمدی تعیین کردن از تمام پیران نقشبندیہ خود سلب آن ولایت نمودن است جرأت باین امور نمودن از بلند فطرتان در کمال استبعاد است و عجب تر آنکہ ابن سینا را بمحبت نام یاد کردہ اند با آنکہ عقائد فاسدۂ او مخالف عقائد اہل حق است و موجب تکفیر و تضلیل وقال الامام الغزالی بعد بیان عقاید الحکما توجب تکفیرہم و تشنیعہم کالفارابی وابن سینا و آنسرور علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات در واقعہ بعزیزے در حق او می فرمودند رجل اضلہ اللہ علی علمہ و نیز بعزیزے دیگر مثل این در واقعۂ دیگر فرمودہ اند از بیگانگان اگر این طور امور مطالعہ نمودہ آید چندان جائے گلہ نیست اما از امثال ایشان اگر شمۂ ازین قسم امور گوش زد مخلصان و محبان شود جائے آن دارد کہ گلہا نمودہ آید بنا بران این ہمہ جرأتہا می کند امید عفو است۔

مخدوما حضرت قطب عرفا مؤید الدین الرضی خواجۂ ما ہرگاہ در آخر کار فرمودہ باشند کہ بیقین بیقین معلوم شد کہ توحید کوچۂ تنگ است شاہراہ دیگر است، باز آن مخدوم می نویسند کہ آنحضرت در شہود وحدت در کثرت بودہ اند ہمانا کہ آن ملا ذ بر قصۂ صدور این عبارت شریفہ از آنحضرت مطلع نشدہ اند کہ بتاویل آن مسارعت می نمایند سنت آنست کہ مجرد این عبارت از ایشان سرزدہ باشد تا آنرا تاویل کنند و از ظاہر صرف نمایند ہر چند قابل تاویل نبود صدور این عبارت عالیہ منبی از معاملات ست و مبنی بر مقدمات۔

بیت آسودہ شبے باید و خوش مہتابے تا با تو حکایت کنم از ہر بابے

ہرگاہ آنحضرت چنین فرمایند و درین مقام باشند آن ملا ذ احق بمتابعت ایشانند ہر چند مغلوب حال باشند تقلید پیر از دست ندہند و آنچہ فرمودہ اند کہ این معرفت با دلائل نقلیہ و عقلیہ مساعد است دلائل نقلیہ کہ درین باب می آرند اکثر شان از قبیل متشابہات است کہ البتہ از ظاہر مصروف است و مؤول ست و ادلہ عقلیہ غیر از اقناعیات کہ سخن را دران جا بیگاہ ہست چہ چیز خواہد بود محقق دوانی رحمہ اللہ تعالی می نویسد کہ این مسئلہ ورائے طور عقل است و مولانا عبد الرحمن جامی قدس سرہ می فرمایند کہ ورائے طور عقل طوریست کہ دران طور بطریق مکاشفہ و مشاہدہ چیز چند منکشف می گردد کہ عقل از درک آن عاجز است ہمچنانکہ حواس از ادراک معقولات کہ مدرک عقل است عاجز اند و دران طور

محقق شدہ است کہ حقیقت وجود کہ عین واجب الوجود است نہ کلی است نہ جزئی الخ

وآنچہ حکما گفتہ اند کہ معدوم موجود نشود و موجود معدوم نگردد و درین دو مقدمہ ادعائے بداہت می کنند ممنوع است و دعوائے بداہت غیر مسموع کہ حکم وہم است بلکہ فی الحقیقت انکار است از قدرت باہرۂ او تعالی اگر معدوم را موجود کند و عالم را من غیر شئی خلق فرماید و یا ہمہ را معدوم و ناچیز گرداند از قدرت او محل تعجب نیست این مقدمہ منجر بقدم عالم است کہ قول بآن کفر است چہ اجماع اہل ملل است کہ عالم بجمیع اجزائہ محدث است و نیز مخالف است مر آیۂ کریمہ اَوَلَا یَذْکُرُ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنٰہُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ یَکُ شَیْئًا قال البیضاوی فی تفسیرہ بل کان عدمًا صرفًا و نیز مستلزم تعطیل صانع مختار است تعالی شانہ چہ صنع او سبحانہ بطور ایشان ایجاد معدوم نکند و ایجاد موجود خود محال و تحصیل حاصل است و بمقتضائے مقدمۂ ثانیہ موجودات ممکنہ باید کہ در بقا ہم محتاج صانع نبوند بلکہ او تعالی قادر بر افنائے اشیا نبود و نیز در اعراض غیر قارہ کہ ہم حدوث آن مشاہد است و ہم فنائے آن مشاہد است چہ خواہند گفت قول بآن فی الحقیقت نفی صانع مختار است تعالی عن ذلک علوا کبیرا۔ وعدم زیادتی صفات نیز ممنوع است کہ خلاف مقرر اہل سنت است صاحب تعرف اجماع صوفیہ را درباب صفات کہ لا ھو ولا غیرہ است می آرد و بر تقدیر تسلیم تمیز علمی برائے تمایز اعدام مقابلۂ آنہا کافی است و سخن درباب زیادتی وجود در جواب مکتوب آن ملا کہ متضمن مسائل متکثرہ است بتفصیل است لیکن چون درین جا نیز تقریب شدہ است مجملے نوشتہ می آید مگر یا چون طالب یقین کہ صاحب فطرت سلیمہ است بوجدان صحیح خود رجوع نماید و بفہم صائب تامل صادق نماید دریابد کہ اللہ تعالی نشاید کہ در موجودیت خود محتاج بغیر ذات مقدس خود باشد و فی نفسہ از ہستی خالی بود و احتیاج بوجود داشتہ باشد و نیز دریابد کہ حقیقت و ماہیت او تعالی عین وجود ہستی نبود چہ ہستی کہ فی نفسہ از مصادر و احداث است آنرا بواسطۂ عدم احتیاج بغیر حقیقت باری تعالی دانستن و بران اصطلاح بستن معنی ندارد و ذاتے کہ در خارج موجود است بوجود اصیل چہ در کار کہ بر و لفظی اطلاق کنیم کہ مفہوم لغوی آن معنی باشد قائم بغیر و از عوارض بود و از

معقولات ثانویه باشد و مع ذلک شرع باطلاق آن وارد نشده باشد صوفیه علیه هرگاه جمیع نسب و
اعتبارات را از آنحضرت سلب می نمایند چرا جمعی از ایشان وجود را هم سلب نکنند و از سلب وجود
ثبوت عدم لازم نه آید که آن نیز نسبتے است و هو تعالی وراء النسب و الاعتبارات و مراد این بزرگواران
از عینیت وجود نه نفی وجود است بمعنی آنکه او تعالی خود بخود موجود است و وجود تعبیری بیش نیست زیرا که
این اکابر حقیقت حق را سبحانه وجود مطلق می دانند نفی وجود از وے چه صورت دارد چه نفی شے از نفس
خود محال است پس حق آنست که او را حقیقتی ست و ذاتی ست ورائے وجود و آن بنفسه در موجودیت
خود از عروض وجود مستغنی است بلکه او بشانے است که این عروض آنجا نمی رسد و خود بخود موجود است
از برائے نفی احتیاج بغیر چه درکار که او را عین وجود گوئیم چرا برتر از وجود نگوئیم و اطلاق وجود را در ان
حریم اقدس بار ندهیم و عادت الله تعالی جاری ست که هر چه در عالم حقیقت است نمونه و تمثال
آن در عالم مجاز ظاهر سازد که از آنجا بحقیقت پے برند و چون ذات آنحضرت را خاصیتے است که بخود
موجود است نه بوجود وجود را نمونه آن ساخت که اگر موجود شود بخود موجود شود نه بوجود المجاز قنطرة
الحقیقة. و آنچه می گوئیم که ذات مقدس بخود موجود است مجرد تعبیر است نه آنکه آنجا وجود است قائم
باد. و آنچه شیخ امان گفته که حقیقت حق تعالی وجود است و غیر او نیست الا عدم عدم مبدأ اشیا تواند بود
و اصل آنکه موجب قلب حقیقت است تا کام وجود بود و آن منجزی نیست لاجرم تمثیل بود مبحوث فیه است
از وجوه. اول آنکه وجود را حقیقت حق سبحانه گفتن خلاف عقیدهٔ اهل سنت و جماعت ست شکر الله سعیهم -
دویم آنکه صفات واجبی جل سلطانه بطور اهل سنت زاید بر ذاتند تعالی پس باین طور قول با آنکه
غیر او نیست الا عدم درست نه آید چه تواند که صفات برین تقدیر مبدأ بود. سوم آنکه قلب حقیقت وقتے
بود که عدم وجود شود اما اگر موجود شود چه استحالت دارد علما گفته اند که وجود معدوم است و هیچ قلب
حقیقت نیست. چهارم آنکه قلب حقیقت آن زمان شود که عدم موجود شود اما اگر عدم موجود نما شود
قلب حقیقت نبود. پنجم آنکه مودای لفظ مبدا که درین عبارت واقع است ماده و هیولا است لهذا
آنرا منحصر در تجزی و تمثیل ساخت حق را جل و علا ماده و هیولائے ممکنات گفتن در کمال شناعت است

تمثل

ومبدأ بمعنی موجد ذات حق است سبحانہ ودر ایجاد تجزی وتمثیل در کار نیست اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَیْءٍ اِذَا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَّقُوْلَ لَہٗ کُنْ فَیَکُوْنُ. ششم آنکہ ذاتِ حق را عدم مقابل گفتن معنی ندارد آن وجود دیگر است کہ عدم در تقابل آنست کہ بمعنی کون وحصول است. ہفتم آنکہ وجود نقیض عدم نیست تا از انتفائے عدم وجود لازم آید بل نسبت درمیان شان تضاد است والضدان یرتفعان قال بعض العرفاء فوق عالم الوجود عالم الملك الودود وآنچہ گفتہ کہ اعدام اضافیہ در علم حصول دارند نیز تواند اصول اشیا شد چہ باقطع نظر از آنکہ چون علم حضوری بود حصول اعدام نخواہد بود تا اصول گردند این اعدام در علم از کجا آمد چہ معلوم جز ثابت من وجہ نبود در کمال سقوط است اولاً آنکہ علم واجبی را حضوری گیرند یا غیر آن نفی علم او تعالیٰ نمودن از اعدام اضافیہ اثبات جہل است مر او را تعالیٰ از اعدام تعالی اللہ عن ذلك علوا کبیراہ

ثانیاً آنکہ لا نسلم کہ معلوم جز ثابت من وجہ نبود چہ ما بیشک اعدام متمایزہ را می دانیم گو ثبوت نداشتہ باشد. ثالثاً آنکہ عدم ثبوت اعدام متمایزہ من کل الوجوہ ممنوع ومحل نظر است۔

خدمت شیخ صدرالدین قونوی قدس سرہ گفتہ است کہ شیئیت بر دو وجہ است شیئیت ثبوتی ووجودی شیئیت وجودی ظہور شئے است مر خود را در مرتبہ از مراتب عالمی از عوالم وشیئیت ثبوتی ثبوت شئے است در علم نہ در خارج واین شیئیت مجعول بجعل جاعل نیست پس معدوم مطلق شئے نیست مطلقاً نہ باعتبار ثبوت ونہ باعتبار وجود اما معدوم ممکن را شیئیت ثبوتی ہست پیش از وجود عینی وبآن شیئیت مخاطب می شود بامر کن وقبول اثر می کند وبوجود خارجی می آید ودر جائے دیگر خدمت شیخ فرمودہ کہ تحقق علم واجب بمعدومات ممکنہ قبل از وجود خارجی فی الحقیقت تعلق بمعدوم نیست زیرا کہ جمیع ممکنات نامتناہی در ام الکتاب است وقلم اعلیٰ کہ روح قدسی و عقل کل است مجمل بعض آنست ولوح محو واثبات کہ نفس کل است مفصل آن مجمل است محقق دوانی گوید رحمہ اللہ تعالیٰ عدم نیز از مظاہر وجود حقیقی است چنانچہ امام حجۃ الاسلام در بعض رسائل می فرمایند کہ اصل ہمہ کائنات فناست پس بر فنا ہم رحمت کردند بایجاد چہ فنا در اصل

عدم

قدم

موجود نبود اول درجۂ وجود فنا احداث فناست زیرا کہ فنائے کائنات قدیم نیست فنا در اصل خود فانی بود چوں او را موجود کردند نام فنا بروئے نشست اگر فنائے کائنات را قدیم دانیم باقدم باری سبحانہٗ وتعالیٰ شریک کردہ باشیم پس درست آمد کہ فنا قدیم نیست بلکہ فنا محدث است پس فنا کہ اصل کائنات است در فنائے خود محدث است نہ قدیم وخاک کہ اصل جماد است در جمادی ومادی خود محدث است نہ قدیم این ست معنی قول اہل سنت کہ المعدوم لیس بشئ تا اینجا سخن امام است۔

رابعاً آنکہ بظاہر این کلام متناقض است چہ اولاً حصول اعدام را در علم مسلم داشت جائے کہ گفت اعدام اضافیہ کہ در علم حصول دارند نیز تواند اصول اشیا شد وثانیاً نفی آن نمود اولاً باثبات علم حضوری وثانیاً بانکہ معلوم جز ثابت من وجہ نبود۔ خامساً آنکہ صوفیہ علیہ اعیان ثابتہ را اعدام اضافیہ می گویند وحقائق ممکنات تصور می نمایند وآنچہ بعد ازین مسطور است کہ معلومات را اصل پیدا شد کہ علم بلکہ عالم است اما اعدام را کہ دام اصل است۔

گوئیم کہ اصل ومنشاء اعدام کمالات الٰہی اند کہ باتفاق در علم تمیز دارند درین جا کہ اختلاف است ہذا وآنچہ نوشتہ اند کہ حقیقت بندگی گرفتاری باو وگذشتگی از غیر اوست ہر چہ بود چہ دنیا وچہ عقبیٰ بلے چنین است اما محق ومبطل در ادعائے این معنی شریک اند فارق عدل میان فریقین تحلی است باحکام شرعیہ وتزین بسنن مرضیہ علی مصدرہا الصلوات والتسلیمات والتحیات علامت کمال گرفتاری باو گذشتگی از غیر او کمال اتباع سنت واجتناب از بدعت است ہر چند آن بیش این بیش والا آن گرفتاری را نہ پسندند وآن گذشتگی را عین گرفتاری شمرند۔ مکرر ایرادات کہ بر توجیہات کلام حضرت خواجہ بزرگ نمودہ اند ہر چند ہمہ آن ایرادات کلام است بر سند اخص کہ مدفوع است معہٰذلک بطریق تنزل۔ گوئیم کہ چوں عود ہواجس ووساوس بے عود علم صورت ندارد چہ در ہنگام نسیان ہواجس ووساوس نیست بنابران بنائے سخن بر علم اشیا ونسیان اشیا نمودہ آمد کہ در میان این ہر دو تلازم است ثم از مخلوق بخالق تعالیٰ بعلاقہ آنکہ وجود وسائر صفات وے اثر قدرت باہرۂ اوست سبحانہ وراہے است کشادہ کہ بعد از وصول

بموثر حقیقی بر اولی البصائر قویہ آن راہ مبطن و آن علاقہ معنوی محسوس و ہویداست در رہنمونی
اتحاد چہ در کار است دخان را با آتش کدام اتحاد است جماعۂ کہ نسبت درست کردہ اند و محبت را
بکمال رسانیدہ اند بادنائے علاقہ محبوب منجذب میشوند و ہیچ چیز از وے در نمی مانند و ہمہ اشیارا
بعلاقہ مذکورہ ملاحظہ می فرمایند درین صورت ہیچ چیز عارف را بخود نمی خواند بلکہ بماورائے خود
دلالت می کند و نظر بصیرت عارف را بیرون از خود می انداز د بخلاف در صورت اتحاد کہ سالک
بیچارہ را ہر شئے بخود می خواند و بگرفتاری خود دلالت می کند و خود را بعنوان محبوبیت وامی نماید
ہر زشت و دیو بکرشمۂ معشوقی پیش می آید و سد سکندری می گردد۔ بیت

پری نہفتہ رخ و دیو در کرشمہ و ناز بسوخت عقل زحیرت کہ این چہ بوالعجبی است

و نیز اگر وجود و سائر کمالات در ممکنات ظلال آن مرتبۂ مقدسہ باشد پس از ظل باصل شاہراہ
است و عینیت ظل مر اصل را ممنوع است و این فقیر ہرگز علم عارف را کہ باشیا تعلق کند بعد از
کمال کمال حضوری ننوشتہ است از نفی علم حصولی علم حضوری لازم نمی آید زیرا کہ علم حق سبحانہ کہ
باشیا تعلق می کند ورائے حضوری و حصولی است مجرد انکشافی است کہ سبب تمیز معلوم است
بے حصول صورت و موجودات علمی بآن معنی است کہ علم باعث تمیز آنہا گشتہ است اشیا ہر جا
ہستند برو سبحانہ منکشف اند علم واجب را باشیا علم حضوری یا حصولی گفتن مگر بطور ارباب
توحید وجودی راست آید و علم عارف بعد از کمال بہمین منوال می گردد و اشیا ہر جا باشند بر
عارف منکشف می گردند بے حصول صور آنہا در نفس عارف و بے تاثیر این علم ورائے حصولی
و حضوری است ہر چند محبوسان عقیلہ عقل آنرا باور ندارند و نپذیرند کہ خارج از مبحث اند
این قسم امور ذوقی ست و وجدانی الزامی نیست غرابت این معرفت از ہمین رہ گذر است کہ علم
حضوری نبود و از حصول صورت وارہد من لم یذق لم یدر
مخدوما نماز رابہ از تجلیات و مشاہدات گفتن باعتبار آنست کہ بیقین یقین معلوم گشتہ است
کہ مطلوب ورا ورا این تجلیات و مشاہدات است گرفتاری بآن گرفتاری ست بظلال بلکہ

بشبہ ومثال کہ فی الحقیقت غیر مطلوب است وحکم بعینیت جمیع اشیا مر مطلوب را از سکر است نماز است کہ خبر از مطلوب می دہد ونشانے از ان بے نشان دارد قربے کہ در حین ادائے آنست بیرون آن نیست در حدیث نبوی علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ آمدہ است کہ در نماز حجابے را کہ درمیان بندہ وخدا است برداشتہ می شود لہٰذا آنرا معراج فرمودہ پس ہر چند سعی در تکمیل آن نمودہ آید سعی در تکمیل آن نسبت است کہ این تجلیات ومشاہدات بگرد آن نرسد ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ کمال این معاملہ نماز وابستہ بقرب نبوت ست کہ دست اکثر ارباب ولایت ازان شجرہ بلند بالا کوتاہ است تمام ورق باید گردانند تا معاملہ ازین باب کشد قرب آن جدا است وعلوم واسرار آن علیحدہ راہ وصول آن باین راہ مناسبت ندارد شاہراہے ست کہ انبیا علیہم الصلوات والتسلیمات والبرکات و اصحاب ایشان وخال خالے از افراد این امت نیز ازان راہ بمطلوب رسیدہ اند تواند بود کہ حضرت قطب العرفا خواجہ ما بہمین راہ اشعار نمودہ اند آنجا کہ فرمودہ شاہراہ دیگر است ہر چند روا است بلکہ واقع است کہ از راہِ ولایت کسے بآن ذروۂ علیا رسد۔ بیت

بوصلش تا رسم صد بار از پا افگند شوقم ۔۔۔ کہ تو پرواز م وشاخ بلند ے آشیان دارم

نماز را مقصور برین صورت نباید دانست در عالم غیب الغیب حقیقتی دارد کہ فوق ہمہ حقیقتہا است تا بآن حقیقت نرسد وباہل آن آشنا نگردد از کمال نماز چہ دریابد۔ ہمانا در حدیث قدسی: قف یا محمد فان اللّٰہ یصلی اشارہ بآن حقیقت باشد نماز معشوقے است دلربا گویا صورت زیبائی او را در عالم مجاز باین ارکان مخصوصہ وانمودہ اند واداہائے رعنائی او را باین خشوع وآداب ظاہر ساختہ اند ہر کہ بآن صورت گرفتار وفریفتہ نگردد حقیقت این ارکان را چہ دریابد کسے کہ والہ و شیفتہ آن اداہا نشود قدر این خشوع وطمانینت را چہ درک نماید بالجملہ لطائف آن عالی تر ازان ست کہ زبان زد این ہرزہ گوئی گردد ونفائس آن برتر ازانست کہ قلم این بوالہوس خیال ترجمانی آن نماید لیکن از انفاس نفیسۂ ارباب این دولت عظمٰی امیدہا دارم واز مین محبت و

خدمت شان نویدہا۔ بیت

چکد مشک تراز دستم گرآن گیسو بچنگ افتد
دمد صبح از گریبانم گرآں مہ در کنار آید

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُوْنَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِيْنَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ

امید از اشفاق عمیم آن کریم آنست کہ من بعد در گفت و گو ازین مہجور عاصی بربندند و بگذارند کہ در کنج نامرادی ماتم گناہان و سوگ ہجران خود می داشتہ باشد والسلام علی من اتبع الہدیٰ۔

مکتوب دوصد و سی و یکم (۲۳۱)

بحقائق و معارف آگاہ مخدوم زادہ گرامی شیخ محمد صبغۃ اللہ سلمہ اللہ تعالیٰ در مکاشفہ حضرت مجدد الف ثانی رض

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ عالی حضرت متعالی منقبت حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ روزے در حلقہ فجر نشستہ بودم یک گونہ فنائے مخصوص رو داد و یقینے کہ داشتم رو بزوال آورد و این نظر بامتداد کشید تا آنکہ در نماز عصر ہمان طور نشستہ بودم دیدم کہ امام ہمام حضرت ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ با جمیع تلامذہ خویش بلکہ با جمیع علما و مجتہدان کہ در مذہب ایشانند گرد من جمع آمدند و مرا احاطہ نمودند و بعضے از اساتذہ حضرت امام نیز دران وقت در نظر می درآمدند چوں ابراہیم نخعی و غیر ایشان می بینم کہ گویا انوار ہمہ ایشان در من درآمد و من بآن انوار تعین و بقا یافتم و بتمام متجسم بانوار این اکابر گشتم ہذا بعد از دو سہ روز ازین ماجرا چنان فرمودند

تعینے

کہ چنانچہ تعینے و بقائی کہ بعلمائے حنفیہ شدہ بود ہماں قسم تعین و بقائی بعلمائے شافعیہ متحقق گشت چنانکہ دیدم کہ حضرت امام شافعی با جمیع علما و مجتہدان مذہب خویش گرد من جمع اند محسوس گشت کہ علمائے حنفیہ از من بیرون آمدند این زمان بانوار علمائے شافعیہ متحقق گشتم چنانچہ سابقا بانوار علمائے حنفیہ متحقق شدہ بودم۔ بعد ازان مشہود گشت کہ آنچہ از من رفتہ بود باز بمن عود نمود یعنی انوار حنفیہ الحال بانوار ہر واحدے ازین ہر دو فریق متحقق گشتم ازین جہت اگر آنحضرت را حنفی الشافعی گویند گنجایش دارد، می فرمودند کہ درا نوقت چناں معلوم گشت کہ حق ازین ہر دو امام

بیرون نیست اگر از حنفی جائے حق ماندہ است شافعی گرفتہ است و از شافعی تجاوز نکردہ است این معنی را بمبالغہ تمام می فرمودند و ایضاً می فرمودند دو حصہ از حق یا سہ حصہ بامام اعظم مسلم است و ثلث یا ربع بشافعی است والسلام علی من اتبع الھدیٰ۔

مکتوب دو صد و سی و دوم (۲۳۲)

بمیر شمس الدین علی خلخالی در تحقیق کمالات فنائے نفس۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ ما آوارہ شدگان را بحقیقت اتباع مصطفوی علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام متحلی داشتہ این خلعت موہومہ را کہ التفات و توجہ بآن نزد خواص بندگان او شرک است و آن کنایت از نفس ماست کہ حجاب و پردۂ مطلوب گشتہ است بلکہ خود را بمطلوبیت و الوہیت خواندہ کما قیل انت الغمامۃ علی شمسک فاعرف حقیقتک بکلیہ از ما برہاند تا باشد کہ مطلوب حقیقی را بے مزاحمت اغیار مطلوب دانستہ و پرستیدہ شود و این ابر پارہ را کہ برروئے آفتاب خود پردہ خود گشتہ است از میان بردارد و در جنب شعشان نور آفتاب آنرا محو و متلاشی سازد کہ جویندہ از ان نامے و نشانے نیابد و ہرگز کلمہ انا را مورد ے نماند نہ بآن معنی کہ درین وقت خود را عین مولا تصور نماید بلکہ خود را از میان بکشد و نیابد مولا مولاست اغیار را از حجلۂ عروسی برآرد عروس است نہ آنکہ اغیار را عین عروس تصور نمائی و از مشاہدہ جمال عروس بمشاہدۂ اغیار در مانی و چون خداوند تعالیٰ بندہ را باین قسم فنا کہ قدم اول است درین راہ مشرف سازد و بندہ بحکم اِنَّ اللّٰہَ یَاۡمُرُکُمۡ اَنۡ تُؤَدُّوا الۡاَمٰنٰتِ اِلٰۤی اَہۡلِہَا امانات را باہل امانات سپرد یعنی کمالات عاریتے را بصاحب کمالات دہد و عدم مقید را کہ مرآت آنہا بودہ بعدم مطلق سپارد ہرچند این دید انعکاس و عاریت ہم باعتبار توہم است فقط چہ فی الحقیقت ہیچ کمال از آنحضرت منفک نگشتہ است و عدم از عدم مطلق در نفس الامر جدا نشدہ اینجا تبدل علم است و بس زیرا کہ باین انعکاس توہمی کہ خود را کامل و خیر دانستہ بود چون نظر او بر اصل خود افتاد

ونیک ملاحظہ نمود دید کہ جمیع کمالات آنجا ثابت است این جا بیش از اراءت وہمی وانتقاش قدرت ہیچ نبود چنانچہ صورتے کہ در آئینہ منعکس است چوں نظر باصل خود ندارد داند کہ صورت بیرون آئینہ است در آئینہ ہیچ صورتے ثابت نیست این زمان ہیچ نامے ونشانے از وے نماند چہ حقیقت ممکن نیز ہماں علم بودہ است کہ فی الحقیقت جہل مرکب است مصرع

اے برادر تو ہمیں اندیشۂ

پس دریں وقت بحکم کریمہ وَالَّذِيْنَ جَاهَدُوْا فِيْنَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا شایان آن میگردد کہ او را بجناب اقدس راہے بدہند و بہ بقائے باللہ وتجلی ذات کہ قدم ثانی است مشرف سازند وما دام کہ بلوث عدم ملوث است لیاقت قرب آنحضرت ندارد بلکہ تا رائحہ از عدم بحقیقت او آمیختہ است ازین دولت قلیل النصیب است والسلام علےٰ من اتبع الھدیٰ۔

مکتوب دوصد وسی وسوم (۲۳۳)

بشیخ عبد الہادی بدایونی در فضیلت خدمت درویشان ومحبت ایشان۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات بملازمان اشفاق پناہی می رساند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم واستقامتکم مدتے ست کہ از احوال خیر مآل اطلاع نہ بخشیدہ اند موانع بخیر باد چہ نعمتے است کہ حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ بندہ را در کبر سن واوان ضعف بآثار قبولیت دوستان محلی ومزین گرداند ونور جبین او را شاہد عدل سازد منقول است کہ فاسقے را بعد از موت شخصے درخواب دید واز احوال او پرسید گفت مرا بخشیدند سائل از روئے تعجب پرسید کہ بکدام عمل؟ گفت روزے بایزید بسطامی بعد از نماز عصر دست بدعا برداشتہ بود من نیز دران دعا شریک بودم ودست برداشتہ آمین میگفتم بطفیل آن دعا مرا بخشیدند پس غبطہ بر امثال شما عزیزان باید نمود کہ موئے سیاہ را در خدمت دوستی از دوستان او تعالیٰ سفید کردہ اید وخود را در دل ایشان جا دادہ این امر عظیم القدر را اندک خیال نکنید

وہیچ عمل را مساوی این عمل جزیل الاجر تصور ننماید کہ جزائے این عمل حق است سبحانہ، جزائے اعمال دیگر بگرد آن نرسد حاصل اعمال دیگر بے آگاہی از حقیقت این عمل از صورت وقشر تجاوز نمی نماید حقیقت این عمل است کہ بلب متحقق ساختہ بلب الالباب می رساند و از آنجا بفوق ذلالت می نماید و حقیقت این امر است کہ نفس امارہ را از طغیان وسرکشی بانقیاد و اطمینان وفنا وبقا مشرف می سازد و حقیقت این عمل است کہ اعمال دیگر را از صورت اعمال بحقیقت آن می برد مثل نماز وروزہ وزکوۃ وحج وغیر آن از اعمال ظاہری در ابتداء ہر چہ از ان بوقوع می آید صورت اعمال است وبعد از وصول بحقیقت کار حقیقت اعمال بجامی آرد مثلا حقیقت نماز ادا می نماید و حقیقت روزہ علیٰ ہذا القیاس پس در ادائے شکر این قسم نعمت عظمیٰ جد بلیغ مرعی باید داشت مع ذلک خود را قاصر در ادائے حق آن باید انگاشت وتلافی تقصیراتے کہ در ادائے حق صحبت وخدمت این بزرگواران بوقوع آمدہ است از کرم او تعالیٰ بتضرع وزاری تمام مسألت باید نمود تا اثر اجابت معلوم گردد رَبَّنَآ اَتْمِمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيْرٌ والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الھدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ وعلی آلہ واصحابہ واخوانہ من الانبیاء والمرسلین والملائکۃ المقربین و سائر الصالحین الصلوات والتسلیمات والبرکات العلی۔

مکتوب دوصد وسی وچہارم (۲۳۴)

بخواجہ محمد کاظم در عزائے والد او خواجہ محمد ہاشم واشارت بتحصیل کمالات وذکر نصائح۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ قرۃ العینین وسرۃ الاذنین خواجہ محمد کاظم مع الاخوات والاخوان از آفات آخر الزمان واز مکر شیطان در حرز وامان حضرت حفیظ منان بودہ در مقام صبر ورضا وتسلیم باشند بمی داند کہ در عزائے اخوی مرحومی کمالات دستگاہی واقف اسرار الہی جل شانہ چہ نویسد وغم ودرد فراق ونایافت صوری آن کاشف معاملات معنوی را چسان وانماید دل حزین این مسکین را بآن خواجہ سریع السیر بلند پرواز محبت طبیعی وتعلق عزیزی بودہ وہست وہمچنین بالعکس چنانچہ

بیش ازین درحالت حیات خواجہ ازمفارقت بسیرہ خواجہ دل دراضطراب می بود الحال کہ این قسم فرقت درمیان آمد خیال باید نمود کہ چہ نوع الم و حرقت بردل وارد شود۔ بیت

میانِ ماکہ پیراہن بود بار　　　دو عالم درمیاں شد چون شود کار

ماتم دوستان حق راجل سلطانہ دررنگ ماتم سایر الناس نباید دانست ماتم دیگران دریک جزوزمین است و ماتم اینہا درتمام زمین و آسمان ماتم دیگران دربعضے ازجسمانیان است و ماتم ایشان شامل جسمانیان و روحانیان ماتم دیگران مقصور برظاہر و صورت است و وجود این بزرگواران چونکہ واسطہ فیوض معنوی و افادات باطنی است ماتم شان برظاہر و باطن استیلا دارد لیکن با این ہمہ چون این قسم افعال فعل جمیل مطلق است جمیل است مصرع

ہرچہ خوبان کنند خوب آید

و درنظر محبان و مشاہدان فعل او باید کہ ہمہ وقت زیبا و مستحسن نماید و کسے را کہ این دیدہ دادند و رہائی فیوض ازباطن دوستان خود بروے کشادند و ازقید صورتش رہائی دادند چہ معنی را بمعنی راہے است و باطن را باباطن نگاہے سدّی کہ بود گرفتاری او بصورت و ظاہر بود چون فعل و تکوین حق جل و علا جلوہ گرگشت دل کہ محل گرفتاری است ازگرفتاری برست چہ فنائے قلب کہ برزخ و حقیقت جامعہ است منوط بتجلی فعل است کہ فعل نیز برزخ جامعہ است قلب را با آن مناسبت تامہ است و با این تجلی فعلی آنکس بیقین دانست کہ افاضہ فیوض و برکات فعل اوست و وجود وسائط درمیانہ بہانہ بیش نیست موت و حیات متوسط یکسان است این زمان ازاموات دررنگ احیا بہرہ ور شود۔

مصرع　　　گردرے بستہ شد اے دل دیگرے بکشایند

فی الحقیقت مفیض دیگرے مست توسط احیا گرنشود توسط اموات بود و چون این تجلی بکمال رسد وجود واسطہ مطلقا ازنظر برخیزد و درخلوت خانہ محبوب بے مزاحمت شہود اغیار بنشیند مصرع

بعد ازین خوشترم بہ تنہائی

سخن بجائے دیگر رفت مطلب آنکہ بفعل او تعالی راضی و شادمان باشند و جادۂ شریعت را محکم

گیرند و عمل بسنت پیغمبر خدا صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم گزینند و اوضاع سنجیدہ والد خود را از دست ندہند و بہ پنج نماز در اول وقت حاضر شوند و در رضا جوئی والدہ و سائر اہل حقوق کوشند و موسم جوانی را غنیمت دارند و جد تام در تحصیل مراضی حق جل وعلا مرعی دارند و قوتہائے جوانی را صرف خدمات صاحب خود نمایند در ایام ضعف و پیری چکار از دست خواہد آمد مبادا این ایام را بمساہلہ گذرانند و در لہو و لعب صرف کنند و در عیش افتند کہ ہنگام عیش در پیش است اللّٰهُمَّ اِنَّ العیش عیش الاخرۃ این وقت کار است کمر ہمت را چست در کسب خیرات بربندند و جز مولا و رضائے او مطلب نداشتہ باشند فقر و مسکنت را بجان دوست دارند و با نامرادان و دردمندان صحبت دارند و صلحا و درویشاں را از دل و جان عزیز دارند و مجالست ایشان گزینند وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيْدُوْنَ وَجْهَهٗ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيْدُ زِيْنَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا و اہل دنیا و مزخرفات آن بگوشہ چشم نگاہ نکنند و آنرا محقر و ناچیز دانند و ہم قابل تصور نکنند و خدمات طلبۂ حق را حتی الامکان بجود گیرند و بر دیگران کہ نا مقدور باشد نہند از ند اگر سیر سرہند بہ نیت خدمت مرقد مطہر نورنا اللہ سبحانہ بانوارہ الساطعۃ بکنند مبارک دانند و خانۂ خود تصور نمایند و پارہ وقتی در مجاورت روضۂ منورہ صرف کنند و کسب بعضے کمالات نمایند و با اہل غفلت و مخالف طریق صحبت ندارند و با عیال و فرزندان سلوک نیک و معروف نمایند اما موانست تام با آنہا پیدا نکنند تا موجب اعراض از انجناب مقدس نشود و مورد وعید اِنَّهٗ كَانَ فِيْٓ اَهْلِهٖ مَسْرُوْرًا نبود بالجملہ ہرچہ منافی دوام اقبال قدسی خداوندی جل سلطانہ بود شوم و نامبارک است و آنچہ چنین نبود محمود و مبارک است کلیہ ہمیں است دیگر احوال ظاہر و باطن خود را و جماعہ را تو لیسان باشند والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب دو صد و سی و پنجم (۲۳۵)

بمخدوم زادہ محمد سیف الدین در تحدیث نعمت حق سبحانہ و دید قصور اعمال۔

باسمه سبحانه بکرم خداوندی جل سلطانه وبطفیل رسول او صلی الله تعالی علیه وعلی آله وسلم وبیمن توجه پیر دستگیر قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس معامله تسلیک وتکمیل بغایت سهولت پذیرفته وراه وصول اقرب گشته وکار دهور بایام وشهور مقرر شده هرچند بحسب کمیت مسترشدان اینمعامله قلت دارد چه این وقت کثرت آنرا برنتابد لیکن از روی کیفیت افزون وبیش از بیش است یکے از مسترشدان بواسطه درهفت روز از ابتدای تعلیم طریقه از فنای قلبی در خود نشان می داد وخبرها بیان می نمود که گویا بحوالی فنای نفس رسیده وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيْزٍ اکثر مجازان فقیر که از احوال مسترشدان خود بیان می کنند وقصص سرعت وصول شان که مشرح می سازند عقل عقیل در تحیر می ماند. بیت

اگر پادشه بردر پیر زن بیاید تو اے خواجه سبلت مکن

باید دانست که مربی حقیقی اوست سبحانه مصرع

از ما وشما بهانه برساخته اند

تنبیه: با وجود این همه افاضه انوار وافاده اسرار کار این دل افگار روز بروز در خرابی ست وحاصل روزگار او بعد وحرمان است وغفلت در کسب معاصی در تزاید در لجه حیرت فرو رفته است واز مکر خداوندی جل شانه ترسان ولرزان است نمی داند که فردا با وی چه معامله کنند ودرکدام حرگه داخل سازند رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِيْ اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِيْنَ ۝

مکتوب دوصد وسی وششم (۲۳۶)

بفقیر حقیر محمد عبیدالله عفی عنه در رمزی باسرار حقیقت صلوة بطریق اجمال.

سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ورد فی الحدیث قف یا محمد فان الله یصلی عالی حضرت متعالی منقبت حضرت ایشان ما رضی الله تعالی عنه پیش از مرض اخیر وهمچنین در مرض موت از حقائق واسرار صلوة وحقیقت صلوة وبیان صلوة انبیا وکمل اولیاء وخصوصیتے که

چیزها

انبیاء است علیہم الصلوات والبرکات بر کمل دیگر وصفوف اربعہ انبیا و ملائکہ ملاء اعلی علیہم الصلوات والبرکات افاده نموده اند و کیفیت صف بستن این بزرگواران و تفاوت درجات ایشان در میان خودہا از روئے قرب و منزلت و آنکہ در صف اول ازین برگزیدہا کیست و انبیائے کہ اسامی ایشاں در کلام مجید سبحانی مذکور است دراں مجمع چہ خصوصیت دارند و مقام خاص سرور دین و دنیا کہ بر مقامات دیگراں سروری و بزرگی دارد و در بیان وسعت آن مقام و از سابقان این امت کیست کہ بوصول آن مقام بطفیل و تبعیت مشرف و مستسعد است و تعین مقام خود و بیان خصوصیت آن و آنچہ درباب مخدومی استاذی در حصول نصیبے ازین دولت فرمودند و نیز آنچہ درباره این عاصی آواره بشارت دادند و آنچہ در حصول این دولت بطریق اصالت و بطریق ضمنیت فرق نمودند و ما بناسب ذلک چیزہا در معرض بیان آوردند کہ فکر و عقل و وہم و خیال از ادراک آن مقام حیران و سراسیمہ بود چون تفصیل اکثر امور مسطوره از جملہ اسرار لازم الاستتار بود بنابراں باجمال در ذکر این مقام اقتصار افتاده والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب دو صد و سی و ہفتم (۲۳۷)

بحضرت مخدوم زاده خواجہ محمد نقشبند سلمہ ربہ در اشارت ببعضے مقامات حضرت ایشان سلمہ اللہ تعالیٰ

الحمد للہ وسلام علی عباده الذین اصطفی حضرت پیر دستگیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ روزے در ایام حیات حضرت مخدوم زاده کلاں خواجہ محمد صادق علیہ الرحمۃ والرضوان فرمودند کہ در زمرۂ سابقین کہ حضرت حق سبحانہ در شان شان ثُلَّةٌ مِّنَ الْأَوَّلِينَ وَقَلِيلٌ مِّنَ الْآخِرِينَ فرموده است نظر می کردم خود را داخل آن جرگہ دیدم و یکے را از منتسبان خود نیز دراں جا با خود یافتم و مثل آں در اسرار متشابہات بعد از انتقال آن مخدوم زاده ...... نیز نوشتہ اند کہ متشابہات کنایت از معاملات است روا است کہ شخصے را معاملہ حاصل بود و علم بآں معاملہ نباشد این معنی را در یک فردے از منتسبان خود مشاہده نموده است بدیگران تا چہ رسد خوش گفت۔ بیت

سعادتہاست اندر پردۂ غیب نگہ کن تا کرا ریزند در جیب

اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ اَذْھَبَ عَنَّا الْحَزَنَ اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُوْرٌ شَکُوْرٌ ہ والسلام

مکتوب (۲۳۸) دو صد و سی و ہشتم

بمخدوم زادہ خواجہ محمد اشرف در حصول بعضے بشارات دربارۂ حضرت ایشان ۔

بسم اللہ حامدا و مصلیا روزے حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیش ازاں کہ بسفر اجمیر روند ہمراہ خلیفۂ عصر در صوبۂ پنجاب بالائے آب چناب در ایام تشریق موسم اعتدال خریفے بود دقائق اسرار فنا و بقا و زوال عین واثر بطرز خاص خود بیان می فرمودند و سخن از وصول بکعبۂ مقصود و نشان آں بر زبان مبارک داشتند و زیادہ از یکماہ شدہ بود کہ ہمیں قسم معارف در میان بود و روز بروز غرائب دقائق آن می کشود و این مہجور بتوجہ شریف آنحضرت غواصی آن دریا می نمود و حضرت ایشان ہموارہ در تفتیش و تبیین وصال این بے پر و بال می بودند و ترقب ترقی او داشتند و توجہ بر آن می گماشتند تا آنکہ در آں وقت کہ بیان دقائق مسطورہ می نمودند و غیر این فقیر دیگرے در خدمت شریف نبودہ بعد از استفسار حاصل روزگار این دور از کار نوازشہا در حق وے نمودند و بشارت حصول معاملات مزبورہ فرمودند و این بیت در شان او بزبان الہام ترجمان خویش آوردند۔ بیت

مور مسکین ہوسے داشت کہ در کعبہ رسد دست در پائے کبوتر زد و ناگاہ رسید

حمداللہ سبحانہ علی ذلک و علے جمیع نعمائہ تعالیٰ والسلام والاکرام۔

مکتوب (۲۳۹) دو صد و سی و نہم

بمیر کبیر عباد اللہ ولد قاضی محمد زاہد کابلی صدور یافت در شرح معرفت مسموعہ از حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ عنہ

الحمد للہ رب العالمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین محمد والہ اجمعین در اخبار نبوی علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ آمدہ است کہ عالمے کہ بمقتضائے علم خود عمل نکند آن علم بروے

حجت می شود و مناسب اینست آنچه علمائے کرام گفته اند که عالم تارک عمل را تنزل منزلۂ جاهل می کنند | نازل
حضرت ایشان مادرین معنی متفکر می بودند آخر کار بفضل پروردگار بر آنحضرت چنان منکشف ساختند که
این حکم مخصوص بعالمے است که علم وے منقلب بحال نشده باشد اما اگر علم عالم بفضل ایزدی عم احسانه
منقلب بحال شود آن علم بروے حجت نمی شود اگرچہ بآن علم عمل نکند انتهی ما سمعت منه رضی الله تعالی عنه
این فقیر گوید ما ناکه عدم حجت علم بآن معنی است که بر عالم تارک عمل دو مواخذه است مواخذه
ترک عمل و مواخذۂ علم یعنی با وجود علم ترک عمل کرد و بعد انقلاب علم بحال مواخذه علمی مرفوع ست و
مواخذۂ ترک عمل بر مشیت است ان شاء عفی وان شاء اخذ و تفصیل این مقام آنست که ذنوب که از
عارف قبل از ولایت صادر شده است بعد حصول معرفت امید است که آن ذنوب محو شود اگرچہ آن
ذنوب از قبیل مظالم و حقوق عباد باشد لان مطلق الاسلام یحبط ما کان قبله و حقیقة
الاسلام هو المعرفة بالله سبحانه و مطلق الاسلام وان کان لا یحبط المظالم و حقوق العباد
لکن لحقیقة الشئ و کماله مزیة لیس لمطلقه و اگر از عارف بعد از معرفت صغیره صادر شود چه اولیا
از کبائر محفوظ اند امید آنست که او را بآن مواخذه نکنند نه بآن معنی که مصر بر گناه باشد و مواخذه نشود
که آن مذهب ملاحده و زنادقه است خذلهم الله سبحانه و تعالی بل بآن معنی که عارف را زود متنبه
سازند تا تدارک آن بتوبه و استغفار نماید۔ و آنکه گفته ایم که اسلام حقیقی مظالم و حقوق را نیز محو می نماید
زیرا که حق سبحانه مالک علی الاطلاق است و قلوب العباد بین اصبعین من اصابعه تعالی یقلبها
کیف یشاء پس امید آنست که آن عباد را نعم البدل داده از ان عارف راضی سازد و از ان حقوق
درگذراند۔

فائده: ما ناکه معنی انقلاب علم بحال آنست که چنانچه قبل معرفت اخذ علوم از ادله شرعیه
بطریق استدلال بود بعد حصول معرفت آن علوم بطریق کشف و تلقی من الله سبحانه باشد والسلام
علی من اتبع الهدی والتزم متابعة المصطفی علیه و علی آله الصلوات والبرکات العلی۔

تمت هذه النسخة الشریفة

کتبه احقر محمد اعلی عفی عنه

ای عزیزان دیده ها روشن کنید

مکتوب شریف امام ربانی مجدد الف ثانی
بنام شیخ فرید بخاری از دست مبارک ایشان

این مکتوب شریف در جلد اول مکتوبات امام ربانی به نمبر دو صد و سیزدهم موجود است

جانب
بحرمت جدکم الامجد علیه و علی آله الصلوات
والتسلیمات
قال الله تعالی هل جزاء الاحسان الا الاحسان
نمی داند که احسان شما را بکدام احسان مکافات نماید مگر
آنکه در اوقات نیک با حسان سلامتی دارین طلب نماید
باشد الحمد لله سبحانه والمنة که ایضاً نمی خواهد میسر است
و احسان دیگر که لایق مکافات است موعظه و تذکیر است
اگر در معرض قبول افتد چه نعمت است غایت و نهایت
خلاصه مواعظ و زبده نصایح اختلاط و انبساط اهل سنت
و اصحاب تشیع است تدین و تشرع مربوط بسلوک طریق
فرقه اهل سنت و جماعت است که فرقه ناجیه است در میان
فرق اسلامیه نجات نمی تواند بود بی متابعت این بزرگواران
مجال است [illegible] اینها [illegible] الجماعة [illegible] بدلایل عقلی
و نقلی و کشفی یقین است [illegible] است اگر احتمال تخلف [illegible]
اگر معلوم شود که شخصی برابر دانه خردلی از صراط مستقیم
این بزرگواران جدا افتاده است صحبت او را سم قاتل
باید دانست و مجالست او را زهر افعی باید انگاشت
علمای بی باک از هر فرقه که باشند لصوص دین اند
از صحبت اینها نیز از ضروریات است این همه فتنه و فساد
که در دین پیدا شده است از شومی اینها است که [illegible]
دنیوی آخرت را برباد داده اند اولئک الذین اشتروا
الضلالة بالهدی فما ربحت تجارتهم و ما کانوا مهتدین
ابلیس لعین را شخصی دید که آسوده و فارغ البال
نشسته است و دست از اغوا و اضلال کوتاه کرده

شامل کتاب عرفانیات باقی